A SZOCIALISTA FORRADALOMÉRT

„ . . . A JÖVŐ NEM CSAK AZ ÉLŐKÉ LESZ,
HANEM A HALOTTAKÉ IS,
AKIK A JÖVŐÉRT ADTÁK ÉLETÜKET”.

A SZOCIALISTA FORRADALOMÉRT

A MAGYAR FORRADALMI
MUNKÁSMOZGALOM
KIEMELKEDŐ HARCOSAI

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1975

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
Párttörténeti Intézete

Szerkesztette
BAKÓ ÁGNES

A bibliográfiát összeállította
és a jegyzeteket készítette
LÁNG PÉTER

SZERZŐK:

Aranyossi Magda
Ács Irén
Bakó Ágnes
Blau Zoltán
Borsányi György
Botos János
Csatári Dániel
Erényi Tibor
Friss Istvánné
Gecsényi Lajos
Gábor Sándorné
Habuda Miklós
Imre Mátyásné
Kálmán Lászlóné
Kende János
Kelen Józsefné
Láng Péter
Milei György
Mándi Magda
Nagy Eta
K. Nagy Magda
Nonn György
Nyers Rezsőné
Petrák Katalin
Pintér István
Pintér Mariann
Rácz Béláné
Sárdi Lászlóné
Svéd László
Ságvári Ágnes
Szabó Ágnes
Szerényi Imre
Szabó Éva
Ujlaki Péter
Urbán Károly
S. Vincze Edit
Vértes Róbert
Vida Sándor
Vida Ferenc
Vass Henrik

ISBN 963 09 0243 5

© Bakó Ágnes, 1975.

Szinte jelképnek is felfogható, hogy hazánk felszabadulásának 30. évében jelenik meg ez a könyv, amely olyan kiemelkedő munkásmozgalmi személyiségek életének állít emléket — példát mutatva ezzel a ma emberének —, akik egész tudatos életüket a magyar nép, a nemzetközi proletariátus felszabadulásának szentelték.

„Forradalmár elődeink" címmel 1970-ben részletes életrajzi összeállítást adtunk ki 157 munkásmozgalmi vezetőről. A kötet bevezetőjében a többi között azt írtuk, hogy a magyar munkásmozgalom harcosainak nagy tömegéből mintegy 160-at kiemelni nem önkényes dolog, ha ezt a feladatot csak kezdetnek tekintjük, s „talán egy sorozat első részének, amely folytatódik, majd kiegészül a forradalmárok hosszú sorával".

Ennek az ígéretnek tesz eleget az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Kossuth Könyvkiadó, amikor nagy nemzeti ünnepünkre megjelenteti ezt a kötetet, amely immár 348 olyan forradalmár életútját ismerteti, akik a szocialista hazáért, a kommunista Magyarországért éltek, harcoltak, és ha kellett, meg is haltak.

Az összeállítás most sem teljes, hiszen több mint egy évszázad, sok ezer jeles — ma már nem élő — harcosai közül válogattunk. Az az elgondolás vezette a Párttörténeti Intézet vezetőségét, a szerkesztőt, hogy lehetőség szerint mindazok szerepeljenek, akik a magyarországi, illetőleg a nemzetközi munkásmozgalomban kiemelkedően jelentős szerepet töltöttek be. Felidézzük mindazok emlékét, akik a munkásmozgalom kezdeteitől a munkásegyletekben, szakszervezetekben, a szociáldemokrata pártban küzdöttek. Élen jártak a polgári demokratikus forradalom idején és a Tanácsköztársaság alatt, majd a KMP-ben, az MSZMP-ben, a Vörös Segélyben, az ellenállási mozgalomban, a partizánharcokban és végül amikor a kivívott szocialista forradalom, a népi hatalom életveszélybe került, az 1956-os ellenforradalom idején életüket áldozták az elért vívmányok védelmében.

Vitáztunk arról, hogy felvegyük-e a kötetbe azokat is, akik, bár magyar nemzetiségűek voltak, munkásmozgalmi tevékenységüket nem, vagy főleg nem Magyarországon fejtették ki. Végül úgy döntöttünk, hogy őket ez alkalommal nem ismertetjük. Méltányos lenne, hogy tevékenységükről egyszer egy külön összeállítás készüljön, és egy, a mostanihoz hasonló, bővebb kiadásban emlékezzünk meg róluk.

Nem szerepel a sorban mindenki, aki érdemes rá, több okból sem. Ezekből itt csak hármat említünk. Sok olyan nagyszerű forradalmár volt a magyar munkásmozgalomban, akikről — bár életútjuk fontos állomásait ismerjük — ahhoz, hogy teljes képet adhassunk róluk, tovább kell kutatnunk; akiknek mozgalmi tevékenységét különböző okok miatt nem tudtuk végigkövetni. Vannak olyanok is, akikről a legjobb szándékkal és sok fáradozással sem tudtunk elegendő, vagy akár megközelítően is pontos adatokat szerezni. De nem mondtunk le az ő bemutatásukról sem. További feltáró munka feladata teljes életútjuk felderítése, megismertetése.

Új és szomorú vonása mostani kötetünknek, hogy több olyan munkásmozgalmi

vezető portréját is tartalmazza, akik még nem régen köztünk éltek, munkásságuk döntően az utolsó 30 évben teljesedett ki. Ilyenek a többi között Komócsin Zoltán, Ilku Pál, Darvas József, Rácz Gyula, Mód Aladár és mások.

A válogatást az Intézet történészeinek, az adott korszak legjobb ismerőinek javaslatai alapján végeztük. Az általuk megadott neveket gondosan ellenőrizte, véleményezte a párt néhány olyan vezetője, akik az egész magyar munkásmozgalom történetének kiváló ismerői, így Nemes Dezső, Szerényi Sándor, Vass Henrik elvtársak. Közreműködésükért, bonyolult és felelősségteljes munkájukért ezúton mondunk köszönetet.

Az életrajzok megírására nagy többségükben a Párttörténeti Intézet történészeit, általában az adott korszak legjobb ismerőit kértük fel. Néhányan közülük vállalták a szakvéleményezést is, és rendelkezésünkre bocsátották a csak általuk ismert, illetőleg kikutatott tényeket és adatokat. Ugyanezt a hozzájárulást adták meg a kötet végén található jegyzetekhez is, amelyeknek nagy jelentőségük van a rövidre szabott életrajzok jó, helyes megértetésében. Elsősorban S. Vincze Edit, Szabó Ágnes, Svéd László, Petrák Katalin elvtársakat kell itt megemlítenünk, akik tanácsaikkal, megjegyzéseikkel nagy segítséget adtak az életrajzok pontos, tárgyilagos megírásához. Ezért külön köszönet illeti őket. Alig akad olyan történésze, levéltárosa, könyvtárosa az Intézetnek, aki ne járult volna hozzá munkánkhoz; ahhoz a nemes ügyhöz, amelyet e kézikönyv szolgálni kíván. Mindezek alapján nyugodtan állíthatjuk kötetünkről, hogy nagyszerű együttműködés eredménye. Néhány esetben úgynevezett külső szerzőket: közvetlen hozzátartozókat, barátokat, volt harcostársakat is felkértünk, mert úgy találtuk, hogy az ő közvetlen élményanyaguk gazdagíthatja, színesítheti a kötetet és egyéni megvilágításban állíthatják elénk a szereplőket. Így volt ez Gárdos Mariska, Ságvári Endre, id. Venéczi János és mások esetében is.

Egyik legfontosabb teendőnknek tartottuk, hogy biztosítsuk az életrajzokban szereplő adatok pontosságát, hitelességét, illetve tudományos megalapozottságát. Ez bizonyult a legnehezebb, vagy talán a legbonyolultabb feladatnak is. A nevek pontos írása, a születés, halálozás helye, hónapja, napja, mikor kapcsolódott a mozgalomhoz, mikor lett a párt tagja, mely szervezettel állt kapcsolatban, és így tovább — megannyi kérdés, amelyre gyakran többféle válasz is kínálkozott. A források ellentmondásait, a kutatók sokszor heves viták során, alapos, további kutatással igyekeztek tisztázni. Ma már úgy véljük, hogy a kötetben szereplő életrajzok adatai — mai ismereteink szerint — a legpontosabbak.

A legfőbb cél ma is az, ami 1970-ben volt: megismertetni és életközelbe láttatni mindazokat, akik olyan sokat tettek a magyar nép boldogulásáért.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a kezdeményezés soraink felmérésére, legjobbjaink számba vételére jó visszhangra talált, szép eredményeket hozott: az elmúlt 5—6 évben megyéink többségében e kötethez hasonló összeállítások jelentek meg a megye kiemelkedő munkásmozgalmi vezetőiről. Ezzel nagyot léptünk előre a megkezdett úton. Nagy tett kiemelni a feledés homályából azokat, akik az elnyomatás éveiben önzetlenül küzdöttek legtöbbször úgy, hogy a nép nem is tudott róluk. Hozzájárultak és járulnak e kötetek ahhoz, hogy — megismerve e fontos személyiségeket — utcákat, tereket, iskolákat, szocialista brigádokat nevezzenek el róluk. Márványtáblák, emlékművek, szobrok hirdessék: *emlékükben közöttünk élnek, példájuk hat ma*

is. Igen sok olyan személy szerepel e megyei kötetekben, akikről eddig jóformán senki sem tudott, s ha nem tárják fel életüket, véglegesen feledésbe merülnek.

Szerettük volna az olvasónak bemutatni minden egyes forradalmár képmását is. Tudtuk: nehéz vállalkozás lesz. Igen sok kortársat, rokont, barátot, ismerőst kellett — a Munkásmozgalmi Múzeum képtára, a kiadó fényképarchívuma anyagai mellett — megkeresni és ha lehetett, a család emléktárgyai közül kiválasztani azt, amelyik legjobban emlékeztet az élő emberre. Úgy véljük, a sok fáradozás eredményeket hozott azzal, hogy 325 portrét tudtunk felkutatni és közreadni. E téren is folytatjuk a további kutatásokat. Ha fényképeket nem adhattunk, akkor dokumentumokat tettünk közzé. Esetleg egy peranyag részletét, vagy rendőrségi névsort, az illető személy által írt cikket, egy általa írt könyv fedelét — amely felidézi a szereplő személyét. Ebben a nehéz munkában — de az összes életrajzok adategyeztetésénél is — különösen sok segítséget kaptunk intézetünk archívumától, a könyvtártól, a visszaemlékezéseket gyűjtő csoporttól, a műszaki részlegtől, ez utóbbi készítette a másolatok nagy részét. Itt kell köszönetet mondanunk Szabó Gizellának, Kálmán Lászlónénak, Petrák Katalinnak, Jakab Sámuelnek, Városi Györgynek, valamint Kőnig Árpádnénak is, aki különösen a portrék összegyűjtése terén végzett nagy türelmet és fáradságot igénylő munkát.

Fontos kiegészítő része a kötetnek az irodalmi ajánlás, a bibliográfia. Mindenki tudja, milyen nehéz, szinte lehetetlen feladat egy tartalmas életutat egy vagy akár öt oldalon bemutatni. Többnyire csak adatszerű, lexikális ismertetésre marad hely, magáról a személyiségről, jellemző emberi vonásairól, magánéletéről csak keveset mutathattak be a szerzők. Irodalomjegyzékünk nem törekedhetett teljességre, ezért igyekszik olyan tanulmányokat, cikkeket, dokumentumokat idézni, amelyek a kötet adatait kiegészítik, és könyvtárakban, hírlaptárakban könnyen hozzáférhető forrásokkal gazdagíthatják. A különböző dokumentumköteteket, visszaemlékezés-gyűjteményeket azért említjük szívesen, mert így tudjuk a legfontosabb levéltári dokumentumokat — közvetve — hozzáférhetővé tenni. Ezenkívül szépirodalmi feldolgozásokat is felvettünk az évfordulók, megemlékezések műsorainak színesítéséhez.

Eltértünk a hagyományos bibliográfiai gyakorlattól, és a címadó kötetre utalunk akkor is, ha annak csak egy részére kívánjuk az olvasó figyelmét felhívni. Ilyenkor nem adjuk meg a könyv valamennyi megjelenési adatát, csak a kiadás helyét és évét, valamint a vonatkozó oldalszámokat.

A gyűjteményes kiadásokat kísérő tanulmányokra — melyekre megjegyzésekben utalunk — külön is felhívjuk a figyelmet, mivel azok általában a szerző életművének legátfogóbb, legtartalmasabb értékelését nyújtják. A visszaemlékezés jellegű műveket külön ajánlottuk. A kötetben szereplő személyek irodalmi munkásságára ezen kívül azonban nem térhettünk ki; esetenként, ha a szerző fontosnak ítélte, az életrajzban szólt róluk.

Adatgyűjtésünket 1974. június 1-én zártuk, de néhány újabb, fontosnak ítélt kiadvány esetében kivételt tettünk.

Néhány munkásmozgalmi vonatkozású kötetet azért nem vettünk fel az ajánló bibliográfiába, mert szinte minden egyes személynél meg kellett volna említenünk. Ezek között első helyen „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" című szintézist említenénk, mint amelyik átfogja az egész magyarországi munkásmozgalom történetét. Nélkülözhetetlen adattár a „Munkásmozgalom-történeti lexikon" is.

„A szocialista forradalomért" című kötet, amely a magyar forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő harcosainak rövid életútját mutatja be, *folytatása* egy megkezdett igen fontos munkának, és ezt valószínűleg további kötetek sora követi majd. S akkor lehetünk majd igazán nyugodtak, kötelességünk teljesítését illetően, ha sikerül e nagyszerű személyiségeket oly közel hozni, úgy megismertetni és megszerettetni a magyar néppel, mint ahogy Ők ismerték, szerették, amennyire közelálltak hozzá és hűek voltak a felszabadulás nagy ügyéhez.

1974. január

BAKÓ ÁGNES

ABELOVSZKI JÓZSEF

(KÁLÓZ, 1891. JÚLIUS 29.—BUDAPEST, 1967. JÚLIUS 23.)

Édesapja gépészkovácsként dolgozott az egyik Zichy uradalomban, majd önálló kovácsmester lett Dunaföldváron. Abelovszki József édesapja mellett tanulta ki a kovácsmesterséget. 1907—1912 között — amíg be nem vonult katonának — kovácssegédként dolgozott. 1912—1918-ig katona. A munkásmozgalomban 1908-tól vett részt, 1919-ben belépett a KMP-be. A Tanácsköztársaság alatt a dunaföldvári, majd a szekszárdi forradalmi törvényszék elnöke volt. A Tanácsköztársaság megdöntése után külföldre menekült. 1920-tól Olaszországban, később Franciaországban élt, ahol tagja lett a Francia Kommunista Pártnak. 1922 végén kivándorolt az Egyesült Államokba és itt azonnal bekapcsolódott az amerikai munkásmozgalomba. 1924—1931-ig tagja volt az Egyesült Államok Kommunista Pártja magyar szekciója végrehajtó bizottságának. 1924-től a New York-i Vas- és Bronzmunkások Szakszervezetének vezetőségi tagja, majd alelnöke, 1928—1929-ig pedig elnöke. 1931-ben családjával a Szovjetunióba emigrált, ahol művezetőként dolgozott. 1931—1944-ig az SZKP tagja volt. 1944-ben az ukrán partizántörzshöz vezényelték, itt a kijevi magyar partizániskola po-

litikai oktatója lett. 1945-ben tért haza Magyarországra. Itthon a felszabadulás után jól tudta hasznosítani a nemzetközi munkásmozgalomban szerzett gazdag tapasztalatait. Kiváló agitátor volt. Négy nyelven beszélt. 1945 márciusában kinevezték a földosztás miniszteri biztosának Baranya megyében. 1945 májusában részt vett az MKP területi titkárságának megszervezésében, majd annak megszűntével az MKP Baranya megyei Bizottságának tagja volt 1947 januárjáig.

1945—1950-ig a Baranya megyei Földhivatal vezetője, az MDP Baranya megyei választmányának tagja és a Szabadságharcos Szövetség pécsi csoportjának elnöke.

1951—1957-ig, nyugdíjba vonulásáig a Magyarok Világszövetségének főtitkára volt.

Az 1956-os ellenforradalom felszámolásában nagy érdemeket szerzett.

1957-től mint nyugdíjas Budapesten az I. kerületben, lakóhelyén aktívan részt vett a pártmunkában. 1957-től tanácstag, 1962-től haláláig az MSZMP I. kerületi bizottságának aktív tagja. Abelovszki József, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa, tizenhét éves korától hatvan éven át a munkásmozgalomnak szentelte életét.

Tevékenységének elismeréséül 1966-ban, 75. születésnapján az Elnöki Tanács a Munka Érdemrend arany fokozata kitüntetésben részesítette.

NYERS ILONA

IRODALOM

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 59—74. p. [Szamos Rudolf elbeszélése „A fekete tanya" címmel.]

Nagy idők tanúja: Halálraítéltből lett törvényszéki elnök. Lobogó, 1961. 11. sz. 8—9. p.

NEKROLÓG:

Elhunyt Abelovszky József elvtárs. Népszabadság, 1967. július 23. 4. p.

ALPÁRI GYULA

(DUNAFÖLDVÁR, 1882. JANUÁR 18.—SACHSENHAUSEN, 1944. JÚLIUS 17.)

1900-tól részt vett a magyar szocialista diákmozgalomban, 1901-ben belépett az MSZDP-be, 1902-től dolgozott a Népszavában, írt novellákat, fordított német forradalmi verseket. Lefordította Lafargue „A gazdasági materializmus" című tanulmányát. Dolgozott a pártirodán. Egy, Pancsován mondott beszédéért egyhónapi fogházra ítélték. 1903—1906-ig mint tüzérközlegény szolgált. Ez alatt az idő alatt rendszeresen tudósította a Népszavát a katonaságnál tapasztalt visszaélésekről és a közlegények embertelen megaláztatásáról, kínzásáról. Bár katonai szolgálatot teljesített, mégis részt vett nagy munkástüntetéseken. Az 1905-ös forradalom tanulságaként hirdette, hogy kiváró politika helyett tömegakciókra van szükség a hatalom meghódításáért folytatott harcban. Külön figyelmet szentelt az ifjúmunkáskérdésnek. Leszerelése után is elsősorban az ifjúság kérdésével foglalkozott. 1907-ben négy hónapig az Ifjúmunkás szerkesztője volt. Megszervezte az első magyar ifjúmunkás-kongreszszust (1907. március 31.), ahol a militarizmus-antimilitarizmus napirendi pont előadója volt. 1907-ben részt vett a II. Internacionálé kongresszusán, ő képviselte a magyar ifjúmun-

kásokat, és az ifjúmunkások gazdasági harcáról tartott referátumot. Ez időtől származott baráti kapcsolata Karl Liebknechttel. A német baloldalhoz fűződő kapcsolata egy németországi tanulmányút folyamán tovább mélyült és erősen hatott politikai szemléletére. Hazatérve az MSZDP baloldali ellenzékének egyik vezéralakja lett, ezért 1910-ben kizárták a pártból. Még ebben az évben a II. Internacionálé mandátumvizsgáló bizottsága tárgyalta ügyét. Lenin, Rosa Luxemburg és Clara Zetkin állást foglaltak Alpári mellett: ennek ellenére a bizottság megerősítette a kizárási határozatot.

1910 és 1919 között Alpári a szociáldemokrata párt baloldali ellenzékének legmarkánsabb alakja volt. Mindaddig dolgozott a németországi baloldal lapjaiban, amíg ezt az Internacionálé határozata lehetetlenné nem tette. Egy magyar baloldali szociáldemokrata párt és újság alapításával is megpróbálkozott, de ezek kiforratlan programja miatt nem tudott nagy munkástömegeket elhódítani a nagy múltú szociáldemokrata párttól. Alpári magára maradt.

1919 elején belépett a KMP-be. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos-helyettessé nevezték ki, tagja volt a Vörös Újság szerkesztőségének. A külföldet német nyelvű cikkekben tájékoztatta a blokáddal elzárt orosz és magyar proletárdiktatúráról. A Tanácsköztársaság megdöntése után el kellett hagynia az országot. Csehszlovákiában részt vett a cseh kommunista párt német nyelvű szekciójának létrehozásában. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel látta el Marx a „Gothai program kritikája" című művét. Lenin javaslatára, 1921-ben megbízták a Komintern nemzetközi szemléjének létrehozásával. A lapot, az Internationale Presse Korrespondenzt (Inprekorr) húsz éven át szerkesztette, az akkori politikai helyzet miatt hol Németországban és Ausztriában, hol újra Németországban, majd a fasizmus uralomra jutása után pedig Rundschau néven Svájcban, végül már hét nyelven Párizsban.

Alpári politikai működése nem szorítkozott egyedül az Inprekorr szerkesztésére. Az a rendkívüli, reá oly jellemző éleslátás, emlékezőtehetség, a helyzetek gyors felismerése lehetővé tették, hogy a legkülönbözőbb esetekben nagy szolgálatokat tegyen a Kominternnek és különböző pártjainak. Alpári 1921-től kezdve részt vett a Komintern minden kongresszusán, 1925—1928 között a KMP KB tagja volt, 1921 és 1939 között számos nagy nemzetközi kampány szervezésében vett részt, amelyeket Dimitrov, Rákosi, Liselotte Hermann, Edgar André stb. elvtársak élete megmentéséért folytatott a nemzetközi proletariátus. 1939-ben a Rundschau mintájára, a kommunista ifjúsági lapok támogatására ifjúsági nemzetközi szemlét alapított.

1938-ban már számolt a készülő világháború kitörésével. Ezért arra törekedett, hogy a Rundschau megjelenését a legmesszebbmenőkig biztosítsa. E célból két új újságot alapított, egyet Brüsszelben és egyet Stockholmban. De a második világháború kitörése ezek vezetésében meggátolta. 1940-ben a kommunistákat üldöző Gestapo Párizsban a nyomára akadt, elfogta és Németországba hurcolta.

A hízelkedéstől a kínzásokig és a kínzásoktól a hízelkedésig mindent megpróbáltak nála, hogy kommunista meggyőződése nyilvános megtagadására bírják. Mindhiába! A fasiszták minden igyekezete megtört sziklaszilárd meggyőződésén.

— Ha halál és árulás közt kell választanom, akkor a halált választom — mondotta.

Így érte a halál a sachsenhauseni koncentrációs tábor kivégző árkában.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM*

K. Balog János: Értünk éltek, értünk haltak. Szekszárd, 1972. 8—10. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. ld. névmutató.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből Bp., 1960. 368—384. p. [Aranyossi Magda elbeszélése „Nem tehettem másként" címmel.]

Jász Dezső: A toll katonája. Alpári Gyuláról. Kortárs, 1974. 3. sz. 401—403. p.

Komját Irén: Az idők sodrában. Bp., 1964. 56—70. p.

Komját Irén: Tanítóim és barátaim. Bp., 1971. 166—172. p.

Máté György: Alpári Gyula. Népszabadság, 1969. július 17. 4—5. p.

Nemes Dezső: A magyar munkásmozgalom történetéhez. Tények, viták, tanulságok. I. Bp., 1974. 193—215. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. (1919—1925). Bp., 1970. 129, 130, 183, 184, 186, 187, 194, 214, 250. p.

* A. Gy. válogatott írásait 1960-ban adta ki a Kossuth Könyvkiadó. Életéről és munkásságáról Aranyossi Magda írt bevezető tanulmányt (5—52. p.)

ANTAL JÁNOS

(BUDAPEST, 1907. OKTÓBER 17.—UKRAJNA, 1943. DECEMBER.)

Antal Jánosra már kora ifjúságában nagy hatással volt édesapja, Antal Márk, a forradalmi szenvedéllyel teli, a Tanácsköztársaság mozgalmaiban és harcaiban részt vett középiskolai tanár. A tanácshatalom leverése után az apának menekülnie kellett. A család előbb Bécsben, majd Kolozsváron helyezkedett el. Kolozsváron az apa haladó szellemű középiskolát alapított. A fiú első, mély benyomásait egy vitázó, eszméket tisztázó környezetben lelte. Indulásakor az irodalom felé hajlott. Tizenhat éves korában kiforrott verseivel hívta fel magára a figyelmet. 1925-ben érettségizett Budapesten. Utána Bécsben művészettörténetet hallgatott. Közben Párizsba, Rómába is ellátogatott. Kora forrongó és forradalmi eszméi hatására részt vett a bécsi egyetemi hallgatók mozgalmaiban. A Justizpalast felgyújtásánál tüntetők között letartóztatták, de bizonyítékok híján elengedték.

Huszonegy-huszonkét éves korában már elvetette a polgári esztétika elveit, és a művészet nagy problémáit a társadalom nagy kérdéseivel állította párhuzamba. Tisztázta maga előtt is a marxista esztétika alapvető elveit, erről az alapról vizsgálta

kora művészeti és irodalmi alkotásait. 1928-ban hazatért Budapestre. A Magyar Ruggyantaárugyárban mint tisztviselő helyezkedett el, de „lázítás" miatt hamarosan távoznia kellett munkahelyéről.

1929-ben bekapcsolódott az illegális KMP munkájába és résztvett a párt legális tevékenységében is. Cikkei jelentek meg a 100%-ban, a Korunkban, a Társadalmi Szemlében, a Gondolatban és a Forrásban, Horvát János, Berecz István és más álneveken. Az MSZDP keretében féllegális szemináriumokat vezetett, főképp a perifériákon: Óbudán, Csepelen, Kispesten. Nemcsak az írásnak, a szónak, a polémiának egyaránt mestere volt. Antal János egy illegális összejövetel felfedése után, rövid időre a toloncházba került.

1931-ben, Berlinben felkereste Komját Aladárt, az Inprekorr (Internationale Presse Korrespondenz) másodszerkesztőjét. Megbeszélte vele az Inprekorr számára tudósító, tanulmányírói munkásságát, és egy új magyar folyóirat budapesti kiadását. Valószínűen a Front című újságról volt szó. Ennek a lapnak csak egyetlen számát készítette el. A rendőrség már a nyomdában elkobozta, és Antalt vád alá helyezte, „az állami és társadalmi rend felforgatását célzó tevékenység miatt". Mivel a lap a rendőrség jóvoltából nem jelent meg, a per vádelejtéssel végződött.

Antal 1931—1935 között részt vett a szakszervezeti ellenzék mozgalmában, ahol a sajtó munkáját irányította. 1931-ben a Kommunista és a Pártmunka munkatársa, később a Kommunista szerkesztője volt. Rendkívüli munkabírásából még a Társadalmi Szemle számára írt tanulmányaira is telt ideje. A rendőrség is ott tartóztatta le a Társadalmi Szemle szerkesztőségében. Ebben a perében ügyvédjeinek ismét sikerült felmentetnie.

Felmentése után tántoríthatatlanul tovább folytatta harcát, 1936-tól már az Internacionálé VII. kongresszusa szellemében. Mint állandóan a munkástömegek közt élő ember, az egységfront szellemét örömmel tette magáévá. A magyarországi egységfront-mozgalmat szolgálta „A magyar demokrácia erői" című cikke is, mely a Gondolat 1937. 6. számában jelent meg Berecz István néven. A cikk megjelenésekor már börtönben ült. 1937. október 1-én tartóztatták le. Hatévi börtönre ítélték. 1942 őszén büntetőszázaddal az orosz frontra vitték. A doni áttörésnél már betegen került fogságba. Tífuszos volt, már nem lehetett megmenteni az életét.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Antal Jánosné: Antal János (1907—1943). Párttörténeti Közlemények, 1965. 2. sz. 200—209. p.

Becsky Andor: Antal János (1907—1943). Tiszatáj, 1965. 6. sz. 486—489. p.

Lázár Vilmos: Emlékezés Antal Jánosra. Népszabadság, 1972. március 26. mell. 6—7. p.

Vida Sándor: A „Front". Egy illegális kommunista folyóirat 1931-ben. „Budapest", 1972. 1. sz. 32—33. p.

ARANYOSSI PÁL

(SZENTENDRE, 1887. AUGUSZTUS 4.—BUDAPEST, 1962. SZEPTEMBER 18.)

Vándorszínészek gyermeke volt. Saját mondása szerint a társadalom margóján született. Otthontalanul, de nem szeretet nélkül nőtt fel. Iskoláit előbb Vácon, majd a Debreceni Kollégiumban végezte. Első írását a Népszava közölte, így formálódott szociáldemokratává. 1907-ben belépett az MSZDP-be. 1912-ben, mint a Népszava tudósítója Párizsba utazott, 1914-ben hazatért. Az első világháborúban frontszolgálatos. 1918-ban a műfordítókat szervezte; az év végén a KMP tagja lett. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Újság szerkesztőségének tagja volt. A proletárdiktatúra megdöntése után emigrációba kényszerült. Olaszország és Ausztria után, a párt megbízásából illegálisan Stockholmba utazott, ott részt vett a magyar fehérterror ellen küzdő iroda megszervezésében, később egyedül vezette azt. Stockholmból lépett összeköttetésbe Henri Barbusse-szel, a hírneves francia íróval, és megnyerte a magyarországi, majd a balkáni fehérterror elleni küzdelem élharcosának. A Svédországban töltött két év alatt kivette részét a svéd kommunista pártnak, az imperializmus nemzetközi, szovjetellenes blokádja ellen indított harcából. A magyar kommunista

emigráció postája két éven át Stockholmon keresztül, csempészúton járt a Szovjetunió és Bécs között.

1922-ben Aranyossi Pál Berlinbe érkezett, mint a svéd és norvég pártlap németországi tudósítója és a Szovjetunió kereskedelmi kirendeltségének tagja. Részt vett a Nemzetközi Munkássegély szervezésében. 1926-tól Párizsban működött, ahol a nagyszámú franciaországi magyar politikai és gazdasági emigráció oktatását szervezte, és részt vett lapjuk, a Párizsi Munkás szerkesztésében, de dolgozott a L'Humanitében is. Írásai, a konspiráció szabályainak megfelelően, névtelenül vagy álnév alatt jelentek meg. Barbusse-el való barátsága megteremtette az alapot, hogy Károlyi Mihállyal és Bölöni Györggyel közösen életre hívja a Monde magyar könyvkiadó részlegét.

Aranyossi a Berlinben megkezdett Nemzetközi Munkássegély (SOI) szervezését Párizsban is folytatta. 1932-ben a SOI heti képes folyóiratának, a Regards-nak felelős szerkesztője lett. A lapot később átvette a KI, Aranyossi továbbra is a szerkesztője maradt egészen 1938-ig, amikor Alpári Gyula áthívta az Inprekorr egyik propaganda részlege, az Image de Jours megszervezőjének és szerkesztőjének. A Regards, különösen a spanyol polgárháború idején fejtett ki hathatós propagandát, maga köré gyűjtve a francia értelmiség legjobbjait, a spanyol nép igazáért folytatott harcban.

A második világháború kitörésekor, 1939. szeptember 1-én Aranyossi Pált letartóztatták és a Pireneusokba, a Le Vernet-i táborba internálták. 1941 tavaszán átszállították a Les Milles-i táborba, ahonnan sikerült megszöknie, és a német demarkációs vonalon keresztül, a németek által megszállott Párizsba jutni. A KMP utasítása értelmében elhatározta, hogy hazatér Magyarországra. Ezért munkát vállalt Németországban. Négyheti stuttgarti tartózkodás után, hatodmagával továbbszökött Magyarország felé. A határátlépésnél elfogták, és másfél évre rendőri felügyelet alá helyezték. Csak 1944 tavaszán sikerült bekapcsolódnia az illegális KMP munkájába. Pártmunkája folyamán elfogták, a Margit körúti börtönben megkínozták, de egy szerencsés véletlen folytán a börtön kiürítésekor sikerült elmenekülnie.

A felszabadulás után a Szabadság szerkesztőségének tagja lett, majd az MSzBT nagy heti képeslapjának, a Jövendőnek lett a felelős szerkesztője; később a Magyar Újságíró Szövetség főtitkára, majd a Szikra Könyvkiadó szerkesztőségének tagja. Súlyos betegségének előrehaladtával le kellett mondania a VI. kerület Pártbizottságának tagságáról. Betegen még visszatért régi, kedves munkájához, a műfordításhoz.

Hetvenedik születése napján az Elnöki Tanács A Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetéssel ismerte el azt a rendíthetetlen hűséget, amellyel Aranyossi Pál a magyar és nemzetközi munkásmozgalmat szolgálta.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Antal Gábor: A Tanácsköztársaság sajtójáról beszél a Vörös Újság külpolitikai szerkesztője. Magyar Nemzet, 1959. február 13. 5. p. [Visszaemlékezés.]

Dezsényi Béla: Aranyossi Pál emlékezete. Magyar Könyvszemle, 1963. 1—2. sz. 148—149. p.

NEKROLÓG

Meghalt Aranyossi Pál elvtárs. Népszabadság, 1962. szeptember 19. 9. p.

Aranyossi Pál (1887—1962). Párttörténeti Közlemények, 1962. 4. sz. 197—198. p.

ASZTALOS JÁNOS

(POZSONY, 1918. ÁPRILIS 6.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 30.)

Édesapja cipészsegéd volt. Asztalos Jánost a 4 polgári elvégzése után szülei aranyművestanoncnak adták. Mint ifjúmunkás, sportot kedvelő jó turista a vasasszakszervezet tornászcsoportjában került kapcsolatba 1935-ben a kommunistákkal. 1936-tól a Nemesfémipari Munkások Szakszervezetének tagja, 1938-tól vezetőségi tagja lett. Terjesztette a párt féllegális és legális kiadványait, és gyűjtött a Vörös Segély részére. 1939-ben tagja lett az illegális kommunista párt sportbizottságának, s ebben a minőségében vezette a vasas tornászok illegális mozgalmi tevékenységét, a vasas tornászszakosztály titkárává választották. Pártutasításra akcióbizottságot szervezett: az illegális Szabad Nép terjesztésére, Hitler- és háborúellenes jelszavak festésére. A vasas tornászok az ő irányításával vettek részt az illegális kommunista párt által irányított függetlenségi mozgalom tüntetésein: 1941-ben a Batthyány-emlékmécsesnél, Táncsics sírjánál, 1942. március 15-én a Petőfi-szobornál a több százas tüntető tömeg élén haladva. 1942 márciusában behívták katonának. Tizedesként a híradósoknál szolgált. Kommunista tevékenységére az 1942-es nagy lebuká-

soknál fény derült, emiatt a csapattesténél letartóztatták, majd Nagykanizsára internálták. Itt érte a felszabadulás. Az első időben Nagykanizsán maradt, és részt vett az itteni MKP-szervezet létrehozásában, majd Budapestre jött, ahol a IX. kerületi Pártbizottságban lett pártoktató. 1947-ben az I. kerületi Pártbizottság titkára volt, 1948-tól a magyar néphadsereg újjászervezésében végzett politikai munkát.

1956. október 30-án — az ellenforradalom idején —, amikor ellenforradalmi osztagok támadást indítottak a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székháza ellen, a székház védelmében Mező Imre és Papp József mellett ő is részt vett.

Mező Imrét nem engedték egyedül tárgyalni az ellenforradalmárokkal, és amint együtt kiléptek a házból, halálos golyózápor fogadta őket.

Asztalos János, a Magyar Néphadseregnek aranyművessegédből lett ezredese, hősi halált halt. Felesége — méltó harcostársa és négy kisfia maradt árván.

Budapesten és vidéken egyaránt intézmények, üzemek, ifjúsági szervezetek, sporttelepek, utcanevek őrzik emlékét, nagyszerű életének és hősi helytállásának.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 173—179, 239. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 287—289. p. [Molnár István írása.]

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Bp., 1967. 94—109. p.

Hollós Ervin—Lajtai Vera: Köztársaság tér 1956. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó, 326. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 329—348. p. [Millok Éva elbeszélése A névtelen tiszt címmel.]

Vadász Ferenc: Asztalos János. Születésének 50. évfordulójára. Népszabadság, 1968. április 6. 6. p.

BADARI LÁSZLÓ

(JÁSZBERÉNY, 1897. JANUÁR 11.—BUDAPEST, 1970. OKTÓBER 19.)

A jászsági földmunkásmozgalom egyszerű harcosa. Apja kubikos volt. Alig múlt nyolcéves, már segített édesapjának talicskát húzni. Édesapja és két bátyja ekkor már tagja volt a jászberényi munkásegyletnek és a szociáldemokrata pártnak: ő is gyakran eljárt velük a rendezvényekre. Amikor beiratkozott a munkásegyletbe, azonnal szemináriumra is jelentkezett. Így ismerkedett meg Marx—Engels tanaival, a „Kommunista Kiáltvány" és az orosz forradalom történetével. 1912 őszétől 1914-ig kétéves mezőgazdasági szakiskolát végzett. Ezután Pesten dolgozott, ahonnan kéthetenként járt haza, plakátokat és egyéb agitációs anyagokat hozva magával. 1918-ban az őszirózsás forradalom idején többedmagával megszervezte a Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportját és később a Kommunisták Magyarországi Pártjának helyi szervezetét Jászberényben. A Tanácsköztársaság idején is a földmunkásmozgalomban tevékenykedett. A Tanácsköztársaság leverését követő években a vasútnál helyezkedett el. 1928-ban a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége központi számvizsgáló bizottságának, 1932-ben pedig a központi vezetőségnek a tagja

lett. A Jászberényt környező községekben szervezte a földmunkásokat és hordta le Budapestről kerékpárral az agitációs és sajtóanyagot.

A felszabadulás után részt vett falujában az MKP megszervezésében, és közreműködött az SZDP és a Nemzeti Parasztpárt létrehozásában is. 1945 májusában a FÉKOSZ szervező titkára lett, később pedig Szolnok megye országgyűlési képviselője. Az egyesülési kongresszuson lett az MDP KV póttagja, majd rendes tagja 1956-ig. 1957-ig a FÉKOSZ főtitkárhelyettese. Több állami gazdaság élén, igazgatóként segítette a nagyüzemi gazdaság erősödését. Haláláig tagja volt a MEDOSZ központi vezetőségének.

NAGY ETA

IRODALOM

Timmer József: Fáradt szemmel múltról, jelenről. Badari László. Népszava, 1966. december 31. 3. p. [A fenti riport megtalálható a szerző „Beszélő múlt" című kötetében is. (Bp., 1969. 9—12. p.)]

NEKROLÓG:

Badari László (1897—1970). Népszabadság, 1970. október 21. 5. p.

Búcsú Badari Lászlótól. A MEDOSZ Lapja, 1970. november 2. 3. p.

BAGI ILONA

(CSEPEL, 1911. DECEMBER 25.—BUDAPEST, 1933. NOVEMBER 10.)

Mint minden munkáscsalád gyermeke, ő is korán munkát vállalt, 13 éves korától a csepeli Posztógyár munkásaként dolgozott. Vézna, beteges, de vidám természetű teremtés volt, aki élénken érdeklődött a világ dolgai, mindenekelőtt munkatársai sorsa iránt.

16 éves korában — 1927-ben — bekapcsolódott a vasas ifjúsági mozgalomba, részt vett a szemináriumokon és a kirándulásokon. Kereste és megtalálta az utat a kommunista párthoz. A húszas évek végén került kapcsolatba a KMP irányította Vörös Segély mozgalommal, ekkor azonban a kommunistaellenes erők fellépésére kizárták a vasasszakszervezetből.

Ekkor már — 1929-től — a Weiss Manfréd-gyár kerékpárüzemének munkásnője. Tevékenységét a szinte folytonos mozgalmi munka jellemezte, bár attól kezdve, hogy a vasasszakszervezetből kizárták, állandó rendőri megfigyelés alatt állt. Terjesztette a Vörös Segély röplapjait, leveleket, csomagokat, pénzküldeményeket, könyveket juttatott el a lebukottaknak a börtönbe. Mozgalmi tevékenységéhez tarto-

zott, hogy a csepeli ifik közül a baloldali érzelmű fiatalokat bekapcsolta a Vörös Segély munkájába. Az ő tevékenységük révén erősödött a baloldal, és érvényesült a párt politikája a WM-ben dolgozó fiatalok körében. 1933 őszén a csepeli Vámmentes úton haladt kerékpárral, amikor egy teherautó elgázolta. Gondos kórházi ápolással talán megmenthették volna életét, de Bagi Ilona éppen illegális röpiratokat szállított táskájában, s amikor ezt megtalálták nála, a rabkórházba szállították.

A súlyos belső sérüléseket szenvedett fiatal kommunistát — miközben szétroncsolt lábát amputálták — kegyetlenül megkínozták, de a vallatások során nem árult el semmit a mozgalomról. Sérüléseibe és a kínzásokba belehalt. Temetése a csepeli temetőben nagy politikai demonstráció volt. A csepeli harcostársak kérésére 1934 tavaszán Goldmann György kommunista szobrászművész készített síremléket Bagi Ilona emlékére. 1944 novemberében a nyilasok felrobbantották a szobrot, amelyből csupán egy kalapácsot tartó munkásököl maradt fenn az utókorra, egy forradalmi munkáslány jelképeként.

(Képünkön: Dombormű a „Bagi Ilona" műszeripari szakközépiskola falán. Budapest XX., Kossuth Lajos utca 35.)

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 103—123. p. [Hámori Ottó elbeszélése B. I.-ról „Emlékmű" címmel.]

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1967. 86—90. p.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 416—424. p. [Hámori Ottó „Szobrok és modellek" című elbeszélésében.]

A KISZ-szervezetek névadói. Bagi Ilona. Ifjú Kommunista, 1967. 3. sz. 26. p.

Pogány Ö. Gábor: Bagi Ilona emléktáblája. Művészet, 1972. 3. sz. 24. p

BAJÁKI FERENC

(KECSKEMÉT, 1883. MÁJUS 6.—SZOVJETUNIÓ, 1946.)

A szociáldemokrata és a kommunista mozgalom harcosa; 1911-től a Vas- és Fémmunkások Szervezetének egyik vezetője. Édesapja hivatalszolga volt. A szerény, szorgalmas, jó tanuló és jóképességű fiú nagyon szeretett rajzolni. Ezért a 3. polgári után 2 évig szépművészeti rajztanfolyamra is járt. Ezután a lakatosmesterséget tanulta, és 1899-ben megkapta a segédlevelet. Még ugyanebben az évben belépett a Műlakatosok Szakegyletébe és a szociáldemokrata pártba. Szorgalmasan eljárt a különböző rendezvényekre, előadásokra, s bár még nem értette meg a mozgalom lényegét, ösztönösen a munkások érdekeiért szállt síkra. 1907-től 1909-ig Berlinben dolgozott, ahol megtanulta a csillárkészítés mesterségét, és a német munkásmozgalommal is megismerkedett. Hazatérve egy csillárkészítő üzemben helyezkedett el, és csak később, az első világháború idején, amikor a csillárkészítő szakma majdnem megszűnt — tért vissza eredeti foglalkozásához. Újból lakatos lett a csepeli tölténygyárban, ahol már több ezer munkástársával együtt szállt szembe a tőkés kizsákmányolással. 1916-ban bizalminak választották. Része volt a sztrájkok előkészítésében,

a munkaidő megrövidítésének kiharcolásában és a bérmozgalmak levezetésében. A háború idején felmentették a katonai szolgálat alól, s 1917-től a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének munkatársa, tisztviselője lett.

Az 1911-es évtől kezdve egyébként a vasasszakszervezet tevékeny tagja, amelynek alelnöke, majd elnökhelyettese, később pedig a gyáripari lakatosok titkára. Járta a vidéket, szervezte a dolgozókat, az ő javaslatára létesült a Szakszervezet Északmagyarországi Titkársága Miskolcon. Kezdettől tagja volt a Budapesti Munkástanácsnak. 1919. március 21-én a Munkástanács ülésén értesült arról, hogy a két munkáspárt egyesült, és hogy a hatalmat a munkásság veszi át. A proletárdiktatúra létrejötte után, április 5-én a Tanácsköztársaság kormánya kinevezte a szociális termelés népbiztosának. Itt a vas- és fémipari gyárak termelésének az irányításával, munkabérek kiutalásával foglalkozott. Szerény, egyszerű vasmunkás maradt minden funkciójában, aki következetesen csak a dolgozók érdekeit tartotta szem előtt. A népbiztosperben életfogytiglani fegyházra ítélte Horthy bírósága. 1921-ben fogolycsere útján Szovjet-Oroszországba került, ahová nem sokkal később felesége és fia is követte. Moszkvában telepedtek le, ott kaptak lakást. Több gyárban dolgozott, de 1928-tól egészen nyugdíjazásáig a moszkvai Elektrozavodban, a szovjethatalom nagy létesítményében először mint munkás, majd művezető. Az üzemben pártmunkát is végzett, sejttitkár volt, s egy évig a moszkvai magyar klubnak is titkára volt. Szerette őt mindenki emberségéért, egyenes és határozott magatartásáért, olvasottságáért és kulturáltságáért. Nyíltan és határozottan fellépett a párt, a szovjethatalom igazáért. Bajáki Ferenc Magyarországon szocialista volt, a Szovjetunióban lett kommunista. Szerény, egyszerű harcosa volt a munkásmozgalomnak. „Nem hivatkozhatom nagy tettekre, de ahhoz, hogy az épületet felépítsük, téglahordókra is szükség van. Én csak téglahordó lettem, de a szocialista építés téglahordozója" — írta önéletrajzában 1932-ben. 1935-ben betegsége miatt leszázalékolták. Ezután már csak pártmunkát végzett. 1938 februárjában, koholt vádak alapján letartóztatták, és a fogságban vesztette életét.

NAGY ETA

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 89—100. p. [Prohászka László írása „Útvesztők vándora" címmel.]

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 93, 210, 228. p.

A magyar munkásmozgalom Bács-Kiskun megyei harcosai. (Életrajzgyűjtemény). Kecskemét, 1969. 9—10. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5., 6/A és 6/B. kötet. Bp., 1956—1960. ld. névmutató.

Nagy Eta: Bajáki Ferenc (1883—1946). Párttörténeti Közlemények, 1973. 3. sz. 162—172. p.

Prohászka László: Bajáki Ferenc. 1883—1946. Csepel, 1968. november 1. 2. p.

Vadász Ferenc: A szociális termelés népbiztosa. Pártélet, 1973. 6. sz. 88—90. p.

BALÁZS BÉLA

(SZEGED, 1884. AUGUSZTUS 4.—BUDAPEST, 1949. MÁJUS 17.)

Kommunista író, költő, esztéta, filmteoretikus. Kossuth-díjas (1948).

Balázs Béla középiskoláit Szegeden végezte és az Eötvös Kollégium ösztöndíjas tagjaként beiratkozott Budapesten az egyetem filozófiai fakultására. Itt ismerkedett meg és került jó barátságba Kodály Zoltánnal, Bartók Bélával, első népdalgyűjtő körútjukat Szeged környékén ő szervezte (1905—1906). Lukács Györgyhöz is több évtizedes barátság fűzte. Ösztöndíjjal tanulmányúton volt 1905—1906-ban Berlinben, Bécsben, Párizsban. Azután ledoktorált és tanári vizsgát tett. A „Halálesztétika" című tanulmányát (1908) Balázs Béla írói névvel jegyzi. (Előző neve Bauer Herbert volt. 1913-ban hivatalosan is felvette a Balázs Béla nevet, s ezen vált világhírűvé.)

Budapesten polgári iskolákban tanított, majd a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárban könyvtárosként dolgozott (1903—1918).

A nagyváradi holnaposokkal kezdte el költői pályáját, később pedig az Auróra, a Nyugat és a Renaissance hozta verseit, tanulmányait, kritikáit.

Ady szellemi fénykörében készült ő is 1917—1918-ban arra a nagy társadalmi

feladatra, amelyről Szabó Ervin antimilitarista szemináriumain is egyre több szó esett: túl kell lépni a radikális reformokon. Ezek az igazságok és Ady forradalmakra buzdító versei Balázsra is nagy hatással voltak. A Nyugatban és a Huszadik Században közölt Adyt méltató írásai erre a legjobb bizonyítékok. „Harcunk a magyar Pokollal van" jelszóval szervezkedni kezd egy fiatal értelmiségi gárda, mely a Vasárnapi Társaság néven összejöveteleket tart Balázs Béla és öccse Bauer Ervin és felesége, Kaffka Margit lakásán a Naphegy utcában. (Később a KMP szervezői is gyakran jönnek itt össze.)

Balázs Béla részt vett 1918 októberében az őszirózsás forradalom tüntetésein, a lánchídi csatában, s Lukács György felkérésére a Magyar Nemzeti Tanács szervező munkáiban is.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után az írói és színházi direktórium egyik vezetője lett. Tevékenyen részt vett a színházak államosításában, a magyar dráma európai szintre emelésében, a vidék népének kulturális ellátásában. Mikor a proletárdiktatúra bajba került, komisszárként Landler Jenő oldalán harcolt az észak-magyarországi hadjáratban. Rakamaznál az utolsó napig fegyverrel védte a proletárhatalmat. Illegalitásba vonulását Kmetty János, Ferenczy Béni és Noémi szervezik, majd Lesznai Anna kérésére egy papnevelde papjai segítették. Hónapokig való bujkálás után, feleségével, Hamvassy Annával — ki a Közoktatásügyi Népbiztosságon Lukács mellett dolgozott — sikerült egy dunai hajón Bécsbe emigrálnia.

Verset csak magyarul tudott írni, ezért új műfajjal, a filmmel kísérletezett. A húszas évek elején a Der Tagban, egy polgári lapban rendszeresen közölt filmkritikákat, amelyekből megszületett a film ábécéje, az első rendszeres filmesztétikai könyv: „A látható ember" (1925). Bécsben éppúgy, mint a Magyar Tanácsköztársaság idején — kommunista agitációs munkát végzett. Előadásokat, Ady-szemináriumokat tartott munkáscsoportoknak. Részt vett nemzetközi békeakciókban, szolidaritási gyűléseken a fiatal szovjet állam mellett (így pl. a Nansen-akcióban). A Romain Rolland által szervezett Clarte Társaság programját is ő írta a húszas évek elején, mely a haladó európai értelmiség szervezését tűzte ki célul.

1926-ban Berlinbe ment, ahol a munkás kultúrmozgalomnak, az Arbeiter Theaterbundnak országos szervezője, művészeti vezetője lett. Megírta a hangosfilm esztétikáját: „A film szelleme" címmel (1930). Számos film rendezésében, művészi irányításában vett részt. Filmesztétikája azóta is nélkülözhetetlen tananyag számos európai és amerikai egyetemen, főiskolán. Berlinben 1931-ben felvették a kommunista pártba.

A Szovjetunióban már a húszas évek közepétől felfigyeltek filmesztétikai munkásságára és 1925-től Moszkvában, Leningrádban orosz nyelven megjelentették írásait, később meghívták őt magát is.

Balázs Béla Moszkvában is elsősorban filmesztétikával és filmelmélet oktatásával foglalkozott (a VGIK-ben, a moszkvai filmfőiskolán). Odesszában pedig ifjúsági regényeiből, a Karlchen-sorozatból rendezett filmeket, melyek nagy sikert értek el.

1938-tól lehetőség nyílt arra, hogy az antifasiszta és népfront-törekvések központi feladatát hirdető Új Hang című folyóirat magyar nyelvű verseket is közöljön, így csaknem két évtizedes hallgatás után újra felfakad lírája. A „Hazulról hazáig", „Harminc év vörös őrségén" című verskötetei egy újfajta hazafiságról vallanak, olyan internacionalista énekei ezek, aki huszonhat évi bujdosás után sem feledheti a szegedi réteket, a nagyváradi holnapos társakat, és a 19-es vöröskatonákat.

1945 nyarán a második otthontól, a Szovjetuniótól elbúcsúzva visszatért Magyarországra. Teljes erejével bekapcsolódott a felszabadult országban újjászerveződő kulturális életbe. A Fényszóró főszerkesztője lett, megjelentek „Az én utam" című összegyűjtött versei és lírai szépségű kötete, „Az álmodó ifjúság" című életrajzi regénye. Húszévi munkájának szintézise a Szovjetunióban írt és 1945-ben „Filmművészet" címmel kiadott könyve. Ezt a művét világszerte ismerik, 25 nyelvre lefordították. Több személyi huzavona után a Budapesti Filmfőiskolán tanárkodott, majd a filmgyár művészeti vezetőjeként, tanácsadóként dolgozott a „Valahol Európában", „Ének a búzamezők-ről", a „Talpalatnyi föld" és más magyar filmek előkészítésében.

Balázs Béla emlékére fiatal filmrendezők, operatőrök számára Balázs Béla-díjat alapítottak.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM*

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerk. Illés László Bp., 1957. 123—139. p. [Szabolcsi Miklós tanulmánya.]

Balázs Béla: Álmodó ifjúság. Bp., 1967. Magyar Helikon. 450 p. [Önéletrajzi regény.]

Balázs Béla: Az én utam. Bp., 1958. 5—21. p. [Komlós Aladár bevezető tanulmánya B. B.-ról.]

Böszörményi Nagy Ernő: Balázs Béla drámairói pályakezdése a Szélpál Margittól a Misztériumokig (1904—1911). Borsodi Szemle, 1966. 10. sz. 49—56. p.

Böszörményi Nagy Ernő: Balázs Béla költői pályakezdése. Borsodi Szemle, 1969. 2. sz. 60—67. p.

K. Nagy Magda: Balázs Béla világa. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó. 404 p.

Sós Endre: „Messzè út az: hazulról hazáig." Ecsetvonások Balázs Béla portréjához. Élet és Irodalom, 1959. május 22. 3. p.

Szabolcsi Miklós: Balázs Béla. 1884—1949. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1964. 1—4. sz. 161—181. p.

* B. B. számos munkája jelent meg a felszabadulás után — regények, tanulmányok, versek —, de részben idegen nyelven írt életművének sok értékes darabjával nem találkozhatott még az olvasó. Régi hiányt pótol a „Válogatott tanulmányok és cikkek" kiadása, amelynek bevezetőjében K. Nagy Magda értékeli B. B. művészetét. (Bp., 1968. Kossuth Könyvkiadó.)

BÁLINT GYÖRGY

(BUDAPEST, 1906. JÚLIUS 9.—SZTARIJ NYIKOLSZKOJE [UKRAJNA], 1943. JANUÁR 21.)

A magyarországi harcos antifasiszta publicisztika és a marxista kritika egyik legnagyobb mestere, széles körű, szinte enciklopédikus tájékozottságú művelője — a két világháború közötti korszak élő lelkiismerete volt.

Értelmiségi családban született, az érettségi után a budapesti Kereskedelmi Akadémia egyéves szaktanfolyamát végezte el. Írói pályakezdésének időszaka a húszas évek közepére, az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának, majd a gazdasági válság éveire esik. Szépirodalmi és publicisztikai munkásságát a Nyugatban kezdte. 1927—1939-ig az Est-lapok munkatársa; 1935—1937-ben a Gondolat, a kommunista párt legális politikai és művészeti folyóiratában bontakozik ki életműve a legtermékenyebben. A folyóirat betiltásával, majd 1939-ben a Pesti Napló megszüntetésével a fasiszta rendszer megfosztotta ezektől a fórumoktól. Ezután már ritkábban szólalhatott meg az Újságnál, 1940—1941-ben a Népszavánál, majd 1942-ben a Magyar Csillagnál. Szembenézve kora ellentmondásaival, harcolva a humanizmus védelmében, egyre inkább a dolgozó tömegek, a munkások és szegényparasztok érdekeivel azonosult.

Elvi következetessége, politikai tisztánlátása, felháborodása az elnyomott nép sorsán, a fasizmus elleni gyűlölete, törvényszerűen elvezette a marxizmushoz, a munkásosztály forradalmi pártjához. Az illegális kommunista párttal a harmincas évek elejétől haláláig állandó kapcsolatban állt. Ez a világnézeti előrelépés pályáján 1932—1935 között következett be. Ezek a magáratalálás évei — írásait áthatja a szocialista szellemiség, ekkor alakította ki jellemzően egyéni hangvételű publicisztikáját és kritikai szemléletét. A párt népfrontos politikájának eszméi nagy hatással voltak gondolkodására, számos publikációjával támogatta a Márciusi Frontot, leghatásosabban alkalmazva a népfront-gondolatot a magyar irodalom és művészet akkori viszonyai között. „Mostoha körülmények között és mostoha műfajokban alkotott maradandót." A magyar újságírást világirodalmi szinten művelte, munkásságát marxista szemléletű elvi igényesség jellemezte — amint azt munkásságának legjobb ismerője, Koczkás Sándor irodalomtörténész, találóan megállapította. Politikával szemben politikát, propagandával szemben propagandát, támadással szemben támadást hirdetett. A történelmi igazság pontos dialektikus meghatározására törekedett. „Felháborodom, tehát vagyok. Felháborodni nem személyes sérelmekért, de elvi alapon" — ez volt a hitvallása. Életműve így nőtt az idők folyamán jelképpé, a jövőt formáló felháborodás jelképévé. Sohasem adta fel a harcot, hitét a szépben, szenvedéllyel küzdött mindig állást foglalva az emberségért az embertelenség ellen.

Egyike volt József Attila, Derkovits Gyula és Radnóti Miklós első értő kritikusainak, azonosuló együttérzéssel elemezte, védelmezte, támogatta munkásságukat.

Bejárta Olaszországot, Franciaországot, Angliát, megfordult a skandináv államokban és Görögországban is. „Spanyolországban jártam" című írása (1938) lírai hangvételű útinapló, ez a műve élesen antifasiszta tartalma miatt már nem jelenhetett meg. 1939-ben két hónapot töltött Angliában, emigrálni készült, de úgy érezte, hogy harcát itthon kell megvívnia. 1940-ben jelent meg cikkgyűjteménye „Búcsú az értelemtől" címmel. A könyv nagy hatással volt a baloldali érzelmű polgári fiatalokra és az ifjú kommunistákra.

Az ellenforradalmi Magyarország üldözte, félelmetes és pusztulásra ítélt ellenfelének tekintette. 1942 áprilisában letartóztatták, majd hat hónap múlva bizonyítékok hiányában szabadon engedték. Néhány hét múlva büntetőszázaddal Ukrajnába hurcolták. 1943. január 21-én halt meg Sztarij Nyikolszkojében.

Mihályfi Ernő mondja róla megemlékezve: „Hallatlanul nagy érték volt, halhatatlan nagy újságíró... az egyetlen olyan újságíró volt, aki polgári lapban marxista szellemben tudott állást foglalni, úgy, hogy a kapitalista szerkesztő, a fasiszta cenzúra ne ismerje fel mondanivalóját!"

Bálint György írói munkásságának valódi értékeit a felszabadulás utáni szocialista Magyarország méltányolta igazán azzal, hogy valamennyi művét kiadta. Így többek között „A szavak felkelése", „A toronyőr visszapillant" című műveit.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM*

Diószegi András: „Az elmélet dicsérete". Bálint György születésének 60. évfordulójára. Népszabadság, 1966. július 9. 7. p.

Ferenczi László: Bálint Györgyről. Kortárs, 1961. 6. sz. 926—930. p.

Gondos Ernő: Bálint György alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1969, Szépirodalmi Kiadó. 238 p.

„Jöjj el, szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1967. 472—529. p. [Koczkás Sándor tanulmánya B. Gy.-ről.]

Koczkás Sándor: Bálint György. Irodalomtörténet, 1970. 3. sz. 660—665. p.

Ruffy Péter: Bálint György. Születésének 60. évfordulóján. Magyar Nemzet, 1966. július 9. 4. p.

* B. Gy. újságírói és kritikusi munkásságáról, valamint a műveiről írt cikkekről és kritikákról Magyar István állított össze bibliográfiát. (L. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962, 614—615. p.)

1966-ban jelent meg B. Gy. cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye „A toronyőr visszapillant" címmel (Magvető Könyvkiadó). A második kötetben függelék található, amely adatszerű életrajzi áttekintést, valamint bibliográfiát tartalmaz. A kiadványhoz Koczkás Sándor írt tanulmányt. (II. köt. 541—605. p.)

1971-ben az „Utolsó percek" címmel válogatás jelent meg B. Gy. elfeledett cikkeiből, glosszáiból. A kötet anyagát Gondos Ernő állította össze (Szépirodalmi Könyvkiadó).

BALOGH ISTVÁN

(TAB, 1906. ÁPRILIS 3.—KAPOSVÁR, 1970. SZEPTEMBER 16.)

Apja hivatalsegéd volt, ő a lakatosszakmát tanulta. 1928-ban a munkanélküliség elől kivándorolt Uruguayba. A Magyar Munkás Egyesületbe járt rendszeresen spanyol nyelvoktatásra. Az egyesületet Uruguay Kommunista Pártja hozta létre a húszas évek végén azzal a céllal, hogy kivándorolt magyar munkásoknak tanulási, kulturális lehetőségeket biztosítsanak. Balogh Istvánnak munkája során Paraguayba kellett utaznia. Az útra magával vitte a Soviet Union című képeslap egynéhány példányát agitációs céllal. Emiatt Paraguayban letartóztatták, majd amikor visszautazott Uruguayba, ott megfenyegették: — kitoloncolják, ha nem hagyja abba a kommunista propagandát. 1930-ban belépett a kommunista pártba. Élete kockáztatásával részt vett az illegális kommunista párt akcióiban. Balogh István mentette ki és szállította el teherkocsival Uruguay Kommunista Pártja nyomdájának értékes gépét a rendőrség által figyelt épületből. Másnap már újra megjelenhetett a párt lapja, a Justicia.

1936-ban feleségével együtt önként jelentkeztek a Spanyol Köztársaság meg-

védésére. Ő azonban korábban utazott, s feleségétől majd húsz évre elszakadt. A Spanyol Köztársaság leverése után végigjárta a francia internáló táborokat. Mint internáltat 1940-ben hadizónába vitték védelmi vonal építésére. 1940. június 4-én Dunkerque romjai felett a német fasiszták fogságába esett. Dortmundba, majd innen különböző táborokba, s legutoljára Mauthausenbe szállították. Leírhatatlan sok szenvedés, megpróbáltatás volt az osztályrésze. Mauthausenben 1945. május 9-én szabadult fel a tábor. Visszatért Franciaországba, feleségét megkeresni. A francia kommunisták gondoskodása helyrehozta igen megrokkant egészségét. Magyarországra csak 1948-ban sikerült hazatérnie. Itthon az 1950-es évek első felében a bizalmatlanság légköre vette körül. 1957-ben elismerték 1930-as párttagságát, de addigra már egészségi állapota annyira megromlott, hogy nyugdíjba vonult. Életrajzát „Száznyolcvanöt lépcsőfok" címmel a Kossuth Könyvkiadó jelentette meg 1972-ben.

Forradalmi tevékenységéért Zalka Máté érdeméremmel és a Szocialista Hazáért Érdemrenddel tüntették ki.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Balogh István: Száznyolcvanöt lépcsőfok. Bp., 1972, Kossuth Könyvkiadó. 264 p. [B. I. emlékiratához Kőműves Imre írt méltató utószót.]

Christ László: Robinet Spanol 584. Útközben, 1970. 1—2. sz. 56—61. p.

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő). Bp., 1969. 405—422 p. (B. I. visszaemlékezése „Emlékeim a mauthauseni haláltáborból").

Piskóty Zsuzsa: Camarado Esteban Balogh. Fonómunkás, 1968. november 20. 2—3. p.

BÁN TIBOR

(1918.—ÚJPEST, 1945. JANUÁR 10.)

Korán árvaságra jutott, apjára, anyjára alig emlékezett, lelencházban nevelték. Mint péksegéd belépett a szakszervezetbe. Évekig katonáskodott. Amikor a szovjet hadak győzelmesen nyomultak Budapest felé, megszökött egységétől. Tudomására jutott, hogy Újpesten partizáncsoport működik; Bán Tibor csatlakozott hozzájuk.

A csoport az újpesti nyilasház felrobbantására készült. 1945. január 10-ére virradó éjszaka Bán Tibor és három társa azt a feladatot kapta, hogy bejussanak az épületbe, elhelyezzék az előre elkészített bombát és meggyújtsák a gyújtózsinórt, ezután azonnal el kellett hagyniuk a házat, mert a robbanás három percen belül várható volt. Az akciót végrehajtották. A négy bátor fiatal azon igyekezett, hogy minél előbb az utcára érjen, de a nyilasok észrevették őket és „megállj"-t kiáltottak.

Bán Tibor lekapta válláról fegyverét és lőtt. A többiek is tüzelni kezdtek. A házban elhelyezett bomba felrobbant. Óriási zűrzavar és pánik keletkezett, miközben Bán Tibort halálos lövés érte. Még eszméletnél volt, amikor bajtársai felemelték, hogy kórházba vigyék.

A fiatal partizán hevesen tiltakozott ez ellen, nehogy sebesülése nyomra vezesse a nyilasokat. Azon a napon halt meg, amikor a szovjet hadsereg diadalmasan bevonult Újpestre.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Bedecs Éva: Külvárosi történet. Bp., 1966, Zrínyi Kiadó. 164. p. [Irodalmi feldolgozás.]

Földes Mihály: Az újpesti partizánok. Bp., 1955, Szikra. 144. p. [Irodalmi feldolgozás.]

Gárdos Miklós: Szabadulás. Szabad Ifjuság, 1956. február 5.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 249—263. p. [Gárdos Miklós elbeszélése „Az újpestiek" címmel.]

Povázsai Györgyre és Bán Tiborra emlékezünk. Ifjú Kommunista, 1970. 1. sz. 7. p.

BÁRD ANDRÁS

(BUDAPEST, 1900. FEBRUÁR 16.—BUDAPEST, 1967. JANUÁR 2.)

A kereskedelmi érettségi után 1917-től banktisztviselőként dolgozott. A haladó eszmékkel már tanárai révén megismerkedett, s a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1918 végén tagja lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A Tanácsköztársaság alatt az Angol—Magyar Bankban dolgozott, majd 1919 áprilisától a Vörös Hadseregben harcolt a Tanácsköztársaság védelméért. A Tanácsköztársaság leverése után alkalmi munkákból élt. Később a harmincas években textilmunkás lett, és különböző textilgyárakban dolgozott. Tevékeny tagja volt a Munkás Testedző Egyesületnek. A szakszervezet Újpesti Területi Bizottságában a textilmunkás bizalmiak irányítója. Szervezte, irányította, segítette a sztrájkmozgalmakat. 1929-től illegális pártmunkása a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A kommunista sajtótermékek elosztását végezte. Tagja lett a párt újpesti vezetőségének. Forradalmi tevékenységéért több alkalommal letartóztatták (1930—1932—1940), s mintegy hat évet töltött börtönökben és internáló táborokban. 1931—1944-ig rendőri felügyelet alatt tartották. 1944—1945-ben az

újpesti partizánok soraiban fegyveresen harcolt a fasiszták ellen. Közvetlenül a felszabadulás után a Magyar Kommunista Párt újpesti szervezetének első vezetői között volt. 1946—1953-ig az MKP, majd az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának titkára volt.

1953-ban alaptalanul vád alá helyezték, és csak rehabilitálása után folytathatta pártmunkáját. 1954—1965 között az Állami Ellenőrző Központban dolgozott.

Az ellenforradalom idején, 1956-ban ismét Újpesten küzdött a munkáshatalomért, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága régi párttagok bizottságának titkára lett. 1961—1962-ben az Országos Nyugdíjintézet alelnöke volt. Társadalmi megbízatásait nyugdíjba vonulása után is fáradhatatlanul folytatta. Tagja volt az MSZMP II. kerületi Bizottságának és a Fővárosi Tanácsnak. Következetes, hű harcosa volt a munkásmozgalomnak. Munkásságának elismeréseként több kitüntetést is kapott, többek között a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét.

SZABÓ ÉVA

IRODALOM

Bárd András: A jobb életért. Textilmunkás, 1965. január. 2. p. [Visszaemlékezés az újpesti textilmunkások mozgalmaira.]

Vadász Ferenc: Harcunk a magyar pokollal. Bp., 1961. 147—188. p. [Irodalmi feldolgozás.]

NEKROLÓG:

Bárd András. 1900—1967. Népszabadság, 1967. január 4. 5. p.

Bárd Andrásra emlékezünk. Textilmunkás, 1967. február. 2. p.

BASCH ENDRE

(CSANTAVÉR, 1890. NOVEMBER 16.—NÉMETORSZÁG, 1943.?)

Családja a Bács megyei kis faluból, Csantavérről került a fővárosba, s ő már itt fejezte be gimnáziumi tanulmányait, és társai korrepetálásával igyekezett könnyíteni a család helyzetén. Kiváló matematikusnak bizonyult, ezért a Budapesti Műszaki Egyetemre jelentkezett. Ezekben az években tevékenyen részt vett a Galilei-kör munkájában és az 1910-es évek elején tagja volt a vezetőségnek is. Sokat járt munkás-otthonokba, szakszervezetekbe, ott volt a munkásmegmozdulásokon. Az első világháborúban behívták katonának, és az olasz frontra került. 1915-ben megsebesült, s egy rövid időre szabadságra engedték; ez idő alatt megnősült. Felgyógyulása után visszaküldték a frontra. A háború végén olasz fogságba esett, és csak 1919 őszén érkezett haza családjához, Szabadkára. Rövid ideig a városi Mérnöki Hivatalban dolgozott, kapcsolatot talált a munkásokhoz, és segítségükkel eljutott a kommunistákhoz, bekapcsolódva mozgalmaikba. Igen sokat volt munka nélkül, s végül is a sok nélkülözés és felesége letartóztatása 1929-ben emigrációba kényszerítette. Először ő indult el 1930-ban Belgiumba, majd családja is követte. Rövid ott-tartózkodás

után Brüsszelben rábízták a jugoszláv emigráció vezetését. Nemsokára kapcsolatot talált a magyarokkal is, és körülbelül 1931—1932-től átvette a magyar pártcsoport irányítását. 1933-ban lebukott, kiutasították Belgiumból, azonban nem hagyta el az országot, s pár nap múlva visszatért Brüsszelbe. Illegalitásba vonult, és továbbra is irányította a munkát.

Igen szerény, művelt ember volt. Sokat olvasott, széles körű marxista tudásának köszönhette, hogy nagy tekintélyt szerzett az emigráció körében. Az ő érdeme volt mindenekelőtt a belgiumi magyar kommunisták és a szociáldemokraták akcióegységének létrejötte. Beszélte az összes szláv nyelvet. Ezenkívül tudott olaszul, németül, angolul és franciául. 1936. október 22-én feleségével és fiával együtt Spanyolországba ment, hogy részt vegyenek a spanyol nép szabadságharcában. Először a nemzetközi brigádok laktanyájának parancsnoka volt, majd oktatója lett egy tüzériskolának. Később pedig a frontra kérte magát. 1939-ben betegen Franciaországba vitték, itt egy ideig szanatóriumban ápolták, majd felépülése után Saint Etienne-ben egy építési vállalatnál mint mérnöki rajzolót alkalmazták. 1943. február 20-án letartóztatták, és a gurs-i koncentrációs táborba szállították, majd egy csoport politikai fogollyal együtt a Párizs melletti Dráncy táborba vitték. Az utolsó életjelt innen küldte családjának, egy 1943. március 5-i keltezésű levelezőlapon, és közölte velük, hogy ismeretlen helyre szállítják őket. Csak a felszabadulás után derült ki, hogy a foglyokat Németországba deportálták.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. 24, 212. p.

BAUER ERVIN

(LŐCSE, 1890. OKTÓBER 19.—SZOVJETUNIÓ, 1942.)

Érdeklődését korán felkeltették a természettudományok. A pedagógus szülők mindhárom gyermeküket segítették képességeik felismeréséhez és kibontakozásához; így lehetett bátyjából, Balázs Bélából is nagy hatású író, a marxista irodalom és esztétika kimagasló képviselője. Bauer Ervin szegedi diákéveit Budapesten, majd a göttingeni egyetemen orvosi tanulmányokkal folytatta, de szívós önképzéssel egyben magas matematikai műveltséget sajátított el. Fiatalon elhunyt édesatyjának tragikus betegsége volt végül az a belső tényező, mely a sokoldalú fiatal természetkutató érdeklődését a biológia és az orvostudomány, ezen belül a rákkutatás területére irányította.

Az 1914-es esztendő életének eseménydús esztendeje volt. Orvosi diplomát szerzett, Kaffka Margit írónő személyében megértő élettársra talált, és katonai behívót kapott ebben az évben. Az osztrák—magyar hadseregben töltött idő alatt politikai felismerésekkel gazdagodott.

Egyévi frontszolgálat után a temesvári helyőrségi kórház orvosa lett. Kivételes képességeit a rosszindulatú daganatok kutatása és az elméleti biológia tárgyköréből

már figyelemre érdemes dolgozatok bizonyították. 1918-ban azonban súlyos veszteség vetette vissza munkájában: a spanyolnátha-járvány feleségét és kisfiát is elragadta.

A Monarchia bukása után ismét Budapestre sietett. 1919-ben a KMP tagja lett, s részt vállalt munkaterületén a Tanácsköztársaság küzdelmeiből. A proletárhatalom megdöntését követően Bécsben, Göttingenben, majd 1921-től prágai emigrációban folytatta tudományos munkáját. Bauert és második feleségét, Szilárd Stefániát a Csehszlovákiában élő magyar politikai menekültek nagy megbecsüléssel vették körül. 1923-ban Berlinbe költözött, de tudományos felkészültségének megfelelő körülmények között csak a moszkvai Obuh Munkaegészségügyi Intézet általános biológiai laboratóriumában láthatott munkához, ahová 1925-ben hívták meg. Itt kitűnő szakemberek, jó képességű tanítványok segítették, s magánélete is boldog volt: feleségében kiváló munkatársat talált.

1930-tól a II. Moszkvai Állami Egyetem tanszékvezetője lett, majd a diákság kérésére a leningrádi egyetemen tartott előadásokat. 1931-ben a Tyimirjazev Biológiai Intézet vezetője hívta meg a biológiai laboratórium megszervezésére, 1934-ben pedig az újonnan alakult leningrádi Össz-szövetségi Orvostudományi Kísérleti Intézet biológiai osztályának megszervezését bízták rá. Számos tudományos dolgozata mellett két könyve is megjelent: „A biológia fizikai alapjai" (1930), majd fő munkája, az „Elméleti biológia" (1935).

1937 augusztusában koholt vádak alapján Bauer Ervint és feleségét letartóztatták. B. P. Tokin szovjet professzor írta róla könyvében: „Mindazok, akik ismerték, megrendülve emlékeznek erre a törékeny, meleg szívű férfira, aki szerette a zenét, és elmerült a tudományban. Nagyon szerette az életet, családját, Magyarországot és második hazáját, a Szovjetuniót... Azokról az időkről álmodott, amikor a tehetséges magyar nép felszabadul az évszázados szenvedések alól, és új életét kezdi építeni."

Azok a természettudósok, akik áttekintették gazdag életművét, az elméleti biológia egyik megalapítóját tisztelik benne.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

R. Farkas Klári: „A magyar és a szovjet nép tudós fiáról beszélek." Látogatás B. P. Tokin professzornál. Magyar Nemzet, 1962. november 9. 5. p.

László Miklós: A világhírű ismeretlen: Bauer Ervin. Élet és Irodalom, 1965. július 10. 4. p.

B. P. Tokin: Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága. Bp., 1965. 11—28. p.

H. Varró Rózsa: Bauer Ervin elméleti filozófiája és a marxista filozófia. Magyar Filozófiai Szemle, 1970. 3—4. sz. 506—524. p.

BEBRITS LAJOS

(TEREGOVA, 1891. DECEMBER 14.—BUDAPEST, 1963. AUGUSZTUS 9.)

Apja a község állomásfőnöke volt. Ő maga is vasutas forgalmi tiszt lett. A gimnázium és a Vasutas Főiskola elvégzése után 1910 és 1919 között mérnökként a MÁV szolgálatában állt, és a következő helyeken dolgozott: Versec, Szeged, Budapest, Temesvár. Közben 1912-ben Budapesten vasutas továbbképző tanfolyamot végzett.

1912. május 23-a, a „vérvörös csütörtök" eseményei — melyeket Budapesten átélt — irányították figyelmét a munkásmozgalomra. Ennek hatása alatt tanulmányozni kezdte a marxista könyveket és kapcsolatot keresett a helyi munkásmozgalommal. 1916-tól aktív tagja a vasutas-szakszervezetnek és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak. 1919-től Romániában a szakszervezet bánáti, majd erdélyi szervezetének titkára volt. A vasúti dolgozók elismert vezetője lett. Sztrájkokat szervezett, röplapokat írt. Forradalmi tevékenységéért 1919—1922 között kétszer állt bíróság előtt és szenvedett börtönbüntetést.

1923-ban kiszabadulása után Romániából az Egyesült Államokba emigrált. Ott a kommunista párt magyar szekciójának vezetője lett. 1924—1932-ig az Új Előre

című magyar nyelvű kommunista lap szerkesztőjeként dolgozott. Kommunista tevékenysége miatt az Egyesült Államokban is többször állt bíróság előtt. 1930-ban az első Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság kiutasította az országból. A munkásság tiltakozó megmozdulásai azonban lehetővé tették, hogy a kiutasításnak csak 1932-ben szerezzenek érvényt. Így került a Szovjetunióba. A Szovjetunióban szakmájában a vasútnál dolgozott. Sok elismerést kapott a teherforgalom korszerűsítésében elért eredményeiért. Szakmai munkája mellett továbbra is folytatta propagandista tevékenységét. Cikkei az Új Előrében és a Moszkvában kiadott Sarló és Kalapácsban, majd az Új Hangban jelentek meg. 1938 és 1939 között a személyi kultusz áldozataként őrizetben volt. A második világháború éveiben a magyar hadifoglyok között végzett politikai munkát. Szerkesztője volt az Igaz Szó című lapnak.

A kiváló képzettségű és nagy nemzetközi szakmai tapasztalattal rendelkező, nagy marxista műveltségű propagandista és tapasztalt szervező Bebrits Lajos 1945 márciusában tért haza Magyarországra, ahol azonnal bekapcsolódott az ország közlekedési hálózatának helyreállítási munkájába. Előbb, mint közlekedésügyi államtitkár, majd 1949—1956 között közlekedési és postaügyi miniszterként dolgozott. Neve összekapcsolódott az ország közlekedési hálózatának újjáépítésével és különösen a vasúti közlekedés korszerűsítésének szervezésével.

A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusa a Központi Vezetőség póttagjává választotta. 1957 és 1959 között követként képviselte Magyarországot Svédországban, Norvégiában és Izlandban. 1959-től pedig az Országos Idegenforgalmi Tanács főtitkára volt. 1949—1962 között országgyűlési képviselő. Munkásságáért számos kitüntetést kapott: közöttük a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét is.

SZABÓ ÉVA

IRODALOM

Kékesdi Gyula: A vasút szerelmese volt. Nyolcvan éve született Bebrits Lajos. Népszabadság, 1971. december 14. 4. p.

Kékesdi Gyula: Négy ország viharaiban. Bebrits Lajos élete. Bp., 1967, Kossuth Könyvkiadó. 404 p.

Kékesdi Gyula: Négy ország viharaiban. Bebrits Lajos születésének 75. évfordulójára. Népszabadság, 1966. december 14. 4—5. p.

Máté György: A nagy folyam cseppje. Gondolatok egy forradalmár sírja előtt. Kortárs, 1963. 11 sz. 1679—1681. p.

NEKROLÓG:

Elhunyt Bebrits Lajos elvtárs. Népszabadság, 1963. augusztus 10. 5. p.

Gy[etvai] J[ános]: Bebrits Lajos (1891—1963). Párttörténeti Közlemények, 1963.4.sz.207—209. p.

BÉKÉS GLASZ IMRE

(BUDAPEST, 1902. JÚLIUS 11.—PÁRIZS, MONT VALÉRIEN ERŐD, 1944. FEBRUÁR 21.)

Küzdelmes, forradalmi életútjának az Angyalföld volt kiinduló állomása. A szegény, hétgyermekes munkásszülők nem tudták fedezni a jól tanuló kisdiák további tanulmányait, s így a négy polgári elvégzése után Glass Imréből lakatosinas lett.

Felszabadulását követően a Csonka-gépgyárban dolgozott mint géplakatos, de csakhamar kenyér nélkül maradt. Szakmájában nem tudott elhelyezkedni, s ezért segédmunkát vállalt. Egy idő múlva adminisztratív munkakört kapott.

Az életöröm, az optimizmus, a munkaszeretet alkati tulajdonságai közé tartozott. Műveltsége azonban a szenvedélyes tudásvágy és a fáradságos önművelés közös eredménye volt. Érdeklődése kora ifjúságától a munkásélet, s ezzel összefüggésben a baloldali irodalom felé fordult. Eszmei-politikai érdeklődését 1925-ben jelentős lépés követte: belépett az MSZMP-be, s a forradalmi munkásmozgalom aktív harcosa lett. Kommunistához méltó életmódja, a földmunkások körében végzett magas színvonalú agitációs és propagandatevékenysége életének újabb fontos állomásához segítette: 1927-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja felvette tagjai sorába.

Glasz Imre életének KMP-tagságával kezdődő évtizede a fegyelmezett, odaadó illegális munka és a gyakori rendőri zaklatások jegyében telt el. 1929-ben egy házkutatás során megtalálták írógépét, amelyen egyebek között röpiratok is születtek, s két évre ítélték. A Gyűjtőfogház és a szegedi Csillag-börtön, ahol büntetése telt, alkalmat nyújtott arra, hogy mozgalmi ismeretei és kapcsolatai tovább bővüljenek.

1937-ben, mivel pártfeladatait a rendőrség állandó ellenőrzése miatt már nem tudta elvégezni, Párizsba emigrált, és bekapcsolódott a Francia Kommunista Párt magyar csoportjának munkájába. Ekkor vette fel a Békés nevet.

Amikor a náci csapatok rátörtek Franciaországra, mint katona harcolt a fasiszták ellen. A kéthetes szabadságharc azonban francia fegyverletétellel zárult, s kezdetét vette az ország német megszállása. Békés Glasz Imre visszatért Párizsba, s eleinte az ellenállási mozgalom szervezésén dolgozott, később azonban, 1941-től egy fegyveres csoport vezetője lett. Nevéhez német raktárak, szállodák, járművek és fegyverszállító vonatok felrobbantásának megszervezése és végrehajtása fűződik.

A Gestapo mindent elkövetett, hogy megtörje a francia partizánmozgalom sikeres akciósorozatát. Békés Imre és huszonkét társa 1943. november 17-én egy agyonkínzott társuk gyengesége miatt „lebukott". A „nagy per" során a fővádló azt kívánta bebizonyítani, hogy idegen terroristák mérgezik meg a francia—német békés együttműködést. A külföldi ellenállókkal megrendezett tárgyalási komédia célja egy volt: megrendíteni a nemzet bizalmát a francia nép fegyveres ellenállásában.

A per formális tárgyalását már kész ítélet várta. Békés Glasz Imre halálának napján megrázóan szép búcsúlevelében, amelyet feleségéhez és az ellenállási mozgalomban harcostársához küldött, egyebek között ezt írta: „Nincs semmi megbánnivalóm; úgy éltem, mint egy öntudatos ember, és úgy is halok meg. Az élet nem nagy érték szabadság nélkül, és akinek nincs bátorsága harcolni érte, az nem is érdemli meg..."

A Gestapo-sortűz 1944. február 21-én, a párizsi Mont Valérien erődben nyolc lengyel, öt olasz, három francia, három magyar, két örmény, egy román és egy spanyol partizán életét oltotta ki. Az ő példájuk és vértanúhaláluk is erőt adott a párizsi ellenállás nagy fellángolásához, az általános fegyveres felkelés győzelméhez.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Bedecs Éva: Magyarok Párizsért. Bp., 1965, Zrínyi Kiadó. 141 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Hegedüs Sándor: Békés Glass Imre (1902—1944). Párttörténeti Közlemények, 1968. 3. sz. 189—198. p.

Hofman Éva: A múltról — a mának. Békés Glass Imre. Mérleg, 1957. augusztus. 3. p.

Kékesdi Gyula: A huszonhármak balladája. Népszabadság, 1969. február 21. 4. p.

Komját Irén — Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó, 216 p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. Lobogó, 1961. március 1. 4. p.

BERGER ALADÁR

(BÉKÉSSZENTANDRÁS, 1894. DECEMBER 20.—1942.)

Foglalkozása géplakatos. Már 1911-ben tagja a Vas- és Fémmunkás Szakszervezetnek. Az első világháború idején katona, 1918—1919-ben munkahelyének vezető bizalmija. A Tanácsköztársaság alatt, miután 1918-ban belépett a kommunista pártba, az újpesti I. kerület párttitkára. 1920-ban kénytelen Romániába emigrálni. Előbb a nagyváradi kommunista csoportnak, majd, 1921-ben az erdélyi illegális kommunista párt Központi Bizottságának tagja. Ugyanez évben a Román Kommunista Párt kongresszusa után letartóztatják, egy év múlva szabadul, 1922-ben a Román Kommunista Párt erdélyi és bánáti szervező titkára. 1923 decemberéig hatszor volt letartóztatva. Ekkor kitiltották Romániából. Az RKP előbb Bécsbe, majd a Szovjetunióba küldte. A Szovjetunióban az Ukrán KP-ban dolgozott. 1929-től ismét Romániában, a Bánátban élt, a párt egyik tartományi vezetőjeként. A nagy tudású, marxista műveltségű kommunista minden munkahelyén nagy szeretetnek örvendett, nagy igyekezettel törekedett arra, hogy megfeleljen a vele szemben állított követelményeknek. Politikai kérdésekben támadt vitái miatt a román pártban betöltött

funkciójából a Kommunista Internacionálé visszahívta, és azt a megbízást kapta, hogy Magyarországon végezzen pártmunkát. A KMP tudtával, de még pártonkívüliként az Építőmunkás Szakszervezet festőmunkás-frakciója munkájába kapcsolódott be, 1935 januárjában kérte felvételét a KMP-be. Mivel a szakszervezetben is hamarosan népszerű lett, és tekintélyt szerzett a munkások körében, 1935 őszén az építőmunkás kommunista frakció kérte a Kominternt, engedje, hogy Berger mint a KMP tagja folytathassa munkáját. Ezután vették fel a KMP tagjai közé. Elméleti előadásokat tartott, bekapcsolódott a KMP által folytatott választási kampányba, majd az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék és utána a Szakszervezeti Baloldal vezetésébe.

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának határozatai alapján a KMP megszüntette a szakszervezetekkel párhuzamosan működő Szakszervezeti Ellenzék Tanácsát és előkészületeket tett arra, hogy a kommunisták és ellenzékiek szakszervezeti baloldalként, a szakszervezeteken belül tevékenykedjenek. Ennek az átalakulásnak volt egyik vezetője Berger Aladár is.

E mozgalmi tevékenysége következtében 1936 júniusában letartóztatták. Hadbíróság elé állították, mely 1938-ban nyolcévi fegyházra ítélte. 3½ évet a Conti utcai katonai fegyházban ült, majd a szegedi Csillag-börtön foglya volt. Több társával együtt 1942-ben büntetőszázaddal a frontra küldték, ahol meggyilkolták.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 78, 653. p.

Sose kért, mindig adott. Berger Aladár emlékezete. Népszabadság, 1970. február 13. 6. p.

BERZEVICZY GIZELLA

(CSÁKVÁR, 1878. JANUÁR 15.—BUDAPEST, 1954. JANUÁR 10.)

Egy régi, előkelő magyar nemesi család tagjáról, a Tudományos Akadémia elnökének, Berzeviczy Albert volt miniszterelnöknek közeli rokonáról, berzevici és kakaslomnici Berzeviczy Gizelláról írta 1920-ban a Proletár: „Nem olyan kommunista, akinek a kommunizmus véleménye, hanem a tudatos marxi koncepcióban teljesen felolvadó, annak élő, magát, idejét, életét, munkáját alázatosan neki alárendelő, a polgári társadalmat halálos gyűlölettel gyűlölő forradalmár. Egy nő, aki minden szavában agitátor és nagyszerű agitátor, mert a benne égő hitet szuggerálni tudó, és az igazsághirdetés kifejezésének formáit könnyűszerrel és mindig megtaláló." S bár még harmincnégy megpróbáltatásokkal teli év következett a forradalmi munkásmozgalom e nagy hatású alakjának sajátos életútjában, a bécsi magyar kommunista emigráció lapjának jellemzése időtálló maradt.

Édesapja kultuszminiszteri számtanácsos volt. Elvégezte a hat osztályú felsőbb leányiskolát, majd magánúton a 7—8. osztályt is. Azon kevesek közé tartozott, akiknek tudásvágya és igazságérzete legyőzte azt az idegenkedést, amely a női

hallgatókat visszatartotta a századforduló egyetemének előítéletekkel terhes légkörétől, és 1902-ben a budapesti tudományegyetemen történelemtanári oklevelet szerzett. Tanított Trencsénben, Budafokon, Szabadkán és Aradon. Mint a történelem jó ismerője, vonzódott népünk és más népek szabadságküzdelmeihez, de a munkásmozgalommal csak később, 1918 tavaszán került kapcsolatba. Ekkor ismerkedett meg a Kommunista Kiáltvánnyal, amely egész életútját meghatározó hatással volt rá, és a marxizmus további tanulmányozására sarkallta.

Új ismereteinek hatására a polgári demokratikus forradalom idején pedagógusszakszervezetet alapított Aradon, annak alelnöki tisztét töltötte be. Tagja volt az országos választmánynak. 1919 márciusában szociológiai tanfolyamon vett részt Budapesten, Aradra azonban már nem térhetett vissza, mivel az román megszállás alá került. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását lelkesen üdvözölte, s a Közoktatásügyi Népbiztosságon jelentkezett feladatokért. 1919. május 1-én kinevezték az Erzsébet Nőiskola igazgatójává, és a polgári iskolai tanítóképzőnek főiskolává történő átszervezésével bízták meg. A proletárhatalom megdöntése után két héttel letartóztatták, és perbe fogták: osztály- és hitfelekezet elleni izgatás folytatólagos bűntettével vádolták. A vád tanúi között különös buzgalmat mutatott Horger Antal tanár, aki később József Attila egyetemi eltávolítását is szorgalmazta. Berzeviczy Gizella az ellenforradalmi törvényszék gyorsított tanácsa előtt bátran hitet tett kommunista meggyőződése mellett. Az osztálybíróság nyolcévi fegyházbüntetésre ítélte. Büntetéséből 21 hónapot töltött el Márianosztrán, ebből mintegy 15 hónapot — konok osztálytudatos magatartása miatt — szigorított különzárkában. Börtönélményeiről írta „Márianosztra" című könyvét. 1922 elején fogolycsere útján a Szovjetunióba utazott.

1922 márciusától júniusig a moszkvai emigráns-üdülőben pihent, később Szaratovban a Vörös Segély munkatársa lett. 1923 és 1926 között Tbilisziben végzett pártmunkát, majd nyugdíjazásáig, 1940-ig Ogyesszában történelmet és marxizmus—leninizmust tanított főiskolákon. A világháború kitörése újra Moszkvában találta. Előrehaladott kora ellenére kérte, hogy tovább taníthasson, s előbb a talicini, utóbb a krasznogorszki fogolytábor antifasiszta iskoláján tartott előadásokat. Egy negyedszázadon át fejtett ki aktív mozgalmi tevékenységet „második hazájában", s magas szovjet kitüntetésben részesült. 1946-ban tért haza, itthon is fáradhatatlanul dolgozott, párttörténeti szemináriumokat vezetett, megismertette hallgatóit a szovjet emberek életével, helytállásával, rendezte és bővítette írásos hagyatékát.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Aranyossi Magda: Berzeviczy Gizella. 1878—1954. Asszonyok, 1966. 6. sz. 8. p.

Berzeviczy Gizella: Márianosztra. Börtönemlékek a fehérterror éveiből. Bp., 1953, Szépirodalmi Könyvkiadó. 317 p.

Bihari Mór: Berzeviczy Gizella forradalmi pályafutása (1878—1954). Pedagógiai Szemle, 1964. 1. sz. 48—59. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 7—10. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

Kossa István: Berzeviczy Gizi... Nők Lapja, 1958. december 18. 3. p.

BETLEN OSZKÁR

(POZSONY, 1909. SZEPTEMBER 13.—BUDAPEST, 1969. JANUÁR 20.)

Pozsonyban született, Budapesten nevelkedett. 1925-ben, négy középiskola elvégzése után villanyszerelő tanonc, majd segéd lett. Épületeken dolgozott, és részt vett bérmozgalmakban is. Munkájára felfigyelt a KIMSZ és 1929-től már aktív tagja, majd egyik vezetője lett a szervezetnek. Részt vett tüntetéseken, ellenzéki magatartása miatt 1929 végén kizárták a szakszervezetből. 1930-ban elvégezte Moszkvában a Kommunista Ifjúsági Internacionálé hathónapos iskoláját. Tagja lett a KIMSZ Központi Bizottsága titkárságának. Feladata az agitációs és propagandamunka és az Ifjú Proletár szerkesztőségének vezetése volt. 1931 áprilisában letartóztatták, heteken át kínozták a rendőrségen. Kilenc hónapot töltött börtönben, majd — miután szülővárosa Pozsony volt — kitoloncolták Csehszlovákiába.

Teljesen új, idegen körülmények közé került, csehül, szlovákul nem tudott. De a ragyogó tehetségű, hallatlanul szorgalmas fiatalember katonaidejének letöltése után, 1934-ben már kitűnően tudott szlovákul, aktív tagja lett a szlovák munkásmozgalom-

nak. Az ifjúsági szervezet titkárságának tagja, majd egyik titkárává választották. Tagja lett a szlovák kommunista párt vezetőségének is.

1935-ben küldött volt a Kommunista Ifjúsági Internacionálé világkongresszusán, 1937-ig ismét Szlovákiában, a Magyar Fiatalok Szövetségének vezetőjeként dolgozott. Nagyon jól megértették egymást a fiatalokkal. Sokan még ma is akkori becenevén, „Hosszú"-nak emlegetik. 1937—1938-ban a csehszlovákiai Magyar Nap szerkesztőségében dolgozott. Itt kitűnt, hogy ízig-vérig újságíróalkat. A párt feloszlatása, a náci megszállás után határátjárókat szervezett — elvtársak számára — Csehszlovákia és Lengyelország között. Besúgták, és a németek elfogták. 1939 és 1945 között a buchenwaldi, majd az auschwitzi haláltábor rabja. Auschwitzban az illegális nemzetközi kommunista pártvezetőség tagja. Erről az időszakról írott könyvében — az „Élet a halál földjén"-ben — nem arról szól, hogy milyen szenvedésekben volt része, hanem arról, hogy a kommunisták hogyan tudtak embertelen körülmények között is emberek és kommunisták maradni.

1945-ben ő is felszabadult. Újból Budapesten kezdte a munkát, újságíróként. 1945 áprilisától 1954-ig a Szabad Népnél dolgozott, 1951-től mint a lap vezető szerkesztője. Öt éven át, az ellenforradalomig, az MDP Központi Vezetőségének póttagja.

1954—1956 között Bukarestben a Tartós Békénél képviselte a pártot. 1956-tól ismét a Szabad Népnél, éles politikai harcok közepette. Az ellenforradalom ideje alatt, amíg lehetett, fegyverrel védte a Központi Vezetőség, a II. kerületi, majd a XI. kerületi pártbizottság székházát az ellenforradalmárok támadásaival szemben.

Az ellenforradalom leverése után az MSZMP KB Párttörténeti Intézetébe kerül tudományos munkatársnak. A ragyogó tollú újságíró itt nagyszerű kutatónak bizonyult. Témájának, a Kommunista Internacionálé történetének kiváló ismerője és feldolgozója, tehetséges történész lesz. Német, cseh, szlovák, lengyel, orosz nyelvtudása nagy segítséget adott kutatásai kiterjesztéséhez. 1968 márciusában a történelemtudományok kandidátusa lett. Felfelé ívelő — szakkörökben is elismert — történészpályájának korai halála vetett véget.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Betlen Oszkár: Élet a halál földjén. Bp., 1969. 5—9. p. [Friss István előszava.]

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő) Bp., 1969. 389—404. p. [Visszaemlékezés „A megsemmisíthetetlenek pártja" címmel.]

NEKROLÓG:

Meghalt Betlen Oszkár. Népszabadság, 1969. január 22. 5. p.

Betlen Oszkár (1909—1969). Párttörténeti Közlemények, 1969. 1. sz. 224—226. p. [Vass Henrik gyászbeszéde Betlen Oszkár temetésén.]

BIERMANN ISTVÁN

(BÉCS, 1891. JÚLIUS 11.—MOSZKVA, 1937. AUGUSZTUS 16.)

Munkáscsaládból származott. Szülei 1893-ban költöztek Budapestre. Iskoláit már itt végezte. Szorgalmával és jó képességeivel hamar kitűnt iskolatársai közül. Ennek köszönhette, hogy ösztöndíjjal felvették az Alkotmány utcai felsőkereskedelmi iskolába, ahol 1908-ban kitűnő eredménnyel érettségizett. Még ez évben elhelyezkedett, és a bankszakmában dolgozott elismert szakemberként. Sokat foglalkozott zenetörténettel, filozófiával és politikai gazdaságtannal. 1912-ben belépett a Magánalkalmazottak Szövetségébe és a VII. ker. MSZDP szervezetébe. Rövidesen tagja lett a kerületi végrehajtó bizottságnak. Részt vett az 1912. május 23-i tüntetésen. Az első világháború kitörésekor bevonult a 71-es közös gyalogezredbe, 1915 márciusában először az orosz, majd 1917 tavaszától az olasz fronton harcolt. A szakszervezettel a frontról is fenntartotta a kapcsolatát, főleg Bresztovszky Edével és Fonyó Sárival levelezett, tőlük értesült az itthoni eseményekről. Megbetegedett és Budapestre küldték gyógykezelésre. 1918 januárjában munkát vállalt a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál. Munkája mellett egyre szenvedélyesebben kapcsolódott be a politikai életbe.

Gyakran szólalt fel munkásgyűléseken, ahol bátran agitált az 1917-es Októberi Forradalom szellemében. Kitűnő szónok volt, mindig szívesen hallgatták. Hamarosan kapcsolatot talált a Korvin-csoporttal, és részt vett tevékenységükben. 1918. október 28-án ott volt a sok ezer tüntető között a lánchídi csatánál, s bátran a menet élére állt, amikor a tömeg megtorpant. 1918. október 31-én Vágó Bélával és Korvin Ottóval járták a munkásnegyedeket és gyárakat, hirdetve, hogy „ez még nem az igazi forradalom, az igazi csak jönni fog". Tevékenyen részt vett a KMP megalapításának előkészítő munkálataiban. Egyik vezető egyénisége volt a Pénzintézeti Tisztviselők Orsz. Szöv.-nek és az 1918 decemberében lefolyt banktisztviselők sztrájkjának.

1919. február 23-án őt is letartóztatták, s a többi kommunista vezetővel együtt a Gyűjtőfogházba zárták, ahonnan a Tanácsköztársaság kikiáltása napján szabadult. Másnap, március 22-én megbízták őt a pénzintézetek ellenőrzésével. Részt vett a VII. kerületi Munkás- és Katonatanács munkájában, majd az áprilisi választások után az 500-as Munkás- és Katonatanács elnöke, és a fővárosi direktórium vezetője lett. A városházán végzett munkáján kívül pártmunkában is részt vett, mindenütt ott volt, ahol a munkáshatalom érdekében cselekedni kellett.

A Tanácsköztársaság megdöntése után egy ideig bujkált, majd 1919. október 2-án letartóztatták. Ügyét 1920 végén gyorsított eljárással tárgyalták. A bíróság előtt bátran vállalta tetteit, keményen, kommunista módon viselkedett. A megidézett tanúk egyöntetűen vallották róla, hogy szerény, közvetlen embernek ismerték. 1 év és 4 hónapra ítélték. De hiába járt le büntetése, nem szabadult ki a börtönből, egyenesen a zalaegerszegi internáló táborba vitték. Innen került ki fogolycsere útján a Szovjetunióba. Kezdetben a Komintern fordítójaként dolgozott, majd a fémiparban helyezkedett el. Lényegében 1923-tól, amikor a kohászati központba, a Glavmetalba került, élete összefonódott a kohászattal és a gépiparral. Ezen a területen kiváló, elismert szakemberré vált az évek folyamán. 1924-ben mint a Glavmetal képviselője tagja lett a Népgazdasági Tanácsnak. Dolgozott Harkovban, majd Ukrajnában. 1929-ben a Népgazdasági Tanács tervgazdasági osztályvezetője, 1932-től a dnyepropetrovszki, Petrovszkijról elnevezett gyár igazgatója volt. Az üzem rekonstrukciójában s a kohászati ipar fejlesztésében elért eredményeiért 1935 tavaszán — elsőnek a magyar emigránsok közül — Lenin-renddel tüntették ki.

Biermann István tagja volt több állami és társadalmi szervnek: 1928-tól az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának, A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának, küldött az SZKP XVII. pártkonferenciáján és az SZKP XVII. kongresszusán. Halálát egy véletlen baleset okozta. 1937. augusztus 16-án vérmérgezésben hunyt el. Moszkvában a Novo-gyevicsi temetőben van eltemetve.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 36. p.

Vadász Ferenc: A Lenin-rend első magyar kitüntetettje. Biermann István születése 80. évfordulóján. Népszabadság, 1971 július 13. 4—5. p.

Petrák Katalin: Biermann István (1891—1937) Párttörténeti Közlemények, 1971, 4-es., 151—171. p.

BIKSZA MIKLÓS

(ÚJPEST, 1924. ÁPRILIS 26.—GYÓN, 1956. DECEMBER 10.)

Falusi cipész nyolcadik gyermekének született. A család nehéz anyagi helyzete miatt a jó eszű fiúnak tanulási lehetősége nem volt, hat elemit végzett. Villanyszerelő lett Üllő községben, Szilágyi Miklós kisiparosnál. Itt dolgozott 1945-ig, mikor a községi villanyművekhez ment dolgozni.

A felszabadulás után az ifjúsági mozgalomban, a MADISZ-ban végzett aktív munkát. 1947 júliusában lépett be az MKP-ba. 1947 óta tagja volt a vasasszakszervezetnek.

1949-ben hathetes megyei pártiskolát és egyhetes agitációs tanfolyamot végzett, kitűnő eredménnyel. 1949 novemberében a váci járási bizottság szövetkezeti felelőse lett. 1950 őszén hathónapos pártiskolára került, s az iskola elvégzése után a Karolina úti Központi Pártiskola tanára lett. Hallgatói becsülték egyszerűségéért, becsületességéért, segítőkészségéért, ahogyan gondjaikkal foglalkozott. 1953—1955-ig végezte el a kétéves pártfőiskolát. A párt felhívására vidéki pártmunkára jelentkezett. 1955 augusztusától Pest megyében a dabasi járási pártbizottság első titkára lett.

Az 1956-os ellenforradalom idején, november 1-én illegalitásba kényszerült, de november 4-e után újra aktívan dolgozott. Az 1956. november 30-án tartott dabasi járási kommunista aktívaülésen megválasztották az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága elnökének.

Az ellenforradalmárok, mint az egész országban, a járás területén is üldözték és igyekeztek elzavarni funkciójukból a becsületes, párthű elvtársakat. Biksza Miklós 1956. december 10-én Gyónra ment, ahol a „forradalmi nemzeti bizottság" még működött. Azért ment ki, hogy visszaállítsa jogaiba a helyi tanácsot és a titkárt. Az ellenforradalmárok megtámadták, elvették fegyverét, ütlegelték — nem bírt a túlerővel —, amikor már alig volt benne élet, közvetlen közelről fejbe lőtték.

Egész élete, munkája, harca, példája volt az új forradalmi generációnak, aki a felszabadulás után lett a párt katonája, és életét áldozta meggyőződéséért.

Halála után megkapta a Vörös Csillag Érdemrendet.

S. MÁNDI MAGDA

IRODALOM

Gali Sándor: Egy tiszta szívű pártmunkás hősi halála. Pártélet, 1968. 11. sz. 37—38. p.

Gali Sándor: Legtöbbet, amit ember adhat... Pest Megyei Hirlap, 1957. május 1. 2. p.

BIRKÁS IMRE

(OROSHÁZA, 1908. NOVEMBER 16.—BUDAPEST, 1964. OKTÓBER 3.)

Birkás Imre tizenegy gyermekes szegényparaszt-földmunkás negyedik fiaként született. Nem kényeztette el az élet. Korán megismerkedett a Viharsarok kubikosainak, szegényparasztjainak földéhségével, úrgyűlöletével, forradalmi hevületével. Családi környezete és osztálytestvéreinek sorsa érlelték a fogékony és a társadalmi problémák iránt érzékeny fiatalember gondolkodását, szemléletét.

A nyurga, szőke fiút hamarosan egész emberré formálta a kegyetlen „rend". 1927-ben, 19 éves korában bekapcsolódott az orosházi MÉMOSZ-csoport munkájába, és még ebben az évben Budapestre költözött, ahol a magyar építőmunkások mozgalmának egyik legaktívabb harcosa lett. Ott találjuk őt a kommunisták vezetésével 1931 tavaszán megalakuló Egyesült Szakszervezeti Ellenzék építőmunkás-csoportjában, az 1933. októberben szervezett nagy építőmunkássztrájkban, a sztrájkbizottság vezetői között. A rendőrség az agitátorok, a sztrájkvezetők közül számosat letartóztatott, Birkás Imre is a toloncházba került. Életének első közvetlen találkozása ez a horthysta „renddel". A vallatások nem tudták megtörni; fejlett osztályérzéke, hite mellett

ekkor már elméletileg is érti, miért is folyik a harc. Kénytelenek szabadon engedni.

Még ebben az évben felvették az illegális KMP soraiba, tagja lett a Budapesti I. számú kőművescsoport vezetőségének és a KMP északi kerületi bizottságának. És amikor Gömbösék az osztályharcos szakszervezetek megsemmisítésére tettek kísérletet, őt is ott találjuk a munkásellenes törvényjavaslat ellen harcolók első soraiban.

1935. július 11-én kirobbant az építőmunkások újabb, az ellenforradalmi rendszer idején legnagyobb sztrájkja. A 35—40 000 építőipari munkás bérmozgalma napok alatt egyre inkább a fasiszta „érdekvédelmi" törvénytervezet ellen irányult. A rendszer nem késlekedett a terrorintézkedésekkel, Birkás Imrét is letartóztatták. Ekkor kezdődött meg igazán számára az „egész emberek" kálváriája: a börtön, a gumibot, a csendőrszurony, a rendőri felügyelet. A kínzások nem törték meg, nyugalma, szívóssága, elvtársi segítőkészsége a többieket is kitartásra ösztönözték. Az ítélet: négyhavi fegyház, rendőri felügyelet. Az ekkor már harcokban edzett forradalmárt semmi sem tudta letéríteni a maga választotta útról. 1937-ben ismét egyik irányítója az építőmunkások sztrájkjának, 1938-ban pedig Orosházán végzett pártmunkát. 1939 telétől ismét Budapesten dolgozik a párt- és a szakszervezeti mozgalomban.

A felszabadulás az ő életében is döntő változást hozott. Amikor 1944-ben Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, Birkás Imre Békés megye dolgozóinak képviselője, és 1958-ig megszakítás nélkül tagja az országgyűlésnek. Elsősorban azonban pártmunkás, bárhova szólítja a kötelesség. 1945 januárjától az MKP orosházi járási bizottságának titkára, 1947—1949 közepéig a Békés megyei Pártbizottság tagja, majd titkára. 1949 júliusától a Földművelésügyi Minisztériumban főosztályvezető, 1951—1953-ig a Somogy megyei Pártbizottság szervező titkára, 1953-tól pedig az MDP Határőrségi Pártbizottságának titkára.

Amikor a munkás-paraszt hatalmat az ellenforradalom fenyegette 1956-ban, Birkás Imre elsőként öltötte magára a munkásőrök szürke overallját és fogott fegyvert azért a társadalomért, amelyért egész tudatos életén át olyan következetesen harcolt. 1956 novemberétől 1957 elejéig Békés megye kormánybiztosa, februártól pedig ismét a Földművelésügyi Minisztérium vezető munkatársa, majd pártbizottságának titkára. 1957 júniusától — korán bekövetkezett haláláig — tagja az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának.

Azok közé a pártmunkások közé tartozott, akiket a tömegek megértenek, akiknek a munkája nyomán növekszik a párt tekintélye, befolyása. Magánéletében és forradalmi munkájában ötvözte az emberek sorsa iránti együttérző érdeklődést és szeretetet — a szocializmus ügyébe, jövőjébe vetett meggyőződéses hittel. Szülővárosában, Orosházán lakótelepet, iskolát neveztek el róla, szocialista brigádok őrzik emlékét.

VASS HENRIK

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 366, 386. p.

NEKROLÓG

Birkás Imre 1908—1964. Népszabadság, 1964. október 6. 5. p., Népszava, 1964. október 6. 2. p., Békés Megyei Népújság, 1964. október 6. 2. p.

BLAHA BÉLA

(HÓDOSCSÉPÁNY, 1915. OKTÓBER 29.—BUDAPEST, 1970. MÁRCIUS 27.)

Bányászcsaládból származott. A tizennégy testvér közül a legidősebb, aki édesapja szakmáját folytatva először fogta meg a csákány nyelét a királdi szénbányaüzemben, hogy a nagy családnak kenyérkeresője legyen. 1939-től 1943 tavaszáig rövid megszakításokkal katonai szolgálatot teljesített. Néhány éves bányászmunka után elsajátította a bányászokra jellemző harcosságot, következetességet, elvhűséget a munkások és a munkásmozgalom iránt. 1944 tavaszán szervezője annak a királdi felvonulásnak, mellyel a bányászok tiltakoztak a 12 órás hosszú műszak és a rossz élelmiszer-ellátás miatt. További magatartását figyelemmel kísérte a csendőrség. Élete összeforrott a bányászság sorsával, és közben harcos kommunistává edződött.

1944 decemberében részt vett a Magyar Kommunista Párt helyi szervezésében, s 1945 januárjában annak vezetőségi tagja lett. Ez év márciusában a bányászszakszervezet királdi csoportjának elnöke, májusban pedig a bányászszakszervezet kongresszusán a Központi Vezetőség tagjává választották. 1946-ban az Ózd körzeti bányászszakszervezet titkára. 1948—1950-ig a Borsod megyei Pártbizottság ipari

osztályának vezetője volt. Egyéves pártfőiskola után 1951-től a Bányaipari Dolgozók Szakszervezetének főtitkára. Az 1956-os ellenforradalom idején minden erejével a politikai és gazdasági konszolidációt segítette. 1967 januárjában a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökévé választották. 1958—1967-ig Borsod megye országgyűlési képviselője. 1958—1969-ig tagja a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak. Az MSZMP VII. és VIII. kongresszusa a Központi Bizottság tagjává választotta. Munkásságát, áldozatkészségét, a nép iránti hűségét az Elnöki Tanács több kitüntetéssel, 1965-ben A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével ismerte el.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

NEKROLÓG

Elhunyt Blaha Béla. Népszabadság, 1970. március 28. 5. p., Népszava, 1970. március 28. 3. p., Magyar Nemzet, 1970. március 28. 5. p., Magyar Hírlap, 1970. március 28. 5. p.

BOCZOR JÓZSEF (WOLF FERENC)

(BATIZA, 1906. JANUÁR 31.—PÁRIZS, MONT VALÉRIEN ERŐD, 1944. FEBRUÁR 21.)

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló alakja. Apja kistisztviselő volt, fakitermelésnél dolgozott. Boczor József bányászemberek között nőtt fel, ismerte életüket, sorsukat. Elemi iskolába Felsőbányán járt, a gimnáziumot Nagybányán és Besztercén végezte el. Tanulmányait Prágában, a Károly Egyetemen folytatta, ekkor lépett be a kommunista pártba. 1927-ben a temesvári Kommunista Ifjúmunkás Szövetség megszervezésével bízták meg, küldött volt az Egységes Országos Szakszervezetek kongresszusán. Mozgalmi munkájáért kétszer is letartóztatták, megkínozták. Felsőbányával soha nem szakadtak meg kapcsolatai: az évtized fordulóján itt vett részt az első kommunista bányászsejt megalakításában.

Egyetemi évei alatt nem töltötte le katonaidejét, ezért a román hatóságok katonaszökevénynek nyilvánították és elítélték. Másfél évig raboskodott a kolozsvári börtönben, majd Gyulafehérváron teljesített katonai szolgálatot. 1933-ban Kolozsváron letelepedett, itt élt — a sorozatos zaklatások miatt illegalitásban — 1937-ig. Rövid

ideig ismét Felsőbányán végzett pártmunkát, majd kalandos úton eljutott Spanyolországba, s részt vett a Nemzetközi Brigád román csoportjának harcaiban. Kétévi küzdelem után Franciaországba internálták, megismerte Argelès és Gurs embertelen táborait. 1941-ben Algírba akarták deportálni, de útközben kiugrott a robogó vonatból és visszatért Franciaországba. Párizs német megszállásakor csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz, a Franc-Tireurs et Partisans-hoz. Egyetemi évei alatt elsajátított gépészmérnöki ismereteit most jól kamatoztathatta; saját szerkesztésű robbantó gépeivel jelentős kárt okozott a német szállítmányokban.

1943 őszén a Gestapónak sikerült számos partizánt, közöttük Boczor Józsefet elfogni. Az idegen nemzetiségű partizánok ügyét külön kezelték; a német hatóságok be akarták bizonyítani, hogy a francia ellenállási mozgalmat idegen ügynökök szervezik. Hónapokig a fresnes-i börtönben szenvedtek, míg végül sor került a „monstre" tárgyalási komédiára. A „civil terroristákat" — ahogy a német propaganda nevezte őket, kész ítélet várta. Boczor Józsefről — mielőtt a spanyol frontra indult, vette fel ezt a nevet — így írt a párizsi Magyar Szemlében egy szemtanú: „...éles arcéle, kemény nézése már magában is néma, kihívó tiltakozás. Egy pillanatra sem veszti nyugodt fölényét. Az ajka körül bujkáló hideg, gúnyos mosoly idegesíti az elnököt. Boczor hűvösen, szakszerűen magyarázza a »détachement IV« szerepét, a vasúti szabotázsok elkövetését. Boczor volt a csoport feje, ő készítette el a robbantóanyagot. A vádirat szerint a csoport tizennyolc szabotázst követett el. Boczor József és társainak tevékenysége felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a szövetségeseknek. Megakasztották a vasúti forgalmat, lehetetlenné tették a német csapatok ellenállását, muníciószállítását, megnehezítették az utánpótlást." Az utolsó szó jogán elhangzott mondatokra sokáig büszkén emlékeztek vissza a franciaországi magyar kommunista csoport és a párizsi Magyar Függetlenségi Mozgalom tagjai:

„Magyar vagyok, és hazám történelme folytonos harc a germánok ellen. Tudom jól, hogy Horthy és Magyarország hivatalosan szövetségese Németországnak, de a magyar nép óriási többsége a németek ellen van. Ezért harcoltunk mi is itt, Franciaországban, a németek ellen. Egyenruha nélkül, de mint szabályos hadsereg katonái. Németország totális háborút hirdetett, és ebben nincs különbség a katonák és a polgári lakosság között — egyik oldalon sem."

1944. február 18-án elhangzott a halálos ítélet. Három nappal később a francia Franc-Tireurs Partisans 23 „idegen" katonája, közöttük a magyar Boczor József, Glasz Imre és Elek Tamás emelt fővel állt a német puskacsövek elé.

A halálukat hírül adó náci plakátokat a párizsi nép papírcsíkokkal ragasztotta át, amelyen ez állt: „Franciaországért haltak meg."

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Bedecs Éva: Magyarok Párizsért. Bp., 1965, Zrínyi Kiadó. 141 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Komját Irén—Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973, Kossuth Könyvkiadó, 216 p.

Krasznai Hedvig: A Manukian-Boczor csoport hősei. Pest megyei Hírlap, 1964. szeptember 22. 4. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. ld. névmutató.

BOGÁR IGNÁC

(BUDAPEST, 1876. MÁJUS 27.—MOSZKVA, 1933. JANUÁR 29.)

Nagyon szegény munkáscsalád gyermeke volt. A nyomdászszakmát tanulta ki, s így bekerült a legképzettebb és legöntudatosabb munkásrétegbe. 1894-től szervezett munkás, a század elején a nyomdászok szakegyletének választmányi tagja, 1912-től a nyomdászszakszervezet egyik vezetője. A polgári demokratikus forradalom kezdetétől a munkásegység megteremtéséért küzdött. Kun Bélával többször tárgyalt a nyomdák ügyében, s ezek a megbeszélések sokszor alakultak a két párt közötti együttműködés, illetőleg egyesülés feltételeit latolgató tárgyalásokká. Szaktársai előtt ismertek voltak a kommunistákkal folytatott beszélgetései, s bár ezek a kezdeti tárgyalások nem vezettek eredményre, Bogár alkalmas tárgyalópartnernek bizonyult, mert mind a szociáldemokrata, mind a kommunista munkások előtt népszerűségnek és tekintélynek örvendett. Ő szervezte és vezette az 1919. március 20-i általános budapesti nyomdászsztrájkot.

A forradalmi események menetében döntő időszak volt az az egy hónap, amely a kommunista vezetők letartóztatásától, 1919 februárjától a Tanácsköztársaság

kikiáltásáig tartott, s Bogár Ignác jelentős szerepet játszott ebben a történelmi sorsfordulóban. Hozzá írt levelet március 11-én Kun Béla — nyilvánvalóan a korábbi megbeszélések eredményeiben bízva — a Gyűjtőfogházból, s így indult meg az SZDP és a KMP közötti tárgyalás, amely végül is a két munkáspárt egyesülését eredményezte.

Bogár Ignác az egyesülés konkrét tárgyalásaiban már nem vett részt, de a két párt közötti megállapodás nyomtatásban megjelent szövege alatt az ő neve is szerepel.

Bogár Ignác 1919. április végéig továbbra is a nyomdászszakszervezet titkáraként dolgozott, de részt vett a Belügyi Népbiztosság sajtóbizottságának munkájában is. Tagja lett a Budapesti Munkástanács öttagú elnökségének, s ilyen minőségben került a főváros vezetésébe 1919. április 20-án. A szociális ügyek felelőse lett, ellenőrzése alá kerültek azok az ügyosztályok, amelyek népjóléti ügyekkel foglalkoztak, azaz irányították az árvaházakat, lelencházakat és az aggok házait. Bogár Ignác ez irányú tevékenységét legjobban azok a sorok méltatják, amelyeket ő maga vetett papírra később az ellenforradalom börtönében, mint súlyosan megkínzott fogoly: „Kijelentem, hogy e téren becsületesen és lelkiismeretesen működtem, és véleményem szerint ezért csak elismerést érdemlek."

A fehérterror idején letartóztatták, s egy évig nyomoztak ügyében. Az ellene felhozott vádakat azonban sorban el kellett ejteni, s végül a két munkáspárt egységesítésében kifejtett munkásságáért mondták ki bűnösnek. Az ellenforradalmi bíróság 2 évi és 3 hónapi börtönbüntetésre ítélte. Börtönéből a fogolycsere-akció szabadította ki, így került Moszkvába 1921-ben. A Szovjetunióban mint nyomdász dolgozott, majd a Nemzetközi Agrárintézet nyomdájának igazgatója lett. Munkatársa volt a Sarló és Kalapács című újságnak is.

Korábban szerzett és a börtönévek alatt kiújult tüdőbaját meggyógyítani nem lehetett, 1933-ban meghalt. A moszkvai emigráció tagjai őszinte részvéttel és tisztelettel kísérték utolsó útjára. Halálát itthoni nyomdásztársai is meggyászolták.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Hajdu Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság. Bp., 1969, ld. névmutató.

Magvetők. Bp., 1959. 7—33., 189—190. p. [P. Horváth László: „Füzet a börtönből" c. novellája B. I.-ről és rövid életrajz.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A—6/B. kötet. Bp., 1960. ld. névmutató

BOJTI IMRE

(KARCAG, 1909. AUGUSZTUS 31.—BUDAPEST, 1957. JANUÁR 12.)

Apja kovácsmester volt. Tizenkét éves korában árván maradt, gazdasági cselédként dolgozott. Katonaideje leszolgálása után alkalmi munkákból tartotta fenn magát, majd textilgyárban dolgozott.

1944-ben behívták katonának, frontszolgálatra került. 1945 tavaszán 80 társával Horvátkimlén átállt a szovjet csapatokhoz. Két évig hadifogságban volt, Kazanyban bőrgyárban dolgozott, ahol a hadifoglyok között a párt megbízásából szervezési feladatokat látott el. 1947-ben hazatért, belépett az MKP-ba. A Győri Vagongyárban, majd a Graab-féle textilművekben dolgozott a pártbizottságon, mint agitprop felelős, majd a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének Győr megyei titkára.

1949-ben századosi ranggal tisztté avatták. A szentendrei műszaki zászlóalj parancsnoka lett. Elvégezte a Zrínyi Akadémiát, 1950-ben őrnaggyá léptették elő. 1950 végétől Budapesten hadtestműszaki parancsnok, majd Kecskeméten teljesített szolgálatot, innen a Budapesti Műszaki Egyetemre került, a katonai tanszék vezetője lett. 1953-ban szerelt le Kecskeméten.

1953—1956 között az Építésügyi Minisztérium vállalatánál dolgozott osztályvezetőként, főmérnökként, majd mint megbízott igazgató.

Az 1956-os magyarországi ellenforradalom leverésében tevékenyen részt vett. Őrnagyként bevonult a karhatalomhoz. 1957. január 12-én este szolgálatteljesítés közben, Budapesten a Nádor utcában (ma Münnich Ferenc utca) igazoltatni akart egy gyanús személyt, aki pisztolyt rántott, és közelről lelőtte.

Halála után alezredessé léptették elő. Feleségét annyira megtörte a tragédia, hogy hamarosan meghalt. Három gyermekük maradt árván.

(Képünkön: Emléktábla a Budapest V. ker., Münnich Ferenc utca 22. sz. ház falán.)

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 20—21. p.

Ma lenne 60 esztendős... Magyar Hírlap, 1969. augusztus 31. 13. p.

BOKÁNYI DEZSŐ

(BUDAPEST, 1871. FEBRUÁR 11.—SZOVJETUNIÓ, 1940.)

Három évtizeden át — a Tanácsköztársaság megdőltéig — ő volt a magyar munkásmozgalom legnagyobb, legnépszerűbb szónoka. Beszédeit a dolgozók tízezrei hallgatták. Szavai a munkástömegekben óriási lelkesedést, az úri uralom képviselőiben mérhetetlen gyűlöletet keltettek.

Apja Bokányi Mihály, híres kőfaragó, a szakma művésze volt Baján. Miután ott már nem akadt igényesebb kőfaragó munka, fiatal feleségével Budapestre költözött.

Dezső hároméves volt, mikor apja a kőfaragók betegségében, szilikózisban meghalt. Mostohaapja, Kegyela Mihály malommunkás nevelte. A tehetséges gyermeket gimnáziumba adta, de az „úri iskolából" a fiú a második osztály elvégzése után megszökött. Kőfaragó lett, mint apja volt.

Felszabadulása után, 17 évesen beállt a kőfaragók szakegyletébe. Itt ismerkedett meg a szocializmussal, és csakhamar bizalmivá, majd könyvtárossá választották.

1890. május elsején hatvanezer munkás vonult piros zászló alatt a Városligetbe. Este a szakegyletben Bokányi tartotta az ünnepi beszédet. Itt aratta első nagy sikerét.

Az 1891-es nagy építőmunkássztrájk idején, amely a 9 és fél órás munkanapért és a minimális bérek felemeléséért folyt, ő tárgyalt a munkaadókkal. Ezért feketelistára került.

Ettől kezdve a párt hivatásos agitátora lett. Ha megérkezett valahová, már a vasútállomáson csendőrök fogadták. Többször vették őrizetbe, toloncolták haza ilyenkor.

Önképzéssel állandóan gyarapította tudását. Az egyetemes történelem, a világirodalom, a művészettörténet terén átfogó ismereteket szerzett. Nyelveket is tanult. A Kőműves, majd a Kőfaragó című szaklapok munkatársaként értékes népművelő munkát végzett.

1892-ben a szakegylet jegyzője lett, az osztrák kongresszus küldötteként Bécsben is szerepelt. A kőfaragók szakmai ipartestülete betegsegélyző pénztárának tisztviselője, 1907-ben már a kerületi munkásbiztosító pénztár aligazgatója lett. Itt vált a betegsegélyezés kiváló tudású szakértőjévé.

Az 1894-es MSZDP közgyűlésen egyhangúlag beválasztották a pártvezetőségbe, s ezt a tisztségét mindvégig meg is tartotta.

A napilappá előlépett pártlap, a Népszava első száma 1895. május elsején jelent meg, címlapján viselve felelős szerkesztőjének, Bokányi Dezsőnek nevét. A lap nehéz időkben indult. Dühöngött a Bánffy-terror. Ebben a vad munkásüldözésben a mozgalom megerősödött, de a Népszava újból hetilappá lett.

Ebben az időben nősült. Barátjának és elvtársának, Benedek Károlynak a húgát vette feleségül, ki maga is munkásnő volt, férjével együtt küzdött.

Bokányinak a pártharcok miatt le kellett mondania szerkesztői állásáról, de cikkei tovább is megjelentek a lap hasábjain. Ekkor már jelentős fordítói működést fejtett ki. 1896-ban sajtó alá rendezte az első teljes magyar nyelvű „Kommunista Kiáltvány"-t. A „Világ proletárjai, egyesüljetek" jelszó az ő megfogalmazásában terjedt el hazánkban. Lefordította Engels „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig", Marx „Bér, ár, profit" és Bebel „A nő és a szocializmus" című munkáit. Brutus álnéven rövid Marx-életrajzot írt. A Viharsarok népe képviselőnek jelölte, de hiába kapott később Hartán is többséget a szavazáskor, megválasztását érvénytelenítették.

Bokányi pártjától hatékonyabb földmunkásmozgalmat követelt. Erről szóló brosúrájáért osztályellenes izgatás vádjával egyévi államfogházra ítélték. Mikor 1899-ben kiszabadult, nagy tömeg hatalmas ünneplésben részesítette.

1903-ban megalakult az Építőmunkás Szövetség, a MÉMOSZ, amelynek életre hívásáért Bokányi esztendők óta küzdött.

Az 1905-ös orosz forradalom győzelmét elsőnek köszöntötte. Mint ahogy hatalmas beszéddel 1917. november 25-én óriási tömeg előtt ő jelentette be a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét is a Városligetben.

Bokányi Dezső az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalomban ott ült a Nemzeti Tanács tagjai közt. Ő üdvözölte a parlament lépcsőjéről a megalakult magyar népköztársaságot. Részt vett a Károlyi Mihály vezette fegyverszüneti tárgyalásokon is.

A KMP megalakulásakor még nem sikerült Bokányit a KMP-be lépésre megnyerni. Annál nagyobb lelkesedéssel köszöntötte a két párt között 1919. március 20-án megkötött egyezséget. Ettől kezdve a proletárforradalom odaadó híveként szolgálta a Tanácsköztársaságot. Gyújtó szava a Vörös Hadseregnek toborzott. Mint munkaügyi és népjóléti népbiztos fontos munkásvédelmi rendelkezéseket hozott.

A Tanácsköztársaság megdöntése után kilenc népbiztos társával együtt a vádlottak padjára került. Bátran védekezett. A gyorsított tanács halálra ítélte. Fogságából Szovjet-Oroszország szabadította ki.

Moszkvában a Munkaügyi Népbiztosságon kapott vezető állást. A magyar munkásmozgalomtól sem szakadt el. A magyar munkások titokban gyakran hallgatták bátorító szavát a moszkvai rádió magyar adásában.

Forradalmár életének törvénysértő eljárások vetettek véget. Bokányi Dezsőt rehabilitálták, neve ma már az egész magyar és nemzetközi munkásmozgalomban méltó helyére került.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Kelen Jolán: A néptribun. Bokányi Dezső születésének 100. évfordulójára. Népszabadság, 1971. február 11. 6—7. p.

Kelen Jolán — Barabás Gyula: A néptribun. Fejezetek Bokányi Dezső életéből. Bp., 1964, Kossuth Könyvkiadó. 280 p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2—6. kötet. Bp., 1954—1969. ld. névmutató.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Bp., 1969, Kossuth Könyvkiadó. 284 p.

Szenes Imre: A „sárkányölő" népszónok... Népszava, 1971. február 11. 3. p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp. 1961. ld. névmutató.

BOLGÁR ELEK

(KASSA, 1883. JÚNIUS 3.—BUDAPEST, 1955. JÚNIUS 26.)

Nagy tudású, széles látókörű jogász, történész, diplomata volt. Fiatalkori írásművei főleg a Huszadik Században jelentek meg.

Pályáját 1906-ban a polgári szociológia bírálatával kezdte. Szabó Ervinhez elvtársi és baráti kötelékek fűzték.

1907-től 1911-ig az Amerikai Egyesült Államokban a Népakarat című lapot szerkesztette, szindikalista szellemben. Hazatérése után az Iparrajziskolában és az egyetemi színvonalú Kereskedelmi Iskolai Tanárképzőben a szociológia tanára volt.

1918-ban belépett a KMP-be. A párt vezetőségének 1919. februári letartóztatása után az illegális vezetőség az Iparrajziskolában tartotta néhány ülését.

A Tanácsköztársaság alatt májusig bécsi követ, majd külügyi népbiztoshelyettes volt.

1919 májusában Bolgár Eleket kinevezték a Történelmi Materializmus Kutató Intézete igazgatójának. Tagja volt a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak és a Budapesti Munkástanács öttagú elnökségének.

A Tanácshatalom megdöntése után Bécsbe, majd Berlinbe emigrált, ahol főleg tudományos munkásságot fejtett ki. Szakterülete az egyetemes diplomácia története volt. Számos munkásjóléti cikket is írt.

1937-től a Szovjetunióban élt. A moszkvai tudományegyetemen orosz nyelven egyetemes történelmet és diplomáciatörténetet adott elő.

A második világháborúban a szovjet hadsereg tisztjeként vett részt hazánk felszabadításában. A felszabadulás után külügyminiszter-helyettes, majd prágai, később londoni követ volt. 1951-től a budapesti tudományegyetem tanáraként működött.

Halála után jelentek meg válogatott tanulmányai, melyek rendkívüli tájékozottságról tesznek tanúságot.

KELEN JOLÁN

IRODALOM*

A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900—1920. (Szerk. Kelen Jolán). A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó. 232 p.

NEKROLÓG:

Molnár Erik: Bolgár Elek. 1883—1955. Akadémiai Értesítő, 1955. LXII. köt .513. sz. 353—354. p., Csillag, 1955. 8. sz. 1689—1690. p.

* B. E. válogatott tanulmányainak kiadásához Bolgár Elekné írt életrajzi bevezetést (7—13. p.). A kiadványt B. E. műveinek bibliográfiája egészíti ki (Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó).

BÓLYAI (BETTELHEIM) ERNŐ

(SÁTORALJAÚJHELY, 1889. MÁJUS 30.—BUDAPEST, 1959. FEBRUÁR.)

Jogász. Tehetős polgári család gyermekeként született. Középiskolai tanulmányai után Budapesten és Kolozsvárott jogot tanult. Ekkor ismerkedett meg a szocialista eszmékkel. 1905-ben lett az MSZDP tagja. A polgári demokratikus forradalom idején a Zemplén megyei munkásmozgalom kiemelkedő vezetője, a sátoraljaújhelyi munkástanács elnöke, a KMP alapító tagja. Döntő szerepe volt abban, hogy 1918 decemberében a megye pártszervezetei a KMP-hez csatlakoztak. 1919 februárjában a KMP vezetőinek letartóztatása után, az illegális, ún. második Központi Bizottság tagja. A proletárdiktatúra kezdetén ismét Zemplén megyében tevékenykedett. Megválasztották a megyei tanács tagjává és a tanácskongresszus küldöttévé. 1919 májusában mint a Komintern megbízottja Bécsbe utazott, hogy bekapcsolódjon az osztrák kommunista mozgalom irányításába. Tagja volt az Osztrák Kommunista Párt vezetőségének, s e minőségben egyik előkészítője a június 15-i bécsi forradalmi munkásmegmozdulásnak. 1919 augusztusában letartóztatták, s a menekült magyar népbiztosokkal együtt internálták. Szabadulása után egy ideig a KMP bécsi

szervezetében, majd az Osztrák KP-ben dolgozott. 1927-ben az osztrák kormány kiutasította. Ettől kezdve a Szovjetunióban élt, ahol a Vörös Szakszervezeti Internacionálében és a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsának apparátusában viselt tisztségeket. 1948-ban hazatért. Rövid ideig az Állami Ellenőrzési Központ egyik vezetője, majd nyugdíjasként a Szikra Könyvkiadó marxizmus—leninizmus szerkesztőségének munkatársa volt egészen haláláig.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Gecsényi Lajos: dr. Bólyai (Bettelheim) Ernő (1889—1959) Borsodi Szemle 1974. 2. sz. 75—84. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/B. kötet. Bp., 1960. 266, 654. p.

NEKROLÓG:

Meghalt Bólyai Ernő elvtárs. Népszabadság, 1959. február 19. 8. p.

BORKANYUK OLEKSZA

(JASZINA, 1901. JANUÁR 11.— BUDAPEST, 1942. OKTÓBER 3.)

A csehszlovák és a magyar kommunista mozgalom mártírja, a Szovjetunió Hőse. Szülei kárpátaljai földművesek voltak. Középiskolát végzett, amelynek befejezése után ő is földmunkás lett, majd Tiszabogdány és Bilin határában a fakitermelők között dolgozott. Fiatalon kapcsolatot talált a kommunista mozgalommal, s 1924-ben belépett a pártba. 1926-tól a harkovi egyetem újságíró fakultásán tanult; 1929-ben nyerte el diplomáját. Hazatérve a Szovjetunióból a kárpát-ukrajnai Komszomol területi bizottságának titkára lett, s mint újságíró 1932-től a baloldali Karpatszkaja Pravdát szerkesztette. A Kárpát-ukrajnai Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, utóbb titkára volt. A cseh parlamentben 1935-től szülőhelye földmunkás választóit képviselte, s mint kommunista harcolt népének felemelkedéséért. Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja, a Politikai Bizottságnak póttagja volt.

1939 tavaszán, mielőtt a horthysta magyar csapatok megszállták Kárpát-Ukrajnát, Borkanyuk Munkácsról Románián át a Szovjetunióba szökött. A világháború

kitörésének már másnapján jelentkezett a Vörös Hadseregbe, és 1942. január 4-én egy öttagú partizáncsoport élén ejtőernyős bevetésre indult. Kárpát-Ukrajna felett ugrottak ki a gépből, a kis csapat azonban nem talált többé egymással kapcsolatot: többségük a fasisztákkal vívott tűzharcban hősi halált halt. Borkanyuknak az ismerős terepen sikerült elrejtőzni, majd később rokonainál menedéket találni, azonban, mielőtt feladatát — Kárpát-Ukrajna népének harci mozgósítását — teljesíthette volna, Horthy csendőrnyomozói felfedezték, és február 12-én letartóztatták. Kihallgatását, vallatását Munkácson kezdték meg, megbízatásáról azonban nem sikerült megtudniuk semmit. S bár Borkanyuk erélyesen követelte, hogy vele mint katonával, a szovjet hadsereg tagjával a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogszabályok szerint járjanak el, Budapestre, a Conti utcai, majd a Margit körúti börtönbe szállították. A vezérkari főnök különbírósága 1942. szeptember 25-én tárgyalta ügyét, s a jelenlevő német katonai bizottság „nyomására" az ügyész által kért 15 éves fegyházbüntetést halálos ítéletre változtatta át.

1942. október 3-án reggel végezték ki a Margit körúti börtön udvarán. Halála előtt néhány órával írta búcsúlevelében: „Most a nép legjobb fiainak ezrei és tízezrei halnak meg az emberiség szebb jövőjéért. A háború: az emberiség legnagyobb szerencsétlensége. Reméljük, hogy ez után a háború után bekövetkezik a béke, amely ezt a szerencsétlenséget sokára vagy talán örökre megszünteti.

Búcsúzom tőletek, kívánom nektek, érjétek meg a békét és a boldog életet. És ha megéritek, emlékezzetek meg rólam csendesen, szép szóval..."

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Botos János: Negyven évet élt. Néphadsereg, 1972. szeptember 23. 4—5. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 448, 654. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató. [Borkanyuk Elek néven.]

Máté György: Három ország hősei. Borkanyuk Sándor és Schönherz Zoltán mártírhalálának 30. évfordulóján. Népszabadság, 1972. október 7. 4—5. p.

A Margit körúti cella foglyai. Lobogó, 1962. 3. sz. 4. p.

Vadász Ferenc: Egymáshoz hajolt a mi sorsunk. Emlékezés Oleksza Borkanyukra. Népszabadság, 1971. január 10. 4—5. p.

Vadász Ferenc: Két férfi halt meg. Huszonöt éve végezték ki Schönherz Zoltánt és Borkanyuk Olekszát. Népszabadság, 1967. október 3. 4—5. p.

BOROSS F. LÁSZLÓ

(KELLEMES [SÁROS M.] 1895. AUGUSZTUS 21.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

A századforduló körüli időben költöztek Miskolcra, ahol a családapa az egyik biztosítótársaság főügyészségének titkári tisztségét töltötte be. László testvér nélkül, egyedül nőtt fel. Középiskolai tanulmányainak befejezése után joghallgató lett a budapesti egyetemen. Az első világháború éveiben hosszú ideig a harctéren teljesített katonai szolgálatot.

Kassák Lajos szocialista irodalmi és művészeti társaságához tartozott, majd csatlakozott a forradalmi szocialistákhoz. Igen jó barátságba került Lékai Jánossal és Hajdú Pállal. Részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja és az Ifjúmunkások Országos Szövetsége megalapításában. Mint a Vörös Újság munkatársa és Az Ifjú Proletár egyik szerkesztője publicisztikával foglalkozott. 1919. február 20-án a Munkanélküliek Központi Bizottsága által szervezett vigadói nagygyűlés jegyzője volt. 1919. február 22-én letartóztatták. 1919. március 19-én szabadult.

A Tanácsköztársaság alatt — 1919 júliusáig — a Közoktatásügyi Népbiztosság fjúmunkás propaganda ügyosztályát vezette. Utána pedig a Barta Lajos által szer-

kesztett Emberiség című művészeti és társadalmi hetilap „világpolitika" rovatát gondozta. Beválasztották a fővárosi V. kerületi Munkás- és Katonatanácsba. Az ellenforradalom hatalomra jutása után — 1919. augusztus 8-án letartóztatták, majd a Budapesti Büntetőtörvényszék „felségsértés és lázadás" vádját emelte ellene. A törvényszéki periratok szerint vallomásában Boross F. László egyebek között kijelentette: hivatásos kommunista volt, és ez idő szerint is annak vallja magát. 1920. június 4-én főbüntetésként 8 évi fegyházra ítélték. A váci fegyintézetbe került.

A szovjet és a magyar kormány fogolycsere-egyezménye alapján 1921 októberében a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének földjére lépett. Egész hévvel belevetette magát a forradalmi mozgalomba. A régi barátságra való tekintettel, meg Kun Béla ajánlatára, mindenekelőtt a Bécsben tartózkodó Lékai Jánossal kereste a kapcsolatot. „Szeretnék minél előbb köztetek lenni és Veletek dolgozni" — írta 1921 novemberében Lékainak.

1922-ben Berlinbe utazott, ahol a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának megbízásából az Internationale Presse Korrespondenz című nemzetközi kommunista folyóirat szerkesztőségében dolgozott. Legfőképpen a Szovjetunió és az SZKP fejlődését kísérte figyelemmel, és az F. L. Winov aláírással megjelent cikkeiben többnyire ezekről tudósított. Írásai számos, más európai magyar és idegen nyelvű kommunista lapban is megtalálhatók.

Hitler hatalomra jutása után — a harmincas évek közepe táján — ismét a Szovjetunióban telepedett le, ahol a Komintern VB sajtóügyekkel foglalkozó osztályán dolgozott. 1937-ben igaztalan gyanúsításokkal kizárták a pártból, majd 1938-ban letartóztatták, és a szocialista törvényesség megsértésének áldozata lett.

SVÉD LÁSZLÓ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 146, 150, 474. p.

Az ifjúmunkás-mozgalom az első proletárforradalomban. Ifjú Kommunista, 1968. 12. sz. 13—15. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A. kötet. Bp., 1959. 148—150. p.

Pallag Róbert: Méltó harcostárs. Úttörővezető, 1969. 1. sz. 10—11. p.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962. ld. névmutató.

BORS LÁSZLÓ

(BUDAPEST, 1895. JÚLIUS 26.—TÜCSÖKMAJOR, 1919. AUGUSZTUS 22.)

A Tanácsköztársaság mártírja, költő, újságíró. Korán elvesztette édesanyját, rokonoknál nevelkedett. Tizenhét éves volt, amikor első írását közölték. Budapesten a MÁV-nál gyakornokoskodott rövid ideig, mert részt vett az 1912. május 23-i tüntetésben, és ezért elbocsátották. Egy ideig címírással kereste kenyerét, majd sikerült a Világnál, s az első pesti filmújságnál elhelyezkednie. Kiss József Hét című lapja közölte verseit és Tagore-, Whitman-, Lamartine-fordításait. Antimilitarista létére kénytelen volt mundérba bújni az első világháború idején. 1916 elején leszerelték, ekkor a Szeged és Vidéke című napilaphoz került, ahonnan néhány hónap után Kolozsvárra ment. Két lapnál is dolgozott, és segített az Erdélyi Szemle (később: Kolozsvári Szemle) irodalmi folyóirat megindításánál. 1917 már Újvidéken találta, itt jelent meg verseskötete, és itt zárult lírai korszaka. 1918 elején Sopronban dolgozott, itt kezdődött forradalmi tevékenysége. A polgári demokratikus forradalom után tagja lett a helyi nemzeti tanácsnak és a katonatanácsnak. 1919 elején Soproni Tükör címmel hetilapot alapított, ebben kommunistákat támogató cikkeket írt és jelentetett meg. A Tanács-

köztársaság idején ő intézte a sajtó- és propagandaügyeket és a soproni forradalmi törvényszék vádbiztosa volt. A Tanácsok Országos Gyűlésének küldöttjévé választották meg. Részt vett a megyei ellenforradalmi mozgalmak leverésében. A Tanácsköztársaság megdöntése után harmadmagával emigrálni akart, a csendőrök azonban az osztrák határnál elfogták. A börtönből a fehérterroristák elhurcolták és Szombathely közelében meggyilkolták. Magyarországon akkor hallgatni kellett róla, de a Kolozsvári Szemle 1919 októberében kétszer is írt nem a forradalmár, hanem a költő Bors Lászlóról, akit „nyugtalan kóbor lélek"-nek, „kései lantos diák"-nak nevezett, „nagy koncepciókat hordott kis tarsolyában, sokan szerették ezért a nagyok közül is..."

GÁBOR SÁNDORNÉ

IRODALOM

Bors András: Bors László, az ember, a költő és forradalmár. Soproni Szemle, 1959. 1. sz. 58—72. p.

Környei Attila: Bors László. A költő útja a dekadenciától a kommunizmusig. Arrabona 9. (A győri Xántus János Múzeum évkönyve). Győr, 1967. 291—324. p.

Környei Attila: Bors László. A soproni publicista. Arrabona 10. (A győri Xántus János Múzeum évkönyve). Győr, 1967. 281—320. p.

Lengyel István: Futótűz. 1919 költő-mártírja: Bors László életregénye. Élet és Irodalom, 1959. 34. sz. 11. p.

Lengyel István: Sortűz az országúton. Késői látogatás Bors László, 1919 mártír-költője özvegyénél. Népszabadság, 1957. május 25. 4. p.

Péter László: Bors László költői fogadtatása. Soproni Szemle, 1960. 2. sz. 148—151. p.

BOTYÁNSZKI PÁLNÉ

(BÉKÉSCSABA, 1890. FEBRUÁR 20.—1956. FEBRUÁR 23.)

Textilmunkásnő, a fasizmus időszakának egyik legnépszerűbb vidéki szociáldemokrata funkcionáriusa, talán egyetlen megyei szintű női vezetője, közismert becenevén: Botyi mama. Ezt az elnevezést személyes bátorságának, az emberek bajai iránti érzékenységének, áldozatkészségének köszönhette.

A Tanácsköztársaság leverése után lépett be a szakszervezetbe, 1921 áprilisában a szociáldemokrata pártba és annak a két párt egyesüléséig tagja volt. 1926-ig Gyulán dolgozott a harisnyagyárban. 1926-ban szervezkedésért elbocsátották. Ezután a békéscsabai Hubertus textilgyárban helyezkedett el. Hamarosan a gyári textilmunkás szakszervezeti csoport, majd a városi textiles bérmozgalmak vezetője lett. Egyúttal egyik szervezője a Békéscsaba környéki földmunkásoknak, aktív segítője a gyermekbarát mozgalomnak. A válság mélypontján az ő kezdeményezésére történik a környékbeli földmunkások helyzetének felmérése és az erről szóló memorandum elkészítése. A memorandumot benyújtották a polgármesternek, de eljuttatták az anyagot a szociáldemokrata párt központjába is, és a Népszava ennek alapján közöl cikket

a békési földmunkások nyomoráról. Nem csoda, hogy a helyi hatóságok mindent elkövetnek e munka akadályozására. Figyelik a munkásotthont, a vezetőkhöz, így Botyánszkinéhoz érkező leveleket, lefotózzák, az összegyűlt munkásokat a munkásotthonban tiltott gyűlés címén lefogják, napokra, hetekre fogdába dugják, rendőri, bírói ítéleteket hoznak ellenük. A Budapestről vidékre, így Békéscsabára lejáró funkcionáriusokat is figyelik, több ízben lefogják, néhány napra lezárják, majd évekre, vagy örökre kitiltják a városból. Botyánszkiné, aki közben a pártszervezet titkára is lett és ebben a minőségében időt és erőt nem kímélve szervezte a munkásokat, különösen zavarta a város vezetőit. 1935-ben kitiltották szülővárosából, kénytelen négy gyermekével együtt — akiket szocialistának nevelt — felköltözni Budapestre. 1936-tól 1944-ig a Népszava kiadóhivatalában segédmunkásként dolgozott, de a politikai életben aktívan részt vett. 1937 és 1942 között a VI. kerületi pártszervezet végrehajtó bizottságában tevékenykedett, elősegítette a kommunisták és szociáldemokraták akcióegységének erősítését.

A felszabadulás után — már súlyos betegen — előbb az ideiglenes nemzetgyűlésben, majd az országgyűlésben Békéscsaba szociáldemokrata képviselője volt 1953-ig. Tevékenyen részt vett a két párt egyesülésének előkészítésében. Az MDP első és második kongresszusán beválasztották a párt Központi Vezetőségébe.

1956 februárjában halt meg, hosszú betegeskedés után.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Friss Istvánné: Botyánszki Pálné (1890—1956). Párttörténeti Közlemények, 1969. 3. sz., 147—159. p.

BÖLÖNI GYÖRGY

(SZILÁGYSOMLYÓ, 1882. OKTÓBER 30.—BUDAPEST, 1959. SZEPTEMBER 11.)

Zilahon járt gimnáziumba, majd a pesti egyetemen jogi diplomát szerzett. A publicisztikával s a politikával a Magyarország című függetlenségi lap parlamenti tudósítójaként került kapcsolatba. Ilyen minőségben került ki Párizsba is, ahol 1904 tavaszán egy életre szóló barátságot kötött Ady Endrével. Itt ismerkedett meg Márkus Ottiliával, Anatole France titkárnőjével, akit feleségül vett.

1906-ban a Népszava, majd a Magyar Nemzet szerkesztőségében dolgozott, 1910-től pedig a radikális polgárság napilapjának, a Világnak munkatársai között találjuk Bölönit. A lap a polgári radikalizmus szócsöve volt, követelte az általános, titkos, egyenlő választójogot, a felekezeten kívüli oktatást, a teljes progresszív adózást, a szekularizációt. Bölöni írásaival vállalt részt az 1918—1919-es forradalmak előkészítésében. 1919-ben a Tanácsköztársaság diplomatájaként dolgozott a forradalom szolgálatában. A forradalmak alatti magatartásával végképp felégette maga mögött az utat, és életsorsa összefonódott azokkal az erőkkel, amelyek a tragikusan elbukott proletárdiktatúra megújításáért küzdöttek. Az emigráció első állomása Bécs volt,

ahol az emigránsok könyvkiadóját vezette, majd a Bécsi Magyar Újságot szerkesztette. A bécsi, bukaresti, berlini emigráció után 1923-ban Párizsban telepedett le. Itt élt a felszabadulásig, részt vett az emigráció különböző megmozdulásaiban.

Szerkesztője volt a magyar nyelvű Párizsi Hírlapnak, intenzív kapcsolatok fűzték a nemzetközi szellemi élet olyan reprezentánsaihoz, mint Barbusse, Rolland, Ehrenburg és mások. A párizsi magyar emigráció egyik kiemelkedő alakja, Franciaország német megszállása után a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik vezetője lett.

Az emigrációból hazatérve először diplomáciai feladatot vállalt — mint 1919-ben —, Magyarország hollandiai követe, majd az Irodalmi Alap igazgatója lett.

A publicista Bölöni írásaiban leszámolást sürgetett a magyar közelmúlttal, a fasizmussal. Írásait az a törekvés hatotta át, hogy a részben emigrációba kényszerült, részben itthon félreállított írói nemzedék megtalálja az őt megillető helyet.

1956-os állásfoglalásából kitűnik, azonnal megértette és meglátta a lényeget: a szocialista rend veszélyeztetettségét. Vállalta a népszerűtlenséget is, és részt vállalt az irodalmi élet konszolidálásában. Az Irodalmi Tanács elnöke, az Élet és Irodalom főszerkesztője és a Pen Club intéző bizottságának elnöke lett. Közvetlenül halála előtt a Pen frankfurti ülésén vett részt, ahol kitűnő diplomáciai fellépésével, nemzetközi hírnevével és tekintélyével sikerült elérnie, hogy a Penben visszaállították a Magyar Népköztársaság jogait. Életművét a tragikus hirtelenségű halál zárta le. Bölöni György pályája a legszebb életutak közé tartozik. Életének mottója: a hűség. Hűség azokhoz az eszmékhez és ahhoz az úthoz, amelyet 1918—1919-ben vállalt. Alkalmazkodni tudott a megváltozott történelmi körülményekhez, így vált a polgári radikális gondolkodóból harcos demokrata, majd kommunista.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM*

Dénes Zsófia: Bölöni György. Népszava, 1972. október 29. 8. p.

Dévényi Iván: Bölöni György. Látóhatár, 1971. 7—8. sz. 720—725. p.

Goda Gábor: Az élő Bölöni György. Élet és Irodalom, 1969. 37. sz. 1—2. p.

Komját Irén: Tanítóim és barátaim. Bp., 1971. 185—190. p.

Tisztelgés Bölöni György emlékének. Élet és Irodalom, 1959. 38. sz. 5—10. p., 39. sz. 7—9. p.

Varga József: Bölöni György. Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 4. sz. 462—474. p. [Ld. még a „Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből" című kötetben. Bp., 1962. 285—300.p.]

NEKROLÓG

Bölöni György. 1882—1959. Népszabadság, 1959. szeptember 12. 3. p.

Végigjárta Ady Endre útját. Élet és Irodalom, 1959. 38. sz. 1, 4. p.

* „Magyarság-emberség" címmel 1959-ben válogatás jelent meg B. Gy. írásaiból, majd 1966-ban „Nemzedékről nemzedékre" címmel irodalmi kritikáinak, cikkeinek és tanulmányainak gyűjteményét adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó. Művészetkritikai írásait a „Képek között" (1967), további publicisztikai írásait a „Friss szemmel" (1968) című gyűjteményében találjuk. Ez utóbbi három kötethez Erki Edit írt méltató utószót.

BRAUN ÉVA

(BUDAPEST, 1917. OKTÓBER 10.— BUDAPEST, 1945. JANUÁR 26.)

Évát úgy ismerték az ifjúsági mozgalomban, mint nagy műveltségű, igen szerény és mindig kedvesen mosolygó, bátor embert.

Braun Róbertnek, a jeles társadalomtudósnak volt a leánya. A Magántisztviselők Országos Szövetségének és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt X. kerületi ifjúsági csoportjának, majd 1939-től az Országos Ifjúsági Bizottságának volt tagja. Egyik feladataként a vidéki szervezeteket látta el propagandaanyaggal. Ez a munka nagyfokú leleményességet igényelt, hiszen Pest környékén, a kisebb városokban és falvakban a csendőrök kegyetlensége még nehezebbé tette a munkásszervezetek működését, mint Budapesten. Mint az OIB ifjúsági előadója röpcédulákat szerkesztett és terjesztett, leventeellenes akciókban és agitációkban vett részt. 1940-ben a KMP tagja lett. Ez év tavaszán több mint 100 kommunistát tartóztattak le, többségükben az ifjúsági csoportok tagjait, az OIB akkori titkárával, Kulich Gyulával együtt. Ezzel néhány hónapra az egész kommunista ifjúsági mozgalmat megbénították. Ekkor tartóztatták le Braun Évát is. Az alagi csendőrőrsön vallatták, kínozták heteken át

a VKF csendőrnyomozói. Magatartásából — melyből a derű még ekkor sem hiányzott — a többiek is erőt meríthettek. Három hét után átszállították a Markó utcai fogházba, ahonnan három hónap múlva bizonyítékok híján kénytelenek voltak elengedni, miután Éva kitartóan tagadott. „Mindössze" rendőri felügyelet alá helyezték. Braun Éva a tilalom ellenére — a fővárost a rendelkezések szerint nem volt szabad elhagynia — élettársával Nemes Bélával együtt Gödre akart menni a kőbányai ificsoport vezetőségével megbeszélést tartani. Dunakeszin egy Pénzes nevű detektív éppen a községházáról jött ki, és a platinaszőke haja miatt könnyen felismerhető Évát társával együtt elfogta. A rendőri felügyelet szabályainak megsértése miatt 1942 májusában a nagykanizsai internáló táborba zárták. Innen 1943-ban szabadult.

1944. március 19-én a németek magyarországi megszállásának napján a párt utasítására illegalitásba ment. Mint vidékről felkerült leány hamis papírokkal élt és dolgozott tovább a mozgalomban, minden percben vállalva a lebukás veszélyét. Részt vett a kommunista párt fegyveres ellenállást szervező munkájában.

A nyilasok 1945. január 1-én a hírhedt Ilkovics-büfében igazoltatták egy razzia alkalmából. Aktatáskája tele volt illegális röplapokkal. Nem menekülhetett. A Várba hurcolták, és hosszú vallatás, kínzás után kivégezték. Ma már utcák, terek, iskolák, szocialista brigádok viselik nevét, ápolják példát mutató fiatalon elmúlt életének emlékét.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Gellért Gábor: Lázas nyár. 1944. március 19.—1944. október 15. Történelmi riportok. Bp., 1967. 106—110. p.

Gellért László: Ifjú mártírjaink. Bp., 1960. 50—74. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 265—284. p. [Háray Ferenc elbeszélése „A brigád" címmel.]

Kántor Zsuzsa: Feledhetetlen ifjúság. Bp., 1955. Szikra. 224. p. [B. É. életregénye.]

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. Szerk. Harsányi János. 1941—1945. Bp., 1966. ld. névmutató.

Máté György: Emlékezés a „fiatal hársra". Népszabadság, 1967. október 10. 4. p.

BRAUN SOMA

(KECSKEMÉT, 1890. FEBRUÁR 13.—DON-KANYAR, 1943. SZEPTEMBER 2.)

„Középmagas ember volt, közepén elválasztott hajjal. Örökösen cigarettázott, előadás közben is. Ha kezet fogott az emberrel, meghajolt hozzá. Okos szemében hol nevetés, hol szigorúság és fegyelem sugárzott. Viselkedésében, egész emberi megjelenésében hol elnéző és megbocsátó, hol meg meglepően szigorú volt. Néha úgy éreztem, hogy játszik velünk, mint valami nagy gyerek, de sohasem bántóan. Amíg le nem ült helyére, méhkas volt a tanterem. Ha leült, olyan mély csend uralkodott, mint egy elhagyott kápolnában. Mindenki hallgatott. Nem emlékszem, hogy valaki is közbe mert volna szólni. Szünet előtt mindig megkérdezte, „ki az, aki nem ért valamit" — így írja le Braun Somát Marosán György. És így maradt meg Braun Soma nagyon sok munkásmozgalmi harcos emlékezetében, szociáldemokratákéban és kommunistákéban egyaránt. Maga Braun Soma nem volt kommunista, tanításai osztályharcról, forradalomról az ortodox marxista felfogásban hangzottak el. Ő maga sem fogadta el a leninizmust, így hát nem is taníthatta. De a tananyag, amit összeállított, az osztályharcot ismertette meg a hallgatósággal.

Nehéz körülmények között élő polgári család fiaként nevelkedett. Széles érdeklődési köre már tanuló korában is újabb és újabb tudományágak felé vonzotta. Jó matematikus volt, ugyanakkor nagyon érdekelte a történelem és a nyelvek. A gimnázium elvégzése után a budapesti bölcsészkarra iratkozott be. Többször részesült ösztöndíjban, így tökéletesíthette német és angol nyelvtudását. Ez teremtette meg a lehetőségét későbbi fordítói munkájának. A könyveket, amelyekről fiatalon még nem sejthette, hogy a megélhetését is biztosítani fogják, nagyon szerette. Napi penzumokban kimérte olvasási feladatait. Olvasottsága valóságos polihisztorrá avatta. Az első világháborút szinte végigszolgálta. Leszerelése után a ceglédi főgimnázium tanára lett. Tudományos pályára készült. De tudományos programjának megvalósításába beleszólt a történelem. A Tanácsköztársaság idején részt vett a ceglédi direktórium munkájában. Ezért a Tanácsköztársaság megdöntése után ötévi börtönbüntetésre ítélték. A büntetésből három évet ült le a szegedi Csillag-börtönben. Kiszabadulása után nem folytathatta oktatói, nevelőmunkáját. A Horthy-rendszer elzárta az áhított tudományos pályától. Ettől kezdve hosszú ideig fordítási munkából élt. A nehéz megélhetési körülmények, a tudományos életút befutásának kilátástalansága sem térítette el magától a tudománytól. Könyvtárnyi marxista irodalmat dolgozott fel. A húszas évek végén jutott biztosabb megélhetéshez. Néhány éven keresztül több nyelvű levelezője volt a Kereskedelmi Banknak. A gazdasági válság éveiben ismét munka nélkül maradt. Nem maradt azonban hosszú ideig állás nélkül, 1933-ban az MSZDP átszervezte a pártoktatást. Braun Somát hívták meg az oktatás vezetőjének. Ez a munka valamelyest közel állott ahhoz az élethivatáshoz, amelyre Braun Soma tulajdonképpen készült. Taníthatott, és gondos tervek alapján, tudományos felkészüléssel dolgozta ki az MSZDP oktatási programját. Az egyes témákból több évig tartó, gazdag tematikájú szemináriumokat tervezett, sok fiatalból állt a hallgatóság. Braun Soma őrködött az előadások színvonalán. Figyelme nemcsak magára az oktatásra, hanem az oktatói gárda felkészítésére és irányítására is kiterjedt. Oktatói munkája mellett változatlanul folytatta fordítói tevékenységét, munkatársa volt a Népszavának és a Szocializmusnak. A különböző területeken folytatott, de teljesen egybehangzó elméleti munkásság kitöltötte egész életét. Munkáját a második világháború szakította félbe. 1942-ben, ötvenkét éves korában behívták munkaszolgálatra. A behívó Nagykátára, a hírhedt munkatáborba szólt. A bujkálást irreálisnak ítélte, és ezért bevonult. A munkásszázadokat azonban ekkor már az orosz frontra vitték, azzal a nagyon határozott céllal, hogy megsemmisítsék őket. Braun Soma is a frontra vezényelt alakulat tagja volt. A Donnál sok más mozgalmi társával együtt veszítette életét.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Népi kultúra — népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve. 5—6. Bp., 1971. 135—147. p.

Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szentendre, 1972. 219—228. p. [Sz. Bányai Iván tanulmánya „Braun Soma Cegléden" címmel.]

Török Júlia: Dr. Braun Soma (1890—1942). Párttörténeti Közlemények, 1966. 4. sz. 128—137. p.

BRÜNNER ANDOR

(SÁTORALJAÚJHELY, 1912. FEBRUÁR 5. — CHIMILLAS [SPANYOLORSZÁG], 1937. JÚNIUS 12.)

A spanyol polgárháború egyik magyar hőse. A szegénység és nyomor elől 1928-ban vándorolt ki Belgiumba. Kitanulta a gyémántcsiszoló szakmát. Alig volt 20 éves, amikor belépett a kommunista pártba, bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Hamarosan az antwerpeni magyar kolónia ismert személyisége lett. Fiatal kora ellenére mind a belga, mind pedig a belgiumi magyar munkások között nagy tekintélyre tett szert kiváló agitációs és szervezőkészségével. Antwerpen egyik kerületében a Belga Kommunista Párt vezetőségi tagja lett, ahol az egyik legnehezebb feladatot, a szervező munkát kapta.

A spanyol szabadságharc kezdete után számos belgiumi magyar kommunistát és belga szimpatizánst ő szervezett be a spanyol nép harcának segítésére. Az elsők között jelentkezett önkéntesnek.

1936 októberében érkezett Spanyolországba, és a XII. nemzetközi brigád második századának politikai biztosa lett. Ottléte alatt, 1937 júniusának elején kísérelték meg a köztársaságiak először Huesca elfoglalását. A város bevételéért számos köztársasági

harcos áldozta életét, az első hősi halottak egyike volt Brünner Andor is, aki június 12-én hajnalban esett el Chimillas falu mellett Hevesi Ákos, Tarr Imre, Landa Oszkár (Klauber József) és sok más bajtársával együtt. A helyszínen temették el a harc szünetében. Egyik harcostársa így emlékezett erre vissza: „Reggel — kihasználva a viszonylagos tűzszünetet — Steckmayer Istvánnal, az I. század parancsnokával és néhány spanyol elvtárssal eltemettük Landa és Brunner elvtársak holttestét. Az olajfáról két gallyat téptünk le, és egy füzet lapjára felírtuk a nevüket, ezt helyeztük el a sírhantjukra."

(Képünkön: Emléktábla a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi Pantheonjában.)

VIDA SÁNDOR

IRODALOM

Csatári József: Brüsszeltől Budapestig. Emlékek két háborúból. Bp., 1967. 32, 34. p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963. 184, 187. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

BUDAY DEZSŐ

(PÉCS, 1879. MÁJUS 29.—ORGOVÁNY, 1919. NOVEMBER 19.)

Dr. Buday Dezsőt nem osztályhelyzete, hanem igazságérzete, történelmi éleslátása tette kommunistává. A tudós jogtanár kora egyik legműveltebb embere, legszínesebb egyénisége volt. Régi nemesi család sarja, Budapesten és Kolozsvárott jogászkodott. 22 éves korában államtudományi, egy évvel később jogi doktor: pár év múlva a kolozsvári egyetem magántanára, majd a kecskeméti jogakadémia rendes tanára lett.

Mint árvaszéki elnököt egyre inkább foglalkoztatták a kor szociális kérdései. Társadalomtudományi cikkei és könyvei jelentek meg. Beutazta Olaszországot, Németországot, Ausztriát, Svájcot, tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, állandó munkatársa a Huszadik Századnak. 1911-ben cikket írt a fajelmélet ellen.

A művészetek világa sem volt ismeretlen előtte. Maga is komponált, tanulmányt írt Grieg zenéjéről. Lelkes híve volt Bartók Bélának.

A világháború alatt erkölcsi megrendülésének művészi formában adott kifejezést: regényben, versben tiltakozott az embermészárlás ellen. 1916-ban jelent meg a Nyugatban szabad ritmusokban hömpölygő háborúellenes verse, az „Orgonaszó". A berni

és hágai békekongresszuson nagy beszédben ítélte el a háborút. Halála után rokona, Babits Mihály a Nyugatban közölte „Jókai-lelke" című tanulmányát.

Szívvel-lélekkel csatlakozott az őszirózsás forradalomhoz, de 1919 elején megjelent brosúrájában már igazi népuralmat sürget. Publicisztikai cikkei messze túlmutattak a Károlyi-kormány célkitűzésein. A Tanácsköztársaság idején lázas politikai aktivitást fejtett ki. A kecskeméti direktórium egyik vezetője, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagja lett. A kecskeméti munkásoknak imperializmusellenes előadássorozatot tartott. 12 hold szőlőjét „kommunista jellegű termelési szövetkezet" céljaira Kecskemét lakosságának adományozta. Követelte, hogy a gazdagok vagyonát sajátítsák ki. Ezért naponta kapta a fenyegető leveleket. Egy ilyen levélre többek közt a sajtóban ezt válaszolta: „Figyelmeztetjük az igen tisztelt Gyilkos Urat, hogy szükség esetén lesz második Direktórium, ha mi meghalunk, sőt harmadik is, szóval annyi, hogy Önök nem tudják kiirtani a szabadságot és a szabadságért érző embereket."

1919. május elseje után a Közoktatásügyi Népbiztosság főtisztviselőjének nevezték ki. A Tanácsköztársaság megdöntése után, szeptember közepén Budapesten letartóztatták, és a kecskeméti ügyészség fogházába szállították. November 19-én éjszaka Héjjas Iván terrorcsapata behatolt a fogházba, és elhurcolta onnan a politikai foglyokat. Buday Dezsőt sok más társával együtt az orgoványi erdőben állati kegyetlenséggel meggyilkolták.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Aranyhomok. Antológia, 1962. Kecskemét, 1962. 12—15. p. [Orosz László írása.]

Bodóczky László: A tudós forradalmár. Petőfi Népe, 1968. március 21. 5. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 49—50. p.

Gál István: Buday Dezső. Jelenkor, 1969. 3. sz. 265—269. p.

Joós Ferenc: Buday Dezső (1879—1919). Tiszatáj, 1968. 10. sz. 934—935. p. [A tanulmányt Muncz Károly a Tiszatáj 1968. decemberi számában kiegészítette.]

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Bp., 1963. 141—150. p. [Kelen Jolán életrajzi tanulmánya „Költő, tudós és forradalmár" címmel.]

Welther Dániel: „Mi az igazságért harcolunk...!" Kiskunság, 1959. március—április. 3—8. p.

Tatabányai bányamunkások!

A német és magyar Gestapo pribékjei garázdálkodnak a bányatelepeken. A bányamunkásság vezetőit kinzókamráikba hurcolják. Ezt azért teszik, hogy a bányamunkásságot megfosszák azoktól a harcosaiktól, akik a bányamunkásság érdekeiért, a békéért és népünk szabadságáért harcolnak a náci bitangok és a németbérenc Hortny-Lakatos banda ellen.

Ne nézzétek tétlenül, hogy legjobbjaitokat elhurcolják! Ne türjétek, hogy belétek gázoljanak! A meghunyászkodás csak arra vezet, hogy védtelenül kiszolgáltassátok magatokat a náci rablóbanda kényének-kedvének. Rajtatok a sor, hogy cselekedjetek! A ti munkátok nélkül a végsőket rugó magyar fasizmus nem folytathatja tovább a gyilkos háborut.

Védjétek meg elhurcolt társaitokat! Ők értetek harcoltak! Harcoljatok most ti érettük! Szabotáljatok! Minden eszközzel akadályozzátok a termelést! Hagyjátok abba a munkát! Vonuljatok a katonai parancsnoksághoz! Követeljétek társaitok szabadonbocsátását!

Harcra hiv a

1944. szeptember 15.

KOMMUNISTA PÁRT
Bányászbizottsága

BUGYÁCS IMRE

(MÓR, 1915. FEBRUÁR 20.—DACHAU, 1945.)

1944-ben a magyar csendőrség figyelme fokozottan fordult a bányamunkásságnak az ország hat bányamedencéjére kiterjedő szervezkedésére. A szervezkedés határozottan és egyre erősebben fordult az illegális kommunista mozgalom felé, és egyre több szimpátiát mutatott a Szovjetunió irányában.

1944. február 16-án Bugyács Imre, a bányász ifjúmunkások tatai szervezetének elnöke, a felsőgallai munkásotthonban nyíltan szembehelyezkedett a hivatalos szociáldemokrata állásponttal, és a németek által terjesztett ködös győzelmi hírek ellenére, a szovjet seregek győzelmes előrenyomulását ismertette, és ebben a szellemben buzdította a bányászifjúságot a szervezkedésre.

1944. szeptember 15-én egy csendőrségi jelentés már arra a beismerésre kényszerült, hogy a letartóztatások nem vetettek véget a baloldali szervezkedésnek, és a tatai mozgalom nem magános jelenség, a KMP Központi Bizottsága irányítja. Összekötőjük Bugyács Imre és Nédermann Ferenc.

A fiatal Bugyács Imre annak a hármasnak — Kara Józsefnek, Golub Rudolfnak,

Nédermann Ferencnek — a neveltje volt, amely a szovjet, a magyar és a francia munkásmozgalomban már számos esetben tanúságot tett mindent vállaló és mindent kibíró elvhűségéről és emberségéről. Bugyács gyermekkora óta mint bányász dolgozott; 1935-től részt vett az illegális kommunista mozgalomban, majd alapító tagja lett a párt bányászbizottságának, és részt vett a tatai szénmedencében szervezett ellenállásban. Környebányán ő szervezte meg az első kommunista pártsejtet.

Hazánk német megszállása után Bugyács Imre és Petőfalvi Lajos fiatal bányamunkásokból három—öt tagú akciógárdákat szerveztek. Az akciógárdák feladata volt a szabotázsakciók szervezése és a fegyveres harc előkészítése. A bányákból robbanóanyagot, különböző helyekről fegyvereket szereztek, erdőkben titkos fegyvertárakat létesítettek, rendszeresen gyakorlatozva készültek a nagy összecsapásra — mindezt olyan időkben, amikor sokkal kisebb vétségek is statárium alá estek, halált jelentettek.

Bugyács Imre szervezte meg a rózsahegyi kommunista bányászszervezetet, és részt vett a kommunista párt illegális lapjának, a Harcoló Bányásznak a szerkesztésében.

1944 augusztusában a magyar elhárító szervek és a Gestapo rajtaütöttek a bányászellenálláson. A mozgalom résztvevői közül többet letartóztattak, válogatott kínzással vallatták. Bugyács Imrének és néhány társának sikerült Budapestre szökniük. A párt központi szervezetével fenntartották a kapcsolatot és illegális lakásokból tovább folytatták a bányászellenállás szervezését, amíg 1944. október 30-án, szervezetük budapesti részlegével együtt egy illegális találkozón elfogták és vallatás, kínzatás után, Dachauba szállították, ahonnan többé nem tért vissza.

(Képünkön: A KMP Bányászbizottságának harcra hívó röplapja.)

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 529—531, 655. p.

Döme Piroska: A harcoló bányász. Bp., 1974. Kossuth Könyvkiadó. 204 p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 118—120. p.

BUSI VINCE

(MEZŐTÚR, 1907. FEBRUÁR 7.—BUDAPEST, 1968. ÁPRILIS 23.)

A földmunkásmozgalom egyszerű harcosa. Napszámos cselédember gyereke. Édesapjától — aki 1918 őszén jött haza Oroszországból — hallotta először ezeket a szavakat: forradalom, Lenin és azt, hogy a burzsujokra fegyvert kell fogni. Hasonlóan az apjához—cselédnek állt az uradalomba, s ha csak tehette, szembeszállt az intézővel.

1927-ben, a jobb megélhetés reményében felutazott Budapestre, gyakran elment a vasasok székházába, előadásokat hallgatott, gyűléseken vett részt. 1929 nyarán ismerkedett meg Holler Mihály kubikossal, aki abban az időben az illegális párt parasztosztályának helyettes vezetője volt. Ő adott neki könyveket, s hamarosan bevonta a mozgalomba, és megbízta a kubikosok közötti kommunista sejt szervezésével. Nemsokkal ezután pesterzsébeti lakásán illegális röpiratokat gyártott, amelyeket kubikos társai között terjesztett elvtársaival együtt. Egy idő után Pesterzsébetről Kispestre vitte át a nyomdát, mert a rendőrség nyomára bukkant. A következő illegális találkozón letartóztatták, és egyévi és két hónapi fogházra ítélték, amelyet a Gyűjtőfogházban töltött le. Kiszabadulása után visszatoloncolták szülőfalujába,

Mezőtúrra, s bár szigorú rendőri felügyelet alatt állt, mégis megtalálta a módját, hogy elvtársaival együtt a mozgalmat továbbra is életben tartsák, s változatlanul terjesztették a Pestről kapott illegális röpiratokat és plakátokat a városban és a tanyavilágban.

1932 májusában a KMP Központi Vezetősége megbízta a párt vidéki munkájának irányításával. 1933-ban Bécsbe, majd Berlinbe utazott egy pártkonferenciára, amelyet a fasizmus előretörése miatt már nem tudtak megtartani. Hazatérve még az év tavaszán megbízást kapott arra, hogy Cegléden, Kecskeméten, Szegeden és Kiskunfélegyházán szervezze meg a KMP kerületi bizottságait. Küldetése nem járt sikerrel, mert első útján Kecskeméten még az első éjjel letartóztatták.

Háromévi fegyházbüntetésre ítélték, amelyet Szegeden töltött le. Kiszabadulása után visszament szülőfalujába. Egészen a felszabadulásig rendőri felügyelet alatt állt. A felszabadulás után azonnal a párt szervezőinek sorába lépett, dolgozott, fáradozott az új népi demokratikus rend kialakításáért. Egyszerű kubikos ember létére jó íráskészséggel rendelkezett, cikkeket, verseket írt. Így lett a Képes Újságnak megindulásától kezdve munkatársa, majd főmunkatársa és egyben párttitkára is. 1967-ben nyugdíjba ment, de még azután is szorgalmasan bejárt a szerkesztőségbe és társadalmi munkában dolgozott haláláig.

NAGY ETA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 276—277, 280. p.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 22—24. p.

F. Tóth Pál: Egy kubikos író emlékezete. Petőfi Népe, 1968. május 5. 3. p.

NEKROLÓG:

Busi Vince. Szabad Föld, 1968. április 28. 6. p.

CHLEPKÓ EDE

(DIÓSGYŐR, 1883. JÚNIUS 5.—SZOVJETUNIÓ, 1939.)

A század eleji munkásforradalmárok nemzedékének egyik kiemelkedő tagja. Apja olvasztár volt a Diósgyőri Vasgyárban. A fiú is itt lett vasesztergályos. 1902 és 1914 között, a kor szokása szerint, végig valcolta számos magyarországi vasüzem műhelyeit (Hofherr és Schrantz, Győri Vagongyár, Ganz Villamossági, Fegyvergyár, Weiss Manfréd), de dolgozott Ausztriában és Svájcban is. Elismert szakmunkás lett belőle. Közben 1904—1906 között a kassai 34. közös gyalogezredben leszolgálta katonaéveit, és szakaszvezetőként szerelt le.

A világháború kitörésekor behívták katonának. Frontszolgálatot teljesített, kétszer megsebesült. 1915-ben leszerelték, és a kispesti Lipták-gyárban kezdett dolgozni. Az ekkor már jelentős munkásmozgalmi tapasztalatokkal rendelkező Chlepkó Ede (1906-tól a vasasszakszervezet és az MSZDP tagja) rövidesen a gyár munkásainak főbizalmija lett. Tagja az Esztergályosok Országos Szervező Bizottságának, a budapesti helyi csoport vezetőségének. Egyik bátor szervezője az 1917—1918-as nagy munkássztrájkoknak. 1918-ban a Korvin Ottó vezette illegális antimilitarista moz-

galomban is tevékenykedett. 1918 őszén egyik szervezője volt a kispesti Vörös Gárdának (a Népőrségnek), amely később a kommunista mozgalom egyik fegyveres támasza lett. 1918 novemberében részt vett a KMP megalakításában. A Központi Bizottság tagja és a kispesti pártszervezet titkára volt. 1919 februárjában a többi kommunista vezetővel együtt letartóztatták. Március 21-én a KMP nevében egyik aláírója a két munkáspárt egyesülését, a Tanácsköztársaság létrehozását kimondó történelmi dokumentumnak. A kommün idején kezdetben a kispesti járás politikai megbízottja, majd áprilistól a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának politikai megbízottja. Részt vett az ellenforradalmi lázadások leverésében, néhány hétig a Komárom—Érsekújvár közötti frontszakaszon harcolt. A Tanácsköztársaság megdöntése után a fehérterror elől külföldre menekült. 1920-ban részt vállalt a Csehszlovák Kommunista Párt megalakítását előkészítő küzdelmekben: Ungváron, Hajdú Miklós álnéven a soknemzetiségű helyi szocialista pártszervezet titkára, amely vezetésével kiállt a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett. Tevékenységéért 1920 decemberétől hét hónapig előzetes letartóztatásban volt a beregszászi fogházban. 1921 nyarától Bécsben, üzemben dolgozott, majd a KMP illegális központi apparátusának egyik vezetője lett. Rövid ideig az Osztrák majd a Német Kommunista Párt tagja. 1923-ban emigrált a Szovjetunióba. Itt többnyire a termelésben dolgozott, gép mellett vagy üzemi vezetőként (a moszkvai rádiógyárban, a szokolnyiki szerszámgépgyárban, a 24. sz., Frunze nevét viselő üzemben, a Moszkvai Ruhaipari Tröszt javító és gépgyárában). Nagy megbecsülést vívott ki szakmai tudásával, emberi magatartásával, politikai szilárdságával. 1923-tól a bolsevik párt tagja. Többször megválasztották az üzemi pártbizottság tagjává, 1927-ben a moszkvai Baumann kerület pártellenőrző bizottság, 1929-ben a kerületi pártbizottság tagjává és a városi pártbizottság póttagjává választották. A moszkvai magyar kommunista emigráció köztiszteletben álló, tevékeny tagja, aki a magyar klub vezetőségében is aktív részt vállalt. A harmincas évek második felében a törvénysértések áldozata lett.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A és 6/B. kötet. Bp., 1960. ld. névmutató.

Munkásmozgalom-történeti tanulmányok. Bp. 1972—1973, 143—167, 181—184, 188. p. (Milei György tanulmánya „A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásáról".)

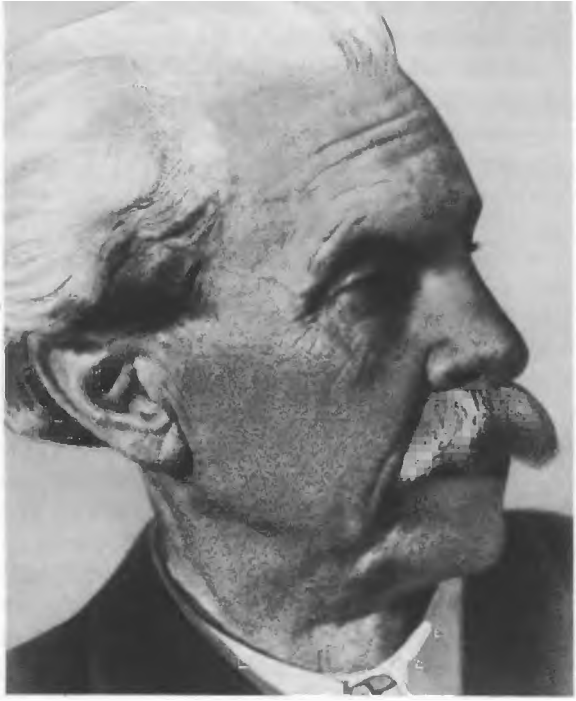

CZABÁN SAMU

(ROZSNYÓ, 1878. FEBRUÁR 17.—NAGYSZÖLLŐS, 1942. DECEMBER 16.)

Néptanító, a szocialista tanítómozgalom kiemelkedő alakja. A rozsnyói csizmadia kisiparos fia Eperjesen végezte el a tanítóképzőt. Első munkahelyén, az albertirsai nemzetiségi iskolában öt esztendeig segédtanító, majd 1902 decemberétől egy Nyitra megyei szlovák nyelvű elemi iskolában tanított. A Miava-Rudnyik nevű települést azonban el kellett hagynia, mert megtagadta az 1906-os helyi képviselő-választás hamis jegyzőkönyvének hitelesítését.

A Temes megyei Klopódián telepedett le. Gazdakört vezetett, s eközben maga is újabb mezőgazdasági ismereteket szerzett. Kapcsolata a Wekerle-uradalom népével mélyebb és emberibb, kiállása ügyük mellett keményebb volt, mint amennyit a helyi reakció elnézhetett volna, s a felforgató tanítónak ismét mennie kellett. Útravalóként újabb tapasztalatokat, a magyar föld tudatlanságra és nyomorra ítélt népeinek még obb ismeretét vihette magával.

Hányattatásainak következő állomása Nagyszénás volt. „Rebellis" gondolataihoz itt értő-segítő társakra talált a polgári radikális iskolaigazgató Zigány Zoltán és

a szociáldemokrata Somogyi Béla kereskedelmi iskolai tanár személyében. Korábbi kapcsolatait az ellenzéki szaksajtóval tovább bővítette: a tanítók gondjairól és a közoktatás helyzetéről cikkei jelentek meg Bihari Mór Közoktatás, majd Somogyi Béla Új Korszak című lapjában.

Czabán még 1912-ben az MSZDP tagja lett. Tevékenységét további következetes oktatáspolitikai munka jellemezte. Új népoktatási törvényt követelt, kötelező és ingyenes tankötelezettséget 8 esztendeig. A Békés megyei Általános Tanító Egyesület Czabán programját határozattá emelte, s csatlakozott e programhoz más megyék tanítói egyesülete is. Cselekvően csatlakozott az 1913-as általános sztrájkhoz, amelyet az MSZDP az általános és titkos választójogért kezdeményezett, s ennek ürügyén a minisztérium fegyelmi tanácsa eltávolította állásából. „Ez az ítélet nemcsak nekem szól — írta ekkor —, hanem az igazi népkultúráért folyó bátor tanítói mozgalomnak is. De én nemcsak a tanítói mozgalmakban vettem részt, hanem tanácsadója, védelmezője voltam a munkásembereknek is, azoknak, akik tudatlanságuk folytán kész prédái az éhes kis és nagy uzsorásoknak..."

Az MSZDP közbenjárására végül a fővárosban kapott munkát. Inasgyerekeket oktatott, majd három év után az óbudai Vörösvári úti iskolában véglegesítették. Az MSZDP helyi elnöke, a munkásotthon kulturális életének irányítója lett, s háborúellenes agitációt folytatott az óbudai gyárak munkásai között.

1918-ban, az őszirózsás forradalom idején a Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, a személyzeti ügyek előadójaként, utóbb a proletárhatalom az elemi népiskolai ügyosztály élére állította. A III. kerületben a munkástanács elnökévé választották, majd részt vett a Fővárosi Munkástanács és a Tanácsok Országos Gyűlése munkájában. Tagja lett a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak.

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után letartóztatták. Súlyos betegen házi őrizetbe került, de elvtársai segítségével átjutott Csehszlovákiába. A kommunisták állampolgárságot és munkát szereztek számára: Beregszász magyar nyelvű iskolájának tanítója lett. Énekkart szervezett, gyermeklapot indított, magyar nyelvű olvasókönyvet állított össze, s minden tudásával azon fáradozott, hogy emelje Kárpátalja magyar oktatásának színvonalát. Új Korszak címmel — Somogyi lapjának emlékére — kommunista szellemű antifasiszta újságot szerkesztett. Sokat tett azért, hogy a hamis propaganda torzításaitól megszabadítva, helyes kép alakuljon ki a szovjet nép országépítő munkájáról, elnöke volt a Szovjet Barátok Körének. Tevékenységéért perbe fogták, s nyugdíjazták.

Amikor Horthy hadserege megszállta Kárpát-Ukrajnát, Czabánt a csendőrök embertelenül megkínozták, és börtönbe hurcolták. A szenvedéseket nem élte túl.

Küzdőtársa és életrajzírója, Bihari Mór így emlékezett meg róla: „...Mindvégig mint néptanító, öntudatos forradalmi elszántsággal harcolt a magyar iskola elmaradottsága, a tanítóság megalázottsága ellen, a tudatlanságban tartott nép politikai és kulturális jogaiért. Azon kevés magyar kultúrpolitikus közé emelkedett, aki a győzelmet a szociáldemokrata, majd később a kommunista munkásmozgalomtól várta, és ennek érdekében a maga harcát is szilárdan ebbe az erős folyamatba ágyazta."

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Bihari Mór: A tanító. Czabán Samu élete. Bp., 1973, Kossuth Könyvkiadó. 176 p.

Horváth Sándor: A szabadító magyar tanító. Czabán-emlék Szabolcsban. Kelet-Magyarország, 1968. október 6. 4. p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Bp., 1963. 37—46. p. [Bihari Mór életrajzi tanulmánya „Akit Ady Endre költeménnyel köszöntött" címmel.]

Köte Sándor: A tanítómozgalom új vonásai az első világháború előtti években. Pedagógiai Szemle, 1961. 11. sz. 999—1007. p.

Szabó Ferenc: Czabán Samu Nagyszénáson. Békéscsaba, 1972, Békés megyei Nyomdaipari Váll. 56 p.

A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900—1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. (Szerk. Kelen Jolán) Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó. 232 p.

Tóth Lajos: Czabán Samu, a forradalmár nagyszénási tanító. Békés megyei Népújság, 1968. január 7. 8—9. p.

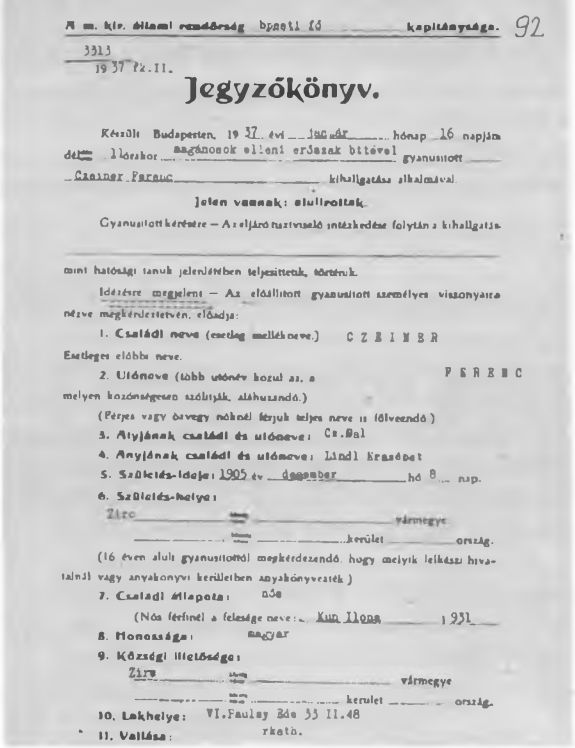

A m. kir. állami rendőrség bpesti fő kapitánysága. 92

3313
1937 fk.II.

Jegyzőkönyv.

Készült Budapesten, 1937 évi január hónap 16 napján délben 11 órakor magánosok elleni erőszak bitével gyanusított Czeiner Ferenc kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak: alulírottak.

Gyanusított kérésére – Az eljáró tisztviselő intézkedése folytán a kihallgatás

mint hatósági tanuk jelenlétében teljesítetik, történik.

Idézésre megjelent – Az előállított gyanusított személyes viszonyaira nézve megkérdeztetvén, előadja:

1. Családi neve (esetleg mellékneve.) CZEINER
Esetleges előbbi neve.
2. Utóneve (több utónév közül az, a FERENC
melyen közönségesen szólítják, alábuzandó.)
(Férjes vagy özvegy nőknél férjuk teljes neve is fölveendő.)
3. Atyjának családi és utóneve: Cz.Bal
4. Anyjának családi és utóneve: Lindl Erzsébet
5. Születés-ideje: 1905 év december hó 8 nap.
6. Születés-helye:
Zirc vármegye
kerület ország.
(16 éven alul gyanusítottól megkérdezendő, hogy melyik lelkészi hivatalnál vagy anyakönyvi kerületben anyakönyvezték.)
7. Családi állapota: nős
(Nős férfinél a felesége neve: Kun Ilona 1931
8. Honossága: magyar
9. Községi illetősége:
Zirc vármegye
kerület ország.
10. Lakhelye: VI.Paulay Ede 33 II.48
11. Vallása: rkath.

CZEINER FERENC (GÁRDOS KÁROLY)

(FELSŐDERNA, 1899. JANUÁR 30.—GYŐR, 1959. OKTÓBER 18.)

Asztalossegéd. A Tanácsköztársaság megdöntése után, az ellenforradalmi rendszer első éveiben kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1923-ban lett az MSZDP tagja, s hamarosan csatlakozott a pártban tevékenykedő baloldali ellenzéki csoporthoz. 1925 tavaszán részt vett az MSZMP megszervezésében, s tagja lett az illegális KMP-nek is. Tagja volt a Famunkások Országos Szövetségén belül működő kommunista frakció vezetőségének, amelyet Őri Károly és Gőgös Ignác vezettek. 1925. június—július hónapok folyamán Bécsben agitátorképző iskolán tanult, majd augusztusban küldött volt a KMP első kongresszusán, ahol a Központi Bizottság póttagjává választották. Röviddel hazatérése után, 1925. október elején, a rendőrség letartóztatta, s az ellenforradalmi bíróság a Rákosi-per egyik vádlottjaként kétévi és négyhónapi fogházra ítélte. 1928 februárjában szabadult börtönéből, s ekkor kitoloncolták az országból. Először Csehszlovákiába, majd Ausztriába utazott, ahol a KMP Külföldi Bizottságának aktívájaként különböző feladatokat, többek között illegális futárszolgálatot teljesített. Részt vett a KMP Központi Bizottságának 1928. júliusi

plénumán, majd ezt követően kooptálták a Központi Bizottság tagjává. 1929 márciusában pártmegbízatással tért haza Győrbe, de néhány hónapos tevékenység után ismét elfogták, s ezúttal — a fellebbvitel után — másfél évi fegyházzal sújtották. 1931 májusában szabadult. Ekkor a párt a Szovjetunióba, a Lenin iskolára küldte. Ott tanult, később pedig különböző üzemekben dolgozott. 1954-ben hazatért, s — Gárdos Károly néven — Győrben élt haláláig. Mint a Vagongyár Pártbizottságának tagja végzett pártmunkát.

(Képünk: Czeiner Ferenc törzslapja a Gyűjtőfogházban, 1927.)

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 302, 304, 475. p.

Kiss Károly: Nincs megállás. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 340 p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 213—214, 250. p.

CZÓBEL ERNŐ

(BUDAPEST, 1886. OKTÓBER 16.—BUDAPEST, 1953. JÚLIUS 17.)

Középiskolás diák volt, amikor megismerkedett a munkásmozgalommal. A nagy műveltségű fiatalember korán kezdett érdeklődni mind a politikai kérdések, mind az irodalom, a történelem és a filozófia iránt. Ez utóbbiból szerezte doktorátusát.

Tudományos műveket fordított idegen nyelvből magyarra, és középiskolákban tanított. Az első világháborúban közkatonaként harcolt, mert elvből nem fogadta el a tiszti rangot. 1916-ban megsebesült, gyógyulása után ismét tanított. Közben megnősült. Felesége, Lányi Sarolta, a kiváló költőnő, aki küzdelmes életében végig mellette állt. Czóbel Ernő 1917-ben alapítója, majd elnöke volt a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének. A tanítóság története során először tömörültek szakszervezetbe a budapesti és a vidéki városok tanítói. 1918-tól a Magyarországi Szociáldemokrata Párt baloldalához tartozott. A VI. kerületi pártszervezetben tevékenykedett. Állandó munkatársa volt a Munka Szemléje című folyóiratnak, cikkeket írt a Szocializmusba, az SZDP hivatalos folyóiratába, valamint a Szabadgondolatba és a Magyar Nyelvőrbe. Az itt megjelent tanulmányai foglalkoztak országos és

községpolitikai eseményekkel, történelemmel, irodalommal, esztétikai kérdésekkel, a marxista elveknek magyar viszonyokra való alkalmazásával. E munkáiban Czóbel Ernő fiatalon tekintélyt szerzett magának. A Tanácsköztársaság idején a VI. kerület delegálta a Munkástanácsba. Rövid ideig a Hadügyi Népbiztosság munkatársa volt, mint vöröskatona a miskolci fronton harcolt. 1919 júniusában a Tanácsköztársaság bécsi követévé nevezték ki. Az ellenforradalom hatalomra jutása után egyévi és kéthavi börtönbüntetésre ítélték. A fogolycsere-akció során, 1922-ben a harmadik csoporttal utazott a Szovjetunióba, ahová rövid idő után felesége és leánya is követte.

1922—1936 között Moszkvában a Marx—Engels—Lenin Intézet vezető munkatársa, majd az intézet helyettes igazgatója lett. Itt kezdte meg nagy jelentőségű munkáját: Marx és Engels dokumentumainak rendezését és közreadását. Munkái — Karl Marx életének krónikája egyes adatokban, a Nagy Szovjet Enciklopédia első kiadásában megjelent Engels-életrajz és több más cikke az 1848—1849-es német forradalomról, a XIX. század szocialistáiról — nemzetközi elismerést arattak. Távol hazájától is figyelemmel kísérte a Kommunisták Magyarországi Pártjának helyzetét. 1933 áprilisában részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja KB-ának és Külföldi Bizottságának értekezletén, amelyen a felvetődött problémák bátor megvitatására szólította fel a jelenlevőket, és a következőket mondta: „...ahol a kritika nem kap szabad, friss levegőt, ott a mozgalom és a pártélet elposványosodik, ott lehet szigorú pártfegyelem, de sohasem lesz meg a forradalmi mozgalmak fejlődésszerű előfeltétele". A Marx halálának 50. évfordulóján Moszkvában rendezett nagy Marx-kiállítás Czóbel Ernő irányításával készült el.

1946-ban a moszkvai Idegennyelvű Könyvkiadó Magyar Osztályát vezette. 1947 végén hazatért Magyarországra, és a Szikra Könyvkiadó marxizmus—leninizmus klasszikusai szerkesztőségének lett a vezetője. Nagy érdemeket szerzett a marxizmus klasszikusai műveinek magyar nyelvű kiadása terén. E munkáit is a tudományos pártosság, lelkiismeretesség és gondosság jellemzi.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM*

Lissauer Zoltán: Emlékezés egy nagy magyar Marx-kutatóra. Nyolcvan éve született Czóbel Ernő. Népszabadság, 1966. október 16. 4. p.

Magvetők. Bp., 1959. 33—73, 190—191. p. [Reményi Béla novellája Cz. E.-ről „Keserű pohár" címmel és rövid életrajz.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A és 6/B. kötet. Bp., 1960—1964. ld. névmutató.

NEKROLÓG:

Réti László: Czóbel Ernő (1886—1953). Századok, 1953. 4. sz. 691—696. p., Társadalmi Szemle, 1953. 7—8. sz. 711—714. p.

Bóta László: Czóbel Ernő. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 1—4. sz. 349—350. p.

* Cz. E. válogatott írásait 1963-ban adta ki a Kossuth Könyvkiadó. A kötetet Cz. E. életrajza és méltatása vezeti be (V—XII. p.).

CSERVENKA MIKLÓS

(DUNASZENTMIKLÓS, 1871. OKTÓBER 20.—BUDAPEST, 1920. JANUÁR 25.)

Vasesztergályos, szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezető. Falusi iparos-családból származott. A középiskola két osztályának elvégzése után szakmát tanult, majd az akkor szokásos „valcolás" után, bevonult a haditengerészethez. Leszerelése után Budapestre a vasúthoz jött dolgozni, mint műhelymunkás. 1902-ben lett az MSZDP tagja. Részt vett a vasúti munkások szervezésében, s 1906-tól a formálisan is megalakult szövetség függetlenített tisztviselője lett. Fő feladata a vidéki agitációs és szervező munka, s nem kis érdeme volt abban, hogy 1908-ra a szövetségnek 92 helyi csoportja és 13 ezer tagja lett. 1907-ben és 1908-ban az MSZDP kongresszusa beválasztotta a párt vezetőségébe. A kormány 1908 őszén betiltotta a vasúti munkások szövetségét, de az féllegálisan, mint a Magyar Vasutas szaklap előfizetőinek ún. lap-szervezete, tovább működött. Cservenka a változott körülmények között is folytatta munkáját, s Székesfehérvárott, majd a szaklap szerkesztőségében dolgozott. 1912 és 1914 között a Magyar Vasutas felelős szerkesztője volt. Az első világháború kitörése után szakszervezeti megbízásból esztergályosként belépett a Weiss Manfréd-gyárba,

ahol 1915 januárjában főbizalmivá választották. A Weiss Manfréd-gyár a magyar hadiipar vezető üzeme volt, s mind magasabbra akart emelkedni a háborús konjunktúra hullámain. Itt különösen szemérmetlenül folyt a kizsákmányolás, a munkásokat törvénytelenül karhatalommal, fogdával tartották féken, a megnövekedett munkáslétszám ellátásával nem törődtek. A munkások vezetőit a bevonultatás rémével igyekeztek elhallgattatni. 1916 júliusában az elkeseredés spontán sztrájkban robbant ki. Cservenka a mozgalom élére állt, s arra törekedett, hogy a többi hadiüzemet akciójuk támogatására bírja. A kormányt aggasztotta a sztrájk esetleges továbbterjedése. Megfenyegette az MSZDP és a szakszervezetek vezetőit, akik aztán rábírták a csepelieket a munka felvételére. A WM-et katonai felügyelet alá helyezték (ez egyet jelentett a szakszervezet tevékenységének betiltásával), de egyúttal orvosolták a munkások legfontosabb sérelmeit is. Hamarosan kitűnt azonban, hogy a szakszervezet a tilalom ellenére tovább működik, s Cservenka változatlanul ellátja a tisztéből fakadó feladatokat. Mindezt a katonai hatóságok a termelés zavartalansága érdekében végül kénytelenek voltak hallgatólag tudomásul venni. 1916 decemberétől Cservenka a vasasszakszervezet alkalmazottja lett, a szabadszervezeti irodában a vasmunkásság mind erőteljesebb bérmozgalmaival foglalkozott. 1918 márciusában az esztergályosok önálló akciót indítottak a nyolcórás munkaidő bevezetésére, mire a tőkések kizárták a budapesti vas- és gépipar 60 ezer munkását. A munkások és munkáltatók tárgyalásain az előbbieket 11 tagú bizottság képviselte, melynek Cservenka is tagja lett. Kompromisszumos javaslatukat elutasították az esztergályosok, s Csepelen sztrájk robbant ki. Ekkor Cservenka harcoló szaktársai oldalára állt. Az elszigetelt mozgalom veresége után Cservenkát fegyelmi úton elbocsátották a szakszervezetből, és — bár érvényes felmentése volt — bevonultatták hadimunkásnak, s csak 1918 végén került haza. A népszerű vezetőt sietve rehabilitálták, ő újból elfoglalta a régi helyét. Mint szakszervezeti vezető 1919. március 21. előtt szemben állt a kommunistákkal, de a Tanácsköztársaságot, a proletariátus államát minden erejével, lelkesen szolgálta. 1919 áprilisában a MÁV Gépgyár termelési biztosa lett. Dolgozott a pártban, tagja volt a VIII. kerületi és az 500-as tanácsnak, majd a Tanácsok Országos Gyűlése a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagjává választotta. Cservenka — bár a diktatúra alatt sem lett kommunistává — távol tartotta magát a jobboldali szociáldemokraták ellenzéki akcióitól. Kun Béla becsülte egyenességéért, s 1919. április végén egy tervezett kormányátalakítással kapcsolatban népbiztosnak javasolta. A tanácskormány megdöntése után nem menekült el. Lakásáról vitte el a rendőrség 1919. augusztus 12-én. Tíz hétig tartották fogva, bár az ellene emelt vádak (sztrájkszervezés, felkelés előkészítése) nyilvánvalóan hazugok voltak. Csak volt katonatársának és politikai ellenfelének, Kandó Kálmánnak, a Ganz Danubius vezérigazgatójának közbelépésére, s az MSZDP és a szakszervezet kezességvállalására bocsátották szabadon. Kiszabadulása után az MSZDP egyik titkáraként a letartóztatottak ügyeivel foglalkozott. Cservenka lelkiismeretessége, bátorsága hamarosan szemet szúrt a „kommunista bűnösökre" vadászóknak. Kapóra jött, hogy a MÁV Gépgyár ellenforradalmi tisztviselőinek egy csoportja — akiket külön felbőszített, hogy Cservenka képviselőjelöltséget vállalt Pestújhelyen — feljelentette őt a fővezérségen. A letartóztatástól egyelőre megvédte az a körülmény, hogy az MSZDP tagja volt a Huszár-kormánynak, ám 1920. január 16. után, amint az MSZDP kivonult a kormányból s elhatározta, hogy a terror miatt a választásokon

sem vesz részt, a különítményeseket már nem fékezte semmi. 1920. január 19-én éjjel lakásáról a Mária Terézia-laktanyába hurcolták Cservenkát, ahol az Ostenburg-különítmény székelt. Innen vitték el kivégezni ismeretlen helyre, január 25-én hajnalban.

KENDE JÁNOS

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberei a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 77—85. p. [Demény Ottó életrajzi írása „Én, Cservenka Miklós" címmel.]

Hofman Éva: Visszaemlékezés a munkásmozgalom egy fiára. Népakarat, 1957. augusztus 18. 2. p.

Kende János: Száz éve született Cservenka Miklós. Népszava, 1971. október 23. 7. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 3, 4/A, 4/B, 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1954—1969. ld. névmutató.

CSILLAG ZSIGMOND

(ADONY, 1844.—BUDAPEST, 1910. FEBRUÁR 3.)

A múlt század végén ritkán találkozhatunk olyan értelmiségiekkel, akik egész életüket a munkásügy szolgálatába állították. E kevesek közül való Csillag Zsigmond, az 1863-as lengyel felkelés bátor önkéntese, akit igazságérzete, demokratikus meggyőződése és mindenekelőtt mély humanizmusa tett a szegények orvosává és a munkásmozgalom vezetőjévé.

Középiskoláit Debrecenben végezte, majd a Budapesti Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1873-ban az egyesített főváros közgyűlésének tagja volt, 1874-től az első szociális munkásintézménynél, a Betegpénztárnál vállalt orvosi állást. Alig akadt ember, aki jobban ismerte volna a proletárok nyomorúságos életét, mint ő, aki napról napra bekopogtatott a külvárosok sivár munkáslakásaiba.

A Betegpénztár a hetvenes években a szocialista munkásmozgalom fellegvára volt. Orvosi tapasztalatai mellett ez a tény is hozzájárult, hogy Csillag 1876-ban a szocialista mozgalomhoz csatlakozott. Nem volt forradalmár, nem volt elméletileg képzett és meggyőződött marxista. A munkásmozgalom alapvető feladatának a munkásosztály

politikai és társadalmi egyenjogúsítását, a polgári demokratikus szabadságjogok kivívását tartotta. A szocialista mozgalomba Frankel Leó vonta be, aki a művelt, tekintélyes, a polgári politikusokkal könnyen szót értő orvosnak vezető szerepet szánt a munkáspárt politikai harcaiban.

Csillag támogatta Frankel erőfeszítéseit a legális munkáspárt megteremtéséért, és vele együtt szervezte 1877-ben a szocialista munkásság és a parlamenti ellenzék egységakcióját a szólás- és a sajtószabadságot támadó törvényjavaslat ellen. Egyik kezdeményezője és elnöke volt 1878-ban az első szocialista kongresszusnak, majd segített a Nemválasztók Pártja létrehozásában. 1880-ban, az Általános Munkáspárt megalakításakor a párt elnökévé választották. Funkcióját 1889-ig megtartotta.

Frankel bebörtönzése után Ihrlinger Antallal és Kürschner Jakabbal együtt ő vezette a pártot. Az irányt és a taktikát — amelyet a párt és a Betegpénztár legalitása megőrzésének rendelt alá — ő szabta meg. A nyolcvanas évek elején alakult radikális szocialista ellenzék joggal bírálta elsősorban őt a pártban eluralkodó megalkuvó taktika, a polgárság iránt tanúsított lojalitás és az elvi engedményekkel terhes kompromisszumok miatt.

1889 őszén csatlakozott ahhoz a harchoz, amely Engelmann Pál vezetésével indult meg a marxista alapon álló tömegpárt létrehozásáért. Egyik szervezője és előadója volt az első május elsejei ünnepségnek (1890) és a szociáldemokrata párt első kongresszusának, amelynek elnökségében helyet foglalt. A munkásmozgalom egyik leghatásosabb szónoka volt, a fővárosi és a vidéki népgyűlések gyakori és kedvelt előadója.

Az agrármozgalmak fellángolását követő hatósági terror idején (1892) ellenzéki csoportot szervezett és a mérsékelt taktika alkalmazásáért szállt síkra. 1896-ban, a pártegység megteremtése után vissza kellett vonulnia a mozgalomtól. Ezt követően a Betegpénztárban tevékenykedett, melynek 1893-tól főorvosa volt. Harcolt a betegellátás javításáért, új szociális intézmények létesítéséért. 1901-től mint Budapest törvényhatósági bizottságának tagja a főváros egészségügyi és lakáshelyzetének megjavításáért küzdött.

Hosszas betegség után, gyógyíthatatlan idegbaja miatt önkezével vetett véget életének.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Aranyossi Magda: Dr. Csillag Zsigmond (1844—1910). Párttörténeti Közlemények, 1963. 3. sz. 180—191. p.

Aranyossi Magda: Frankel Leó. Bp., 1952. ld. névmutató.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1, 2. kötet. Bp., 1951—1954. ld. névmutató.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusának történelmi körülményei. Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz. 42—74. p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp., 1961, Kossuth Könyvkiadó. ld. névmutató.

CSIZMADIA GYULA

(PÉCS, 1910. ÁPRILIS 2.—SOPRON, 1944. NOVEMBER 4.)

Csizmadia József komlói bányász 1915-ben, halálakor két gyermek felnevelésének gondját hagyta az édesanyára. Az asszony kemény munkával — a szénosztályozónál dolgozott — szerzett jövedelméből csak a legszerényebb megélhetésre tellett, arra azonban már nem, hogy tehetséges Gyula fiát iskolába járassa.

Csizmadia Gyula mindössze 15 éves volt, amikor maga is beállt a kenyérkeresők közé. Volt kifutó, segédcsapos és a szénosztályozó munkása. 18 éves korától három évig a folyamőröknél szolgált, majd visszahívta őt apja hivatása: előbb csillés volt, később segédvájár, s végül vájár Komlón.

Nyíltszívű, eszes, életvidám fiatalember volt — így emlékeznek vissza ezekre az évekre munkatársai. Kedvelte a mozgást, a zenét, élenjárt a testedzésben, hangszeren játszott. Házasságából három gyermek született.

A bányászok között talált utat a munkásmozgalomhoz, s 1936-ban a bányamunkások szakszervezetének tagja lett. Kiállt munkatársaiért, s a csendőrség hamarosan kommunista agitátorként emlegette. 1938 után gyakran zaklatták mozgalmi kapcso-

latai miatt, majd 1942. június 1-én 16 társával együtt internálták „a komlói munkásvezért". Mint kommunista Szigetvárra, a 442. különleges büntető munkásszázadba került, és két héttel később a frontra vitték.

1942 augusztusában szovjet fogságba esett, s az uráli 27-es fogolytáborba került. Szervezete leküzdötte a súlyos, járványos betegséget, amelyet a háborús körülmények között kapott, s felgyógyulása után antifasiszta előadásokat hallgatott. Politikai, mozgalmi ismeretei a táborban tovább bővültek.

A következő évben partizántevékenységre vállalkozott. Komoly kiképzés, felkészítés után 1943 végén és 1944 elején A. F. Fjodorov partizántábornok III. zászlóaljában harcolt, Északnyugat-Ukrajnában. 1944 augusztusában hazája földjén került bevetésre: ejtőernyőn a Bükkbe ereszkedtek, s Szőnyi Márton vezetésével az Avas-hegység környékén tettek eleget partizán megbízásuknak.

Árulás következtében Csizmadia Gyula is a fasiszták kezére került. Heves tűzharc után győzött a túlerő, elfogták, Miskolcra vitték, és kegyetlenül megkínozták. Horthy katonai bírósága halálos ítéletet hozott. Szeptember derekán szállították Sopronba, s bár ítéletét utóbb életfogytiglani börtönre változtatták át, 1944. november 4-én Szálasi nyilas pribékei Sopronkőhidán kivégezték.

Nem sokkal halála előtt meglátogatta felesége a büntetőintézetben. Búcsúzó szavait jól emlékezetébe véste: „Értetek tettem, mindenkiért, akit szeretek."

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Berkics János: Emlékezés Csizmadia Gyulára. „Értetek tettem, mindenkiért, akit szeretek." Mecseki Bányász, 1964. november 10. 5. p.

Csorba Barna: A Szőnyi-csoport. Egy partizáncsoport emlékére. Miskolc, 1964, Borsod megyei Ny. 47 p.

Gábor Balázs: Egy kommunista harcos élete, munkássága. Pécs, 1957, Mecsek Ny. 14 p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. 250, 343. p.

Munkásmozgalmunk harcosai. (Baranya megyei biográfia.) Pécs, 1968. 53—54. p.

Vadász Ferenc: A húsz év előtti november hősei. Népszabadság, 1964. november 4. 4—5. p.

CSORBA MÁRIA

(HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1874. SZEPTEMBER 10.—ROSZTOV, 1944.)

Egyszerű parasztlány volt, aki szegény zsellércsaládból lett a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő személyisége, és aki élete során bátorságból, emberségből mindig kitűnőre vizsgázott. Szülei kilencéves korában kénytelenek voltak libapásztornak adni, majd pár év múlva szolgálni küldték, hogy keresetével segítsen a nagy család megélhetési gondjain. Szemtanúja volt az 1894-es hódmezővásárhelyi zendülésnek, melynek hatására bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Képezte magát, szocialista tárgyú könyveket olvasott, majd 1908-ban beiratkozott a helyi cipészszakszervezetbe, és megszervezte az MSZDP hódmezővásárhelyi nőcsoportját, melynek elnöke lett. Emellett részt vett a párt bizalmi testületének és a szakszervezeti vezetőségnek a munkájában is. Járta a falvakat, szervezte a nőmunkásmozgalmat.

1912-ben a fővárosba költözött, de egy időre kénytelen volt Marosvásárhelyen élni, ahol újságárusításból tartotta fenn magát. 1915-ben visszatért Budapestre és az Országos Munkásbiztosító Pénztárnál helyezkedett el, mint altiszt. Részt vett az MSZDP tevékenységében és a Munkásbiztosítási Tisztviselők Szakszervezetének munkájában

és gazdasági harcaiban. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelme után sokat járt vidékre, szervezte az MSZDP-t, agitált.

A Tanácsköztársaság idején beválasztották a VII. kerületi munkástanácsba, egyidejűleg tagja lett a budapesti 500-as Munkástanácsnak és a Forradalmi Törvényszéknek is. Küldött volt a Tanácsok Országos Gyűlésén.

Jó szónok volt, értett az egyszerű emberek nyelvén. Amikor a munkáshatalmat megtámadták, mint kiváló szervezőt küldték a Vörös Hadseregbe, ahol politikai megbízottként tevékenykedett. Ő maga így vallott erről a megbízatásáról: „...részt vettem toborzó gyűléseken, igyekeztem rábeszélni az embereket, hogy lépjenek be a Vörös Hadseregbe, védjék hazájukat". Egyszerű fejkendős alakját sokszor látták a legveszélyeztetettebb helyeken. Járt Kalocsán, Nagykátán, Bicskén, Bihar megye községeiben, Salgótarjánban. Mindenütt ott volt, ahol bátorítani, buzdítani kellett.

A Tanácsköztársaság megdöntése után menekülni kényszerült. Először Romániába, majd Csehszlovákiába ment. Járt Bécsben, ahonnan a KMP a szerb megszállás alatt levő Baranya megyébe küldte pártmunkára. Pécsett és Siklóson végzett szervező munkát, főleg a nők és a bányászok körében. Amikor a szerb megszállók kiürítették Pécs-Baranyát, Eszékre, majd Bécsbe ment. Itt készült fel arra, hogy újabb illegális pártmunkára térjen haza.

1921 decemberében érkezett Budapestre, majd innen Szegedre utazott, hogy ott és a város környékén szervezze az illegális pártsejtek tevékenységét. Terjesztette a párt kiadványait, amelyeket Bécsből hozott magával. Megkereste régi barátait, hogy bevonja őket is a KMP munkájába, így jutott el Debrecenbe és Kecskemétre.

1922 decemberében Budapesten letartóztatták, először két évre ítélték, később ezt az ítéletet súlyosbították. Büntetését Márianosztrán töltötte. Harminckét hónapi fogság után a Szovjetunió szabadította ki. Fogolycsere útján 1925 januárjában érkezett Moszkvába.

Nagy munkásmozgalmi tapasztalatát, előadókészségét, jól kamatoztatta a magyar emigránsok klubjának munkájában, ahol több éven át volt tagja a vezetőségnek, részt vett a magyar munkásmozgalom történetének feldolgozására létrehozott bizottságban. Előadásokat tartott üzemekben, munkásklubokban, szakszervezetekben. Cikkeket írt nemcsak a Szovjetunióban, hanem a más országokban megjelenő kommunista lapokban. Részt vett a Nemzetközi Vörös Segély munkájában is. Hazája felszabadulását már nem érhette meg, hosszas betegség után, a világháború mostoha életkörülményei között elhunyt Rosztovban.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Aranyossi Magda: Csorba Mária (1874—1944). Párttörténeti Közlemények, 1965. 2. sz. 210—215. p. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 327, 656. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 10—12. p. [Magyar Nők Orsz. Tan. „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 166—189. p. [Madarász Emil elbeszélése Cs. M.-ról, 1932.]

Péter László: A forradalom fejkendős hőse. Csorba Mária emlékezete. Dél-Magyarország, 1968. január 21. 4. p.

CSUTA KÁROLY

(GYULA, 1883. MÁRCIUS 23.—BUDAPEST, 1962. MÁRCIUS 5.)

Asztalossegéd. Szegény gyulai iparoscsalád gyermeke volt, Aradon tanulta a mesterséget, s mint frissen szabadult segéd ott kezdett bejárogatni a Munkásképző Egyletbe. Az első szálak hamarosan kötelékké erősödtek, melyek elválaszthatatlanul fűzték a munkásmozgalomhoz. 1902-ben már Budapesten tagja lett az MSZDP-nek és a famunkás-szakszervezetnek. A pártban kapcsolatba került a vasutasok, vasúti munkások szervezőivel, s biztatásukra költözött le 1910-ben Sátoraljaújhelyre, ahol a vasúti műhelyben vállalt munkát. Küldetésének célja a hatóságok által, a párt- és szakmozgalomtól egyaránt eltiltott munkások közötti agitáció, szervezés volt. Tevékenységét siker koronázta, mely az első világháború éveiben érlelődött meg. 1917 és 1918 folyamán több sikeres sztrájkot, tiltakozó akciót sikerült a műhelyben megszerveznie. Ekkor már azonban nemcsak a vasúti munkások, hanem az egész város szervezett munkásságának egyik elismert vezetője.

1918 őszén a polgári demokratikus forradalom idején a sátoraljaújhelyi Nemzeti Tanács alelnökévé választották, részt vett a Munkástanács munkájában is. Decemberben a KMP soraiba lépett.

A proletárdiktatúra kikiáltása után a megyei direktórium elnöke. Tisztségében az áprilisi választások is megerősítették. Küldöttként képviselte megyéjét a Tanácsok Országos Gyűlésén. A Tanácsköztársaság megdöntése után letartóztatták. Az ellenforradalmi bíróság 10 évi fegyházra ítélte.

A rabságtól Szovjet-Oroszország mentette meg, a fogolycsere keretében. Moszkvában különböző faipari üzemekben dolgozott. Aktív tagja volt a magyar kommunista emigránsok szervezetének, a Magyar Klubnak. A második világháborúban fegyverrel harcolt Moszkva védelmében.

1945 decemberében hazatért. Itthon a MÁV Istvántelki Járműjavító Főműhelyének egyik vezetője, majd a vasutas-szakszervezet elnöke, illetve a KPM Vasúti és Vasútpolitikai Osztályainak munkatársa volt 1957 januárjában bekövetkezett nyugdíjazásáig.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/B. kötet. Bp., 1956—1960. ld. névmutató.

NEKROLÓG:

Csuta Károly, 1883—1962. Népszabadság, 1962. március 6. 8. p.

Meghalt Csuta Károly, a munkásmozgalom régi harcosa. Népszava, 1962. március 6. 8. p.

DALLOS IDA

(BUDAPEST, 1905. OKTÓBER 28.—BUDAPEST, 1944 VÉGE.)

Dallos Ida a magyar kommunista mozgalom nagyszerű, önzetlen, tántoríthatatlan harcosa volt. Két kommunista fivére közül az idősebb, Sándor, nemzetközileg elismert grafikusművész, aki „Griffel" néven vált ismertté előbb Németországban, majd pedig a Szovjetunióban; a fiatalabb Ferenc Budapesten végzett illegális pártmunkát. Ő maga 1927-től volt kapcsolatban a forradalmi munkásmozgalommal, a KIMSZ, illetve a TTE tagjaként. 1928-ban vették fel a KMP tagjai sorába. A KB Titkárságának összekötőjeként 1928—1929-ben rendkívül felelősségteljes és veszélyes feladatokat oldott meg Budapesten, amikor előbb Szántó Béla, majd pedig Révai József vezették a Titkárságot. 1929 végétől 1930 végéig Bécsben élt, és a KÜB apparátusában végzett társadalmi pártmunkát. Égett a vágytól, hogy ismét részt vehessen az illegális pártmunkában, és ezért hazatért Budapestre.

Milyen asszony volt Dallos Ida? „Forradalmár volt, lázadó lelkű, meg nem alkuvó. Kevés volt hozzá hasonló . . . .ezer munkásnő között szórta szét élete darabkáit, nem tartogatta magát, nem gyűjtögette magának a jövőt." — írta róla nagyon

találóan férje és harcostársa 1945-ben, amikor már világossá vált, hogy nincs többé.

Dallos Ida nagyon szerette a zenét és tehetséges muzsikus volt. Mint a Nemzeti Zenede zongora szakos hallgatójának nagy jövőt jósoltak neki tanárai. 1930 végén ő mégis inkább textilmunkásnő lett, mert csak így végezhetett mozgalmi munkát a nagyüzemi munkásnők között. A Kender- és Jutagyárba ment dolgozni. Legálisan a Textilmunkás Szövetségben dolgozott, emellett ugyanott és másutt is végzett illegális pártmunkát. Erről a tevékenységéről írja Friss Istvánné „Emlékezés Dallos Idára" című cikkében: „Karcsú, szép arcú, kellemes megjelenésű fiatal nőt látok magam előtt, amint a Textilmunkás Szövetség 1934. március 11-i küldöttközgyűlésén felszólal, és sorolja a feltételeket, amelyek megvalósításával valódi, harcos munkásszervezetté válhatna a szövetség."

1940-ben műsoros kultúrestet rendeztek Újpesten. Az est célja, mint általában ebben az időben a kommunisták által irányított kultúresteknek, a munkások felvilágosítása, harcos mozgosítása volt. Ezt természetesen csak burkolt formában lehetett megtenni. Már egy éve tartott a második világháború, az élelem fogyott, jegyrendszert vezettek be. Dallos Ida olyan műsort állított össze, amely leleplezte a rendszer politikáját, vezetőit, és tettekre sarkallt. Ezért április 19-én letartóztatták a szereplő gárda többi tagjával együtt.

A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék öttagú különtanácsa nem nyilvános főtárgyaláson héthónapi fegyházra ítélte Dallos Idát. Bűnösnek ítélték: „osztály elleni izgatás, az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétségben".

Kiszabadulása után a párt utasítására illegalitásba vonult. Időközben megszületett kisfiát barátai, elvtársai gondozták, ő alig láthatta. Forradalmár anyának ebben az időben többnyire csak ez lehetett a sorsa. Nem sokáig tűnhetett el azonban a rendőrnyomozók elől. 1944-ben ismét elfogták, és a Csillaghegyi defen vallatták hat hónapig. Októberben a Conti utcai katonai fegyházba vitték, majd miután a tárgyalás Szálasi hatalomra jutása után folyt, olyan ítélőbírák elé került, akik a nyilasokkal szemben álltak, ezért Dallos Idát felmentették.

Amint kiszabadult, rögtön folytatta a pártmunkát az akkor lehetséges módon. Úgy fogták el a nyilasok, hogy élelmiszert vitt egy csillagos házba, és azután, ahogy a korábban idézett visszaemlékezésben olvashattuk: ... „csak eltűnt, eloszlott, mint füstje élete lángjának".

A magyar munkásosztály és az utókor emlékezni fog rá még akkor is, ha nincs hely, ahová síremlékét állíthatnánk, nincs dátum, amit reá véshetnénk.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Faragó Zsuzsa: Megölték a megvalósulás hajnalán. Magyar Pamut, 1957. október 7. 2. p.

Friss Istvánné: Emlékezés Dallos Idára. Textilmunkás, 1965. február. 2. p.

DARVAS JÓZSEF

(OROSHÁZA, 1912. FEBRUÁR 10.—BUDAPEST, 1973. DECEMBER 3.)

A párt és a munkásmozgalom harcosa, író, politikus, a népi írók mozgalmának egyik legjelentősebb alakja. Orosházi szegényparasztok fiaként született. Édesapja a világháború első napjaiban elesett, édesanyja négy kisgyermekkel maradt magára, és hajnaltól késő estig szakadatlanul robotolt — vallja később önéletrajzában az író ezekről a kegyetlen évekről. A polgári iskola elvégzése után a kiskunfélegyházi tanítóképzőbe iratkozott be, nyaranként aratni, csépelni szegődött. 1932-ben megszerezte tanítói oklevelét, de nyílt ellenzéki magatartása miatt tanítói állást nem kapott. Már diákkorában eljutott a marxizmushoz, megismerkedett Marx, Engels, Bebel, Kautsky műveivel. Írogatni kezdett — irodalomszemléletét Ady, Szabó Dezső, Móricz művei alakították. Osztályának élményvilága, a marxizmussal való megismerkedése határozták meg világnézetét, s ezt tükrözték írásai is.

Még 1932 novemberében azzal a szándékkal költözött Budapestre, hogy író lesz. Kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, csatlakozott a kommunista diákszervezkedéshez. 1933 elején letartóztatták, két hónapot töltött a Gyűjtő-

fogházban, majd 5 éven át rendőri felügyelet alatt állott. Dolgozott kőművesmunkán, lapkihordó, szellemi ínségmunkás, s végül hivatásos újságíró lett. Hamarosan megjelentek első regényei a „Fekete kenyér" és a „Vízkereszttől szilveszterig" (1934). Ezeket a műveket gyors egymásutánban követték az újabb alkotások, a magyar regény és a regényes szociográfia mesterművei: Az „Egy parasztcsalád története", „A legnagyobb magyar falu", vagy az „Elindult szeptemberben". Irodalmi tevékenységére felfigyeltek Móricz Zsigmond és Bálint György. Nagyra értékelték munkásságát. Ő nemcsak írta, hanem átélte a szociográfiát, nem kívülről ment a nép közé, hanem közvetlenül élte a helyzetet, melyet megírt. S nemcsak átélte, hanem harcolt is a gazdasági és politikai elnyomás áldozataiva vált tömegek felemelkedéséért. Tudatos marxistaként részt vett 1936—1937-ben az illegális KP által irányított folyóiratnak, a Gondolatnak a szerkesztésében. A népi írók mozgalmában sajátos helyet foglal el, származása, mondanivalója, saját élményvilága e mozgalomhoz kapcsolják — marxista világnézete, osztályharcos szemlélete viszont, megmentik a népi írók nagy részének tévedéseitől. Tagja és egyik alapítója volt a Márciusi Frontnak, s egyik baloldali vezetője az 1939-ben alakult Nemzeti Parasztpártnak. Ott találjuk a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezői között. Publicisztikai írásaiban élesen szembeszállt a fasizmus terjeszkedésével. Emlékezetes bátor, forradalmi kiállása az 1942-es balatonszárszói írótalálkozón. Erdei Ferenccel együtt a szövetségi politika egyik szószólója. Írói rangja mellé fiatal korára már jelentős politikusi tekintélyt is szerzett. A felszabadulás előtti heteket illegalitásban töltötte. Bujkálásának színhelyén, a Baross utca egyik pincéjében született meg 1945 februárjában írói korszakának első periódusát lezáró „Város az ingoványon" című megrendítő történelmi számvetése. Ebben a sajátos műfajú könyvben utal arra az ingatag társadalmi talajra, amely nem tudott ellenállni a történelmi viharoknak, s arra a városra, amely harci terepet is jelentett, ahol munkások éltek, dolgoztak, s a haladó, a néppel egybeforrott értelmiségiek keresték a boldogulás útját.

Egész pályafutásán keresztül sohasem vált el nála a szó és a tett. Közéleti emberként, politikusként akarta valóra váltani mindazt, amit íróként eszményéül vallott.

A felszabadulást követő lázas esztendőkben teljesen lefoglalta a közélet, írói munkára alig maradt ideje. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, 1945-től élete végéig országgyűlési képviselő, 1945—1949-ig a Parasztpárt központi lapjának a „Szabad Szó"-nak szerkesztője, 1947—1950-ig építésügyi-, 1950—1953-ig közoktatásügyi-, 1953—1956-ig népművelésügyi miniszter. 1951 és 1953 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke. Jelen van az 1956 utáni irodalmi élet újjászervezésénél, előbb a Kortárs szerkesztőjeként, majd 1959-ben az újjászervezett Írószövetség ismét elnökévé választja, ezt a tisztségét haláláig betöltötte. 1956—1959-ig a Hunnia filmstúdió igazgatója.

1959-től kezdődik írói életének második szakasza. Hűsége népéhez, eszméihez magas színvonalú, szenvedélyes írásokban öltenek testet, hogy csak a „Kormos ég", a „Részeg eső", a „Hajnali tűz" című műveire utaljunk. Az 1956-os ellenforradalom — a közéleti kommunista ember felelőssége —, a termelőszövetkezeti átalakulás problémái foglalkoztatják.

Darvas József magas társadalmi megbízatásként a Hazafias Népfront alelnöki tisztét töltötte be, s viselte hazánkban az egyik legmagasabb állami funkciót az Elnöki Tanács tagjaként.

Forradalmi múltja alapján kommunista párttagságát az MSZMP 1932-től ismerte el. Kimagasló irodalmi és közéleti tevékenységét államunk két Kossuth-díjjal (1956, 1960), a Népköztársasági Érdemrenddel, a Szocialista Hazáért Érdemrenddel, a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével és több más magas kitüntetéssel ismerte el.

Írói elkötelezettsége, a proletár tömegekkel való sorsvállalása jelentkezésétől — életének utolsó percéig végigkísérte útján.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM*

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerk. Illés László. Bp., 1967. 418—432. p. [B. Nagy László tanulmánya„ Darvas József írói útja" címmel.]

Bertha Bulcsú: Interjú Darvas Józseffel. Jelenkor, 1973. 12. sz. 1059—1068. p. Látóhatár, 1974. január. 80—96. p.

Diószegi András: A regényíró Darvas József. Kortárs, 1962. 10. sz. 1541—1548. p. [Ld. még Diószegi András: Megmozdult világban. Bp. 1967. 228—244. p.]

Féja Géza: Vallomás a hatvanéves Darvas Józsefről. Új Írás, 1972. 3. sz. 90—96. p.

Garai Gábor: A cselekvő író. Darvas József 60. születésnapjára. Élet és Irodalom, 1972. február 5. 5. p.

Simon István: Írószobám. Beszélgetés Darvas Józseffel. Kortárs, 1974. 1. sz. 107—113. p.

Szabó B. István: Darvas József évtizedei és a Kortárs születésnapi beszélgetése Darvas Józseffel. Kortárs, 1972. 2. sz. 280—295. p.

Szalontay Mihály: A hűség és elkötelezettség írója Darvas József. Népszava, 1972. február 12. 8. p.

Széchy Éva: „Akinek nem adatott meg katedrán tanítani" — Emlékezés Darvas Józsefre, a pedagógusra. Pedagógiai Szemle, 1974. 2. sz. 99—106. p.

NEKROLÓG ÉS BÚCSÚZTATÓ:

Darvas József. 1912—1973. Népszabadság, 1973. december 4. 5. p., december 8. 5. p. Magyar Nemzet, 1973. december 4. 5. p. december 8. 5. p.

Zaligin, Szergej: Egy barát emlékére. Népszabadság, 1973. december 9. melléklet. 5. p.

* D. J. tanulmányainak gyűjteménye 1956-ban „Új népért, új kultúráért" címmel, tanulmányai és cikkei 1968-ban „Az író vizsgája" címmel jelentek meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. 1936 és 1940 között írt riportjait és cikkeit az „Országúton, városon" c. kötet tartalmazza (1960, Szépirodalmi Könyvkiadó), az 1940 és 1944 között írt rajzokat, cikkeket és tanulmányokat a „Végig a magyar Szaharán" című kötetben gyűjtötték össze (1961, Szépirodalmi Könyvkiadó). D. J. 1936 és 1944 között megjelent riportjait „Gyűjtőlencse" címmel 1968-ban adta közre a Szépirodalmi Könyvkiadó. 1920 és 1960 között írt műveinek irodalomjegyzékét és a róla szóló irodalmat Varga Rózsa—Patyi Sándor: „A népi írók bibliográfiája" című munkájában találjuk.

DERKOVITS GYULA

(SZOMBATHELY, 1894. ÁPRILIS 13.—BUDAPEST, 1934. JÚNIUS 18.)

A szocialista realizmus világszintű képviselője, kommunista eszmeiségű festőművész, grafikus. Életművét Kossuth-díjjal tüntették ki (1948). Édesapja bútorműhelyében ő is asztalosságot tanult. Itt már korán kitűnt kézügyességével, rajzkészségével. Az első világháborúból megrokkanva, bénult karral és tüdőbajjal tért haza.

1916-ban felköltözött a fővárosba. Rajzait Kassákhoz vitte el, majd Bölöni Györgyhöz, akik felismerték tehetségét. Első kiállítása a Ma szerkesztőségében volt.

Kernstok Károly is azonnal foglalkozni kezdett a tehetséges, de a létminimumért küszködő fiatalemberrel. Derkovits Gyula festészeti tanulmányait tüdőbajának kiújulása miatt rövidesen félbe kellett szakítania. Barátai, küzdőtársai szanatóriumi ápolást biztosítottak neki, amit az őszirózsás forradalom lelkesítő hírére otthagyott. A Haris-közi szabadiskolán Kernstok és Rippl Rónai tanítványaként ragyogó teljesítményt ért el, egészsége azonban újra romlott, 1919 januárjában ismét kórházba került. A Tanácsköztársaság kikiáltásának napján innen is eltávozott, és szinte

emberfeletti erővel vetette bele magát a forradalmi művészetért folyó szervezői munkába. A proletárdiktatúra alatt Kernstok nyergesújfalui kolóniájában megtalálta azokat a körülményeket, melyek zavartalan alkotást biztosítottak számára.

1919 szomorú őszén embertelen nyomorba zuhant vissza. A beteg ember kénytelen volt favágásból élni. Felesége szintén nehéz fizikai munkával tudott csak pénzt keresni. A Népszínház utcai sötét lakás folyosóján festett az a művész, aki ekkor már a magyar festészet legnagyobb reménysége volt.

1922-ben ennyi hányattatás után is felülkerekedett szelleme a bajokon, s megrendezte első kollektív kiállítását a Belvederében. Haladó körökben a kiállításnak nagy visszhangja támadt, s némi anyagi hasznot is biztosított. Így ki tudtak jutni a Horthy-uralom félelmetesen fojtogató légköréből. Bécsben és Olaszországban (1923—1926) megismerkedett az új festészeti irányokkal, és szoros kapcsolatba került a munkásmozgalommal is. 1923-ban belépett az Osztrák Kommunista Pártba.

Hazatérése után (1926-ban) aktív részt vállalt a kommunista mozgalomban. Lakása illegális találkozóhely volt. Egész művészetét osztályának és pártjának szentelte. Témáit — akár a magyar történelem, akár a munkásság és parasztság jelenkori harca ihlette — megrázó erővel ábrázolja, s olyan festészeti tudással, mely csak átütő tehetségű alkotók sajátja.

A „megrendelésre" készült művei, amelyeket a munkásosztály élcsapata felkérésére alkotott, épp olyan elementáris hatásúak (pl. a Dózsa-sorozat, 1930), s lesznek világhírűvé, mint azok a csendéletei, meleg bensőséggel elkészített képei, melyek a művész gondolatait, érzelmeit, vallomásait tolmácsolják önmagáról vagy közvetlen környezetéről.

Minden munkája az elnyomottak elleni harc, az emberi méltóságért való emberfeletti küzdelem jegyében született.

1931-ben nem tudja a házbért fizetni, kilakoltatják, képeit lefoglalják. Felesége cselédnek áll be, s őt a betegség és a nagyszerű elgondolásait, művészeti alkotómunkáját keresztező rettenetes nyomor leveszi lábáról. A földön heverő, csizmák alatt vonagló munkások testével éppúgy eggyé válik, mint a bekötött szemű, kivégzést váró kommunista mártírok halálon is uralkodó szellemével. Ezek pedig a világ haladó művészetének örök alkotásai maradnak.

Emberségének, művészi személyiségének példája nemzedékről nemzedékre, hagyományozódik. Emlékére fiatal tehetséges művészek részére Derkovits-ösztöndíjat alapított a felszabadult ország társadalma. Számtalan kiállítás, tárlat hirdeti emberségének, művészetének megalkuvást nem ismerő vonásait.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM

Aradi Nóra: Daumier, Derkovits és utódaik. Tanulmányok. Bp., 1968, Magvető. 356 p.

Artner Tivadar: Derkovits Gyula műve. Élet és Tudomány, 1959. 30. sz. 943—947. p.

Derkovits Gyula emlékezete. Az 1959. évi szombathelyi Derkovits-ünnepségek. Vasi Szemle, 1959. I. köt. 33—68. p.

Derkovits Gyuláné: Mi, ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára. Bp., 1954. Képzőművészeti Alap Kiadó. 168 p.

Dési Huber István: A művészetről. Bp., 1959. 101—112. p. [D. Gy. életéről és festészetéről. Felidézve a Népszava 1943. november 7-i számából.]

Körner Éva: Derkovits Gyula. Bp., 1971 Corvina. 356 p.

Oelmacher Anna: Derkovits Gyula és hatása a szocialista képzőművészek csoportjára. Magyar Nemzeti Galéria Közleményei, 1965. 5. sz.

Pogány Ö. Gábor: Derkovits Gyula. Bp., 1961, Képzőművészeti Alap Kiadó. 221 p.

Szabó Júlia: Derkovits Gyula ifjúkora és a Magyar Tanácsköztársaság. Művészet, 1968. 11. sz. 26—29. p.

Szabolcsi Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla. Irodalomtörténeti Közlemények, 1958. 4. sz. 440—461. p.

Timár Árpád—Rózsa Gyula: A Derkovits-per. Kritika, 1972. 4. sz. 5—7. p.

DÉSI-HUBER ISTVÁN

(NAGYENYED, 1895. FEBRUÁR 6.—BUDAKESZI, 1944. FEBRUÁR 25.)

Kommunista eszmeiségű alkotóművész, kiváló festőművész, grafikus, kitűnő kritikus. A „negyedik rend" művészének nevezte magát, és ehhez a nagyenyedi gyermekévek, a túrkevei kovácsinast, majd a dési pikolófiút ért megaláztatások éppúgy hozzájárultak, mint az éhezéstől és konok elszánásoktól tarkított ifjúkor ideje.

„Származásom — írja önéletrajzában — apai részről német kisiparos, anyai részről: bocskoros nemes." Az éles eszű, tudományokra szomjas, jó rajzkészségű gyereknek édesanyja halála s apja tönkremenetele miatt a nagyenyedi kollégiumban folytatott tanulmányait abba kellett hagynia. Attól kezdve élete vándorlásból, egyik helyről a másikra való hányódásból állott. Jó sorsa nem volt, mégis a Pesten végzett dunai zsákolásnak, a Ganz esztergaműhelyében végzett munkának, a világháborúba való önkéntes jelentkezésnek hasznát vette az az autodidakta művész, akivé — emberfeletti erővel, a munka és a tanulás árán vált.

„Egy nyáron át felfaltam Shakespeare, Molière, Homérosz és Vergilius munkáit" — írja. Az önképzéssel szerzett kultúrát a legnagyobb nyomorban sem lehetett elvenni

tőle. A négyéves frontszolgálat tönkretette egészségét, kilyukasztotta tüdejét, de nem adta fel nagy elhatározását, hogy művészi szinten adja vissza a világról, a környező valóságról, a dolgozó emberről azt, amit tapasztalt. A hagyatékban maradt korai rajzai, az első világháború sivár, mocsaras tájait, stellungjait ábrázoló ceruzavázlatai mutatják, hogy már akkor a lényegre tört. Később úgy értékeli ezeket a háborús éveket, mint olyan korszakot, mely „fegyelmet, céltudatosságot, önmagam ráncba szedését eredményezte". De milyen áron? A tisztultabb fej mellé a korai halálát okozó tüdőbaj társult. Désre visszakerülve, apja műhelyében ezüstművességet, cizellálást tanult, a rajzolás pontosabb ismereteit pedig a dési református iskola rajztanárától kapta.

Bátyja segítségével — ki Pesten lakott — 1921-ben ő is felköltözött a fővárosba. Alkalmi munkákból élt, majd gyárban dolgozott, s itt kötelezte el magát művészetével a nagyipari munkásságnak. Az 1920-as évek elején eljárt Ady-estekre is, ott ismerkedett meg leendő feleségével, Sugár Stefániával, kinek apja szervezett munkás, öccse pedig a Podolini Szabadiskola ötvösművészetet tanuló tagja. Dési is ide iratkozik be. 1924—1927 között feleségével és sógorával, Sugár Andorral Milánóba mennek, ahol gyárban ezüstművesként dolgoznak, s munka után a rézkarc technikáját sajátítják el. Firenzében mind Dési, mind Sugár Andor kiállítást is rendeznek rézkarcaikból, ötvösmunkáikból.

Hazajőve, az olasz munkásmozgalom tapasztalatait éppúgy át akarják adni, mint művészetük fogásait. Dési a nemesfémesek szakszervezetében marxista szemináriumokon egész sor ifjúmunkást tanított, oktatott.

A IV. rend című, 8 képből álló linóleumalbuma már művészi szinten fejezi ki szocialista meggyőződését. A húszas évek végén a KMP legális folyóiratának, a 100%-nak is lelkes rajzolója lesz. Festészeti irányként eleinte a kubizmust vállalja, annak keménysége, rendje miatt. Az Olaszországban szerzett művészi gyakorlatot itthon már elméleti, képzőművészeti tanulmányok írásával is összeköti. Saját ars poeticájának kialakítása érdekében sorra veszi kora legjelentősebb irányzatait. Tanulmányokat ír pl. Derkovits, Bernáth Aurél, Nagy István, Ferenczi Károly, Kernstok és mások művészetéről. A magyar népfrontmozgalom egyik jelentős harcosa lesz. Lakásán nemegyszer a KMP vezetői találkoznak. Művészete egyre fegyelmezettebb, tisztultabb. Goldmann György szerint — az „új realizmus egyik jelentős etapját képviseli".

Egyik legmegragadóbb képe, „Az úttörők" elemi erővel fejezi ki a két világháború közötti munkásság és parasztság elfojtott indulatait, vágyait, egymásrautaltságát. A kubikosok, aratók, vasmunkások, bányászok — akiket megmintáz — az ő indulatait is hordozzák. A győzelmükben való hite ad a mind többet betegeskedő művésznek is erőt a továbbdolgozáshoz. Radnóti megrázóan idézi fel a „mesterré és példaképpé" lett művész halálakor, hogy nélküle „árván maradt a világ". Forradalmi művészetét, emberségét Kossuth-díjjal tüntették ki (1958).

K. NAGY MAGDA

IRODALOM*

Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet története. Magyarország és Európa. Bp., 1970. ld. névmutató.

Dési-Huber Istvánné: Dési-Huber István. Bp., 1964, Képzőművészeti Alap Kiadó. 245 p.

Erdős László: Valami készül. Harc a szocialista realizmusért. Bp., 1964, Magvető. 112 p.

Horváth György: Huszonöt éve halt meg Dési-Huber István festőművész. Magyar Nemzet, 1969. február 23. 11. p.

Mezei Ottó: Dési Huber. Bp., 1972, Corvina. 38 p.

Murányi-Kovács Endre: Dési-Huber Istvánról. Műterem, 1958. 6. sz. 3—5. p.

Művészettörténet — tudománytörténet. Bp., 1973. 217—228. p. [Tímár Árpád tanulmánya Dési-Huber István elméleti munkásságáról.]

Németh Lajos: Modern magyar művészet. Bp. 1968, ld. névmutató

Oelmacher Anna: Dési-Huber István (1895—1944). Élet és Tudomány, 1964. 25. sz. 1174—1178. p.

Rózsa Gyula: Dési-Huber. Népszabadság, 1968. szeptember 7. 8. p.

Sztojka László: Most lenne hetvenöt éves Dési-Huber István. Művészet, 1970. 12. sz. 6. p.

* Dési-Huber István írásainak gyűjteménye 1959-ben jelent meg a Képzőművészeti Alap gondozásában, „A művészetről" címmel. A kötethez Oelmacher Anna írt bevezetőt (5—15. p.).

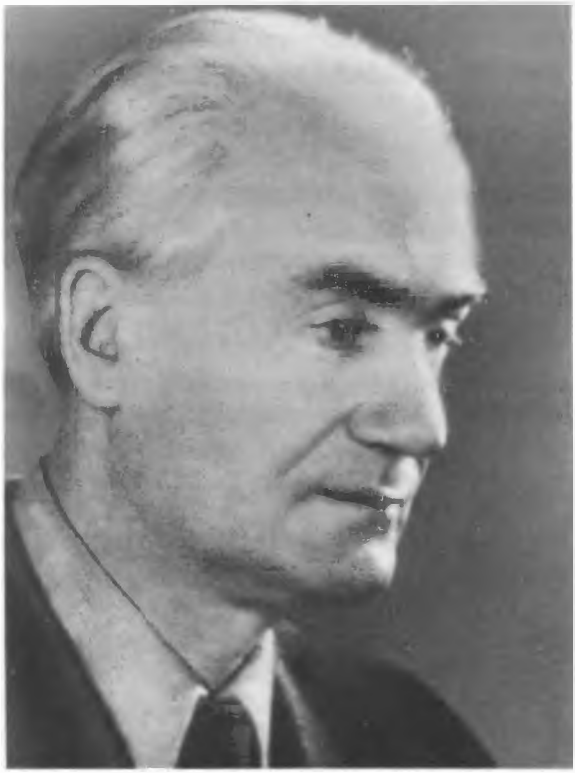

DIENES LÁSZLÓ

(TOKAJ, 1889. MÁRCIUS 27.—BUDAPEST, 1953. ÁPRILIS 3.)

Könyvtárigazgató, közgazdász, publicista, tanszékvezető egyetemi tanár. Kisnemesi származású, de osztályával korán szembefordult. A debreceni református gimnázium elvégzése után Budapesten és Párizsban hallgat jogot. Franciaországban már politikai gyűlésekre jár, különösen Jaurès és Anatole France volt rá nagy hatással. Budapestre visszatérve a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei-kör munkájában vett részt. A Huszadik Században jelentek meg cikkei, melyek szenvedélyes felhívások annak érdekében, hogy „legyen a könyv közkincs": Szabó Ervin meghívására a Fővárosi Könyvtárban vállalt munkát. 1910-től hivatalosan is kinevezték könyvtári alkalmazottnak. Első nagyobb tanulmánya a Népművelés című folyóiratban „Centralizáció a könyvtárügy területén" címmel jelent meg.

Dienes László közreműködésével a Fővárosi Könyvtár Európa egyik legfejlettebb könyvgyűjteményévé vált. Nagy műveltsége, széles látókörű humanista személyisége mind az őszirózsás forradalom szellemi előkészítésében, mind a Tanácsköztársaságban való lelkes közreműködésében megmutatkozott. Visszaemlékezése szerint

Madzsar Józseffel, Kőhalmi Bélával, Babits Mihállyal és más körükhöz tartozó értelmiségiekkel ők fogalmazták meg azt a röpcédulát, melyben követelték a Károlyi-kormánytól, hogy mondja ki a trónfosztást.

A KMP-nek 1918-ban tagja lett, s a második Központi Vezetőség már az ő hivatali szobájában alakult meg. 1919. január 1-én kinevezték Dienes Lászlót a Fővárosi Könyvtár igazgatójává. A Tanácsköztársaság kikiáltása után tagja lett a Fővárosi Népbiztosságnak. Mint a személyi és kulturális ügyek népbiztosa, a városházi tisztviselőgárda haladó tagjaival igyekezett együtt dolgozni, és az elvtelenül átállók s titokban a proletárdiktatúra vesztét kívánók elszigetelésére törekedett. A választás után országos könyvtárügyi megbízott lett, s ilyen minőségben ő dolgozta ki a Fővárosi Könyvtár, mai nevén Szabó Ervin Könyvtár programját. Gyári munkáskönyvtárakat, mozgókönyvtárakat szervezett, s Kőhalmi Bélával együtt létrehozta a Könyvtárügyi Tanácsot, a Bibliográfiai Intézetet, s kiadta a Tanácsköztársaság Könyvtárügye című folyóiratot. A proletárdiktatúra leverése után egy dunántúli református papnál rejtőzködött bátyjával együtt, majd hamis papírokkal újra a fehérterror borzalmait élő fővárosba utazott feleségével, dr. Götz Irénnel, hogy mentsék a párt pénztárát. Hosszú vergődés után — feleségét közben letartóztatták — sikerült kimenekülniük Bécsbe. Itt Lukács György nemsokára megbízta Dienes Lászlót, hogy hozzanak létre Bukarestben egy olyan lapot, mely a magyar és román dolgozók szocialista együttműködését segíti. A lapot csakhamar betiltották. Kolozsvárra utaztak, ahol Dienes László megindította a Korunkat és azt 1926-tól 1929-ig szerkesztette.

A román diktatúra erősödésével újra vándorolniuk kellett. 1929-ben Berlinbe érkeztek, ahonnét továbbra is harcos cikkeket küldött a Korunk számára. (Pl. három hónapon át közölte a Korunk Dienes László cikkeit a szovjet tervgazdálkodásról.) A hitlerizmus elől Moszkvába emigrált, ahol családjával 1931-től 1945-ig élt.

Először a Marx—Engels—Lenin Intézetben dolgozott, majd az Idegen nyelvek Főiskolájának francia nyelv- és irodalomtanára lett. Könyvtárügyi, bibliográfiai munkái jelentek meg Moszkvában, szépirodalmi írásai az Új Hangban láttak napvilágot.

1945-ben hazatérve, újra a Szabó Ervin Könyvtár vezetésével bízták meg. 1953-tól pedig kinevezték az ELTE jogi karán a közgazdaság tanszékvezető professzorának.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM*

Csüry István: Dienes László halálának huszadik évfordulójára. Könyvtáros, 1973, 6. sz. 321—324. p.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1968—69. Bp., 1970. 11—12. p. [Tolnai György beszédéből, amelyet 1969. március 26-án a D. L. emléktábla leleplezésekor mondott el.]

Juhász Géza: Dienes László (1889—1953). Alföld, 1965. 4. sz. 107—112. p.

Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp., 1959, Gondolat. 260 p.

Remete László: A budapesti könyvtárügy úttörői. (Hat arcképvázlat.) Bp., 1964. 21—27. p.

* 1964-ben D. L. születésének 75. évfordulójára emlékkötet jelent meg, amely Remete László életrajzi tanulmányán (7—60. p.) és a kortársak megemlékezésein kívül (63—82. p.) D. L. válogatott írásait is tartalmazza. A kötetet D. L. műveinek és a róla szóló irodalomnak bibliográfiája zárja.

DOBI ISTVÁN

(SZŐNY, 1898. DECEMBER 31.—BUDAPEST, 1968. NOVEMBER 24.)

Szülei földmunkások voltak. Ő is gyermekkorától dolgozott. Volt lóhajtó gyerek, napszámos, részes arató, munkás fatelepen és hadiüzemben.

1916-ban besorozták. Végigélte az első világháborús katona sorsát. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben harcolt. A szolnoki fronton fogságba esett. A fogság után internálták. 1920-ban tért vissza szülőfalujába, ahol rendőri felügyelet alatt tartották. A legkülönbözőbb munkákat vállalta, hogy családjának és magának a megélhetést biztosítsa. Dolgozott fűtőházban, ismét fatelepen, végzett kubikos és mezőgazdasági munkát.

Munkáséveivel együtt nőtt és szélesedett munkástársai, a szegényparasztok és földmunkások érdekében kifejtett tevékenysége. 1920-ban tagja lett a Földmunkások Országos Szövetségének és dolgozott a szociáldemokrata pártban is. Alapítója és elnöke volt szülőfaluja pártszervezetének. Miután a szociáldemokrata párt vezetésével és politikájával elégedetlen volt, s közben a szőnyi pártszervezet működését is lehetetlenné tette a hatósági terror, 1936-ban belépett a Független Kisgazdapártba.

Ezt az elhatározását így indokolta, idézve az SZDP egyik győri vezetőjével folytatott beszélgetését: „Én a jelenlegi viszonyok között, főleg arra való tekintettel, hogy pártéletünk megszűnt, úgy látom, hogy a Független Kisgazdapárton belül hatásosabban tudom szolgálni a szegényparasztság érdekeit, mint ahogyan eddig a szociáldemokrata pártban munkálhattam, s ennek megfelelően cselekszem."

Tevékenysége széles körűvé vált, kiterjedt az ország egész területére. Tagja lett a Független Kisgazdapárt Országos Választmányának, a Parasztszövetség szervező titkára, a földmunkásszakosztály szervezője és elnöke volt.

Fáradhatatlanul járta az országot, „faluról falura" szervezte a parasztokat, földmunkásokat. Felhasznált minden fórumot arra, hogy a földmunkások, szegényparasztok életéről, sorsáról, érdekeikről szólhasson. Hirdette igazát a Mezőgazdasági Kamara közgyűlésein, a Kisgazdapárt Országos Választmányában, a vésztői szegényparaszt-találkozón és az 1943-ban megrendezett szárszói konferencián, azon a számos gyűlésen, megbeszélésen, melyet szerte az országban szervezett és tartott.

A második világháború éveiben segítette az antifasiszta és háborúellenes röplapok terjesztését. Szorosan együtt dolgozott kommunistákkal, baloldali szociáldemokratákkal és a haladó értelmiség képviselőivel. A háború utolsó esztendejében katonaruhába öltöztették. A felszabadulás után Dobi István a kisgazdapárt soraiban kezdte életének új, de nem kevésbé küzdelmes szakaszát. A párt balszárnyának elismert vezetője volt, s 1947-ben a jobboldal lelepleződése után őt választották meg a kisgazdapárt elnökévé.

Képviselő és a kormány tagja volt. 1948 decemberéig államminiszter és földművelésügyi miniszter. 1948 és 1952 között miniszterelnök, 1952-től pedig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke egészen 1967-ig, nyugdíjba vonulásáig.

1956-ban, az ellenforradalom elleni harcban kiállt a Munkás-Paraszt Kormány politikája mellett.

1957-ben a Hazafias Népfront alelnökévé választották. Dobi István a felszabadulás után is állandóan figyelemmel kísérte a parasztság sorsának alakulását. Egyike volt azoknak, akik korán felismerték, hogy csak a szövetkezeti úton, a szocialista mezőgazdaság megteremtésével lehet biztosítani a falvak népének szellemi és anyagi felemelkedését.

Könyve a „Parasztság jövője" címet, beszédeit magában foglaló kötete pedig a „Szocialista mezőgazdaság — gazdag paraszt élet" címet viseli.

1955 és 1965 között a Termelőszövetkezeti Tanács elnöke volt. Már nyugdíjba vonulása után, 1968-ban megalakult Országos Szövetkezeti Tanács elnöki tisztét is betöltötte. A Magyar Szocialista Munkáspártba 1959 őszén kérte felvételét. A párt VII. kongresszusa a Központi Bizottság tagjai sorába választotta.

„Hazaérkeztem. Abba a pártba, amelynek célja és programja a munkáshatalom, a munkás-paraszt szövetség, az osztály nélküli társadalom, a szocializmus és a kommunizmus megvalósítása Magyarországon" — írta életrajzában, mely 1962-ben jelent meg „Vallomás és történelem" címen.

Munkásságának elismeréseként kitüntetései mellett 1967-ben a Szocialista Munka Hőse címet adományozták részére.

SZABÓ ÉVA

IRODALOM

Dernői Kocsis László: Dobi István Lenin-békedíja. Magyar Nemzet, 1962. május 3. 1. p.

Dobi István: Vallomás és történelem. I—II. köt. Bp., 1962, Kossuth Könyvkiadó. [Emlékirat.]

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. ld. névmutató.

Gulyás Pál: Küzdelmes, hősi élet. Emlékezés Dobi Istvánra. Népszabadság, 1973. december 31. 4—5. p.

Sipos Gyula: A szegényember legkisebb fia. Ifjúsági Magazin, 1967. december. 10—12. p.

NEKROLÓG

Dobi István. 1898—1968. Népszabadság, 1968. november 26. 3. p., 28. 1—2. p. Népszava, 1968. november 26. 3. p., 28. 1—3. p.

DOKTOR SÁNDOR

(BEREGRÁKOS, 1864. JANUÁR 4.—KESZTHELY, 1945. NOVEMBER 7.)

Iskoláit Szatmáron és Nagykőrösön végezte. 1883-ban érettségizett, 1889-ben nyert orvosi képesítést a Budapesti Orvostudományi Egyetemen. Tizenkét évig a budapesti I. sz. szülészeti klinikán dolgozott. 1901-ben került Pécsre, az állami Bábaképző Intézet igazgatója lett. Orvosi munkája kapcsán ismerkedett meg a dolgozó osztályok gondjaival, társadalmi elnyomatásukkal, nehéz életükkel, a tudatlansággal és az elmaradottsággal, amelyben élni kényszerültek.

Mialatt pácienseit kezelte, Doktor Sándor sokat gondolkodott azon, miként lehetne enyhíteni az elnyomottak sivár hétköznapjain. Úgy vélte, hogy az új ismeretek örömet szereznek és előmozdítják a tudatlanság, elmaradottság felszámolását. Támaszt nyújtanak a társadalmi igazságtalanságok elleni harcban. 1906-ban megszervezte a Pécsi Munkásiskolát, ahol természeti és társadalomtudományi előadások hangoztak el. Mint a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának elnöke tudományos előadásokat tartott. A háború okozta emberi nyomorúsággal a hadikórházzá lett bábaképzőben, majd a galíciai fronton ismerkedett meg. A történelmi események hatására egyre

nagyobb figyelemmel fordult a társadalmi-politikai kérdések felé. Mivel ismert és szeretett személyisége volt Pécs városának, egészen természetesnek tűnt, hogy őt, az orvost, a népművelőt válasszák meg 1918 novemberében a polgári demokratikus forradalom hatalmi szerve, a Nemzeti Tanács elnökévé. 1918—1919 mozgalmas forradalmi napjaiban csatlakozott Doktor Sándor szervezetileg is a munkásmozgalomhoz. 1919 márciusában lett a pécsi Szocialista Párt tagja. A város, valamint Baranya megye $^4/_5$-e a belgrádi fegyverszüneti szerződés értelmében antant megszállás alá került, amelyet a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság csapatai hajtottak végre. A megszállás következtében Pécs és környéke nem kapcsolódott közvetlenül a proletárállam munkájához. De a megszállás lehetőséget teremtett arra, hogy Pécs és a baranyai háromszög a Tanácsköztársaság megdöntése után, majd két évig, a forradalmi munkásmozgalom egyik fontos központja, a kommunisták jelentős gyülekezőhelye legyen. Az eseményekben, fordulatokban gazdag hónapok Doktor Sándor életének legmozgalmasabb szakaszát jelentik. Részt vett a város vezetésében, egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait a forradalmi munkásmozgalommal. Számára, de az egész pécsi progresszió számára a nagy erőpróba 1921 nyarára következett be. Pécset „feladni", azaz a szerb megszállás viszonylagos liberalizmusát felcserélni az ellenforradalmi Magyarország politikai reakciójával, súlyos csapást jelentett a forradalmi munkásmozgalomra. A különböző politikai csoportok hosszas tépelődés után irreális megoldást választottak, kikiáltották a Baranyai Tanácsköztársaságot. S a vezetőségében Doktor Sándor is helyet foglalt. A rövid életű látszatautonómiát elsöpörte a bevonuló ellenforradalmi magyar hadsereg. A forradalmároknak Pécsről menekülniük kellett. Doktor Sándor Jugoszláviában, Stara Kanjižán (Magyarkanizsán) telepedett le. Bekapcsolódott Jugoszlávia forradalmi munkásmozgalmába, és kapcsolatot tartott fenn az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjával is. A Délvidék Magyarországhoz történt csatolása után, 1941. május 31-én letartóztatták, és 1942. január 16-án 10 évi fegyházbüntetéssel sújtották. Hetvennyolc éves korában kezdte meg börtönbüntetését Szegeden, majd Vácott volt fogságban. Itt szabadult fel 1944 novemberében. 1945 februárjában Csepelen vette fel a Magyar Kommunista Párt tagjai sorába. Hazája felszabadulását, a forradalom szabadságát nem élvezhette sokáig. 1945. november 7-én a megrokkant, csökkent látóképességű, idős forradalmárt Keszthelyen egy autó halálra gázolta.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Doktor Sándor élete és munkássága. Pécs, 1963, Pécsi Szikra Ny. 54 p.

Hajdú Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957. ld. névmutató.

Igaz Sándor: Megemlékezés a százéves dr. Doktor Sándorról. Jelenkor, 1964. 1. sz. 62—69. p.

A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyének válogatott sajtódokumentumai. Bp., 1968. 292 p.

A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve. Pécs, 1960, 139—153. p. [Szita László tanulmánya „Adatok Doktor Sándor politikai működéséhez 1919—1921-ben" címmel.]

Novák József: Tanulni és tanítani mindhalálig. Népművelés, 1964. 2. sz. 11—12. p.

Réti Endre: Egy forradalmár magyar orvos, Doktor Sándor. Élet és Tudomány, 1969. 16. sz.

DUKESZ ARTÚR

(GYÖNGYÖS, 1892.—KRASZNOJARSZK, 1919. AUGUSZTUS 1.)

1902-től a gyöngyösi gimnázium tanulója, 1910-ben érettségizett. Tanulmányait a budapesti egyetem jogi fakultásán folytatta. A haladó gondolkodású diák rövidesen tagja, majd egyik vezetője lett a Galilei-körnek: 1912 októberétől főtitkára, 1913-ban választmányi tagja, majd októbertől egyik titkára. Aktív résztvevője volt a szervezetben ez időben kibontakozott szocialista-antimilitarista propagandának. Már 1914-ben behívták katonának. Mint hadapródjelölt került az orosz frontra. Hamarosan fogságba esett, s az egyik legnagyobb szibériai hadifogolytábor lakója lett Krasznojarszk mellett.

Kezdettől szimpatizált az orosz forradalmakkal. 1918-ban azonban még nem volt aktív résztvevője a hadifoglyok szocialista mozgalmának. Az ellenforradalmi Kolcsak-rendszer ideiglenes szibériai győzelme után, a terror légkörében élére állt a forradalmi szervezkedésnek. A kommunista csoport Dukesz vezetésével, Forgács Dezső és Ludwig Kálmán segítségével 1919 januárjában formálódott ki a táborban. A legális és illegális munkamódszerek felhasználásával tevékenykedtek. Nyílt előadássorozatot

tartottak a kapitalizmusról, a tudományos szocializmusról, a nacionalizmusról, természettudományi kérdésekről. Tanulókörökben Marx „Tőké"-jét dolgozták fel. Jenyiszei címmel osztályharcos, szocialista szellemű, kéziratos havi folyóiratot adtak ki, amelyben elemezték a magyar társadalom kérdéseit, a világeseményeket. Rendszeresen lefordították és terjesztették a bolsevikok, a partizánok által kibocsátott röplapokat. A szervezet távolabbi célja volt előkészíteni a tábor proletár lakóit arra, hogy kellő pillanatban harcba menjenek a szovjethatalom visszaállításáért. Összeköttetést tartottak fenn a városi illegális bolsevik szervezettel, rendszeres anyagi támogatást nyújtottak a börtönben sínylődő kommunistáknak. E munkák irányításában oroszlánrészt vállalt Dukesz Artúr „a vakmerőségig elszánt, kristálytiszta becsületességű forradalmár, akinek rendkívüli tudása, rendíthetetlen forradalmi szilárdsága, minden opportunizmussal szemben álló harcos egyénisége — írta 1921-ben az omszki Vörös Újság — még az ellenforradalmárokban is tiszteletet váltott ki". 1919. július 30-ra virradó éjjel a hadifogolytábor melletti kaszárnyákban az orosz katonák szembefordultak a Kolcsak-rezsimmel. Az elszigetelt felkelést a fehérek brutális kegyetlenséggel letörték. A megtorlás során leszámoltak a hadifogolytábor együttműködés gyanúja alá vont kommunista vezetőivel is. 1919. augusztus 1-én „bolsevik propaganda, a bolsevik párthoz való tartozás" miatt agyonlőtték Dukesz Artúrt és nyolc társát. Munkájuk mégsem volt hiábavaló, 1919 végén, 1920 elején, Szibéria felszabadulásakor sok száz harcostársuk csatlakozott a partizánokhoz, a Vörös Hadsereghez, a bolsevik párthoz. A vértanúk sírja felett 1920-tól emlékmű áll.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

A Gyöngyösi Állami Vak Bottyán Gimnázium és Szakközépiskola... Értesitője. Gyöngyös, 1968. 5—10. p. [Életrajz Egy internacionalista forradalmár emléke címmel.]

Hontert Dezső: Mire tanít a gyöngyösi származású magyar internacionalista arcképe a Hadtörténeti Múzeumban. Népújság [Heves m.], 1963. március 19. 4. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp. 1968, 10. 203. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. köt. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Tanulmányok Gyöngyös város történetéből. Gyöngyös, 1964. 71—80. p. [Hontert Dezső tanulmánya.]

EISEL KÁROLY

(SACHSEN-REICHENBACH, 1848.—BUDAPEST, 1871. OKTÓBER 15.)

A német származású, fiatal vasesztergályos a hatvanas évek végén telepedett le a magyar fővárosban. A Pest-Budai Munkásképző Egylethez csatlakozott; neve 1870-ben az egyleti választmány tagjai között szerepel. Szocialista és internacionalista volt — erről a Nemzetközi Munkásszövetség pecsétjével ellátott tagsági okmánya tanúskodik.

23 esztendős korában, 1871. június 13-án a szocialista szervezetek többi vezetőjével együtt felségárulás koholt vádjával letartóztatták. Már fogsága első napjaiban megbetegedett: a rendőrségi pincebörtönt elárasztó élősködők összemarták testét. A fertőzés, a silány táplálkozás, a dohos pincelevegő fellobbantotta addig lappangó betegségét, a tüdőbajt. A magas termetű, nehéz munkához szokott vasmunkás 1871 augusztusában súlyos betegen érkezett a váci fegyházba, de a börtönorvos hibájából csak szeptember végén, egy tüdővérzés után került a rabkórházba. Október 5-én szabadlábra helyezték, de ekkor már nem lehetett segíteni rajta. Tíz nap múlva elragadta a halál.

A fővárosi proletárok évtizedeken keresztül kegyelettel emlékeztek meg a szocialista mozgalom első mártírjáról, aki „távol övéitől, hazánk dolgozó néposztálya érdekében működve lakolt életével".

(Képünkön: Az Általános Munkás Egylet első népgyűlése. Pándy Lajos szénrajza.)

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1—3. kötet. Bp., 1951—1955. ld. névmutató.

Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. 1868—1873. Bp., 1952. 89, 184, 270. p.

S. Vincze Edit: A hűtlenségi per. 1871—1872. Bp., 1971. 103—106. p.

ELEK TAMÁS

(BUDAPEST, 1924. DECEMBER 7.—PÁRIZS, MONT-VALERIEN ERŐD, 1944. FEBRUÁR 21.)

Édesapja nyelvtanár volt, akit a Tanácsköztársaságban kifejtett tevékenysége miatt bebörtönöztek, és szabadulása után is zaklatták, így 1930-ban kénytelen volt elhagyni hazáját. A család Franciaországban telepedett le, és Elek Tamás már itt járt iskolába. Amikor a németek megszállták Franciaországot, ő még gimnazista volt, de úgy érezte, hogy nem nézheti tétlenül a fasiszták garázdálkodásait. Több diáktársával együtt röplapokat osztogattak, és házak falára fasisztaellenes feliratokat festettek. Majd kapcsolatba lépett az FTPF (Franc-Tireurs et Partisans Français) egyik partizáncsoportjával. Első feladatként a Boulevard Saint Michel sarkán levő német könyvkereskedés felgyújtását bízták rá. Az akciót egyedül kellett megszerveznie és végrehajtania. Ezután több — az FTPF által kezdeményezett — partizánakcióban vett részt. Mint a Boczor József által vezetett vasútrongáló osztag tagja, nyolc robbantást hajtott végre. Ezek közt a legjelentősebb a Marne-folyó partján fekvő városkát, Château-Thierryt és Párizst összekötő vasútvonal felrobbantása volt. Ennek az akciónak igen sok fasiszta esett áldozatul.

1943 végén több társával együtt elfogták és a Manouchian-csoportba tartozó 23 partizánnal — közöttük a magyar Boczor Józseffel és Békés Glasz Imrével — hadbíróság elé állították; halálra ítélték. Az elfogott és megkínzott partizánok fényképét elrettentő példaként kiragasztották egész Franciaországban. De a párizsiak válaszul, éjszakánként piros virágokat helyeztek a plakátok alá, és odaírták: „Franciaországért haltak meg!"

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Bedecs Éva: Magyarok Párizsért. Bp., 1965. Zrínyi Kiadó. 141 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő) Bp., 1969. 320—332. p.

Kékesdi Gyula: A Huszonhármak balladája. Népszabadság, 1969. február 21. 4. p.

Komját Irén—Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó. 216. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. ld. névmutató.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. Lobogó, 1961. március 1. 4. p.

EMBER LAJOS

(KOLOZSVÁR, 1894. OKTÓBER 6.—SZOVJET-OROSZORSZÁG, A TUNGIR-FOLYÓ MENTI „MAGYAR ZÁTONY", 1919.)

Apját, aki pincér volt, ötéves korában elvesztette. Nagy szegénységben nőtt fel Kolozsvárott. A négy polgári elvégzése után a budapesti Markó utcai reálgimnáziumban folytatta tanulmányait. Már ekkor eszperantista és bejáratos a Galilei-körbe. 1913-ban érettségizett, s a műegyetemre iratkozott be. A társadalmi haladás kérdései is foglalkoztatták. Csatlakozott a Galilei-kör szocialista diákjaihoz. Szabó Ervin előadásai, Ady versei lelkesítették. Meggyőződéses híve, harcosa „a láz ifjú seregének", a magyar társadalom megújítására készülő, század eleji fiatal reformnemzedéknek.

1914-ben, a világháború kitörésekor leveleiben a háborút a világtörténelem „leggyalázatosabb gaztettének" nevezte. Ősszel behívták katonának, s 1915 július végén a galíciai frontra került. Innen kelt leveleiben maró gúnnyal írt a hadseregben uralkodó reakciós, embertelen szellemről. Reménytelenség hatja át a fiatalember sorait: megrendült a szociáldemokrata és a radikális pártokba vetett hite. 1915 októberében orosz fogságba esett: a sztretyenszki (Szibéria) hadifogolytáborba

került. Az 1917-es orosz forradalmak adták vissza a haladásba, a szocializmusba vetett hitét. Ismét harcos lett! A februári forradalom után kapcsolatba került a bolsevikokkal: 1917 decemberétől egyik szervezője a hadifoglyok szocialista-internacionalista szervezetének és vörösgárdájának. Küldöttként vett részt a szibériai hadifogolyszervezetek irkutszki kongresszusán (1918. április 15—25.), amely hitet tett az orosz proletárforradalom, s a világforradalom mellett. A kongresszus megalakította a Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista Pártját. Ember Lajost a Központi Végrehajtó Bizottság tagjává, s a „Világszabadság" című magyar nyelvű lap felelős szerkesztőjévé választották. Az újság nagy szerepet játszott a Kelet-Szibériában élő magyar hadifoglyok mozgósításában, a szovjethatalom melletti helytállásukban.

Az ellenforradalmi erők 1918. május végi támadása után Ember Lajos maga is közvetlen részese az internacionalista csapatok szervezésének, június 8-án az irkutszki ellenforradalmi lázadás leverésének és a további hősi küzdelemnek. 1918 augusztusában és szeptemberében a Bajkáli Flottilla helyettes parancsnoka. A szovjethatalom szibériai átmeneti veresége után az internacionalista csapatok egy részével a transzszibériai vasúttól északra elterülő tajgába vonult vissza. A fehérgárdisták ellen vívott szakadatlan partizánharcokban az internacionalisták csapata felmorzsolódott. 1919 tavaszán a Tungir-folyó menti táboruk ellen intézett támadás során, az utolsók között, Ember Lajos is elesett. Itt, e helyen ma emlékmű áll, s az átkelőhelyet a nép „Vengerszkij Perekat"-nak — „Magyar Zátony"-nak nevezi, őrizve Ember Lajos és névtelen társainak emlékét.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Ember Lajos néhány levele és írása. Párttörténeti Közlemények, 1958. 3. sz. 157—165. p. [Milei György életrajzi ismertetőjével.]

Józsa Antal—Milei György: A rendithetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968, 15, 22, 75. p.

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp., 1970. 29, 169, 170, 191. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1968. ld. névmutató.

Vadász Ferenc: Egy az első magyar internacionalisták közül. Ember Lajosról születésének 80. évfordulóján. Népszabadság, 1974. október 6.

ENGELMANN PÁL GÁBOR

(PEST, 1854.—BUDAPEST, 1916. DECEMBER 9.)

A korai szociáldemokrata mozgalom kiemelkedő vezetője a múlt század derekán a még kisvárosias Pesten született, és gyermekéveit is itt töltötte. A bádogos mesterséget tanulta ki, majd vándorbotot vett kezébe, hogy külföldön gyarapítsa mesterségbeli tudását.

A hetvenes évek elején Bajorországban vállalt munkát. 1874-ben tagja lett a német Szociáldemokrata Munkáspártnak, és megismerkedett a marxi eszmékkel. A szocialista mozgalmat illegalitásba kényszerítő német „kivételes törvények" legnehezebb éveit Bajorországban élte át. Gyakorta volt piszkos toloncházak lakója, sokszor járta az országutakat közönséges bűnözőkkel összeláncolva. Személyes tapasztalatai megszilárdították a marxi tanítások igazába vetett hitét: együtt küzdött a német szocialistákkal a munkáspárt újjászervezéséért.

1881-ben Ausztriába költözött át, ahol szintén a mozgalom forradalmi szárnyához csatlakozott. Ekkor már elméletileg képzett marxista. Közgazdasági és társadalomtudományi jellegű írásai az osztrák szocialista sajtó hasábjain láttak napvilágot.

1884 januárjában mint „veszélyes, radikális szocialistát, örök időkre" kiutasították valamennyi osztrák tartományból. Ekkor tért haza szülővárosába, Budapestre.

Bár hosszabb ideig rendőri felügyelet alatt állt, tagja lett az Általános Munkáspártnak és a Budapesti Munkáskörnek. Szilárd marxista meggyőződése és a német munkásmozgalomban szerzett forradalmi tapasztalatai rövidesen szembeállították az elméletileg bizonytalan, kompromisszumokra hajló pártvezetőséggel. A Munkáskörből történt kizárását követően (1887) ellenzéket szervezett, amelyhez sok forradalmi érzelmű munkás csatlakozott.

A II. Internacionálé vezérkarának támogatásával az ellenzéknek 1889 őszén sikerült kézbe vennie az Általános Munkáspárt irányítását. A vezető Engelmann lett, aki 1890 januárjától kezdve a német nyelvű pártlapot is szerkesztette. Azért küzdött, hogy az Általános Munkáspártot a proletár internacionalizmus, a következetes osztályharc talaján álló, az ipari és a mezőgazdasági munkások nagy tömegeit egyesítő szociáldemokrata párttá fejlessze.

1889 őszétől 1892 végéig állt a munkáspárt élén. Ő teremtette meg a kapcsolatot Engels és a magyarországi munkásmozgalom között. Az ő vezetése alatt hívták össze 1890 decemberében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusát. Kiemelkedő szerepe volt a marxista tanítások terjesztésében, a modern szakszervezeti mozgalom megteremtésében. Kezdeményezésére indult meg a gyáripari munkások, a bányászok, a nemzetiségi proletárok tömeges szervezése. Az elsők között ismerte fel a szocialista agrármozgalom nagy horderejét Magyarországon: a falvak nincstelenjeinek szocialista nevelése és tömörítése az ő erőfeszítései nyomán kezdődött meg.

Elhivatottsága és rátermettsége ellenére sem maradhatott sokáig a párt élén. Elvi és személyi differenciák támadtak közte és az óvatosabb taktikát szorgalmazó szocialista vezetők között. Engelmann — eszméinek és vezetési elveinek valóságos fanatikusa — túlzott szigorral és a gorombaságig őszintén bírálta ellenfeleit. Az ellentétek frakcióharcba fulladtak, és a pártvezetőség mérsékelt szárnya bizonyult erősebbnek. 1892 decemberében Engelmannt és radikális társait kizárták a szociáldemokrata pártból.

Ellenzéki mozgalma, amelyhez a szervezett munkásság jelentős része csatlakozott, nem volt hosszú életű. Pártja, az 1894-ben alakított Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt már 1894 májusában egyesült a szociáldemokrata párttal. Engelmann, akit a polgári radikális Jászi Oszkár találóan nevezett „Kautskynál is Kautskybb ortodox marxistának", a kompromisszum helyett a keserű területenkívüliséget választotta. Élete végéig elutasította és bírálta a szociáldemokrácia vezérelvévé avatott „reálpolitikát". 1913-ban így vallott önmagáról: „Nem tartozom a szociáldemokrata párthoz, mert én — szociáldemokrata vagyok."

1892-ben szakmájában dolgozott, majd 1893-ban egy haladó polgári lapnak, a Neues Politisches Volksblattnak lett a munkatársa. A 90-es évek végén a parasztmozgalmakkal foglalkozott: a Neue Zeitben 1898-ban e témakörből megjelent írását Lenin is érdeklődéssel olvasta, és széljegyzetekkel látta el. Később nagyobb terjedelmű tanulmányt is írt az agrárkérdésről, amelyet azonban Magyarországon nem lehetett publikálni. Ellenzékisége és a mezőgazdasági proletariátus iránt megnyilvánuló érdeklődése vonzotta 1900-ban Mezőfi Vilmos ellenzéki pártjába, az Újjászervezett Szociáldemokrata Pártba is, amelyből azonban elvi differenciák miatt hamar kivált.

A századfordulót követően Szabó Ervinhez és a baloldali szociáldemokratákhoz

állt közel. Nem szakadt meg kapcsolata az ausztriai és a német munkásmozgalommal sem: tudósítója maradt a bécsi Arbeiter-Zeitungnak és a berlini Vorwärtsnek. A Neues Politisches Volksblattban megjelent írásai a szociáldemokrata opportunizmus bírálatával és a német nyelvű — főként a bánáti — parasztság problémáival foglalkoztak.

Igazak Jászi Oszkár meleg búcsúszavai: „Bebel heroikus munkásnemzedékéből való volt, és hátgerinc, erkölcsi tisztaság és meleg lelkesedés dolgában eme szép embertípus legkülönb példányaihoz tartozott... Jóságos emberszeretetét, világos politikai látását nem fogják elfelejteni barátai és tisztelői."

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása. 1867—1904. Bp., 1962. Táncsics Könyvkiadó. 404 p.

Engelmann Pál két — eddig ismeretlen — levele Engels Frigyeshez. Párttörténeti Közlemények, 1958. 4. sz. 165—167. p. [S. Vincze Edit kísérő jegyzetével.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I—III. kötet. Bp., 1951—1955. ld. névmutató.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei. (1890—1896). Bp., 1961. ld. névmutató.

ENTZBRUDER DEZSŐ

(SÁRVÁR, 1894. JÚNIUS 30.—TÜCSÖKMAJOR, 1919. AUGUSZTUS 22.)

1907—1908-ban a szentgotthárdi gimnáziumban tanult. 1909-től 1913-ig a pápai tanítóképző diákja. A sokoldalú tehetségű fiatalember kitűnő zenész volt, hozzáértők fényes jövőt jósoltak neki. Tanítói munkáját apja, a sárvári igazgató-tanító iskolájában kezdte meg. Tanítványai rajongtak érte. 1914-ben bevonult, 1916 őszén orosz fogságba esett. A hadifogolytáborban a legénységből dalárdát szervezett. A fogságban megismerkedett az orosz muzsikával. Nyilvános hangversenyeken is fellépett. Itt vette feleségül Olgát, az orosz forradalmár nőt, ki férjét Magyarországra is követte.

Entzbruder Dezső a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban vöröskatonaként harcolt. Jól képzett, kiváló agitátorként tért haza a frontokon keresztül, még az őszirózsás forradalom előtt. A Katonatanács és a Nemzeti Tanács vezetőségi tagja lett. Megalakította a vasútbiztosító őrséget, és ott bolsevik agitációt folytatott.

Az 1919. március 22-én megalakult soproni direktórium katonai biztosa lett. Német nyelvű röpiratban szólította fel az osztrák munkásokat, hogy támogassák a magyar Vörös Hadsereget. „Válasszatok szabadság és rabszolgaság között!" —

írta. Számos osztrák elvtárs hallgatott hívó szavára, a bécsújhelyi és környéki gyárakból egyre többen sorakoztak a vörös zászló alá.

A katonák, az ifjúmunkások nagyon szerették. Hivatalos teendői közben is tanult és tanított.

A Dunántúlon áradt az ellenforradalom szennyes hulláma. Entzbruder Dezső felfegyverezte a munkásokat. A kopházi ütközetben leverték az ellenforradalmárokat. Másnap kihirdette a statáriumot. Újabb győzelem: csapatai megnyerték a nagycenki csatát. A soproni Népházban tartott gyűlésen Entzbruder Dezső így beszélt a tömeghez: „Sopron minden munkása fegyvert ragad és nem engedi, hogy ide a burzsoázia még egyszer visszatérjen!..." Sajnos nem így történt.

1919. augusztus 3-án elfogták és Szombathelyre vitték. Augusztus 22-én különítményesek elhurcoltak a fogházból három politikai foglyot, köztük Entzbruder Dezsőt is. Közel Sopronhoz, a Tücsökmajornál levő kukoricásban állati kegyetlenséggel meggyilkolták. Felesége a hírhedt márianosztrai fogház foglya lett, majd visszatért a Szovjetunióba.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának negyvenedik évfordulóján kihantolták, és katonai pompával díszsírhelyre temették.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Bors András: A szépség és szenvedély útján az emberi jogokért. Vasi Szemle, 1961. 1. sz. 50—64. p.

Bors András: Entzbruder Dezső életregénye. Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 60—65. p.

Gerse-Rácz: Entzbruder Dezső élete. 1894—1919. Vasi Szemle, 1965. 1. sz. 60—79. p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Bp., 1963. 77—85. p. [Bors András életrajzi írása „Művész és forradalmár" címmel.].

Tanácsköztársaság. Sopron 1919. Sopron, 1959. 87—91. p.

ERDŐS LÁSZLÓ

(BUDAPEST, 1905. DECEMBER 11.—AUGSBURG, 1945. ÁPRILIS.)

Mérnök, a Magyarországi Vörös Segély kiemelkedő vezetője, önfeláldozó harcosa. 1927-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. 1925 és 1929 között Brnoban a Műszaki Egyetemen tanult, ahonnan 1929-ben kiutasították a diákság körében végzett politikai agitáció miatt. Bécsbe utazott tanulmányai befejezésére és közben rendszeresen szállította haza a kommunista sajtót, leveleket közvetített a párt kinti és hazai vezetői között. 1930-ban elvégezte az egyetemet és hazatért. Mint mérnök helyezkedett el, de folytatta a forradalmi munkát a Kommunista Ifjúmunkás Szövetségben. 1931 márciusában letartóztatták, két hónapra ítélték. 1932-ben a Vörös Segély vezetőségében dolgozott, de még ugyanez év novemberében ismét letartóztatták több társával együtt, tíz hónap múlva szabadult. 1934-ben ő volt a Vörös Segély titkára, de ugyanez év augusztusában ismét letartóztatták. A politikai rendőrség nem tudott elegendő bizonyítékot összegyűjteni ellene, s ezért „csak" nyolc hónap büntetésre ítélték. 1936-ban — miután a katonai hatóságok nyomában voltak — emigrálásra kényszerült. Prágán keresztül Párizsba utazott, ahol bekapcsolódott a pártmunkába

és egyik szervezője lett a Spanyolországba utazó önkéntesek illegális útjának. Hamarosan Párizsból is kiutasították, innen Belgiumba ment és ott folytatta a pártmunkát. A háború kitörése után, 1940 januárjában hazajött, de szinte azonnal elfogták, és letartóztatták. Szabadulása után azt a feladatot kapta, hogy teremtsen kapcsolatot a francia—belga emigrációból visszatérő kommunisták és a párt között. 1943-ban újra letartóztatták és a különbíróság nyolc esztendőre ítélte.

1944-ben a sátoraljaújhelyi börtönkollektíva egyik elismert vezetője. 1944 októberében a politikai foglyokat átszállították a komáromi Csillag-erődbe. Erdős Lászlónak jelentős szerepe volt abban, hogy ott a több száz politikai fogolyból erős, szilárd kollektíva alakult.

1944 novemberében egy fogolycsoporttal Dachauba szállították, majd Augsburgba került. A németek 1945 áprilisában kiürítették a tábort. Erdőst Landsbergbe irányították — erről, az utolsó útjáról nem maradt élő tanú.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Bazsik Renáta: Mire az erdők kizöldülnek. Bp., 1972. 58, 67, 75—78. p.

Friss Istvánné: Erdős László (1905—1945). Párttörténeti Közlemények, 1968. 2. sz. 226—233. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. 207. p.

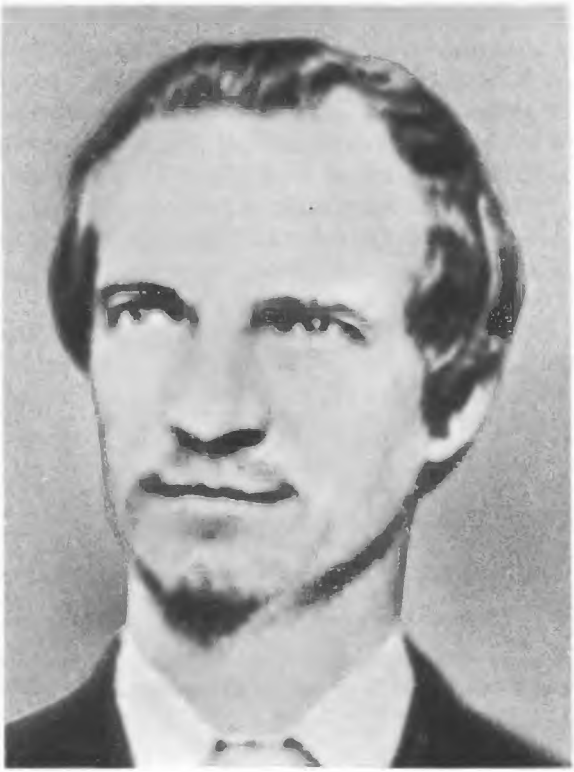

ESSL ANDRÁS

(WINDISCH-ESCHENBACH [BAJORORSZÁG], 1834.—BUDAPEST, 1890. MÁRCIUS 2.)

A németországi születésű szabósegéd egyike volt azoknak a külföldi munkásoknak, akik elsőként terjesztették Magyarországon a szocialista eszméket. 23 esztendős korában váltotta ki vándorkönyvét és hagyta el örökre szülőföldjét. A magyar fővárosban 1857-ben telepedett le, ahol 1869-ig szabósegédként dolgozott, míg megnyitotta saját kis műhelyét. Anyagi önállósága lehetővé tette, hogy azontúl minden szabad idejét a szocialista eszmék terjesztésére és munkástársai szervezésére fordítsa. Ekkor még a német nyelvterületeken uralkodó lassalleánus tanításokat vallotta, az általános választójogért és annak segítségével a munkásosztály politikai egyenjogúsításáért küzdött. 1868-ban részt vett az első magyarországi szocialista szervezet, az Általános Munkásegylet megalakításában, de sokat tett a szabószakma munkásainak szervezése érdekében is. A lendületes beszédű, magával ragadó szónokot és tehetséges szervezőt 1870 júniusában az Általános Munkásegylet alelnökévé, majd 1871 májusában elnökévé választották.

A Párizsi Kommün leverését követő terrorhullám idején Esslt 27 társával együtt

elfogták és „felségárulás" jogcímén 1872 áprilisában bíróság elé állították. Nem törte meg a 6 hónapi börtön: a vádlottak padján is bátran védelmezte szocialista eszméit.

A felmentő ítélet után ismét a munkásmozgalom élgárdájában küzdött. 1872 őszén részt vett az Általános Munkásegylet újjászervezését célzó kísérletben, majd 1873 márciusában a Magyarországi Munkáspárt megalakításában. A hetvenes évek végén Frankel Leóval együtt harcolt a Nemválasztók Pártja létrehozásáért, majd a pártegység megteremtéséért, a Magyarországi Általános Munkáspártért. Bár egyik párt vezetőségének sem volt tagja, jelentős és veszélyes funkciót bíztak rá: ő volt a párt „külügyminisztere". Azokban a nehéz esztendőkben, mikor Bismarck német kancellár a szocialista mozgalmat illegalitásba szorította, Essl szervezte meg a Budapesten megjelent forradalmi nyomtatványok, röpiratok titkos terjesztését Németországban.

Essl ekkor már a forradalmi taktika és a következetes osztályharc híve volt — ez állította szembe a mérsékelt irányú pártvezetéssel, és késztette arra, hogy a „szociálforradalmárok" ellenzéki csoportjához csatlakozzék. A legális mozgalomban eltöltött másfél évtized azonban erősebbnek bizonyult: Essl rövidesen visszatért az Általános Munkáspártba, bár aktív tevékenységet a nyolcvanas évek közepétől kezdve már nem fejtett ki.

A szociáldemokrata párt vezetői és tagsága évtizedeken keresztül kegyelettel emlékeztek meg róla, a „külföldi izgatóról", a magyarországi szocialista munkásmozgalom úttörőjéről.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1. kötet. Bp., 1951. ld. névmutató.

Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. Bp., 1952. ld. névmutató.

S. Vincze Edit: A hűtlenségi per. 1871—1872. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó. 208 p.

FÁBRY JÓZSEF

(KRASZNAHORKAVÁRALJA, 1909. JÚNIUS 4.—BUDAPEST, 1971. NOVEMBER 29.)

Bányászcsaládból származott. Két húga is részt vett a munkásmozgalomban, öccse, Fábry István Spanyolországban harcolt mint önkéntes. Fábry József építőmunkás lett, s már 15 éves korában kapcsolatba került az ifjúmunkás-mozgalommal. 1927-ben felkészültsége és felelősségérzete érdemessé tette arra, hogy fiatal kora ellenére Csehszlovákia Kommunista Pártjának tagja lehessen.

Ettől az időtől a tapasztalt pártmunkások komolyságával, s csakhamar tudásával is felvértezve helytállt a mozgalmi munka különböző frontjain. A módszeres önképzés tudatos, képzett forradalmárrá csiszolta, s a gyakorlati munkában is élen járt: a marxizmus—leninizmus alapfogalmait, a szocialista forradalomba vetett hitet a munkások és parasztok százai tőle tanulták meg. Utóbb a párttól fontos megbízatást kapott: évekig a területi szervezet titkára volt. Kommunista tevékenysége miatt csaknem két esztendőt töltött a Csehszlovák Köztársaság börtöneiben.

1937-től Kassán élt. Amikor az első bécsi döntés nyomán a Felvidék egy részét Magyarországhoz csatolták, Fábry József megismerkedhetett a Horthy-rendőrség

módszereivel is. Mint nyilvántartott kommunistát elfogták, vallatták. Kistarcsára, majd Nagykanizsára internálták, s végül, 1942-ben büntetőszázaddal Ukrajnába küldték.

Fábry József azonban a Szovjetunió mellett, és nem ellene akart fegyvert fogni. A voronyezsi arcvonalon sikerült átszöknie a szovjet csapatokhoz, s hamarosan mint kiképzett partizán már Fjodorov tábornok egységében harcolt Ukrajna fasiszta megszállói ellen.

Következetes, forradalmi életútjának új területén, a fegyveres felszabadító harcban bontakoztak ki később sokszor és méltán említett katonai erényei. Számos partizánbevetés után, 1944 szeptemberében Dél-Szlovákia területén harcolt az a magyar partizáncsoport, amelynek politikai megbízottja, majd utóbb parancsnoka lett. Szervező tevékenysége nyomán a 16 főt számláló csoport sokszorosára nőtt, s bátor helytállására, hadi sikereire nagy elismeréssel emlékeznek bajtársai. Partizánosztagának mintegy 300 tagja az antifasiszta lakosság segítségével súlyos károkat okozott az ellenségnek, s jelentős részt vállalt a szlovák—magyar határvidék felszabadításában. E küzdelmek élményét nyomtatásban is megjelent visszaemlékezései őrzik.

1945 után az MKP felkérte, dolgozzék Magyarországon. Pártmunkás volt, majd a Magyar Néphadseregben szolgált fontos beosztásokban. Feladatait kommunista felelősséggel, lelkiismeretesen látta el. Életének utolsó éveiben Fábry ezredes a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkáját segítette. A nemzetközi munkásmozgalomban betöltött kimagasló tevékenységéért, internacionalista helytállásáért magas magyar, szovjet és csehszlovák kitüntetésben részesült.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Fábry József: Együtt a szabadságért a fasizmus ellen. Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 1. sz. 114—120. p. [Visszaemlékezés a Petőfi partizánosztag harcaira.]

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő). Bp., 1969, 226—236. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. ld. névmutató.

A szabadságért harcoltunk. Fábry József visszaemlékezései. Bp., 1973, Zrínyi Katonai Kiadó. 228 p.

NEKROLÓG:

Életútja mindannyiunk számára példa. Néphadsereg, 1971. december 4. 2. p.

Fábry József ezredes. 1909—1971. Hadtörténelmi Közlemények, 1972. 1. sz. 3—4. p.

Vadász Ferenc: Egy partizánparancsnok halálára. Népszabadság, 1971. december 4. 6. p.

FARKAS KÁROLY

(RESICA, 1842. AUGUSZTUS 12.—BUDAPEST, 1907. FEBRUÁR 16.)

Édesanyja német, édesapja, a lugosi megyei írnok, magyar származású volt. Farkas Károly inkább németül beszélt, de értett magyarul és románul is. Nemcsak azok az élmények és tapasztalatok tették internacionalistává, melyek forradalmár egyéniségét kialakították, hanem a soknemzetiségű vidék is, ahol született és nevelkedett.

Magas szintű képzettséget igénylő szakmáját, a gépszerelést Svájcban sajátította el. Itt ismerkedett meg a szocialista eszmékkel, az I. Internacionálé forradalmi tanításaival, itt csatlakozott a Nemzetközi Munkásszövetséghez is.

1868-ban tért vissza Magyarországra. Temesvárott telepedett le, és az államvasutak műhelyében dolgozott. 1868 őszén már ő vezette a temesvári munkások bérharcát, nevéhez fűződik a munkásegylet alapítása Temesvárott és a nagy bányaipari centrumokban: Resicán, Oravicán és Aninán. Az Internacionálé tanításait terjesztette, melynek genfi központi szekciójával továbbra is szoros kapcsolatban maradt. Svájcból kapta a forradalmi nyomtatványokat, a korabeli szocialista irodalom legjobb

alkotásait, közöttük a „Kommunista Kiáltvány"-t is. 1869 januárjában az Internacionálé magyarországi központi megbízottja lett.

1869 őszén Pestre költözött, és az Első Magyar Gépgyárban vállalt munkát. A Pest-Budai Munkásképző Egylethez csatlakozott, amely főként a gépgyárak és a malmok munkásait tömörítette. Rövidesen tagja, majd titkára lett az egyleti választmánynak. Felvilágosító munkájának eredményeként a Munkásképző Egylet 1870 májusában nyíltan csatlakozott az Internacionáléhoz.

Farkas Károly nevéhez fűződik az első szociális munkásintézmény, a Betegpénztár létrehozása is, melynek élete végéig egyik vezetője maradt. Előbb a titkár, később a pénztáros felelősségteljes posztját töltötte be. Függetlenítése lehetővé tette, hogy minden energiáját a szocialista mozgalomnak szentelje.

Már 1870 tavaszán egy osztályharcos és internacionalista, minden polgári párttól független, önálló munkáspárt megalakításáért küzdött. Következetesen fellépett az Általános Munkásegyletben érvényesülő polgári befolyás ellen, és arra törekedett, hogy a szervezett munkások egysége az Internacionálé eszméi alapján valósuljon meg. Munkája eredményeképpen 1871 májusában egyesült a két fővárosi munkásszervezet és létrejöttek a pártalakítás feltételei.

1871. június 11-én Farkas Károly kezdeményezésére rendezték meg a Párizsi Kommünnel szolidaritást vállaló gyűlést és tüntetést. Ezt követően, június 13-án Farkas Károlyt is letartóztatták. Tíz hónapot töltött vizsgálati fogságban. A „hűtlenségi per" fővádlottja volt — mint az Internacionálé főmegbízottját elsősorban őt vádolták a „kommunizmus" megvalósítását célzó, titkos munkásszervezkedés irányításával. A kihallgatások alkalmával és a főtárgyaláson is tanújelét adta szilárd szocialista meggyőződésének, forradalmár egyéniségének.

Felmentése után szinte azonnal újjászervezte az Internacionálé szekcióját, és kapcsolatba lépett a londoni Főtanáccsal. 1872 őszén a magyarországi szocialisták képviseletében részt vett az Internacionálé hágai kongresszusán, ahol megismerkedhetett tanítómestereivel, Marxszal és Engelsszel. Hágából Mainzba utazott, ahol a német szociáldemokrata párt kongresszusán vett részt.

Hazatérése után az ő kezdeményezésére indult meg újra a pártszervező munka. Ihrlinger Antallal együtt létrehozta a Munkás-Heti-Krónikát és német nyelvű testvérlapját, majd az első pártnyomdát, melynek anyagi eszközeiről a Betegpénztár révén ő gondoskodott. Kiemelkedő szerepe volt 1873 márciusában a Magyarországi Munkáspárt megalakításában, melynek vezetőségében helyet foglalt.

Egészségi állapotának romlása — a hetvenes évek folyamán csaknem teljesen elvesztette hallását — a forradalmi eszmék e következetes harcosát fokozatosan a háttérbe szorította. Amit továbbra is tehetett a pártért, megtette: vállalta a kevéssé látványos, de sok energiát követelő aprómunkát, a Betegpénztár anyagi ügyeinek intézését. 1885-ben rövid ideig betöltötte a szakegyleteket összefogó Budapesti Munkáskör elnöki posztját, majd támogatta a szociáldemokrata tömegpárt megteremtésén fáradozó, Engelmann vezette radikális ellenzéket. A századfordulón azonban már nem találkozunk nevével. Helyét a munkásmozgalom fiatalabb generációja foglalta el.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Aranyossi Magda: Frankel Leó. Bp., 1952. ld. névmutató.

Az I. Internacionálé és Magyarország. Bp., 1954. 241—378. p. [Erényi Tibor tanulmánya „A magyarországi munkásmozgalom és az I. Internacionálé címmel.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I—II. kötet. Bp., 1951—1954. ld. névmutató.

Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. 1868—1873. Bp., 1952. ld. névmutató.

S. Vincze Edit: A hűtlenségi per. 1871—1872. Bp., 1971. Kossuth Könyvkiadó. 208 p.

FEHÉRVÁRI MIKLÓS

(POZSONY, 1903. JANUÁR 1.—SZOVJETUNIÓ, 1941. OKTÓBER 29.)

Szegény munkáscsaládból származott. Iskolai tanulmányait korán abbahagyta, és címfestő tanoncként helyezkedett el. Még jóformán gyermek 1918-ban, amikor már részt vett az antimilitarista mozgalmakban. A Tanácsköztársaság idején a II. kerületi Toldy Ferenc utcai tanoncotthon ifjúsági vezetője. A Tanácsköztársaság megdöntése után 1920 közepén kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Pár hónapig élt Bécsben, ezalatt rendszeresen tovább képezte magát, eljárt a KMP vezetői által tartott előadásokra, amelyeken elméleti és gyakorlati útmutatást kapott további munkájához. Megélhetését úgy biztosította, hogy csomagokat hordott. 1920 végén a KMP vezetői visszaküldték Magyarországra, illegális pártmunkára. Az agitációs és propagandamunka megszervezését bízták rá a szakszervezeti ifjúsági mozgalomban. Lakásán sokszorosította a párt röpiratait, amelyeket a Váci úton és más munkáslakta környéken terjesztett. 1921 márciusában letartóztatták, s az ellenforradalmi bíróság Andics Erzsébet és társai perében 10 évi börtönre ítélte. Egy évig ült a váci fegyházban, amikor 1922 nyarán a fogolycsere-egyezmény keretében a Szovjetunióba került.

Moszkvában több társával együtt egy nemzetközi katonai repülőiskolán kapott kiképzést. A kiképzés alatt, alacsony iskolai végzettsége ellenére, kitűnt társai közül tehetségével és bátorságával. 1932-ben, 29 éves korában már a moszkvai repülőakadémia mellett működő kísérleti állomás parancsnoka, 1936-tól pedig a moszkvai repülő-vadászezred parancsnoka, alezredesi rangban. Félelmet nem ismerő, kiváló vadászrepülő, berepülőpilóta, repülőtisztjtársainak példaképe volt. Második hazájában, a Szovjetunióban családot alapított. Özvegye és fia ma is a Szovjetunióban él.

Fehérvári Miklós a második világháború idején részt vett Moszkva védelmében, tagja volt annak a repülőegységnek, amely a fasiszta támadók ellen védte a szovjet fővárost.

1941. október 29-én, amikor társaival együtt bevetésre került, az őket szállító gép lezuhant, és ő a többiekkel együtt hősi halált halt.

NYERS ILONA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 136—137. p.

Forradalomban, háborúban. (Szerk. Hetés Tibor). Bp., 1974, 5—17. p.

Gellért Tibor: Fehérváry Miklós. KISZ Vezetők Fóruma, 1969. október. 16—18. p.

Horváth Imre: 111 évi börtön. Új Március, 1956. 9. sz. 7—9. p.

Udovecz György: Két nép közös hőse. Néphadsereg, 1970. március 14. 7. p.

FIEDLER REZSŐ

(BUDAPEST, 1881. JÚNIUS 14.—SZOVJETUNIÓ, 1939.)

Fiedler Rezső egy forradalmi elveihez hű vasmunkás küzdelmes életét élte. Üldözés, börtön, feketelista jutott osztályrészéül.

1906-ban lépett a szakszervezetbe, ahol rövidesen vezető szerephez jutott. 1910-től 1912-ig Aradon a Munkás című lap felelős szerkesztője, a Népszava tudósítója volt. 1912-ben a városban is kitört az országos választójogi sztrájk. Ennek következtében mint a sztrájk szervezője és vezetője, feketelistára került. Ezután Budapesten kapott állást. Mivel azonban itt is az első sorokban vett részt a munkásmozgalomban, csakhamar a fővárosban is feketelistára jutott. Bécsbe kellett menekülnie.

Kitört az első világháború, Fiedler bevonult. 1916-ban a Lipták-féle hadianyaggyárba vezényelték. Itt dolgozott a baloldali munkásmozgalmi tevékenységéről ismert Chlepkó Ede főbizalmi, aki Fiedler hű harcostársa lett. 1918 januárjában a breszti béketárgyalások meghiúsulása következtében kitört általános politikai sztrájkot Chlepkóval együtt szervezte. A háború végén a Lipták-gyár főbizalmija lett.

Ott volt a KMP megalakulásakor a Városmajor utcában. Beválasztották a párt

első Központi Bizottságába. A vasasszakszervezet Fiedler Rezsőt a többi kommunistával együtt kizárta soraiból, végül azonban nem gördített akadályt tagjainak a KMP-be való belépése elé.

A Tanácsköztársaság idején munkaügyi népbiztoshelyettesi tisztet töltött be. Járta az üzemeket, gyűléseken gyakran beszélt, nagy népszerűségre tett szert.

A Lipták-gyáriakból zászlóaljat szervezett. Hadügyi népbiztossá nevezték ki, a Vörös Hadsereg ellátásáról neki kellett gondoskodnia.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Fiedler Rezső Csehszlovákiába menekült. A Siemens—Schuckert Művekben dolgozott. Itt csakhamar főbizalmi lett, és beválasztották Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Vezetőségébe is. Megszervezte az illegális röpiratok Magyarországra szállítását. Fiedler Rezső az uzsgorodi pártbizottság tagja lett. Többször letartóztatták. A cseh kormány kiadta volna Horthy vérbíróságának, de a kommunista frakció a parlamentben tiltakozott kiadatása ellen. Végül mégis kiutasították Csehszlovákiából. Ekkor Franciaországba utazott. Itt is a szakmájában dolgozott. Tagja lett a külföldi munkások kommunista magyar szekciójának. 1927-ben innen is távoznia kellett. Németországban börtönbe került, kiszabadulása után a Szovjetunióba utazott. A Szakszervezeti Internacionálében dolgozott Moszkvában, majd a Gépipari Főiskola igazgatójává nevezték ki.

A törvénysértések áldozata lett.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. Kossuth Könyvkiadó, ld. névmutató.

Kende János: Forradalmárok portréi. Munka, 1968. 8. sz. 7. p.

Magvetők. Bp., 1959. 75—94, 191—192. p. [Fejes Endre novellája F. R.-ről „Párizsi emlék" címmel, és rövid életrajz.].

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A—6/B. kötet. Bp., 1960. ld. névmutató.

Szántó Rezső: Fiedler Rezső. Párttörténeti Közlemények, 1963. 3. sz. 192—196. p.

FOGARASI BÉLA

(BUDAPEST, 1891. JÚLIUS 25.—BUDAPEST, 1959. ÁPRILIS 28.)

A budapesti egyetemen bölcsészeti tanulmányait 1914-ben fejezte be. Középiskolai tanár lett, 1919-ig középiskolában tanított. A Városi Alkalmazottak Országos Szövetségében működő baloldali csoport tagjaként került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Az első világháború éveiben részt vett a Galilei-kör munkájában, az értelmiség körében folyó háborúellenes mozgalomban. 1918 decemberében belépett a KMP-be, a Vörös Újság szerkesztője lett. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság felsőoktatási csoportjának vezetője, a Marx—Engels Munkásegyetem irányítója. A proletárdiktatúra megdöntése után emigrációba ment, Bécsben, Berlinben, majd Moszkvában kutatta és népszerűsítette a marxista—leninista filozófiát és közgazdaságtudományt. 1921—1930 között a Németországi Kommunista Párt Központi Bizottságának munkatársa, majd a Kommunista Internacionálé központjában dolgozott. 1933-ban a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának munkatársa lett. 1934-ben egyetemi tanárnak nevezték ki.

A harmincas években nagy jelentőségű vitát folytatott a szociáldemokrácia filozófiai és politikai nézeteivel.

Szerkesztő bizottsági tagja az Új Hang című moszkvai magyar kommunista folyóiratnak. A második világháború idején jelentős szerepet vállalt a magyar hadifoglyok antifasiszta nevelésében.

1945-ben hazatért. 1946—1948 között minisztériumi osztályfőnök a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. 1946—1953-ig a Társadalmi Szemle főszerkesztője, 1948-tól az ELTE filozófiai tanszékének vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1953—1957 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, 1957-től a Filozófiai Intézet igazgatója, a Magyar Filozófiai Szemle első főszerkesztője. Több tudományos munkája látott napvilágot, a „Logika" c. művét pl. négyszer adták ki.1957-ben, az MSZMP Központi Bizottságának tagjává választották. Ezekben az években, túllépve a filozófia körét, jelentős közgazdaságtudományi tevékenységet fejtett ki. Mint a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke sokat fáradozott a szocialista típusú akadémia megteremtésén.

Filozófiai munkásságának fő területe a logika volt, amelyet nemcsak a filozófia, hanem a társadalomtudományok összessége szempontjából is fontosnak tartott. Az úgynevezett „komplex módszer" híveinek sorába tartozott. Vallotta, hogy a történeti igazság feltárása a történettudomány, a filozófia, a politikai gazdaságtan, a művelődéstörténet művelőinek együttes erőfeszítését követeli meg. A pártos tudomány képviselőjeként szüntelen harcban állott a különböző antimarxista irányzatokkal.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Emlékezés Fogarasi Bélára. Magyar Filozófiai Szemle, 1966. 2. sz. 308—310. p.

Simonovits Anna: Forradalmár és tudós vezető. Népszabadság, 1966. július 24. 6. p.

Zrinszky László: Fogarasi Béla. A Könyv, 1961. 7. sz. 11. p.

NEKROLÓG

Fogarasi Béla. 1891—1959. Társadalmi Szemle, 1959. 5. sz. 1—2. p., Magyar Tudomány, 1959. 5. sz. 211—215. p., Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz. 237—238. p., Magyar Filozófiai Szemle, 1959. 1—2. sz. 1—3. p.

FONYÓ SÁRI

(DUSNOK, 1891. ÁPRILIS 18.—BUDAPEST, 1949. JANUÁR 3.)

Egyszerű kistisztviselő családból származott. Hat gimnáziumot végzett, majd tisztviselő lett és a Tőzsdén dolgozott. Tizenhét éves korában kapcsolódott be a Magánalkalmazottak Szakszervezetének tevékenységébe, amelynek egyik szervezője volt. Egy ideig a szakszervezet jegyzője. 1918 októberében a forradalom harcosai között találjuk. Lelkes szervezője és agitátora a Kommunisták Magyarországi Pártjának, s az elsők között lépett soraiba. Nagyszerű szervező, ötletes és fáradhatatlan. Amikor december elején megjelent a párt lapja, a Vörös Újság, Szamuely Tiborral dolgozott együtt. Nappal a Tőzsdén, munka után pedig a szerkesztőségben, a Visegrádi utcában a párt központjában. Amikor 1919 februárjában a KMP vezetőit letartóztatták, az illegalitásba kényszerített párt aktáit a Tőzsde-palotában helyezte el, mert ki gondolt volna arra, hogy a tőkés rend e fő posztján ilyen iratok létezhetnek. Nem sokkal a letartóztatások után Fonyó Sári az utcán értesítette azokat, akik még nem tudtak a veszélyről, és új találkozási helyet jelölt meg számukra.

Amikor március 21-én megalakult a tanácskormány és kikiáltották a Tanács-

köztársaságot, javaslatára Szamuely Tibor katonák kíséretében lefoglalta a Tőzsdepalotát a Szociális Termelés Népbiztossága számára. A Tanácsköztársaság idején talált igazán magára. Előadásokat tartott nőgyűléseken, agitált, szervezett, számos esetben önállóan intézkedett és utasításokat adott. A Tanácsköztársaság leverése után őt is perbe fogták és hatévi fegyházra ítélték. Márianosztrán töltötte büntetését. 1922-ben több kommunista társával együtt fogolycsere révén a Szovjetunióba került. Moszkvában élt, pénzügyi területen dolgozott és tagja lett a moszkvai magyar klubnak.

A felszabadulás után hazajött. A Magyar Nemzeti Banknál dolgozott vezető állásban haláláig.

NAGY ETA

IRODALOM

Aranyossi Magda: Fonyó Sári születésének 75. évfordulóján. Nők Lapja, 1966. március 26. 5. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 13—15. p. [Magyar Nők Orsz. Tan. „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

A magyar munkásmozgalom Bács-Kiskun megyei harcosai (Életrajzgyűjtemény.) Kecskemét, 1969. 29. p.

Nádass József: Március asszonyai, leányai. Nők Lapja, 1969. március 22. 6—7. p.

Sz. É.: A Katona- és Munkástanács tagja volt. Nők Lapja, 1958. november 20. 5. p.

FÖLDES FERENC

(BESZTERCE, 1910. MÁRCIUS 16.—UKRAJNA, 1943. JANUÁR KÖZEPE)

Haladó gondolkodású szülők gyermeke. Édesapját, aki vöröskatona volt, a Tanácsköztársaság után megfosztották állásától. Két fia volt. Földes Ferenc, a fiatalabb testvér a Markó utcai reálgimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Kitűnő nyelvérzéke volt. Beszélt németül, olaszul, franciául, később angolul. Érettségi után, 1928-ban a tanári pályára készülve, Párizsba utazott és beiratkozott a Sorbonne egyetemre, ahol filozófiát tanult. A következő tanévet a bolognai egyetemen tölti, majd útja ismét a Sorbonne-ra vezet. Párizsi tartózkodása idején belépett az Union Fédérale des Étudiants-ba (Egységes Diákszövetség) az egyetemi ifjúság forradalmi szellemű szervezetébe. Itt került közvetlen kapcsolatba a marxizmussal és a munkásmozgalommal is.

1932-ben tért haza, hogy itthon fejezze be tanulmányait. Egyetemre azonban nem vették fel, de munkát sem kapott, ezért nyelvtanítással kereste kenyerét. Itthon belépett az MSZDP-be, aktív tagja lett a VI. kerületi ifjúsági csoportnak, és részt vett az OIB munkájában is. Hamarosan tagja lett a KIMSZ-nek.

1934-ben letartóztatták és 4 hónapra ítélték. Büntetését 1936-ban töltötte le. Állást továbbra sem kapott. Nyelvtanítás mellett ebben az időben kezdte meg irodalmi tevékenységét, filozófiai és társadalmi kérdéseket tárgyaló cikkei külföldi és hazai haladó folyóiratokban jelentek meg. Sok irányú érdeklődése, tehetsége, szervező energiája, elmélyült tanulmányai és műveltsége, egyéniségének megnyerő vonásai a Kommunista Párt népfrontpolitikájának kitűnő propagandistájává és szervezőjévé avatták. Ebben az időben lett a párt tagja is. Kapcsolatai nemcsak a szocialista ifjúság körére terjedtek ki, hanem a haladó értelmiségre is, befolyása nőtt a baloldali érzelmű pedagógusok körében is.

1938-ban Bolognába utazott, ahol megszerezte a nyelvtanári diplomát és a filozófia doktorává avatták. 1939 tavaszán már Párizsban találjuk, és közvetlenül a második világháború kitörése előtt tért haza.

1940-ben a Népszava munkatársa lett. Cikkei, tanulmányai nemcsak a Népszavában, hanem az Üzenet, Kelet Népe, Az Ország Útja stb. jelentek meg. E munkáinak világnézeti mondanivalója, nevelési gondolatai és módszerei ma is tanulságosak. Ebben az időben írta főművét, az 1941-ben megjelent: „A munkásság és a parasztság kulturális helyzete Magyarországon" című tanulmányát. Ez az öt íves tanulmány napjainkig legsikerültebb és leghatásosabb kritikája a horthysta rendszer művelődéspolitikájának. „A kultúréhség hiába csillog a szavakban — írta —, elfojtja a szegénység. A szegénység a kultúrkiközösítettség legalapvetőbb oka..."

1941 nyarán, Magyarország hadba lépése után minden energiáját a KMP függetlenségi politikájának népszerűsítésére, az antifasiszta nemzeti egység megteremtésére fordította. A Népszavában írott népfrontos cikkei jelentős szerepet játszottak a népfront megértetésében, szervező munkája pedig annak gyakorlati megoldását mozdította elő. A KMP KB a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezésével bízta meg. Feladatát kitűnően oldotta meg.

A reakció már régóta ádáz figyelemmel kísérte Földes Ferenc munkáját, de Földes jól konspirált. Így bizonyító anyag hiányában letartóztatása lehetetlen volt, ezért bevonultatták büntetőszázadba, és a frontra küldték. Ott pusztult el 1943 januárjában.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM*

Darvas József: Földes Ferenc emlékezete. Népszabadság, 1960. március 16. 6—7. p.

Földes Éva: Földes Ferenc. Köznevelés, 1960. március 9. 137—138. p.

A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. (Szerk. Rovasz János) Bp., 1961. 196—200. p.

Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Bp., 1969. 263—273. p. [Simon Gyula és Markos György megemlékezése.]

Simon Gyula: Földes Ferenc (1910—1943). Pedagógiai Szemle, 1960. 4. sz. 328—331. p.

Simon Gyula: Földes Ferenc példája és öröksége. Pedagógusok Lapja, 1968. június 18. 2. p.

* F. F. tudományos és publicisztikai hagyatékából két kiadvány készült: 1957-ben a Tankönyvkiadó, 1967-ben a Kossuth Könyvkiadó jelentkezett válogatott írásainak gyűjteményével. Az előbbi kiadáshoz Simon Gyula (9—65. p.) az utóbbihoz Darvas József írt F. F.-ről előszót.

FRANKEL LEÓ

(ÓBUDA, 1844. FEBRUÁR 28.—PÁRIZS, 1896. MÁRCIUS 29.)

Édesapja, dr. Frankel Albert, a nagynevű orvos, Kossuth Lajos híve haláláig. Az 1848—1849-es szabadságharc leverése után azok közé az értelmiségiek közé tartozott, akik nem akartak „úri szolgát adni az osztrák császárnak". Ezért mind a négy fiát mesterségre nevelte. Ezért lett Leóból ötvöstanonc, később szakmájának kiváló mestere, a kialakuló munkásosztály élharcosa. Tizenhat éves korában külföldi vándorútra indult, hogy a mesterségtanulás régi szabályai szerint más országokban tökéletesítse tudását.

Dél-Németországban került kapcsolatba a munkásmozgalommal, ott ismerte meg Marx és Engels nevét, és lett ifjúsága egész hevével Marx tanainak terjesztője. 1867-ben Franciaországba vándorolt. Párizsban, mint kiváló ötvös, aránylag kevés munkával jól keresett, és mert saját személyére igénytelen volt, egész szabad idejét tanulásra és tanításra fordíthatta. 1869-ben Londonban fölkereste Marxot, ekkor revideálta néhány hibás álláspontját, félreértését. Ez időben indult Marx tanainak magyarázójaként újságírói pályája, a bécsi Volksstimmében.

Részt vett az Internacionálé párizsi szekciójának megszervezésében, és egy második szekciót is szervezett a Párizsban élő német (és magyar) munkások számára. Ezért az Internacionálé szervezőinek harmadik perében bíróság elé állították és elítélték. Börtönéből az 1870. szeptemberi forradalom szabadította ki. Azonnal újra munkához látott, úgy a háború és a forradalom zűrzavara között szétesőszekció központjában, mint Párizs XIII. kerületének munkásklubjaiban. Népszerűsége oly nagy volt, hogy dacára külföldi voltának, a Párizsi Kommün hatalomra jutása után, megválasztották a kommün tagjának, majd egyéb funkciói után a Munka-, Ipari és Kereskedelemügyek miniszterének. Szociális kezdeményezéseiről maga Engels állapította meg, hogy a kommunista jövőbe mutatóak. A kommünt utolsó hetében a barikádokon védte. Kétszer is megsebesült. Az utolsó napon menekült el. Néhány heti svájci bujdosás után eljutott Londonba. 1871. augusztus 22-én Engels javaslatára az Internacionálé Főtanácsa tagjává választották, mint Ausztria—Magyarország levelező titkárát. Marx oldalán évekig kitartó harcot folytatott a bakunyinisták és a lassalleánusok ellen. Részt vett az Internacionálé második londoni konferenciáján (1871. szeptember) és V. kongresszusán Hágában (1872. szeptember). 1872. szeptember 12-én a versailles-i hadbíróság, távollétében, halálra ítélte.

1875 októberében Ausztriába utazott. Wiener-Neustadtban részt vett egy munkásértekezleten. Az osztrák rendőrség letartóztatta, és ki akarta szolgáltatni Franciaországnak. Hosszú huzavona indult Franciaország, Ausztria és Magyarország hatóságai között, míg végre Frankelt bilincsbe verve Magyarországra szállították, ahol Budapesten újra csak bebörtönözték. 1876. március 22-én óvadék ellenében szabadlábra helyezték, majd vád hiányában végképp megszüntették ellene az eljárást.

Az Arbeiter Wochen-Chronik szerkesztője lett. Megkezdte az első magyar, minden más párttól független szociáldemokrata munkáspárt szervezését. Ez Tisza Kálmán miniszterelnök minden nyílt és titkos manővere ellenére — helyes taktikával sikerült is. 1878. április 21—22-én az ő vezetésével tartották meg Budapesten az első országos szocialista kongresszust, és 1880. május 16—17-én a Magyarországi Általános Munkáspárt alakuló kongresszusát. A munkásosztály jogait tagadó úri osztálynak egyre kényelmetlenebb lett ez a művelt és meg nem vesztegethető munkásvezér. Ezért több sikertelen perbe fogási kísérlet után, sajtó útján elkövetett lázítás címén, perbe fogták és másfél évi fogházra és 600 forint újabb fogházzal megváltható pénzbírságra ítélték.

Szabadulása után elhagyta Magyarországot. Öt évig Bécsben élt. Részt vett az Osztrák Szociáldemokrata Párt szervezésében. A Gleicheit munkatársa volt.

1889-ben Franciaországba költözött. Részt vett a II. Internacionálé megalakításában, elnökölt alakuló kongresszusán. Francia és német munkáslapok párizsi tudósítója és a L'Ère Nouvelle marxista folyóirat szerkesztője volt.

1896. március 29-én halt meg. Ötezer párizsi proletár kísérte utolsó útjára vörös zászlóba burkolt holttestét. A Père Lachaise-i temetőben a Kommünárok falához közel temették el. Hamvait a Magyar Népköztársaság kormánya hazahozatta, és 1968. március 29-én, a Mező Imre úti munkásmozgalmi Pantheonban helyezte el.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Aranyossi Magda: A Kommün minisztere. Magyar Hírlap, 1971. március 20. 19. p.

Aranyossi Magda: Frankel Leó. Bp., 1952, Szikra. 360 p.

Bajomi Lázár Endre: Egy új világ előhírnöke. Ország Világ, 1971. március 17. 8—9. p.

Diósdi László: A kommünár hazatér... Népszava, 1968. március 28. 3. p.[Megemlékezés abból az alkalomból, hogy F. L. hamvait hazahozták Párizsból.]

Erényi Tibor: Frankel Leó. Születésének százhuszonötödik évfordulójára. Népszabadság, 1969. február 23. 5. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 7—20. p.[Aranyossi Magda elbeszélése A jövő embere címmel.]

Jemnitz János: Adalékok Frankel Leó életéhez. Párttörténeti Közlemények, 1964. 4. sz. 155—160. p.

Kékesdi Gyula: A népek szabadságáért. Bp., 1970. 15—20. p.[F. L.-ról „A párizsi kommün minisztere" címmel.]

A Párizsi Kommün. Bp., 1973. 51—56. p. [Vadász Sándor tanulmánya: Frankel Leó a Párizsi Kommünben.]

S. Vincze Edit: A Párizsi Kommün magyar minisztere. Frankel Leó születésének 125. évfordulójára. Népszava, 1969. február 22. 5. p.

FRIED DEZSŐ

(KOSZTOLNA, 1895. NOVEMBER 11.—MADRID, 1936. OKTÓBER 28. UTÁN.)

Az eddig feltárt szűkös forrásanyagból is színes, gazdag, sok országot átfogó élet bontakozik ki: Fried Dezső magyar kommunista, internacionalista forradalmár élete. Egy kisiparoscsalád gyermekeként a millenniumi Magyarország szlovák többségű falujában született. A polgári, majd a felsőkereskedelmi iskola elvégzése után alig kezdte meg Budapesten a kistisztviselők szürke életét, éppen csak belekóstolt a világ újjáformálását hirdető szocialista eszmékbe az MSZDP soraiban (1913-tól), s az első világháború máris magával ragadta. A tartalékos tiszti tanfolyam elvégzése után a frontra került, és 1915 szeptemberében orosz fogságba esett. A végtelen Szibéria Bajkálon túli városkája, Szretyenszk melletti hadifogolytáborba került. Itt Ember Lajossal együtt szocialista csoportot szervezett. 1918 elején hadifogoly vörösgárdista osztag élén részt vett a helyi szovjethatalom megteremtésében.

1918 áprilisában küldött a szibériai internacionalista hadifoglyok kongresszusán, amely megalakította Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista (Szociáldemokrata) Pártját, kidolgozta bolsevik szellemű programját és szervezeti szabályzatát.

A dokumentumok a párttagok kötelességévé tették a szovjethatalom védelmét, „szükség esetén fegyverrel is". Fried Dezsőt a kongresszus a párt héttagú végrehajtó bizottságának magyar titkárává választotta. Kezdetben az internacionalista egységeket szervezte, később közvetlenül részt vett a csapatok, a harcok irányításában.

1918 május végén az irkutszki internacionalista osztag élén fegyverrel és a szó meggyőző erejével (szlovákul) járult hozzá az irkutszki—inokentyevszki vasútállomást elfoglaló csehszlovák legionáriusok lefegyverzéséhez. A június 14-én Irkutszkban kirobbant fehérgárdista tiszti fölkelés felszámolásáért Fried osztaga jelentős áldozatokat hozott.

A Szibériában túlerőbe jutó fehérgárdista és csehszlovák ellenforradalmi csapatok erőinek egyesítését 1918 nyarán a Bajkál-tó környékén hónapokig megakadályozó forradalmi ellenállásban több ezer internacionalista harcosnak és vezetőiknek is jelentős szerepük volt. 1918 júliusában Fried Dezsőt a Bajkálon túli front vezérkari főnökének helyettesévé, augusztusban a Bajkáli Flottilla parancsnokává, majd a front helyettes parancsnokává nevezték ki. Fried e tisztségeiben bátran helytállt, kiváló parancsnoki adottságokról tett tanúbizonyságot. A túlerő augusztusban végül is felülkerekedett.

A front felbomlása után Fried egy kis csapattal a Zeja-folyó melletti tajgában partizánharcot kezdett. A japán intervenciósok hamarosan elfogták, és koncentrációs táborba zárták. Innen hamis iratok segítségével sikerült elmenekülnie. A végrehajtó bizottság tagjai közül egyedül Fried élte túl a fehérterrort. 1919 márciusában Ausztráliába hajózott, ahol gyári munkásként dolgozott. 1920 augusztusában tért vissza Vlagyivosztokba. A Bolsevik Párt Tengermelléki Bizottságának a munkatársa. 1921 őszétől a Komintern Távol-Keleti Titkárságán a sajtóalosztály vezetője, majd rövid ideig megbízott Japánban.

1922-től a CSKP tagjaként Szlovákiában kerületi párttitkár, újságszerkesztő. 1924-ben visszatért Moszkvába, és 1928-ig a KI VB szervezési osztályának referense. Gyakran teljesített pártmegbízatást nyugat-európai országokban. Munkáját széles nyelvtudása is segítette: a magyaron, szlovákon és oroszon kívül tudott csehül, angolul, franciául és németül.

1929-től a Frunze Katonai Akadémia hallgatója, amelyet 1932-ben végzett el. Ekkor a Vörös Hadsereg vezérkarához irányították, ahol a IV. főcsoport egyik szektorának a parancsnoka. 1933 tavaszától Engels városában a 157. lövészezred parancsnoka és komisszárja. Itt mint önálló parancsnok elmélyítette az akadémián és a vezérkarnál szerzett ismereteit, gazdagította korábbi, polgárháborús tapasztalatait.

1935-től ismét a Komintern vette igénybe: Moszkvában a spanyol hazafiak egy csoportjának a továbbképzését irányította, együtt a lengyel Walterral (Karol Swierczewskivel). Közben maga is spanyolul tanult, és tanulmányozta a mindjobban éleződő spanyolországi helyzetet. Amikor 1936 júliusában Spanyolországban kirobbant a fasiszta katonai lázadás, Fried Dezső — Demid néven — elemzéseket tett közzé a szovjet sajtóban a polgárháborús frontok helyzetéről. Tanítványai ekkor már hazatértek, és a Spanyol Köztársaság hadseregében teljesítettek szolgálatot. 1936. augusztus végén Fried maga is Spanyolországba utazott. Kezdetben mint a Köztársasági Hadsereg politikai konzultánsa parancsnoki káderek felkészítésében vett részt. Néhány szűkszavú spanyolországi levele maradt fenn, amelyek

érzékeltetik a súlyos harcokat, hírt adnak a volt tanítványok sikereiről és hősi haláláról, tükrözik a család iránti szeretetét. 1936. október 28-ról kelt az utolsó levelezőlapja. A frontra ment. Madrid elővárosainak védelméért folytatott első, elkeseredett, véres, gyakran áttekinthetetlen harcokban — máig is tisztázatlan körülmények között — áldozta fel életét a fasizmus ellen küzdő spanyol nép szabadságáért, a világszabadságért.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp., 1970, ld. névmutató.

Józsa Antal—Milei György: A rendithetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban. Bp., 1968, 10, 15, 22, 75, 102, 118, 251, 260, 265—266, p.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968, ld. névmutató.

FÜRST SÁNDOR

(RUM, 1903. NOVEMBER 27.—BUDAPEST, 1932. JÚLIUS 29.)

Apja kiskereskedő volt a Vas megyei Rum községben. Fürst Sándor Budapesten érettségizett, és a Ruggyantaárugyár tisztviselője lett. Nagy hatással voltak politikai érlelődésére a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmei. 1925-ben tagja lett az MSZDP-nek, s kezdettől annak balszárnyához tartozott. Közvetlen harcostársa volt Stromfeld Aurélnak, részt vett a Rendező Gárda vezetésében. Stromfeld halála után egyike volt a Stromfeld-kör alapítóinak. Aktív baloldali politikai felvilágosító és szervező munkát végzett a Magánalkalmazottak Országos Szövetségében és a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületében.

1926-ban a KMP tagja lett, majd 1928-ban beválasztották a Központi Bizottságba. Korábbi kapcsolatait tovább építette, s a magyar munkásmozgalom egyik leghatásosabb szervezőjévé, a párt eszméinek legeredményesebb propagandistájává vált. S bár Fürst Sándor mestere volt a konspirációnak, a munkásság körében jól ismert alakja nem kerülte el a rendőrség figyelmét. 1928 márciusában tartóztatták le első ízben, de nem tudtak rábizonyítani semmit.

1929 júniusában lett tagja a KMP KB Titkárságának. Feladatköre kiterjedt a KIMSZ KB munkájának irányítására is. Stromfeld Aurél halála után az MSZDP XIV. választókerületi pártszervezetének elnöke lett, és munkatársa a pártmunkában a többi között Madzsar Józsefnek.

1929 elején több kommunistával együtt preventív letartóztatásba került. A politikai őrizetesek között éhségsztrájkot szervezett, tiltakozásul a toloncház embertelen körülményei ellen. Mivel Horthy rendőrsége még mindig nem volt tisztában azzal az értékkel, amelyet Fürst személye a forradalmi munkásmozgalom számára jelentett, ismét visszaadta szabadságát, de felügyelet alá helyezte. Rendkívüli rugalmassággal és bátorsággal tovább küzdött a mozgalom élvonalában, sőt arra is módot talált, hogy részt vegyen a párt Külföldi Bizottságának egy-egy fontosabb megbeszélésén Bécsben.

1929 nyarán a munkásság az augusztus elsejei nemzetközi békenap megünneplésére készült. A demonstráció megszervezésében nagy munkát végzett Fürst Sándor is, árulás folytán azonban a tüntetés kommunista vezetői rendőrkézre kerültek. Fürst ezúttal másfél évi börtönbüntetést kapott. Amikor a tárgyaláson mozgalmi tevékenységéről faggatták, kijelentette: „Burzsoá osztálybíróság előtt nem vagyok hajlandó vallomást tenni." A „bíróság megsértése" miatt újabb egy évre ítélték. A börtönben higgadtságával, emberségével megbecsülést vívott ki fogolytársai között. Egyik vezető részese volt a 16 napig tartó országos éhségsztrájknak, amellyel a Gyűjtőfogház kommunista foglyai az embertelen börtönviszonyok miatt tiltakoztak.

1931. januárban ismét szabad lett, s haladéktalanul bekapcsolódott az illegális pártmunkába; ismét tagja lett a Központi Bizottság titkárságának. A vidéki munkás- és parasztmozgalomban, a KIMSZ KB-titkárságán és a szakszervezetekben tevékenykedő kommunisták munkáját irányította. Előadásaiban figyelmeztetett a fasizálódás veszélyére.

1931. szeptember 19-én a biatorbágyi merénylet fasiszta provokációja alkalmat adott a statárium kihirdetésére, amely nyilvánvalóan a kommunisták ellen irányult. Fürst Sándort és Sallai Imrét 1932. július 15-én elfogták, és embertelenül megkínozták. A statáriális bíróság hírhedt Töreky-tanácsa, figyelmen kívül hagyva a haladó gondolkodású emberek tiltakozásáradatát, amely az ország és a világ minden részéből érkezett, a „törvényes rend erőszakos fölforgatására és megsemmisítésére irányuló bűntett elkövetése miatt" a vádlottakat kötél általi halálra ítélte. Az ítéletet végrehajtották.

LÁNG PÉTER

IRODALOM*

Balla Aladárné: Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála. Bp., 1955, Szikra. 279 p.

Borsányi György: Két bitófa. Népszava, 1973. március 10. 8. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. ld. névmutató.

* A F. S.-ról szóló irodalomról Csáki Pál állított össze bibliográfiát. (Szombathely, 1974, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár.)

Domokos József: „... emlékezz, proletár!" Sallai Imre és Fürst Sándor pere. Bp., 1962, Kossuth Könyvkiadó. 308 p.

Döme Piroska: Ma 40 éve halt mártírhalált Sallai Imre és Fürst Sándor. Magyar Nemzet, 1972. július 29. 5. p.

Fürst Sándor emlékezete. Vasi Szemle, 1968. 2. sz. 161—171. p. [Ünnepi beszéd, dokumentum és emlékezés.]

Nevük, példájuk fényesen ragyog. Sallai Imre és Fürst Sándor mártírhalálának 40. évfordulóján. Népszabadság, 1972. július 29. 4—5. p.

M. Pásztor József: A magyar nemzet becsületének védelmében. Sajtótiltakozások Sallai és Fürst statáriális ítélete ellen. Magyar Sajtó, 1972. 9. sz. 281—283. p.

Sinkó Ervin: Tizennégy nap. Novi Sad, 1966, Fórum Kiadó. 668 p.

Tamás Aladár: Statárium árnyéka borította be a börtönt. Látóhatár, 1971. 7—8. sz. 675—681. p.

Új dokumentumok Sallai Imre és Fürst Sándor mártírhaláláról. Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz. 190—210. p.

GÁBOR ANDOR

(ÚJNÉPPUSZTA, 1884. JANUÁR 20.—BUDAPEST, 1953. JANUÁR 20.)

A Dunántúlon született, Szilágysomlyón és Sátoraljaújhelyen töltötte gyermekéveit. Budapesten végezte a gimnáziumot, az egyetemet. Nyelvésznek készült, újságíró lett. Az első világháború előtt a pesti kabarék, az Operett Színház egyik legkedveltebb mulattatója volt. A „könnyű műfaj" avatott mestere minden tehetségét, hajlékony nyelvkészségét, kifejező írástudását a kommunista publicisztika szolgálatába állította.

Közel harmincéves volt, amikor az első világháború idején a Világ című lap körül kialakult antimilitarista mozgalomba bekapcsolódott. Politikai fejlődésében attól kezdve szakadatlanul balra tartott. 1918-ban lelkesen üdvözölte a polgári demokratikus forradalmat, de eredményeivel már elégedetlen volt. A Tanácsköztársaság idején a Művelődési Népbiztosságon a sajtó- és színházügyek referense, még nem kommunista, de kapcsolata a kommunistákkal már szorosra fűződött. A proletárdiktatúra megdöntése után néhány hétig börtönben ült, így közvetlen közelről is megismerte a fehérterror borzalmait. Kiszabadulása után Bécsbe emigrált, és ott vált 1920—1922 között a szó valóságos értelmében kommunista publicistává, aki éppen

azt tekintette a legfontosabb pártmunkájának, hogy a nemzetközi közvélemény előtt leplezze le a magyar ellenforradalmi rendszer terrorját. Számtalan cikkben, versben, pamfletben támadja a Horthy-fasizmust. „Bécsi levelek" című gyűjteményes kötete a magyarországi ellenforradalom fasiszta arculatának nagyszerű ábrázolása. Cikkei a Bécsi Magyar Újságban, Proletárban és más lapokban jelentek meg. 1924-ben kiutasították Bécsből. Rövid franciaországi tartózkodás után, amelyet Lens-ben a franciaországi magyar bányamunkások közötti szervező munkával hasznosított, rövid illegális ausztriai pártmunka után, Berlinben telepedett le. 1925—1926-ban a Nemzetközi Vörös Segély sajtóirodájának munkatársa, a Vörös Segély Könyvkiadó Vállalat egyik megszervezője. 1928—1933 között a Pravda berlini levelezője. Ebben a minőségben beutazta Csehszlovákiát, Franciaországot, Belgiumot. Berlinben, Komjáthoz és a magyar emigráció más tagjaihoz hasonlóan, a forradalmi értelmiséghez csatlakozik. A Proletárforradalmár Írók Szövetségének egyik alapítója, majd a kommunista írók Linkskurve című folyóirat szerkesztő bizottsági tagja. Hitler hatalomra jutása számára is lehetetlenné tette, hogy Németországban maradjon. A fasiszták hatalomátvétele után még egy ideig ugyan Berlinben maradt, ekkor a német kommunista párt és a német értelmiségiek antifasiszta szervezetében dolgozott, majd rövid prágai tartózkodás után Moszkvában telepedett le. Az Új Hangnak, a szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció 1938-ban induló politikai és irodalmi folyóiratának szerkesztője, itt jelentek meg a fasizmus elleni harcra mozgósító írásai. A Kossuth Rádió számára írt, a Horthy-rendszert leleplező karcolatai is a következetesen harcos, szellemes, kommunista publicista nagyszerű kvalitásait bizonyítják. Illés Béla jegyezte fel róla, hogy a hatvanadik születésnapján Moszkvában az üdvözleteket ezekkel a szavakkal köszönte meg: „Budapest előtt a gyorsvonat utolsó állomása Hatvan. Odaérkeztem. A legközelebbi állomás Budapest. Oda készülök és arra, hogy ott megálljam a helyemet, tudjam, hogy mit kell csinálni és mindig azt csináljam, amit a párt, a nép elvár és joggal megkövetel tőlem. Születésnapi ajándékul megígérem magamnak, hogy teljesíteni fogom kötelességemet." Teljesítette. Hazaérkezése után teljes lendülettel vetette magát a munkába. Sokat tett a felszabadulás utáni magyarországi kommunista sajtó kialakítása érdekében. A Szabadság, majd a Ludas Matyi című szatirikus lap szerkesztője volt 1953-ban bekövetkezett haláláig. Halála után egész élete munkásságát Kossuth-díjjal jutalmazták.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM*

* G. A. összegyűjtött műveinek eddig megjelent köteteit 1954 és 1964 között, válogatott műveit 1961-ben adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó. Válogatott verseinek 1953-as kiadásához Illés Béla írt megemlékezést G. A.-ról (5—16. p.), majd az „Összegyűjtött versek" egy évvel később Bölöni György előszavával jelentek meg (V—XX. p.). „G. A. a riporter" címmel Diószegi András írt bevezetést a „Berlini levelek" elé (Bp., 1960, 5—22. p.), majd „A lírikus G. A."-ról „Erélyes elégia" című munkájához (Bp., 1967. 243—253. p.). A jelentősebb tanulmányok és értékelések sorában hívjuk fel a figyelmet Diószegi András tartalmas írására, amely G. A. válogatott műveinek kiadását vezeti be (5—86. p.).

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerk. Illés László, Bp., 1967. 140—152. p. [Diószegi András tanulmánya.]

Diószegi András: Gábor Andor. Bp., 1966 185. p.

Diószegi András: Gábor Andor életútja: Pesttől Bécsig. Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. 19—41. p.

E. Fehér Pál: Gábor Andor meredek pályája. Születésének 90. évfordulóján. Népszabadság, 1974. január 24. 7. p.

Hegedüs Géza: Szent eszmék kintornása. Kortárs, 1963. 1. sz. 132—135. p.

Honfi István: „Dalold holnappá mai magadat." Gábor Andor, 1884—1953. Somogyi Írás, 1961. december. 24—29. p.

Illés Béla: Ahogy a kortárs látta. Cikkgyűjtemény. Bp., 1961. 211—226. p.

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962. 163—222. p. [Diószegi András tanulmánya.]

GÁCS LÁSZLÓ

(BUDAPEST, 1903. OKTÓBER 15.—BUDAPEST, 1968. JÚLIUS 10.)

Szülei haladó szellemben nevelték. Apja 1919-ben direktóriumi tag volt, emiatt elvesztette állását is, és korán, 1920-ban meghalt. Gimnáziumi évei alatt került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Érettségi után tisztviselő lett. 1928-ban — Rózsa Richárd révén — tagja lett a KIMSZ-nek, s alig egy évvel később már megismerte Horthy börtönét. A KIMSZ-ben végzett munkájáért 9 hónapra ítélték. A börtönhónapok alatt ismerkedett meg igazán a marxizmussal, s vált kommunistává.

Kiszabadulása után egy időben a Vörös Segély munkájában vett részt, majd 1930 végén, tagja lett a KMP Budapesti Területi Bizottságának. Közben újra börtönbe került. Kiszabadulása után a mozgalom szinte minden területén dolgozott; egy ideig szerkesztette a Vörös Figyelőt, továbbra is részt vett a Vörös Segély munkájában, bekapcsolódott a textiles ellenzék tevékenységébe, s 1933-tól a textiles bérharcokban is részt vett. Ezekben az években — a párt agitációs és propaganda bizottságában — ismerkedett meg Rózsa Ferenccel is, akivel később — éveken át — együtt irányítják a KMP munkáját.

A harmincas évek közepe fordulatot jelent Gács László életében. Teljesen elszakadt korábbi hivatásától, textilmunkás lett. Először a Magyar Pamutiparban, majd az Újpesti Posztógyárban dolgozott, feleségével, Dallos Idával. Az újpesti munkásotthon, amely számos munkásharc kiindulópontja, kulturális rendezvény színhelye volt, neki is második otthona lett. Újpest, a magyar munkásmozgalom erős fellegvára, számos kitűnő vezetőt adott a kommunista mozgalomnak. Gács László is ebben a munkásközegben fejlődött igazi munkásvezetővé. Itt lett 1936 után a textilmunkások szakszervezetének egyik helyi vezetője, és mint ilyen, számos textiles sztrájk irányítója.

1938-ban Rózsa Ferenccel együtt megbízást kapott a párt újjászervezésére. 1939 nyarán tagja lett a Rózsa által vezetett politikai irányítószervnek, amely átfogta az újonnan alakult pártszervezetek nagy részét. Gács különösen nagy érdemeket szerzett a szakszervezetekben újjászerveződött pártcsoportok irányításában. 1941 januárjában tagja lett a KMP Központi Bizottságának, majd a később megalakult Budapesti Területi Bizottságnak is. Rózsával együtt igen nagy szerepe volt a szociáldemokrata baloldallal kialakult együttműködésben és a népfrontpolitika, a függetlenségi mozgalom kibontakoztatásában. 1942 júniusában elvesztette legjobb elvtársát, barátját és társát a nehéz illegális munkában, Rózsa Ferencet, néhány hónappal később pedig Schönherz Zoltánt is.

1942 kora őszén, a tavaszi nagy lebukások után Skolnik Józseffel és Kádár Jánossal kezdte meg a párt újjászervezését. 1943 januárjában konspirációs okok és a pártvezetőségben támadt nézeteltérések miatt kikerült a KMP Központi Bizottságából, de továbbra is különböző pártmegbízatásokat teljesített.

1944 áprilisában elfogták, a csillaghegyi defenzív osztályon kegyetlenül megkínozták. Ítéletet 1944 őszén hirdetett a Vezérkari Főnökség Különbírósága és 10 évet kapott; decemberben a komáromi Csillag-erődbe került, majd a Németországba indított transzportból megszökött.

Hosszú vándorlás után január végén érkezett a fővárosba, s első útja szűkebb „pátriájába", Újpestre vezetett. Itt azonnal bekapcsolódott a munkába. Az Újpesti Posztógyár ÜB titkára, majd rövid ideig a Szabad Nép munkatársa lett, 1946—1947-ben a textilszakszervezet titkáraként, majd a Friss Újság, később pedig a Népszava szerkesztőjeként dolgozott, 1949-ben a Szakszervezetek Országos Tanácsának főtitkárhelyettese lett. 1949 őszén — a törvénytelen eljárások idején — kizárták a pártból, és 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták. 1954-ben szabadult.

Szabadulása után s az 1956-os ellenforradalom idején a tőle megszokott állhatatossággal és a jövőbe vetett biztos hittel küzdött a párt erkölcsi tekintélyének visszaszerzéséért, és a megrendült proletárhatalom megszilárdításáért. Az ellenforradalom után az egyik legnehezebb posztra küldte a párt; a Magyar Rádió és Televízió kormánybiztosa, majd elnöke lett. Nagy szerepet vállalt a rádió adta eszközök segítségével a politikai és ideológiai konszolidáció megteremtésében, a szilárd kommunista újságírógárda kialakításában. 1962-től haláláig pedig az Országos Takarékpénztár vezérigazgatójaként dolgozott.

Közben fontos társadalmi megbízatásokat is kapott. Tagja volt a Központi Revíziós Bizottságnak, majd a Központi Ellenőrző Bizottságnak, eredményesen munkálkodott az MSZMP Budapesti Bizottságában és a textiles szakszervezet köz-

ponti vezetőségében is. Egész élete kora ifjúságától eggyé forrott a kommunista mozgalommal, a párttal, s a legnehezebb időkben is hű maradt kommunista meggyőződéséhez, s akár mint pártmunkás, újságíró vagy gazdasági vezető dolgozott, egy célért, a szocializmus kiteljesedéséért harcolt.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM

Módos Péter: Az optimista. Gács László emlékére. Népszabadság, 1968. július 13. 8—9. p.

Orosz Dezső—Pintér István: Adatok a KMP szervezeti fejlődéséhez (1936—1942). Párttörténeti Közlemények, 1958. 3. sz. 56—84. p.

Orosz Dezső—Pintér István: Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1942—1944). Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz. 35—66. p.

NEKROLÓG

Gács László (1903—1968). Népszabadság, 1968. július 11. 5. p. Népszava, 1968. július 11. 4. p.

GÁLL JÁNOS

(TÓTKOMLÓS, 1893.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

Bácskai zsellércsaládból származott. Iskolái elvégzése után kulákoknál szolgált, aratómunkás volt, kubikosként dolgozott. 1914 augusztusában behívták katonának, a frontra vitték. 1915. március 28-án orosz fogságba esett. A tomszki hadifogolytáborba került. 1917-ben szökést kísérelt meg, sikertelenül, ekkor büntetőtáborba vitték. Tagja lett 1918 elején a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Egyesületének, s egyidejűleg belépett a Vörös Gárdába is.

Szibériában harcolt az ellenforradalmárok ellen, fogságba esett. A fogságból a Vörös Hadsereg szabadította ki 1919 végén. 1920 nyarán parancsnoki iskolára küldték. Tanulmányait Moszkvában kezdte meg, majd a bakui felsőfokú katonai iskolán folytatta. 1921 elején részt vett a grúziai mensevik kormány elleni harcokban. 1921 nyarán az iskola Pétervárra költözött. 1922 augusztusában a Vörös Hadsereg hivatásos tisztjévé avatták. Észak-Kaukázusban, Groznijban szolgált. 1935—1936-ban a krasznodari ezred parancsnokhelyettese, amikor értesült a spanyolországi polgárháborúról, önként jelentkezett harcra a köztársaságiak oldalán.

Albacetében a XV. nemzetközi brigád parancsnoka lett tábornoki rangban 1936 decemberében. Alakulatával 1937 februárjában részt vett a Jarama-folyónál zajló ütközetben. 1937. február 15-én a jaramai front B divíziójának parancsnokává nevezték ki, nagy szerepe volt a jaramai csata győztes befejezésében. 1937 nyarán megbízták a XV. spanyol hadosztály vezetésével. Alakulatával 1937 júliusában részt vett a brunetei harcokban. A csata után katonai egységével Madrid védelmi rendszerének kiépítésén dolgozott a jaramai frontvonalon.

1937 novemberében váratlanul visszahívták a Szovjetunióba. 1938-ban a törvénysértések áldozata lett.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963, Zrínyi Katonai Kiadó. 272 p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. II. kötet. Bp., 1968. 514, 547, 563. p. [Gálic János néven.]

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

GARAI KÁROLY

(BUDAPEST, 1899. MÁJUS 21.—SZOVJETUNIÓ, VOLOSZNUCA, 1942.)

Édesapja az Auer-Gázégő Társaság tisztviselője volt. 1917-ben a Reáltanoda utcai gimnáziumban kitűnő eredménnyel érettségizett. Itt tanította őt Czóbel Ernő, akihez a későbbiekben meleg barátság fűzte. Még ez évben beiratkozott az orvosi egyetemre, de csak fél évet végzett, mert rájött arra, hogy jobban érdekli a matematika. Már diákkorában megismerkedett a szocialista mozgalommal, és az olyan nagy hatással volt rá, hogy kedvéért még az egyetemet is otthagyta. Minden szabad idejét mozgalmi munkával töltötte. Kitűnő német tudását felhasználva óraadásból élt. Dolgozott a Galilei-körben és az utcaseprők szakszervezetében. A galileisták letartóztatásakor őt is elvitték. Szabadulása után is fenntartotta a kapcsolatot a bebörtönzöttekkel. 1918 decemberében lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság idején a Földművelésügyi Népbiztosságon dolgozott, sokat járt vidéken, Budapest élelmiszerrel való ellátása ügyében. Harcolt a Vörös Hadseregben. A Tanácsköztársaság megdöntése után elhagyta Budapestet. Egy ideig Mezővázsonyban mint házitanító dolgozott, majd innen Bécsbe emigrált. A grinzingi barakktáborban lakott

egy ideig, és itt részt vett a Kommunista Ifjúmunkás Szövetség tevékenységében. Legközelebbi barátai közé tartozott: Révai József és Sallai Imre.

1920 szeptemberében Pozsonyba küldték, ahol titkára lett a Szlovákiai Ifjúsági Szövetségnek és szerkesztője a pozsonyi Népszavának és az Ifjúsági Lapnak. 1921-ben titkára lett Prágában a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek és az év nyarától rövid ideig magyar szerkesztője és újságírója a Neue Zeitung című lapnak. 1922 elejétől a Bécsi Magyar Újságnál újságíró. 1923-ban Németországba küldték, ahol Lengyel Gyula mellett a szovjet kereskedelmi kirendeltségen dolgozott.

Németországi tartózkodása idején tevékenyen részt vett a német kommunista párt schönebergi pártszervezetében, amelynek később vezetőségi tagja is volt. A német pártban és Csehszlovákiában is Karl Kürschner néven élt és dolgozott.

A húszas évek második felében többször járt a Szovjetunióban (1924-ben, 1926-ban stb.). Időközben befejezte egyetemi tanulmányait, tökéletesítette nyelvtudását, a németen kívül beszélt franciául, oroszul. Berlinben dolgozott 1929 májusáig, amikor is Magyarországra küldték az illegális pártapparátusba. Feladatát — a párt központi nyomdájának vezetését — csak rövid ideig tudta ellátni, mert 1929. július 20-án letartóztatták, 2 évre és 6 hónapra ítélték. 1931-ben szabadult, s még ez év augusztusától vezetője a KMP budapesti titkárságának. Újra kénytelen volt elhagyni az országot. Először Bécsbe ment, majd 1932 őszén visszatért Berlinbe, ahonnan még az év folyamán átköltözött Moszkvába. A Világgazdasági Intézet német kabinetjében a „Németország gazdasági és politikai helyzete" téma feldolgozásával foglalkozott. 1936-ban a Moszkvában megjelenő Deutsche Zentral Zeitung című laphoz került először mint munkatárs, majd mint a lap szerkesztője. 1938 februárjában alaptalan vádakkal letartóztatták. Dimitrov elvtárs közbenjárására 1939-ben kiszabadult. Egy ideig Gábor Andoréknál lakott, majd a moszkvai rádió magyar nyelvű adásánál dolgozott. Itt tartóztatták le másodszor is. Családjával még hosszú ideig levelezett a táborból, az utolsó leveleket 1942 tavaszán írta. A törvénysértések áldozata lett.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Borsányi György: „Munkát! Kenyeret!" A proletariátus tömegmozgalmai Magyarországon, a gazdasági válság éveiben (1929—1933). Bp., 1971, 232—235. p.

Kiss Károly: Nincs megállás. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó, 372 p. [Emlékirat.]

GARASIN RUDOLF

(CSÁKTORNYA, 1895. MÁRCIUS 27.—BUDAPEST, 1969. AUGUSZTUS 15.)

A polgári iskola elvégzése után nyomdászinas lett, s mint szedő szabadult. A fiatal segéd a nyomdászszakszervezetben és az MSZDP-ben tette meg hat évtizedes munkásmozgalmi útjának első lépéseit.

1915-ben a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezreddel az orosz frontra került. A frontélet első napján fogságba esett. 1915 decemberében a kosztromai hadifogolytáborba került. 1916-ban Ljubim városába vitték munkára, ahol nyomdában dolgozott. 1917 februárja után kapcsolatba került a bolsevikok helyi képviselőivel. A foglyokból rendfenntartó egységet szervezett, amely 1917 novemberében részt vett a városban a rendőrség, a katonai kiegészítő parancsnokság lefegyverzésében. A hadifogoly internacionalisták vörösgárdista egységet alakítottak, amely Garasin Rudolf parancsnoksága alatt részt vett a környékbeli ellenforradalmi csoportok felszámolásában. 1918 januárjában felvették a bolsevik párt tagjai közé. 1918 áprilisában küldött a hadifoglyok moszkvai kongresszusán. Az év nyarán a ljubimi csekaosztag élén harcolt a Jaroszlavlban kirobbant eszer lázadás ellen. A Magyarországi Tanács-

köztársaság kikiáltása után internacionalista dandár alakult a magyar kommün megsegítésére. Garasin lelkes résztvevője e munkáknak. 1919 nyarától a dandár kötelékében alakult lovasosztály, később lovasezred parancsnokának segédtisztje, majd 1919 végén ezredparancsnok. Az ukrán nacionalistákkal és Gyenyikin tábornok csapataival vívott hősi harcok történetét megírta az 1961-ben kiadott színes visszaemlékezésében: a „Vörössapkás lovasok"-ban.

1920 augusztusában Garasin leszerelt. Kezdetben a Moszkvában működő, a város kommunális és ipari szükségletének kielégítését segítő Magyar Munkásosztag vezetője volt. 1920 végén pártmegbízatást kapott: az Altaj vidékéről szállította a városok számára az életet jelentő kenyérnek valót. 1921—1922-ben odaadó munkát végzett a magyar politikai emigránsok kicserélését intéző iroda élén. 1923-ban visszatért szakmájához. Mérnöki képesítést szerzett. Egy ideig a 26. sz. nyomda vezetője, később a moszkvai nyomdaipari tröszt igazgatója, végül a Szovjetunió Könnyűipari Minisztériumának főosztályvezető-helyettese. A moszkvai magyar kommunisták politikai életének aktív résztvevője, a Bajtársi Kör egyik vezetője.

1941-ben a fasiszta támadáskor ismét fegyvert fogott. A háború második felében partizánosztag szervezésével, kiképzésével bízták meg. 1945-ben őrnagyi rangban részt vett hazánk felszabadításában. Helyettes főszerkesztője volt a szovjet hadsereg Igaz Szó című magyar nyelvű lapjának. 1947-ben szerelt le és tért haza véglegesen. Az Igazságügyi Minisztérium vezető beosztású munkatársa, majd a Belügyminisztériumban a határőrség ezredeseként szolgált. 1957-től nyugdíjazásáig a Magyar Népköztársaság nagykövete Mongóliában. A magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban tanúsított katonai és polgári érdemeiért számos magyar, szovjet és mongol kitüntetést kapott. 1967-ben, a Nagy Október 50. évfordulóján Lenin-renddel is kitüntették.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Garasin Rudolf: Vörössapkás lovasok. Bp., 1967, Kossuth Könyvkiadó. 336 p. [Visszaemlékezés]

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp., 1970. 300, 355, 356. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 39, 112, 174, 181, 251, 253, 266, 271, 273. p.

A Lenin-rend kitüntetettjei. Népszabadság, 1967. november 1. 3. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

NEKROLÓG

Garasin Rudolf (1895—1969). Népszabadság, 1969. augusztus 17. 5. p. Népszava, 1969. augusztus 17. 6. p.

GÁRDOS MARISKA

(NAGYBERÉNY, 1885. MÁJUS 1.—BUDAPEST, 1973. JANUÁR 23.)

Egyéves volt, amikor állás nélküli szabómunkás édesapja napszámos munkához, ponyvafoltozáshoz jutott az Óbudai Hajógyárban, és a család Somogy megyéből felköltözött a fővárosba. A szocialista érzelmű apa két nagyobb gyermekével, Sándorral és Mariskával eljárt a munkásgyűlésekre. A kislány már 11—12 éves korában Petőfi forradalmi verseit szavalta a munkásszervezetekben. Tizenöt éves, amikor a Népszavában megjelent első írása.

1900-ban belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. A századfordulót követő forradalmi fellendülés küzdelmeiben vált a szocializmus gondolatának nagy hatású, sokoldalú harcosává. Olyan emberré, akinek megadatott, hogy gyermekkorától háromnegyed évszázadon át minden erejét, tehetségét maradéktalanul és önfeláldozóan a munkásosztály felszabadítása ügyének szentelje.

Tizenhét évesen — miután magántisztviselői álláshoz jutott — alapító, majd rövidesen vezetőségi tagja a szocialista Kereskedelmi Alkalmazottak és Magántisztviselők Szakegyletének. Részese a textil- és a vegyészeti munkások országos szövetségei

létrehozásának. Előharcosa és egyik vezetője volt a magyar munkásnőmozgalomnak, első elnöke a Magyarországi Munkásnő Egyesületnek. Egy 1903-as gyűlésen így summázta az osztályharcos nők céljait: „Küzdeni akarunk a férfiakkal együtt egy szent eszméért, a világproletárság felszabadításáért." Egyik szervezője volt 500 textilmunkásnő eredményes sztrájkjának az Újpesti Jutagyárban ugyancsak 1903-ban. 1905-ben a Nőmunkás első felelős szerkesztője, a Népszava és más haladó szellemű lapok cikkírója. Az első szocialista újságírónő és írónő Magyarországon.

Elméleti fejlődését Szabó Ervin, továbbá Diner-Dénes József és Lóránt Richárd segítették. Részt vett a politikai és művelődési körök vitáiban, ahol baloldali szociáldemokrata munkások és diákok szembeszálltak a marxizmust meghamisító revizionizmussal és a pártvezetőség megalkuvó politikájával (Művelődési Kör, Szocialista Diákok Szövetsége, Jövő Munkásképző stb.).

Tizenhét-tizennyolc éves korában a szociáldemokrata párt, több szakszervezet és a munkásnőmozgalom előadójaként bejárta az akkori Magyarországot. A vidéken szolgabírákkal, csendőrökkel, papokkal gyűlt meg a baja. Forradalmi szenvedéllyel teli szép magyar beszéde, világos okfejtése, az a különös képessége, hogy pillanatok alatt kapcsolatot tudott teremteni egyénekkel és a közösséggel egyaránt, emlékezetes élménnyé avatták előadásait. Sok hallgatója fél évszázad múltán még emlegette meggyőző érveit. 1904-ben Ady Endre írta róla: „Példátlan bátorsággal, nem: vakmerőséggel izgat a társadalom kiváltságos osztályai ellen."

Elvtársaihoz hasonlóan ő is nagy lelkesedéssel üdvözölte az 1905-ös orosz forradalmat. Működésének is új szakasza kezdődött ekkor, Kolozsvárra költözött. Itt jelentős szerepe volt a kereszténységszocialistákkal vívott harcban, elvtársi barátságot kötött Kun Bélával, és itt jelent meg első könyve „Az igazság: az élet" címmel. Kijutott Párizsba, ahol nagy nélkülözések közepette tanulmányozta a francia munkásmozgalmat, majd egy szocialista magyar—francia nyelvű lap alapításán fáradozott.

1907-ben egyetlen nőtagja volt annak az irodalmi csoportnak, amely Ady Endre, Révész Béla, Bölöni György, Bresztovszky Ernő és a Népszava más munkatársai közreműködésével létrehozta a Népszava első irodalmi mellékletét, az Olvasótárt. 1909-ben az Országos Nőszervező Bizottság titkáraként kapcsolatot teremtett a nemzetközi szocialista nőmozgalommal, Clara Zetkinnel.

Az Amerikai Szocialista Párt magyar szekciójának meghívására 1912—1913-ban New Yorktól Los Angelesig előadásokat tartott a magyarlakta településeken a hazai és az európai munkásmozgalom helyzetéről és társadalomtudományi kérdésekről. South Bendben hamis váddal esküdtszék elé állították, de a terhelő tanú lelepleződése folytán felmentették. Rendszeresen írt az amerikai Előrébe, melyet egy ideig szerkesztett is. Az ő előadó körútjának is nagy szerepe volt abban, hogy az addig időszaki Előre 1912. november 2-től napilapként jelenhetett meg.

A Magyar Tanácsköztársaság idején fáradhatatlanul dolgozott. Behívott tagja volt a pártvezetőségnek, egyetlen női munkatársa a Vörös Újság szerkesztőségének, tagja az 500-as tanácsnak, a Népgazdasági Tanácsnak, a Szellemi Termékek Országos Tanácsának, a Marx-fordító bizottságnak. Előadója a Marx—Engels munkásegyetemnek és számos gyűlésnek a fővárosban és vidéken.

A Tanácsköztársaság leverése után hajtóvadászat indult ellene is, öthónapi illegalitást követően sikerült Bécsbe menekülnie. Itt az Osztrák Szocialista Pártban és a Világosság emigráns csoportban működött. Magyar és német nyelven, szóban és

írásban ismertette a Tanácsköztársaság tevékenységét, és leplezte le a fehérterror, valamint a fasizmus rémuralmát.

Sallai és Fürst elvtársak kivégzése után, 1932-ben önként, saját felelősségére hazajött. Itthon a baloldali szociáldemokrata ellenzék egyik vezető egyénisége lett. Elsősorban lakóterületén, Budapest VIII. kerületében működött, de előadásokat és szemináriumokat tartott az Erzsébetvárosban, a Terézvárosban és Újpesttől Pestszentimréig, Csepeltől Óbudáig az akkori „külvárosokban". A szociáldemokrata párt 1933-as kongresszusán a Józsefváros küldötteként, elvtársaival együtt elítélte a jobboldali vezetés politikáját, és osztályharcos program megvalósítását követelte. A következő években síkraszállt a kommunistákkal való együttműködésért, támogatta a szakszervezetekben tevékenykedő baloldalt. Több száz munkásfiatalt oktatott a marxizmus, a munkásegység és az internacionalizmus szellemében. Szemináriumainak legtöbb hallgatója derekasan helytállt mind a fasizmus idején, mind a felszabadulás után a kommunista párt tagjaként, a szocializmus építésének korszakában. Több szépirodalmi műve, fordítása, politikai munkája jelent meg ebben az időben is.

Horthy-börtön, internáló tábor, rendőri felügyelet súlyosbította Gárdos Mariska és családja sorsát. Férje az első világháborúban megrokkant, de önfeláldozóan igaz társa volt a megpróbáltatásokkal teli évtizedekben.

Hazánk felszabadulásakor Gárdos Mariska 60 éves volt, szembaja, mely már gyermekkorában három évig vakságra ítélte, súlyosbodott, mégis ifjúi lelkesedéssel vetette magát az új tennivalókba. 1945-ben az MKP tagjaként és a párt megbízásából vett részt az MNDSZ létrehozásában, és lett ügyvezető alelnöke. Budapest törvényhatósági bizottságában és a Szövetkezeti Tanácsban ugyancsak képviselte a kommunista pártot. 1947-től 1949-ig a Szövetkezeti Élet főszerkesztője.

1949-ben elvesztette látását, de a haláláig eltelt 24 évet is alkotó tevékenység jellemezte. Számos előadást tartott, visszaemlékezései két kötetét és sok cikket adott közre. A rádió és a televízió révén milliókhoz szólhatott, így 1956 novemberében a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány politikájának támogatására. A párt és a kormány forradalmi munkája elismeréseként több magas kitüntetésben részesítette.

PINTÉR MARIANNE

IRODALOM

Gárdos Mariska: Kukoricán térdepelve. Bp., 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó. 360 p.

Gárdos Mariska: Szállj, gondolat... Bp., 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó. 384 p. [Emlékirat az első világháború kitöréséig.]

Hatvanöt év a szocializmus szolgálatában. Népszabadság, 1965. május 1. 6. p.

Hidas Antal: Példásan szép élet. Népszabadság, 1961. november 7. 6. p.

Izsáky Margit: Nagy idők tanúi. Asszonyok, 1969. 3. sz. 2. p.

A női egyenjogúság harcosai: Gárdos Mária. Munka, 1960. 2. sz. 11. p.

NEKROLÓG:

Gárdos Mariska (1885—1973). Népszabadság, 1973. január 25. 5. p. Népszava, 1973. január 25. 2. p. Vegyipari Dolgozó, 1973. február. 5. p. Mérleg, 1973. február 1.

GAVRÓ LAJOS

(BORSA, 1894. DECEMBER 28.—SZOVJETUNIÓ, 1941.)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború harcaiban küzdő magyar internacionalisták legkiválóbb katonai egyénisége, a világszabadság magyar hőseinek — Türr Istvánnak, Lukács tábornoknak (Zalka Máténak) — méltó társa.

A máramarosi bányászfaluban felnövekvő Gavró ifjúkoráról keveset tudunk. Bányászként dolgozott, majd bánya- és erdészeti technikum hallgatója volt. Erdély soknemzetiségű munkásmozgalmában lett 1912-ben az MSZDP tagja, itt járta ki a munkásszolidaritás, a nemzetköziség első iskoláját. A világháború kitörése után a szerb, majd az orosz fronton szolgált. 1916-ban esett fogságba. Szaratovban, majd Volszkban együtt dolgozott orosz munkásokkal, bolsevikokkal. 1917 augusztusában a bolsevik párt volszki szervezete vette fel tagjai közé. A párt megbízásából internacionalista csapatot szervezett, mellyel Szaratov környékén részt vett a proletárhatalom kivívásáért és megszilárdításáért folyó harcokban. 1918 tavaszától Asztrahányban, a Volga torkolat e stratégiai fontosságú városában szervezte az internacionalisták kommunista csoportját és katonai egységeit. 1918 júliusától a 3. internacionalista zászlóalj parancsnoka. Nagyszerű katonai erényeket tanúsítva vett

részt 1918 augusztusában az asztrahanyi ellenforradalmi lázadás leverésében, 1918 őszén a hetek óta ellenforradalmárok gyűrűjében küzdő kizljari munkás vörösgárdisták felmentésében, Szovjet-Dagesztán védelmében. 1918 végén a Kaspi-Kaukázusi Front Asztrahányi Külföldi Katonai Tanácsának tagja, elnöke. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után Kijev központtal kezdődött meg nagyobb internacionalista katonai egység szervezése, amely hivatva lett volna a magyar Vörös Hadsereg felé utat törő szovjet csapatok élén küzdeni. Gavró a 3. nemzetközi lövészezred 2. zászlóaljának parancsnokaként készülődött e lelkesítő feladat végrehajtására. (Zalka Máté „A bolygók visszatérnek" című regényében rajzolta meg a hazafelé készülő „bolygók", az internacionalisták elszántságát, harcait. A regény főhősét — Gara Viktort — Gavró Lajosról mintázta.) Az ellenforradalmi erők ukrajnai előretörése, a magyar kommün megdöntése lehetetlenné tette a kárpáti áttörést. Az ekkor kialakult válságos helyzetben, ellenséges csapatok gyűrűjében bontakozott ki Gavró katonai tehetsége, szilárd hűsége a munkáshatalomhoz. 1919 augusztusában a rendetlenül visszavonuló alakulatokból kemény kézzel megszervezte a 3. radomiszli nemzetközi ezredet, amely a maga frontszakaszán Kijevtől északra hónapokon keresztül visszaverte Gyenyikin és Petljura csapatainak támadását, elősegítette az Ogyessza közelében rekedt szovjet hadosztályok egyesülését a szovjet főerőkkel. Gavró bátor tetteinek elismeréseként megkapta az akkori legmagasabb kitüntetést, a Vörös Zászló Rendet. Ezrede 1919 végén az 58. hadosztály kötelékében kitűnt a Kijev felszabadításáért vívott harcokban is. 1920-ban, a lengyel pánok intervenciós serege elleni harcokban a 173. dandár parancsnoka. Egysége élén — visszavonulás és támadás körülményei között egyaránt — kiváló hadvezérnek bizonyult. Nagyszerű fegyvertényt hajtott végre 1920 júniusában Kijev ismételt visszafoglalásánál, valamint az 58. hadosztály ideiglenes parancsnokaként, amikor kivezette a csapatokat a lengyel intervenciósok gyűrűjéből. E harcokban tanúsított hősiességéért mellére tűzték — elsőként a külföldi internacionalisták közül — másodízben is a Vörös Zászló Rendet. A polgárháború befejezése után Ukrajnában töltött be felelős katonai posztokat: jelentős szerepet játszott a banditizmus megsemmisítésében, az általános katonai kiképzés megszervezésében.

1924-től a Komintern megbízásából illegális pártmunkát végzett külföldön. 1926—1927 között, a Kínában zajló polgárháború idején, a Szovjetunió Nyugat-Kínába akkreditált főkonzulja volt. Visszatérve Moszkvába katonai továbbképzésen vesz részt, majd 1929-től 1931-ig, Dembó néven a külföldi forradalmárok egyetemének, a Nemzetközi Lenin Iskolának a hallgatója, majd tanára. 1931 áprilisában kinevezték az 50. lövészhadosztály parancsnokává és politikai biztosává. Vezetése alatt lett a hadosztály a Vörös Hadsereg első motorizált alakulata. 1933 és 1935 között Gavró elvégezte a Frunze Katonai Akadémia felső parancsnoki tanfolyamát. 1936-ban a japán támadástól fenyegetett Távol-Keletre vezényelték: a 92. lövészhadosztály és a primorjei megerősített katonai körzet parancsnoka.

Gavrót olthatatlan, de nem tehetetlen honvágy fűtötte távoli hazája iránt. A moszkvai magyar kommunista emigráció egyik vezető alakja volt. A polgárháború internacionalista harcosait összefogó Bajtársi Kör elnöke, a Sarló és Kalapács című folyóirat szerkesztő bizottsági tagja, gyakori cikkírója. Egyik kezdeményezője az internacionalisták történetére vonatkozó iratok összegyűjtésének és feldolgozásának. Tudatosan készült a hazatérésre. 1929-ben írta egyik cikkében: „Az az út, amelyet

1919-ben a Kárpátokon keresztül akartunk megtenni, hogy segítségére legyünk a magyarországi proletariátusnak, újra időszerű lesz akkor, amikor a burzsoázia megtámadja a munkásosztály hazáját, a Szovjetuniót, és amikor segítő kezünket nyújtjuk Nyugat proletariátusa felé..." Jóslata megvalósult: 1944—1945-ben a szovjet hadsereg segítséget hozott a magyar népnek. Az a remény azonban, hogy Gavró Lajos is a felszabadító szovjet hadsereg tábornokai között lesz, nem vált valóra. Élete tragikus véget ért a személyi kultusz időszakában. 1957-ben rehabilitálták. Azóta a Szovjetunióban és hazánkban számos könyv, tanulmány és újságcikk méltatta forradalmi, katonai érdemeit.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 19—35. p. [Milei György életrajzi tanulmánya.]

Gavró Lajos visszaemlékezéséből. Párttörténeti Közlemények, 1967. 3. sz. 122—138. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968, Kossuth Könyvkiadó. 280 p.

László-Bencsik Sándor: Nagy magyarok idegenben. Bp., 1971. 133—140. p. [Életrajz és elbeszélés.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

GEREBLYÉS LÁSZLÓ

(CSÁKBERÉNY, 1904. MÁRCIUS 30.—BALATONFÜRED, 1968. OKTÓBER 18.)

József Attila-díjas költő, műfordító, a magyar munkásmozgalom régi harcosa. Apja falusi szatócs volt. Iskoláit Székesfehérvárott végezte, itt tett felsőkereskedelmi érettségit. 1923-ban jött Budapestre, és banktisztviselőként helyezkedett el. A társadalmi problémák iránt élénk érdeklődést tanúsító fiatalember már 15 éves korában verseket írt, melyekben hangot adott a felismert társadalmi ellentéteknek. Húszéves, amikor a munkásmozgalom aktív harcosaként részt vesz a Szociáldemokrata Párt, a Természetbarátok Turista Egyesülete és az Alkoholellenes Munkásszövetség megmozdulásaiban. 1924-től az illegális kommunista párt tagja. Kapcsolatot talált a haladó szellemű, forradalmár írókhoz, József Attilához, Nagy Lajoshoz, Gergely Sándorhoz és másokhoz. Első verseskönyvét 1925-ben adták ki.

1927-ben jelent meg a kommunista párt legális lapja, a 100%, amelyben számos versét és írását közölték. Tagja lett a Madzsar-féle kommunista sejtnek és munkatársa a Madzsar József által szerkesztett Társadalmi Szemlének. 1929-ben Forrás címmel folyóiratot indított, amelyet néhány szám után beszüntettek, s őt nem sokkal

később bebörtönözték. Szabadulása után Németországba ment, ahonnan visszatérve 1932 decemberében megjelentette „A Döntés Felé" című tanulmánykötetét a fasizmus ellen. Ezért újból letartóztatták. 1934-től fizikai munkásként dolgozott a Magyar Pamutipar óbudai telepén, s közben egy tanulmánysorozatot kezdett az ipari munkásság életkörülményeiről. Ezek az írások a Válasz című folyóiratban láttak napvilágot 1937-ben. Emiatt rendőri felügyelet alá helyezték, ezért 1938-ban Párizsba ment, s amikor kitört a második világháború, önként jelentkezett a francia hadseregbe. 1940-ben hadifogságba esett, ahonnan 1943 januárjában sikerült Párizsba visszatérnie. Itt bekapcsolódott a franciaországi magyarok ellenállási mozgalmába, s 1944-ben Párizs felszabadulása után tagja lett a Petőfi-századnak. 1945 nyarán visszatért Magyarországra. A Szabadság című lap munkatársa lett, majd 1946-ban a Nagyvilág főszerkesztője. 1949-ben a Kultúrkapcsolatok Intézetében, 1950-től pedig az Írószövetségben dolgozott. 1959-től három évig a párizsi Magyar Intézetet vezette, ahonnan visszatérve továbbra is a Nagyvilágot szerkesztette. Két ízben kapott József Attila-díjat és több kormánykitüntetést a forradalmár írói munkássága elismeréséül.

NAGY ETA

IRODALOM*

Komját Irén—Pécsi Anna: A szabadság vándorai. A magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973, Kossuth Kossuth Könyvkiadó, 216 p.

Markovits Györgyi: Illegális forradalmi versek 1932-ből. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 6. sz. 742—750. p. [G. L. elkobzott forradalmi versei és sajtópere.]

Markovits Györgyi: Munkásmozgalmi ember, költő, az ellenállás harcosa: Gereblyés László. Munkásőr, 1971. 4. sz. 21. p.

NEKROLÓG

Elhunyt Gereblyés László. Népszabadság, 1968. október 19. 9. p. Népszava, 1968. október 19. 4. p. Fodor József: Gereblyés László halálára. Élet és Irodalom, 1968. 43. sz. 6. p.

* 1969-ben jelent meg „Új Bolond Istók" címmel G. L. válogatott verseinek gyűjteménye Fodor József méltató előszavával (5., 10. p.). Verses műfordításainak gyűjteményét, az „Ezerarcú világ"-ot 1971-ben adta közre a Magvető Könyvkiadó.

GERGELY SÁNDOR

(SOPRONKERESZTÚR, 1896. FEBRUÁR 2.—BUDAPEST, 1966. JÚNIUS 14.)

Író, publicista. Kétszeres Kossuth-díjas (1949 és 1956). Igen szegény sorból küzdötte fel magát a szegények, elnyomottak szószólójává. Apja alkalmi munkás, édesanyja szolgáló, s a hat gyerek közül csak ő, a jó eszű kisdiák, végezhette el a középiskolát. Vidéki újságíróként a Sopron környéki szegénység volt alapélménye. 1915-ben, 19 éves fejjel bevonult katonának. 1918-ban háborús rokkant lett, elvesztette látását. 1920-ban sikeres szemoperáción esett át. Első elbeszéléseinek gyűjteménye, a „Sivatag" (1922). Ezt követi önéletrajzi regénye: a „Béke" (1924), amelyről Nagy Lajos értő kritikájában azt írta, „szenzáció ez a könyv".

1922-ben Gergely Sándor belépett a szociáldemokrata pártba, majd annak vezetőségi tagja lett. 1923-tól a Kékmadár című haladó folyóirat egyik szerkesztője volt. Regényeit, elbeszéléseit a Népszava közölte, s harcos írásaira a KMP vezetősége is felfigyelt. 1926-tól az MSZMP lapjának rendszeres írója lett, és Poll Sándor ajánlására felvették a KMP soraiba. 1926 és 1931 között rendszeresen járta az országot, és

szervezte a régi, 1919-es vöröskatonákat, az agrár- és az ipari proletariátust. Szerkesztője a Parasztok Lapja című legális kommunista lapnak, és állandó munkatársa a 100 %-nak. Regényei, novellaskönyvei a munkások, parasztok osztályharcát elősegítő olvasmányokká váltak. Sajtóperrel, házkutatásokkal tették itthon lehetetlenné az életét, így emigrálni kényszerült. 1931-től a Szovjetunió nyújtott második otthont számára. Moszkvában bekapcsolódott a nemzetközi irodalmi szervezetek és a Kominternmagyar szekciójának munkálataiba. 1932-től a Sarló és Kalapács egyik szerkesztője. 1939-ben a Szovjetunióban bemutatják „Vitézek és hősök" című drámáját. 1942-ben egy Moszkva környéki antifasiszta iskola irodalmi és politikai előadója lesz, mint a Vörös Hadsereg politikai főosztályának propagandistája és az Igaz Szó című hadifogolylap belső munkatársa. 1945 januárjában tért haza Magyarországra, ekkor az Ideiglenes Nemzetgyűlés diósgyőri képviselőjévé választották.

Már a húszas évek végén hozzákezdett, a Szovjetunióban pedig folytatta főművének, a „Dózsa trilógiá"-nak a megírását. A III. kötet már újra itthon jelent meg. A Magyar Írószövetség szervezője és első elnöke Gergely Sándor. Közben a Szabadság című lap kulturális rovatát vezeti. Győr-Sopron megye újjászerveződött mezőgazdaságának tanulmányozása céljából hónapokra leköltözik, s megírja a „Falusi jelentés" című riportkönyvét, majd 1955-ben a „Rögös út" című önéletrajzi regényét, 1961-ben pedig ennek folytatását, a „Tiltott utak"-at.

Témáin túl Gergely Sándor mesélőkedve, regényeinek dramatikus szerkezete teszik emlékezetessé azt a harmincegy művét, melyek zaklatott pályája folyamán életművé állottak össze. Műveit a kommunista eszmeiségre való törekvés és hit az emberek küzdőképességében jellemzi, ha időnként — különösen a harmincas és az ötvenes évek elején — hajlamos is volt bizonyos sematizálásra, alkotásainak nagy része kiállta az idők próbáját, s valóban „jelentésekké" váltak. Dokumentarista erővel hírt adtak a dolgozók két világháború közötti szenvedéseiről, küzdelmeiről. Történelmi írásai is a mához szólóak.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerk. Illés László. Bp., 1967. 169—181. p. [Imre Katalin tanulmánya.]

Bodó László: Gergely Sándor, a miskolci újságíró. Borsodi Szemle, 1971. 4. sz. 77—84. p.

Gergely Sándor: Drámák. Bp., 1971. 5—14. p. [Zalka Miklós G. S. munkásságáról „Ajánlás, előszó helyett" címmel.]

Gergely Sándor: Rögös út. Bp., 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó. 502 p. [Önéletrajzi jellegű regény.]

Gergely Sándor: Valami készül. Bp., 1967. 631—656. p. [Tamás Aladár utószava „Viharos idők regényírója" címmel.]

Magyar írók külföldön. Gergely Sándor. Nagyvilág, 1962. 4. sz. 620—621. p.

NEKROLÓG

Gergely Sándor. 1896—1966. Népszabadság, 1966. június 15. 8. p.

Juhász Géza: Gergely Sándor (1896—1966). Nagyvilág, 1966. 8. sz. 1274—1276. p

Szabolcsi Gábor: Hallgatás közben. — Búcsú Gergely Sándortól. Kortárs, 1966. 8. sz. 1321—1323. p.

GOLDMANN GYÖRGY

(VECSÉS, 1904. DECEMBER 21.—DACHAU, 1945. JANUÁR.)

A két világháború közötti magyar szobrászat egyik legnagyobb reménysége, az illegális kommunista mozgalom vezető egyénisége volt.

Édesapja haladó gondolkodású MÁV-felügyelő, a Magyar Tanácsköztársaság idején a vasutasok szakképzését vezette, ezért a húszas évek elején nyugdíjazták. Goldmann Györgyre már középiskolás korában felfigyelt rajztanára, feltűnt neki mintázó tehetsége, ezért különórákon oktatta. 1923-ban, érettségi után, az ifjú beállt egy épületdíszítő műhelybe, hogy ellesse a formázás mesterségét. 1924-ben felvették a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Kisfaludi Strobl Zsigmond tanítványaként igen jó eredményeket ért el. A Fiúfej szobrával már a KUT (Képzőművészek Új Társasága) III. kiállításán, 1926-ban szerepelt.

A Horthy-korszak művészetellenes légköréből Párizsba szabadulva, mohón vetette rá magát az új utakat kereső szobrászat tanulmányozására. Párizsi tartózkodása alatt (1926—1928) készített faragása a Tanulmányfej, már kiforrt realista alkotás. Itt készült az Önportré is, mely a párizsi Grand Palais-ban rendezett kiállítá-

son éppen humánumával, gyöngéd egyszerűségével tűnt ki, és dicséretben részesült.

Kisfaludi 1928-ban hazahívatta tehetséges tanítványát, és az Epreskertben műtermet járt ki számára. Egész sor portréja (Női fej, Kornis Dezső arcmása, Trauner portréja) azt bizonyítja, hogy a kinti tanulmányúton látóköre bővült, s példaképe a gondolkodó, küzdő ember lett. Ars poeticáját egyre inkább a munkásság ügye határozza meg. Nem akart „hivatalos művész" lenni, ezért előbb otthagyta 1929-ben a főiskolát, majd az epreskerti műtermet is, és az Ipoly utcában, egy fémgyűjtő telepen bérelt helyiséget. Itt készült a Munkás, melynek megmintázása emberi, esztétikai, világnézeti elkötelezettségének legszebb tanújele. Az életnagyságban mintázott mű modellje egyik munkanélküli barátja volt, aki bevitte őt a Munkás Testedző Egyesületbe. A világgazdasági válság kezdeti évében a kiszolgáltatottság éppúgy tükröződik ebben a szoboralakban, mint az emberi méltatlanság elleni lázadás, s az erő a végső győzelemre. Ezzel a művével Goldmann a szocialista realista irányzat egyik úttörője, tudatos művésze lett.

Saját életében is fordulópontot jelentett a Munkás. Megalkotásától kezdve keresni kezdte azokkal a haladó körökkel a kapcsolatot, akik feleletet tudnak adni a kizsákmányolás, elnyomás megszüntetését sürgető kérdésekre. Így került kapcsolatba először Madzsar József körével, majd az első kommunista művészsejt munkájába is bekapcsolódott. Eljárt Vilt Tibornak a Vasvári Pál utcában levő műtermébe, ahol vitákat rendeztek. Madzsar letartóztatása után a szemináriumot Vértes György vezette. Goldmann György 1932-től a KMP tagja. Ettől kezdve művészetét is a munkásmozgalom szolgálatába állította: a párt agitációs, propagandamunkáját fotómontázsok készítésével, plakátok rajzolásával is segítette. Legigazibb pártmunkájává mégis a magyar valóság ellentmondásait leleplező szobrai váltak. A kommunista és a szimpatizáns képzőművészek részére 1932-ben Goldmannék létrehozták a Szocialista Képzőművészek Csoportját, hogy legális munkával, kiállításokkal segíthessék a magyar munkások, dolgozók, értelmiségiek öntudatosítását, hogy hirdessék a kommunista eszmékért való áldozatos munkát, harcot, bátor kiállást. Nagy szerepe volt Goldmann Györgynek, hogy a csoport tagjai mind ideológiailag, mind művészileg felkészültek egy szélesebb hatókörű, antifasiszta, népfront jellegű harcra. Az illegális és a legális munkát ez a kör éppen az ő segítségével tudta zökkenőmentesen összekapcsolni. Goldmann György először az Állásnélküli Diplomások Országos Bizottságában (ÁDOB) dolgozott, majd az 1936—1937-es ideiglenes pártfeloszlatás után a párt újjászervezésében vett részt, mint a budapesti területi bizottság tagja. Közben nem feledkezett meg arról, hogy állandóan fejlessze a saját és művésztársai kifejezőeszközeit. A Könyöklő munkás szobra a harcra készen álló, megalkuvást nem ismerő munkásság szimbóluma lett, a Horthy-rendőr fából faragott figurája pedig a fasiszta diktatúra elbutított végrehajtóját, annak gyűlöletes és kisszerű képviselőjét állítja pellengérre, vele leleplezve a hatalom gyenge pontját is. A Bagi Ilona emlékére készült Munkáslány síremléke a munkásosztály mérhetetlen szenvedésének, de a harcot továbbélők elszántságának líraian szép szobra lett. Politikai munkája mellett Goldmann számos portrét, munkásfejet készített ezekben az években.

1942 tavaszán Schönherz Zoltánnal, Rózsa Ferenccel és sok száz harcos kommunistával együtt lefogták őt is. Hetekig tartó kínzás után, a Schönherz és 14 társa elleni perben, mint negyedrendű vádlottat életfogytiglani fegyházra ítélték. A szegedi

Csillag-börtönben számtalan tervrajzot és gyönyörű kis szobrot készített: a bilincsét széttörő női akt a felszabadulást példázza. A Margit körúti katonai fogház rabjai között Goldmann Györgyöt is átadták a nyilasok 1944. október 22-én a német fasisztáknak, akik haláltáborba, Dachauba hurcolták, ahol 1945 januárjában éhen halt.

Emlékére a felszabadulás után több ízben kiállítást rendeztek.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM

Erdős László: Valami készül. Harc a szocialista realizmusért. Bp., 1964, Magvető. 112 p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 233—248. p. [Hámori Ottó elbeszélése Szobrok és modellek címmel.]

Kontha Sándor: Goldmann György művészetéről. Művészet, 1961. 4. sz. 8—10. p.

Németh László: Modern magyar művészet. Bp., 1968. 98, 100, 117. p.

Tibély Gábor: Goldmann György emlékére. Művészet, 1972. 8. sz. 15. p.

Vértes György: A realista művész. Művészettörténeti Értesítő, 1962. 2—3. sz. 188—196. p.

Vértes György: Goldmann György (1904—1945). Kritika, 1970. 4. sz. 30—35. p. [Emlékezés a Fészekben halála 25. évfordulóján.]

Vértes György: Harc a szocialista realizmusért (1929—1936). Kortárs, 1961. 12. sz. 910—924., 1962. 1. sz. 111—122. és 2. sz. 280—290. p.

Vida Ferenc: Emlékezés Goldmann Györgyre. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. 131—142. p.

GOLUB RUDOLF

(ARLÓ, 1901. OKTÓBER 24.—NÉMETORSZÁG, 1944.)

Nevét ismerték Franciaországban a Pas de Calais-i, a Szovjetunióban az Anzsero-Szudzsenszk bányatelepén élő magyar származású bányászok csakúgy, mint Tatabánya, Salgótarján bányászai. Fiatal korától bányászként dolgozott. 1917-től már az MSZDP tagja. Az 1920-as évek elején a bányamunkások keresete még a legminimálisabb szükségleteket sem fedezte. Jobb munka- és kereseti lehetőség reményében 1923-ban Golub Rudolf családjával az észak-franciaországi bányavidéken, Dechy községben telepedett le. „Komoly, határozott, szűkszavú, tárgyilagos ember volt" — emlékeznek rá barátai és harcostársai. Az északfrancia bányamedencében dolgozó magyar bányászok szervezésében vezető szerepet töltött be. 1924-ben már a Francia Kommunista Párt tagja. Ő is részt vett a Francia Kommunista Párt magyar szekciójának megalakításában, egy időben kerületi titkár volt. Szerepe volt az 1930. szeptember 1-i bizottság létrehozásában, és a Vörös Segély gyűjtésében a dechyi bányavidéken. A párizsi Szakmaközi Bizottságot rendszeresen tájékoztatta a bányászok helyzetéről. 1932 januárjában kiutasították Franciaországból az ott élő magyar bányászok egy

részét, köztük Golub Rudolfot is, aki a Szovjetunióban, Nyugat-Szibériában telepedett le. Bányásziskolára küldték, melynek elvégzése után aknász-vezetőhelyettes lett, majd elnyerte a sztahanovista kitüntetést. 1932 és 1937 között az SZKP tagja volt. 1938-ban hazatelepült Tatabányára. 1940-ben már kapcsolatban állott a Budapesten dolgozó kommunistákkal.

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban kifejtett tevékenységéért nagy tekintélyre tett szert a helybeli bányászok között. Golub Rudolf Nédermann Ferenccel és mások közreműködésével bányászbizottságot alakított, amely az illegális KMP Központi Bányászbizottságának magva lett. Amikor az ellenállási mozgalom számára új lehetőségek nyíltak, Golub Rudolf Petőfalvi Lajossal a bányászok egységes ellenállási akcióját szervezte. 1944. október 30-án illegális pártmegbeszélésre igyekezett, amikor az utcán elfogták, letartóztatták. A defenzív osztály Rökk Szilárd utcai vallatóhelyére vitték. Innen a komáromi Csillag-erődbe, majd a dachaui koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan többé nem tért vissza.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 529—531, 663. p.

Dóme Piroska: Harcoló bányász. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó, 204. p.

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. [Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő] Bp., 1969, 40—51. p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 118—120. p.

Németh József: Golub Rudolf. Bp., 1955. Soksz. 4. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 24—25. p.

GOMBOS FERENC

(FÜLÖPSZÁLLÁS, 1877. ÁPRILIS.—BUDAPEST, 1919. DECEMBER 29.)

A magyarországi Tanácsköztársaság kiemelkedő harcosa és mártírja. Vasmunkás, géplakatos, húsz éven át a csepeli Weiss Manfréd-gyárban dolgozott. Mint gyárbizalmi mindig az élen küzdött a század eleji bérharcokban és forradalmi megmozdulásokban. Gyakran eljárt a Galilei-körbe, és ő lett Csepelen a Korvin Ottó körül kialakult antimilitarista csoport eszméinek egyik terjesztője. Harcainak egyik legkiemelkedőbb pillanata az volt, amikor a csepeli munkásság nagygyűlése az ő kezdeményezésére 1919. március 19-én történelmi jelentőségű határozatban követelte a bebörtönzött kommunista vezetők szabadon bocsátását. A Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapító tagja lett.

A Tanácsköztársaság idején a budapesti forradalmi törvényszék kitűnő bírája, majd tanácselnöke lett. De nemcsak a bírói székben bizonyult a munkásosztály méltó képviselőjének, hanem későbbi beosztásában, a Belügyi Népbiztosság egyik karhatalmi egységének parancsnokaként is. Egységével részt vett a dunántúli ellenforradalmi bandák leverésében. Példamutató bátorsággal számolta fel fegyelmezett

fegyveres osztagával a csornai ellenforradalmat, s egyéb dunántúli ellenforradalmi kísérleteket és szabotázsakciókat. Részt vett a budapesti ludovikás felkelés leverésében és a József telefonközpont megtisztításában. Július hónapban ismét a Dunántúlon küzdött a proletárhatalom megszilárdításáért. A Tanácsköztársaság megdöntésének híre Székesfehérvárott érte Gombos Ferencet és csapatát — ő helyén maradt és ellenállt, szakaszával tovább harcolt egészen 1919. augusztus 5-ig. Augusztus 19-én az ellenforradalmárok letartóztatták. 1919. december 19-én az ellenforradalom vésztörvényszéke halálra ítélte, és december 29-én Korvin Ottóval és társaival együtt kivégeztette.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Kelen Józsefné: Vértanúk dicsőséges emléke. Szabad Nép, 1954. december 29. 3. p.

Nagy idők tanúi emlékeznek. (1918—1919). (Összeáll. Lányi Ernőné) Bp., 1959. 196—205. p. [Bancsó László visszaemlékezése „A csornai ellenforradalom" címmel.]

Rákos Ferenc: Gombos Ferenc, a Tanácsköztársaság jogrendjének őre. Béke és Szabadság, 1954. március 31. 6. p.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp., 1961. 216, 218, 222. p.

T. Szerémi Borbála: A szabadság vértanúi. Bp., 1960, 60—64. p.

GOSZTOLA ISTVÁN

(ŐSI, 1896. AUGUSZTUS 29.—SZOVJETUNIÓ, 1943. AUGUSZTUS.)

Földműves. Gazdálkodó paraszti szülők gyermeke. 1914 őszén önként jelentkezett katonának, s novemberben már hadifogságba esett. Különböző táborokban élt, majd a cseljabinszki táborba került. Ott lett 1918 tavaszán az OK(b)P tagja, majd pártvezetőségi tag is. Pártszervezete javasolta a Szverdlov Egyetemre, ezért 1920 decemberében Moszkvába utazott. Az egyetem elvégzése mellett tagja volt a magyar kommunista csoportok irányítását ellátó agitációs-propaganda osztályok vezetőségének.

1921 októberében a párt utasítására hazatért. Szovjet-Oroszországban kifejtett kommunista tevékenységéért a csóti hadifogolytáborban letartóztatták, s a székesfehérvári hadbíróság 1922 áprilisában két és fél évi börtönre ítélte. 1924-től, szabadulásától kezdődően Budapesten élt.

Noha a volt oroszországi hadifoglyokat a rendőrség és csendőrség szigorú megfigyelés alatt tartotta, Gosztola Istvánnak sikerült kapcsolatot kiépíteni néhány egykori hadifogolytársával. E kapcsolatokra támaszkodva kezdte meg agitációs és szervező munkáját 1926 szeptemberében, amikor a KMP Titkárságától megbízást

kapott vidéki pártmunkára: Budapest környékén, Székesfehérvárott és környékén. Tevékenységét a KMP Titkársága és Külföldi Bizottsága igen jelentősnek ítélte. Az 1927 februárjában megkezdődött kommunistaellenes hajsza közepette még majd három hónapig sikerült — szigorú illegalitásban — elkerülnie a letartóztatást. A bírósági tárgyaláson — a Szántó Zoltán és társai ellen indított per egyik fővádlottjaként — bátran és öntudatosan viselkedett. A törvényszék négyévi börtönbüntetésre ítélte. A börtönben a kommunista kollektíva tagja volt, megromlott egészségi állapota ellenére, részt vállalt a foglyok tiltakozó akcióiban, éhségsztrájkjaiban.

A rendőrségi kínzások, majd az embertelen börtönviszonyok következtében súlyos tüdőbeteg lett, élete is veszélyben forgott. Így amikor 1931-ben kiszabadult, néhány illegalitásban eltöltött hét után, a párt segítségével a Szovjetunióba utazott. Ott azonnal orvosi kezelésben részesítették, majd a Krímben egy tüdőszanatóriumban helyezték el. Később kinevezték a szanatórium igazgatójává, s itt dolgozott a törvénysértések idején bekövetkezett letartóztatásáig, amelynek áldozata lett.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Mike Tiborné: Gosztola Istvánra emlékezik Apró Antalné. Napló [Veszprém], 1968. december 30. 2. p.

Németh Erzsébet: Gosztola István. Életutak. Fejér Megyei Hírlap, 1968. november 24. 3. p.

Vadász Ferenc: Egy kései Dózsa-utód. Hetvenöt éve született Gosztola István. Pártélet, 1970. 10. sz. 45—46. p.

GŐGÖS IGNÁC

(TAMÁSI, 1893. MÁJUS 22.—TAMÁSI, 1929. JÚLIUS 30.)

Három fivérével együtt a tamási Márton-malomban dolgozott, majd asztalosmesterséget tanult. 16 éves korában, mint malomasztalos-segéd Mohácson, később Kaposvárott kereste kenyerét, és itt került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1913-ban a famunkás-szakszervezet tagja lett. Az első világháború kitörésekor behívták katonának. 1914 decemberében a galíciai fronton harcolt, de rövidesen orosz fogságba esett, és a taganrogi fogolytáborba került. Kezdetben a táborban, utóbb egy közeli gyárban végzett asztalosmunkát. Megtanulta az orosz nyelvet, és módja nyílt arra is, hogy politikai ismereteit bővítse. Fogolytársai szerették, megbíztak benne. A forradalom győzelme után, 1918 áprilisában, a moszkvai pártkonferencián Gőgös képviselte őket. Itt Kun Bélával és Szamuely Tiborral is megismerkedett.

A szocialista forradalom védelmében három évig harcolt az intervenciósok és a fehércsapatok ellen mint a Vörös Gárda internacionalista tagja. 1921-ben pártmegbízatással tért vissza Magyarországra, s szülőfalujában telepedett le. Amikor 1923-ban régi barátja és elvtársa, Őri Károly a bécsi emigrációból illegális párt-

munkára hazatért, Gőgös Ignác is a fővárosba utazott, s Őrivel és Hámán Katóval együtt részt vett a KMP szervezési munkáiban. Tagja volt az MSZDP-nek, és vezette a famunkás-szakszervezet ellenzéki tevékenységét, bérharcokat irányított. Egyik alapítója, vezetőségi tagja, legeredményesebb szervezője volt az MSZMP-nek. 1925 augusztusában az illegális KMP első kongresszusán Bécsben a Központi Bizottság tagjává választották. A KMP KB titkárságának is tagja volt.

Hazatérése után Őri Károllyal és Hámán Katóval együtt letartóztatták. Vallatásakor súlyosan bántalmazták. Három és fél évi fegyházbüntetésre ítélték. Szervezete a börtönben kapott súlyos betegségekkel nem tudott megbirkózni, s röviddel szabadulása után meghalt.

A KMP Bécsben megjelenő folyóirata, az Új Március 1929 őszén ezekkel a méltató sorokkal búcsúzott Gőgös Ignáctól: „Fáradhatatlan, áldozatkész, minden munkát egyforma lelkesedéssel és odaadással végző nagyszerű pártmunkás, példaképe az igazán szerény, hű, a párttal ízig-vérig eggyé olvadó hivatásos forradalmárnak. Bármely munkaterületen dolgozott ... mindenütt testvérükként szerették munkatársai, mindenütt rajongtak érte mint vezetőjükért — érte, az egyszerű, puritán, de lánglelkű forradalmárért!"

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Baktai Ferenc: Egyszerű földműves ember. Népszava, 1958. május 22. 3. p.

K. Balog János: Értünk éltek, értünk haltak. Szekszárd, 1972. 56—58. p.

Boda Ferenc: Bizottság kutatja Gőgös Ignác élettörténetét. Ki, hogyan emlékezik az ifjú Gőgös Ignácra. Tolna Megyei Népújság, 1962. október 23—24.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929 és 1929—1935. Bp., 1964, ld. névmutató

Évfordulók, 1973. Bp., 1972. 127—130. p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., Kossuth Könyvkiadó 1971. 288 p.

Vadász Ferenc: Gőgös Ignácról születésének 75. évfordulóján. Népszabadság, 1968. május 22. 6. p.

GREINER JÓZSEF

(ZALASZENTGRÓT, 1901. JÚLIUS 12.—SZOVJETUNIÓ, 1945. JANUÁR 16.)

Az első világháború utolsó esztendejében, tizenhét évesen őt is besorozták katonának, de a frontra már nem jutott ki. A háborúnak véget vetett az októberi polgári demokratikus forradalom. Szülőfalujában helyezkedett el, és a KMP helyi szervezete munkájában segédkezett. 1919 júniusában Budapesten beiratkozott a Munkásegyetemre. A Tanácsköztársaság leverése után letartóztatták, majd szabadlábra helyezték. 1920 januárjában Bécsbe szökött. A megélhetést keresve a háború utáni Európa zűrzavarában Bécs, Berlin és Csehszlovákia városai között bolyongott. Olykor hosszabbrövidebb időre letartóztatták tiltott határátlépés és útlevél nélküli utazásai miatt. Munkácson került kapcsolatba ismét a kommunista párttal. 1921. július elején útlevél nélkül Bécsbe érkezett, volt földijéhez, Hamburger Jenőhöz. Az ő segítségével kapcsolódott Landler Jenő csoportjához. Magyarországi pártmunkára jelentkezett, Hirosik János tanította és irányította Pestre.

1921. augusztus 27-én lépte át, útlevél nélkül, a magyar határt. 1922 július—augusztusában a pesti rendőrség jelentései már a megélénkült illegális kommunista

mozgalomról szóltak. Gerő Ernő szerkesztésében ekkor jelent meg Magyarországon az illegális Kommün és külön az ifjúmunkások számára az Ifjú Proletár. Gerő helyettese a lapok szerkesztésében, írásában, előállításában és terjesztésében Greiner József volt. Részt vett a Bécsből érkező titkos anyag és röplapok terjesztésében. A munka irányítását, a lap megjelentetését Gerő távollétében ő intézte. Mint kitűnő népnevelő és agitátor hamarosan híveket szerzett a pártnak a cipészek, a bognárok, a kovácsok és a sütők szakszervezetében. Kapcsolatokat épített ki a Magántisztviselők Országos Szövetségében, az Általános Fogyasztási Szövetkezetben, a Schlick-gyárban, Budapest nagyobb üzemeiben. Összeköttetést teremtett vidéki kommunistákkal is, először Zalaszentgróton és Kanizsán, majd egy vasúti szerencsétlenség alkalmával, amelyben maga is megsebesült — Szombathelyen.

Budapesti működése alatt többször fölrándult Bécsbe, ahol Lukács Györggyel, Landlerrel, Sallaival, Révaival, Lengyel Gyulával — a KMP vezetőivel — vitatta meg a párt itthoni munkáját. Beszámolói, vitái önálló gondolkozásról tanúskodtak.

1922 szeptemberében a rendőrség hosszas figyelés után lecsapott a mozgalomra. Száznál több férfit és nőt tartóztattak le. A letartóztatottak többségét kegyetlenül megkínozták. Greiner József volt a látványos nagy per 2. számú vádlottja. 1923. május 26-án, héthónapi vizsgálati fogság beszámításával tizenhárom évi fegyházra, tízévi hivatalvesztésre, polgári jogainak felfüggesztésére és Budapestről való kitiltásra ítélték.

Greiner büntetését nem ülte le, mert elítélt társaival együtt a szovjet—magyar fogolycsere-akció keretében, a magyar hatóságok kénytelenek voltak utazását a Szovjetunióba engedélyezni.

A Szovjetunióban jól megtanult oroszul, úgyhogy 1930-ban már a Za indusztrializaciju napilap helyettes szerkesztője volt. 1932-ben Engelsben, a Volga menti Német Autonóm Köztársaság városában megjelenő napilap felelős szerkesztője. 1935 táján újra Moszkvában találjuk, mint a Gudoknak, a vasutasok napilapjának, majd kiadójának helyettes főszerkesztőjét. 1941 táján visszatért a Volga menti Német Köztársaságba, ahol 1942-ben vagy 1943-ban koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték.

Meg nem erősített hírek szerint 1945. január 16-án halt meg.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 170—173. p.

GYETVAI JÁNOS

(SZENTLŐRINCKÁTA, 1889. ÁPRILIS 8.—BUDAPEST, 1967. MÁJUS 14.)

„Nem tagadhattam, miközben 1946 áprilisában hol gyorsan, hol meg-megállva és visszatekintve lépkedtem föl a repülőgépre vezető lépcsőfokon, izgalom ringatott és tett kapkodóvá. Indulok haza! Hazámba! Magyarországba! Huszonhat esztendei távollét, száműzetés, kontinenseket átszelő bujdosás után. Szolgahazából menekültem. Szabad hazába térek vissza." — írja visszaemlékezéseiben.

Gyetvai János is azok közé a magyar kommunisták közé tartozott, akiknek a Tanácsköztársaság megdöntése vándorbotot adott kezébe. Néhány éves európai bolyongás után 1924-ben az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. Szerkesztette az amdrikai magyar kommunisták lapját, az Új Előrét, majd a Magyar Jövőt. Sorsa sok országon keresztül űzte. Minden országban ahol élt, kettős hűség jellemezte, hűség a forradalmi munkásmozgalomhoz, és hűség választott és szeretett szakmájához, az újságíráshoz. Szegényparaszti családból származott, korán bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1913-ban Jászberényben szerkesztett először szocialista lapot. Az első világháború előtt a Népszava belső munkatársa volt. A Tanácsköztársaság

idején a Vörös Hadsereg hivatalos lapjának, a Vörös Katonának volt a szerkesztője. A proletárhatalom megdöntése után néhány hétig Budapesten bujkált, majd Bécsbe szökött, és azonnal bevetette magát a párt újjászervezéséért vívott küzdelembe. 1920-ban a Kassai Munkás szerkesztőségében, 1921-ben Pécsett a pécsi Szocialista Pártban és a párt lapjánál dolgozott. Néhány évi berlini tartózkodás után került ki Amerikába, ahol a magyar kommunista emigráció és az Egyesült Államok Kommunista Pártja munkájának aktív résztvevője volt. Hazatérése után főispánként, majd a Magyar Népköztársaság törökországi követeként tevékenykedett. Újságírói hivatásához ekkor is hű maradt. 1950—1957 között a Lapkiadó Vállalatnál dolgozott. Német nyelven néhány regénye, magyar nyelven elbeszélései, irodalmi riportjai tükrözik egy harcos életút tiszteletre méltó állomásait.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 41—43. p.

Gyetvai János: Ezt láttam Amerikában. Bp., 1952. Szépirodalmi Könyvkiadó. 208 p. [Amerikai emigrációs éveiről.]

Gyetvai János: Fegyverek és emberek. Regényes korrajz. Bp., 1959, Zrínyi Kiadó. 304 p. [Önéletírás 1919-ig.]

Gyetvai János: Két világ között. (Emigrációs emlékeimből). Bp., 1963. Szépirodalmi Könyvkiadó. 226 p.

Megmaradt erőmmel küzdök tovább. Beszélgetés a 75 éves dr. Gyetvai János elvtárssal. Népszabadság, 1964. április 8. 7. p.

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962. 223—238. p. [Salyámosi Miklós tanulmánya „Gyetvai János és Lékai János" címmel.]

NEKROLÓG

Dr. Gyetvai János. 1889—1967. Népszabadság, 1967. május 16, 5. p.

Nemes György: Búcsú Gyetvai Jánostól. Élet és Irodalom, 1967. május 20. 3. p.

Dr. Gyetvai János. Magyar Sajtó, 1967. 6. sz. 166. p.

HAÁSZ ÁRPÁD

(ŐRISZENTPÉTER, 1896. AUGUSZTUS 16.—BUDAPEST, 1967. ÁPRILIS 1.)

A magyar és az osztrák kommunista mozgalom harcosa. Apja kereskedelmi alkalmazott volt, fia jövőjéhez nagy reményeket fűzött, ezért gimnáziumban taníttatta. 1914-ben Szombathelyen érettségizett, majd beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára. Megélhetése és továbbtanulása érdekében előbb korrepetáló órákat adott, később törvényszéki díjnok lett. 1915-ben mint egyetemi hallgató már aktív tagja volt a Galilei-körnek, később a forradalmi szocialisták néven ismert antimilitarista csoportnak. 1918 őszén diplomát szerzett, és joggyakornokként dolgozott 1919. március 21-ig. 1918 januárjában a Galilei-kör feloszlatása után és az általános politikai tömegsztrájk idején rendőri őrizetben tartották. Küzdött a KMP megalapításáért és annak 1918-tól, megalakulásától tagja volt. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatási Népbiztosságon politikai megbízott és az ifjúmunkás és diák szociális ügyosztálynak a vezetője. A proletárdiktatúra leverése után 1919 novemberében Bécsbe menekült. Ott részt vett a magyar kommunista emigráció munkájában, később tagja lett Ausztria Kommunista Pártjának, annak központi

és bécsi szervezetében vezető funkciókat töltött be. Munkatársa, majd felelős szerkesztője volt a Rote Fahne című pártlapnak. Az osztrák munkások 1934. februári Schutzbund-felkelése után letartóztatták, másfél évet töltött börtönben és internáló táborban. Szabadulása után Prágában mint propagandista és újságíró végzett pártmunkát. 1936—1938 között tanár a moszkvai Lenin-iskolán. A második világháború kitörésekor Párizsban az Ausztria Kommunista Pártja Központi Vezetőségének külföldi bizottsága mellett dolgozott. Később részt vett a francia ellenállási mozgalomban, amiért 1941-ben letartóztatták, kétévi börtönbüntetés után különböző gyűjtőtáborok, internáló táborok foglya volt. Valamennyi börtönben, táborban részt vett a kommunisták által szervezett ellenállási mozgalomban. Az osztrák gyűjtőtáborból való szabadulása után, 1945 májusától hazatéréséig, az osztrák kommunista párt Központi Bizottságának vezető munkatársa volt.

1948-ban harcostársával, feleségével együtt visszatért Magyarországra. Egy ideig a párt Központi Vezetőségének apparátusában, később más állami beosztásokban dolgozott. 1951-től a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője, majd az Általános Kar dékánja volt. 1952-ben a közgazdaságtudomány kandidátusává minősítették. 1964. évi nyugállományáig igen sokat tett a fiatal kutatók és oktatók ideológiai neveléséért. A közgazdasági tudományok terén fontos elméleti tevékenységet fejtett ki. Számos egyéb állami és társadalmi funkciója mellett részt vett az UNESCO és a Magyar ENSZ Társaság Intéző Bizottságának munkájában. Tagja volt az Országos Béketanácsnak. Munkásságáért, harcos életének elismeréseként más kitüntetések mellett, két alkalommal megkapta A Munka Vörös Zászló Érdemrendjét.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Haász Árpád: A századeleji magyar társadalom és a Galilei-kör. Valóság, 1959. 1. sz. 17—26. p. [Beszéd a Galilei-kör megalakulásának ötvenéves évfordulóján, személyes emlékek alapján.]

Haász Árpád: Az illegális magból kommunista párt lett. Szabad Ifjúság, 1955. november 20. 4. p. [Visszaemlékezés.]

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Kelen Jolán: Galilei-per a XX. században. Bp., 1957, Kossuth Könyvkiadó. 206 p.

NEKROLÓG

Dr. Haász Árpád. 1896—1967. Népszabadság, 1967. április 2. 4. p. Népszava, 1967. április 2. 4. p.

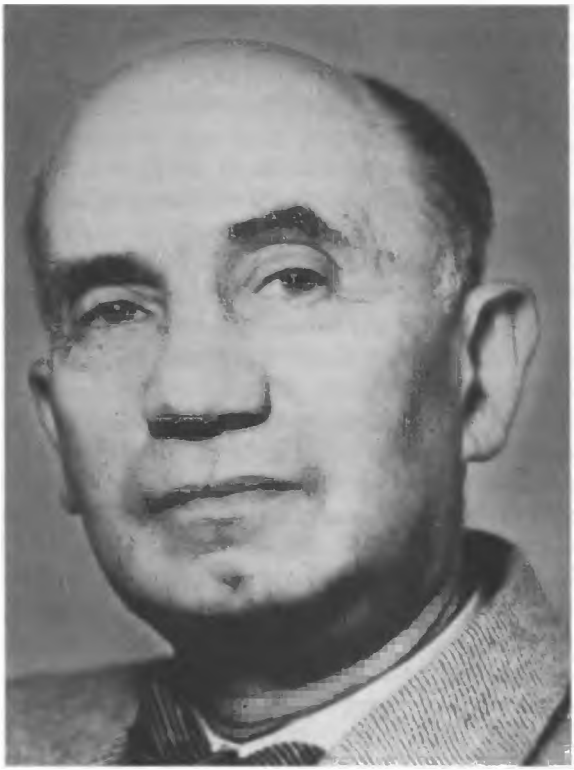

HAJDU GYULA

(SOMOGYSZIL, 1886. MÁJUS 8.—BUDAPEST, 1973. AUGUSZTUS 21.)

Századunk első évtizedeiben a pécsi bányászok, Baranya munkássága az ő szellemi vezetésével, politikai irányításával kovácsolódtak társadalmi erővé. Szerették és bíztak benne. Szavára letették a szerszámot, hogy nélkülözést vállalva, a sztrájk fegyverével kényszerítsék akaratukat az őket kizsákmányolókra. Amikor a munkásoknak bátor harcukért a bíróság előtt kellett felelniük, akkor is mellettük volt, jogi tudását latba vetve védte őket. De hallgattak reá akkor is, amikor a kedvezőtlen körülmények miatt lebeszélte őket az értelmetlen, kilátástalan sztrájkról.

Joghallgató volt még Hajdu Gyula, amikor a Pécsi Naplóba írogatott, majd az MSZDP helyi vezetőinek kérésére 1906-tól a Munkás című szocialista lap rendszeres vezércikkírója lett. Ez évben alakult meg Pécsett a Szabadgondolkodók Társasága, amely őt titkárrá, és a példaképként tisztelt és szeretett dr. Doktor Sándort — későbbi apósát — elnökké választotta. A társaság munkásképző iskolát szervezett, előadói között ott találjuk Hajdu Gyulát. Egyik előadása „Az ember", 1907-ben nyomtatásban is megjelent. Tevékenységét a Munkásképző Egylet nagyrabecsülte,

1907-ben elnökévé választotta, s ezzel megkezdődött párttevékenysége. Az az év október 10-i nagy munkásgyűlésen már ő volt a párt szónoka. 1910-ben kezdte meg ügyvédi gyakorlatát, s ekkor lett a párt végrehajtó bizottságának tagja. Következő évben beválasztották a városi törvényhatósági bizottságba. Tisztségét mint meggyőződéses szocialista a munkások érdekeinek védelmére használta fel. Jól ismerte a munkások küzdelmes életét, de alkalma volt a vagyonos családok életmódjába is betekinteni. Kisdiák korától gazdag diákok oktatásával gondoskodott magáról, így korán közvetlen tapasztalatokat szerzett a feszülő társadalmi ellentétekről. Választott foglalkozása révén jómódú polgárrá válhatott volna, de ő mást, a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelem nehéz útját választotta.

Az első világháború idején, 1915 végén behívták, a következő év októberétől hét hónapot töltött az orosz fronton. 1917 áprilisában leromlott egészségi állapotban szabadságra hazament. Tartalékos hadnagyi egyenruhában folytatta pártmunkáját. Járta a bányákat. A bányászok követelésére szeptemberben felmentést kapott, és így minden idejét a mozgalom javára fordíthatta. A polgári demokratikus forradalom idején ő lett a Nemzeti Tanács titkára Pécsett. November közepétől, a szerb megszállás következtében nehezebbé vált a város vezetőinek és a szociáldemokrata pártnak a munkája. 1919 februárjában memorandumban tiltakoztak a szerb katonai parancsnokságnál a magyar közigazgatás megszüntetése ellen, amire válaszként Hajdu Gyulát hatodmagával Mitrovicára vitték, bezárták, és tömeges letartóztatások folytak Pécsett. A bányászok, munkások, vasutasok, postások, kereskedők, hivatalnokok egységes fellépése, 18 napig tartó sztrájkja tárgyalásra kényszerítette a megszállókat. Hajdu Gyula Belgrádban elérte, hogy visszaállították a magyar közigazgatást.

Röviddel a tárgyalások befejezése után jött létre a magyar proletárhatalom. Hajdu Gyula a Tanácsköztársaság munkájában részt akart venni, ezért Budapestre ment, jelentkezett Kun Bélánál. A délvidék biztosa lett Kaposvár székhellyel, azzal a feladattal, hogy a megszállt területek lakosságának helyzetén segíthessen, és a megszálló katonák körében irányítsa a propagandamunkát. Egyben Baranya megye kormányzótanácsi biztosának teendőit is ellátta, és a kaposvári 44. vörösdandár politikai megbízotti tisztét is. Pécsről és környékéről még a sztrájk idején, majd a tanácshatalom létrejöttének hírére tömegesen szöktek át a határon a bányászok, hogy jelentkezzenek a Vörös Hadseregbe, vagy Hajdu Gyula szavára, az általa kijelöltek visszatértek otthoni pártmunkára. Hajdu Gyula a Tanácsköztársaság idején is hűséggel szolgálta a munkásosztály érdekeit. Fegyverrel védte az ellenforradalmárok ellen, és mint küldött szót emelt a proletárdiktatúra védelmében a Tanácsok Országos Gyűlésén. Megbecsülését bizonyítja, hogy tagja lett a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak.

A Tanácsköztársaság leverése után a szerb megszállók engedélyt adtak a területükről átszököttek, vöröskatonák visszatérésére, csak Hajdu Gyulától tagadták meg a menedékjogot. Így ő Olaszországba, Milánóba ment. Elhelyezkedett az Avantinál, előbb a torinói, majd a római szerkesztőségben dolgozott. Egy év múlva a bányászok követelésére (sztrájkkal fenyegetőztek) visszatérhetett Pécsre. Egyik kezdeményezője volt, hogy a helyi pártszervezet elszakadjon az MSZDP-től, felvegye a Szocialista Párt nevet, elfogadja a III. Internacionálé irányelveit. Csupán öt hónapig dolgozhatott otthon, mert a szerb katonai hatóságok kiutasították.

1945-ig emigrációban élt, előbb Bécsben, majd Franciaországban. Bécsben a KMP

tagja lett, és innen támogatta a pécs-baranyai mozgalmat. A KMP küldöttjeként 1921-ben részt vett a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán. 1935-ben a Francia Kommunista Párt tagja lett. Párizsban előadásokat tartott a Horizont Klubban, amelyet a haladó mozgalmak összefogására alakítottak, és más területen is végzett propagandamunkát.

A felszabadult Magyarországra, telve tetterővel, 59 évesen tért haza. Előbb az MKP Baranya megyei Végrehajtó Bizottságában dolgozott, majd országgyűlési képviselővé választották. 1946-ban iparügyi, majd igazságügyi államtitkár, később az Állami Ellenőrzési Központ főosztályvezetője. 1949-től a jogi kar politikai tanszékét vezette, 1951-től a nemzetközi jog tanára, tudós művelője. Az emberiség sorskérdéseivel, a háború és béke, a fegyverkezés és leszerelés, a szuverenitás jogi lehetőségeinek kérdéseivel foglalkozott, több ilyen tárgyú és munkásmozgalmi témájú könyve jelent meg. Forradalmár volt és tudós, olyan közéleti ember, akit fáradhatatlan cselekvőkészség jellemzett, tetteivel és tollával a munkásosztályt szolgálta. Magas állami kitüntetések jelezték munkájának, személyének megbecsülését. Mindvégig hűséges fia maradt városának, az ő kívánsága volt, hogy teste is ott nyugodjon. Mindvégig hűen szolgálta megyéjének, országának és a nemzetközi proletariátusnak az ügyét.

GÁBOR SÁNDORNÉ

IRODALOM

Biernacky Szilárd: Az igazság szolgálatában. Beszélgetés a nyolcvanöt éves Hajdu Gyula professzorral. Egyetemi Lapok, 1971. június 14. 5. p.

Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957, Városi Tanács kiad. 452 p.

Kéri Tamás: A „doktor elvtárs". Népszabadság, 1970. április 11. 4. p.

NEKROLÓG

Dr. Hajdu Gyula (1886—1973). Népszabadság, 1973. augusztus 24. 5. p. Népszava, 1973. augusztus 24. 5. p.

Horváth Pál: Dr. Hajdu Gyula. Jogtudományi Közlöny, 1973. 11. sz. 608—609. p

HAJDU HENRIK

(ÚJPEST, 1890. DECEMBER 20.—BUDAPEST, 1969. JÚNIUS 2.)

„Hajdu fordítását gyökeresen ibseninek érzem, a mű belső karakterében gyökerezőnek. A magyar nyelv és a magyar vers stílusa nagyon megnehezíti visszaadni Ibsen kifejezésmódjának a zordságát, kemény, fagyos süvöltését. Ezt a nehézséget a magyar fordító sikerrel bírta le... Külön ki kell emelni rímgazdagságát: a hatalmas költemény végig rímekben van írva és Hajdu Henrik rímei sohasem fogynak ki..." — írta a Nyugat kritikusa 1926-ban Hajdu Brand fordításáról. Az északi népek irodalmának e kiváló fordítója, hű tolmácsolója, életét megosztotta a dán, norvég, svéd írók magyar nyelvű tolmácsolása és a munkásmozgalomban való részvétel között. Maga is szívesen idézte, hogy azzal egyidőben, hogy a forradalmi munkásmozgalomban való részvétel miatt becsukódtak mögötte a börtön kapui, Ibsen „Solness építőmester" című drámája az ő fordításában aratott sikert az ország első színházában, a Nemzeti Színházban.

Hajdu iskoláit szűkebb pátriájában, Újpesten végezte. Korán kényszerült pénzkereső munkára. Munka mellett végezte iskoláit, és tanult meg norvégül. A verssel

és műfordítással is kora ifjúságában jegyezte el magát. Egész fiatalon lett az északeurópai kultúrák hazai nagykövete. Anyagi gondjai akkor enyhültek, amikor 1912-ben a főváros alkalmazásába lépett. Megjárta az első világháborút. Leszerelése után visszatért a fővároshoz, a Népjóléti Központban dolgozott. A Tanácsköztársaság idején kapta első nagy megbízatását, Ibsen valamennyi munkájának magyar nyelvű fordításával bízták meg. A nagyszerű terv megvalósítását megakadályozta a Tanácsköztársaság megdöntése. Hajdu Henrik, aki korábban csak ismerkedett a munkásmozgalommal, a Tanácsköztársaság megdöntése után teljes lendülettel bekapcsolódott. A Szociáldemokrata Párt újpesti pártszervezetének elnöke lett. Helyet foglalt a pártválasztmányban is. A vezetőséghez tartozott, de amikor a Bethlen—Peyer-paktum megkötésének hírére az ellenzéki mozgalom megerősödött, Hajdu is az ellenzékhez csatlakozott. Erre kizárták a szociáldemokrata pártból. Hajdu ekkor már az ellenzék egyik jelentős alakja volt. 1925-ben, amikor megalakult a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, ott találjuk az új forradalmi párt vezérkarában. Az MSZMP-ben végzett munkájáért letartóztatták. 1925-ben, kiszabadulása után a kultúrszervezetek munkájába kapcsolódott. A munkásság körében végzett közvetlen kulturális munka és a műfordítás töltötte ki életét. A felszabadulás után visszatért a főváros „szolgálatába", hosszú ideig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója volt. Lefordította Ibsen valamennyi művét, továbbra is a skandináv népek irodalmának hű tolmácsolója. Kétszer kapta meg a legmagasabb norvég kitüntetést, a Szent Olaf-érdemrendet. Háromszor tüntették ki a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1967-ben a Szocialista Hazáért Érdemrend kitüntetést kapta.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Erki Edit: Az Élet és Irodalom látogatóban Hajdu Henriknél. Élet és Irodalom, 1969. 5. sz. 12. p.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1968—1969. Bp., 1970. 13—28. p. [Révész Ferenc életrajzi tanulmánya.]

Gál Zoltán: A Szent Olav-rend lovagja. Látogatóban Hajdu Henriknél. Ország-Világ, 1969. április 30. 5. p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 27, 30, 31, 45, 68, 97, 123—125, 138, 173, 211, 247, 271, 276. p.

Szombathelyi Ervin: Hajdu Henrik. Népszava, 1965. december 19. 7. p.

NEKROLÓG:

Hajdu Henrik. 1890—1969. Népszabadság, 1969. június 3. 7. p. Népszava, 1969. június 3. 2. p.

Fáy Árpád: Hajdu Henrik halálára. Élet és Irodalom, 1969. 23. sz. 2. p.

HAJDU PÁL

(MÁRAMAROSSZIGET, 1896. DECEMBER 10.—SZOVJETUNIÓ, 1937.)

Mint Korvin Ottó és Kelen József unokaöccse, hamar megismerkedett a kor szocialista eszméivel. Egyetemi hallgatóként eljárt a Galilei-körbe, és mohón érdeklődött azok iránt az eszmék iránt, amelyeket az akkori gimnázium és egyetem iskolakönyveiből nem lehetett kiolvasni.

A fiatal bölcsészhallgatót is elkapta az első világháború szele. Zászlósként vonult be és vett részt a háborúban. Ekkor már élénk szerepet játszott az antimilitarista mozgalmakban, és 1917 novembere óta lelkes híve volt a Nagy Orosz Szocialista Forradalomnak. Barátjával, Boros F. Lászlóval együtt már főhadnagyi rangban hirdették a bolsevik tanokat.

1918 októberében részese volt a polgári demokratikus forradalomnak. Mint a KMP-nek megalakulása óta lelkes tagja, a Vörös Újság belső munkatársai közé számított.

A Tanácsköztársaság idején igyekezett hadi tudományát kamatoztatni, és a Vörös Hadsereg zászlóaljparancsnokaként működött.

A Tanácsköztársaság megdöntése után az ellenforradalmi bíróság tízévi fegyházra ítélte. Perében bátran és önérzetesen viselkedett.

1922-ben a fogolycsere keretében Szovjet-Oroszországba került. A Marx—Engels Intézetben kezdett dolgozni, ahol Czóbel Ernő irányító keze alatt nagy tájékozottságra tett szert a kommunista irodalomban. Mint Kun Béla személyes híve a moszkvai magyar klub vezetőségéhez tartozott, a Sarló és Kalapács című magyar folyóirat szerkesztő bizottságának is aktív tagja volt. Főleg történelmi tanulmányokkal foglalkozott.

A moszkvai rádió magyar részlegének egyik szervezője és vezetője volt.

1937-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és a törvénysértések áldozata lett.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Lengyel József: Visegrádi utca. Bp., 1968. 82, 95, 103, 106, 108, 163, 199. p.

HÁMÁN KATÓ

(KOMPOLT, 1884. DECEMBER 2.—BUDAPEST, 1936. AUGUSZTUS 31.)

Falusi cipész gyermeke. A polgári iskolát úgy végezte el, hogy közben jómódú családok gyermekeit tanította. Ezt szívesen is tette, mert mindig arra vágyott, hogy tanítónő legyen. Szülei korán elhaltak, ezért fiatalabb testvéreinek nevelése az ő gondja lett. Emiatt a megkezdett tanítóképzőt már nem tudta befejezni. 1908-ban a MÁV hatvani pályaudvarának pénztárosa lett. Szorgalmas, jó munkaerő volt, hamarosan Pestre helyezték a Nyugati pályaudvarra. Itt került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1918-ban a vasutassztrájk idején már ismert szónok, tagja a vasutasszakszervezetnek. Az elsők között lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság idején a Budapesti Munkástanács tagja lett, és hű harcosa a proletárdiktatúrának. Tanítómesterének, példaképének Landler Jenőt tekintette. A Tanácsköztársaság megdöntése után a vasúttól elbocsátották, letartóztatták, majd a Gyűjtőfogházba vitték. Amikor onnan kiszabadult, alkalmi munkát vállalt. Hamarosan bekapcsolódott a szervezett munkások életébe, a Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének lett funkcionáriusa, sőt az 1920-as évek elején már részt vett az illegális

Kommunisták Magyarországi Pártjának munkájában. 1925-ben a párt Bécsben összehívott I. kongresszusán — a Központi Bizottság tagjává választották. Azt a pártmegbízást kapta, hogy szervezze meg a Nemzetközi Vörös Segély magyarországi szekcióját. Rövid idő múlva a KMP I. kongresszusa után az uralkodó körök megtorlásra készültek: le akartak számolni az erősödő forradalmi mozgalommal. Letartóztatták a párt több vezetőjét, közöttük Hámán Katót is. A tárgyalás hosszú ideig húzódott. Hámán Katónak az utolsó szó jogán elmondott beszédét a tárgyalás elnöke többször megszakította, végül is a halk szavú forradalmár Hámán Kató így fejezte be mondanivalóját: „Magyarország munkásasszonyai! Innen hívlak fel benneteket! Ha nem akartok elpusztulni a nyomorúságban, csatlakozzatok a Kommunisták Magyarországi Pártjához! Éljen a Kommunisták Magyarországi Pártja! Éljen a proletárdiktatúra!" 28 havi fogházra ítélték. Betegsége miatt már előbb szabadlábra helyezték. A kommunisták tömeges letartóztatása miatt a párt vezetőivel egy időre megszakadt a kapcsolata. Szabadulása után Hámán Kató vállalkozott arra, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja Külföldi Bizottságához Bécsbe üzenetet vigyen és hozzon. Feladatát teljesítette, de ismét letartóztatták, büntetését ekkor a győri börtönben töltötte le. 1928 nyarán már ismét Martos Flórával és Vámos Ilonával dolgozott együtt, mint a Magyarországi Vörös Segély vezetője. 1929 őszén ő szervezte meg a börtönben meggyilkolt Lőwy Sándor temetésén lezajlott tüntetést. Ez időtől kezdve a rendőrség zaklatásától egy perc nyugta nem volt. Nagy nyomorban élt, de azért betegen is, töretlen erővel dolgozott a mozgalomban, mert tudta és hangoztatta: a párt és a munkásosztály győzelmét késleltetni lehet ugyan, de megakadályozni nem 1934 júliusában már vagy tizedszer tartóztatták le és kínozták meg embertelen módon. Egészségi állapotára való tekintettel szabadon engedték, meggyötört szervezete azonban nem bírta már sokáig. 54 éves korában belehalt a kínzások okozta sérüléseibe.

Ha Magyarország munkásasszonyai Horthy rendszerében nem hallhatták harcba hívó szavát, ma az ország sok helyén hirdeti emléktábla e hősies forradalmár asszony tetteit.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. VIII. Eger, 1962. 347—369. p. [Nagy József tanulmánya.]

Friss Istvánné: A Vörös Segély történetéről. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. 101—120. p.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 274—298. p. [Mészáros Ferenc elbeszélése Fehér orgona címmel.]

Lendvai Vera: „Fehér Orgona." Hámán Kató születésnapján. Népszava, 1964. december 2. 3. p

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó. 288 p.

Mészáros Ferenc: Félelem nélkül. Bp., 1956. Vasút Politikai Főosztály. 120 p. [Életrajzi regény.]

HAMBURGER JENŐ

(ZALAUDVARNOK, 1883. MÁJUS 31.—MOSZKVA, 1936. DECEMBER 14.)

Az MSZDP, majd a KMP egyik vezetője, a Magyarországi Tanácsköztársaság népbiztosa, forradalmár, orvos. Egyetemista korában tüntetett az 1905-ös orosz forradalom mellett. Tanulmányai befejezése és önkéntesi idejének leszolgálása után Berlinben, a Virchow Kórházban volt asszisztens a sebészeten, és a Munkásegyetemen előadásokat tartott. A Népszava tudósítójaként tartotta fenn magát, mert a kitűnő továbbképzést biztosító állása nem járt fizetéssel. 1910-ben Zalaszentgróton községi orvosi állást vállalt, s a szegények gyógyítója lett. Megismerte a nincstelen parasztok, az uradalmi cselédek nyomorúságos sorsát, s minden lehető módon segített rajtuk. Lakásán operálta, ápolta őket, gyógyszert is ingyen adott nekik, felvilágosító munkát végzett közöttük. A szociáldemokrata Hamburgert ekkor már szoros baráti szálak fűzték az MSZDP több vezetőjéhez. Az első világháború kitörésekor bevonult, s a nagykanizsai hadikórház orvosa lett. Az MSZDP balszárnyához tartozott, antimilitarista propagandát folytatott, harcolt a háborús nyomor ellen. Minden idejét pártmunkára kívánta fordítani, ezért szorgalmazta felmentését. Sikerült elérnie, hogy

1917 nyarán betegség címén bizonytalan időre szabadságolták. Mint az MSZDP helyi szervezetének elnöke fokozott agitációs és propagandatevékenységet végzett, szervezte, vezette a munkások tüntetését a közélelmezéssel nem törődő, korrupt városi közigazgatás ellen, röpiratával mozgósított. 1918 januárjában ő irányította a nagykanizsai munkások részvételét az országos sztrájkban, és bekapcsolta ebbe a vasutasokat is. Neki köszönhető, hogy ekkor Nagykanizsa az elsők között alakított munkástanácsot. Hamburgert február 2-án letartóztatták, és a szeptemberben megtartott tárgyaláson az ország hadereje ellen elkövetett bűntett vádjával a katonai bíróság egy és fél évi fogságra ítélte. A börtönből a polgári demokratikus forradalom szabadította ki. November 1-én érkezett Nagykanizsára, ahol azonnal megalakította a helyi nemzeti tanácsot. Kormánybiztosnak nevezték ki, nemzetőrséget szervezett, s november második felében, ismerve a falu népének gondját és hangulatát, sürgette a földbirtokreformot. Az MSZDP vezetősége a fővárosba hívta, s itt a párt titkáraként dolgozott. A földtörvény megjelenése után Somogy megyébe ment, felhasználta a törvény betűi nyújtotta kibúvókat, és megszervezte az első termelőszövetkezeteket. Hamburger Jenő, a szociáldemokraták és a kommunisták többségéhez hasonlóan, a parasztság számára a nyomorból kivezető egyedüli útnak a szövetkezeti formát tartotta, és mind ekkor, mind a Tanácsköztársaság idején ellenezte a földosztást. 1919 márciusában őszinte meggyőződéssel lépett a szocialista forradalom útjára, és nem tért le róla élete végéig. A Tanácsköztársaság idején földművelésügyi népbiztos, majd hadtestparancsnok lett. Tagja volt az élelmezés biztosítására alakult hármas bizottságnak, a Forradalmi Kormányzótanács gazdasági bizottságának, a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak, részt vett a város és a falu közötti árucsere megszervezésében. Minden erejével a proletárdiktatúra fennmaradásáért küzdött, és a pártkongresszuson nyílt színvallásra szólította fel az ingadozó, jobboldali szociáldemokratákat. Ő maga szilárdan állt a forradalom oldalán, és az utolsó napon is azok között volt, akik a Tanácsköztársaság fegyveres védelmére akarták mozgósítani a munkásságot. A proletárhatalom megdöntése után Bécsben, Olaszországban, majd ismét Ausztriában dolgozott. Kivette részét a KMP újjáalakításáért folytatott munkából. 1923-ban már Moszkvában fordította kiváló képességeit az egészségügy javára, mint az Össz-szövetségi Röntgenológiai Intézet aligazgatója, hivatása közben szerzett betegsége miatt bekövetkezett haláláig. A Népszavában ifjúkorának harcostársai így búcsúztak tőle: „Sugárzóan tiszta jellem volt, és sugárzó optimizmus áradt belőle. Ez a jellemtisztaság, kedélyvilágának napfényes melegsége és nyughatatlan kutató szelleme tették őt jó orvossá és jó szocialistává." Moszkvában a temetésén a nemzetközi munkásosztály nevében V. P. Kolarov, a bolgár munkásmozgalom kiemelkedő vezetője búcsúzott tőle: „...Gyászoljuk a proletariátus ügyének korán elhunyt hű harcosát, s kívánjuk, hogy a fiatal nemzedék tanuljon ennek a forradalmárnak életéből."

GÁBOR SÁNDORNÉ

IRODALOM

Kerekes István: Emlékezés dr. Hamburger Jenőre, halálának 25. évfordulóján. Egészségügyi Dolgozó, 1962. január 1. 4. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A és 6/B kötet, Bp., 1956—1960, ld, névmutató.

A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyének válogatott sajtódokumentumai. Szerk. Rostás Oszkár. Bp., 1968. 292. p.

Rézsó Pál—Székelyhidi Vilmos: Dr. Hamburger Jenő, az orvos és forradalmár. Zalaegerszeg, 1956. k. n. 20 p.

Schultheisz Emil—Tardy Lajos: Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. 178—187. p.

Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Zalaegerszeg, 1971. 383—92. p. [Gábor Sándorné tanulmánya Hamburger Jenő és a Zala megyei munkásmozgalom címmel.]

Vadász Ferenc: Hűsége egy életre szólt. Népszabadság, 1963. április 30. 8. p.

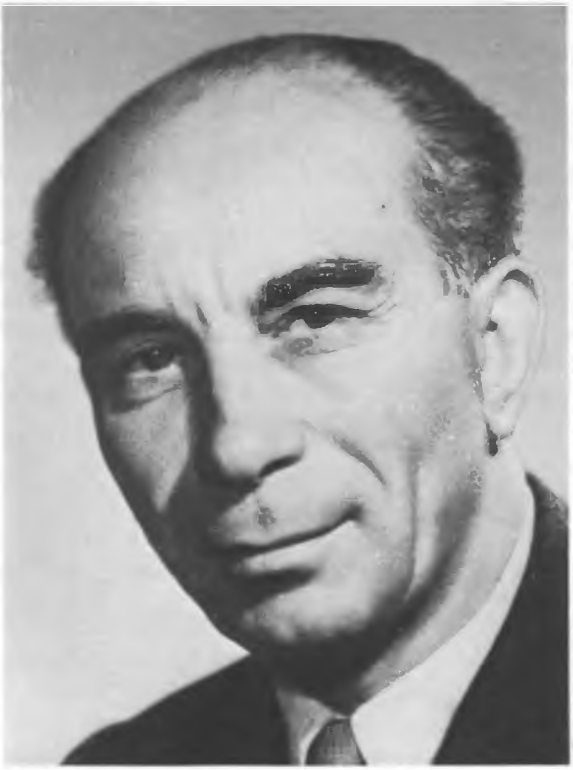

HARUSTYÁK JÓZSEF

(BUDAPEST, 1894. SZEPTEMBER 17.—BUDAPEST, 1970. DECEMBER 14.)

A magyar szakszervezeti mozgalom kiemelkedő alakja.
Hétéves korában maradt árván. Mint annyi szegény sorsú gyermeknek neki is az árvaház, a libapásztorság, majd a cselédsors jutott osztályrészül. Az első világháború alatt behívták katonának. A frontról az 1918-as őszirózsás forradalom idején érkezett haza. A Tanácsköztársaság védelmére jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Részt vett a felvidéki harcokban, először mint közkatona, majd mint a 12. komáromi gyalogezred egyik századparancsnoka. A Tanácsköztársaság megdöntése után rövid ideig a BSZKRT-nál helyezkedett el, majd az egyik kőbányai gyógyszerárugyárban dolgozott, mint segédmunkás. 1921-ben belépett a Vegyészeti Munkások Szakszervezetébe, s a kőbányai helyi csoport létrejötte után, annak titkára lett. 1922-ben a különböző vegyészeti gyárak munkásai béremelésért indítottak sztrájkmozgalmat. Ez volt az első sztrájk, amelyben Harustyák József irányító szerepet vitt. 1921 őszétől tagja a szociáldemokrata párt kőbányai szervezetének, ahol könyvtáros lett. 1934-ben pedig az SZDP kerületi párttitkára. A Vegyészeti Munkások Szakszervezetének

1925-ben megtartott kongresszusán beválasztották a központi vezetőségbe. Az 1930-as években részt vett a Braun Soma által vezetett szemináriumokon. 1938-ban már a Vegyészeti Munkások Szakszervezetének elnöke, de továbbra is dolgozott a Medichemia Gyógyszerkészítmények Gyárában (1921—1943), s mint bizalmi szervezte munkatársait. 1943 után munkahelyéről elbocsátották, egy ideig a Népszava kiadóhivatalában, majd különböző gyógyszerárugyárakban dolgozott. A felszabadulástól 1948. június 1-ig függetlenített titkára a Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének. 1945-ben tagja lett az SZDP fővárosi végrehajtó bizottságának és a nemzetgyűlésnek, az MKP és SZDP egyesülése után az MDP Központi Vezetőségnek és a Politikai Bizottságnak is, és elnöke a Szakszervezetek Országos Tanácsának. Ez utóbbi tisztséget a SZOT XVIII. kongresszusáig, 1953-ig töltötte be. Elnöke volt a Hazafias Népfront X. kerületi bizottságának és ellenőrző bizottsági tagja a Szakszervezeti Világszövetségnek, 1953-tól országgyűlési képviselő.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Beszélgetés Harustyák Józseffel. Mozgalmunk ereje az egység. Népszava, 1970. március 15. 2. p.

Harustyák József: Hatvan esztendő. Vegyipari Dolgozó, 1957. 7. sz. 2. p. [Visszaemlékezés]

Timmer József: Fáradt szemmel múltról, jelenről. Népszava, 1967. április 9. 3. p. [A fenti riport megtalálható a szerző „Beszélő múlt" című kötetében is. (Bp., 1969. 74—77. p.)]

Habuda Miklós: A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban 1944—1948. Bp., 1971, Táncsics Kiadó, 305 p.

NEKROLÓG:

Harustyák József (1894—1970). Népszabadság, 1970. december 15. 5. p. Népszava, 1970. december 15. 3. p. Vegyipari Dolgozó, 1971. január. 5. p.

HAVAS ENDRE

(BUDAPEST, 1909. DECEMBER 13.—BUDAPEST, 1953. MÁRCIUS 9.)

Apja szegény könyvügynök volt, élénk irodalmi érdeklődéssel. Így aztán a felnövő fiú kétféle befolyás alá került, egyrészt az erősen értelmiségi gondolkodásmód, másrészt a szegénység szülte, proletári életszemlélet hatottak nyugtalan, hamar lelkesedő lényére. Mihelyt megtanult írni-olvasni már verselt. 1918-ban meghalt az apa, a család addigi szűkös égzisztenciája is felborult. Az anya számos megaláztatás árán, de kiharcolta Endre fia számára a középiskolát. 1927-ben érettségizett, ám a numerus clausus miatt az egyetem kapui zárva maradtak előtte. Egy nagykereskedelmi vállalat irodájában, mint hivatalnok helyezkedett el. A továbbtanulás vágyától űzve 1930-ban Párizsba utazott. Beiratkozott a Sorbonne francia nyelv- és irodalomszakára. Cukrozott mogyoró árusításával tartotta fenn magát. Rengeteget éhezett. 1931-ben hazatért, és bekapcsolódott a KIMSZ illegális munkájába, részt vett a főiskolások mozgalmában, az illegális sajtó és röpcédulák terjesztésében. 1932-ben a KMP tagja lett. 1933. május 4-én letartóztatták, és „az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló tevékenység" vádjával kéthavi fogságra ítélték. 1937-ben jelent meg

első verseskötete: „Sebesülten". 1939-ben újra Párizsba utazott, de a náci megszállás elől Marokkóba, majd Londonba menekült. Ott Károlyi Mihály titkára lett. Tagja volt „Az új demokratikus Magyarországért" mozgalomnak. Radikális írásai az angliai, amerikai magyar sajtóban jelentek meg. A felszabadulás után hazatért, a Magyar Rádiónál dolgozott, majd Párizsban a magyar követség I. osztályú tanácsosaként működött. 1949-ben visszahívását kérte és itthoni kiadóvállalatoknál dolgozott. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták, a törvénysértések áldozata lett.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Havas Endre: Hűség. Bp., 1962. 5—24. p. [Illés László bevezető tanulmánya H. E. életútjáról és irodalmi munkásságáról.]

Roger Martin du Gard és Havas Endre levelezése. Világirodalmi Figyelő, 1962. 3. sz. 374—388. p. [Számos adattal H. E. 1939—1942-es éveihez.]

HÁY KÁROLY LÁSZLÓ

(ABONY, 1907. ÁPRILIS 27.—BUDAPEST, 1961. JANUÁR 16.)

Abonyi földbirtokos családban született. Gyermek- és ifjúkori évei az anyagi jólét övezte gondtalanságban teltek el. 1925-ben felvételt nyert a Képzőművészeti Főiskolára. A következő öt évben művészi tehetségének fejlődésére tanárai közül előbb Csók István, Réti István majd Vaszary János gyakoroltak nagy hatást. Tanulmányútjai során több európai országban megfordult. 1927-ben megrendezett első kiállítását 1929-ben és 1931-ben újabbak követték. A főiskola befejezése után a modern művészek körében, többek között Dési Huber István hatására, társadalmi érdeklődése megelevenedett, olvasni kezdte a Korunk és a Társadalmi Szemle című folyóiratokat. A kommunista mozgalomba, unokahúga, Kürti Hedvig révén kapcsolódott be. 1931 őszén kapta első pártfeladatát: az illegális sajtótermékek előállításához nyújtott segítséget. Művészi tevékenysége és mozgalmi munkája hamarosan összeforrott; linóleummetszetekkel illusztrálta a KMP és a Vörös Segély lapjait és röplapjait. 1935 tavaszán a Szocialista Képzőművészek Csoportjában kommunista irányítás alatt álló alkotó közösségre talált. Eszméiért, illegális munkájáért már két ízben

börtönbüntetést szenvedett, amikor 1935 nyarán a KMP utasítására belépett az SZDP V. kerületi szervezetébe, ahol a baloldali törekvések egyik irányítója lett. 1937-től a Hont Ferenc vezette, haladó szellemű Független Színpad díszlettervezője volt. 1942 nyarán ismét letartóztatták, s a függetlenségi mozgalomban való részvételéért másfél évre elítélték. Nem sokkal kiszabadulása után, 1944 májusában, munkaszolgálatosként a jugoszláviai bori táborba irányították.

1945-ben a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének kulturális osztályát vezette. 1947-től a Madách Színház és több más színház díszlettervezője volt, s ugyanebben az évben rendezte meg új kiállítását. A művészeti szakirodalmat is gazdagította. „Az újrealista festészet formaproblémái" című műve még 1936-ban jelent meg. 1947-ben látott napvilágot a „Képzőművészet és társadalmi haladás" című munkája. Derkovits halálának huszadik évfordulóján elemző, méltató írást közölt a Szabad Művészetben, és Háy Károly írta az 1960-ban megjelent „Küzdtünk híven a forradalomért" című kötet bevezetőtanulmányát is. 1948-tól haláláig az Iparművészeti Főiskolán tanított. 1960-ban megrendezett gyűjteményes tárlata után Munkácsy-díjat kapott.

URBÁN KÁROLY

IRODALOM

Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet története. Magyarország és Európa. Bp.. 1970, lásd névmutató.

Ecsery Elemér: Háy Károly László, a munkásmozgalom művésze. Művészet, 1961. 1. sz. 30—31. p.

Erdős László: Valami készül. Harc a szocialista realizmusért. Bp., 1964, Magvető. 112 p.

Hősi harcok emlékei. A magyar munkásmozgalom múltjából. Összeáll. Lányi Ernőné. Bp., 1955. 120—126. p. [Háy Károly visszaemlékezése.]

Oelmacher Anna: Háy Károly László művészete. Népszabadság, 1961. január 27. 9. p.

NEKROLÓG:

Meghalt Háy Károly László festőművész. Népszabadság, 1961. január 24. 3. p. Népszava, 1961. január 24. 2. p.

Ék Sándor: Pro memoria. Művészet, 1961. 3. sz. 43. p.

HÁY MIHÁLY

(FEGYVERNEK, 1895. DECEMBER 20.—BUDAPEST, 1944. DECEMBER.)

Polgári családból származott. Gimnáziumi tanulmányait Jászberényben és Mezőtúron végezte, majd beiratkozott a budapesti Műszaki Egyetemre. A háború kitörése félbeszakította tanulmányait. A frontra került. 1918 novemberében hazatért Mezőtúrra, majd nem sokkal ezután belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A proletárforradalom győzelme után a Vörös Hadsereg soraiban harcolt. 1920 elején emigrált, Bécsbe, majd Berlinbe került. Itt a Varga Jenő vezetése alatt működő Nemzetközi Közgazdasági Tudományos Kutató Intézetben végzett elméleti és gyakorlati munkát. Közben tagja volt Németország Kommunista Pártjának.

1929-ben a magyar párt vette igénybe szolgálatát. Előbb Bécsben a párt Külföldi Bizottságának tagjaként tevékenykedett. Ebben az időben a rendőrség Budapesten letartóztatta a párt vezérkarát. Háy Mihályt azzal bízták meg, hogy szervezze újjá a titkárságot, biztosítsa az 1929. augusztus 1-i akció végrehajtását, a pártsajtó megjelenését, és vegye fel a kapcsolatot azokkal a vidéki szervezetekkel, amelyek a letartóztatások miatt elszakadtak a központtól. Ezt a munkát megkezdte, de nem volt

módja elvégezni: röviden hazatérése után rendőrkézre került. Négyévi börtönbüntetést kapott. Szabadulása után Berlinbe ment, majd — új pártmegbízatással — visszatért Magyarországra. 1935-ben ismét letartóztatták. Ezúttal a különösen hírhedt fasiszta kémelhárító szerv, a Def. kezére került. Újabb ötévi börtön következett. Börtönévei alatt Háy a kommunista kollektíva egyik erőssége volt. Töretlen optimizmusa, segítőkészsége, elméleti tudása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy rabtársait a fizikai és erkölcsi gyötrelmek nem tudták megtörni.

Büntetése kitöltése után egy évet sem volt szabadon — 1941-ben internálták. Végigjárta a kistarcsai, garanyi, nagykanizsai táborokat. Kiszabadulva bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Búvóhelyeket szervezett, okmányokat szerzett az üldözötteknek. Egyik ilyen akciója során a nyilasok elfogták. További sorsa ismeretlen.

BORSÁNYI GYÖRGY

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 44—46. p.

A munkásmozgalom jászberényi mártírjai. Jászberény, 1972. 7—18. p. [Gecsényi Lajos életrajzi tanulmánya.]

Vadász Ferenc: Emléktöredékek Háy Mihályról. Születésének 75. évfordulóján. Népszabadság, 1970. december 20. 6. p.

HÁZI ÁRPÁD

(KOMÁDI, 1908. SZEPTEMBER 20.—BUDAPEST, 1970. NOVEMBER 13.)

Hatgyermekes, szegény szabósegéd legfiatalabb gyermeke. Édesapja meghalt az első világháborúban. Ő is a szabómesterséget tanulta, de dolgozott kubikosmunkán is. Két bátyja, Ferenc és Károly már a húszas évek elején bekapcsolódott a munkásmozgalomba, őket követte Házi Árpád is. 1925—1926-ban nagy árvíz volt a Körösön s akkor ott dolgoztak mindhárman a gátépítésnél. Itt terjesztették az MSZMP röpcéduláit, és szervezték a kubikosmunkásokat. Károly bátyja — aki a húszas évek második felétől Pesten dolgozott — vitte el öccsét a különböző kulturális előadásokra, kirándulásokra, a 100%-kórusba és a szabók szakszervezetébe. 1929-től szinte naponta bejárt a szakszervezetbe, részt vett annak munkájában, sztrájkok, tüntetések megszervezésében, többek között az 1930. szeptember 1-i nagy tüntetés előkészítésében. Ebben az időben ismerkedett meg Martos Flórával, a Vörös Segély egyik vezetőjével, aki bevonta őt a VS munkájába. Martos Flóra 1930-ban közölte vele, hogy felvették az illegális párttagok sorába. 1931-ben már fontos feladattal bízták meg: ő lett a KMP FECSKE kerületének titkára (volt déli kerület Ferenc-

város, Csepel, Kispest és Erzsébet). 1933-ban kommunista tevékenység miatt kizárták a szabók szakszervezetéből, s mivel a kizárás megjelent a Népszavában, a rendőrség többedmagával letartóztatta. Ezenkívül is többször volt letartóztatva. 1935-ben az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezetőségének a tagja lett. 1937-ben belépett — pártutasításra — az SZDP kispesti szervezetébe, s néhány évvel később, 1941-ben vezetőségi tag lett ott. Ugyanebben az időben Rózsa Ferenc megbízta őt, hogy Kispesten hozzák létre a kommunista párt illegális pártcsoportját.

1942-ben illegalitásba ment, s ettől kezdve a különböző Pest környéki üzemek ellenállási csoportjainak a létrehozásában tevékenykedett. A felszabadulás Pestszentlőrincen érte, itt azonnal a kommunista párt szervezőinek a sorába állt. Ő lett a Magyar Kommunista Párt lőrinci szervezetének első titkára s egyben a Pest megyei Nemzeti Bizottság elnökségi tagja. 1945 áprilisában alispánnak nevezték ki Pest megyébe, a múlt rendszer egyik legreakciósabb megyéjébe, a hírhedt Endre László volt birodalmába. Egészen a tanácsok megalakulásáig irányította a megye életét, közigazgatási munkáját, amelyért 1948-ban Kossuth-díjat kapott. 1949-ben lett az ÁEK (Állami Ellenőrzési Központ) elnöke, 1951-ben rövid ideig belügyminiszter, majd ismét visszatért az ÁEK-ba, amelyet minisztériummá szerveztek. 1956-ban a Pest megyei Pártbizottság osztályvezetőjeként dolgozott. Ekkor már jelentkezett súlyos betegsége, amely az ellenforradalom utáni években elhatalmasodott rajta. Nyugdíjba ment, néha még el-eljárt a Pest megyei pártbizottságra, de szervezete nem tudott megbirkózni a gyógyíthatatlan betegséggel.

NAGY ETA

IRODALOM

Szabadság, te szülj nekem rendet! (Összeáll. Nagy Eta és Petrák Katalin). Bp., 1970, 54—69. p.

NEKROLÓG

Házi Árpád (1908—1970). Népszabadság, 1970. november 15. 5. p. Népszava, 1970. november 15. 10. p. Magyar Hírlap, 1970. november 15. 3. p.

HÁZI FERENC

(KOMÁDI, 1902. DECEMBER 8.—PRÁGA, 1938.)

A Bihar megyei községből származó, sokgyermekes Házi család fiai között a legidősebb volt Házi Ferenc. A mozgalomba is ő kapcsolódott be elsőnek közülük a húszas évek elején, és lett tagja a szociáldemokrata pártnak. A géplakatos szakmát tanulta, de egy-két évig kubikosmunkán dolgozott két testvérével, Károllyal és Árpáddal együtt. 1925 nyarán a Körösnél dolgoztak mindhárman gátépítésen, ahol az MSZMP röpcéduláit terjesztették. Házi Ferenc ekkor már a Vági-párt tagja volt. Még ebben az évben Pestre jött és a Vági-párt kispesti csoportjának jegyzője, majd titkára lett. Az illegális KMP vezetői felfigyeltek a rendkívül értelmes és aktív fiatalemberre, és bevonták őt az illegális munkába. 1926 nyarán kiküldték Berlinbe egy kommunista agitátorképző tanfolyamra. Visszatérte után Salgótarjánban és Baglyasalján végzett sejtszervező tevékenységet. Később onnan kitoloncolták szülőfalujába Komádiba, de ott is folytatta agitációs és szervező munkáját, s különböző illegális pártanyagokat terjesztett a faluban és környékén. 1927. január végétől május elejéig Pécsett tartózkodott, s amikor onnan ismét visszatért Pestre, letartóztatták, és az

ún. Szántó-per vádlottjaként két évre ítélték. Büntetésének letöltése után 1929 novemberében a KB megbízta az ideiglenes titkárság vezetésével, továbbá azzal, hogy a párt Külföldi Bizottsága és a budapesti párttitkárság között az összeköttetést fenntartsa és a levelezést lebonyolítsa.

1930 januárjában ismét letartóztatták, és 5 évre ítélték. Az ötéves börtönbüntetésből két évet Szegeden töltött le, ahol angolul, németül tanult, bővítette történelmi és közgazdasági ismereteit, vitajelleggel tanulmányokat írt — többek között Marx „Tőké"-jéhez — s azt átadta börtöntársainak. A mozgalommal állandó kapcsolatot tartott fenn és a lehetőségekhez képest tanácsokkal segítette a kinti pártmunkát. Minden kedvezményt megvontak tőle, magánzárkába tették három hónapra, de őt ez sem rendítette meg: továbbra is szervezte a kommunistákat, éhségsztrájkot kezdeményezett, tanult, és készült a kinti mozgalmi életre.

1935-ben szabadult, és pártutasításra Prágába utazott, ahol Gráner Károly álnéven a KB-ban tevékenykedett. 1938 elején a KMP ideiglenes Központi Vezetősége új kapcsolatok létesítésére Magyarországra küldte. Munkája nyomán megindult a pártszervezet alapjainak létrehozása, és 1938 folyamán megkezdődött a párt tényleges szervezeti újjáépítése. A feladatot teljesítve visszatért Prágába. Ezután főként ideológiai tevékenységet fejtett ki. 1938 végén elhunyt.

NAGY ETA

IRODALOM

Ahol Lőwy Sándor, Szerényi Sándor, Házi Ferenc járt. Emléktábla-avatás. Nógrád, 1966. október 27. 3. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 30. p.

Orosz Dezső—Pintér István: Adatok a KMP szervezeti fejlődéséhez (1936—1942). Párttörténeti Közlemények, 1958. 3. sz. 56—85. p.

Tamás Aladár: Börtönfalak árnyékában. Bp., 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó. 376 p.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 66. p.

HÁZI KÁROLY

(KOMÁDI, 1905. DECEMBER 5.—BUDAPEST, 1957. MÁJUS 24.)

A Házi fiúk között ő volt a középső, és bátyja, Házi Ferenc vonta be a munkásmozgalomba. Szabósegédként szabadult fel, de amikor munka nélkül volt, többször dolgozott fivéreivel együtt kubikosmunkán Békéscsabán és Makón, ahol a három testvér együttesen szervezte a kubikosokat sztrájkra, munkabéremelés kiharcolására. 1923-ban Budapestre jött, és belépett a szabók szakszervezetébe, majd tagja lett az MSZMP-nek is. 1927-től bekapcsolódott az illegális KMP munkájába. A szabók szakszervezetén belül részt vett az ellenzéki munka szervezésében, 1928-tól pedig a Vörös Segély Központi Vezetőségének tagjaként tevékenykedett. 1930. január 14-én kommunista tevékenység miatt letartóztatták, de bizonyítékok hiányában a politikai rendőrségről néhány nap múlva szabadon bocsátották. Ettől kezdve a KB ún. póttitkárságának tagjaként dolgozott. Jelentős szerepe volt a Munkanélküliek Országos Egységbizottsága tevékenységében és az 1930. január 26-i budapesti munkanélküli-tüntetés megszervezésében. 1930 nyarán többedmagával Moszkvába küldték Lenin-iskolára. Az iskola elvégzése után először Tulában telepedett le, ahol

kitanulta a vasesztergályos szakmát. 1932-ben Kercs városába költözött át, ahol még az év decemberében koholt vádakkal letartóztatták. Tíz évre ítélték és 1954 októberében tért vissza Magyarországra. Az akkor már megrendült egészségi állapota miatt azonban dolgozni nem tudott, annak ellenére az 1956-os ellenforradalom idején nagyszerűen helytállt. Nyugdíjasként élt és társadalmi munkát végzett 1957-ben bekövetkezett haláláig.

NAGY ETA

IRODALOM

Lovas Márton: Házi Károly az illegalitásban. Magyarország, 1957. május 29. 16. p.

Réti László: Az 1930 január 26-i munkanélküliség elleni tüntetés. Házi Károly emlékére. Párttörténeti Közlemények, 1957. 1. sz. 117—129. p.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 67. p.

HÉBELT EDE

(BUDAPEST, 1879. FEBRUÁR 16.—BUDAPEST, 1961. JÚLIUS 3.)

A Horthy-fasizmus időszakának kiváló jogtudósa, puritán humanista harcos, a politikai üldözöttek jogaiért folyó harc nagy alakja.

Édesapja fővárosi hivatalnok volt. Hébelt Ede jogász lett. 1903 és 1908 között az ügyvédi kamara tagja. 1908-tól 1911-ig az eperjesi ágostai hitvallású evangélikus jogakadémia tanára. 1914 és 1919 között a Radikális Párt tagja. A Károlyi-kormány idején a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban berendelt jogakadémiai tanári minőségben teljesített szolgálatot. E szolgálatot folytatta a Tanácsköztársaság alatt is. A Tanácsköztársaság leverése után csatlakozott a szociáldemokrata párthoz, és vállalta a párt jogvédő irodájának vezetését. Ebben a minőségében gyűjtötte a letartóztatottak, internáltak hozzátartozóinak panaszait, állást foglalt a fehérterror ellen, egyik vezető részvevője az áldozatok számára folytatott gyűjtéseknek is.

1922 és 1926 között a szociáldemokrata párt soproni országgyűlési képviselője. Mint a jogvédő iroda vezetője és mint képviselő fáradhatatlan harcot folytatott a politikai üldözöttek érdekében. Bekapcsolódott annak a nemzetközi bizottságnak

a munkájába, melyben szociáldemokraták és kommunisták együtt szervezték világszerte a szolidaritás mindenfajta megnyilvánulását. Segített összeállítani a lefogottak, segélyezendők listáját, mint képviselő ösztönözte az amnesztiáért folytatandó harcot, és interpellált a parlamentben a nyomozók, fogházőrök brutalitása ellen. Rendszeres kapcsolatot tartott fenn a KMP Bécsben élő vezetőjével, Landler Jenővel és a Vörös Segély magyarországi képviselőivel, Hámán Katóval, Vámos Ilonkával és Martos Flórával.

1926-ban megszűnt képviselői mandátuma. De a politikai üldözöttek védelmében ugyanolyan intenzíven vett részt, mint azelőtt. Emiatt összeütközésbe került elsősorban Peyer Károllyal és Kéthly Annával, mert elvállalta a Magyarországi Szocialista Munkáspárt letartóztatott tagjainak védelmét. Alapelve volt, hogy a szocialista védőügyvéd feladata segíteni a börtönbe jutott politikai foglyokon még akkor is, ha az világnézetében tőle balra áll. Csak ez lehet a politikai terror elleni harc útja. Peyerék ezt a munkát a párt 1929-es kongresszusának előértekezletén bolsevistának bélyegezték. Ez aztán lehetőséget adott a pártvezetőségnek arra, hogy fokozatosan perifériára szorítsák Hébeltet. Akadályozták munkáját, ahol csak tudták. Szervezeti kapcsolata a Vörös Segéllyel a harmincas évek elején megszűnt, de baráti kapcsolata a VS vezetőivel megmaradt, s a bajbajutottak továbbra is hozzá fordultak bizalommal segítségért.

Kapcsolatot tartott emellett a kommunistákat védő jogászokkal is, sok esetben segített nekik; dr. Molnár Renének, dr. Domokos Józsefnek, dr. Szőke Sándornak, dr. Timár Miklósnak, dr. Révész Józsefnek.

1919 és 1945 között száz és száz ember érdekében írt, kilincselt, levelezett és ért is el eredményeket.

A felszabadulás után a munkásegység következetes híve volt. A két munkáspárt egyesülése után — 1954 és 1956 között az MDP Központi Vezetőségének tagja. 1957-től súlyos beteg. 80. születésnapján A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntette ki az Elnöki Tanács.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Friss Istvánné: Dr. Hébelt Ede (1879—1961). Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 180—185. p.

Friss Istvánné: Az igazság ügyvédje. Népszabadság, 1969. február 16. 4—5. p,

György István: A szegények ügyvédje. Dr. Hébelt Ede 80 éves. Népszabadság, 1959. február 17. 8. p.

NEKROLÓG:

Gyászjelentés: Meghalt dr. Hébelt Ede. Népszabadság, 1961. július 4. 7. p.

HECKMANN ISTVÁN

(ZÁGRÁB, 1850. DECEMBER 23.—SZEGED, 1937. SZEPTEMBER 11.)

Egy osztrák lovassági tábornok és egy nevelőnő házasságon kívül született fia volt, aki ifjúkorában végigszenvedte a törvénytelen gyermekek számkivetettségét. Otthonát a munkásmozgalomban találta meg, amelynek élete végéig odaadó harcosa maradt.

A gyenge testalkatú fiút cipészinasnak adták. Már 1868-ban tagja, majd egy év múlva jegyzője lett a cipészek szakegyletének, s ezzel egyidőben belépett az Általános Munkásegyletbe is. A fiatal szakegyleti vezető korán megismerkedett a tőkésállam börtöneivel: 1871 júniusában őt is letartóztatták, és „hűtlenség" vádjával bíróság elé állították. Szabadon bocsátása után azonnal folytatta szervező munkáját a cipészmozgalomban. Kezdeményezője és bátor harcosa volt annak a küzdelemnek, mely a céhek feloszlatása után az önálló munkásszervezkedésért és a munkaközvetítés jogáért indult meg.

A fiatal, aktív cipész rövidesen a mozgalom elismert vezetői közé emelkedett. Ő képviselte a magyarországi cipészmunkásokat a közös, osztrák—magyar cipészkongresszusokon (1873, 1876), többnyire ő tudósította az osztrák és a német szo-

cialista lapokat a hazai szakmozgalom eseményeiről. 1873-ban Pozsonyba költözött, és kiutasításáig (1874 ősze) ott is megszervezte a szakegyletet, valamint a Betegpénztár fiókegyletét.

Forradalmi lelkesedése a hetvenes évek végén a szélsőségek felé fordította. Túlbecsülve a szakmozgalom lehetőségeit, 1878-ban Frankel Leóval szemben a Magyarországi Munkáspárt radikális szárnyához csatlakozott. Az 1880-as pártegyesülést követően — a német és az osztrák radikális szocialisták hatására — szembefordult az Általános Munkáspárttal és 1881-ben részt vett a „forradalmi szocialista párt" létrehozásában. Tagja volt a párt vezetőségének, és 1883-ban a magyar nyelvű ellenzéki lap, a Népakarat szerkesztő bizottságának.

1884 tavaszán több társával együtt elfogták és kiutasították a fővárosból. Előbb Pécsett dolgozott, majd Szegeden telepedett le.

Élete végéig tagja volt a szociáldemokrata pártnak, de a századfordulótól kezdve már csak a szakmozgalomban tevékenykedett. Ő alakította meg Szegeden a cipészszakszervezet helyi csoportját, amelynek vezetőségében évtizedeken keresztül helyet foglalt. Még a húszas években is — magas kora ellenére — fiatalos kedvvel és buzgalommal vette ki részét a szervezeti munkából.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Száz esztendő harcai. Olvasmányok a bőripari dolgozók mozgalmainak történetéből. Bp., 1966. 9, 33, 38—40, 45. p.

Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1868—1905. Bp., 1974. 75—97. p. [Heckmann István visszaemlékezése „Életem és működésem a cipészek mozgalmában".]

S. Vincze Edit: A hűtlenségi per. 1871—1872. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó, 208 p.

HEDRICH KÁROLY

(REGŐCE, 1899. JÚLIUS 31.—MADRID ALATT, 1936. NOVEMBER 4.)

Gyermekkorát Szabadkán töltötte, édesapja gépész volt. Ő maga tizenöt éves korától mint vasesztergályos dolgozott. Az első világháborúban orosz fogságba esett, majd mint vöröskatona részt vett a polgárháborúban. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején már itthon volt egy tüzérezred politikai megbízottja. A Tanácsköztársaság megdöntése után a kecskeméti koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan Bécsbe szökött. 1922-ben Jugoszláviába emigrált. Szabadkán a kommunista ifjúmunkás-mozgalom egyik vezetője volt. Tagja lett a Független Szakszervezetnek, állhatatos harcot folytatva a szakszervezeti reformizmus ellen. A húszas években a pécs—baranyai megmozdulások egyik szervezője volt. Puritánsága, egyenes beszéde, türelmes és kitartó szervező és nevelő munkája — ezek voltak rendkívüli tekintélyének forrásai. 1928-ban jelölték a Munkás Kamara igazgatóságába. A hatóságok ezt megakadályozandó, ki akarták toloncoltatni Magyarországra. A toloncolás elől Franciaországba emigrált. Részt vett a franciaországi magyar munkások szervezésében. Az FKP magyar nyelvű Központi Bizottságának tagja volt. 1936-ban az elsők

között sietett a Spanyol Köztársaság védelmére. Az Edgar André-zászlóalj III. századának politikai biztosa volt. Elsősorban az ő — spanyolországi nevén Diaz — magatartásának eredménye volt az, hogy Madrid határán egy maroknyi magyar század fel tudta tartóztatni a fasiszták rohamát. A Casa del Campo körüli harcokban esett el. Párizs egyik elővárosában a műhelyt, amelyben dolgozott és az utcát, ahol lakott, róla nevezték el. Szabadkán is van Hedrich Károly utca.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Bánffy János: Álltunk a vártán. Bp., 1963, Zrínyi Katonai Kiadó. 142 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 113, 666. p.

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963, Zrínyi Katonai Kiadó. 272 p.

Komjáti Irén—Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973, Kossuth Könyvkiadó, 216 p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. 65, 201—203. p.

HELFGOTT ÁRMIN

(ÚJPEST, 1878. MÁJUS 25.—SZOVJETUNIÓ, 1942.)

A mozgalomba nem osztályhelyzete, hanem a történelmi fejlődés felismerése vezette. Kereskedőcsaládból származott, iskoláit jó anyagi körülmények között végezte. A Galilei-kör antimilitarista mozgalmában mint az Egyesült Izzó főmérnöke vett részt. Egyik kezdeményezője a műszaki értelmiség szocialista szervezetbe tömörítésének. Az első világháború alatt vezetőségi tagja, majd elnöke lett az IKTOSZ-nak. A korai baloldali mérnökmozgalom kiváló képviselője volt.

1917 júniusában az Egyesült Izzó katonai parancsnoka letartóztatta, és több hónapi szobafogságra ítélte, mert a munkások bizalmijával összefogva szót emelt a munkások érdekében. 1918 végétől aktív tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A Tanácsköztársaság alatt Helfgott Ármin az újpesti direktórium Városi Intéző Bizottságában termelési biztosi megbízást kapott. A Tanácsköztársaság megdöntése

után négy és fél évre ítélték, de a fogolycserével 1921 végén a Szovjetunióba került. Mint vegyészmérnök, Leningrádban az Izzólámpatröszt igazgatói állását töltötte be. A nagy tudású embert mindenki tisztelte és becsülte.

1942-ben a törvénysértések áldozata lett.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bp., 1965, Kossuth Könyvkiadó. 381 p.

Hevesi Gyula: Műszaki és tudományos értelmiségünk a forradalmi mozgalomban. Magyar Tudomány, 1959. 1. sz. 3—8. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/B, 5. kötet. Bp., 1956—1969, ld. névmutató.

A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején. Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 188 p.

HEVESI ÁKOS

(KISMARJA, 1884. JÚLIUS 9.—SPANYOLORSZÁG, HUESCA 1937. JÚNIUS 12.)

Édesapja vidéki orvos volt, aki fiát a gimnázium elvégzése után a kolozsmonostori gazdasági főiskolára küldte tanulni. A fiatal gazdatiszt ezután tanulmányútra utazott Németországba. Ott ismerkedett meg a szocialista eszmével, és hazajövetele után 1909-ben belépett az MSZDP-be. Egy nagybirtokon helyezkedett el mint gazdatiszt. A német tapasztalatok után most már a magyar földbirtokviszonyokat, a szegényparasztság helyzetét tanulmányozta, és hivatásának tekintette a tudományos szocializmus alapján megtalálni az agrárkérdés megoldásának útját. Ez meghatározta további fejlődését, élete célját.

Az első világháború második felében behívták katonának, és az olasz frontra került. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején már itthon volt, és tevékenyen részt vett a földkérdés gyakorlati megvalósításában. 1919. február 15-én egyike azoknak, akik megalakították a szocialista gazdatisztek szakszervezetét, amelynek titkára lett.

1919 tavaszán a somogyi földbirtokok szocializálásának egyik irányítója. Mint

ilyen, Hamburger Jenővel együtt részt vett a somogyi és dunántúli termelőszövetkezetek megszervezésében. 1919 februárjától tagja volt a KMP-nek.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után mint kiváló gazdasági szakembert bevonták az államapparátus munkájába, kinevezték népbiztoshelyettesnek, és rábízták a Földművelésügyi Népbiztosság belső munkájának szervezését és szakemberekkel való ellátását, emellett ő folytatta le a mezőgazdaság számára fontos oltóanyag-vállalatok szocializálását is. Amikor közvetlen fölöttese, Hamburger Jenő bevonult a Vörös Hadseregbe, úgy érezte, hogy az ő helye is ott van, ahol fegyverrel a kézben kell védeni a munkáshatalmat. A Vörös Hadsereg II. hadtesténél szolgált, Székesfehérvár, majd egész Fejér megye katonai parancsnokának nevezték ki.

A munkáshatalom megdöntése után letartóztatták, 1 év és 8 hónapra ítélték. 1922-ben fogolycsere útján került Szovjetoroszországba. Már 1922 áprilisában a Kominternben, majd a Paraszt Internacionálében dolgozott mint az agitációs és propagandaosztály vezetője, majd a Nemzetközi Agrártudományi Intézetben folytatta a földkérdéssel kapcsolatos tudományos munkáját. 1929-től 1933-ig Berlinben élt, s számos könyvet, tanulmányt és cikket írt. Az évek folyamán egyike lett a legkiválóbb kommunista agrárszakértőknek.

1936-ban, amikor kitört a spanyol polgárháború, a köztársaság védelmére önkéntesnek jelentkezett. Spanyolországban a magyar önkéntesek őt Neiburg Pál őrnagyként ismerték meg. Részt vett a Rákosi-zászlóalj megszervezésében és a katonák kiképzésében.

Amikor a köztársaságiak Huescánál nagy támadó hadműveletet indítottak, hogy ezzel könnyítsék a front helyzetét és északról fasiszta csapatokat vonjanak el, a tervek elkészítésében Hevesi Ákos is részt vett. A támadás végrehajtásának idején, 1937. június 11—22 között a magyar zászlóaljnak igen nagy veszteségei voltak. A Huescánál folyó harcokban esett el ő is.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961. Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963. 187—188, 196, 257. p.

Huesca alatt... Hevesi Ákos emléke. Magyar Nemzet, 1962. július 12. 4. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 68—69. p.

HEVESI GYULA

(UNGVÁR, 1890. NOVEMBER 21.—BUDAPEST, 1970. FEBRUÁR 25.)

Hevesi Gyula „Egy mérnök a forradalomban" című életrajzi könyvében, amelyben a forradalmi értelmiség útját vázolja, ezeket vallja: „Két körülmény együttes hatása nyitotta ki előttem a szocializmus iskolája kapuját: a munkásosztállyal való találkozásom, amikor üzemmérnök lettem az Egyesült Izzóban és az első világháború kirobbanásával járó megrázkódtatás. Kezdtem a szakszervezeti mozgalom legális iskolájában, majd megjártam a forradalmi mozgalmak illegális »tagozatait«... Kijártam a Tanácsköztársaság gazdasági építésének az iskoláját, majd folytattam a Szovjetunióban műhelyi, iparági és végül az egész országra kiterjedő központi méretekben..."

Tönkrement kereskedő gyermekeként Budapesten végezte a műszaki egyetemet. 1912-ben vegyészmérnök lett, 1914-ben az Egyesült Izzó üzemi, majd kutató mérnöke. Újító elméje nagy hasznára volt a magyar izzólámpagyártásnak. A gáztöltésű izzólámpák nagyipari gyártását ő és a zseniális Helfgott Ármin kísérletezték ki. Ez alapozta meg az ún. Tungsram-lámpák nemzetközi hírnevét.

Teremtő elméje az osztályharc frontján is újat alkotott. A gyárak szellemi munkásaihoz fordult, felfedte előttük kiszolgáltatottságuk okait. Barátaival, Kelen Józseffel, Helfgott Árminnal, Sajó Lászlóval együtt megalkotta a világ első szocialista mérnök szakszervezetét, az AMOSZ-t. A KMP-nek alakulása óta tagja volt. Komját Aladárral együtt 1918—1919-ben szerkesztője volt az Internacionálé című folyóiratnak.

Mint a Tanácsköztársaság szociális termelési népbiztosa, nagy szerepet játszott az ipar szocialista átszervezésében.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Ausztriába, majd Olaszországba menekült, ahonnan kiutasították. Megjárja a bolognai börtönöket is, majd a kis San Marinóban próbált szerencsét. Végre ő is a Szovjetunióban kötött ki. Itt folytatódik tulajdonképpeni teremtő korszaka. Megszervezte a gáztöltésű izzólámpák gyártását, és ezentúl az összorosz kongresszusokat egy-egy ezer gyertyafényű lámpával köszöntötte.

Behatóan foglalkozott az ún. folyamatos munkarend elméleti és gyakorlati kérdéseivel.

Megszervezte a Szovjetunióban a Központi Műszaki Tájékoztatási Intézetet. Sokat tett a műegyetemi képzés színvonalának emeléséért.

Hevesi Gyulát is érték igaztalan sérelmek a 30-as években, de ezek forradalmi meggyőződésében soha nem ingatták meg. Mikor 1948-ban hazatért Magyarországra, az Országos Találmányi Hivatal elnöke lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben történt átszervezése óta részt vett annak munkájában, kezdetben mint a műszaki tudományok osztályának titkára, 1960-tól mint az Akadémia alelnöke és ipargazdasági csoportjának igazgatója 1969-ben történt nyugdíjazásáig. 1957-től haláláig az MSZMP KB tagja.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Baktai Ferenc: Október útját járva. Beszélgetés Hevesi Gyula professzorral. Népszava, 1966. november 6. 3. p.

Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bp., 1965, Kossuth Könyvkiadó. 381 p. [Emlékirat]

Hevesi Gyula: „Egy mérnök a forradalomban..." „Budapest" 1968. 11. sz. 16—17. p. [Visszaemlékezés.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/B, 5, 6/A, 6/B kötet. Bp., 1956—1969, ld. névmutató.

A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején. Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 188 p.

Korach Mór: Hevesi Gyula (1890—1970). Magyar Tudomány, 1970. 7—8. sz. 570—575. p.

NEKROLÓG:

Hevesi Gyula (1890—1970). Népszabadság, 1970. február 26. 3. p. Népszava, 1970. február 26. 2. p. Gazdaság, 1970. 2. sz. 123—124. p.

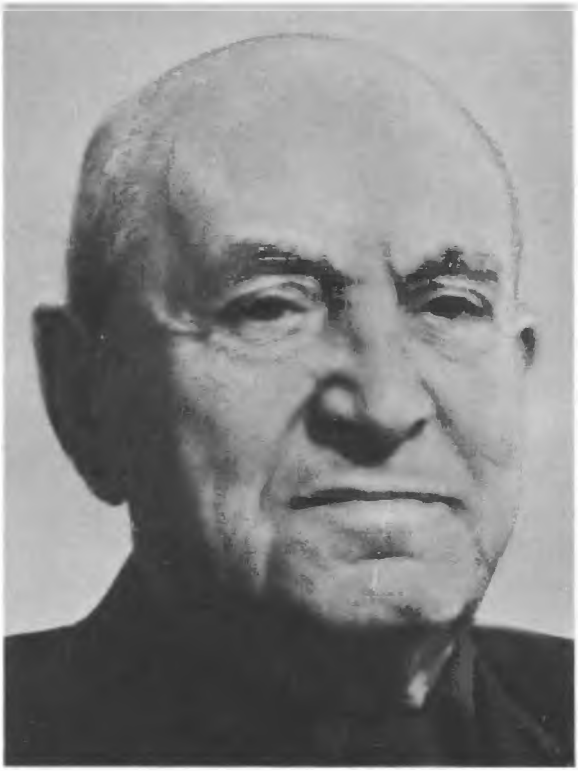

HIKÁDÉ ALADÁR

(BUDAPEST, 1888. JANUÁR 29.—BUDAPEST, 1970. JÚLIUS 13.)

Anyja egyedül, nehéz körülmények között nevelte. A polgári iskola elvégzése után szakmát tanult, villanyszerelő lett. Felszabadulása után, 1905-től bekapcsolódott a munkásmozgalomba: a vasasszakszervezet, majd az MSZDP tagja lett. Több budapesti nagyüzemben dolgozott (Ganz, Siemens stb.). Társai már 1914 előtt sok esetben bizalmivá választották. A világháború alatt bevonultatták, és a Lipták-féle gépgyárba vezényelték. E kispesti hadiüzem munkásai is megismerték bátorságát, állhatatosságát a társaiért vívott harcban, s főbizalmivá választották. Az 1917—1918-as nagy háborúellenes sztrájkok egyik szervezője volt. 1918 novemberében a KMP alapító tagja. Egyike azoknak az üzemi bizalmiaknak, akik a proletariátus legforradalmibb tömegeit kapcsolták össze a kommunista mozgalommal. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a kispesti munkástanács elnöke. 1919 áprilisától a Budapesti Forradalmi Törvényszék politikai vádbizottságának vezetőjeként vett részt az ellenforradalmi erők elleni küzdelemben. E tevékenységéért a kommün megdöntése után a fehérterror bírósága 8 évi fogházbüntetésre ítélte. 1922-ben a Szovjet-Oroszország által kezdeményezett

fogolycsere útján szabadult. Moszkvában hosszú ideig a bolsevik párt Központi Bizottságának apparátusában dolgozott: kezdetben villanyszerelő, majd műhelyvezető, később a pártgazdasági osztály egyik alosztályának vezetője. A harmincas évek második felében koholt vádak alapján elítélték. E megpróbáltatások nem tántorították el a szocializmus eszméitől. 1955-ös hazatérésétől szinte halála napjáig pártmunkát végzett. Közel hetvenesztendős volt, amikor a Munkásőrség megalakulásakor fegyvert fogott a munkáshatalom védelmére. 1968-ban a KMP megalakulásának 50. évfordulóján államunk A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével jutalmazta sok évtizedes áldozatos forradalmi munkájáért.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Hikádé Aladár: A Forradalmi Törvényszék munkájáról. Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 233—235. p. [Előadás személyes emlékek alapján.]

Hikádé Aladár: A KMP megalakításának előzményeiről és a párt tevékenységének néhány mozzanatáról. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz. 164—170. p. [Visszaemlékezés.]

Kékesdi Gyula: Pártalapítók. Népszabadság, 1968. november 24. 10. p.

Prukner Pál: Akit az élet nevelt forradalmárrá... Pártélet, 1958. 11. sz. 30—32. p.

NEKROLÓG:

Hikádé Aladár (1888—1970). Népszabadság, 1970. július 14. 5. p. Népszava, 1970. július 14. 4. p.

HOFFMANN OTTÓ

(MEZŐSZILAS, 1902. MÁJUS 2.—BUDAPEST, 1934. OKTÓBER 31.)

A forradalmi eszmékkel a szülői házban ismerkedett meg. Apja, a 48-as érzelmű vidéki tanító a Tanácsköztársaság alatt vezető szerepet játszott Mezőszilason. A proletárhatalom leverése után letartóztatták. Sokáig ült börtönben. Szabadulása után a család Újpestre költözött. A három Hoffmann gyerek, bár középiskolát végzett, ipari pályára lépett.

Ottó majdnem húszéves volt, amikor vasipari tanoncnak szegődött. Felszabadulása után belépett a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségébe. Részt vett szakszervezete munkájában, 1924 elején munkanélkülivé vált. Ekkor Romániában és Törökországban próbált munkát találni. Nagy nélkülözések után, 1925-ben sikerült visszatérnie Magyarországra. A nehéz gazdasági években ő is szaporította a munkakeresők, alkalmi munkában elhelyezkedők, majd újra kiesők hosszú sorát. Dolgozott a dorogi bányákban és mindenféle alkalmi munkán. Eljutott a Zsilvölgyi bányákba is, később kocsikísérő lett Pesten, ahol tagja lett a Munkás Testedző Egyesületnek. Szemben állt azzal a felfogással, miszerint sportegyesületben csak

sportolni szabad. Ő épp ellenkezőleg, osztályharcra nevelte fiatal torna- és síelő tanítványait.

1929-ben felvették az illegális kommunista pártba. A párt illegális sajtótermékeit: a Kommunistát, a Pártmunkát és a párt röpiratait terjesztette. Mint kísérő a kocsiban feltűnés nélkül helyezhette el és juttathatta rendeltetési helyére a sajtóanyagot. Dolgozott a párt illegális nyomdájában. 1930 októberében letartóztatták, és hat hónapra ítélték. Büntetése kitöltése után, a gazdasági válság idején alapított „munkanélküli-bizottságok" — legális bizottságok — munkájának koordinálása és irányítása volt a pártmegbízatása. Egy újabb, közvetlenül fenyegető letartóztatás elől pártiskolára küldték a Szovjetunióba. 1933 tavaszán érkezett haza teljes illegalitásban. Egy fél éven át a párt sajtójának terjesztését végezte, majd a pártnyomdában dolgozott. 1934 őszén jelentős szerepet játszott a pécsi bányászsztrájk előkészítésében.

1934. október 31-én újra letartóztatták. Nagyon megkínozták, de vallomásra bírni nem tudták. Vallatása folyamán agyonverték. Holttestét a főkapitányság harmadik emeletéről ledobták, hogy halálát öngyilkosságnak tüntessék fel.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 305—307, 392. p.

Kommunista mártírra emlékezünk. Népszava, 1954. október 31. 2. p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 55—56. p.

T. Szerémi Borbála: A szabadság vértanúi. Bp., 1960. 111—115. p.

T. Szerémi Borbála: Hoffmann Ottó. Szabad Nép, 1954. október 31. 4. p.

Vadász Ferenc: Hűség és helytállás. Harminc éve halt hősi halált Hoffmann Ottó. Somogyi Néplap, 1964. október 31. 6. p. Vas Népe, 1964. október 31. 3. p.

HOLLER MIHÁLY

(FOKTŐ, 1898. MÁRCIUS 11.—BUDAPEST, 1966. október 21.)

Kubikos, a földmunkásmozgalom kiemelkedő harcosa volt. 1917-ben tagja a földmunkások szakszervezetének — 1918-ban Kalocsán az ifjúmunkás-mozgalomban tevékenykedett, és részt vett a földosztásban. A Tanácsköztársaság alatt vörösőr. A Tanácsköztársaság leverése után egyik újjáalakítója a Földmunkásszövetség budapesti csoportjának. 1925-ben belépett az akkor megalakult Magyarországi Szocialista Munkáspártba. Ettől az időtől datálódik kommunista párttagsága is. Egyik tagja annak a kommunista földmunkás-generációnak, amelyet Hunya István, Tisza Antal, Istella János, Solymosi Ignác nevei fémjeleznek. A párt megbízottjának, Pápa Józsefnek felkérésére segített az illegális nyomda berendezésében. Emellett részt vett a Pest, Békés, Szolnok és Csongrád megyei kubikosok mozgalmának irányításában. A cél ekkor az volt, hogy a rossz pénz helyett a kubikosokat gabonával fizessék. E harc sikerrel járt.

1927-ben őt is lefogták, és két évre ítélték, 10 évre kitiltották Budapestről. Külön büntetést, hatnapi sötétzárkát és határai kurtavasat kapott, mert a tárgyaláson

a Szovjetunió mellett tüntetett. Büntetését megszakították, feltételesen szabadlábra került. Így volt lehetséges, hogy 1929-ben a párt parasztosztályának helyettes vezetője legyen. Holler Mihály részt vett 1930. június 10-én, a Rózsadombon tartott parasztkonferencián, ahol 35-en voltak jelen. Újabb bebörtönzés után részt vett 1931 júniusában a Gyűjtőfogház politikai foglyai 13 napos éhségsztrájkjában, amiért ismét súlyos fegyelmi büntetésben, kedvezményelvonásban részesült. 1932 februárjában szabadult, ismét bekapcsolódott a földmunkás-szakszervezet munkájába, és Rózsa Richárd segítségével a vidék sok városára és falujára kiterjedő kommunista szervezkedést folytattak, antimilitarista, kulturális propagandát fejtettek ki. Sokszor került preventív letartóztatás miatt a Toloncházba, ahol meghatározatlan ideig tartották fogva.

1935 őszén a rendőrség lecsapott a sok városra kiterjedő szervezetre, és Holler Mihályt, Rózsa Richárdot és sok társukat letartóztatták. Holler Mihályt 18 napi kínzás után két év tíz hónapi fogságra ítélték. 1938 júliusában ismét jelentkezett pártmunkára. A felszabadulás után a FÉKOSZ kubikos szakosztályának vezetője, majd a FÉKOSZ és az UFOSZ egyesítése után az útépítő vállalat építésvezetője lett. Innen ment nyugdíjba. 1966-ban, hosszú betegeskedés után halt meg.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 67—68, 292—293, 392. p.

Hunya István: Emelt fővel. Bp., 1974, Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szaksz., 320 p. (Visszaemlékezés, 1920—32.)

Vadász Ferenc: Harminc éve, októberben. Népszabadság, 1965. október 30. 10—11. p.

NEKROLÓG

Meghalt Holler Mihály elvtárs, a párt és a földmunkásmozgalom régi harcosa. Népszabadság, 1966. október 22. 4. p.

Hunya István: Holler Mihály. Földmívelő, 1966. november 1. 6. p.

HONTI LAJOS

(KUNSZENTMIKLÓS, 1900. február 25.—DACHAU, 1944.)

Foglalkozása ács és szobafestő volt. Egészen fiatalon 1917-ben lépett be a szakszervezetbe. A Tanácsköztársaság ideje alatt vöröskatona. A TK leverése után letartóztatták. 1923-ra tanulta ki a festőszakmát.

1932-ben lett újra szervezett munkás és ugyanebben az évben a Kommunisták Magyarországi Pártjának is tagja. A szakszervezet festőszakosztályában és az építőmunkás kommunista frakcióban végzett mozgalmi munkát. 1935 januárjában egy tüntetés miatt letartóztatták, és a bíróság öt hónapra ítélte. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán küldött volt. 1935. október 2-án érkezett haza, és visszament a szakmájába dolgozni.

1936-ban, a párt szervezeteinek feloszlatása után sem szűnt meg Honti Lajos mozgalmi tevékenysége. Tovább dolgozott a szakmájában és tovább dolgozott a szakszervezetben. Úgy a szakmában, mint a mozgalomban tisztelték a nagyon szerény, szorgalmas, komoly munkást. A KMP újjászervezése után Honti is aktívan kapcsolódott be a szakszervezeti kommunista csoport munkájába Reszegi Ferenccel, Kenéz Istvánnal és másokkal, kapesolatba került Rózsa Ferenccel és Gács Lászlóval.

Honti Lajos részt vett a Történelmi Emlékbizottság és a függetlenségi mozgalom szervezésében. Egyik szervezője az 1942. március 15-i tüntetésnek. Az 1942-es letartóztatások megkezdése után azt az utasítást kapta, hogy vonuljon illegalitásba. Tihanyba utazott dolgozni, mikor onnan is tovább indult, a vonaton tartóztatták le 1942 júliusában. Ötévi börtönre ítélték. 1944 végén a dachaui koncentrációs táborba szállították, ahonnan többé nem tért vissza.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

T. Szerémi Borbála: A szabadság vértanúi. Bp., 1960. 248—251. p.

HORVÁTH IMRE

(BUDAPEST, 1901. NOVEMBER 19.—BUDAPEST, 1958. FEBRUÁR 2.)

A budapesti Telefongyár műszerészinasaként már 1916-ban aktív harcosa a szocialista mozgalomnak. Létrehozta a telefongyári ifjúmunkások szervezetét, megszervezte az inasok sztrájkját. Ezért letartóztatták. Kiszabadulása után hamarosan összeköttetésbe került Korvin Ottóék antimilitarista csoportjával, együtt dolgozott Sallai Imrével.

1918-ban az őszirózsás forradalom idején részt vett a lánchídi csatában. A novemberben megalakult KMP első tagjai között ott találjuk a lelkes fiatalembert. A Tanácsköztársaság alatt először a politikai nyomozóknál dolgozott Korvin Ottó mellett, majd a 46-os vörös gyalogezredhez vonult be, és részt vett a felvidéki hadjáratban.

A Tanácsköztársaság megdöntése után 1919 őszén az ellenforradalmi kormány letartóztatta. 1920-ban szabadult. 1921-ben kommunista szervezkedésért elfogták, és az Andics Erzsébet és társai ellen indított perben tízévi börtönre ítélték. 1922-ben fogolycsere révén a Szovjetunióba került. Az SZKP(b)P tagja lett. Egy ideig munkásként dolgozott, később egy német nyelvű vándorpártiskola vezetője lett. 1932-ben gépészmérnöki oklevelet szerzett. 1933-ban illegálisan hazatért, és a budapesti illegális

mozgalomban vezető szerepet töltött be. 1934-ben letartóztatták, elítélték. Tíz évig volt a szegedi Csillag-börtön foglya. Zárkájában titokban résztvett egy detektoros rádió elkészítésében, amely évekig működött, és biztosította a kommunista foglyok összeköttetését a külvilággal. 1944-ben Dachauba, a koncentrációs táborba deportálták.

A felszabadulás után 1945-ben hazatért, és a Külügyminisztériumban dolgozott; 1948-ig a moszkvai magyar nagykövetség tanácsosa, 1949-ben az NDK-ban a magyar külképviselet vezetője, 1949—1951-ig az Egyesült Államokban, 1951—1953 között Angliában követ. 1953-tól 1956-ig Prágában képviselte a Magyar Népköztársaságot. 1956 júniusában a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnökévé nevezték ki, beválasztották júliusban az MDP KV tagjai sorába. Az ellenforradalom után tagja a párt újjászervezését irányító MSZMP Központi Bizottságának. Az első magyar ENSZ-delegáció vezetője volt, haláláig külügyminiszter.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 136, 482. p.

„Emléke és munkája itt él közöttünk." Telefon, 1958. november 26. 1. p.

Horváth Imre: 111 évi börtön. Új Március, 1956. 9. sz. 7—9. p. [Visszaemlékezés.]

Kékesdi Gyula: Népünk igazát képviselte. Népszabadság, 1968. február 3. 4. p.

Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúmunkás-mozgalomra. 1900—1944. (Szerk. Lányi Ernőné.) Bp., 1969. 42—47. p. [Visszaemlékezés.]

NEKROLÓG

Meghalt Horváth Imre elvtárs. Népszabadság, 1958. február 4. 1. p.

Eltemették Horváth Imre elvtársat. Münnich Ferenc elvtárs gyászbeszéde. Népszabadság, 1958. február 7. 1—2. p.

HUMHÁL LÁSZLÓ

(BUDAPEST, 1905. SZEPTEMBER 17.—MADRID, 1936. NOVEMBER)

Apja szervezett munkás volt, asztalos. Édesanyját a Tanácsköztársaság idején bizalmivá választották, s ezért az ellenforradalmi rendszer egy esztendőre internálta. Érzelmileg a baloldali munkásmozgalmat támogatták, s ebben a szellemben nevelték négy gyermeküket is.

Humhál László négy polgárit végzett, ezt követően három évig cipőfelsőrész-készítő szakmát tanult. Felszabadulása után tagja lett a bőrösök szakszervezetének, tornászott az MTE-ben, részt vett a munkásság különféle megmozdulásain: bérharcokban és politikai összejöveteleken egyaránt. 1928-ban bevonták az illegális KIMSZ munkájába, s fontos feladatokat kapott. 1929 augusztusában az MTE sportolói között volt Nürnbergben a nemzetközi munkássport-spartakiádon, majd hazafelé Bécsben — pártutasításra — kapcsolatba lépett a párt Külföldi Bizottságának egyik tagjával, Sallai Imrével. Feladatuk a lebukások miatt akadozó illegális sajtóterjesztés helyreállítása volt.

Röviddel hazaérkezése után, október 30-án a váci temetőben Lőwy Sándort,

a börtönben meggyilkolt kommunista ifjúmunkást, a KIMSZ titkárát temették. Humhál László és Perlusz József akarták a KIMSZ nevében elbúcsúztatni, azonban a kivezényelt detektívek és rendőrök brutális fellépése a gyászbeszédet meghiúsította. A közelharc során több fiatalt letartóztattak. Humhál Lászlót négy hónapra ítélték.

Kiszabadulása után töretlen energiával kapcsolódott ismét a mozgalmi munkába. 1930 nyarán mint küldött részt vett a KIMSZ, Bécs melletti II. kongresszusán, majd a párt Moszkvába küldte tanulni. 1936 nyarán tért vissza Magyarországra. Rövid ideig pártmunkát végzett, majd a spanyol nép szabadságának védelmében ő is fegyvert fogott. Madrid alatt, a fasiszták elleni harcban hősi halált halt.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Lányi Márton: A legkisebb fiam... Szabad Ifjúság, 1955. június 12. 4. p. [Riport Humhál László édesanyjával.]

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 91—92. p.

Sportolók a szabadságért. (A magyar munkássport múltjából.) Bp., 1955. 26—27. p. [Kalmár Sándor visszaemlékezése.]

HUSZTI FERENC

(ZALABÉR, 1893. NOVEMBER 9.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

Művelt, nagy tekintélyű ember volt. Már kora ifjúságától kezdve önállóságra törekedett. Édesapja — aki Zalabéren volt falusi cipész — nehéz körülmények között nevelte öt fiát, de mindent elkövetett, hogy mindegyik gyermekét taníttassa. Az alsó osztályok elvégzése után Huszti Ferenc először a keszthelyi piaristáknál járt gimnáziumba, de onnan kicsapták, mivel nézeteltérései voltak paptanáraival.

Ezután került fel Budapestre öccséhez, Imréhez, és itt a VIII. ker. Tavaszmező utcai gimnáziumban fejezte be tanulmányait, majd a Budapesti Tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Ezenkívül németül, franciául, lengyelül tanult, aminek a későbbiek folyamán nagy hasznát látta. Már diákkorában arra törekedett, hogy ne szoruljon apai segítségre, ezért tanítványokat vállalt, és ebből tartotta fenn magát. Időnként — ha mégis rászorult — Imre öccse segítette anyagilag. Még egyetemi hallgatóként, 1912-ben belépett az MSZDP-be. Tanulmányait nem tudta befejezni, mert kitört az első világháború, és őt is behívták katonának. Az orosz frontra küldték, ahol 1914. november 24-én fogságba esett.

A különböző fogolytáborokban eltöltött idő alatt kitűnően megtanult oroszul. 1918 elején tífuszban megbetegedett. Felgyógyulása után utókezelésre Petrográdba szállították, ahonnan egy cserecsoporttal sikerült hazajönnie Magyarországra.

Részt vett a polgári demokratikus forradalomban, majd a KMP megalakulása után tagja lett a pártnak. A Tanácsköztársaság idején Zalaszentgróton a forradalmi törvényszék vádbiztosa, a járási pártvezetőség tagja. A Tanácsköztársaság megdöntése után letartóztatták, és rövid ideig Zalaegerszegen raboskodott. Szabadulása után hazatért Zalabérre, majd felutazott a fővárosba, hogy a háború miatt félbeszakadt tanulmányait befejezze. További pályafutását azonban nagyban akadályozta, hogy „politikailag megbízhatatlan" ember nem lehetett tagja az ügyvédi kamarának. Így — bár az egyetemet 1920 első felében befejezhette — elhelyezkedésére semmi reménye nem volt.

1920 szeptemberében elhagyta Budapestet, és Csehszlovákián keresztül Bécsbe ment. A KMP vezetősége gyorsan talált munkát a több nyelven beszélő kommunistának, és rövid bécsi tartózkodás után Husztra küldte pártmunkára, ahonnan 1921 elején tért vissza Bécsbe. Újabb megbízatással 1921 májusában Pécsre küldik, hogy segítse a már ott tevékenykedő kommunisták munkáját. A Baranyai Köztársaság megszüntetése után (1921. augusztus) visszatért Bécsbe és a KMP apparátusában tevékenykedett.

1923. január végén Moszkvába utazott, s már februárban elfoglalta új munkahelyét Pokrovszkban (1931-ig Engels-város), ahol szakmájában mint bírósági elnök dolgozott, 1927-ig. Munkájával igen elégedett volt. 1926-ban írta édesanyjának: „igazi élet azóta sorsom, hogy a munkásmozgalomban vagyok nyolc esztendeje". 1927—1928-ban a területi pártbizottság osztályvezetője, majd titkára lett. 1928-tól az SZK(b)P Szaratovi Kerületi Bizottsága harmad-, majd másodtitkára, 1930-tól tagja a SZU Össz-szövetségi VB-jének. Küldötte az SZK(b)P XV. és XVI. pártkonferenciájának. Mindvégig szívén viselte a Magyarországon történő eseményeket. Ha tehette, írt családjának, örömmel közölte velük, hogy megnősült, s boldog volt, ha Zalabérről hírt kapott. 1932-ben, születésnapján így írt édesanyjának: „Ma november 9-e. Ma léptem át a 39. esztendő küszöbét. Így telik az idő. A fejem szürke, a 40 év felé lépegetek. A kenyerem felét már biztosan megettem, a másik felét már javarészt otthon esszük majd. Az első 40 esztendőből 21—22 évet töltöttem Magyarországon, de ez nemcsak hogy nem fáj, hanem jóleső érzéssel tölt meg, azon szempontból, hogy láttam a nagyvilágot és része vagyok a világtörténelem legnagyobb eseményeinek. Jól van ez így, de még jobban lesz, ha maguk felé is másmilyen világ lesz; olyan, mint nálunk. Jót akartam magamnak kívánni születésnapomra, hát ezt kívánom magamnak is, és mindnyájunknak."

1931-től 1936-ig újra a Kommunisták Magyarországi Pártjában tevékenykedett. Tagja a KMP KB-jának és a KÜB vezetője. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának küldötte. 1936-ban a KI Nemzetközi Ellenőrző Bizottsága leváltotta a KMP-ben viselt tisztségéből. Ez a döntés már az eluralkodó bizalmatlanság légkörében fogant. 1937-ben letartóztatták, és a börtönben halt meg.

PETRÁK KATALIN

IHÁSZ-KOVÁCS SÁNDOR

(REZI, 1918. MÁRCIUS 18.—MÁRAMAROSSZIGET, 1944. AUGUSZTUS 21.)

Ötholdas Zala megyei parasztszülők gyermeke. A hat elemi elvégzése után summásnak szegődött, és sok helyütt dolgozott a Dunántúlon. 1939 őszén bevonult katonának. 1942-ben kivitték a frontra, és a Tim körzetében lezajlott harcokban szovjet fogságba esett. A sebesült hadifoglyot katonai kórházban ápolták, majd felépülése után antifasiszta iskolán vett részt. Tanulmányai során megismerkedett a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetének legfontosabb eseményeivel, s számos magyar kommunistával jó barátságot kötött. „Ez a fiatal parasztgyerek, aki mint egyszerű közkatona került a frontra és fogságba esett, rendkívül éles logikával, világos észjárással rendelkezett, emellett lobbanékony, heves természetű, bátor kiállású ember és kiváló vitatkozó volt. Ihász-Kovács Sándor, aki már odahaza, uradalmi cseléd korában is könyveket kért az ispán úrtól, itt az iskolán úgy szívta magába a tanultakat, mint a szikkadt föld az esőt..." — jellemezte visszaemlékezésében Dékán István partizánparancsnok.

Az antifasiszta iskolán töltött néhány hónap világnézeti érlelődésének időszaka

volt. Sokat tanult, olvasott, és gondolatait írásban is megfogalmazta: szorgalmas levelezője volt a magyar hadifoglyok fasisztaellenes lapjának, az Igaz Szónak.

1944-ben az elsők között jelentkezett partizánnak. Négy hónapon át küzdött a megszállt Ukrajna földjén lengyel és ukrán harcostársak között. Helytállásáért kitüntetésben részesült, és 1944 májusában partizániskolára küldték. Kiképzése után a Dékán-csoportba osztották be, amely hazai földön került bevetésre. 1944. augusztus 21-én ugrott ki ejtőernyővel Máramaros—Bikszád térségében, egységével azonban nem talált többé kapcsolatot. Ihász-Kovács Sándor, a fiatal partizán-komisszár a fasisztákkal vívott tűzharcban hősi halált halt.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Dékán István: Hazatérés. Egy magyar partizánparancsnok visszaemlékezései. 1942—1944. Bp., 1960, Zrínyi Kiadó. 192 p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1966. 77—82, 136. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 217—231. p. [Gerő János elbeszélése „A partizán" címmel.]

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966, ld. névmutató.

IHÁSZ MIKLÓS

(KASSA, 1918. ÁPRILIS 26.—BUDAPEST, 1946. AUGUSZTUS 13.)

Géplakatos szakmát tanult, és már 15 éves korában bekapcsolódott az ifjúmunkás-mozgalomba. 1936-ban Debrecenből a fővárosba jött, és a csepeli Weiss Manfréd csőgyárban helyezkedett el. Vezető szerepe volt a vasas ifik között, s hamarosan a csőgyár egyik bizalmija lett. 1937-ben belépett az MSZDP-be.

1940-ben behívták katonának. 1943-ban a keleti fronton szovjet fogságba esett. Jelentkezett a fasiszták elleni partizánmunkára. 1944 elején Dékány Sándor 13 főnyi antifasiszta partizáncsoportjába osztották be, amely csatlakozott Fjodorov tábornok Észak-Ukrajnában küzdő szovjet egységéhez. Ihász Miklós a volhíniai harcokban hősiesen helytállt. Később az osztag partizánjai cseh, jugoszláv és magyar területen harcoltak.

1944 nyarán partizániskolát végzett.

1944. szeptember 6-án szovjet és magyar harcosokból megalakult a Priscsepa—Uszta-partizánosztag, amely Rákóczi-partizánegység néven ismert. A Partizánmozgalom Ukrán Törzsétől azt a feladatot kapták, hogy kárpát-ukrajnai működési

körzetükben végezzenek felderítő munkát, akadályozzák meg az ellenség utánpótlását vasúti robbantásokkal, semmisítsék meg az ellenség „élő erejét és harceszközeit", s nyerjék meg a lakosságot az ellenállásra. Ihász Miklós nevét a partizánosztag tevékenységéről szóló összefoglaló jelentés többször említi azok között, akik feladataik teljesítésében és bátorságban élen jártak. Kivette részét a politikai munkából is: a szakasz egyik politikai megbízottja és a 16 kommunista agitátor egyike volt.

A szovjet hadsereg katonájaként részt vett Magyarország felszabadításában. 1945-ben belépett az MKP-ba. A pártközpontban teljesített őrparancsnoki szolgálatot, majd a rendőrség politikai osztályán dolgozott.

A háborúban tanúsított helytállását azonban nem folytathatta a békés építőmunka keretei között: a harcokban szerzett súlyos betegség megakadályozta ebben.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozlom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Molnár Zoltán: Fegyver ropog a Buzsorán. Bp., 1956, Szikra, 156 p. [Szépirodalmi feldolgozás.]

IHRLINGER ANTAL

(SOPRON, 1842.—BUDAPEST, 1890. OKTÓBER 30.)

A szocialista mozgalom megteremtői között sok volt a magyarországi születésű német munkás. Közéjük tartozott Ihrlinger Antal is. Iskoláit Sopronban végezte, ott tanulta ki a nyomdászmesterséget. A forradalmi demokratikus eszmékkel, majd a szocialista tanításokkal a bécsi nyomdászok körében ismerkedett meg. A szolidaritás szép tanújelét adva lelkesen csatlakozott azokhoz az önkéntesekhez, akik 1863-ban a lengyel felkelés védelmére siettek. Langiewitz alatt megsebesült, így vissza kellett térnie. Előbb Bécsben élt, majd Pestre költözött. 1867-ben már a pesti nyomdászok segélyegyletében találkozunk nevével. Kiemelkedő személyisége annak a csoportnak, amely 1868-ban az Általános Munkásegyletet megalapította.

1868-tól 1871 júniusáig a Magyar Nyomdában dolgozott, előbb mint nyomdász, később mint üzletvezető. Ott került kapcsolatba a parlament polgári demokratikus és függetlenségi érzelmű ellenzékének kiemelkedő képviselőivel: Táncsics Mihállyal, Helfy Ignáccal. Kezdeményezésére jött létre a politikai szövetség az Általános Munkásegylet és a parlamenti ellenzék között, az ő javaslatára választották meg az egylet

elnökévé 1869 nyarán Táncsicsot, az idős forradalmárt. Oldalán Ihrlinger töltötte be az alelnöki posztot, jelentős szerepet vállalva az ellenzék és a szocialista munkásság közös akcióinak megszervezésében. A polgári nézetek hatottak rá, de szocialista maradt, mindenek előtt internacionalista, és küzdött a munkásság soraiba is behatoló nemzeti gyűlölködés ellen. 1871 júniusában sok társával együtt őt is letartóztatták. A „hűtlenségi perben" fővádlottként szerepelt. Tíz hónapot töltött vizsgálati fogságban, de sem ez, sem a hatóságok zaklatásai nem félemlítették meg.

Minthogy a per következtében elvesztette állását, 1872 nyarán Bécsben vállalt munkát. Ősszel azonban elvtársai hívására hazatért, és részt vett a szocialista mozgalom újjászervezésében. Egyik létrehozója és kiadója volt az 1873. január 5-től rendszeresen megjelenő hetilapoknak, a Munkás-Heti-Krónikának és az Arbeiter-Wochen-Chroniknak. Nevéhez fűződik az első önálló munkásnyomda megteremtése is 1873 áprilisában, amelynek 1889 őszéig műszaki irányítója és üzletvezetője volt. Az 1873-ban megalakított Magyarországi Munkáspártnak ő volt az elnöke. 1873 novemberétől 1877 februárjáig vállára nehezedett a két munkáslap szerkesztése is. 1878-ban Frankel Leó oldalán részt vett a Nemválasztók Pártja, majd 1880-ban az Általános Munkáspárt megalakításában; mindkét párt vezetőségében helyet foglalt. A német kivételes törvény első nehéz éveiben (1878—1881) áldozatos és sok kockázattal járó feladatot vállalt: a pártnyomda az ő vezetése alatt állította elő a német nyelvterületek számára készített forradalmi nyomtatványokat, amelyek illegális továbbításából is jócskán kivette részét.

1881 őszétől, Ihrlinger lett a munkáspárt egyik vezetője. 1889 októberéig ő szerkesztette a német nyelvű pártlapot, irányította a nyomdát, aktív tevékenységet fejtett ki a nyomdászok egyletében. Ekkor azonban már nem tudott lépést tartani a fejlődéssel. Az óvatos, békülékeny pártpolitika jellegzetes képviselőjévé vált.

1889 júliusában a II. Internacionálé alakuló kongresszusán még ő képviselte az Általános Munkáspártot. A szocialista mozgalomban szerveződött forradalmi törekvésű ellenzék fellépésének eredményeként azonban 1889. október 5-én megfosztották a pártban viselt valamennyi funkciójától. Ekkor kilépett a pártból, és ellenzék alakításán fáradozott. Súlyos betegsége rövidesen visszavonulásra kényszerítette. Alig egy év múlva, életének 48. esztendejében érte utol a halál. Hibái nem feledtethetik azokat a nagy eredményeket, amelyeket a magyarországi munkásmozgalom az ő majdnem negyedszázados áldozatos munkájának köszönhet.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Az I. Internacionálé és Magyarország. Bp., 1964. 241—378. p. [Erényi Tibor tanulmánya.]

Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása. 1867—1904. Bp., 1962, Táncsics Könyvkiadó. 404 p.

Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. 1868—1873. Bp., 1952. ld. névmutató.

S. Vincze Edit: A hűtlenségi per. 1871—1872. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó. 208 p.

S. Vincze Edit: Ihrlinger Antal (1842—1890). Párttörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 164—191. p.

ILKU PÁL

(BULCSU, 1912. OKTÓBER 8.—BUDAPEST, 1973. JÚLIUS 13.)

Bereg megyében, szegényparaszt szülők gyermekeként született. A beregszászi reálgimnáziumot 1931-ben elvégezve, diákélményeiről regényt írt: Zendül az osztály címmel. E regény — amely később nemcsak magyar, hanem cseh és lengyel nyelven is megjelent — az iskola falai közül kilépő diák hitvallásának tekinthető: „Hiszen egészen az elején vagyunk" — írja könyve befejezéseként a *munkásfiatalokkal* titkos egyesületet alapító diákok zendüléséről.

Ezen az úton haladt következetesen tovább, a pozsonyi tanítóképző elvégzése után néptanítóként Kárpátalja több falujában. 1932-ben megtalálta a kapcsolatot a csehszlovákiai baloldali, kommunista mozgalommal. 1937-től — mint a kommunista párt tagja — Schönherz Zoltán irányításával a kárpátaljai magyar fiatalok szervezetbe tömörítését végezte, antifasiszta harcát szervezte.

Publicisztikai tevékenységet fejt ki: a szocialista tanítómozgalom nagy alakjával, a forradalmár Czabán Samuval együtt szerkeszti az Új Korszak c. progresszív pedagógiai lapot, amelynek segítségével kapcsolatot teremtenek a nemzetközi anti-

fasiszta mozgalommal is. Cikkei megjelennek több kommunista újságban: az Ungvárott kiadott Magyar Munkásban, az osztravai Magyar Napban és más lapokban.

A Horthy-hadsereg bevonulása után, 1940-ben több száz kommunista társával, feleségével, Czabán Piroskával együtt letartóztatták, majd rendőrhatósági felügyelet alá helyezték és bevonultatták. A katonák szovjetellenes háborúba küldése: „az elnyomottal megöletni a szabadot", a világtörténelem „legnagyobb gazsága és szélhámossága" — vallja. 1944 őszén nyolcadmagával megszökött, s társaival a partizánok által ellenőrzött hegyekbe vette be magát. Itt érte a felszabadulás.

A felszabadult Beregszász párttitkára, amikor az MKP hívószavára 1945 januárjában Debrecenbe siet, ahol „mint néptanító", elkészíti az MKP tervezetét a népnevelés, az alsó fokú tanügyek megreformálására. 1945 februárjától a debreceni pártiskola tanára, majd a pécsi pártiskola megszervezője és vezetője, 1946-tól Pécs város kommunista párttitkára s 1948-ban a KV Agit. -Prop. Osztályának helyettes vezetője. 1947-től — megszakítással — országgyűlési képviselő.

A nevelésügyek terén, az agitációs- és propagandamunkában kifejtett eredményes tevékenysége elismeréseként kerül 1948-ban születő néphadseregünk vezetői sorába mint a HM Agitációs és Propaganda Osztályának főnöke, négy év múlva pedig már néphadseregünk tábornoka. Az ellenforradalom leverése után a HM Politikai Főcsoportjának főnöke, a honvédelmi miniszter helyettese. E beosztásaiban 1958-ig a néphadsereg újjászervezésén munkálkodik.

Még 1945 januárjában írja reformtervezetében: „Új nevelés kell... amely megalkotja az új magyar embertípust, a bátor, szabad, gondolkodni, ítélni és cselekedni, a közösség egyetemes boldogságáért dolgozni tudó embert." S a hajdani „zendülő" diákot, a néptanítót a munkásosztály hatalma — miután 1958—1961 között az alsó- és középfokú oktatási ügyek miniszterhelyettesi teendőit látta el — 1961-ben a művelődésügy legmagasabb állami funkciójába helyezi, hogy mint miniszter fáradozhasson immár az *egész iskolaügy, szocialista köznevelési rendszerünk* addigi legjelentősebb reformjának sikeres végrehajtásáért, a minden eddiginél hatékonyabb szocialista közművelődés megteremtéséért.

1958-tól az MSZMP KB tagja, 1962—1970 között a Politikai Bizottság póttagja, a Szocialista Hazáért Érdemrend s a Munka Vörös Zászló Érdemrend (ez utóbbival két ízben tüntették ki) tulajdonosa, s mindvégig a párt önzetlen munkása: „Bármilyen beosztásban dolgoztam, igyekeztem pártmunkás lenni. — mondotta 1971-ben Moszkvában az Állami Lomonoszov Egyetemen, ahol a díszdoktori oklevéllel a kultúra ügyének, a népek barátságának internacionalista harcosát tüntették ki.

HABUDA MIKLÓS

IRODALOM

Ilku Pál: Zendül az osztály. Bratislava, 1970. Madách Könyvkiadó. 132 p.

NEKROLÓG ÉS BÚCSÚZTATÁS

Ilku Pál: 1912—1913. Népszabadság, 1973. július 14, 3. p és július 19. 3. p.
Népszava, 1973. július 14. 3. p. és július 19, 5. p.
Magyar Nemzet, 1973. július 14. 3. p. és július 19. 3. p.
Magyar Hírlap, 1973. július 14. 3. p. és július 19. 4. p.

E. Fehér Pál: Búcsú Ilku Páltól. Kortárs, 1973. 9. sz., 1535—1536. p.

ILLÉS BÉLA

(KASSA, 1895. MÁRCIUS 22.—BUDAPEST, 1974. JANUÁR 5.)

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa, a magyar szocialista irodalom kiváló képviselője. Művelt kispolgár szülők gyermeke. Iskolai éveit Szolyván és Beregszászon kezdte — a szolyvai évek alatt megtanult ukránul, s közelebbről megismerkedett a kárpát-ukrajnai nemzetiségek nyomorúságos, nehéz életével. Tizennégy éves, amikor szüleivel Újpestre költöztek, s az István úti gimnáziumban folytatta tanulmányait. Érettségi után, 1912-ben az egyetem jogi fakultására iratkozott be — 1916-ban avatták jogi doktorrá. Újpesten a proletárnegyedben töltött kamaszévek — az előzetes kárpát-ukrajnai élmények, majd a Galilei-körben szerzett ismeretek formálták, alakították társadalombíráló szemléletét. 1916-ban a harctérre került, előbb a román, majd az albán és az olasz frontokon teljesített katonai szolgálatot, itt ismerte meg a fegyveres erőszak, a háború pusztító világát is.

Huszonegy éves, amikor Ady Endre ajánlására első ízben jelentek meg írásai a Nyugatban. Ezeket hamarosan követte az első könyv is, a „Doktor Utrius Pál honvédbaka feljegyzései" (1917), háborúellenes lázadó írás, melyben a frontokat

megjárt értelmiségi emel szót az esztelen vérontás ellen. A fronton ismerkedett meg a bolsevizmus eszméjével — 1918-ban csapattestével Budapesten tartózkodott, itt került kapcsolatba a forradalmi mozgalmakkal, s képviselőivel, köztük Rudas Lászlóval. Ezeknek a találkozásoknak az eredménye „A szellemi munkások és a szocializmus", valamint a „Spartacus élete" című írása. Ezekben, már a kommunistává érlelődő író szólal meg. A polgári demokratikus forradalom időszakában tagja volt a Forradalmi Katonatanácsnak, 1919 elejétől a KMP-nek — a Tanácsköztársaság idején Újpesten a kulturális ügyeket irányította, a Forradalmi Katonatanács tagja, majd elnöke volt.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Bécsbe emigrált. Élete egybeforrt a munkásmozgalommal, s életútja ettől kezdve egy pillanatra sem válik el a proletariátus — a nemzetközi osztályharc sorsától. 1920-ban már Kassán találjuk, ahol Jász Dezsővel, Münnich Ferenccel, Mácza Jánossal, Gyetvai Jánossal és Hidas Antallal együtt kiadták a Kassai Munkást, a proletárforradalom után az első kommunista lapot. Ez a lap komoly segítséget nyújtott a Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakítását előkészítő munkának. 1921-ben Pozsonyban jelent meg első novellás kötete, a „Ruszin Petra temetése". Forradalmi tevékenysége miatt kiutasították Csehszlovákiából. 1922—1923-ban ismét Bécsben tartózkodott, alkalmi munkákból tartotta fenn magát, miközben novelláit a bécsi Rote Fahne németül, a New York-i Új Előre pedig magyarul közölte. Bécsi tartózkodása idején írta első igazán jelentős, pártos szellemű novelláját, az „Aranylibá"-t, mely a párizsi Le Monde-ban is megjelent, és nagy sikert aratott, maga Romain Rolland írt róla elismeréssel. 1923-ban Ausztriából is kiutasították és a Szovjetunióba utazott, Moszkvában telepedett le — itt a Sarló és Kalapács gyárban vállalt munkát. Később 1924-től a párt megbízásából művelődésügyi területen dolgozott. A Szovjet Írószövetség egyik titkáraként tevékenyen részt vett a haladó írók nemzetközi mozgalmában. Tizenegy éven át a Proletár Írók Nemzetközi Szövetségének titkára, majd főtitkára — ebben a minőségében kapcsolatba került a világ valamennyi nagy haladó írójával. Szerkesztője az Oktyabr című folyóiratnak.

A Szovjetunióban eltöltött több mint két évtized forradalmári és írói kiteljesedésének egyaránt tanúja. A Magyar Tanácsköztársaság 10. évfordulójára írta meg háromkötetes regényét „Ég a Tisza" címmel. A mű az 1918—1919-es forradalmak első irodalmi összefoglalása, kritikai ábrázolása, s a bukás okainak pártos szellemű feltárása. A könyvhöz Kun Béla írt bevezetőt, a baráti hangú előszó igazolta a regény hitelességét. A könyvnek átütő sikere volt, 1930-ban jelent meg Moszkvában, s egy év alatt 500 000 példányban fogyott el. 28 nyelvre fordították le. A mű megírásának óriási politikai jelentősége is volt, megtisztította a Magyar Tanácsköztársaságot a 10. évfordulón — a rászórt rágalmaktól.

Magyarországon a fasizmus ellen küzdő haladó írók és művészek számára írásaival, kritikáival ideológiai, politikai segítséget nyújtott — leleplezve a magyar nép igazi ellenségeit, az uralkodó osztályokat, akiket felelőssé tesz a tömegek nyomoráért, jogfosztottságáért s az ország háborúba kényszerítéséért a hitleri fasizmus oldalán.

1941-ben jelent meg orosz nyelven egy kisregénye. a „Szkipetárok", ebben az első világháborúban szerzett élményeit .dolgozta fel. Ugyancsak még ebben az évben, moszkvai emigrációja idején látott napvilágot másik regénye, a „Kárpáti rapszódia". Ebben Illés Béla gyermekkori élményei, s az illegális mozgalmi munka során szerzett tapasztalatai szólalnak meg a rangos irodalom hangján s színvonalán. Illés Béla iro-

dalmi rangját a nemzetközi irodalmi életben tulajdonképpen ezzel az immár klaszszikussá vált művével alapozta meg. (31 idegen nyelvű kiadást ért meg a 60-as évek közepéig). A Nagy Honvédő Háború első napjaiban Illés Béla önkéntesként bevonult az Első Moszkvai Népfölkelő Ezredhez és részt vett a Moszkva alatti harcokban. Majd mint politikai tiszt és haditudósító tanúja volt a voronyezsi ütközetben a 2. magyar hadsereg pusztulásának. 1944. szeptember 26-án megjelent Lembergben az általa szerkesztett Magyar Újság első száma (A Vörös Hadsereg magyar nyelvű lapja). A felszabadító szovjet csapatok őrnagyaként, huszonöt évi emigráció után a felszabadításáért fegyverrel harcolva érkezik Budapestre. Katonai helytállásáért 18 alkalommal tüntették ki, 1949-ben alezredesként szerelt le.

A felszabadulás után Új Szó címen szerkesztette tovább a Magyar Újságot. Részt vett irodalmi életünk újjászervezésében. Vezetőségi tagja, majd elnöke (1949) a Magyar Írók Szövetségének, éveken át főszerkesztője az Irodalmi Újságnak. 1949-ben jelent meg első nagyobb szabású műve, a „Fegyvert s vitézt éneklek" című összefüggő elbeszélésgyűjteménye, egy tervezett trilógia első része. A másik rész 1950-ben jelent meg „A vígszínházi csata" címmel. A harmadik rész helyett egy önmagában is trilógiát képező regényt írt, a „Honfoglalás"-t. A regény témája egy magyar harci egység katonáinak szovjet fogságba esése, öntudatra ébredésük és hazatérésük — részvételük az új élet megteremtésében.

Illés Béla irodalomszervező tevékenységével s írásaival is segítette az ellenforradalom utáni konszolidációt. 1957-ben az Irodalmi Tanács tagja, s tagja az Élet és Irodalom szerkesztő bizottságának. 1963-ban kezdődött hosszan tartó betegsége, de ez alatt is folytatta irodalmi munkásságát, ekkor születtek az „Anekdoták könyve" (1964), „A 339-es szoba" (1966) című művei.

Számos kitüntetés birtokosa. Irodalmi munkásságáért kétszer (1950, 1955) Kossuth-díjjal tüntették ki, 1965-ben, 70. születésnapján, életét és munkásságát az Elnöki Tanács A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével ismerte el.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM*

Diószegi András: Illés Béla alkotásai és vallomásai tükrében Bp., 1966, Szépirodalmi Könyvkiadó. 208 p. (Arcok és vallomások)

Illés Béla: Anekdoták, találkozások, történetek. Bp., 1964, Szépirodalmi Könyvkiadó. 380 p. [Önéletrajzi jellegű írások, epizódok a szerző életéből.]

Kortársi vallomás Illés Béláról. „Kortárs, 1967. 11. sz. 1757—1764. p. [Szabó Pál, Czine Mihály, Diószegi András, Tolnai Gábor írásai.]

* „Válogatott elbeszélések" címmel először 1951-ben, majd 1962-ben jelent meg gyűjteményes kötete (Szépirodalmi Könyvkiadó). I. B. cikkeinek gyűjteményét 1961-ben „Ahogy a kortárs látta" címmel adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó. 1920 és 1960 között írt novellái 1961-ben Diószegi András bevezetőjével jelentek meg (Magvető). A Szépirodalmi Könyvkiadó 1965-ben és 1972-ben összegyűjtött elbeszéléseivel („Az aranyliba"), 1967-ben válogatott cikkeinek, publicisztikai írásainak és karcolatainak gyűjteményével jelentkezett („Lövészárokban..."). A „Pemétei csoda" a kiadatlan és új elbeszélések, kisregények, arcképvázlatok és színművek gyűjteményét tartalmazza (1968. Szépirodalmi Könyvkiadó).

Pomogáts Béla: Illés Béla pályája a felszabadulás után. Jelenkor, 1968. 9. sz. 846—851. p.

Szalontay Mihály: Illés Béla. Új Irás, 1965. 3. sz. 341—347. p.

Vas Zoltán: „Én" és Illés Béla. I—IV. Kortárs, 1970, 3. sz. 427—449., 4. sz. 602—616., 5. sz. 717—728. és 6. sz. 927—934. p.

Zay László: Három negyedszázad. Születésnapi látogatáson Illés Bélánál. Magyar Nemzet, 1970. március 22. 9. p.

NEKROLÓG ÉS BÚCSÚZTATÁS:

Illés Béla. 1895—1974. Népszabadság, 1974. január 8. 5. p. január 12. 5. p.

Szeberényi Lehel: Az álom igazsága. Búcsú Béla bácsitól. Kortárs, 1974. 3. sz. 404—407. p.

JAHN FERENC

(BUDAPEST, 1902. FEBRUÁR 7.—DACHAU [NÉMETORSZÁG], 1945. MÁJUS 5.)

Kommunista orvos, szociológus, publicista. Szerény jövedelmű vendéglős ötödik gyermekeként látta meg a világot. Korán megözvegyült édesanyja gondos, ám mélyen vallásos nevelésben részesítette. A társadalmi problémák iránti érdeklődése az első világháború végének forradalmi fellendülése idején ébredt fel. Bátyja, Jahn Ede vegyészmérnök részt vett az AMOSZ tevékenységében, s az ő révén ismerkedett meg a szocializmus eszméivel, a munkásmozgalommal. A forradalmak idején súlyos beteg, s ez a körülmény megkíméli a túl korai megpróbáltatásoktól a Tanácsköztársaság megdöntése után. Középiskolai tanulmányait befejezve beiratkozott az Orvostudományi Egyetemre. Még diák, amikor 1926-ban több baloldali értelmiségi társaságában létrehozza a Békeegyesületet, amely — programjának szavaival — „harcos szocialista szellemben" a fenyegető új háború ellen kívánt fellépni. Az egyesület rendezvényein főként kommunista és baloldali szociáldemokrata előadók szerepeltek, valószínűleg innen eredt Jahn Ferenc kapcsolata a kommunistákkal. 1928-ban egyetemi tanulmányait befejezve Kispesten, a munkások között kezdte meg gyógyító munká-

ját, s belépett az MSZDP helyi szervezetébe. (Feltehetőleg ekkoriban lett tagja a KMP-nek is.) 1929 nyarán egyik kezdeményezője az MSZDP keretében megalakított Szocialista Orvosszervezetnek, amelynek titkára lett. Jahnnak nagy része volt abban, hogy a szervezetileg kicsiny, de annál nagyobb hatósugarú egyesülésben, a baloldal, a kommunisták befolyása érvényesült. Részt vett (hattagú magyar küldöttség élén) 1931 májusában Karlovy Varyban a Szocialista Orvosinternacionálé megalakításában, s egyúttal beválasztották a vezetőségbe is. Orvosi és politikai szervezői munkája mellett számos cikket publikált a Népszavában, a Szocializmusban és a Der Sozialistische Arzt című német folyóiratban. A Sallai—Fürst-ügy idején kibontakozott petíciós kampányban az MSZMP tilalma ellenére részt vett az orvosszervezet tagjainak többsége. Ez a körülmény szolgáltatott ürügyet a szervezet feloszlatására 1932 nyarán. Ettől kezdve cikkeit jó ideig nem közölte a szociáldemokrata sajtó, csak szakfolyóiratok, valamint a KMP által fenntartott (Társadalmi Szemle, Gondolat), illetve támogatott folyóiratok (pl. a kolozsvári Korunk). Publicisztikai tevékenysége mellett dolgozott a VS-ben, s nemcsak „a szegények orvosa"-ként gyógyította díjtalanul, sőt gyógyszerrel is ellátta a rászorulókat, hanem rendszeresen kezelte az illegalitásban élő kommunistákat, elvtársait is. VS-munkája mellett 1933—1934-ben legális lehetőségeit felhasználva dolgozott a KMP apparátusában is. Közben súlyosan megbetegedett, de a harmincas évek közepétől ismét aktívabban vett részt a kispesti MSZDP-szervezet munkájában. Az egyik pártkörzet elnöke, 1936-tól pedig az akkor önálló város képviselő-testületének tagja. A népi írók munkásságát segítve-bírálva, úttörő jelentőségű városszociográfiai munkába fogott 1936-ban. Ennek első eredménye a Bálint György, Darvas József és Forgács Antal társaságában készített riport a Visegrádi u. 24. sz. alatti proletárházról (Gondolat), majd az 1937-es kispesti szociográfiai kiállítás, amelyet országos visszhangja ellenére a Belügyminisztérium rendeletére betiltottak. Cikkei ekkor már ismét megjelentek a Népszavában, részt vett a szocialista orvosok újabb tömörülésének, az ún. Új Értelmiség csoportnak a munkájában, s a kispesti MSZDP-szervezetben a baloldal irányítója volt.

1939-ben bekapcsolódott a KMP újjászervezésének munkájába Kulich Gyula és társai révén, s így belekerült az 1940 tavaszi „alagi lebukásba". A nyomozás során csak kisebb jelentőségű vádat sikerült rábizonyítani, amiért 9 havi börtönbüntetéssel sújtották (1943-ban töltötte ki). Letartóztatásának, majd elítélésének következményeként megfosztották orvoskamarai tagságától, s így nem dolgozhatott orvosként, kizárták a városi képviselő-testületből is. Jahn Ferenc börtönbüntetése letöltése után is folytatta illegális pártmunkáját. 1944. április 28-án az ellenállási mozgalomban való részvétele miatt (fegyvert, gyógyszert gyűjtött a jugoszláv partizánok részére) letartóztatták. A vezérkari főnök különbírósága 1944 szeptemberében ötévi fegyházbüntetésre ítélte. 1944 novemberében — amikor a magyarországi fegyházakat a szovjet hadsereg közeledése miatt kiürítették — Németországba vitték. Több lágerben is megfordult, mindenütt igyekezett az adott körülmények között is orvosi segítséget nyújtani fogolytársainak. Közvetlenül a felszabadulás előtt halt meg a dachaui koncentrációs táborban.

KENDE JÁNOS

IRODALOM*

Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Bp., 1960. 135—141. p.

Jahn Anna: Jahn Ferenc. Bp., 1959, Medicina. 80 p.

Székely Sándor: Egy kommunista orvos, Jahn Ferenc. Élet és Tudomány, 1972. november 24. 2220—2223. p.

Vadász Ferenc: Dr. Jahn Ferenc. Mártírhalálának huszadik évfordulóján. Népszabadság, 1965. március 5. 4—5. p.

Vörös László: Jahn Ferenc (1902—1944). Egészségügyi Dolgozó, 1962. február 1. 3. p. [Megjelent még a „Vallomások a gyógyításról" c. kötetben. Bp., 1973. 45—51. p.]

* J. F. publikációinak gyűjteményét 1968-ban „A toll fegyverével" címmel adta ki a Medicina Könyvkiadó. Az írások Jahn Anna összekötő szövegével jelentek meg.

JAKAB JÓZSEF

(BUDAPEST, 1896. ÁPRILIS 1.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

Jómódú értelmiségi családban született, édesapja középiskolai nyelvtanár volt. 1916-ban érettségizett, majd szülei akarata ellenére beiratkozott az Orvostudományi Egyetemre. Tanulmányaihoz és megélhetéséhez nyelvtanítással teremtette meg a szükséges költségeket. Kapcsolatba került a baloldali diákmozgalommal, tagja lett a haladó szellemű egyetemi ifjúság Galilei-körének. 1918. január 12-én a rendőrség feloszlatta a kört, de a forradalmi fiatalok összefogásából november 30-án új szervezet született: az Ifjúmunkások Országos Szövetsége. Hivatalos lapjának, Az Ifjú Proletárnak szerkesztésében — Lékai János és Boross F. László oldalán — Jakab József is részt vett.

1919. április 6-án a Magyar Tanácsköztársaság ifjúkommunistái új nevet és új vezetőséget választottak szervezetüknek. A KIMSZ 19 tagú Központi Vezetőségének titkára, majd a Központi Vezetőség mellett működő Ellenőrző Bizottság tagja lett. Belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság honvédő háborúja őt is a frontra szólította, és a Vörös Hadsereg egyik alakulatának politikai megbízottja lett.

1919 őszén, az ellenforradalom hatalomra jutása után munkások rejtegették. Átsegítették a jugoszláv határon, onnét sikerült Bécsbe menekülnie. 1920-ban a párt megbízta azzal, hogy mozgalmi tapasztalataival legyen a román kommunista ifjúmunkások segítségére, azonban egy nagygyűlésen elmondott beszéde miatt Romániát is el kellett hagynia. Visszatért Bécsbe, majd 1922-től pártmegbízatása Pozsonyba szólította, ahol folytatta egyetemi tanulmányait, s eközben illegális feladatokat végzett. 1925 júniusában kapta meg orvosi diplomáját.

1925. október 11-én az állandó zaklatások miatt feleségével együtt elhagyta Csehszlovákiát, és a Szovjetunióban telepedett le. Jaltában tüdőbetegeket gyógyított, később a Donyec-medence egyik ipari központjában, Gorlovkán folytatott orvosi gyakorlatot.

Édesapját a Magyar Tanácsköztársaság a Keleti Akadémiára nevezte ki tanárnak. A proletárhatalom megdöntését követően csakúgy el kellett hagynia hazáját, mint fiának, s első emigráns éveit Bécsben töltötte el. Utóbb ő is a Szovjetunióban telepedett le. Jakab József életének utolsó időszakában együtt volt a család Leningrádban: felesége a Keleti Akadémián tanult, édesapja egyetemen tanított, ő pedig egy klinikán végzett orvosi munkát. Törvénysértés áldozata lett.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Láng Péter: Megkésett emlékezés. Egészségügyi Dolgozó, 1972. 9. sz. 5. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 5/B kötet. Bp., 1958—1960, ld. névmutató.

Simon Gy. Ferenc: A kivételes ember. Magyar Ifjúság, 1968. december 29. 5. p.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962. ld. névmutató.

JAKAB KÁROLY

(DOROG, 1924. MÁJUS 21.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 29.)

Apja bányász, anyja urasági cseléd volt. Már kisiskolás korában dolgozni kezdett: pékségben árukihordó, kertészetben kifutó, majd plakátragasztó lett.

15 éves, amikor apja meghalt. 1938-tól a Danuviában vasesztergályos tanuló, majd vasmunkás.

A felszabadulás után belépett az SZDP-be, 1946-ban átlépett az MKP-ba. 1945 augusztusában rendőr lett, 1947-ig fegyvermesterként dolgozott, majd rendőrtiszti akadémiát végzett. 1949 tavaszán avatták fel mint főhadnagyot. Rövid ideig a Pest vidéki Főkapitányságon volt politikai tiszt, 1950-ben az öthónapos pártiskola elvégzése után a Budapesti Rendőrkapitányság párttitkárává választották, századossá léptették elő. Kongresszusi küldöttként részt vett a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán. 1951 decemberében áthelyezték a Sztálinvárosban szerveződő rendőrséghez politikai tisztnek.

1952-ben felvették az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Jogtudományi Karára, majd 1953-ban a kétéves pártfőiskolára került. 1955-ben befejezte pártiskolai tanul-

mányait, őrnaggyá léptették elő, a Hámán Kató úti rendőriskola marxizmus—leninizmus tanszékének vezetője lett.

1956 októberében azok közé tartozott, akik ingadozás nélkül és életüket nem kímélve védték a munkáshatalmat. A Gorkij fasorban levő élelmiszerraktárt őrizte. Október 29-én otthonába akart visszatérni, amikor kilépett az utcára, orvlövészek szíven lőtték.

Halála után alezredessé léptették elő, Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel és Kiváló Szolgálatért Érdeméremmel tüntették ki.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. Bp., é. n. 61, 156. p.

JAKAB RUDOLF

(ÚJPEST, 1891. SZEPTEMBER 20.—BUDAPEST, 1968. DECEMBER 1.)

A magyar munkásforradalmárok század eleji úttörő nemzedékének tagja. Újpesti munkáscsalád gyermeke, aki maga is munkássá vált. Mesterei nemcsak jó géplakatos-szerelővé, de öntudatos szocialistává is nevelték. 1908-ban belépett a vasasszakszervezetbe, majd a szociáldemokrata pártba. A Láng-, a Hofherr és Schrantz Gépgyárban edzette a munka és a mozgalom.

Az első világháború kezdetén behívták katonának, majd mint nélkülözhetetlen szakmunkást a kispesti Teudloff- és Dietrich-gyár lőszergyártó üzemébe vezényelték. Társai hamar megismerték mint a mozgalom áldozatkész katonáját, és az üzem főbizalmijává választották. Az 1917—1918-as háborúellenes sztrájkokban és az 1918. október 31-i általános sztrájkban a kispesti munkások egyik bátor szervezője volt. Részt vett a kispesti Vörös Gárda (később Népőrség) megalakításában. Mint az alakulat parancsnokhelyettese szerepet játszott abban, hogy a fegyveres testület a munkáshatalomért vívott harcok egyik bázisa lett. 1918 novemberében a nagyüzemi munkások hivatott képviselőjeként vette ki részét a Kommunisták Magyarországi

Pártjának életre hívásában. Az első között megalakult kispesti pártszervezet egyik vezetője lett.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Vörös Őrség kispesti zászlóaljának a parancsnokává nevezték ki. Kemény, határozott kézzel lépett fel a forradalmi közrend megsértői ellen. 1919 májusától zászlóalja országos feladatokat is kapott. A Vörös Őrség Országos Parancsnoksága Hatvanba vezényelte, ahol a hírhedt iglói géppuskás ellenforradalmi különítményt kényszerítette fegyverletételre. Hasonló feladatokat oldott meg a következő hetekben Jászberényben, Egerben, Lajtaújfalun, Hajmáskéren és Gencsapátiban. Bátran, elszántan küzdött osztálya, szocialista hazája védelmében. A kommün utolsó napjaiban a Vörös Őrség Országos Parancsnokságán teljesített szolgálatot.

A tanácshatalom megdöntése után elfogták. Az ellenforradalmi „igazságszolgáltatás" 15 évi fegyházra ítélte. A fehérterror börtönéből 1922-ben a Szovjetunió mentette ki a fogolycsere-egyezmény keretében. Második hazájában önfeláldozó részese lett a szovjet nép mérhetetlen erőfeszítésének, amellyel helyreállította a háború sújtotta népgazdaságot, és új, szocialista viszonyokat teremtett. Több harcostársával (Jancsik, Szaton, Mosolygó és mások) autójavító műhelyt szervezett. Később a vasút helyreállításában érvényesítette szakmai tudását, öregbítette a magyar munkások jó hírét. A szakmunkásképzésben, majd különböző vezető beosztásokban ismét a vasútnál vette ki részét az első ötéves tervek teljesítéséből. A személyi kultusz törvénytelenségei, a második világháború szenvedései (családját a németek elhurcolták) kemény próba elé állították. Felszabadított hazájába visszatérve (1955) tapasztalatait mint pártmunkás, nyugdíjas társadalmi munkás itthon is kamatoztatta. A párt megalakulásának 50. évfordulóján népköztársaságunk A Munka Vörös Zászló Érdemrendje adományozásával fejezte ki társadalmunk elismerését a mozgalom hű katonájának.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Diósdi László: A párt születésnapján. Népszava, 1967. november 24. 3. p.

Kékesdi Gyula: Egy gazdag élet. Népszabadság, 1963. november 7. 8—9. p.

Kékesdi Gyula: Pártalapítók. Népszabadság, 1968. november 24. 10. p.

Mészáros Ottó: Szóval és fegyverrel a proletariátusért. Pártélet, 1968. 10. sz. 7—9. p.

Németh Zsuzsa: Ötven év: emlékek tizennyolcból. Vasas, 1968. 8. sz. 2. p.

NEKROLÓG

Kékesdi Gyula: „Fegyvert osztályomért fogtam." Jakab Rudolf elvtárs halálára. Népszabadság, 1968. december 4. 4. p.

JANCSIK FERENC

(BUDAPEST, 1882. FEBRUÁR 18.—SZOVJETUNIÓ, 1944. JÚLIUS 25.)

Igazi munkásforradalmár volt. Angyalföldi munkáscsalád gyermeke. Az elemi iskola elvégzése után az esztergályos szakmát tanulta az Első Magyar Gazdasági Gépgyárban, ahol 1900-ban szabadult fel. Ezután a Magyar Acélárugyárba, később a Schlick—Nicholson gépgyárba, majd a Lipták-gyárba ment dolgozni. 1901-től volt az MSZDP és a vasasszakszervezet tagja. Az első világháború előtt a szakszervezet vezető bizottságának elnökévé választották. Nem sokkal a háború kitörése után a frontra vitték, ahol 1915 nyarán orosz hadifogságba esett. Egy Vlagyivosztok melletti hadifogolytáborba vitték, innen Moszkvába került, ahol a Vörös Hadsereg élelmezési raktárában dolgozott. 1917 novemberében belépett a Vörös Gárdába, ahol a hadifogoly-komité tagja lett. Bekapcsolódott az OK(b)P magyar csoportjának tevékenységébe is. 1918 novemberében Kun Béla utasítására jött haza Magyarországra. Feladata volt kapcsolatot teremteni a vasas üzemek főbizalmijaival. Mivel régi vasmunkás volt, és jól ismerték őt a munkások, ezt a feladatot sikerrel teljesítette. Ekkor Budapest környékének és a vidéki vas- és fémgyárak kommunista szervező

bizottságának elnöke lett. Kommunista szervező munkájáért 1919 januárjában a Magyar Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének központi vezetőségi ülése Jancsik Ferencet kizárta soraiból. Részt vett a KMP megalapításában, az első KB tagjai között szerepelt. 1919 februárjában a többi kommunistával együtt őt is letartóztatták és a Gyűjtőfogházba vitték, ahonnan március 21-én szabadult. A Tanácsköztársaság idején először a budapesti forradalmi törvényszék elnöke, majd a Vörös Őrség budapesti kerületi parancsnoka volt. Tagja volt a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak is. A TK megdöntése után 15 évi fegyházra ítélték. Fogolycsere útján szabadult és került a Szovjetunióba 1922 tavaszán. Moszkvában telepedett le és a Népgazdasági Tanács autóműhelyének vezetőjeként dolgozott. Hosszú ideig a moszkvai magyar emigránsok bizottságának elnökségi tagjaként is tevékenykedett, és egyik vezetője volt a Bajtársi Körnek. 1926-tól többször járt Bécsben és Berlinben pártmegbízatással. 1930 március végén részt vett a Berlinben megrendezett parasztkongresszuson. 1931-ben a KMP moszkvai Központi Bizottságának tagjává választották. 1938 júliusában letartóztatták. A törvénysértések áldozata lett.

NAGY ETA

IRODALOM

Botos János: A budapesti parancsnok Jancsik Ferenc. Néphadsereg, 1972. 12. sz. 6. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 14, 37, 50, 59, 66, 70, 72—73, 112, 157, 159, 251. p.

Kelemen Sándor: Jancsik. Kortárs, 1959. 1. sz. 11—24. p. [Elbeszélés.]

JAROSS BÉLA

(MAGYARORSZÁG, 1884.—KIN [SZOVJET-OROSZORSZÁG], 1918. NOVEMBER.)

Az oroszországi polgárháború egyik kiemelkedő érdemeket szerzett internacionalista mártírja.

Az első világháború előtt kereskedelmi középiskolát végzett, jogi tanulmányokat folytatott, majd Máramarosszigeten volt törvényszéki jegyző. A háború kezdetén behívták, s hadnagyi rangban Münnich Ferenc ezredtársaként (85. gy. e.) került az orosz frontra. 1915 őszén fogságba esett, és a tomszki hadifogolytábor lakója lett. Hamarosan tagja az antimilitarista-szocialista tisztek csoportjának, amelynek élén 1916-tól Kun Béla állott. A csoport 1917 elejétől kapcsolatba került a tomszki bolsevikokkal. Jaross Béla még az Októberi Forradalom előtt tagja lett a bolsevik pártnak, s egyike a helyi szovjethatalom életre hívóinak. Aktív szervezője a tomszki hadifoglyok szocialista tömörülésének, az internacionalista vörösgárdista osztagoknak. Ezekkel együtt harcolt a helyi ellenforradalmi megmozdulások leveréséért. Munkatársa a tomszki hadifogoly-szervezet Népszava című lapjának. 1918 nyarától — Tomszk kiürítése után — az uráli—permi fronton szervezett nemzetközi osztago-

kat a hadifogolytáborok lakóiból. 1918 szeptemberében a 2. moszkvai nemzetközi zászlóalj parancsnoka. A III. hadsereg kötelékében Münnich Ferenc parancsnoksága alatt vett részt a Perm védelméért vívott, rendkívül súlyos, nagy veszteségekkel járó harcokban. Egy ideig az internacionalista osztag káderosztályának a vezetője. 1918. november 1-től az I. moszkvai kommunista ezred parancsnoka. További elkeseredett harcokban Kin állomás közelében a fehérgárdisták kezére került, akik kegyetlenül meggyilkolták.

(Képünkön: Emléktábla a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi Pantheonjában.)

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp., 1970. 167, 231, 261. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 14, 137, 138, 157. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968, ld. névmutató.

JÓZSA BÉLA

(HÓDGYA, 1898. DECEMBER 4.—SZAMOSFALVA, 1943. NOVEMBER 29.)

1939-ben a nagyváradi színházban telt ház tapsolt a kilencven éve halott Petőfi szellemét idéző emlékműsornak. A szünetben kelendő könyvecskét forgalmaztak a szervezők. Törékeny termetű, tatáros arcú emberre mutattak: az ő könyve. Megvettem. A kötet harmincnégy év hurcolkodásai során elkallódott. Az emléktöredék azonban máig is kísért. A Petőfi-kötet szerzője Józsa Béla volt. Vajnovszki Károly írja ezeket a sorokat Józsa Béláról: „Hallgatag nagy ember" című cikkében a Hét című romániai hírlapban.

Józsa Béla szobrász akart lenni. Anyagi helyzete miatt azonban csak asztalos lehetett, illetőleg ezt a szakmát tanulta. Valójában nyitott szemmel járva a világban, kommunista, forradalmár lett. A mozgalomban találta meg élete célját, itt tanult, tanított, újságot írt és verset. S meghalt halálra kínozva, de el nem árulva az ügyet, amelyet szolgált.

Életrajzi adatai csak nehezen adják vissza valódi egyéniségét. Édesapja Józsa Mózes hétgyermekes székely kőfaragó volt. Józsa Béla a Tanácsköztársaság idején vörös-

katonaként harcolt a Tisza mentén, és amikor a proletárforradalmat leverték, Kolozsvárra ment. Tagja lett a Kommunisták Romániai Pártjának, az elsők között alapította meg Nagy Istvánnal együtt 1928-ban a Munkássegélyt, a munkásosztály szolidaritásának szervezetét. Négy évig a kolozsvári Munkássegély titkára. Megindította a szervezet magyar nyelvű lapját, a Szolidaritást, nem utolsósorban azért mint írja: Kicsi, sápadt gyermekarcokra pírt varázsoljon, ha mással nem, egy karácsonyi ünnepséggel.

1932-ben részt vett a Nemzetközi Vörös Segély moszkvai világkongresszusán. Ugyanebben az évben betiltották a Munkássegélyt, Józsa Bélát letartóztatták. Amikor egyhónapi fogság után kiszabadult, tovább folytatta a harcot. Így ír erről: „...Nem lettem hűtlen a fogadalmamhoz, hogy küzdök a fasizmus ellen... Azóta nem volt hétköznapom, vasárnapom, magánéletem, családi életem, ami mentesített volna ettől a harctól." E célokért küzdött a marosvásárhelyi Új Szóban írt cikkeivel és tevékenykedett a Magyar Dolgozók Szövetségében. Harcolt a román—magyar lakosság demokratikus áramlatainak tömörítéséért.

1937 októberében részt vett a demokratikus erdélyi magyar fiatalokat összefogó vásárhelyi találkozón. A népfrontpolitikát sohasem tekintette csak taktikának, annak kiváló értője és a gyakorlatban megvalósítója volt.

1941 júliusától illegalitásba kényszerült, mert a német és a magyar politikai rendőrség egyaránt üldözte. „A kopók százai járnak nyomomban, tizedesek, leventék, besúgók, s én mégis rendületlenül hiszem, hogy az én négyszáz lakosú udvarhelyi falum felszabadul" — írta később erről az időszakról.

Az erdélyi pártszervezeteket szétzilálták, 1942-ben azonban Józsa Béla és társai munkája nyomán újra szerveződtek. 1943 júliusában a Békepárt észak-erdélyi szervezetét irányította. Nagy tömegű, békét követelő röpirattal árasztották el Erdély városait. 1943. október végén levelet írt különböző közéleti személyiségekhez a letartóztatott magyar és román kommunisták kiszabadítása érdekében. November 14-én őt is letartóztatták. A szamosfalvi kaszárnya kínzókamráiban holtra verték a Vezérkari Főnökség és a Belügyminisztérium vallatói, miután minden kérdésükre csak azt válaszolta: „Százszor megmondtam, hogy nem!" 1943 decemberében a Békepárt külön röpcédulán hirdette: „Józsa Béla halott! Józsa Béla székely munkás volt, életében és halálában hű fia népének és nemzetének, a román uralom alatt a magyarságot védő kisebbség harcosa." A házsongrádi temetőben temették el. Sírkövén ez áll: „A béke és szabadság mártírja."

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Balogh Edgar: Adatok Józsa Béla történeti képéhez. Utunk (Kolozsvár), 1956. november 24. 4. p.

Szavukkal szólt a történelem. Bucuresti, 1971. 112—118. p.

Csatári Dániel: Józsa Béla. Párttörténeti Közlemények, 1959. 1. sz. 94—117. p.

Jordáky Lajos: Józsa Béla irodalmi és publicisztikai munkássága. Korunk (Kolozsvár), 1968. 11. sz. 1628—1634. p.

Szilágyi András: Józsa Béla igazsága. Utunk (Kolozsvár), 1957. november 7. 5. és 10. p.

Vajda Lajos: Józsa Béla. Korunk (Kolozsvár), 1973. 12. sz. 1899—1901. p.

JÓZSEF ATTILA

(BUDAPEST, 1905. ÁPRILIS 11.—BALATONSZÁRSZÓ, 1937. DECEMBER 3.)

Költő, világirodalmi szinten a szocializmus eszméinek egyik legkiválóbb lírai kifejezője.

Ferencvárosi proletárcsalád fia. Életművének meghatározói: a nehéz gyermekség, a háború, forradalmak, a korai árvaság, a munkássors, szolidaritás és hit a proletariátus végső győzelmében. Édesanyja halála után, 1920 őszén József Attila Makóra került, hogy középiskolai tanulmányait befejezze. Itt kezdődött költői pályája. Első lépéseit makói tanárai, majd a Szegeden élő Juhász Gyula egyengették.

A „Szépség koldusa" (1922) megjelenése után a vidéki (szegedi, miskolci, makói) lapok mellett budapesti folyóiratok, újságok (Kékmadár, Népszava, Korunk, Kortárs, Nyugat stb.) is hozták verseit. Első három kötete: — a „Szépség koldusa" (1922), „Nem én kiáltok" (1924), „Nincsen apám se anyám" (1929) — az eszmei és művészi felkészülés folyamatát tükrözik. 1924-ben a „Lázadó Krisztus" című verséért perbe fogták, s 1925 tavaszán, a „Tiszta szívvel" megjelenése után el kellett hagynia a szegedi egyetemet. Ezután Bécsbe ment, ahol megismerkedett az ott élő magyar

progresszió vezető embereivel, köztük Lesznai Annával, Kassák Lajossal, Balázs Bélával stb. A KMP akkori vezetői közül Lukács Györgytől nemcsak ideológiai, hanem esztétikai útmutatást is kapott. A húszas évek végén József Attila Párizsba utazott, ahol a francia anarchizmus képviselőivel került kapcsolatba, majd belőlük kiábrándulva a kommunista mozgalom felé közeledett. Franciaországból hazatérve belépett az MSZMP-be. Ettől kezdve állandóan foglalkozott ideológiai és pártpolitikai kérdésekkel. 1928-ban belépett a formálódó népies irányzat legjelentősebb egyesületébe, a Bartha Miklós Társaságba, s ott a balszárny egyik vezető egyénisége lett.

1930 nyarán felvették a KMP-be. Az ekkor már európai szintű költő egyike volt nemzedéke legképzettebb marxistáinak, akit nemcsak elméleti meggondolások vezettek a párthoz, hanem a munkásosztály helyzetének alapos ismerete is. Költő volt mindenekelőtt, de mint pártmunkás is elvégezte feladatát. Szemináriumot vezetett, illegális előadásokat tartott munkásoknak, értelmiségieknek, népét már ekkor nem „középiskolás" fokon tanította. Politikai, közéleti munkája igen sokrétű: szerkesztette a rövid életű Valóságot, ott volt a szeptember 1-i tüntetésen, vádlott volt az Eötvös-kollégisták perében, de talán legigazibb pártmunkája a „Döntsd a tőkét" (1931), a „Külvárosi éj" (1932) nagy verseinek megalkotása volt. Ezek fogadtatása magáért beszélt: pl. a „Döntsd a tőkét" című kötetét elkobozta a budapesti törvényszék, de nagy vitát váltott ki ez az új hang munkásorgánumokban is. Költészetével kapcsolatban türelmetlen, sőt értetlen megnyilatkozások is helyet kaptak kommunista írók, publicisták tollából, s ez feszültséget teremtett a párt és ő közötte. Ehhez járult 1931-ben a moszkvai emigráns magyar írók szervezetének platformtervezete a magyar proletárirodalom helyzetéről, amely őt is az irodalmi ellenfél táborába sorolta be.

A fasizmus németországi győzelme önvizsgálatra késztette József Attilát, s ennek eredményeként született meg „Az egységfront körül" című cikke, amely az Új harcos 1933. évi 2. számában jelent meg. A cikk a fasizmus győzelmének tanulságait elemezve elítélte a német szociáldemokrácia vezetőinek magatartását, de keményen megbírálta a „baloldal", azaz a kommunisták egységfront koncepcióját és németországi helyzetértékelését is. József Attila bírálatát s főként annak módját (legális lap!), a korabeli kommunista közvélemény egy része kommunistaellenes tettnek ítélte, s valószínűleg a költő betegsége mellett ez szolgáltatott okot a szervezeti kapcsolat megszakítására. A csapás a költő amúgy is gyenge idegzetét súlyosan megviselte, s a fájdalom szinte halála pillanatáig nem oldódott benne, amit utolsó versének (Ime hát megleltem hazámat...) 4. szakasza is bizonyít.

A kapcsolatok megszakítása után sem vonult vissza a politikai, ideológiai küzdőtérről. (Ennek nyoma pl. „A szocializmus bölcselete" című tanulmánya a Szocializmus 1934. novemberi számában) 1935-ben már ismét teljes aktivitással küzdött a gömbösi Új Szellemi Front, s az ezt támogató írók rövidlátó magatartása ellen. A Komintern VII. kongresszusát követő fordulat, az antifasiszta erők talpra állása fordulatot hozott József Attila költészetében is. Feltűnnek ismét, ha más módon is, a politikai témák verseiben. Az 1936—1937-ben írt nagy költemények („A Dunánál", „Levegőt!", „Thomas Mann üdvözlése", „Hazám") a huszadik század világirodalmának legszenvedélyesebb, s egyben legpolitikusabb remekei. Noha József Attila ekkor nem állt szervezeti kapcsolatban a párttal, e versei a KMP politikájának fontos dokumentumai. Nemcsak költőként, szerkesztőként és irodalomszervezőként is

bekapcsolódott az antifasiszta harcba. Ezért vállalta el az 1936 tavaszán induló Szép Szó szerkesztését, és nem rajta múlott, hogy a folyóirat nem lett végül azzá, aminek szerette volna. A lap helyes irányvonaláért való küzdelem, majd az „ordas eszmék" elleni sokszor kilátástalannak tűnő harc és magánéletének problémái felőrölték egészségét. 1937 őszén hosszú, eredménytelen szanatóriumi kezelés után nővérénél Balatonszárszón húzódott meg, és 1937. december 4-én este az állomáson egy tehervonat halálra gázolta. Életét, költészetét igazán csak a felszabadult ország értette és értékelte. Versei ma már sok nyelven, milliók és milliók közkincse. Születése napja a magyar vers ünnepe lett. József Attila díjjal jutalmazzák évente a kiemelkedő írói alkotásokat.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM*

Balogh László: József Attila. Bp., 1969. Gondolat. 224 p. [Nagy magyar írók sorozat.]

Fodor András: Szólj költemény. József Attila élete és költészete. Bp., 1971. Móra Ferenc Könyvkiadó. 224 p.

Forgács László: József Attila esztétikája. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1965. Magvető. 572 p. [Az Elvek és utak sorozatban.]

Gyertyán Ervin: József Attila. Bp., 1966, Szépirodalmi Könyvkiadó. 212 p. [Az Arcok és vallomások sorozatban.]

József Attila. 1905—1937. Bp., 1958. Magyar Helikon. 232 p. [Képek, dokumentumok. Révai József bevezető tanulmányával. (5—40. p.)

József Jolán: A város peremén. Bp., 1955, Ifjúsági Könyvkiadó. 220 p.

József Jolán: József Attila élete. Bp., 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó. 328 p.

Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése. Bp., 1963, Akadémiai Kiadó. 636 p. [Irodalomtörténeti Könyvtár, 11.]

Vértes György: József Attila és az illegális kommunista párt. Bp., 1964. Magvető. 174 p.

* J. A. műveinek számos gyűjteményes kiadása jelent meg. A költő munkásságával foglalkozó monográfiákat, tanulmányokat, cikkeket Reguli Ernő (Szeged, 1955) és a II. Rákóczi Ferenc Ktr. munkacsoportja (Miskolc, 1968) tárta fel bibliográfiai kiadványában.

KAKUK JÓZSEF

(BAGLYASALJA, 1893. MÁRCIUS 17.—BAGLYASALJA, 1940. MÁRCIUS 15.)

Mint fiatal bányász 1913-ban kapcsolódott be a salgótarjáni munkásmozgalomba. A Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységéért hat hónapra Siófokra internálták. Kiszabadulása után négy esztendeig Csehszlovákiában dolgozott. Losoncon találta meg a kapcsolatot Csehszlovákia Kommunista Pártjával, annak központi utasításai szerint dolgozott. 1922-ben a KMP bécsi központja Kakuk Józsefet bízta meg a salgótarjáni szénmedence kommunista csoportjának megszervezésével. 1923-ban Eppich Albert, Eppich Ede és Pothornik József segítségével kezdte meg a sejtcsoportok szervezeti kiépítését. Később a nógrádi iparvidék kerületi párttitkárává választották. Ezt a tisztségét haláláig viselte.

A Baglyasalján, Karancsalján és Salgótarjánban működő sejtek tagjaival együtt ő kezdte meg 1925 őszén a Magyarországi Szocialista Munkáspárt szervezését Nógrád és Heves megyékben. Tagja volt az MSZMP Nógrád megyei vezetőségének a párt felbomlásáig. 1928-ban a losonci pártkonferencián mint a KMP kerületi bizottságának titkára Kun Bélával, Orosz Nándorral és Révai Józseffel vitatta meg a salgó-

tarjáni kerületi bizottság munkáját, a magyarországi bányamunkásság mozgalmának kommunista irányítás alá vonásának stratégiáját és taktikáját. A salgótarjáni szénmedencéből kiinduló országos mozgalom nagy erőpróbája volt az 1929. november 1-én és 2-án megtartott rendkívüli bányászkongresszus, ahol az elért tömegsikert Peyerék csak hatósági erőszakkal tudták megsemmisíteni. A baglyasaljai csendőrség letartóztatta Kakuk Józsefet és három társát, de a bányászmegmozdulásoktól való félelmében szabadon bocsátotta őket.

Kakuk József 1930 áprilisában részt vett a salgótarjáni munkanélküliek tüntetésének megszervezésében, majd illegális úton a Szovjetunióba utazott, ahol hathónapos pártiskolán vett részt.

1932-ben többedmagával letartóztatták a baglyasaljai kerület (Somoskőújfalu, Kisterenye és környékük falvainak) kommunista szervezésének vádjával. Kakuk Józsefet kétévi és kéthónapi börtönre ítélték. Kiszabadulása után tovább folytatta a szervezést. 1935-ben a csendőrség újra letartóztatta. A vallatás során annyira megkínozták, hogy teljesen munkaképtelenné vált. A kínzások következtében támadt betegségben halt meg a baglyasaljai kórházban. Élete utolsó percéig hű maradt felfogásához, a kommunista ember példaképe maradt, még a kínokkal teljes kórházi ágyon is.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Kakuk József. Munkásőr, 1960. 10. sz. 4. p.

Kakuk József elvtárs emlékezete. Nógrádi Népújság, 1958. december 19. 3. p.

Kakuk József. 1893—1940. Munkásőr, 1973. 12. sz. 23. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 41—43. p.

KALAMÁR JÓZSEF

(SEREGÉLYES, 1895. OKTÓBER 16.–CSEPEL, 1956. OKTÓBER 26.)

Falusi útkaparó munkás, korán félárvaságra jutott gyermeke volt. Az elemi iskola hatodik osztálya után Lovasberényben egy falusi mestertől tanulta meg az asztalosszakmát. Tisztességes megélhetést keresve tizennyolc évesen vándorolt Csepelre. Még két év sem telt el, amikor 1915-ben behívták katonának, és az olasz frontra vitték. A frontról a Népszavához küldött háborúellenes levelei miatt 1917-ben hadbíróság elé állították, de az ítéletet a háború végére halasztották. Leszerelése után a Weiss Manfréd-gyárba került.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom idején a gyári munkástanács tagja lett. December elején pedig részt vett a KMP csepeli szervezetének megalakításában. A Tanácsköztársaság kikiáltása után beválasztották a csepeli direktóriumba. Később a Vörös Hadsereg híres 22-es gyalogezredének soraiban harcolt az északi és a tiszai frontokon.

A Tanácsköztársaság leverése után bíróság elé állították. A Margit körúti fegyházban, majd a zalaegerszegi internáló táborban raboskodott közel két évig. 1921

őszén szabadult, és visszatért a Weiss Manfréd-gyárba. Rövidesen a gyár Szakmaközi Szervező Bizottságába választották, majd 1922-ben tagja lett a KMP gyári szervezetének. Mint a csepeli mozgalom forradalmi baloldalának egyik tekintélyes tagja, irányítója volt a gyár 1922—1923 és 1927. évi nagy sztrájkjainak. Közben az SZDP csepeli elnökének is megválasztották, de baloldali magatartása miatt 1933-ban a pártból kizárták. A harmincas évek elején a KMP folyóiratának, a Társadalmi Szemlének a terjesztését szervezte, és így kapcsolatban állt a szerkesztőséggel. 1933-ban a szerkesztőséggel együtt letartóztatták. Rövidesen kiszabadult, de feketelistára tették, és csak 1935-ben kapott állandó munkát a Hazai Fésűsfonóban. 1942-ben ismét letartóztatták, és hetekig kínozták az Andrássy-laktanyában, de utóbb bizonyítékok hiányában kiengedték. 1944 őszén az üldözések elől bujkálva szervezte a csepeli munkások fegyveres ellenállását, és a vezetője lett az ellenállás irányító szervének, a „13-as Bizottságnak".

A felszabadulás után három évig Csepel főbírája volt. 1948-tól az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának tagja. Ezután gazdasági munkára irányította a párt, majd 1954-től haláláig Csepel Városi Tanácsának köztiszteletben álló elnöke volt. Az 1956-os ellenforradalom idején fegyveres banditák golyói oltották ki életét a csepeli Királyerdőn.

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Csepel története. Bp., 1965. 289, 353, 359, 361, 366, 381, 386, 393—395, 469, 473. p.

Hegedüs Sándor: Kalamár József (1895—1956). Párttörténeti Közlemények, 1969. 2. sz. 146—159. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 363—384. p. [Jovanovics Miklós elbeszélése „Jeltelen sír" címmel.]

Kalamár elvtárs. Népszava, 1970. október 16. 3. p.

Mindhalálig! Emlékezés Kalamár Józsefre születésének hetvenedik évfordulóján. Népszabadság, 1970. október 16. 4. p.

Vadász Ferenc: Csepel harcos, hű fia. Kalamár József emlékezete. Népszabadság, 1965. október 16. 4—5. p.

KÁLLAI ÉVA (SZÁNTÓ MIKLÓSNÉ)

(BUDAPEST, 1917. MÁRCIUS 31.—BUDAPEST, 1957. ÁPRILIS 14.)

Ha valaki, aki életében közelről ismerte Kállai Évát, megpróbálja felidézni őt, kis vékony alakot lát maga előtt, amint szellemesen, okosan érvel, vitatkozik, meggyőz. Kemény egyéniség volt, bátor és hűséges a párthoz.

Édesapja háromgyermekes kalaposmester volt.

Kállai Éva 20 éves, mikor fivére, Tibor, aki a Weiss Manfréd-gyárban dolgozott esztergályosként, bevonta a mozgalomba. Így, bár Éva öt gimnáziumot végzett, gépírást is tanult, a vasasszakszervezet ifjúsági csoportjának lett tagja. A vasas ifik a Magdolna utcai (ma Koltói Anna utca) székház alagsorában kaptak helyet, és ebben az időben meglehetősen erős kommunista befolyás alatt álltak. Éva igen rövid idő alatt a csoport központi alakja lett, és ezzé nemcsak konkrét megbízatása — könyvtáros volt — tette. Mindenekelőtt tehetsége, politikai éleslátása, szervezőkészsége volt az, amely alapján őt a csoportban igen nagyra becsülték és kedvelték.

1940-ben került az Országos Ifjúsági Bizottságba — 1942-től mint az SZDP alkalmazottja —, Ságvári Endre mellett dolgozott. Ez a munka mindenekelőtt

politikai megbízatás volt. Az OIB minden legális és illegális tevékenységét ismerte, a Ságvári által vezetett nevezetes szemináriumokon részt vett, sok, konkrét mozgalmi megbízatást ellátó ifjúsági szervező volt. Budaőrs, Békásmegyer, Budatétény, a Mária-Valéria telep, Felsőgalla tartoztak a többi között hozzá szervezési területként. Igen jól megértette, és lelkes híve volt az egység- és népfrontpolitikának, az illegális kommunista párt által irányított függetlenségi mozgalomnak. Részt vett a nagy akciók, a Táncsics Mihály sírjánál, a Batthyány-emlékmécsesnél, majd az 1942-es Petőfi-szobor előtti tüntetés szervezésében.

1942 tavaszán Horthy Magyarországának legnagyobb méretű kommunista lebukása következett be. A több mint 800 letartóztatott között voltak az illegális kommunista pártnak vezetői és egyszerű aktivistái, rokonszenvezők is. Kállai Évát is letartóztatták. Az Andrássy-laktanyában folytatott hírhedt vallatási módszerek a legszélsőségesebb fasiszta hatóságoknak is mintául szolgálhattak. Éva, bármily apró volt és törékeny, azok közé tartozott, akiknél a vallatók nem értek célt. A korabeli jegyzőkönyvekből kiderül, hogy vallomásával még „agitált" is. Magyarország története tulajdonképpen állandó függetlenségi harc, amely a német elnyomástól való elszakadást célozta — mondta a többi között arra a kérdésre, mit értett meg a szemináriumon tanultakból. Kállai Évát az Andrássy-laktanyából a toloncházba, majd onnan a nagykanizsai internáló táborba szállították. Ugyanitt tartotta a Vezérkari Főnökség Különbírósága a tárgyalást a helyi kávégyárban. Évát egy évi fegyházra ítélték, és büntetését a Conti utcai katonai fegyházban töltötte le.

Hazánk felszabadulása után közvetlenül a Magyar Kommunista Párt VIII. kerületi pártvezetőségének lett tagja. A későbbiekben a XI. kerületi pártbizottság első titkára, a budapesti öthónapos pártiskola vezetője, utoljára pedig az MDP Budapesti Pártbizottságának apparátusában dolgozott. Akkor is ott volt, amikor 1956. október 30-án az ellenforradalmárok tankokkal, fegyverrel vonultak fel, látszatra a budapesti pártszékház, valójában a kommunista párt budapesti fellegvára ellen. Kállai Évának férje — aki szintén ott volt a budapesti pártházban —, három kisgyereke — két kislány és egy fiú — volt. Mégis úgy érezte, ott kell maradnia őrhelyén. És amikor a fegyveresek benyomultak a pártházba, úgy gondolta, nem tudná még egyszer átélni azt, amit 1942-ben a defen, és levetette magát az emeletről, nehogy az ellenforradalmárok kezei közé kerüljön. Rendkívül súlyos sérüléseket szenvedett, amelyen a gondos orvosi ápolás sem tudott úrrá lenni, és belehalt sérüléseibe.

Kállai Éva nevét ma Magyarországon utcák, iskolák, KISZ-csoportok, szocialista brigádok viselik, és ezzel emléke, példája örökké élő marad.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Bakó Ágnes: Kállai Éva. Népszabadság, 1967. március 31. 4. p.

Hollós Ervin—Lajtai Vera: Köztársaság tér, 1956. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó, 326 p.

Máté György: Emlékezés Kállai Évára. Dél-Magyarország, 1967. március 31. 5. p.

NEKROLÓG

Kállai Éva. Népszabadság, 1957. április 16. 3. p. Magyarország, 1957. április 17. 4. p.

KARA JÓZSEF

(KESZTÖLC, 1877. JÚLIUS 22.—NÉMETORSZÁG, 1944.)

Kesztölcön született, mint a lenézett, megvetett édesanyja és a nyaranta ott dolgozó bolgár kertész negyedik, törvénytelen fia. Iskolába se igen járhatott, hol dologba hajtotta a szegénység, máskor meg nem volt lábbelije. Első ifjúságában egyetlen vigasza a vallás volt. Aztán szinte saját magától megtanult írni-olvasni. Rákapott a könyvekre. Bányász lett, előbb persze csillés. Az új környezet, ismeretség és a könyvek sodorták a szocialista eszmék felé.

A Tanácsköztársaság idején a kesztölci munkástanács elnöke volt. A tanácshatalom megdöntése után bebörtönözték. Szabadulása után Franciaországba menekült. Belépett a Francia Kommunista Pártba. Az észak-franciaországi bányászmedencében dolgozó magyar bányamunkások egyik vezetője lett. 1928-ban a francia forradalmi szakszervezetek Szovjetunióba küldött delegációjának magyar tagja Kara József volt. Visszatérése után szóban és írásban ismertette és népszerűsítette a szovjet rendszert. A francia kormány kiutasította, 1935-ben visszatért Magyarországra, előbb Tatabányán, majd Kesztölcön telepedett meg. A helyi csendőrök állandó

zaklatása, brutális vallatása ellenére agitált, tanított. Ebből az időből származó, a magyar viszonyokat leíró levelei — mindmegannyi értékes kortörténeti dokumentum — sajnos elvesztek. 1943-tól mint ács dolgozott. Rendkívüli egyénisége, szókimondása, kommunista magatartása már a francia bányászfaluban, majd itthon is rendkívüli tekintélyt szerzett neki.

Mindazokat maga köré gyűjtötte, akik tudatosan vagy öntudatlanul szemben álltak a tőkés rendszerrel. Az ő személyes hatásának volt köszönhető, hogy a nyilasok Kesztölcön nem voltak képesek szervezetet alakítani. Régi bányásztársa, idősebb Király Lajos volt a budapesti pártkapcsolata: Bercsényi néven a kommunista párt által irányított Országos Bányászbizottsághoz tartozott. Kertész Ferenccel és Kara Vendellel megteremtette a dorogi szénmedencében a KMP bázisát. Csaknem minden faluban volt kapcsolatuk. Egyaránt törekedtek arra, hogy a bányamunkásság szabotálja az ellenség számára a termelést és megvédje a bányákat az elpusztulástól, víz alá süllyesztéstől a fasiszták kivonulása esetére.

Kara Józsefet 1944 őszén a fasiszták letartóztatták, Németországba, Dachauba hurcolták, ahonnan nem tért vissza.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Döme Piroska: A harcoló bányász. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó, 204 p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 118—120. p.

T. Szerémi Borbála: A szabadság vértanúi. Bp., 1960. 245, 323—324. p.

KARIKÁS FRIGYES

(BOROSSEBES, 1891. NOVEMBER 4.—SZOVJETUNIÓ, 1942.)

Valódi nevét, főleg a Tanácsköztársaság után kevesen ismerték: E. A. Szirano, Katona Fjodor, Virág Ferenc, Bálint néven mindig ugyanaz az ember, Karikás Frigyes élt és dolgozott.

Édesapja hármas mesterséget űzött: szentképfestő, szobafestő és földművelő. A 4 elemit részben Körösbökényen, részben Borossebesen végezte. Már 10 éves korában elkerült a szülői háztól Sarkadra, ahol egy kovácsmesternél lett mindenes, majd Aradon a Weitzer-féle vagon- és gépgyárban inaskodott. 1908 végén szabadult mint szerszámlakatos, és feljött Budapestre, ahol rövid ideig a Nicholson-gyárban helyezkedett el, majd Németországban, Ausztriában, Romániában, Bulgáriában és Olaszországban dolgozott a szakmájában. 1907-től vett részt a munkásmozgalomban. Még Aradon belépett az MSZDP ifjúsági szervezetébe, s 1908-tól tagja volt különböző országok SZDP pártjainak és szakszervezeteinek. 1912-ben visszatért Budapestre. Részt vett a május 23-i nevezetes tüntetésen, amikor is letartóztatták. 1912 októberében behívták katonának Csíkszeredára, a cs. kir. 82. gyalogezredbe. A világ-

háború kitörésekor tényleges katonai szolgálatot teljesített, és fogságba esett. Hosszabb ideig betegeskedett az ufai hadikórházban, ahonnan a Vlagyivosztok melletti rosdolnojei fogolytáborba került. 1916-ban Taskentbe vitték. Innen megszökött, és Moszkvába ment, ahol a Gujon gyárban a szakmájában dolgozott mint szerszámlakatos, majd mint művezető. 1917. május 5-én lépett be az OK(b)P-be. Részt vett az Októberi Forradalomban, majd a győzelem után a fehérek ellenforradalmi lázadásainak leverésében. 1917 decemberétől 1918 márciusáig az Internacionalista Hadifogoly Bizottságnál végzett fontos szervező munkát. 1918. március végétől az OK(b)P Magyar Csoportjának a tagja. A Kremlben szervezett első agitátoriskola hallgatója. Ennek elvégzése után Vityebszk környékére, a német frontvonalra vezényelték agitátornak. A német katonák között széles körű forradalmi agitációs szervezetet hozott létre, s a német katonák egy része átállt a szovjet csapatok oldalára. Karikás kezdeményezésére internacionalista zászlóaljba tömörítették őket, ahol ő E. A. Szirano álnéven tevékenykedett. 1918 novemberében Magyarországra küldték. Megérkezése után tevékenyen részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításában, majd szervezeteinek kiépítésében. Gyorsan beilleszkedett az itthoni politikai harcokba. Szervezte a kommunista mozgalmat. 1919. február 21-én, amikor a KMP vezetőit letartóztatták, őt is bebörtönözték, és csak március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásával szabadult. A munkáshatalom felhasználta a polgárháborúban szerzett katonai és politikai tapasztalatát és a Vörös Hadseregbe küldték. Először a Székely hadosztálynál, majd a 39-es dandár politikai biztosaként harcolt Szatmárnémetinél, Debrecennél, Rimaszombatnál stb. A TK megdöntése után, mint annyi sok ezer sorstársa, menekülni kényszerült. 1919 végétől megfordult egy sor közép-európai országban, járt Ausztriában, Bécsben, részt vett Németországban a forradalmi harcokban, majd Csehszlovákiában. 1921-ben Romániában az aknaszlatinai Bányászszövetség (sóbányászok) titkára. Részt vett a KMP küldötteként a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán. 1922-ben rövid ideig újra Bécsben élt. 1922 végén Moszkvába költözött. Szakmájában dolgozott a Kardolenta textilgyárban, majd ugyanennek a gyárnak igazgatójává nevezték ki. Ebből a beosztásból küldték ki őt több nyugat-európai országba tanulmányútra és új gépek beszerzésére. Időközben Moszkvában elvégezte a gazdasági és ipari akadémiát. Jól beszélt németül, oroszul, románul, egy keveset olaszul és franciául. Ha a szabad ideje engedte, irodalmi tevékenységet folytatott. 1928-ban Franciaországba küldték, hogy ott átvegye a francia párt irányítása alatt tevékenykedő magyar szervezet vezetését. 1932 januárjában járt első ízben a Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon, majd áprilisban hagyta el az országot, de már ez év júliusában újra visszatért, hogy a KMP Központi Bizottságában dolgozzon. Munkáját jóformán még el sem kezdhette, amikor 1932. július 15-én a rendőrség a párt titkárságát — köztük Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest — letartóztatta. Az ellenük indított perben az ő élete is veszélyben forgott. A foglyok megmentése érdekében olyan kimagasló személyiségek emelték fel szavukat, mint pl. Thomas Mann, Bertold Brecht, Ludwig Renn, Ernst Toller, Anna Seghers. Karikás a per folyamán is — mint már annyiszor életében, — hitet tett kommunista meggyőződéséről. A nemzetközi szolidaritás megmentette életét, és 4 évre ítélték. Büntetését a szegedi Csillag-börtönben töltötte, ahonnan 1935-ben szabadult, és visszatért a Szovjetunióba. Fontos gazdasági beosztásban dolgozott mindaddig, amíg törvénysértő módon, 1937-ben letartóztatták,

s 1942-ben súlyos betegségben elhunyt. Írói munkáját mindenkor alárendelte forradalmi tevékenységének, ez volt élete tartalma.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM*

Domokos József: „... emlékezz, proletár!" Sallai Imre és Fürst Sándor. Bp., 1962, Kossuth Könyvkiadó. 308 p.

Hidas Antal: A Városligettől a Csendes-óceánig. Bp., 1968. 348—358. p.

„Jöjj el, szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1967. 350—363. p. [Lovas Olga tanulmánya „Emlékezés Karikás Frigyesre" címmel.]

Karikás Frigyes: A járatos ember és más elbeszélések. Bp., 1957. 3—17. p. [Goda Gábor értékelő előszava.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Vadász Ferenc: Nyolcvan éve született Karikás Frigyes. Pártélet, 1971. 12. sz. 92—93. p.

* K. F. válogatott elbeszéléseinek gyűjteményét többször kiadták a felszabadulás után. Az 1960-as kiadáshoz (Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó) Goda Gábor írt K. F. életéről utószót (225—230. p.).

KASSAI GÉZA

(BATIZFALVA, 1894. MÁJUS 31.—BUDAPEST, 1962. ÁPRILIS 12.)

Fiatal diákként került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Az első világháború idején a keleti fronton katonáskodott, és 1916-ban fogságba esett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására bekapcsolódott a hadifoglyok forradalmi mozgalmába, és mint a mozgalom szervezője Távol-Keleten tevékenykedett. 1920 márciusában Vlagyivosztokban lett az OK(b)P tagja. 1921-ben Csehszlovákiába utazott, és ott részt vett a CSKP megszervezésében. Tevékenységére a hatóságok hamar felfigyeltek, és mint veszélyes kommunistát 1924—1932 között négy ízben bebörtönözték. Csehszlovákiai tartózkodása idején nagy gonddal és szeretettel nevelte unokaöccsét Schönherz Zoltánt. Az üldözések elől 1932-ben a Szovjetunióba emigrált. Moszkvában volt újságíró, dolgozott a Kominternben, tanított a Nemzetközi Lenin Iskolán. A Nagy Honvédő Háború kezdetén katonai szolgálatra jelentkezett, és a Vörös Hadsereg politikai főosztályán nyert beosztást. A Moszkvában megjelenő Igaz Szó című magyar nyelvű hadifogolyújságot szerkesztette. Később az első, ún. operatív csoporttal a frontra ment, és ott propagandamunkát végzett a magyar hadifoglyok között.

1944 végén tért haza a Vörös Hadsereggel. Nagyon büszke volt fiára. Oldner Vladimírra, aki a Vörös Hadsereg tisztjeként részt vett a magyarországi harcokban. Közben helyettes szerkesztője volt a Vörös Hadsereg, Magyar Újság és az Új Szó című lapoknak, 1948-tól az Új Világ főszerkesztője lett. A következő évben az Oktatási Minisztériumba került. Ott az egyetemek és főiskolák marxizmus—leninizmus oktatásának szervezését végezte. 1953-ban a Lenin Intézet igazgatójává nevezték ki, majd 1956-ban oktatási miniszterhelyettes lett. Az ellenforradalom leverése után az MSZMP KB Pártfőiskolájának igazgatói tisztségét töltötte be egészen a haláláig. Oktatói és publicisztikai tevékenysége mellett jelentős tudományos munkát végzett. A nemzetiségi kérdés egyik jeles szakértője volt. 1959-ben kapta meg a történelemtudományok doktora címet, és a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsának is tagja lett.

Munkásságának elismeréséül 1954-ben A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntették ki.

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Gách Marianne: Egy óra Kassai Gézával. Béke és Szabadság, 1954. június 16. 9. p.

NEKROLÓG:

Kassai Géza. 1894—1961. Népszabadság, 1961. április 14. 9. p. Népszava, 1961. április 14. 8. p. Magyar Nemzet, 1961. április 14. 5. p. Párttörténeti Közlemények, 1961. 2. sz. 241—242. p.

Ambrus Anna: Kassai Géza. 1894—1961. Századok, 1961. 4—5. sz. 788—789. p.

Illés Béla: Emlékezés Kassai Gézára. Élet és Irodalom, 1961. április 21. 8. p.

KASZTEL ANDRÁS

(BUDAPEST, 1914. SZEPTEMBER 11.—UKRAJNA, 1943.)

Apja építészmérnök volt. Ő maga tanulmányai végeztével magántisztviselő lett, s közben az Est-lapoknál is dolgozott. Eközben megismerkedett a baloldali ifjúsági mozgalommal, és a harmincas évek közepén írogat a Népszavába, majd tagja lett a szociáldemokrata pártnak is. 1940-ben, amikor a Népszava szerkesztőségébe sok fiatal és tehetséges újságíró került, mint Földes Ferenc, Mód Aladár, Kállai Gyula, ő is tagja lett a szerkesztőségnek, és mind szorosabb kapcsolatba került az ott dolgozó kommunistákkal. 1941 végén a KMP tagja lett.

Nagy műveltsége, nyelvtudása, politikai éleslátása hamarosan megmutatkozott a szerkesztőségben is. Alig egy év után már vezető munkatárs és a külpolitikai rovat vezetője lett. Nemcsak a lapban megjelent írásai, hanem az általa írt külpolitikai tájékoztatók és főként a pártszervezetekben tartott beszámolói népszerűek, olvasottak voltak, szinte élményszámba mentek. Politikai éleslátása, tehetsége, nagy tárgyi ismerete és a „világpolitikábani" nagy jártassága különösen a Szovjetunió elleni háború kitörése után mutatkozott meg. Nemcsak külpolitikai tájékoztatói, hanem

a hadszínterekről adott összefoglalói is nagyszerűek voltak. Itt mutatkozott meg igazán tehetsége, kiváló újságírói adottsága. Cikkeibe, tájékoztatóiba sem a cenzúra, sem az utána szaglászó rendőrkopók nem tudtak belekötni, de az olvasó mégis megértette tényleges mondanivalóját. Írásainak nagy szerepe volt abban, hogy a munkásolvasók megtanultak a sorok között tájékozódni. Kasztel éppen a német sikerek, a csüggedés, az elbizonytalanodás ellensúlyozására mindig úgy csoportosította a világ híreit, a fronteseményeket, hogy abból az olvasó arra következtessen: a háború végső soron csak a fasizmus vereségével végződhet, amiben ő maga is szilárdan hitt. Az írásaiban szigorú, kemény logikájú, fegyelmezett ember a Népszava szerkesztőségének jó humorú, jó kedélyű, kedvelt személye volt.

Kasztel már 1941 elején elkötelezte magát a KMP függetlenségi politikájával. November 1-én ott van a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírjánál koszorúzással egybekötött tömegtüntetésen. 1941. december 25-én a Népszava karácsonyi számában: „Az európai háborútól a második világháborúig" címmel írt cikket. „Az emberiség egyetlen háborújának sem volt akkora jelentősége, mint a mostaninak" — írta —, mert „a negyedik rend új eszméi most a háború alatt olvadnak össze szintézissé" a kontinens népmillióiban. A nemzeti függetlenség és szabadság értékét most érzik át az európai népek. Kasztel cikkében a háborún messze túl a jövőbe látó gondolatokat is megfogalmazott, amikor azt írta, hogy a háború nemcsak Európa, hanem a többi kontinens népeinek is a felszabadulását jelenti, és megteremti a népek és világrészek egyenrangúságát is.

1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezésében, a Petőfi-szobornál rendezett tüntetés előkészítésében. Azok közé tartozott, akik a szerkesztőségben tiltakoztak a pártválasztmánynak a tüntetést megtiltó határozata és annak a Népszavában történő közzététele ellen.

Júniusban sok száz kommunistával és baloldali elvtársával együtt őt is elfogták. 1942 szeptemberében neve Schönherzcel együtt a fővádlottak között szerepelt. A KMP utasítására azonban megmentésére mindent megtettek, s így az ellene emelt vádat bizonyítani nem tudták, ügyét áttették az I. honvédhadtesthez. A novemberi tárgyaláson itt is felmentették.

Kiszabadulása után ott folytatta, ahol abbahagyta. A nácik sztálingrádi veresége után tartott tájékoztatóiban a kormány által elhallgatott igazságot tárta fel. Ez már sok volt a reakciónak. 1943. február végén behívták és büntetőszázaddal Ukrajnába vitték, ott elpusztították ezt a sok reményre jogosító, áldozatkész, kiváló fiatal kommunistát.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 300, 358, 671. p.

Gáti Jolán: Kasztel András. (Az utolsó boldog nap.) Párttörténeti Közlemények, 1964. 1. sz. 209—212. p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 114. p.

KELEN JÓZSEF

(NAGYBOCSKÓ, 1892. JANUÁR 12.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

A berlin—charlottenburgi technikai főiskolán villamosmérnöki diplomát szerzett. Diákkorában a német marxista munkásegyetemen tartott matematikai előadásokat. Nem osztályhelyzete, hanem politikai belátása tette szocialistává.

1914-ben hazatért és a Közúti Villamostársaság villanytelepének munkásaként dolgozott. Csakhamar felismerték tehetségét és sokoldalú tudását, a budafoki hőerőművet már az ő vezetésével építették.

1916-tól egyik szervezője volt a műszaki értelmiség szocialista tömörülésének. 1917 közepétől háborúellenes röpiratok készítésében vett részt. Ezért 1918 januárjában letartóztatták, de olyan ügyesen védekezett, hogy semmit sem tudtak rábizonyítani, és felmentették. A polgári demokratikus forradalom alatt az IKTOSZ, majd az AMOSZ (Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége) egyik alapítója és vezetőségi tagja, a mérnökszervezkedés kiemelkedő harcosa volt.

A kommunista pártnak megalakulása óta tagja, az ő lakásán, a Városmajor u. 42-ben alakult meg a KMP.

A Tanácsköztársaság alatt a szociális termelés egyik népbiztosa, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság és a Budapesti Munkástanács tagja volt.

A proletárhatalom megdöntése után a népbiztosper vádlottjaként nagyszerű beszédben állított emléket a Tanácsköztársaság harcainak.

A börtönben tudományos cikkeket írt. A cikkeket kicsempészték, ezek meg is jelentek külföldi szakfolyóiratokban, és elnyerték többek közt Einstein professzor elismerését is, aki levélben tiltakozott Kelen József elítélése ellen. Hasonló levelek érkeztek híres német egyetemektől is.

1922-ben fogolycsere-egyezmény útján a Szovjetunióba került, ahol a központi hőerőművek termelési osztályát vezette a minisztériumban, majd 1926-tól öt évig a berlini orosz kereskedelmi képviseletben az Elektroimport vezetője volt. Ebben a minőségében kiemelkedő munkát végzett a Szovjetunió erőmű-építkezéseinek felszerelése érdekében. Sokoldalú nyelvtudása és tárgyismerete különösen segítségére volt abban, hogy minden ország képviselőivel a saját nyelvükön szakszerűen tárgyaljon.

A Szovjetunióba visszatérve, 1931-től a hőerőművek országos tervező trösztjének vezérigazgatója és az Elektricsesztvo nevű akadémiai folyóirat főszerkesztője. Munkásságával 1935-ben kiérdemelte a Szovjetunió Vörös Zászló Érdemrendjét. 1938-ban az eluralkodott bizalmatlanság légkörében őt is letartóztatták. Többé nem hallottak felőle.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Antal Gábor: Newton és az agitátor. Magyar Nemzet, 1967. január 12. 6. p.

Gábor Sándorné: Egy népbiztos emlékére. Kelen József születésének 75. évfordulóján. Népszabadság, 1967. január 12. 5. p.

Hevesi Gyula: Egy kiváló forradalmár mérnök emlékezete. Népszabadság, 1962. január 12. 2—3. p.

Kékesdi Gyula: Elvhű forradalmár volt. Nyolcvan éve született Kelen József. Népszabadság, 1972. január 12. 4—5. p.

Kelen Jolán: Galilei-per a XX. században. Bp., 1957, Kossuth Könyvkiadó. 206 p.

Kelen Jolán: Kelen József, a Tanácsköztársaság népbiztosa. Párttörténeti Közlemények, 1959. 1. sz. 145—159. p.

A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején. Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 188 p.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Bp., 1969, Kossuth Könyvkiadó. 284 p.

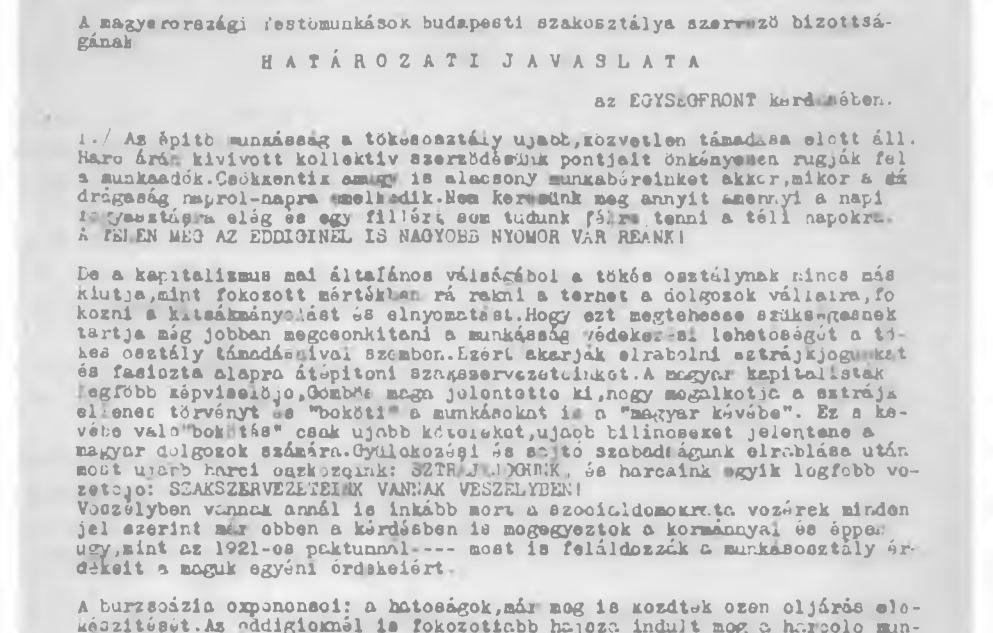

A magyarországi festőmunkások budapesti szakosztálya szervező bizottságának

H A T Á R O Z A T I J A V A S L A T A

az EGYSÉGFRONT kérdésében.

1./ Az építő munkásság a tőkésosztály ujabb,közvetlen támadása elott áll. Haro árán kivivott kollektiv szerződésünk pontjait önkényesen rugják fel a munkaadók.Csökkentik amúgy is alacsony munkabéreinket akkor,mikor a drágaság naprol-napra emelkedik.Nem keresünk meg annyit amennyi a napi fogyasztásra elég és egy fillért sem tudunk félre tenni a téli napokra. A TELEN MÉG AZ EDDIGINÉL IS NAGYOBB NYOMOR VÁR REÁNK!

De a kapitalizmus mai általános válságából a tőkés osztálynak nincs más kiutja,mint fokozott mértékben rá rakni a terhet a dolgozok vállaira,fokozni a kitsákmányolást és elnyomatást.Hogy ezt megtehesse szükségesnek tartja még jobban megcsonkitani a munkásság védekezési lehetőségét a tőkés osztály támadásaival szemben.Ezért akarják elrabolni sztrájkjogunkat és fasiszta alapra átépiteni szakszervezeteinket.A magyar kapitalisták legfőbb képviselője,Gömbös maga jelentette ki,hogy megalkotja a sztrájk ellenes törvényt és "beköti" a munkásokat is a "magyar kévébe". Ez a kévébe vale"bekötés" csak ujabb kötelekat,ujabb bilincseket jelentene a magyar dolgozok számára.Gyülekezési és sajtó szabadságunk elrablása után most ujabb harci eszközeink: SZTRÁJKJOGUNK, és harcaink egyik legfőbb vezetője: SZAKSZERVEZETEINK VANNAK VESZÉLYBEN!
Veszélyben vannak annál is inkább mert a szocialdemokrata vezérek minden jel szerint már ebben a kérdésben is megegyeztek a kormánnyal és éppen ugy,mint az 1921-es paktumnál---- most is feláldozzák a munkásosztály érdekeit a maguk egyéni érdekeiért.

A burzsoázia exponensei: a hatoságok,már meg is kezdtek ezen eljárás elekészitését.Az eddigieknél is fokozottabb hajsza indult meg a harcolo munkások és azok vezetői ellen.Az ellenzéki munkások és vezetők százait tartoztatják le és ha semmi vádat sem tudnak kehelni ellenük akkor minden itélet nélkül csukják a telonoházba /Paletás,Kéhlinger és a többiek/.
A sztrájkharcok közvetlen vezetőit: a sztrájkbizottsági tagokat csoportos san szakitják ki harcolo társaik soraibol /ujpesti fások,aranymüvesek.stb

KÉLINGER PÁL

(SZEGHALOM, 1889. MÁJUS 7.—BUDAPEST, 1937. JANUÁR 1.)

Állványozó munkás, a Horthy-korszak kiváló munkásvezetője, egyik legtöbbet meghurcolt kommunistája.

Szakmájában 1914-ben szabadult fel. Belépett a szakszervezetbe. Az első világháború idején besorozták, de később tüdőbaja miatt elbocsátották a hadseregből. A Tanácsköztársaság idején Debrecenben élt, a Vörös Őrség politikai nyomozója volt a román királyi csapatok bevonulásáig. 1920-ban a debreceni rendőrség letartóztatta, és személyes szabadság megsértése miatt nyolchavi fogságra ítélték. 1921 januárjában szabadult. Ezután szőlőmunkásként, majd egy füzesgyarmati birtokon dolgozik egy évet. 1922-ben költözött Budapestre. Kertészséget, házfelügyelőséget vállalt, és ha volt munka, mint állványozó dolgozott. 1925-ben részt vett a Magyarországi Szocialista Munkáspárt alakuló ülésén, és annak vezetőségi tagja lett. Mint a legaktívabbak egyikét a Kommunisták Magyarországi Pártja Bécsbe küldte kéthetes pártiskolára (1925. július 31.—augusztus 14.), mely után mint küldött részt vett a KMP első kongresszusán.

1926 októberében letartóztatták és kommunista szervezkedésért egyévi és nyolchavi fogházra ítélték, ezt az ítéletet helyben hagyta a Kúria is. A börtönből betegen jött ki. 1929. május 2-án többedmagával ismét letartóztatják. Annak ellenére, hogy orvos igazolta súlyos betegségét, két évre és két hónapra ítélték el. Fellebbezése után a Tábla az ítéletet egy év négyhavi fogházra csökkentette, és 1930 szeptemberében elrendelte azonnali szabadlábra helyezését. Társaival együtt a toloncházba került, majd rendőri felügyelet alá helyezték őket. 1932-ben kétszer, 1933-ban és 1934-ben is letartóztatták, hol csak prevenció céljából vitték be egy május elseje előtt, hol a rendőri felügyelet megszegése miatt. Részt vett ez időszak két nagy építősztrájkjában. 1936 szeptemberében már súlyos betegen vett részt azokon a gyűléseken, ahol a munkások egy része az általános építőmunkássztrájk kimondását követelte. Kélinger Pál is ezért szállt síkra felszólalásában. A rendőrség jelentése erről a gyűlésről külön kiemeli Kélinger Pál és Palotás Imre felszólalását. 1937-ben súlyos betegség vetett véget harcos életének.

(Képünkön: Tiltakozó röplap az ESZE vezetőinek letartóztatása ellen.)

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 240, 393. p.

Palotás Imre: Kélinger Pál. Építők Lapja, 1956. január 2. 2. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. (1919—1925). Bp., 1970. 213, 250. p.

KELLNER SÁNDOR

(TISZAESZLÁR, 1887. SZEPTEMBER 3.—SOPRON, 1919. OKTÓBER 6.)

Egy szegény tanító harmadik gyermeke volt. 1901-ben Budapestre került nyomdásznak, mint tanonc részt vett az ifjúmunkás-mozgalomban. 1904-ben a nyomdász-szakszervezet tagja lett. Megismerkedett a művelt, marxista irodalomban jártas Alpári Gyulával, akitől igen sokat tanult. A tanoncévek letelte után bejárta Ausztriát, Németországot, Svájcot. 1906 őszén tért haza immár gazdag munkásmozgalmi tapasztalatokkal. Itthon is állandóan képezte magát, és széles körű műveltségre tett szert. Egy ideig Sopronban dolgozott a Rötting-féle nyomdában. Később kapcsolatba került a galileistákkal, és maga is fáradhatatlan szervezője lett a Galilei-kör haladó mozgalmának. Az első világháború kitörésekor a mozgósítás első napjaiban Kellner Sándor is bevonult katonának. 1915 elején hadifogságba esett, a Volga mellé, Szaratovba került. Megnyerő magatartásával hamarosan elnyerte társai rokonszenvét. Az orosz bolsevikok kezdeményezésére a hadifogolytáborokban már 1916 végén agitátorcsoportok alakultak, s az egyik ilyen csoport vezetője lett Kellner Sándor. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a szaratovi hadi-

fogoly-bizottság tagja lett, majd küldöttként részt vett a moszkvai hadifogoly-kongresszuson. A szaratovi Vörös Gárda parancsnokaként harcolt az ellenforradalmi és intervenciós csapatok ellen. 1918 novemberében hazatért, és részt vett a KMP megalapításában. 1919. február 20-án a vezetőség több tagjával együtt őt is letartóztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Forradalmi Kormányzótanács őt nevezte ki Sopron város és vármegye politikai biztosának. A felelősségteljes megbízatást mindvégig következetes forradalmárként látta el, fáradhatatlanul járta a megyét, agitált, szervezett. Az 1919. június 13-i pártkongresszuson a párttisztítás és tagjelöltség bevezetését javasolta, szembeszállt a diktatúra fékezését javasló szociáldemokratákkal. A Tanácsköztársaság megdöntése után Jugoszlávia felé akarta elhagyni az országot, de Letenyén az ellenforradalmárok elfogták, Sopronba hurcolták, ahol kegyetlenül megkínozták, majd meggyilkolták. Ma Sopronban szobra emlékeztet forradalmár életére.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik. Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 193—200. p.

Geresdy László: Egy nyomdász-mártír emlékére... Typographia, 1965. október 1. 7. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. Bp., 1967—1968, ld. névmutató.

Szita Szabolcs: Kellner Sándor, az internacionalista csapatok egyik szervezője. Soproni Szemle, 1970. 2. sz. 98—109. p.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmával emlékezésül és emlékeztetőül a kommunisták hősi, áldozatos harcára. Sopron, 1959. 42—47. p.

KENYERES JÚLIA

(LETENYE, 1895. DECEMBER 11.—BUDAPEST, 1958. DECEMBER 30.)

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiváló harcosa. Haladó gondolkodású kistisztviselő családból származott. Bátyja Komját Aladár forradalmár költő révén ismerkedett meg a munkásmozgalommal. Amikor Budapestre jött és beiratkozott az egyetemre, tagja lett a Galilei-körnek s 1918 végén a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A Tanácsköztársaság idején abbahagyta tanulmányait, és a Közoktatásügyi Népbiztosságon a filmügyek tanácsadója és munkatársa lett. A Tanácsköztársaság után Olaszországba, majd Ausztriába és Németországba emigrált, s ez időtől kezdve élete összefonódott a nemzetközi munkásmozgalommal is. Cikkeket írt, és fordításokat küldött a kommunista lapoknak, a magyar nyelvű külföldi újságoknak; Berlinben tagja lett a Német Kommunista Pártnak. A harmincas évek elején a Szovjetunióba ment. Itt megtanult spanyolul és más nyelveken, megismerkedett a spanyol munkásmozgalom történetével. 1936-ban önként jelentkezett a Spanyol Köztársaság védelmére, ahol a kommunista párt központi iskoláján tanított. Tagja lett a Spanyol Kommunista Pártnak. Közben súlyosan megbetegedett, Franciaországba küldték

gyógykezelésre, de onnan már a Szovjetunióba tért vissza. A Kommunista Internacionálé spanyol káderképző iskoláján előadóként dolgozott. Amikor a fasiszta Németország megtámadta a Szovjetuniót, fél évig Ufában élt, majd a Kossuth Rádió szerkesztőségének munkatársa lett.

A felszabadulás után 1947-ben jött haza Magyarországra. Szerkesztette a Tartós békéért, népi demokráciáért című hetilapot, majd a Magyar Távirati Iroda vezérigazgató-helyetteseként dolgozott; emellett tanított a Pártfőiskolán. Jelentős újságírói és pedagógiai tevékenységet fejtett ki. Súlyos betegsége azonban hamarosan kiújult, és hosszas szenvedés után hunyt el.

NAGY ETA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 327, 671. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 20—22. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

NEKROLÓG:

Kenyeres Júlia. Népszabadság, 1959. január 4. 5. p.

KEREKES ÁRPÁD

(LOSONC, 1896. NOVEMBER 20.—BUDAPEST, 1919. DECEMBER 29.)

A világháború kitörésekor a tizennyolc éves vasesztergályos-segédet besorozták, kiképzése után egy hadihajón tengerészként szolgált az Adriai-tengeren. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme éreztette hatását az osztrák—magyar hadseregben is, 1918. február elsején a Cattarói-öbölben több hadihajó legénysége fellázadt. Néhány nap múlva a tiszteknek sikerült a matrózfelkelést elfojtaniuk, a felkelés vezetőit kivégezték, a résztvevőket kényszermunkára ítélték. Kerekes Árpád egy bányába került, ahonnan a polgári demokratikus forradalom szabadította ki. Hazament Losoncra, ahol a polgárőrség tagja lett. Csak rövid ideig szolgált a losonci polgárőrségben, hamarosan Budapestre utazott, hogy részt vegyen a forradalmi munkában. 1918 decemberében belépett a kommunista pártba. A Tanácsköztársaság kikiáltása után nemzetőr, majd később az ellenforradalmárok elleni harcra alakított csoport (Lenin-fiúk) tagja lett. A 23 éves Kerekes Árpád a forradalom fegyelmezett, komoly és bátor katonája volt, megalkuvást nem tűrve harcolt azok ellen, akik a régi rendet akarták visszaállítani. A fehérterror első napjaiban elfogták,

és brutálisan megkínozták. Az ellenforradalmi bíróság előtt keményen és elszántan viselkedett, töretlenül bízott a proletárforradalom végső győzelmében. Halálra ítélése után búcsúlevelében írta: „... Tudom azt, hogy a mi eszménket nem lehet kiirtani, nincs erő, ami pártunkat megsemmisíthetné, mert azt mi vérünk hullásával tápláljuk, szeretetünk tüzével melengetjük, és hitünk törhetetlenségével erősítjük..." A halálos ítéletet december 29-én a Margit körúti fogházban hajtották végre az akkor mindössze 23 éves ifjú forradalmáron.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Árkus József: Lenin-fiúk. Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság hős védelmezőire. Bp., 1960. 140 p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1968. 35—39. 264. p.

Kerekes Árpád búcsúlevele anyjához és testvéreihez. Ifjú Kommunista, 1968. 12. sz. 24. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 47—48. p.

KERTÉSZ MÓR

CSAPI, 1874. ÁPRILIS 1.—BUDAPEST, 1920. JÚLIUS 31.)

Falusi kovácsmester fia volt. Apja a tízéves fiúgyermeket kovácsinasnak adta egy vándorkovács mellé. A nehéz fizikai munka és a szakma megbecsülésén túl sok mindent tanult, látott és hallott az országot járó vándorkovács-inas. Megismerte a parasztok, cselédek és a vidéki munkásemberek életét, nyomorát, keservét, panaszait, s mivel érdeklődő, sokat olvasó ifjú volt — fiatalon határozott véleménye alakult ki a társadalmi igazságtalanságokról.

1895-ben besorozták katonának, s mint tüzér szerelt le 25 éves korában. Egy zágrábi ágyúgyárban kapott munkát, majd 1900-ban Budapestre került. Mint géplakatos helyezkedett el a Ganz—Danubius gyárban, ahol szervezett munkás lett, s hamarosan bizalminak választották munkatársai.

1912-ben a hajógyáriak egyik fő szervezője volt, s május 23-án a tüntető tömeg élén haladt. Ezért a Ganz—Danubius gyárból elbocsátották, ami nehéz helyzet elé állította az akkor már négy gyermeke sorsáért is felelős Kertész Mórt. 1912 végéig munka nélkül volt, végül Csepelen, a Weiss Manfréd-gyárban kapott munkát.

1913-ban költözött Csepelre, s bekapcsolódott a csepeli szervezett munkások mozgalmaiba. Terjesztette a Népszavát, segített a különböző kulturális egyesületek megszervezésében, tevékenyen részt vett az önálló munkásotthon megteremtésében.

Mint a szociáldemokrata párt tagja együttműködésre törekedett a fiatal kommunista párttal. Tagja lett az 1918. október 30-án megalakult Munkástanácsnak, 1919 januárjában pedig a WM-gyár üzemi tanácsának. A Tanácsköztársaság idején a község munkástanácsának tagjává, majd elnökévé választották. Április első napjaiban pedig a csepeli forradalmi törvényszék elnöke lett.

A ráckevei ellenforradalom felbujtói közül hármat — akik 1919. június 20-án nyílt fegyveres felkeléssel akarták a hatalmat megragadni — az általa vezetett törvényszék halálra ítélte.

A Tanácsköztársaság leverése után Kertész Mór egy ideig a Dunántúlon bujdosott, de elfogták és bebörtönözték. A Tanácsköztársaság idején betöltött funkciói és a forradalmi törvényszéki tevékenysége miatt az ellenforradalmi rendszer kötél általi halálra ítélte. Az ítéletet a Markó utcai fogház udvarán hajtották végre.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 61—72. p. [Földesi József életrajzi írása „Kertész Mór útja" címmel.]

Csepel története. Bp., 1965. 224, 244—245, 256, 260—261. p.

KESZŐCE ENDRE

(ALSÓJÁNYOK, 1903. SZEPTEMBER 22.—BUDAPEST, 1950. JÚLIUS 18.)

14 éves korában, szinte gyermekként kapcsolódott be az ifjúmunkások mozgalmába. A húszas évek elején Párizsba emigrált, s 1927-ben a Francia Kommunista Párt tagja lett. Egyike volt azoknak a magyar internacionalistáknak, akik 1936 augusztusában Szalvay Mihály oldalán elsőként siettek a Spanyol Köztársaság fegyveres védelmére. A magyar zászlóalj géppuskás századának parancsnoka volt, s katonáival sok nagy csatát vívott a polgárháború különböző frontjain. Sebesüléséből felgyógyulva is folytatta a harcot. 1938 októberében a 13. Nemzetközi Brigád parancsnoka így írt levelében, amelyet a közös harcok emlékére a magyar önkénteseknek küldött: „A magyar tisztek kiválóak. Technikai ismereteiket személyes bátorságukkal párosították, és így vezették a harcban katonáikat. Soha a feledésbe nem merülhetnek olyan tisztek, mint... Keszőce, Marschall... A magyar nép büszke lehet, hogy ilyen fiai vannak..."

A spanyol szabadságharc leverése után Franciaországba internálták. A gurs-i táborban volt fogoly. Illegális úton hazatért, 1942-ben Csepelen, majd Kőbányán

dolgozott. Kapcsolatot teremtett a kommunista párttal, s 1944—1945-ben részt vett az ellenállási mozgalomban.

A felszabadulás után, hűen harcos, kommunista múltjához, továbbra is a demokratikus Magyarország fegyveres szolgálatában maradt. Mint rendőrtiszt, 1945-ben Kispest, majd 1946-tól Baranya megye és Pécs főkapitánya volt. 1949-től Fejér megyében teljesített belügyi szolgálatot, ezredesi rangban a megye főkapitány-helyettese lett.

Küzdelmes, példás életében számtalanszor nézett szembe az életveszéllyel, s végül mégis értelmetlen halál győzte le. Erejének és munkakedvének teljében autóbaleset áldozata lett.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Csatári József: Brüsszeltől Budapestig. Emlékek két háborúból. Bp., 1967. 32, 34, 41, 54. p.

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 197—214. p. [Kelemen Sándor életrajzi elbeszélése „Tűzben és árnyékban" címmel.]

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

KIDAIS VIKTOR DEZSŐ

(SZÁSZVÁROS, 1897. FEBRUÁR 18.—SZOVJETUNIÓ, 1938. MÁJUS 7.)

Kisvárosi szabó negyedik fiúgyermekeként született. A gimnázium énektanára felfigyelt szép hangjára, s annak fejében, hogy részt vesz az iskola énekkarában, ingyen énekel a templomban és a városi ünnepségeken, befejezhette tanulmányait. Kitűnő eredménnyel érettségizett Szászvárosban. Úgy volt, hogy a bécsi konzervatóriumban tanul tovább énekelni, de kitört a világháború, és őt is bevonultatták. Az orosz frontra került, és sebesülten fogságba esett. 1916-ban Szibériába, Irkutszkba szállították, de élt más városokban levő hadifogolytáborokban is. Az orosz forradalom hatására ismerkedett meg ő is Lenin tanításaival, és a bolsevikok oldalára állt. Még 1918-ban belépett a kommunista (bolsevik) pártba és a Vörös Hadseregbe. A távol-keleti harcok során fogságba esett, és csak 1919-ben, amikor Szibériában ismét győzött a szovjethatalom, szabadult ki a börtönből.

1920-ban a magyar vörösparancsnokképző iskolára küldték Bakuba, 1921-ben a petrográdi különleges Magyar Katonaiskola felsőfokú tanfolyamán tanult. 1922-ben Moszkvában folytatta tanulmányait a Frunzéről elnevezett katonai akadémián.

Ez alatt az idő alatt tevékenyen részt vett a magyar emigráció életében is. Most újra alkalma lett volna énektanulmányait folytatni, illetve a konzervatórium elvégzése nélkül meghívást kapott a Moszkvai Nagyszínháztól, de a párt katonai területen kívánta tudását és tapasztalatait felhasználni, és ezért most már véglegesen lemondott a zenei pályáról. 1925—1927 között Orelban, 1927—1929 között a GPU-nál (Állami Politikai Hatóság) parancsnokként, majd 1929—1931 között mint hadosztályparancsnok, Harkovban teljesített szolgálatot.

1931-től Moszkvában a Vörös Hadsereg vezérkarában mint ezredes dolgozott, fontos beosztásban. Kitűnő katonának tartották, barátai igen szerették a jókedvű, közvetlen embert, aki — ha ideje engedte — szívesen hódolt szenvedélyének, és énekelt munkásklubokban, kultúrelőadásokon. Részt vett a moszkvai magyar klub által kezdeményezett „Bajtársi Kör" vezetőségében is, amelynek feladata volt az orosz forradalomban és a polgárháborúban részt vett magyar internacionalisták visszaemlékezéseinek összegyűjtése és tevékenységének feldolgozása. 1937-ben letartóztatták és a törvényhysértések áldozata lett.

PETRÁK KATALIN

KILLIÁN GYÖRGY

(KISPEST, 1907. MÁRCIUS 12.—LENGYELORSZÁG, VARSÓ TÉRSÉGE, 1943. JÚNIUS.)

Apja asztalossegéd, anyja házmesterséget vállalt, hogy négy gyermekük felnevelését biztosíthassák. György, a legidősebb fiú kitűnő eredménnyel végezte el a polgári iskolát, de szülei szűkös anyagi viszonyai miatt nem folytathatta a tanulmányait. Lakatostanonc lett, majd kifutó egy napilapnál.

Fiatalon kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1925-ben tagja lett a Vas- és Fémmunkások Szövetségének, a harcosságáról közismert vasas ifik csoportjának és az ugyancsak osztályharcos alapon álló Természetbarátok Turista Egyesületének. Végre 1927-ben az Egyesült Izzóba került segédmunkásnak. A nagyüzemi munkások között került közvetlen kapcsolatba a forradalmi munkásmozgalommal, a gyárban dolgozó KIMSZ-csoporttal. 1928-ban tagja lett a KIMSZ-nek. Hamarosan fontos megbízatást kapott. A gyár illegális lapjának, a Vörös Tungsramnak a szerkesztője, és tagja, majd titkára lett az északkerületi KIMSZ-vezetőségnek. 1929 augusztusában — már pártmegbízatásként — részt vett a lipcsei eszperantista világkongresszuson.

Egyenes jelleme, lelkes mozgalmi munkája, politikai felkészültsége alkalmassá tette

arra, hogy 1930-ban küldöttként részt vegyen a KIMSZ II. kongresszusán Ausztriában. A kongresszusról Moszkvába küldték, ahol elvégezte az egyéves Lenin-iskolát. 1931 őszén tért haza. 1932 elejétől a KIMSZ titkára és a KIMSZ lapjának, az Ifjú Proletárnak a szerkesztője lett. Részt vett a KMP Titkárságának ülésein, s így közvetlen munkatársa lett Sallai Imrének és Fürst Sándornak. 1932 júliusában Sallai és Fürst elvtársakkal együtt rendőrkézre került. Két és fél évet töltött börtönben.

1935-ben szabadult. Azonnal összeköttetést teremtett a KMP-vel, és bekapcsolódott az illegális pártmunkába. A párt fontos pártmegbízatással Párizsba küldte. Mikor hazatért, elfogták, a Hadik-laktanyába hurcolták és a katonai ügyészség azzal vádolta, hogy a fűzfői fegyvergyárban a Szovjetunió javára kémkedett. Killián ugyanis egyhónapos párizsi tartózkodását a Bükk-hegységben tett túrával leplezte, a katonai nyomozók ezért eszelték ki a kémkedés vádját ellene. Két évig volt vizsgálati fogságban, míg a vád teljesen összeomlott, és 1938 júliusában szabadon engedték.

Kommunisták számára a 30-as évek végén a munkába állás szinte lehetetlen volt. Így volt ez Killiánnál is. Mindenhonnan elbocsátották „politikai megbízhatatlanság" ürügyén. Helyzete így tarthatatlan lett. 1939 nyarán a párt segítségével Jugoszlávián, Görögországon, Törökországon keresztül a Szovjetunióba ment. Moszkvában egy óragyárban dolgozott.

A Nagy Honvédő Háború kezdetén a Vörös Hadsereg soraiban küzdött. Akkor írta egyik levelében: „Végtelenül büszke vagyok arra, hogy a Vörös Hadsereg egyenruháját hordhatom és fegyverrel a kezemben küzdhetek a Szovjetunióért és a magyar nép szabadságáért." Mint vöröskatona hadifogolytáborban és a fronton végzett felvilágosító propagandamunkát.

1943 júniusában a moszkvai magyar kommunista emigráció vezetősége azzal bízta meg, hogy jöjjön Magyarországra, és teremtse meg az összeköttetést a KMP Központi Bizottságával. Június 25-én indult Moszkvából. Ejtőernyővel Varsó felett ugrott ki, hogy a lengyel partizánok segítségével tegye meg az utat Magyarországra. Földet érés után nyoma veszett. A hősi haláláról szóló források ellentmondóak. Annyit tudunk, hogy Varsó közelében, valószínű fasisztákkal vívott tűzharcban esett el.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM

Akik értünk harcoltak... Bp., 1955. 51—67. p.

Domokos József: „... Emlékezz, proletár!" Sallai Imre és Fürst Sándor pere. Bp., 1962, Kossuth Könyvkiadó. 308 p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 133—136, 241. p. [T. Szerémi Borbála—Gerő János írása.]

Lukács Imre: A holnap elébe. Bp., 1956, Szikra. 309 p.

Sochacki, Stanislav Andrzej: Útban hazafelé. Emlékezés Killián Györgyre. Alföld, 1966. 10. sz. 50—54. p.

Tóth László: Killián György utolsó napjai. Ifjú Kommunista, 1967. 8. sz. 22—23. p.

Vadász Ferenc: A hős arca. Killián György halála 25. évfordulóján. Népszabadság, 1968. június 25. 4—5. p.

A magyar szakszervezeti mozgalom a fehér terror alatt.

Irta Király Albert.

A Magyarországi Tanácsköztársaság összeomlása után Magyarország a tanácsuralomról áttért a „demokrácia utjára". E gazdasági és politikai rendszerváltozás bevezetésére egy szakszervezeti vezetőkből álló kormány vállalkozott. Ez a kormány tüneményes gyorsasággal visszaállitja a magántulajdon jogfolytonosságát: a régi rend katonai, közigazgatási és birói rendszerét. A kapitalista uralom e három főpillérének visszaállitásával a nemzetközi munkásmozgalom történetéből kiemelkedő véres, borzalmas korszak kezdődik Magyarországon. E korszak szenvedő hőse a proletariátus.

kásn
dem
félm
Szöv
nyilt

üzlet
káss
elbo
nélk
az e
nélk
szán
nélk
szer
szak
szer

KIRÁLY ALBERT

(BUDAPEST, 1883. SZEPTEMBER 24.—SZOVJETUNIÓ, 1939.)

A nyomdászmesterséget tanulta, és már fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1900-tól a nyomdászszakszervezetnek, 1901-től pedig az MSZDP aktív tagja. Szeretett sportolni, szerette a természetet. Kezdeményezője, egyik alapító tagja, majd a Tanácsköztársaság megdöntéséig elnöke volt az 1910-ben alakult Természetbarátok Turista Egyesületének.

A polgári demokratikus forradalom idején az ifjúmunkásügyek intézője a Szakszervezetek Tanácsában.

1919-től tagja volt a KMP-nek. A Tanácsköztársaság alatt a II. kerületi munkás- és katonatanács és a sportdirektórium tagjaként tevékenykedett. Jó íráskészséggel írott cikkei rendszeresen jelentek meg a Népszavában és a Természetbarátban, a turizmusról, kulturális témákról, az ifjúság problémáiról. Gyakran tartott előadásokat már ebben az időben is a szakszervezeti mozgalomról, a szakszervezetek történetéről.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon maradt, és a Szakszer-

vezeti Tanács tagja lett. Felhasználva korábbi szakszervezeti és szociáldemokrata kapcsolatait, megkezdte a KMP és a kommunista ifjúmunkás-mozgalom szervezését, az illegális kapcsolatok kiépítését. 1919 őszén megválasztották az SZDP II. kerületi titkárának. Mindkét funkcióját felhasználta arra, hogy segítséget nyújtson a KMP illegalitásban élő tagjainak, s hogy a fehérterror következtében megfélemlített munkások körében, a szakszervezetekben, szociáldemokrata pártszervezetekben az illegális sejteket és kapcsolatokat kiépíthesse.

1919 október—novemberében eljárás indult ellene, ekkor emigrációba ment. 1919 végén Bécsben telepedett le, ahol kezdetben nyomdászként dolgozott. Ebben az időben a Proletárban, a Bukarestben megjelenő — Jász Dezső által szerkesztett — Munkásban és más magyar nyelvű újságokban rendszeresen jelentek meg cikkei. Főleg a szakszervezeti mozgalom időszerű kérdéseiről és a magyarországi fehérterror rémtetteiről írt.

1924-től 1932-ig a Parasztinternacionálében, majd Moszkvában az Idegennyelvű Kiadónál dolgozott, 1933—1934-ben a Nemzetközi Agrár Intézet osztályvezetője. 1934-től 1937-ig a Tervhivatal munkatársa volt. 1938-ban tragikus sors jutott osztályrészéül. Bár teljesen ártatlan volt, letartóztatták, valószínűleg 1939-ben a börtönben halt meg.

(Képünkön: Cikk a Proletár 1920. 1. számában.)

NYERS ILONA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 129, 485. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A, 6/B kötet. Bp., 1956—1960, ld. névmutató.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962. ld. névmutató.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 66, 87, 126, 223, 230, 231, 238, 241, 242. p.

KIS ZSIGMOND

(ÚJPEST, 1898. OKTÓBER 14.—DACHAU, 1945. JANUÁR.)

Tanítócsaládból származott. Húszéves korában a KMP tagja, a Tanácsköztársaság idején a magyar Vörös Hadsereg zászlóalj politikai megbízottja volt. Zászlóalja elsőnek vonult be Losoncra. A tanácshatalom megdöntése után Jugoszláviába, onnan Londonba emigrált. Itt a szovjet külkereskedelmi képviseletnél értékesítette kivételes nyelvtudását: öt idegen nyelven írt és beszélt. Egy idő múlva kiutasították Angliából. A Szovjetunióba költözött, ott egy nagy fakitermelő telep vezetője lett.

1929-ben illegálisan hazatért Budapestre, 1931-ben letartóztatták. 1933-ban szabadult ki. Ez időtől kezdve mint a Központi Bizottság tagja Prágában és Párizsban végzett illegális pártmunkát, majd 1935-től Budapesten, 1936-ban újra letartóztatták. Polgári személy létére, harminckét társával együtt katonai bíróság elé állították. Vádlott-társai közül többen, már mint polgári bíróságok elítéltjei, büntetésüket töltötték, mégis újra ítélkeztek felettük. A hazaárulás vádjával terhelt vádlottak felett halálos ítélet lebegett. Ügyük védelmére nemzetközi tiltakozás indult. Martin Andersen Nexö, a neves dán író interveniált Gömbös Gyulánál, a magyar miniszter-

elnöknél. Kis Zsigmondot másfél hónapi zárt tárgyalás után, kémkedés ürügyén tizenkét évi fegyházra ítélték. A szegedi Csillag-börtönben is végzett pártmunkát. Nyolc évet töltött már fogságban, amikor a börtönből 1944 végén német koncentrációs táborba hurcolták.

Rendkívüli nyugalmával nagy hatással volt fogolytársaira, segítette nehéz sorsuk elviselését.

A táborban tífuszjárvány ütött ki. A felszabadulás küszöbén végzett vele a járvány.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. ld. névmutató.

Erdős László: Karácsony Dachauban. Nógrád, 1964. december 25. 11. p.

Erdős László: Valami készül. Harc a szocialista realizmusért. Bp., 1964, Magvető. 112 p.

KISS ÁRPÁD

(CINKOTA, 1918. AUGUSZTUS 18.—JUGOSZLÁVIA, 1970. JÚLIUS 11.)

Munkásszülők gyermekeként — apja vasesztergályos volt — született. Felsőipariskolát végzett. 1938-ban a Ganz Villamossági Gyárban konstruktőrként kezdett dolgozni. 1940-ben behívták katonának, kiképzés közben elszenvedett balesete miatt rövidesen leszerelték. 1944-ben munkaszolgálatra hívták be, ahonnan megszökött.

1943-ban lépett be a szociáldemokrata pártba, s a Ganz-gyári mérnökcsoport és a sashalmi pártszervezet aktív tagja volt.

A felszabadulás után a Ganz Vagon és Villamossági Gyárban szakmájában dolgozott. A váltóáram szerkesztési osztály vezetője volt. Műszaki eredményeiért 1948-ban élmunkás-kitüntetést kapott.

1950 márciusában a Nehézipari Minisztérium műszaki fejlesztési osztályának vezetőjévé, majd ugyanez év augusztusában könnyűipari miniszterré nevezték ki. E funkcióban 1954. október 31-ig dolgozott. A könnyűipar szervezése terén kifejtett munkásságáért 1954-ben a Kossuth-díj ezüst fokozatával tüntették ki.

1954. október 31. és 1956. július 30-a között vegyipari és energiaügyi miniszterként

dolgozott. Ekkor nevezték ki az Országos Tervhivatal elnökévé. 1961-ben lett az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke, és 1967-től az Országos Atomenergia Bizottság elnöke.

1954-ben az MDP III. kongresszusa a Központi Vezetőség tagjai sorába választotta. Ettől kezdve haláláig tagja volt a párt Központi Bizottságának.

1953-tól 1967-ig országgyűlési képviselő volt.

Számos, az egész népgazdaságot érintő konkrét műszaki fejlesztéssel foglalkozó tanulmány szerzője. Életútját példázza a tudományos haladásért folytatott elméleti és gyakorlati munka.

Munkásságáért a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1967-ben a Szocialista Hazáért Érdemrenddel tüntették ki. Utolsó kitüntetése a Lenin-emlékérem volt, mellyel a szovjet kormány tisztelte meg.

Autóbaleset áldozata lett a jugoszláviai Kragajovác közelében.

SZABÓ ÉVA

IRODALOM

NEKROLÓG

Kiss Árpád (1918—1970). Népszabadság, 1970. július 14. 3. p. Népszava, 1970. július 14. 4. p. Magyar Nemzet, 1970. július 14. 3. p.

KISS LAJOS

(GYOMA, 1888. DECEMBER 5.—SZOVJETUNIÓ, 1943.)

Sokgyermekes, kisföldű parasztcsalád gyermeke. Gyomán, a könyvnyomtatás legendás városában tanulta a betűszedést.

Ifjúkorában valcolni ment, útja Németországba, a munkásmozgalom klasszikus hazájába vezetett. Szociáldemokrata, majd kommunista lett. Ott látjuk a párt megalapítóinak soraiban.

Kiss Lajos a TK idején a Budapest V. ker. pártszervezet titkára, majd a Szövetségi Központi Intéző Bizottság és a Budapesti Központi Munkástanács tagja. Részt vett a dicsőséges északi hadjáratban is. A TK megdöntése után vádlott, akit nyolc évre ítélt a Horthy-rendszer gyorsított tanácsa. Fogolycsere útján került 1922-ben a Szovjetunióba. Itt írta meg nagy lendületű hatalmas regényét, a „Vörös Város"-t.

Kiss Lajos nem volt hivatásos író. Formátlan erővel önt elénk mindent, amit megélt a rohanó idő alatt.

Regénye kulcsregény, amelyben a proletárharc és proletárdiktatúra szereplői kapnak hangot és színt.

Magyarországon 1959-ben adták ki a megrendítő regényt.

Kiss Lajos a második világháborúban, a Nagy Honvédő Háború éveiben halt meg. 1968-ban, nyolcvanadik születésnapján szülővárosa gimnáziumot és szakközépiskolát nevezett el róla, méltó emléket állítva kiváló fiának.

KELEN JOLÁN

IRODALOM*

Hidas Antal: Egy magyar proletáríró. Magyar Hírlap, 1968. november 29. 9. p.

Névadó: Kiss Lajos. Békés Megyei Népújság, 1968. november 17. 8. p.

* K. L. könyve, a „Vörös város" 1959-ben jelent meg. A regény moszkvai kiadásához (1931—1933) Kun Béla írt előszót. Az 1959-es kiadás (Magvető) Kun Béla előszavát megtartotta, méltató utószót Kelen Jolán írt.

KLAUBER JÓZSEF

(SZOLNOK, 1894. AUGUSZTUS 29.—VILLAFRANCE DE CASTILLO [SPANYOLORSZÁG], 1937. JÚLIUS 15.)

Péksegéd. Munkáscsalád gyermeke. A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom fáradhatatlan harcosa. A szakmai mozgalom révén jutott el a szakszervezethez és az MSZDP-hez 1913-ban. Egy év múltán behívták katonának. Végigharcolta a háború valamennyi frontját. 1918-ban részt vett háborúellenes röplapok terjesztésében, a letartóztatástól a polgári demokratikus forradalom mentette meg. 1919 január—februárjában Szlavóniában egy jugoszláv forradalmi csoportban tevékenykedett. Ezért letartóztatták és a katonai bíróság elítélte. A börtönből megszökött, s Budapestre jött. 1919 áprilisától vöröskatona, társai zászlóaljparancsnokká választották. A proletárdiktatúra megdöntése után az internálás elől Ausztriába emigrált. 1921-ben Olaszországba utazott, ahol a magyar kommunista szervezetek milánói területi titkára lett. 1922 elején kiutasították az országból. Ezt követően Bécsben vett részt a KMP munkájában, majd a párt utasítására illegális munkára 1923 februárjában hazatért, de már júniusban a rendőrség letartóztatta, s az ellenforradalmi bíróság 13 évi fegyházra ítélte. A fogságból a Szovjetunió a fogolycsere-akció során

kiszabadította. 1925—1927 között a Nemzetközi Vörös Segély munkatársa, 1927—1930 között az odesszai területen egy kerületi pártbizottság titkára. 1930-tól Kazahsztán vidékén a szovhozok szervezésében vett részt, egy ideig szovhozigazgató is volt. 1932—1933-ban a szaratovi, ill. a sztálingrádi Gabonatröszt vezérigazgatója. Tagja volt a területi vezető pártszerveknek is. 1934-től mezőgazdasági akadémián tanult, melynek befejezése után, saját kérésére, a párt a spanyolországi nemzetközi brigádhoz küldte. Mint az internacionalista magyar zászlóalj politikai megbízottja — Landa Oszkár néven — a fasiszta csapatok elleni offenzívában halt hősi halált.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 213—215, 485. p.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 53. p.

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Gecsényi Lajos: Klauber József (1894—1937). Párttörténeti Közlemények, 1971. 2. sz. 186—193. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

KOCSIS JÁNOS

(REFORMÁTUSKOVÁCSHÁZA, 1899. FEBRUÁR 28.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

A viharsarok szülötte volt a szegényparaszt szülők fia, akit hat elemi osztály elvégzése után kanásznak, majd béresnek adtak. Tudatos forradalmár vált belőle, aki élete célját a magyar nép, a kizsákmányolt munkások és parasztok felszabadításában látta, annak szolgálatába állította. Alig volt 18 éves, amikor behívták katonának. Az 1918—1919-es polgári és proletárforradalmak a fronton érték, és szinte magától értetődően vezetett útja a Vörös Hadseregbe.

Kocsis János az északi frontra került, Salgótarjánba. Júliusban súlyosan megsebesült, és a román királyi hadsereg fogságába esett. Jobb lábát nem lehetett már megmenteni. Fogságából 1920 márciusában szabadult, és Magyarbánhegyesre ment cselédnek. Egy év múlva Budapestre jött, és segédmunkásként dolgozott. Keresetéből nem tudott megélni, ezért Bécsbe emigrált, ahol kapcsolatot talált a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetőivel, Külföldi Bizottságával. Párttanfolyamokra járt, sokat tanult, megismerkedett a marxizmus—leninizmussal, elvhű kommunistává, forradalmárrá vált. A KMP Központi Bizottsága 1925 júniusában haza-

irányította pártmunkára. Itthon felvette a kapcsolatot az MSZMP vezetőivel és 1926 márciusában a budapesti XIV. választókerület titkárává választották. Igen eredményes munkát folytatott a Budapesten dolgozó kubikosok között is. A KMP vezetői kiváló mozgalmi tevékenysége alapján — amikor a hazai pártvezetés újjászervezése volt soron — 1926-ban bevonták őt a Titkárság munkájába, s tagja volt letartóztatásáig. Még ebben az évben rendőri felügyelet alá helyezték. Ez azonban nem akadályozta őt abban, hogy a novemberi nemzetgyűlési választások előkészítésébe ne vesse bele magát teljes erejével. A rendőrség a választási agitáció során elfogta több társával együtt, s bár hamarosan kénytelenek voltak őt szabadon engedni, egészségét a fogva tartás körülményei erősen megviselték. Felépülése után a KMP hazai pénzügyeinek intézése lett a feladata, majd a Bécs melletti Hütteldorfba küldték a KMP titkárképző tanfolyamára Pusztai Pipicz József, Rostás István, Szerényi Sándor, Venéczi János és mások társaságában. Azzal a megbízással jött haza, hogy az összevont I. kerület vezetője legyen. Hazatérte után három héttel azonban 1927. február 26-án letartóztatták a KMP és MSZMP több mint 100 vezetőjével együtt, és a vallatás során, tekintet nélkül rokkantságára, súlyosan bántalmazták. Horthy igazságügyi szervei Szántó Zoltánnal az élen 31 kommunistát statáriális bíróság elé állítottak, közöttük Kocsis Jánost is. Az április 12-én kezdődő tárgyaláson „lázadás előkészítésére irányuló bűntett" volt a vád ellenük. A vádlottak vádlókká váltak a tárgyaláson. Ezért az illetékes szervek kénytelenek voltak az ügyet rendes bíróság elé utalni.

A főtárgyalás október 17-től november 9-ig tartott. November 7-én az utolsó szó jogán több vádlott kommunista jelszavakkal, felállva tüntetett, a tízéves fennállását ünneplő Szovjetunió és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom mellett. A tüntetők, köztük Kocsis János is, több napos sötétzárkával fizettek bátorságukért. Kocsis a Horthy-féle földreformról szólva megállapította, hogy azzal az urak újból kijátszották a parasztságot, erre megvonták tőle a szót, ő azonban továbbra is a kommunizmust dicsőítette. Háromnapi újabb sötétzárka volt a válasz. Kocsis János tiltakozott, de a fegyőrök valósággal kivonszolták a tárgyalóteremből. Kétévi fogházbüntetésre ítélték. 1929-ben ért véget számára a keserves börtönélet, amely alatt még jobban erősítette kommunista meggyőződését, növelte marxista műveltségét. Kiszabadulása után röplapok és illegális sajtótermékek terjesztése lett a feladata. Néhány hónap után ismét lebukott.

Miután kiszabadult, 1930 elején rossz egészségi állapota miatt a KMP vezetősége a Szovjetunióba juttatta ki, ahol gyógykezelték. Moszkvában bekapcsolódott a kommunista emigráció mozgalmi életébe, vezetőségi tagja lett a moszkvai magyar klubnak, cikksorozatot jelentetett meg a magyarországi fasiszta rendszerről a Sarló és Kalapácsban, és még egy sor fontos funkciót töltött be. Élete, mely egy töretlen, harcos kommunistáé volt, a 30-as évek második felében tragikusan, a szocialista törvényesség megsértésével ért véget.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Bakó Ágnes: Az 1917-es kommunista per vádlottjainak találkozója a Párttörténeti Intézetben. Párttörténeti Közlemények, 1968. 1. sz. 206—208. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 369, 392. p.

KOLTÓI ANNA

(BUDAPEST, 1891. JÚNIUS 13.—BUDAPEST, 1944. OKTÓBER 17.)

A szocialista munkásmozgalom mártírja. A vasmunkások ismert női vezetője. Szüleit nem ismerte, már tizenkét éves korában cselédnek állt. Néhány évi cselédeskedés után gyárba ment dolgozni. Először a kispesti vagongyárban, majd a Weiss Manfréd-gyárban helyezkedett el. Alig múlt húszéves, amikor szakszervezeti tag lett, 1918-ban pedig már bizalmi. Még 1916-ban úgynevezett Tizenegyes Nőbizottságot alakítottak Csepelen, amely egészen 1919-ig tevékenykedett. E bizottság feladata volt a szakszervezet nőtagjainak összefogása és felvonulások, gyűlések szervezése. Amikor a Tanácsköztársaság idején megalakult a csepeli községi munkástanács, annak Koltói Anna is tagja lett, és az egyik fő irányítója a közellátás megszervezésének. A Tanácsköztársaság leverése után őt is bebörtönözték, Márianosztrára vitték, majd Zalaegerszegre internáló táborba, ahonnan 1920 végén, súlyos betegen került haza. Ismét bekapcsolódott a mozgalomba. Az MSZDP-ben tevékenykedett, nőszervező volt, és előadásokat tartott. A Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségében közreműködésével alakult meg a Vasas Szakszervezet Országos Nőbizottsága 1931-ben,

amelynek később titkára is lett. A harmincas években a szociáldemokrata párt küldötteként a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, és ezzel egyidőben a szakszervezet vezetősége az OTI elnökségébe is delegálta.

1944-ben, a német megszállás alatti időszakban számára is veszélyes lett a helyzet, de ő október 15-e után sem hagyta el otthonát, mert előbb munkatársait akarta biztonságba helyezni. Október 17-én nyilasok törtek rá, és lakásán agyonlőtték.

NAGY ETA

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 253—268. p. [András Ida életrajzi elbeszélése „Másokért élt" címmel.]

Faragó Jenő: Koltói Anna (1891—1944). Népszabadság, 1964. október 17. 5. p.

Ma 25 esztendeje történt. Fegyverek dördültek a Mária Terézia téren. Magyar Hírlap, 1969. október 17. 4. p.

Máté György: Emlékezés Koltói Annára. Népszabadság, 1969. október 17. 5. p.

Szenes Imre: Koltói Anna. Népszava, 1969. október 17. 3. p.

KOMJÁT ALADÁR

(KASSA, 1891. FEBRUÁR 11.—PÁRIZS, 1937. JANUÁR 3.)

Kassán született, de gyermekkora az Osztrák—Magyar Monarchia több városában telt el. Édesapját, mint állami hivatalnokot, a szolgálat gyakran kényszerítette költözésre. Így Komjáth dunántúli falusi iskolában ismerkedett meg a betűvetéssel, a gimnáziumot Fiumében és Budapesten végezte. Néhány évig jogot hallgatott, majd gyári tisztviselő lett. A gyárban ismerkedett meg a munkásság életével, mozgalmával. Verselni diákkorában kezdett. Az antimilitarista írókhoz és művészekhez csatlakozva Korvin Ottó, Kelen József, Hevesi Gyula vezette baloldali értelmiségi körhöz tartozott. Költői pályafutása egy darabig együtt haladt Kassák Lajos és társai irodalmi mozgalmával. Versei a Tett, majd a Ma című folyóiratban jelentek meg. Költői és politikai pályáján 1917-ben új állomáshoz érkezett. Szakított Kassák Lajossal és körével, a kispolgári avantgardizmussal. Ekkor vált a harcos proletariátus, a forradalmi tömegek költőjévé. 1918 végén új irodalmi lapot indított Internacionálé címmel. A lap rövidesen a novemberben megalakult Kommunisták Magyarországi Pártjának lapja lett, maga a költő pedig a párt harcos, aktív tagja. Sokat dolgozott a Tanács-

köztársaság idején, hiszen a lap szerkesztésén kívül az Írói Direktóriumban végzett munkájával szolgálta a proletárállam kultúrpolitikáját.

A Tanácsköztársaság leverését követően néhány hónapi magyarországi bujkálás után illegális papírokkal Olaszországba utazott. Oda követte felesége, Komját Irén. Ettől kezdve életük az emigrációban sok magyar harcostársukéhoz hasonlóan összeforrott a nemzetközi proletariátus harcaival.

Komját költői és politikai fejlődése ezekben az években bontakozott ki teljes gazdagságában. Másfél évi olaszországi tartózkodás után Bécsben telepedett le. Itt jelentette meg az Egység című lapot, amely a maga körébe vonzotta a kommunista emigráció több jeles íróját, művészét. 1922 őszén Komját és családja átköltözött Berlinbe. Tíz évig éltek Németországban. Komját részt vett a Németországi Kommunista Párt munkájában. Versei ebben az időben a németországi forradalmi munkásmozgalom küzdelmeit és a magyarországi illegális kommunisták harcait éneklik meg. A húszas évek közepére írói munkássága publicisztikai működéssel bővült. Részt vett az Internationale Presse Korrespondenz (Inprekorr), a Kommunista Internacionálé Berlinben megjelenő sajtóorgánumának munkájában, amelyet Alpári Gyula szerkesztett. Cikkei jelentek meg a KMP elméleti folyóiratában, az Új Márciusban, a Párizsi Magyar Munkásban, az amerikai Új Előrében.

Berlin abban az időben középpontja volt az európai haladó művészi és irodalmi mozgalmaknak. A pezsgő, forrongó német művészvilágnak Komját Aladár egyik jelentős alakja volt. Közreműködött a német proletárírók forradalmi szövetségének munkájában. Több ízben járt a Szovjetunióban, kapcsolatban állott szovjet írókkal, költőkkel. Mély embersége, politikai éleslátása és költői felelősségtudata jutott kifejezésre 1930-ban a harkovi Nemzetközi Írókonferencián a háborús veszélyről és a fasizmus elleni harcról szóló korreferensi beszédében.

A fasizmus hatalomra kerülése az Inprekorr szerkesztőségét Németország elhagyására kényszerítette. Egy-két évig Svájcban jelent meg, Rundschau néven, majd Franciaországba települt át. Komját ott is a Rundschau szerkesztőségében dolgozott. Szenvedélyesen belemerült a népfrontpolitika érvényesítéséért folyó küzdelembe. Alkotóereje teljében érte utol a halál. Utolsó költeménye a Nemzetközi Brigád indulója — a „Madrid határán" —, a spanyolországi szabadságharc önkénteseinek forradalmi dala lett.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM*

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerk. Illés László. Bp., 1967. 93—106. p. [Szabó György tanulmánya.]

Illés Béla: Ahogy a kortárs látta. Bp., 1961. 89—97. p.

* 1957-ben jelentek meg K. A. összegyűjtött művei, majd 1962-ben válogatott munkáit is kibocsátotta a Szépirodalmi Könyvkiadó. Mindkét kiadványban szerepel Komját Irén azonos tanulmánya K. A. életéről.

Az említett gyűjteményes kiadásokhoz Hegedüs Éva készített bibliográfiát K. A. életművéről, valamint a róla szóló tanulmányok, méltatások és cikkek irodalmáról. (A bibliográfiát l. még: Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 1—2 sz. 170—172. p.)

Komját Irén: Az idők sodrában. Bp., 1964. Kossuth Könyvkiadó. 256 p.

Komját Irén: Tanítóim és barátaim. Bp., 1971. 70—75. p.

Szabó György: Komját Aladár költészete. Irodalomtörténeti Közlemények, 1958. 2—3. sz. 345—367. p.

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962. 143—162. p. [Király István tanulmánya. Ld. még: Társadalmi Szemle 1960, 3. sz. 53—76. p.]

Waldapfel József: Komját Aladár helye irodalmunk történetében. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1960. XV. köt. 3—4. sz. 299—329. p.

KOMÓCSIN ZOLTÁN

(FELSŐGALLA, 1923. ÁPRILIS 18.—BUDAPEST, 1974. MÁJUS 28.)

Eszméinknek, a kommunista igazságnak, a marxizmus—leninizmusnak szenvedélyes hirdetője volt; azok közül való, akikre szó szerint illik a kifejezés: magukkal tudják ragadni az embereket — a népért, a dolgozó emberek sorsának jobbrafordulásáért folytatott harcban. A munka, az alkotás, a politikai küzdelem lázában égett, — akár egy gyűlés emelvényéről szólt, akár tárgyalást folytatott vagy lapot szerkesztett, cikket írt — az érvek mellett a maga meggyőződésének hevét is szétsugározta.

Munkáscsaládból született. Életének nagy részét Szegeden töltötte, ott végezte iskoláit, ott tanult szakmát és kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1944-ig mezőgazdasági napszámos, alkalmi munkás, inas, végül kereskedelmi alkalmazott volt.

1944 őszén Hódmezővásárhelyről a fronton át tért vissza a felszabadult Szegedre. Minél előbb részt akart venni az újjáépítésben, az új közélet megindításában. Régen készült erre. Egészen fiatalon, 15 évesen, 1938-ban kapcsolódott be a kommunista mozgalomba. Segítette ebben közvetlen környezete. Édesapja, nagybátyjai tapasztalt harcosai voltak a burzsoázia, a fasizmus elleni küzdelemnek.

Már az illegalitás viszonyai között, mint a szegedi ifjúmunkások rendkívüli aktív szervezője, megmutatkoztak különös képességei az emberek meggyőzésére, lelkesítésére, mozgósítására. 1944 októberében közreműködött a Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakításában. Amikor Szegeden is megalakult a MADISZ, annak egyik szervezője lett. Az ifjúsági összefogás mellett érvelt, szemben a koalíciós pártok olyan vezetőivel, akik tagadták az egységes ifjúsági szervezet szükségességét. A kommunista fiatalok előtt felvázolta azt a veszélyt, amelyet a szektás elzárkózás az ifjúsági munkában is okozhat. 1945 januárjától a MADISZ dél területi titkára lett.

1945 tavaszán a párt tanulni küldte Debrecenbe, ahol az első pártiskola indult. Ennek elvégzése után 1948-ig a párt Szeged városi titkára volt. A hatalomért folytatott harc éveiben gyűlések százait tartotta, érvelt, magyarázott, vitatkozott, keményen szembeszállt a reakcióval. A Délmagyarország rendszeresen közölte cikkeit, 1946. július 14-én, az infláció legnehezebb napjaiban „Csüggedés nélkül" cím alatt írta: „Textilgyárakban összeaszalódott szövőnők, üzemekben a gépek mellett csontbőrre fogyott férfiak egyet gondolnak, egyben reménykednek: vége lesz, megérjük a jobb napokat, ha mégúgy megtapos is a következő hét bennünket. Tudjuk, nem volt hiába a verejték, a fohász. Kutya nehéz napok. Csüggedés nem tud erőt venni rajtunk, biztosan számítunk a föld népére, parasztttestvéreinkre, mint ahogy ők is számítanak mireánk, munkánkra." 1948-ban rövid ideig a párt Központi Vezetősége titkárságának munkatársa volt, majd 1948 és 1949 között a Vas megyei Pártbizottság titkáraként tevékenykedett. 1949 és 1950 között ismét a Központi Vezetőség apparátusában dolgozott mint az agitációs osztály helyettes vezetője. Közben az SZKP Központi Bizottsága mellett működő főiskola hallgatója lett, újságírói képesítést szerzett; majd 1953-tól 1956 februárjáig ismét a Központi Vezetőségben dolgozott, előbb az agitációs és propagandaosztály helyettes vezetőjeként, majd vezetőjeként. Az akkori nehéz körülmények között a párt és a tömegek kapcsolatának megőrzésén fáradozott, szenvedélyesen csatázott a szélsőséges nézetek ellen. 1956 februárjától 1957 márciusáig a Hajdú-Bihar megyei Pártbizottság első titkára volt.

Az ellenforradalom leverése után a párt az egyik legnehezebb területre küldte: mint az országos szervező bizottság vezetője, a Kommunista Ifjúsági Szövetség megszervezésében vett részt, majd annak első titkára lett. Forradalmi lendülettel, az ifjúság közötti munkában megszerzett tapasztalatok birtokában látott dologhoz. A párt tiszta eszméit, a marxizmus—leninizmust, a szocialista hazafiságot, az internacionalizmust szegezte szembe az ellenforradalmi és nacionalista ideológiával, a revizionista zavarkeltéssel és opportunizmussal. „Az elmúlt hónapokban szokásossá vált, hogy különböző szervek és szervezetek, köztük ifjúsági szervezetek is azzal kezdték: »a párttól független szervezet vagyunk«. Mi azzal kezdjük: nem vagyunk függetlenek a párttól, a párt tömegszervezete vagyunk" — mondotta 1957. március 21-én a KISZ emlékezetes zászlóbontó közgyűlésén. 1957-ben beválasztották az MSZMP Központi Bizottságába, s a párt Politikai Bizottságának póttagja lett, 1962 óta tagja a Politikai Bizottságnak. A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején és a megszilárdítás első éveiben szinte minden hétvégét a parasztemberek között Csongrád megyében, a termelőszövetkezetekben töltötte, semmilyen fáradságot nem sajnált, hogy segítse a szövetkezeti tagokat az új út nehézségeinek leküzdésében.

1961 szeptemberétől 1965 júniusáig a Népszabadságnak, a párt központi lapjának volt főszerkesztője. A politikai gyakorlatból hozott gondolatai, ötletei új és szép

feladatokat állítottak a lap munkatársai elé; de nemcsak feladatokat határozott meg, tudott bátorítani is, munkakedvet oltani az emberekbe, bírálva is, dicsérve is orientálni. Az a négy esztendő, amelyet a szerkesztőség élén töltött el, így vált emlékezetessé az olvasóknak is, akiknek szavára mindig érzékenyen figyelt, reagált.

1965-től a KB titkáraként elsősorban nemzetközi kérdésekkel foglalkozott. Olyan periódusban vette át ezt a tisztet, amikor különös súlyt kapott a pártok cselekvési egységéért vívott harc, az eszmei-politikai küzdelem a marxizmus—leninizmustól idegen nézetek és gyakorlat ellen. Óriási munkát végzett a konzultatív találkozókon, az 1969. évi nagy tanácskozás előkészítésében. Politikus egyénisége egy másik oldalról mutatkozott meg most: rendkívüli megfontoltsággal, nyugodtsággal tűnt ki a legbonyolultabb helyzetekben, és itt ugyanaz az elvhűség jellemezte, mint legszuggesztívebb beszédeiben. Mindig nyomatékosan és mély meggyőződéssel hirdette pártunknak azt az álláspontját, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban az internacionalizmus próbaköve a Szovjetunióhoz való viszony. Megnyilatkozásaiban visszatérően arról szólt, hogy a Szovjetuniónak és kommunista pártjának szerepe és jelentősége a nemzetközi kommunista mozgalomban az idő múlásával nemhogy csökken, hanem növekszik. 1967 dec.-ben az országgyűlésen a többi között ezt mondotta: „Soha a történelem folyamán nem volt, nem lehetett a magyar népnek olyan hű szövetségese, mint ma nekünk a Szovjetunió és a többi szocialista ország."

Több alkalommal választották meg országgyűlési képviselőnek: 1949-ben Vas megyében, 1953-ban Szabolcs megyében, 1958 és 1967 között három alkalommal Csongrád megyében, 1971-ben pedig Borsod megyében. 1958-tól az országgyűlés honvédelmi bizottságának tagja, 1967-től pedig külügyi bizottságának elnöke volt. Érdemeit a párt és a nép szolgálatában több kitüntetéssel ismerték el.

A Központi Bizottság 1974. március 19—20-i ülésén bízta meg a Népszabadság szerkesztő bizottságának vezetésével. Március 23-án jelent meg „Változatlan politikával" című cikke, amelyben hitet tett pártunk politikája, annak alapvető, bevált elvei és következetes végrehajtása mellett. „Amit tennünk kell — írta —, végezzük el becsülettel, amit elérünk, valamennyiünk érdekeit és az utánunk következő nemzedék javát szolgálja." Új munkájára való felkészülése közben hatalmasodott el rajta a gyógyíthatatlan betegség, amely már hosszabb ideje kikezdte egészségét. De még a kórházi ágyból is küldte tanácsait; tenni akart, becsülettel, mint ahogy egész életében tette — valamennyiünk és az utánunk következő nemzedék javát szolgálva.

Tevékenysége a szocialista Magyarország megteremtésének része, a nagy műé, amelyre mindent feltett. Emlékét megőrzi a párt, a nép, a nemzetközi munkásmozgalom, megőrzi a szocializmus története.

MEGJELENT A NÉPSZABADSÁG
1974. MÁJUS 29. SZÁMÁBAN

IRODALOM*

NEKROLÓG

Komócsin Zoltán, 1923—1974. Népszava, 1974. május 29. 3. p.; Magyar Nemzet, 1974. május 29. 3. p.; Magyar Hirlap, 1974. május 29. 3. p.

* K. Z. közéleti tevékenységének dokumentumait, cikkeket, beszédeket, interjúk szövegét tartalmazza a „Nemzeti érdekek, internacionalista célok" című kötet. (Bp., 1972, Kossuth Könyvkiadó.)

KOMOR IMRE

(BUDAPEST, 1902. ÁPRILIS 2.—BUDAPEST, 1966. DECEMBER 30.)

A tehetséges ifjú már 16 éves korában tagja, csakhamar vezetője volt a forradalmi ifjúmunkás mozgalomnak, és minden viszontagság ellenére hű maradt az ügyhöz mindhalálig.

Komor Imre 1918 végén lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság idején Lékai Jánossal együtt az ifjúmunkás-művelődés terén dolgozott fáradhatatlanul. Ez az idő volt fiatalságának fénypontja, ez szabott irányt további működésének is. Tulajdonképpeni mozgalmi élete a fehérterror idején bontakozott ki.

1920 márciusáig űzve, bujkálva, halált megvető bátorsággal illegális agitációba kezdett, és csak akkor hagyta el az országot, amikor már égett talpa alatt a talaj.

Sikerült Bécsbe menekülnie, ahonnan a KMP és a KIMSZ vezetősége 1920 márciusában Pécsre irányította. Itt felélesztette a lankadó Ifjúmunkás Szövetséget és annak titkáraként, lapjának szerkesztőjeként működött 1921 végéig.

Nem maradhatott azonban sokáig egy helyen, mert a magyar Külföldi Bizottság

határozata Moszkvába küldte tanulni és dolgozni. Moszkvában tevékenyen részt vett a Kommunista Internacionálé és az Ifjúsági Internacionálé munkájában.

1922-ben pártutasításra visszatért Budapestre, hogy ott az illegális ifjúmunkásmozgalom újraszervezésében segédkezzék. Tagja lett a KIMSZ Központi Bizottságának és szerkesztője az Ifjú Proletárnak. De nem végezhette sokáig illegális munkáját, mert 1922 szeptemberében letartóztatták, és az ellenforradalmi bíróság 12 évi fegyházbüntetéssel sújtotta.

Börtönéből a proletár szolidaritás szabadította ki. Így került 1924 végével cserefogolyként ismét Moszkvába, hol másfél éven át a Marx—Engels Intézet tudományos munkatársa volt, de a KMP képviseletében a Kommunista Internacionálében is tevékenykedett. Majd újból Bécsbe került, és most már, sokoldalú ismeretekkel felvértezve, beválasztották a KMP Külföldi Bizottságába. Ilyen minőségben dolgozott 1927-ig. Az 1926-i karácsonyi plénumon már a Központi Bizottság tagjaként vett részt. Moszkvába visszatérve, 1928-tól 1933-ig az összoroszországi német pártlapnak, a Deutsche Zentral Zeitungnak főszerkesztőjeként működött. Az 1933-ban tartott bécsi magyar kongresszuson a magyar párt Központi Bizottságának tagjaként szerepelt, és az is maradt egészen 1936-ig.

Komor Imre állandó tanulással, szívós önképzéssel nagy műveltségre tett szert. Mint újságírót világos stílus, éles toll, dialektikus szemlélet jellemezte. Különösen a külpolitika érdekelte. Mikor a Szovjetunióba visszatért, akkor már a világjárt embert a gyanakvás légköre vette körül. 1937-ben a törvénytelenségek őt is sújtották és csak 1948-ban térhetett vissza felszabadult hazájába. Itthon már kiváló szerkesztőként tartották számon, és a neki megfelelő munkakörben foglalkoztatták. 1948—1952-ig a Népszava, 1952—1955-ig a Szabad Nép, majd a Magyar Nemzet és a Társadalmi Szemle felelős szerkesztője lett.

Komor Imre mindenekelőtt forradalmár, jó pártmunkás és jó újságíró volt. Külpolitikai cikkek, kommentárok, glosszák százai tanúskodtak nagy tájékozottságáról, tudásáról.

Nyugdíjba vonulása után sem maradt el az események sodrától. A rádióban hallatta célba találó kommentárjait. Pedig akkor már előrehaladt szívbaja kíméletet követelt volna. 64 éves korában, munka közben érte utol a halál.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 161, 171., 486. p.

Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957. ld. névmutató.

Szabó Ágnes. A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 74, 214, 222, 223, 234, 248. p.

NEKROLÓG

Komor Imre. 1902—1966. Népszabadság, 1966. december 31. 5 p. Magyar Sajtó, 1967. 1. sz. 12. p.

KONDOR GYÖRGY

(DEBRECEN, 1921. JANUÁR 5.—DACHAU, 1945. JANUÁR 10.)

Grafikusművész, a Szocialista Képzőművészek Csoportja, az illegális KMP aktív tagja. Tehetsége már kora ifjúságában megmutatkozott, de a nincstelenség 14 évesen gyárba kényszerítette. Munkája mellett csak igen nagy nehézségek árán tudta képzőművészeti tanulmányait folytatni. Rajzolni, festeni tanult. Alig tizenhat éves, amikor képei már kiállításon szerepelnek. Debrecenből került fel Pestre, s alig múlt tizennyolc éves, amikor megtalálta az utat a főváros munkásmozgalmához. Először az MSZDP óbudai, majd a terézvárosi ificsoportjának egyik vezetője lett. 1939-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak és az Országos Ifjúsági Bizottságnak is. Tevékeny része volt a Szocialista Képzőművészek Csoportja 1941-ben történt újjászervezésében, amelynek 1942 januárjában ő lett a titkára. Még 1941 végén felvették az illegális kommunista párt soraiba, ahol Schönherz Zoltán irányítása mellett Goldmann György szobrászművésszel együtt szervezték a képzőművészek haladó, antifasiszta érzelmű tagjait, hogy vegyenek részt a munkásság, parasztság és a szabad értelmiség Hitler-ellenes frontjában.

Tagja volt a művészeket szervező illegális kommunista bizottságnak, amelynek üléseit az ő lakásán tartották. Gyűjtött a VS részére, s a párt vezetőinek kérésére sarló és kalapácsos sablonokat készített. E tevékenységéért 1942-ben, a tömeges letartóztatások idején őt is elfogták, és az Andrássy-laktanyába hurcolták, ahol nagyon megkínozták. Háromévi börtönre ítélték. Büntetését a Margit körúti fogházban töltötte, ahol részt vett az ott raboskodó kommunisták kollektívájának minden megnyilvánulásában. Tanult és tanított, vasárnap délutánonként kultúrelőadásokat rendezett. Itt a fogházban készített egy 12 képből álló rajzsorozatot, amely megrázó erővel érzékeltette egy szabadságharcos sorsát a földalatti szervezkedésen, a letartóztatáson és a megkínoztatáson át a vértanúhalálig. Ez a sorozat sajnos elpusztult. Fennmaradtak rajzai, amelyeket fogolytársairól készített. 1944 őszén kihurcolták Németországba, és a dachaui haláltáborban fejezte be ez a rendkívül tehetséges művész-forradalmár az életét.

NAGY ETA

IRODALOM

Aradi Nóra: Kondor György és Szőllősi Endre kiállítása. Kritika, 1972. 4. sz. 18. p.

Erdős László: Valami készül. Harc a szocialista realizmusért. Bp., 1964, Magvető. 112 p.

Nonn György: Kondor György emlékére. Népszabadság, 1972. január 7. 6—7. p.

Oelmacher Anna: A 24 éves korában mártírhalált halt Kondor György életművéből emlékkiállítás készül. Magyar Nemzet, 1972. január 5. 4. p.

KORVIN OTTÓ

(NAGYBOCSKÓ, 1894. MÁRCIUS 24.—BUDAPEST, 1919. DECEMBER 29.)

Apja egy nagy fakereskedő cég jól fizetett hivatalnoka volt. A gyenge testalkatú Korvin Ottót gyermekkorában polgári jólét vette körül. Kora ifjúságát Máramarossziget en töltötte, 12 éves korától Budapesten, a Markó utcai reáliskola, később a Kereskedelmi Akadémia tanulója lett. Érdeklődése azonban az irodalom felé fordult. 1912-ben saját kiadásában novellás kötete jelent meg.

Apja a kárpátaljai Osszatelepen kis erdőt bérelt, gőzfűrészt állított fel, Korvin Ottó ezt a kis erdőgazdaságot vezette. Itt érte az első világháború kitörése. Ez a tény elhatározó módon befolyásolta életét.

1917-ben ismét Budapestre került, tagja lett a Galilei-körnek. Mint a Fabank hivatalnoka, belépett a Pénzintézeti Tisztviselők Országos Egyesületébe. Itt kötött barátságot a fiatal Sallai Imrével.

1918 januárjában Korvin Ottó bátyját, Kelen Józsefet, antimilitarista röpiratok terjesztéséért letartóztatták. Korvin Ottó azonnal a helyébe lépett. Fáradhatatlanul dolgozott, nappal a hivatalban, este meg éjszaka a mozgalomban. Csoportja számos

háborúellenes röpiratot adott ki „forradalmi szocialisták" aláírással. „Igazi jogokhoz csak igazi küzdelem árán juthatunk... Csináljatok Vörös Májust ebből a rettenetes véres májusból!" — igy hangzik az 1918-as májusi röpirat egy—egy mondata.

Az 1918 novemberében létrejött KMP alapító tagja, ő irányította a pártszervezés munkáját. Bankjától megvált és minden idejét a pártépítésnek szentelte. Itt értékesítette nagyszerű szervező képességét, amire már a bank is felfigyelt. A Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság politikai nyomozó osztályát vezette. Itt jutottak teljes mértékben érvényre nagy képességei. Sallai Imrével együtt leleplezte és a Kormányzótanács tudomására hozta az ellenforradalmi megmozdulások legtöbbjét.

A Tanácsköztársaság megdöntése után önként vállalta az illegális kommunista párt itthoni szervezését. A Horthy-kopók csakhamar felismerték, és letartóztatták.

Korvin Ottót rettenetesen megkínozták. A kínzásokat zokszó nélkül tűrte.

Különleges, gyorsított tanács elé állították. Tárgyalása folyamán papirost kapott, hogy védekezésére készüljön, de védekezés helyett naplót írt. Ez a napló megrendítő vallomás egy ízig-vérig kommunista harcos érzéseiről, és rendíthetetlen hitéről a proletárdiktatúra győzelmében.

„A szocializmus nem bukott el — csak egy épülő viaduktja szakadt le mostan" — vallja a többi között naplójában.

26 éves korában végezték ki ezt a nagyra hivatott, sziklaszilárd forradalmárt.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Árkus József: Lenin-fiúk. Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság hős védelmezőire. Bp., 1960, Zrínyi Kiadó. 140 p.

Gecsényi Lajos—Sipos Péter: Korvin Ottó. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz. 179—198. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 35—45. p. [Lengyel József elbeszélése „A Tett-től a tetthez" címmel.]

Kelen Jolán: „A föld mégis forog." Bp., 1957. Móra Kiadó. 42 p.

Kelen Jolán: Töretlen úton. Korvin Ottó élete. Bp., 1955, Ifjúsági Kiadó. 196 p.

Lékai János válogatott írásai. Bp., 1963. 543—553. p. (Emlékezések Korvin Ottóra.)

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 196—206. p. [Korabeli írások K. O.-ról és részletek börtönnaplójából.]

KOSSA ISTVÁN

(BALATONLELLE, 1904. MÁRCIUS 31.—BUDAPEST, 1965. ÁPRILIS 9.)

Korán árvaságra jutott, egy ideig lelencházban helyezték el, majd rokonok vették magukhoz, azok nevelték. A szorgalmas, jó tanuló gyermeket taníttatták. Keszthelyen járt gimnáziumba. Tanulmányai befejezése után Budapestre került, ahol rövid ideig a Neues Politisches Volksblattnál mint gyakornok kapott állást. 1922-ben került a BSZKRT-hoz, ahol villamoskalauz lett. Itt ismerkedett meg a munkásmozgalommal. 1923-tól tagja volt az MSZDP-nek. Majd részt vett az akkor még illegálisan működő Villamos- és HÉV-alkalmazottak Országos Szövetségének munkájában. Az 1930-as évek elejétől aktívan bekapcsolódott az ESZE (Egyesült Szakszervezeti Ellenzék) tevékenységébe, 1931-től már tagja a Szakszervezeti Tanácsnak és a Villamos- és HÉV-alkalmazottak Országos Szövetsége központi vezetőségének. 1933-tól több éven át a szövetség főtitkára. 1933. március 9-én több társával együtt letartóztatták az illegális Vörös Villamos című lap szerkesztéséért és terjesztéséért. Ebben az időben több röpiratot írt a BSZKRT-nál szervezkedő nyilasmozgalom leleplezésére. A második világháború kitörése után 1942 áprilisában behívták és a

401-es különleges munkásszázaddal — melyben főleg kommunisták és szakszervezeti funkcionáriusok voltak — Ukrajnába vitték munkaszolgálatra. 1943. január 13-án 32 társával együtt átszökött a frontvonalon a szovjet csapatokhoz, innen került az antifasiszta iskolára, ahonnan 1944 novemberében pártmegbízatással a fronton át Budapestre küldték.

A felszabadulás után 1945-től 1948-ig a Szakszervezeti Tanács főtitkára, az MKP Központi Vezetőségének, majd a Politikai Bizottságnak tagja. Országgyűlési képviselő. Tevékenyen dolgozott a Szakszervezeti Világszövetség Végrehajtó Bizottságában. A következő években számos fontos állami tisztséget töltött be; 1950-ben az Országos Munkaügyi Bizottság, 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, majd kohó- és gépipari miniszter — ebben a beosztásában részt vett az ipar államosításában és a szocialista ipar megteremtésében. Ezután a Munkaerőtartalékok Hivatalának elnöki tisztét töltötte be. 1955-ben az Országos Tervhivatal elnökének első helyettese. 1951—1956-ig az MDP KV póttagja.

1956-ban részt vett az ellenforradalom felszámolásában. Tagja lett az 1956. november 4-én megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak, november 7-től 1957. május 9-ig pénzügyminiszter, majd 1963. december 9-ig, nyugdíjazásáig közlekedési és postaügyi miniszter. Haláláig tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Illés Béla: A munkaszolgálatos. Magyar Nemzet, 1965. április 25. 10. p.

Habuda Miklós: A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban. 1944—1948. Bp., 1971, ld. névmutató.

Kossa István: Dunától a Donig. Bp., 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó. 532 p. [Önéletrajzi regény. 1942—1943.]

Kossa István: Nehéz ébredés. Önéletrajzi regény. Bp., 1957, Szépirodalmi Könyvkiadó. 304 p.

Kossa István: Vissza a Dunához. Bp., 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó. 584 p. [Visszaemlékezés. 1943—1945.]

Sárközi Sándor: A párt futára. Párttörténeti Közlemények, 1961. 3. sz. 178—187. p. [Visszaemlékezés.]

NEKROLÓG

Kossa István (1904—1965). Népszabadság, 1965. április 11. 5. p. Népszava, 1965. április 11. 3. p. Közlekedés, 1965. május 1. 3. p.

H. KOVÁCS JÁNOS

(MONOR, 1898. SZEPTEMBER 11.—1944.)

Fűtésszerelő. Tizenhárom gyermekes munkáscsalád fia. A proletárdiktatúra idején vöröskatona volt. 1924-ben lett tagja az MSZDP-nek, 1926-ban a vasasszakszervezetnek. Miközben Budapesten dolgozott, mozgalmi munkáját falujában, Monoron végezte. 1928-ban kapcsolatba került a KMP aktivistáival, maga is tagja lett a pártnak. 1930 elején a KMP monor—gyömrői kerületi bizottságának tagja, 1932-ben a monori kerület titkára lett. Irányításával Monoron és környékén számos kommunista sejt alakult és tevékenykedett. 1932 májusában a csendőrség több társával letartóztatta, s a királyi törvényszék kétévi börtönre ítélte. Szegeden a Csillagbörtönben raboskodott. Szabadulása után állandóan rendőri felügyelet alatt állt. Ennek ellenére részt vett a szakszervezeti munkában, majd a harmincas évek végén a Vörös Segély szervezésében és a gyűjtési akcióban. 1940 áprilisában letartóztatták, s a csendőrnyomozók Alagon brutálisan megkínozták. A tárgyalásig szabadlábra helyezték, s ez alatt folytatta kommunista agitációs tevékenységét. 1941 augusztusában ismét letartóztatták. A bíróság először két és fél év fogházra, majd újabb másfél

évre ítélte. Ismét a Csillag-börtönbe került sok más kommunistával együtt. Utoljára november végén a pestvidéki fogdában találkoztak vele hozzátartozói. Közölte velük, hogy ő nem hagyja el Magyarországot. 1944 novemberében a foglyokat Nyugat felé hajtották. Feltehetően útközben érte a halál.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964, 240 p.

KOVÁCS LÁSZLÓ

(KARCAG, 1923. JANUÁR 14.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 23.)

Édesapja tisztviselő volt. Szülei nagy áldozatot vállaltak azért, hogy tanulhasson, de a kitűnő eredménnyel elvégzett ötödik gimnázium után — apja betegsége miatt — munkát kellett vállalnia, s így később magánúton érettségizett. A Ganz Vagongyárban géplakatos-mesterséget tanult. Ebben az időben kapcsolódott be az ifjúsági mozgalomba: Ságvári Endre szemináriumait hallgatta. 1941-től az OIB-ben dolgozott, a kőbányai vasas ifjcsoport oktatási felelőse volt. 1943-ban az illegális kommunista párt tagja lett.

Behívták katonának, de 1944. október 15-én megszökött. A felszabadulásig elvtársai bújtatták, majd ismét az ifjúsági mozgalomban kapott feladatot: a kőbányai MADISZ szervezésével bízták meg. Később a Ruggyantaárugyárban és a Ganz Vagongyárban dolgozott, de újra mozgalmi feladatokkal bízták meg: a Magyar Ifjúsági Népi Szövetség káderosztályának, utóbb a párt Nagy-budapesti Ifjúsági Titkárságának munkatársa volt.

1948-ban jelentkezett a néphadseregbe. Mint politikai tiszt sokfelé teljesített szol-

gálatot az országban. 1953-tól a Petőfi Akadémia pártpolitikai tanszékén volt főelőadó. Közben rendkívüli szorgalommal tanult, elvégezte a Közgazdasági Egyetemet. Ebben az időben családi élete is nagy helytállást kívánt tőle: feleségét fiatalon elveszítette, s három kisgyermekének nevelését egyedül vállalta.

1956. október 23-án az ellenforradalmi zavargások hírére önként jelentkezett a Rádió védelmére. A néphadsereg tisztjei bízva a higgadt, okos szó erejében, késő estig fegyvertelenül őrizték az épület bejáratát, a félrevezetett tömeg azonban nem oszlott el, sőt mind fenyegetőbbé, támadóbbá vált. Nem sokkal éjfél előtt az ostromlók betörték a Stúdió kapuját. Kovács László és tiszttársai megkísérelték a beözönlő tömeg feltartóztatását, a katonák szavára azonban halálos géppisztolysorozat válaszolt. Kovács őrnagy egyike lett az ellenforradalmi vérengzés legelső mártírjainak.

Halála után ezredessé léptették elő.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. kötet. Bp., 1957. 26, 146. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor Bp., 1968. 292—295. p. [Molnár István életrajzi írása. Ld. még: Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 187—191, 242. p.]

Havasi Tamás—Herczeg János—Kerek György: A Rádió ostroma. 1956. október 23. Bp., 1957, Kossuth Könyvkiadó. 96 p.

KRAMMER SÁNDOR

(ESZTÁR, 1898. MÁRCIUS 20.—BUDAPEST, 1920. MÁJUS 19.)

A bihari kisközség anyakönyvi adata szerint apja kereskedő (italmérő) volt. Ki tudja, mennyi italt kellett kimérnie avégett, hogy tíztagú családját úgy-ahogy etesse és ruházza. Alig túl életének derekén szívbaj vitte a sírba.

Krammer Sándor hatéves korában idegenbe szakadt. Nagyváradon végzett négy elemi és négy reáliskolai osztályt. Közben megismerte a város szocialista kiválóságait, s rátalált a helyi ifjúmunkások, radikális irányzatáról messze földön híres, csoportjára. 1913-ban került a fővárosba. Irodai gyakornokként dolgozott egyszer itt, máskor ott. Az ifjúmunkások közt érezte magát elemében. Embersége, optimista természete, rátermettsége miatt 1914-ben titkárává, 1915-ben pedig elnökévé választották a féllegális szocialista ifjúmunkás-mozgalmat takaró — Szabadság Budapesti Munkásképző Egyletnek. A jobboldali szociáldemokrata vezetők azonban úgy találták, hogy Krammer Sándor „a mozgalomra nézve ártalmas egyén", s ezért 1915 nyarán kizárták az ifjúmunkások szervezetéből.

1916 augusztusától—1918 júniusáig katonai szolgálatot teljesített. A piavei ütközet-

ben megsebesült, s négy hónapig nyomta a kórházi ágyat. 1918 októberének utolsó hetében — Korvin Ottó ajánlására — a Nemzeti Tanácshoz csatlakozó Katonatanács tagjává választották. Részt vett a polgári demokratikus átalakulást megelőző forradalmi harcokban. Később a Kommunisták Magyarországi Pártja és az Ifjúmunkások Országos Szövetsége egyik alapítója, a KMP katonai bizottságának titkára, a Vörös Gárda szervezője, a Vörös Újság kiadóhivatalának munkatársa volt. Forradalmi tevékenysége miatt 1919. február 22-én letartóztatták. A proletárdiktatúra kikiáltásának napján szabadult.

1919 április közepéig a Budapesti Forradalmi Törvényszék vádbiztosi tisztségét töltötte be. Ekkor kinevezték katonai-politikai megbízottnak. 1919 májusáig a déli fronton szolgált, majd a komáromi védőszakasz parancsnokságára vezényelték. Beválasztották a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanácsba, valamint a főváros IX. kerülete és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tanácsába. 1919 júniusában—júliusában vasmunkásokból álló különleges katonai-karhatalmi alakulatával leverte az ellenforradalmi lázadást Tolna megyében.

A Tanácsköztársaság megdöntése után a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság területére menekült. Vesztére, mert a reakció által uralt szomszédos országban 1919. november 15-én letartóztatták, börtönbe vetették, majd 1920. február 13-án kiszolgáltatták Horthy vérebeinek. Másnap kihallgatták Krammer Sándort a szegedi rendőrkapitányság bűnügyi osztályán. Az ennek során készített „Vallomási jegyzőkönyv" tanúsága szerint a „kommunista üzelmekkel gyanúsított" fogoly többek között a következőket mondotta: „Bűnösnek nem érzem magamat, és pedig azért nem, mert csupán a meggyőződésem szerint jártam el és aszerint cselekedtem. Meggyőződéses kommunista voltam, az vagyok a jelenben is, és az maradok halálom órájában is." Perbe fogták. Ügyét a budapesti törvényszék egyik „gyorsított tanácsa" tárgyalta.

1920. április 14-én kötél általi halálra ítélték. 22 éves korában, 1920. május 19-én végezték ki a budapesti Margit körúti fogház udvarán.

SVÉD LÁSZLÓ

IRODALOM

„Előre, harcra ifjúmunkás!" 1919—1945. Bp., 1954. 29—37. p. (Válogatott írások a magyar ifjúmunkás-mozgalom harcos múltjáról. 2. kötet.)

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkásmozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962, ld. névmutató.

Szabó Lajos: Szekszárdi vulkán. Veterán visszaemlékezés. Bp., 1959. MHS Tolna megyei Elnökség. 168 p.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 92. p.

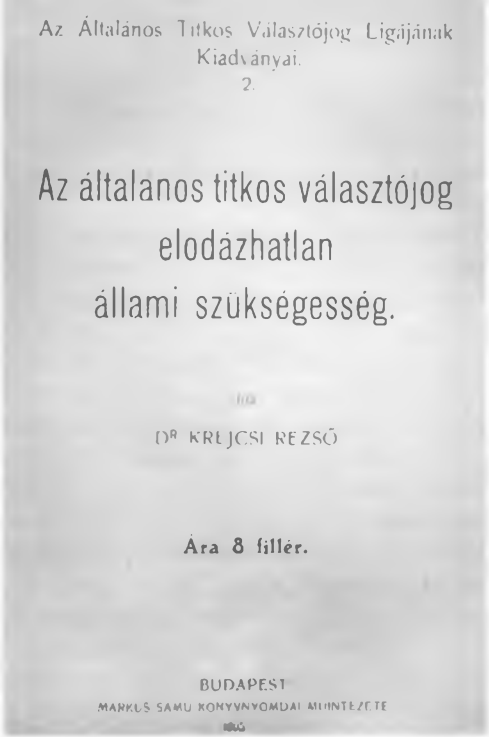

KREJCSI REZSŐ

(PEST, 1859.—PRÁGA, 1928.) (Képünkön: 1905-ben megjelent könyvének címoldala.)

Jogi tanulmányokat folytatott, a diploma megszerzése után jogászként, majd publicistaként működött. Az 1880-as években ismerkedett meg a szocialista eszmékkel, a Budapesti Munkáskör tagja lett, amelynek radikális szárnyához tartozott. A századfordulótól kezdve kapcsolatot tartott az MSZDP baloldali ellenzékével. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára lett, emellett a Huszadik Század című folyóiratban jelentek meg haladó szellemű cikkei. Írásaiban elsősorban a munkásság egészségügyével, a gyárfelügyelet és a munkaidő kérdéseivel foglalkozott. Ő fordította először magyar nyelvre a „Kommunista Kiáltvány"-t és ő volt a munkásmozgalom történetének első kiemelkedő magyar kutatója. Az őszirózsás forradalom után a Magyar Népköztársaság prágai követe volt, majd 1919-ben Bécsben teljesített diplomáciai szolgálatot. A Tanácsköztársaság idején a Proletár Múzeum egyik szervezője. A proletárdiktatúra megdöntése után elhagyta Magyarországot, és haláláig Prágában élt, ahol folytatta publicisztikai tevékenységét.

SZERÉNYI IMRE

KRÉNUSZ JÁNOS

(ŐRTILOS, 1886. FEBRUÁR 18.—MARCALI, 1919. AUGUSZTUS 28.)

Apja Forgách gróf uradalmi gépészkovácsa volt. Krénusz Jánosból tanító lett. Kéthelyen, majd a Dráva menti Beleznán tanított több mint tíz éven át.

Az egyházi iskola, ahol állást kapott, tűrhetetlenül elhanyagolt állapotban volt. Krénusz János éveken át harcolt az iskola államosításáért. Ezt el is érte: 1912-ben az iskola községi kezelésbe került, és csak a helybeliek áldozatkészségéből épült újjá. Krénusz 1914-ben állami tanító lett. Rövidesen bevonult katonának, de 1917-ben már hazavezényelték. Látva az alispán népellenes tevékenységét, megbírálta őt, ezért eljárást indítottak ellene, „osztály elleni izgatás és a földbirtok elosztásával való ámítás" címén, és felfüggesztették állásából.

Krénusz Jánost Barcsra helyezték, de a polgári demokratikus forradalom után mintegy elégtételül visszakerült előző állásába. A Tanácsköztársaság idején Kéthely és környéke politikai megbízottja lett. A direktórium tagjaként felosztotta a Hunyadi grófok uradalmát. A föld nagy része azonban mint állami birtok a volt cselédek határozatára egyben maradt.

A Tanácsköztársaság megdöntésével újra a grófok lettek az urak. A kéthelyi parasztnak még rálépnie sem volt szabad arra a földre, amit a néphatalom juttatott neki. Krénusz Jánost az ellenforradalom idején letartóztatták, és tizenhat társával együtt a marcali fogház udvarán felakasztották.

A magyar nép nem felejtette el azt a tanítót, aki mindig a nép érdekét szolgálta. Szájról szájra szállt a róla írt szomorú dal:

„Hallottátok Beleznán, hogy mi történt?
Krénusz mestört a csöndérök megölték.
Fényes hintón kilenc csöndér jött őt elfogni:
Mér akarta gróf mezejét fölmérni?"

Ma a marcali temetőben díszes oszlop hirdeti emlékét.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Bp., 1963. 95—98 p. [Kiss Zoltán életrajzi írása „A földosztó" címmel.]

Kubinyi Ferenc: Egy ballada története. Bp., 1964, Kossuth Könyvkiadó. 292 p.

Tóth József: Négy somogyi mártír tanító. Pedagógusok Lapja, 1959. 3. sz. 5. p.

KREUTZ RÓBERT

(BUDAPEST, 1923. JANUÁR 3.—SOPRONKŐHIDA, 1944. DECEMBER 24.)

Apja kereskedősegéd volt, s nehezen birkózott a tizenegy gyermekes család eltartásának gondjaival a munkanélküliség, a rossz anyagi helyzet miatt. Így Róbert — a legkisebb fiú — korán a kenyérkeresők sorába lépett. Az 1930-as évek végén, a polgári iskola elvégzése után a kőbányai Precíziós Szerszám- és Gépgyárban már mint tanonc szervezte vasmunkástársait a szakszervezetbe. A röpcédulák, a zsebéből véletlenül kihullott szakszervezeti belépési nyilatkozatok miatt hamarosan kommunistagyanússá vált. Az inasévek után sikeres szerszámkészítő szakmunkásvizsgát tett, de mozgalmi tevékenysége miatt elküldték a munkahelyéről. Egy ideig állás nélkül volt. Ennek ellenére tevékenyen részt vett a kommunisták által vezetett vasas ifimozgalomban. Ott volt a KMP vezette 1941—1942-es nagy megmozdulásoknál a Petőfi-szobornál, a Népszava-székháznál és a Batthyány-örökmécsesnél rendezett tüntetéseken. 1941. december 9-én Csepelen a WM Művek szerszámgépgyárában mint szerszámlakatos helyezkedett el, később a repülőgépgyárba került. Innen 1944 elején munkaszolgálatra hívták be, áprilisban azonban Nagytétényből megszökött.

Kreutz Róbert 1944 őszén kapcsolatot talált a „Görgey-század" fedőnév alatt működő partizáncsoporttal, és néhány vasas ifjúmunkás társával együtt segítette annak fegyveres ellenállási tevékenységét. 1944 október végén tagja lett a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek. Ez év november 23-án elfogták, előbb a Margit körúti fogházba, decemberben pedig a sopronkőhidai fegyházba szállították. A vezérkari főnök külön bírósága zárt tárgyaláson fegyveres összeesküvés vádjával halálra ítélte. Pataki Istvánnal és Pesti Barnabással együtt ugyanazon a napon végezték ki mint Bajcsy-Zsilinszky Endrét.

Vidám, derűs kedélyű ifjú, és a nemzet nagy céljaiért komolyan és bátran küzdő férfi volt egyszerre a 21 évesen kivégzett vasmunkás.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 268—281. p. [Bencze Klára életrajzi írása „Ne sírj, a gyerek felnő" címmel.]

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 303—315. p. [Gaál Albert elbeszélése „ A második levél" címmel.]

Kállai Éva: Emlékezés három fiatal hősre. (Új Március, 1954. 12. sz. 3. p.

Kincses György: Sopronkőhida, 1944 karácsony. Magyar Ifjúság, 1969. december 25. 9. p.[Irodalmi megemlékezés.]

Kreutz Róbert. Ifjú Kommunista, 1962. 12. sz. 22. p.

Vadász Ferenc: Meghalt, hogy mások élhessenek... Kreutz Róbert születése 50. évfordulóján. Népszabadság, 1973. január 3. 4. p.

KRIESZL JÁNOS

(BUDAPEST, 1903. SZEPTEMBER 13.—SZOVJETUNIÓ, 1940.)

Alig volt 16 éves, de a KIMSZ-ben már aktív tevékenységet fejtett ki. A Tanácsköztársaság leverése után Csehszlovákiába menekült. Belépett a Csehszlovák Kommunista Ifjúmunkás Szövetségbe. 1921 és 1923 között a Szlovák KISZ Központi Bizottságának tagja. Mozgalmi tevékenységéért Léván, majd Kassán 6—6 hónapi börtönbüntetésre ítélték. Ennek letöltése után, 1924-ben visszatért Budapestre. Ismét a KIMSZ-ben folytatta munkáját, a titkárság tagja lett.

1925-ben felmerült egy legális osztályharcos párt megalakításának szükségessége és lehetősége. Az MSZMP április 14-én létre is jött egy Abonyi utcai helyiségben. Az ifjúmunkások — akiknek vezetője Krieszl János volt — segédkeztek az MSZMP lapjának terjesztésében, az országgyűlési választások munkálataiban. Krieszl János 1926 nyaráig az MSZMP fiatalmunkás alosztályának vezetője volt. Ekkor mind a KIMSZ KB titkárságának, mind az MSZMP fiatalmunkás alosztályának vezetésével Lőwy Sándort bízták meg. Krieszl János az ő helyetteseként tevékenykedett tovább. 1927 februárjában őt is letartóztatták, és négyévi börtönre ítélték.

1929 októberében részt vett a sopronkőhidai fogház kommunista foglyainak 16 napig tartó éhségsztrájkjában. Az éhségsztrájkhoz csatlakoztak az ország más börtöneiben sínylődő kommunisták is.

1931 márciusában kiszabadult. A vasasszakszervezet kommunista frakciójának vezetője lett. 1931 őszén a KB Moszkvába küldte a Lenin-iskolára.

1934-ben letartóztatták, évekkel később a törvénysértések áldozataként halt meg.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 305, 486. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 16, 395. p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 26, 97, 103, 118, 123—124, 189—190, 238, 246. p.

Szántó Zoltán: Éhségsztrájk. Valóság, 1965. 5. sz. 58—69. p.

Szekér Nándor: Föld alatt és föld felett. Bp., 1968, Kossuth Könyvkiadó. 290 p.

KRONOVITZ MÁTYÁS

(SÁTORALJAÚJHELY, 1909. NOVEMBER 1.—VICH [SPANYOLORSZÁG], 1938. DECEMBER 26.)

Apja sütőmunkás, anyja dohánygyári munkásnő volt. A nagy család miatt a gyermekek iskoláztatására gondolni sem lehetett, így Kronovitz Mátyás pékinas, majd sütőipari szakmunkás lett. 1930-ban Budapestre került, s hamarosan mint szakszervezeti tag forradalmi tartalmú plakátokat ragasztott, Vörös Segély-bélyegeket hordott, irányította a péksegédek sztrájkharcát. Szabad idejét olvasással töltötte, igyekezett pótolni azt a tudást, amit gyermekkorában nem szerezhetett meg. Tagja volt az ÉMOSZ dalárdájának, sportkörének. Baloldali magatartása miatt többször kizárták a szakszervezetből. Gyakran volt munka nélkül, de ez idő alatt is végzett mozgalmi munkát a szakszervezetben. 1933-ban tagja lett a KMP-nek. Munkástársai, elvtársai szerették és bíztak benne. Így még ez évben az ÉMOSZ kommunista csoportjának vezetője lett. 1933-ban és 1934-ben kommunista szervezkedés és agitálás gyanúja miatt előállították, rendőri felügyelet alá helyezték. 1934-ben az állami és társadalmi rend ellen irányuló vétség miatt 3 hónapi fogházra, 2 évi hivatali és politikai jogvesztésre ítélték. Politikai tisztánlátása, szervező ereje különösen megmutatkozott

azután, hogy 1936-ban az Élelmezési Munkások Országos Szövetsége szervező bizottságának titkárává választották.

A spanyol polgárháború idején sok magyar munkást segített a frontra a szabadságharcosok támogatására. 1937 végén ő maga is Spanyolországba ment. Előbb kiképzőtáborba, ezután a frontra került, hogy fegyverrel harcoljon a nemzetközi fasizmus ellen. 1938 tavaszán súlyosan megsebesült. Felgyógyulása után tovább küzdött. Mint a magyar zászlóalj pártszervezetének titkára bajtársait politikailag nevelte, magatartásával bátorított, lelkesített, a harcokban példát mutatott. Amikor a nemzetközi brigádok soraiban járvány ütötte fel a fejét, Kronovitz Mátyás háromheti szenvedés után tífuszban meghalt.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Száraz István: Példaképünk Kronovitz Mátyás. Élelmezési Dolgozó, 1963. augusztus. 2. p.

KRUZSLÁK BÉLA

(BUDAPEST, 1900. JÚNIUS 20.—BUDAPEST, 1970. FEBRUÁR 9.)

Apja kőműves volt, ő az esztergályosszakmát tanulta. 1917-ben belépett a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetébe, és különböző gépgyárakban dolgozott. Az 1917—1918-as sztrájkok idején a sztrájkfelhívásokat hordta szét a gyárakban. 1918 novemberétől pedig a népőrségnél szolgált. A Tanácsköztársaság létrejötte utáni napokban a Vörös Hadseregbe jelentkezett. A 69-es vadászzászlóaljhoz osztották be, és a katonai kiképzés után a román és a cseh fronton harcolt, majd fogságba került, s a josefstadti fogolytáborba (Csehszlovákiában) zárták. 1919. július 26-án került haza. A Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon nehéz volt a kommunistáknak elhelyezkedni, így a környező országokban próbálta kenyerét megkeresni. De mivel a hatóságok nem adtak neki tartósan útlevelet egy országban sem kapott munkát, ezért hazajött. 1923-ban belépett a szociáldemokrata pártba, s rövidesen Angyalföld egyik körzetében vezetőségi tag, 1924-ben pedig elnök lett. Az 1925-ben megalakuló MSZMP-nek alapító tagja, és az MSZMP 12. pártszervezetének vezetőségi tagja lett. Feladata az üzemek munkásainak szervezése volt. 1927 szeptemberében letartóz-

tatták. Szabadulása után részt vett Venéczi Jánossal és Jolsvai Vilmossal a kivált esztergályosok frakciójában. Az 1929-es novemberi letartóztatások idején pártutasításra Bécsbe utazott, ahonnan azonban Berlinbe toloncolták, innen Párizsba ment. Párizsból egy razzia alkalmával — mivel nem volt bejelentett lakása — Belgiumba toloncolták, onnan indult haza gyalog Magyarországra. 1932—1934 között ismét az ESZE-ben tevékenykedett és annak lapjának az Ellenzéki Munkásnak a szerkesztő bizottsági tagjaként dolgozott. 1926—1943 között nyolc és fél évet volt börtönben, internálótáborban, állam- és társadalmi rend erőszakos felforgatásának vádjával. Forradalmi egyéniségét nem törték meg a gyakori rendőrségi vallatások, kínzások. A felszabadulás után egyike volt a XIII. kerületben a kommunista párt megalapítóinak, majd a kerület titkára lett, ugyanakkor parlamenti képviselőnek is megválasztották. Dolgozott a Vas- és Fémmunkás Szakszervezetben, amelynek elnökségi tagja lett. Az évek során különböző állami és gazdasági funkciókat látott el. Közben 1949—1953 között elvégezte a Vörös Akadémiát. 1954-ben az MDP III. kongresszusán megválasztották a Központi Revíziós Bizottság tagjának, 1957 júniusában az MSZMP országos konferenciáján újra megbízták e tisztséggel. Az MSZMP IX. kongresszusa 1966-ban a Központi Ellenőrző Bizottság tagjává választotta. E szerv tagjaként végzett hasznos pártmunkát ez az eszméért minden áldozatra kész puritán, vasas kommunista, egészen haláláig.

Érdemeiért a Népköztársaság Elnöki Tanácsától többek között a Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, a Munkaérdemrend arany fokozata; a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérem; és A Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetéseket kapta.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 236, 395. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 77, 675. p.

50 éve történt. Tollal, szóval a baloldalon. Vasas, 1969. június, 2. p.

NEKROLÓG

Kruzslák Béla. 1900—1970. Népszabadság, 1970. február 12. 5. p.

KULICH GYULA

(BÉCS, 1914. JANUÁR 20.—NÉMETORSZÁG, 1945.)

Kulich Gyula a két világháború közötti ifjú forradalmi nemzedék nagyszerű egyénisége volt. E kor, illetve osztályhelyzete határozta meg életét, világszemléletét. A megismerés vágya hajtotta, így vált tudatos forradalmárrá.

Édesapja szabó volt, Gyula egyéves korától Békéscsabán élt, és ott nőtt fel. Édesanyja négy gyereket — három fiú, egy leány — nevelt fel egymaga, miután férje Kulich Mihály 1923-ban meghalt. A gyerekek közül Gyula volt a legidősebb. Anyus — ahogy a gyerekek édesanyjukat szólították — nagyon nagy szeretettel és megértéssel foglalkozott gyerekeivel. Nagyon illett rá minden, amit József Attila a „Mama" című versében írt. Ő is mosással, vasalással tartotta el gyerekeit. Gyula már egész korán a család fő támasza lett. A nyári szünetben már 12 éves korától kőművesek nél segített, s bár végig kitűnően tanult, négy polgárinál többet nem végezhetett, mert kellett a kereset a megélhetéshez. Szakmát tanult, angol—francia szabó lett. Közben sokat olvasott, nyelveket tanult. Eszperantistákkal került kapcsolatba és ez már az első lépése volt a mozgalom irányába. Egyszerű és öntudatos munkásemberekkel

került itt összeköttetésbe. A későbbi években levelezést folytatott külföldi eszperantistákkal is.

Békéscsabán nem talált munkát, ezért úgy határozott, hogy Budapestre jön. 1933-at írtak ekkor, a gazdasági válság még tartott és Kulich Gyula nem tudott szakmájában elhelyezkedni. Valcolni indult, mint munkás ősei sok évtizeddel azelőtt. Ausztriába ment, de itt is csak alkalmi munkára lelt. 1934-ben visszatért Budapestre, ahol végre állást talált.

Komoly, halk beszédű, szerény fiú volt. Életét idáig a munka, az önképzés, a családról való gondoskodás töltötte ki. Munkahelyén megismerkedett szervezett munkásokkal is, ez és az Ausztriában szerzett tapasztalatai alapján már a tettek vágya is hajtotta. Harcolni akart az igazságtalanságok ellen. Kezébe kerültek Marx és Engels írásai. Ettől kezdve egyenes és felfelé ívelő volt az útja a magyarországi munkásmozgalomban. 1935-ben belépett a szabómunkások szakszervezetébe, és 1936 január elsején a szociáldemokrata pártba. Az MSZDP VIII. kerületi ifjúsági csoportjában kezdte meg párttevékenységét, ahol 1937-ben az ificsoport titkárává választották meg. Ez a tény azonban már összefüggött Kulich Gyula illegális párttevékenységével. A KMP vezetői felfigyeltek munkásságára és arra törekedtek — miután ebben az időben folyt az illegális párt újjászervezése —, hogy Gyula, mint az SZDP és az ifjúság egyik vezetője szolgálja a párt, illetve a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa szellemében a munkásegység és a népfront politikáját. Bakonyi Sebestyén Endrét, az illegális párt tagját, az OIB egyik vezetőjét bízták meg azzal, hogy Kulich Gyulát a kommunista mozgalomba bevonja. Így ír róla Bakonyi Sebestyén:

„Kulich Gyulára jellemző volt nagy szerénysége. Az ifjúság körében tekintélye egyrészt ebből következett, másrészt abból, hogy mérhetetlen szorgalommal tanult, képezte magát. Képezte magát általános kulturális vonalon, de a szocialista irodalom és elmélet vonatkozásában is. Kihasználta azokat a hónapokat, amelyekben nem dolgozott. Tervszerűen és keményen végezte az önképzést. Két nyelvet, a németet és a franciát önerőből sajátította el, vasszorgalommal és hihetetlen nagy akarattal.

Az illegális munkában mindig abszolút pontos, precíz volt. Nem emlékszem, hogy valamiben a legminimálisabb felelőtlenséget mutatta volna, mindig betartotta a megbeszélt utasításokat, irányvonalat, azt a maga vonalán egész pontosan vitte keresztül.

Az elmondottakból következik, hogy amikor a párt ifjúsági vonalának újjászervezésére megbízást kaptam, s megkérdezték, hogy kit gondolok bevonni ebbe a munkába, elsősorban Kulich Gyulát javasoltam. A javaslatomat el is fogadták."

Gyula mint az illegális párt megbízottja 1939-ben járt Zürichben, a Párizsban működő pártvezetés utasításait átvenni. Kapcsolatba lépett Kassán Schönherz Zoltánnal és Szekeres Sándorral, az illegális kommunista párt későbbi titkáraival a mozgalmi munka összehangolása céljából. Eközben legális tevékenysége is mindjobban kiterjedt. Először a VIII. ker. ifivezetőség, illetve titkári munka mellett tagja lett az SZDP VIII. kerületi Végrehajtó Bizottságának is. Az ificsoportban megszervezte a munkacsoportokat. Később ezt a gyakorlatot egész Budapesten, sőt vidéken is meghonosították. Jó lehetőség kínálkozott a munkacsoporton belül a legális és illegális munka összehangolására. Marxizmust tanulni és a legjobb fiatalokat kommunistává nevelni — ez volt a cél. Mindezt úgy, hogy „illetéktelenek" keveset, vagy semmit se sejtsenek belőle. Előfordult, hogy a Vasas Székház egyik nagytermének négy sarkában négy munkacsoport tanulta a „Kommunista Kiáltvány"-t olyan

módon, hogy ha belépett egy „nem kívánatos felnőtt", fölötte Karl Renner: „A Dunamedence gazdasági problémái..." című könyve volt látható. Sok olyan fiatal nevelődött ezekben a munkacsoportokban, akikre a kommunista párt számíthatott, mert minden áldozatot vállaltak az ügy érdekében. 1938-ban Kulich Gyulát OIB titkárrá választották. Ezzel az SZDP legfelsőbb ifjúsági vezető szerve lényegében kommunista vezetés alá került. Gyula tehetsége kibontakozásának, a párt politikájának értése alapján e hely tág lehetőséget biztosított. Hosszú évek után eljutott a szociáldemokrata párt vidékre is, mert az OIB komoly lépéseket tett a parasztfiatalok megnyerése érdekében. 1938. és 1939. augusztus 20-án nagy sikerrel megszervezték Budapesten a munkás-paraszt ifjúsági találkozókat.

Egy forradalmár töretlen útját szakította meg Horthy vezérkari főnöksége, amikor 1940. február 20-tól több mint 150 kommunistát és más baloldali érzelmű embert — többségükben fiatalt — letartóztattak, köztük Kulich Gyulát is, és az alagi csendőrlaktanyában kínozták, vallatták őket. Az OIB-t és az egész ifjúsági mozgalmat ezzel egy időre szétzilálták, visszavetették. Kulich Gyula, akit április 9-én tartóztattak le, a defen — bár szíve a kínzásokat nagyon megszenvedte és igen sokat tudtak róla — keményen helytállt. Ő lett a per fő vádlottja. Először három és fél évre, majd ezt súlyosbítva nyolcévi börtönre ítélték. Letartóztatása után egy nappal bukott le menyasszonya Lőrinczi Auguszta is. A későbbiekben, amikor ő szabadlábra került, rendszeresen látogatta Gyulát a Pestvidéki, a Gyűjtőfogház és a szegedi Csillag-börtönben. Az utolsó beszélő már a váci fegyházban volt 1944. október 15-én. Gyula nyugodt volt és optimista, hangoztatta, hogy nincs messze a győzelem. Ő azonban a felszabadulást már nem élhette meg. Még ebben a hónapban a komáromi Csillag-erődbe, innen november 12-én Dachauba, majd egy másik német koncentrációs táborba szállították, ahol meghalt. Életben maradt társai 1945 januárjában látták utoljára.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Botyánszky Pál: A jó barát — Kulich Gyuláról. Tiszatáj, 1968. 5. sz. 398—399. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 181—195. p. [Tarján István elbeszélése „Hűség" címmel. Ld. még: Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 94—99. p.]

Szenes Imre: Örökifjú a Viharsarokból. Népszava, 1974. január 17. 7. p.

Vadász Ferenc: Harcunk a magyar pokollal. Bp., 1961, Kossuth Könyvkiadó. 288 p.

Vadász Ferenc: Most lenne hatvan éves. Emléktöredékek Kulich Gyuláról. Népszabadság, 1974. január 20. 6 p.

KUN BÉLA

(LELE, 1886. FEBRUÁR 20.—SZOVJETUNIÓ, 1939. NOVEMBER 29.)

Tisztviselő családból származott. Gimnáziumi tanulmányait Zilahon és Kolozsvárott végezte. Újságíró lett, kolozsvári és nagyváradi lapok, egy ideig pedig a Budapesti Napló munkatársa volt. Korán kapcsolatba került a munkásmozgalommal. 1902 óta a szociáldemokrata párt tagja. A kolozsvári építőmunkások sztrájkjáról írott cikke miatt 1906-ban hathónapi államfogházra ítélték. Ezután a Munkás Betegsegélyző Pénztár kolozsvári fiókjánál dolgozott. Közben egyre nagyobb szerepet játszott az erdélyi munkásmozgalomban. Tagja lett a szociáldemokrata párt kolozsvári vezetőségének, közreműködött több sztrájk szervezésében. Felszólalt az MSZDP kongresszusain. 1913-ban megnősült. Felesége Gál Irén. Házasságából két gyermek származott.

A világháború kitörése után csakhamar a frontra került. 1915-ben megsebesült. Gyógyulása után ismét az orosz frontra vezényelték, ahol 1916-ban fogságba esett. A szibériai Tomszk városában levő hadifogolytáborban kapcsolatot keresett a forradalmi érzelmű hadifoglyokkal, és csoportot szervezett belőlük. A februári forradalom győzelme után Kun Béla összeköttetésbe lépett a tomszki bolsevikokkal,

és belépett az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba. Tagja lett az OSZDMP tomszki bizottságának.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Petrográdba ment, ahol nagy munkát fejtett ki a Szovjet-Oroszországban levő különböző nemzetiségű hadifoglyok szervezése és kommunista nevelése érdekében. Munkája középpontjában természetesen a magyarok közti munka állt, de tagja volt a valamennyi forradalmi érzelmű hadifoglyot tömörítő szervezet vezetőségének is. A magyar hadifoglyok közti kommunista agitáció fontos eszköze volt a Szociális Forradalom című lap, melynek szerkesztője lett. Az ő kezdeményezésére alakult meg az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar csoportja. Részt vett a szovjethatalom fegyveres védelmében.

1918 novemberében illegálisan hazatért, és hozzálátott a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításához. Erőfeszítéseit 1918. november 24-én siker koronázta. Az új párt elismert vezetője lett. Óriási munkát fejtett ki a párt tömegbefolyásának szélesítése, szervezeti megalapozása, a szocialista forradalom eszméjének propagálása érdekében. Gyűlések tucatjain szónokolt, cikkeket, brosúrákat írt. 1919. február 20-án — egy provokáció következtében — letartóztatták. A Gyűjtőfogházban — ahol együtt volt a KMP csaknem egész vezetősége — olyan helyzet alakult ki, hogy Kun Bélának módjában állt innen irányítani a párt harcát a szocialista forradalom győzelméért. Itt dolgozta ki a szociáldemokrata párttal való egyesülés elvi platformját.

A forradalom győzelme Kun Bélát a fogházban érte: itt írta alá a két párt egyesüléséről szóló okmányt. A tanácskormány külügyi népbiztosa lett, valójában azonban — tudása, forradalmi tapasztalata és ebből fakadó tekintélye révén — ő irányította a kormány egész tevékenységét. Közvetlen kapcsolatban állt Leninnel, aki még oroszországi tevékenysége alatt megismerte — és nagyra becsülte — őt. Mint a tanácskormány vezetője, tevékenysége széles skálán mozgott. Szuggesztív egyénisége, akaratereje, agitatív képessége nagy hatással volt az események alakulására. Az egyik kritikus pillanatban — 1919. május 2-án — mondott beszéde nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a budapesti munkásokat sikerült mozgósítani az intervenciós haderők ellen. Mint külügyi népbiztos, minden lehetőt megtett az új állam nemzetközi elismertetéséért és diplomáciai konszolidálásáért. Közben fontos elméleti munkát is végzett: a pártkongresszus számára kidolgozta az egyesült párt programtervezetét.

A hadihelyzet romlásával párhuzamosan egyre inkább a katonai kérdéseknek szentelte energiáját. Gyakran járt a frontokon, buzdította, lelkesítette a vöröskatonákat, nem törődve azzal, hogy élete állandó veszélyben forgott. Egyidejűleg erőfeszítéseket tett az ellenforradalmi lázadások felszámolására, az ország gazdasági helyzetének javítására, az új államszervezet kiépítésére.

A Tanácsköztársaság leverése után Ausztriába került. Az osztrák kormány — a Tanácsköztársaság más vezetőivel együtt — védőőrizet alá helyezte. A kényszerű pihenőt arra használta fel, hogy elméletileg feldolgozza az első magyar proletárforradalom tapasztalatait és lépéseket tegyen a párt újjászervezésének megkezdésére. Kapcsolatot létesített osztrák, német, olasz kommunistákkal, sőt Leninnel is.

1920 augusztusában a Szovjetunióba érkezett. A szovjet kormány kinevezte őt a Vrangel ellen harcoló déli front haditanácsa tagjává. M. I. Frunzevel együtt részt vett az ellenforradalom felszámolásában, a Krím-félsziget felszabadításában. Ezután a KI Végrehajtó Bizottságának megbízásából Németországba ment, ahol nagy sze-

repet játszott az 1921. márciusi fegyveres akció megszervezésében. Ennek során súlyos, baloldali előjelű hibákat követett el, e miatt komoly bírálatban részesült.

1922-ben a Szovjetunió Kommunista Pártja az Urálba küldte őt pártmunkára, majd az SZKP képviselője lett a Komszomol mellett. Közben beválasztották a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságába. 1924-től látta el a Komintern agit. prop. osztályának vezetését. Nem szűnt meg foglalkozni a magyar párt ügyeivel sem. 1924—1928 között ideje egy részét illegálisan Bécsben és Berlinben töltötte, ahol a KMP Külföldi Bizottságában tevékenykedett. Vezetése alatt folyt le 1925-ben a KMP I. kongresszusa. Nagy elméleti tevékenységet fejtett ki, számos cikke jelent meg a magyar és nemzetközi kommunista sajtóban.

Az osztrák rendőrség 1928 áprilisában letartóztatta Kun Bélát. A nemzetközi tiltakozás hatására a bíróság enyhe ítélettel — háromhónapi szabadságvesztéssel — sújtotta, melynek letöltése után visszatért a Szovjetunióba, és tovább folytatta munkáját a Kommunista Internacionálében. 1930-ban részt vett és referátumot tartott a KMP II. kongresszusán, amely a Moszkva melletti Aprelevka városban folyt le. Ebben az időben a KI Végrehajtó Bizottsága Balkán-titkárságának tagjaként jelentős szerepet játszott a bolgár, román és jugoszláv kommunista pártok életében.

A Kominternben ez időben eluralkodott szektás nézetek őt is magukkal ragadták. Az antifasiszta népfrontpolitikát fenntartásokkal fogadta.

A KI Nemzetközi Ellenőrző Bizottsága 1936-ban megbírálta és leváltotta a KI-ben és a KMP-ben viselt tisztségeiből. Egy könyvkiadó igazgatójává nevezték ki. 1937. június 29-én letartóztatták. Letartóztatása és halála a Szovjetunióban ebben az időben széles körben kibontakozott személyi kultusznak és a szocialista törvényesség megsértésének következménye volt.

BORSÁNYI GYÖRGY

IRODALOM*

Dersi Tamás: A publicista Kun Béla. Pályakezdő korszak. Bp., 1969, Magvető. 194 p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969, ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968, ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Kun Béla és a Tanácsköztársaság. Pártélet, 1966. 3. sz. 8—12. p.

Hunyadi Károly: Kun Béla és a Vörös Hadsereg. Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 57—95. p. [Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.]

Kun Béla születésének 75. évfordulójára. Népszabadság, 1961. február 19. 7. p.

Kun Béláné: Kun Béla. Emlékezések. Bp., 1969, Magvető. 494 p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. Bp., 1968. ld. névmutató.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. (1919—1925). Bp., 1970. Kossuth Könyvkiadó. 256 p.

* K. B. válogatott beszédei és írásai a Magyar Tanácsköztársaságról 1958-ban jelentek meg. (Kossuth Könyvkiadó.) A válogatott beszédek és írások újabb, bővített kiadását 1966-ban Münnich Ferenc előszava vezeti be, és K. B. műveinek bibliográfiája egészíti ki.

KUNFI ZSIGMOND

(NAGYKANIZSA, 1879. ÁPRILIS 28.—BÉCS, 1929. NOVEMBER 18.)

Tanár, újságíró, szociáldemokrata politikus. Szerény körülmények között élő köztisztviselői családból származott. Középiskoláit szülővárosában, az egyetemet Kaposvárott végezte. Magyar—német szakos tanárként a temesvári reálgimnáziumba került. Ébredő tudományos ambícióját Toldy Ferencről, Jókai Mórról írott tanulmányai, politikai tájékozódását 1902-től a Huszadik Században megjelent írásai, Anatole France fordításai, Szabó Ervinnel való — később bensőséges barátsággá érő — kapcsolata jelezték. A szocializmus iránti eszmei rokonszenvet hamarosan követte a teljes eszmei-szervezeti azonosulás igénye. Kunfi belépett az MSZDP-be, részt vett a temesvári pártszervezet munkájában, dolgozott a párt sajtójába. Nyílt színvallása először csak a temesvári reakciós körök haragját vonta magára, majd az országos botránnyá nőtt sajtóháborút — amelyben Ady Endre állt ki mellette — a minisztérium felfüggesztő döntése zárta le. Ekkor érte az MSZDP meghívása, megbízták az újonnan induló elméleti folyóirat a Szocializmus szerkesztésével (1908-ig Garami Ernő társaságában, attól kezdve önállóan látta el a szerkesztést), s 1907-től egyúttal a Népszava

belső munkatársa, majd helyettes szerkesztője lett. 1909-ben megválasztották a pártvezetőség tagjává, s ettől kezdve, 1919-es emigrációjáig, megszakítás nélkül tagja maradt a párt vezető testületének. Mint szerkesztő és mint publicista elméleti munkásságában a fő figyelmet Magyarország polgári demokratikus átalakításának problémáira fordította. Ezért is nagy jelentőséget tulajdonított a földmunkásság megnyerésének. Kifejtette, hogy az MSZDP-nek a parasztság közötti aktív jelenléte nélkül megvalósíthatatlan a polgári demokratikus Magyarország. Meglátta — ha feloldani nem is tudta — az ellentmondást, e kitűzött cél, s az MSZDP-nek az agrárkérdésben elfoglalt dogmatikus álláspontja között. Varga Jenő mellett elsősorban Kunfi érdeme, hogy 1918-ban az MSZDP vezetőinek egy része kész volt elfogadni a földreform gondolatát.

Részvétele a pártvezetésben sokat változtatott az MSZDP elszigeteltségén. Kunfi — Révész Bélával és Bresztovszky Ernővel együtt, de náluk nagyobb súllyal — hidat képezett a Nyugat, a Huszadik Század gárdája s az MSZDP között. Személyes érdeme, hogy nem került sor a teljes szakításra Szabó Ervin és az MSZDP között. A világháború kitörésekor, látva az MSZDP szociálsoviniszta megnyilatkozásait — amelyeket nem helyeselt, de a pártegységet féltve, fel sem lépett ellenük —, egyelőre hallgatott. Amint azonban az MSZDP kijózanodva a szociálsoviniszta mámorból, 1915 végén visszatért korábbi centrista álláspontjára, Kunfi ennek az áramlatnak igen lelkes szócsöve lett.

Az 1917-es februári s az 1917-es októberi szocialista forradalmat lelkesen üdvözölte, de nem hitt abban, hogy az „orosz út" Magyarországon követhető. 1917 tavaszán—nyarán, Tisza bukása után az MSZDP többi vezetőjével együtt reménykedett a demokratikus kibontakozásban, a megegyezéses békében, de a magyar belpolitika 1917 őszi reakciós fordulata után, rokonszenve a radikálisabb politikát követelők felé fordult. A pártegység féltése visszatartotta a belső viták provokálásától, de szimpátiáját szóban és írásban egyaránt kifejezte, sőt anyagilag is támogatta a forradalmi szocialisták tevékenységét.

1918 őszén kiemelkedő szerepe volt a polgári demokratikus forradalom előkészítésében. Az MSZDP 1918. október 8-i kiáltványának, az 1918. október 13-i rendkívüli pártgyűlés referátumának — amelyben egyébként ismét elhatárolta magát a „szovjetpolitikától" — szerzője és előadója. Részt vett a Nemzeti Tanács megalakításában, Jászi Oszkárral együtt fogalmazták meg a tanács programját. Tagja a Károlyi-kormánynak mint munkaügyi és népjóléti, valamint a Berinkey-kormánynak mint közoktatásügyi miniszter.

Mindkét koalíciós kormánynak ő volt a legbaloldalibb tagja. Elvetette az elszakadni kívánó nemzetiségiek elleni erőszakot, a földreformtörvény vitájában helytelenítette a megváltás fizetését. Remélte, hogy valamilyen kompromisszummal helyreállítható a munkásmozgalom egysége, s a kommunisták visszatérnek az MSZDP-be. Ennek érdekében 1918 november végétől kapcsolatot tartott a KMP vezetőivel, s ez nem szakadt meg az 1919. februári kommunistaellenes provokáció után sem. 1919. március 21-én Kunfi vezette az MSZDP tárgyaló küldöttségét a Gyüjtőfogházba, s egyike volt a KMP-vel megkötött Egységokmány aláíróinak. A tanácskormányban közoktatásügyi népbiztos, az egyesült párt vezetőségének tagja lett, s a legnagyobb lelkesedéssel fogott a kulturális forradalom kibontakoztatásához. Az intervenció, a tiszántúli front összeomlása, a Tanácsköztársaság katonai-politikai elszigetelődése azonban megtörte optimizmusát. Különösen elkedvetlenítette a szakszervezetek ellen-

zéki tevékenysége, amelyben ő a szervezett munkásság kiábrándulását látta. 1919 júniusában szóban és írásban nyíltan hangot adott defetista nézeteinek, s kiállt a proletárdiktatúra „enyhe kezelése", a polgári demokráciába való visszahátrálás mellett.

Mint az ellenzék látható képviselőjét, kihagyták a tanácskormányból és a pártvezetésből. 1919 augusztus elején — még a szakszervezeti kormány uralma idején — Bécsbe emigrált. Itt 1920-ban létrehozta a centrista emigrációt tömörítő Világosság-csoportot, amely — szerkesztésében — megjelentette az azonos című folyóiratot. Részt vett az ún. ket és feles Internacionálé megalapításában, majd a Szocialista Munkásinternacionálé munkájában, elérte, hogy a Világosságot az MSZDP mellett önálló tagszervezetnek ismerték el.

Az Internacionálé fórumain támadta az MSZDP jobboldali vezetését, és több ízben támogatást nyújtott az MSZDP baloldali ellenzékének. Jelentős szerepet játszott az osztrák munkásmozgalomban is, mint a pártsajtó vezető publicistája, és oktatott az osztrák szocialista párt főiskoláján is. Sok éles vitája volt a kommunista emigrációval, de ő ellenfélnek s nem ellenségnek tekintette a kommunistákat.

Az emigráns sors, a magyar forradalom veresége miatt érzett önvád, az „osztrák út" előrelátható sötét perspektívái és személyes problémái felőrölték Kunfi idegeit, s 1929. november 29-én öngyilkosságot követett el. Temetése alkalmából, akár Szabó Ervin halálakor, rövid munkaszünettel tüntetett a magyar munkásság, s ravatalánál tisztelgett a bécsi magyar kommunista emigráció is.

KENDE JÁNOS

IRODALOM

Erényi Tibor: „Kunfi Zsigmond." Budapest, 1968. augusztus. 19—20. p.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Jordáky Lajos: A szocialista irodalom útján. Bp., 1973, Magvető. 531 p.

Köves Rózsa—Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond életútja. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 390 p.

Neveléstörténeti arcképcsarnok. Kunfi Zsigmond. Köznevelés, 1969. január 10. 2—4. p.

KÜRSCHNER JAKAB

(MOSDÓS, 1852. MÁRCIUS 27.—RÁKOSLIGET, 1929. SZEPTEMBER 28.)

A fiatal szabósegéd 17 esztendős korában Pécsett lépett a szervezett munkások közé. Mint a Pécsi Munkásképző Egylet választmányának tagja a környék bányamunkásait szervezte.

1872-ben a fővárosba költözött. December 18-án lépett a munkásság első szociális intézményének, a Betegpénztárnak a szolgálatába, és lett az országos munkásmozgalom aktív harcosa. Korán kitűnt logikus érvelésű, magyar és német nyelvű hatásos szónoklataival, kiváló szervezőkészségével és taktikai érzékével. A Betegpénztár vidéki hálózatának kiépítésében, a szocialista eszmék elterjesztésében már tevékenysége kezdetén nagy érdemeket szerzett.

A szocialista pártmozgalomban is lépten-nyomon találkozunk nevével. Frankel Leó oldalán részt vett a Nemválasztók Pártja megalakításában majd 1880-ban az egységes munkáspárt életre hívásában. Mindkét párt vezetőségének tagja, a kongresszusok, munkásgyűlések egyik legnépszerűbb előadója volt.

Frankel Leó bebörtönzése után Ihrlinger Antallal és Csillag Zsigmonddal együtt

ő irányította a párt munkáját. 1884-től 1892-ig a Népszavát és a Magyar Munkásnaptárt is ő szerkesztette, 1886-ban a Budapesti Munkáskör elnöke lett. Bár Kürschner a reformokért indított békés küzdelmet és az óvatos szervező munkát szorgalmazta, kész volt támogatni azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az Engelmann vezette radikális csoport a nyolcvanas évek végén a marxista tömegpárt megteremtéséért indított. Az ellenzék szívesen fogadta a fővárosban és a vidéken egyaránt népszerű, jó képességű és tevékeny Kürschner csatlakozását, aki jelentős részt vállalt a szociáldemokrata párt első kongresszusának előkészítéséből. 1890 decemberétől 1891 szeptemberéig, a szociáldemokrata párt és a Betegpénztár teljes szervezeti kettéválasztásáig tagja volt a párt vezetőségének. Ezután sem vonult vissza, illegálisan dolgozott tovább régi területén, a falusi szervező munkában.

Bár helyeselte a radikális szocialisták törekvéseit, csak rövid ideig tartott ki mellettük: az a félelme, hogy a kormányszervek megsemmisítik a mozgalmat és a Betegpénztárt, az óvatosabb taktikát szorgalmazók oldalára állította. 1896-ban vissza kellett vonulnia a pártügyek irányításától.

Ettől az időtől kezdve minden energiáját a Betegpénztár fejlesztésére, szociálpolitikai reformok előkészítésére fordította. 1890-től az ügyvezető titkár, majd a hatósági és a munkás betegpénztárak egyesítését követően, 1907-től a Budapesti Kerületi Betegpénztár aligazgatói posztját töltötte be, és a baleseti osztályt vezette.

A szocializmus eszméje iránti hűségét bizonyítja, hogy idős kora ellenére közösséget vállalt a Tanácsköztársasággal és mint a rákosligeti munkástanács elnöke, részt vett munkájában. Az ellenforradalmi rendszer gyorsított bírósága 1920-ban hét hónapi börtönre ítélte. Kiszabadulása után rövid ideig az ÁFOSZ-nál dolgozott.

A proletárok ügyéhez mindvégig hűséges harcost, a magyar szociálpolitika kimagasló egyéniségét 77 éves korában érte utól a halál.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása. 1867—1904. Bp., 1962, Táncsics Könyvkiadó. 404 p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusának történelmi körülményei. Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz. 42—74. p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp., 1961. ld. névmutató.

LAKATOS PÉTER

(PUSZTAOTTLAKA, 1924. MÁRCIUS 3.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 30.)

Agrárproletár családból származott. Édesapja a felszabadulás után három hold juttatott földön gazdálkodott. Lakatos Péter az elemi iskola elvégzése után mint mezőgazdasági munkás (részes arató, cséplőmunkás) dolgozott egészen a felszabadulásig.

1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, és aktívan részt vett annak munkájában. Szülőfalujában pártvezetőségi taggá választották, majd a helyi alapszervezet titkára lett. Megbízták a földosztó bizottság elnöki teendőivel is. 1946 márciusától az MKP Országos Központ falusi osztályának, ezt követően a párt Csanád megyei Központi Járási Bizottságának politikai munkatársa. Nagy emberszeretettel oktatott, nevelt, agitált, igazi pártmunkás volt. 1949—1951 között kétéves pártfőiskolát végzett. Ezután az MDP KV káder-, majd mezőgazdasági osztályán dolgozott. 1953 tavaszától egy évig az Állami Mezőgazdasági Gépüzem központi, majd Pest megyei politikai osztályának állományában a gépállomási dolgozók között végzett felvilágosító, nevelő munkát. Lakatos Péter ez időre elvégezte a Mezőgazdasági Akadémiát és az Agrártudományi Egyetemen folytatta tanulmányait. A munkájában megmutat-

kozott politikai tisztánlátás, jó elméleti felkészültség, emberismeret, feljogosított arra a reményre, hogy kiváló pártoktató válik belőle. Ezért, 1954 elején a Pest megyei Pártiskola tanárává nevezték ki, ez év novemberében pedig tanszékvezetői beosztást kapott.

1956. október 30-án reggel Lakatos Péter — akkori feladatai miatt — a Budapesti Pártbizottságra ment dolgozni. Amikor a nap folyamán összegyűlt ellenforradalmárok puska- és ágyúlövései eldördültek, fegyvert fogott, és Papp József ezredes mellett beállt a pártszékház védőinek sorába. Az ostromlókkal folytatott tűzharcban halálosan megsebesült. Kórházba szállították, de a műtéti beavatkozás sem tudta életét megmenteni. Bátor helytállásáért, kommunista magatartásáért posztumusz Vörös Csillag Érdemrenddel és a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel tüntették ki.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Csécsey József: „Meghalt, hogy éljen a haza és a nép." Pest Megyei Hirlap, 1957. június 23. 3. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. Bp., 1957. 154. p.

Hollós Ervin—Lajtai Vera: Köztársaság tér, 1956. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 326. p.

LANDLER JENŐ

(GELSE, 1875. NOVEMBER 23.—CANNES [FRANCIAORSZÁG], 1928. FEBRUÁR 25.)

„Landler Jenő... olyan ember, akinek nemcsak magas fokú, mindenekelőtt gyakorlati intelligenciája volt, hanem nagy érzéke is az elméleti problémákhoz, amelyek — ha mégoly távoli közvetítéseken át is — reálisan összekapcsolódtak a forradalmi gyakorlattal, olyan ember, akinek legmélyebb belső beállítottságát a tömegek életéhez való bensőséges összeforrottsága határozta meg" — mondotta róla harcos társa, egy életen át tisztelője, a nagy marxista filozófus Lukács György.

Landler Jenő a Dunántúl szülötte. Iskoláit szülőfalujában, majd Nagykanizsán végezte. A múlt század végén követte családját a fővárosba, ahová azok, miután az apa bérlőként elszegényedett, kis tisztviselőként nehezen élt meg, új egzisztenciát teremteni jöttek. Landler Jenő a jogi egyetemre iratkozott be. „Jurátusként" kapcsolódott be először a politikai élet csatározásaiba. Megszerezte az ügyvédi diplomát, és Budapesten telepedett le. Itt nyitott ügyvédi irodát. Hamarosan jó nevű ügyvéd lett. Neve országosan 1904-ben, a vasutassztrájk megszervezői ellen indított per kapcsán vált ismertté. Landler az egyik vádlott védőjeként ismerkedett meg közelebbről

a vasutasmozgalom szervezésének kérdéseivel. Először a polgári vezetésű vasutasszervezetnek volt a tagja. A vasutasok érdekeit összegező vasúti pragmatikán dolgozott. 1906 nyarán lett a Vasutasok Lapja szerkesztője. A villamosvasutasok sztrájkjában betöltött vezető szerepét követően csatlakozott a szociáldemokrata munkásmozgalomhoz. 1908-ban, amikor a kormány általános támadást indított a szocialista szervezkedés, elsősorban a vasutasok szervezkedése ellen, akkor választották Landlert a Vasutasok Országos Szövetsége tiszteletbeli tagjává. A szövetség feloszlatása után a Magyar Vasutas című újság szerkesztő bizottságának munkatársa. Cikkei, felszólalásai, előadásai, szemináriumai révén népszerűsége állandóan növekedett. Lassanként nemcsak a vasutasok körében vált ismertté, hanem a VIII. kerületi szociáldemokrata szervezetben is. „Szűzbeszédét" a szociáldemokrata párt 1911-es kongresszusán mondotta el. Napirenden az MSZDP és a Függetlenségi Párt ellenzékbe szorult, Justh Gyula vezette csoportjának kapcsolatai szerepeltek. Kongresszusi felszólalásában a polgári-szociáldemokrata szövetség gyenge pontjaira mutatott rá.

Landler a háborús esztendőkben minden idejét a vasutasmozgalom szervezésének szentelte. Amikor 1917-ben új lehetőségek nyílottak a tömegmozgalom kiszélesítésére, teljes energiájával vetette bele magát abba. 1917. május 1-én hatezer vasúti munkás előtt beszélt. Ugyanaz év júniusában—júliusában sztrájkokat szervezett, népgyűléseken fejezte ki a tömegek békevágyát.

1918 júniusában a MÁV-gépgyári sztrájkot követő országos politikai sztrájk vezetője. Ezért letartóztatták. Amikor tizenegy heti vizsgálati fogságból szeptemberben kiszabadult, minden jel arra mutatott: az Osztrák—Magyar Monarchia elérkezett összeomlásának küszöbére. Az októberi polgári demokratikus forradalomban, mint a Nemzeti Tanács irodavezetője, a forradalom valóságos vezetőjévé vált. Energiáját a Magyarországi Vasutasok Szövetsége újjászervezésére fordította. Politikai aktivitása és ezzel politikai balratolódása 1919 január és március között gyorsult fel. Ekkor már a kibővített szociáldemokrata pártvezetőséghez tartozott, és azon belül a baloldali irányzatot képviselte. Amikor a polgári demokratikus kormány lemondására került sor 1919 március közepén, Landler volt az a szociáldemokrata vezető, aki a kommunistákkal való kapcsolat felvételét szorgalmazta. Ő tárgyalt a börtönben levő kommunistákkal a két párt egyesüléséről. Aláírója a proletárdiktatúra kikiáltása előfeltételeként megszövegezett Egységokmánynak.

Landler Jenő, az Egységokmány aláírásával elfogadta a kommunisták politikai platformját. Életének további éveiben a kommunista mozgalom kimagasló vezetőjévé vált. A Tanácsköztársaság idején belügyi népbiztos, március—áprilisban kereskedelemügyi népbiztos, május—júniusban a Vörös Hadsereg III. hadtestjének parancsnoka, június—júliusban a MÁV elnöke, majd a Vörös Hadsereg főparancsnoka volt. Minden tisztségében, nehézségeket és fáradságot nem ismerve, következetesen szolgálta a proletariátus ügyét. A május elejei kriktikus helyzetben a tanácskormány lemondása ellen foglalt állást. A Tanácsköztársaság idején került közelebb a vidék lakosságához. Megismerte a parasztság gondjait. Kongresszusi felszólalásában hangsúlyozta, hogy meg kell találni azt a „becsületes utat, amelyen magunkhoz ölelhetjük a mezőgazdasági proletariátust". Ekkor fogalmazódott meg benne először a hazai agrárkérdés megoldásaként a földosztás megvalósításának fontossága. Elképzelései kiérleléséhez és megvalósításához a történelem ekkor nem adott időt. A tanácskormány augusztus 1-i lemondása után, neki is el kellett hagynia Magyarországot.

Életének utolsó kilenc esztendejét emigrációban, távol hazájától töltötte. Bécs, az osztrák polgári demokratikus köztársaság fővárosa vált lakóhelyévé. A korábban bizonyos anyagi függetlenséget élvező jogászból hivatásos forradalmár lett. Szűkös anyagi körülmények között élve, minden idejét a Kommunisták Magyarországi Pártja újjászervezésére fordította. Ekkor bontakozott ki teljes mértékben készsége az elméleti problémák iránt, de távol a tömegektől, mindvégig a forradalmi elméletet a forradalmi gyakorlattal párosítani tudó forradalmi vezető maradt. Kapcsolata a hazai szociáldemokrata munkásokkal, vasutas harcostársaival felmérhetetlen segítséget nyújtott a hazai kommunista mozgalomnak. Régi harcostársai révén keresett és talált kapcsolatot Magyarországon dolgozó kommunistákkal. Mint a KMP ideiglenes, majd 1925-ben megválasztott Központi Bizottságának tagja, részt vett a kommunista mozgalom szervező és elméleti munkájában egyaránt. Neve szorosan összekapcsolódott a Kommunisták Magyarországi Pártja újjászervezésével és hazai megszilárdulásával éppen úgy, mint a kommunista mozgalom legális szervezetének, a baloldali forradalmi munkáspárt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt egész tevékenységével. A proletárdiktatúráért való küzdelmet ő kapcsolta össze a hazai viszonyoknak megfelelő taktika kidolgozásával. Szervezője volt az illegális pártnak és ezzel egyidejűleg nevelője, irányítója a kommunista mozgalom sok vezetőjének. Az „Öreg", így emlékeztek meg róla harcostársai, tanítványai, közel egy évtizeden keresztül vezette a kommunista párt munkáját. Részt vett a Kommunista Internacionálé III. és IV. kongresszusán, felszólalásaival a nemzetközi forradalmi mozgalom küzdelmeiben a lenini pártpolitikai koncepciót védte. Mint a Kommunista Internacionálé megbízottja, részt vett az Osztrák Kommunista Párt munkájában is. Tevékeny életéből korán, 53 éves korában elragadta a halál. 1928. február 25-én halt meg a franciaországi Cannes-ban, ahová a párt gyógyulni küldte.

Hamvai a nemzetközi és az orosz munkásmozgalom más nagy forradalmáraival együtt ott nyugszanak a Kreml falában.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM*

Földes Péter: Az utca hadvezére. Dr. Landler Jenő élete. Bp., 1970, Kossuth Könyvkiadó. 312 p.

Gadanecz Béla: A forradalom vezérkarában. Landler Jenő életéből. Bp., 1959, Táncsics Kiadó. 202 p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 3, 4/A, 4/B, 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1955—1969. ld. névmutató.

Révai József: Landler Jenő elvtárs emlékére. Népszabadság, 1958. február 25. 4. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970, Kossuth Könyvkiadó. 256. p.

* A L. J. beszédeiből és írásaiból válogatott kötethez Gadanecz Béla és Szabó Ágnes írt részletes bevezető tanulmányt. (Bp., 1960. 5—66. p.)

LÁNG KÁLMÁN

(KASSA, 1881.—OLASZORSZÁG, 1915. OKTÓBER.)

Vasesztergályos, szociáldemokrata párti és szakszervezeti funkcionárius. Jómódú értelmiségi családból származott — édesapja mérnök volt —, s nem a szükség, hanem inkább a környezetével való konfliktusok miatt került Láng Kálmán munkássorba. Felszabadulása után Pécsett kapcsolódott a munkásmozgalomba. Innen 1904-ben Újvidékre került, ahol hamarosan az MSZDP titkára lett. Eredményes szervező munkája, osztályharcos magatartása miatt 1906-ban, a koalíciós kormány hatalomra kerülése után — amikor az uralkodó osztályok országos hadjáratot indítottak a munkásmozgalom ellen — Láng Kálmánt kiutasították Újvidékről. Életútjának következő hat esztendejéről nincsenek adataink.

1912-ben került, valószínűleg a szakszervezet megbízásából a bontakozó hadikonjunktúrában mammutvállalattá növekvő Weiss Manfréd-gyárba. Hamarosan a gyár főbizalmijává választották. Irányító szerepe volt a gyár munkásainak 1913. februári általános és az 1913. júniusi részleges sztrájkjában. Ezek a mozgalmak vezettek az 1913 augusztusában megkötött kollektív szerződéshez, amely a munkabér, a munka-

idő, a bérpótlékok rendezése mellett elismerte és rögzítette a szakszervezet jogait is. Láng Kálmán vezető szerepet vitt a helyi pártszervezet életében. Ő szervezte meg többek között az első, egyházi közreműködés nélküli névadást Csepelen.

A világháború kitörése után Láng Kálmánt behívták katonának. Először a szerb fronton szolgált, majd hadimunkásként a Lipták-gyárba vezényelték. A katonai felügyelet alatt álló üzemben sem hagyott fel a szervezeti tevékenységgel, a munkásérdekek képviseletével, mire ismét bevonultatták, s az olasz frontra vitték. Ott esett el 1915 októberében, ismeretlen körülmények között.

KENDE JÁNOS

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/A. kötet. Bp., 1966. 583—585. p.

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 17—34. p. [Czakó Sarolta életrajzi elbeszélése Lobogó élet címmel.]

Csepel története. Bp., 1965. 202—203, 208, 213. p.

LÁSZLÓ JENŐ

(SZATMÁRNÉMETI, 1878. MÁRCIUS 5.—BUDAPEST, 1919. DECEMBER 29.)

Ügyvéd. Mint diák apja könyvkereskedésében kezdett először szocialista könyveket olvasni. Később Budapesten, az egyetemi tanulmányok mellett rendszeresen feljárt a szociáldemokrata pártszervezetbe. Kisebb-nagyobb ügyekben jogi tanácsokat adott a hozzáforduló munkásoknak. Újságíróként is próbálkozott a szociáldemokrata sajtóban, főként az ifjúmunkáslapokban. Amikor befejezte az egyetemet 1906-ban több szakszervezet — közte a vasasok, szabók, fuvarosok stb. — majd 1907-ben az MSZDP ügyvédjeként kezdett dolgozni. Igen sok, munkásmozgalmi tevékenység miatt perbe fogott munkás ügyében látta el a védelmet. Már a világháború előtt kapcsolatban állt az MSZDP baloldali ellenzékével. 1918 folyamán e kapcsolatai megerősödtek, s augusztusban kilépett a pártból is.

Részt vett az ellenzéki csoportok tevékenységében, a polgári demokratikus forradalom eszmei előkészítésében. Novemberben alapítóként csatlakozott a KMP-hez, a KB tagja, a párt jogi tanácsadója, ügyvédje lett. 1919. február 20-án őt is letartóztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Forradalmi Kormányzótanács a forradalmi igaz-

ságszolgáltatás fontos pontjára állította: a Budapesti Forradalmi Törvényszék politikai megbízottja lett. Munkakörét nagy hozzáértéssel, lelkesedéssel látta el. Az ellenforradalom hatalomra kerülését követően hamarosan letartóztatták. A Margit körúti fegyházban nyomorékká verték vallatás közben. A bíróság halálra ítélte, s forradalmár társaival együtt kivégezték.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 52-53, 96, 487 p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 205 p. [Rácz Béla megemlékezése L. J.-ről].

Nemes Dezső: A magyar munkásmozgalom történetéhez. Tények, viták, tanulságok. Bp., 1974. 137—215. p. [Az ellenzék az MSzDP-ben a századforduló után].

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp., 1961. ld. névmutató.

LATINCA SÁNDOR

(ARAD, 1886. ÁPRILIS 5.—KAPOSVÁR, 1919. SZEPTEMBER 17.)

A földmunkásmozgalom kiemelkedő harcosa, a Tanácsköztársaság mártírja. Malomban dolgozó műlakatos apjának 12 gyermeke közül ő volt a harmadik. Kitűnően tanult, de kenyérkeresőre volt szükség, ezért a hatodik osztály elvégzése után lakatosinas lett. Azután gimnáziumba járt, az ötödik osztályból azonban kizárták, mert a fennálló társadalmi rendet igazságtalannak mondta. Kereskedelmi iskolában folytatta tanulmányait, és leérettségizett. 1908-ban Németországba ment, a következő évet Franciaországban töltötte. 1910-ben visszatért Párizsból, és Budapesten helyezkedett el mint műszaki rajzoló. 1911-ben a Kisiparosok Lapját szerkesztette. 1912-ben a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének tagja lett, és belépett az MSZDP-be. Kapcsolatba került a Galilei-kör ifjúságával, 1912. május 23-án, a „vérvörös csütörtökön" velük vonult ki. Az első világháborúban tisztként előbb az olasz, majd az ukrán frontra került. 1917 augusztusában, mint szabadságos katona írta meg „Háború az uszító sajtó ellen" című röpiratát. 1918 októbere már Budapesten találta, tagja a Katonatanácsnak. A polgári demokratikus forradalom után

a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének szervező titkára, Nyisztor György munkatársa. 1919 elején Somogy megyébe küldték, mint a szövetség Tolna—Somogy megyei titkárát. Március közepétől csak Somogy megye tartozott hozzá. Az agrárproletárok sorsán akart javítani, és törődött a kevés földű parasztok gondjaival is. Becsületes, odaadó munkájával megnyerte az emberek bizalmát. Részt vett Hamburger Jenővel a termelőszövetkezetek megalakításában. Tudta, ezzel csak az uradalmak cselédségén segítettek, a szegényparasztokon nem, ezért még március elején a termelőszövetkezetek földjének egy részét felosztotta a nincstelenek között. Tagja lett a megye március 10-én alakult háromtagú direktóriumnak. A Tanácsköztársaság idején egy ideig a Termelési és Szocializálási Osztály vezetője volt, majd május végétől a megye kormányzótanácsi biztosa.

Gondolkodására jellemzőek azok a szavak, amelyekkel a megyei munkásparlament ülésén megbízatását átvette: „A régi világban úgy történt, hogy amikor kineveztek valakit a vármegye élére, azokat bizonyos jogokkal ruházták fel, és a kinevezettek szerették ezen jogokat éreztetni. Én azonban nem a jogokat, hanem a kötelességeket akarom hangoztatni. Én nem lehetek diktátora, csak harcosa Somogy megyének. Amit én eddig tettem, az a proletariátus érdekében történt. A jövőben kétszeres erővel fogok odahatni, hogy a munkásság és a proletariátus ügyét minél jobban tudjam szolgálni és ebben a szellemben akarok dolgozni." Így is dolgozott. Mindenki azzal a biztos tudattal fordult hozzá jogos panaszával, hogy a kis sérelmeket éppen olyan lelkiismeretesen orvosolja, mint a nagyobbakat, nem tévesztve szem elől az országos érdeket. Megszervezte a területi Népgazdasági Tanácsot, sokat tett a megye munkásművelődéséért, megalakította a nevét viselő karhatalmi századot, amely leverte a megyében fellobbant ellenforradalmi megmozdulásokat, és kivette részét a Vörös Hadsereg harcaiból is. Ahol csak lehetett, házhelyet, földet, legelőt juttatott az arra rászorultaknak, s arról is gondoskodott, hogy megyéje a főváros munkásainak elegendő élelmet szállítson. Tagja lett a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak és helytállt posztján augusztus 6-ig. Ekkor két társával emigrálni próbált. Fonyódon azonban lefogták. Másnap Kaposvárra vitték, és szabadon engedték, hogy 12-én újra letartóztassák. Szeptember 16-án a Prónay-különítmény emberei (köztük Baky László hadnagy, a későbbi nyilas államtitkár) Latinca Sándort több somogyi kommunistával együtt elhurcolták, és 17-re virradó hajnalban a közeli nádasdi erdőben meggyilkolták.

GÁBOR SÁNDORNÉ

IRODALOM*

Andrássy Antal: Latinca Sándor elfogatása és mártírhalála. (1919. augusztus 6.—szeptember 17.) Somogyi Szemle, 1967. 1. sz. 37—56. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 59—74. p. [Szamos Rudolf elbeszélése „A fekete tanya" címmel.]

Kávássy Sándor: Latinca Sándor. Bp., 1973, Akadémiai Kiadó. 164 p. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 71.]

* L. S. válogatott írásai 1969-ben jelentek meg Kaposváron (Somogyi Almanach, 11.). Összeállította és a bevezetőt írta Kávássy Sándor.

Kubinyi Ferenc: Siratni csak hazát lehet. Latinka Sándor életének regénye. Bp., 1966, Kossuth Könyvkiadó. 344 p.

A Tanácsköztársaság Somogyban. (Szerk. Kanyar József). Kaposvár, 1969. ld. névmutató.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. 6/A, 6/B. kötet. Bp..1956—1960. ld. névmutató.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 78—85. p. [Hamburger Jenő írása „A kaposiak" címmel.]

LEÉL LEÓ

(PUTNOK, 1896. FEBRUÁR—MAGLÓD, 1919. AUGUSZTUS 7.)

Apja kántortanító volt Serényi gróf több ezer holdas birtokán. Leél Leó egyedül ült a tanítás ideje alatt a tanteremben, mert iskolatársait, a béresgyerekeket a gróf munkára fogta a gazdaságban.

Költő volt, verseket írt és sokat olvasott „az izzadt mezőkön". Budapestre jött, a Munkásbiztosító Pénztár hivatalnoka lett.

Az első világháborúban be kellett vonulnia: 1916-ban a frontra vezényelték. Egy alkalommal a legénység színe előtt arcul ütött egy tisztet, mert az durván bánt a közkatonákkal. Leél Leót bilincsbe verve hurcolták a rögtönítélő bíróság elé. Hatévi börtönbüntetésre ítélték, de börtön helyett a frontra küldték.

1918-ban betegen került Budapestre. Itt fiatalsága minden lelkesedésével vetette bele magát az antimilitarista mozgalomba. Három hónap múlva hazaárulással vádolva letartóztatták. A polgári demokratikus forradalom szabadította ki.

A KMP-nek megalakulása óta tagja volt. A Tanácsköztársaság alatt a VI. kerületi munkástanácsba választották, majd a meggyőződéses antimilitarista beállt a Vörös

Hadseregbe, és zászlóaljpolitikai megbízottként védte a proletárhatalmat. Nem sokáig. Az előrenyomuló román csapatok Maglódnál elfogták és agyonlőtték.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Leél Leó. 1897—1919. Budapesti KISZ Élet, 1969. 8. sz. 30. p.

Cz. Nagyselyki Gabriella: Névtelen dicsőség — jeltelen sír. Ifjú Kommunista, 1969. 7. sz. 7. p.

„Előre, harcra ifjúmunkás!" 1919—1945. [Válogatott írások a magyar ifjúmunkás-mozgalom harcos múltjából. 2. kötet.] Bp., 1954. 29—37. p.

LEITNER SAROLTA

(KÁCSFALU, 1899. JÚLIUS 25.—BUDAPEST, 1959. AUGUSZTUS 11.)

A magyar munkásmozgalomban mindenki Leitner Sári néven ismerte. 1917-ben Baján és Pécsett végezte a gimnáziumot, 1918-ban került Budapestre, ahol mint tisztviselőnő dolgozott. 1918-ban tagja lett a KIMSZ-nek, majd később a KMP-nek. A Tanácsköztársaság idején az ifjúmunkások kultúrális munkájában vett részt, majd a munkáshatalom megdöntése után Bécsbe került, ahol pici gyermeke mellett is módot talált rá, hogy bekapcsolódjon az emigráció politikai életébe. Szerette maga körül a vidámságot és az egyszerű embereket. Több nyelven beszélt, melynek később nagy hasznát vette. Amikor 1920-ban pártmunkára hazaküldték Pécsre nagy örömmel tett eleget a megbízatásnak. A pécs—baranyai köztársaságban a Szocialista Ifjúmunkás Szövetség vezetőségi tagjaként dolgozott. 1921-től 1927-ig igen sokat tartózkodott Ausztriában, amikor itthon volt, részt vett a KMP illegális munkájában, és a magánalkalmazottak szakszervezetében, a VS-ben, az Alkoholellenes Munkásszövetségben. 1931-ben őt bízták meg a KMP Országos Nőbizottságának megszervezésével, és a földmunkások közötti szervező munkával. E célból járt Pécsett, Miskolcon, Baján és környékén,

és 1933-ig a KMP kispesti kerületi bizottsága, majd a budapesti pártbizottság tagjaként dolgozott. Részt vett a munkanélküli mozgalmakban. A harmincas években kommunista tevékenysége miatt többször volt börtönben, 1930, 1932, 1937-ben. 1938-ban újra emigrációba kényszerült Franciaországba. Segítséget nyújtott a magyar önkénteseknek, hogy eljussanak Spanyolországba. A második világháború idején Párizsban részt vett az ellenállási mozgalomban. 1948-ban betegen tért haza. A kórházban gyakran felkeresték elvtársai és barátai, akik beszámoltak neki a napi eseményekről, mert ott is minden érdekelte ami hazánkban, és a nagyvilágban történt.

Hosszas betegség után hunyt el.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Hősök voltak... Bp., 1969. 25—26. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

NEKROLÓG

Meghalt Váli Zoltánné [Leitner Sarolta] elvtársnő. Népszabadság, 1959. augusztus 14. 2. p.

LÉKAI JÁNOS

(VARASD, 1895. JÚNIUS 17.—NEW YORK, 1925. JÚLIUS 17.)

Hírlapíró, író, politikus, a magyar és a nemzetközi kommunista ifjúsági mozgalom kimagasló alakja, a hazai proletárirodalom egyik úttörője. Gyerekkoráról vajmi keveset tudunk. Kispolgári családból származott. Két testvére volt: Miksa és Mária. 1912-ben érettségizett a Budapesti Kereskedelmi Akadémián.

Iskolai tanulmányainak befejezése után néhány hónapig Balassagyarmaton dolgozott mint magánhivatalnok. 1914-ben Svájcba utazott öröklött, súlyos tüdőbajának orvoslása végett. Locarno városában érte a hír: kitört a világháború. Visszatért Magyarországra, s a gyógykúrát a budakeszi szanatóriumban folytatta. Itt megismerkedett több szociáldemokrata vezetővel, köztük a baloldali ellenzék két kiváló képviselőjével: Szántó Bélával és Varga Jenővel. Feltehetően ezek a személyi kapcsolatok is ösztönözték a szocializmus elméletének tanulmányozására. Itt került közelebb a Galilei-körhöz is, mégpedig olyanképpen, hogy barátságot kötött a kör elnökével Darvas Simonnal, aki a szóban forgó időben szintén a budakeszi szanatórium lakója volt.

A kiáltó szociális igazságtalanság, a megrázó háborús élmények tettekre, ellen-

állásra, politikai elkötelezettségre sarkallták Lékai Jánost. Csatlakozott a „forradalmi szocialisták" antimilitarista csoportjához. 1918. október 16-án merényletet kísérelt meg az első számú háborús bűnös: gróf Tisza István exminiszterelnök ellen. Letartóztatták. Két hét múlva, az „őszirózsás forradalom" győzelmét ünneplő nép kiszabadította fogságából.

1918-ban alapító tagja lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának és az Ifjúmunkások Országos Szövetségének. A polgári demokratikus köztársaság idején az IOSZ központi vezetőségének titkára és Az Ifjú Proletár című kommunista lap egyik szerkesztője volt. Forradalmi tevékenysége miatt 1919. február 23-án letartóztatták. Két nappal a proletárforradalom győzelme előtt — 1919. március 19-én — helyezték szabadlábra.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Közoktatásügyi Népbiztosság ipari szakoktatási ügyosztályán fontos tisztséget töltött be. 1919. április 6-án a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége egyik elnökévé választották. Néhány nappal a KIMSZ I. kongresszusa (1919. június 20—22) után Bécsbe utazott a Kommunista Ifjúsági Internacionálé megalapításának előkészítése ügyében. A KIMSZ küldötteként részt vett a Kommunista Ifjúsági Internacionálé I. és II. kongresszusán. Az utóbbin (1921. július, Moszkva) a KII Végrehajtó Bizottsága póttagjává választották.

Emigráns életének kezdeti szakaszán a KIMSZ újjászervezésének bonyolult munkálatai mellett a KII Bécsben működő Délkelet-Európai Irodáját vezette, majd 1921-ben Berlinbe irányították, ahol a Nyugat-Európai Iroda munkatársa lett. 1919—1921 között Európa számos országában szervezte a KII nemzeti szekcióit, amiért több helyütt letartóztatták, bebörtönözték. 1921 utóján, visszatérve Bécsbe, ismét a magyar ifjúsági mozgalom problémái kötötték le. Többször kérte, hogy irányítsák magyarországi pártmunkára, de súlyos betegsége miatt a párt vezetői nem tehettek eleget kérésének.

1922 tavaszán az USA-ba utazott, ahol a Kommunista Internacionálé és a helyi kommunisták megbízásából a New Yorkban megjelenő Uj Előre című újságot szerkesztette. Az Uj Előre az emigrációs világ egyetlen magyar nyelvű kommunista napilapja volt ekkor. Noha betegsége mindjobban elhatalmasodott rajta — elhárítva a barátok több pihenésre vonatkozó intelmét — emberfeletti erőt áldozott az amerikai magyarság forradalmi mozgalmának fellendítésére.

Tüdőbetegség végzett vele a New York-i Szent József Kórházban. Hamvait a Magyar Népköztársaság hazahozatta. 1955-ben, halálának harmincadik évfordulóján mélységes kegyelettel temették el a budapesti Kerepesi — ma Mező Imre — úti temető munkásmozgalmi panteonjában.

SVÉD LÁSZLÓ

IRODALOM*

Baktai Ferenc: „Mert gyűlölöm a háborút" Népszava, 1968. október 16. 3. p.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 160—177. p. [Szamos Rudolf elbeszélése, „Az utolsó óra" címmel.]

Lengyel József: Visegrádi utca. Bp., 1962, Szépirodalmi Könyvkiadó. 278 p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1956—1960. ld. névmutató.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962. ld. névmutató.

Sztrókay Kálmánné: Lékai János — John Lassen, a szocialista riport úttörője. Magyar Sajtó, 1972. 11. sz. 346—348. p.

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962. 223—238. p. [Salyámosy Miklós tanulmánya].

* L. J. válogatott írásainak kiadásához (Bp., 1963. Szépirodalmi Könyvkiadó) Illés László írt bevezető tanulmányt.

LENGYEL GYULA

(SZATMÁRNÉMETI, 1888. OKTÓBER 8.—SZOVJETUNIÓ, 1941.)

Tanár, közgazdász, kommunista politikus. Édesapja csődbe jutott kiskereskedő, majd bérkocsisségéd Budapesten, aki hét gyermeket nevelt szűkös és bizonytalan jövedelméből. Tehetséges fiát a család nagy nehézségek közt taníttatta. A négy polgári után lakatosinasnak adták, majd — mikor baleset miatt abba kellett hagyni a szakmát — beíratták a felsőkereskedelmibe. A kitűnő tanuló tanulmányi ideje alatt eltartotta önmagát, így könnyítve a család terhén. Érettségi után magántisztviselő lett, s 1905-ben belépett az MSZDP-be. Kétévi hivatalnokoskodás után beiratkozott a felsőkereskedelmi tanárképzőbe, s 1911-ben matematika és kereskedelmi számtan szakos tanári oklevelet szerzett, majd megnősült. Tehetsége révén azonnal álláshoz jutott, ami abban az időben ritkaságnak számított, s pályakezdésével egyidőben bekapcsolódott a haladó radikális és szocialista pedagógusok mozgalmába. Az első világháború végén kibontakozó forradalmi fellendülés idején egyik úttörője a pedagógusok osztályharcos szervezkedésének. A polgári demokratikus forradalom győzelme után a fővárosi cipő, majd ruházati hivatal megszervezésével jelentős szociálpolitikai mun-

kát végzett, s egyúttal tovább dolgozott a pedagógusok szakmozgalmában. 1919 januárjában belépett a KMP-be s a tanítók szakszervezetének 1919. március 19-i nagygyűlésén már a kommunista pedagógusfrakció vezérszónokaként foglalt állást a nemzetgyűlési választások ellen, a proletárdiktatúra mellett.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után pénzügyi népbiztos, az Osztrák—Magyar Bank kormányzója. Elsőrendű feladata volt a forradalom s végeredményben a magyar állam önálló pénzügyének megteremtése. Varga Jenővel egyik megalkotója volt a tanácsállam véglegesnek szánt gazdasági szervezetének, ő fogalmazta a Népgazdasági Tanács létesítéséről szóló kormányzótanácsi rendeletet. majd alelnöke lett a megalakult tanácsnak. Ügykörébe tartozott a közellátás megszervezése, s ezen belül a Vörös Hadsereg ellátása. A hadseregszervezésben egyébként közvetlenül is résztvett, kezdeményezésére hozták létre a pénzintézetek tisztviselőiből az ún. bankászlóaljat, amely részt vett az északi hadjáratban.

A proletárdiktatúra után feleségével és leányával együtt Ausztriába emigrált, s osztozott az odamenekült elvtársai sorsában: internálták. Kiszabadulása után tevékenyen részt vett a KMP újjászervezésében. Munkatársa volt a KMP Bécsben megjelenő lapjának, a Proletárnak, a KI német nyelvű folyóiratának, a Kommunismusnak, oktatott, pártmunkát végzett a bécsi magyar emigránsok között. 1922-től Berlinben élt, mint az ottani szovjet külkereskedelmi kirendeltség egyik vezetője. Nagy érdeme volt az imperialisták gazdasági blokádját megtörő, Szovjet-Oroszország számára létfontosságú német—szovjet kapcsolatok kiépítésében. Részt vett a berlini magyar kommunista emigráció életében, és dolgozott a párt folyóiratában, az Új Márciusban.

1930-tól a Szovjetunióban élt és dolgozott, mint a Külkereskedelmi Népbiztosság vezető munkatársa. Hivatali munkája mellett tanított a Külkereskedelmi Főiskolán, s kiterjedt szakirodalmi munkásságot fejtett ki szovjet folyóiratokban és egyéb kiadványokban.

1937-ben ismét közvetlenül bekapcsolódott Poll Sándor révén a KMP munkájába, gazdasági, közéleti, politikai tevékenységét azonban már sokáig nem folytathatta. 1937 novemberében letartóztatták, s a törvénysértések áldozata lett.

KENDE JÁNOS

IRODALOM*

Bihari Mór: Lengyel Gyula. Pedagógiai Szemle, 1967. 7—8. sz. 680—691. p.

Kékesdi Gyula: A forradalom katedráján. Lengyel Gyula élete. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó. 180. p.

Kékesdi Gyula: Emlékezés Lengyel Gyulára. Népszabadság, 1968. október 8. 4. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. Bp., 1959. 245—259. p. [Katona Éva és Fábri Ervin tanulmánya „Egy kommunista gazdaságpolitikus arcképéhez" címmel.]

A Tanácsköztársaság közgazdászai. Lengyel Gyula. 1888—1941. Gazdaság, 1969. 1. sz. 78—79. p.

Zsigovits Edit: Arckép egy forradalmárról. Magyar Nemzet, 1968. október 8. 5. p.

* L. Gy. életútjáról Aranyossi Magda írt. A tanulmány L. Gy. válogatott írásainak kiadásához készült. (Bp., 1965. Kossuth Könyvkiadó. 5—76. p.)

Hogyan halt mártirhalált Lévai Oszkár?

Valakinek, társadalmat, emberiséget világos élességgel látó szocialistának, mindig és minden körülmények között az elnyomottakért küzdő kommunista forradalmárnak tudatos mártirhalála, a proletariátus egy előharcosa kivégzésének körülményei fognak itt következni. Száz vörös zászlónál, száz, az örök ellentétet kiabáló adatnál, száz agitátornál, száz fennen elhangzott harcos jelszónál lázítóbb, sirva kiabálóbb, az elnyomottakban nagyobb reményt öntőbb, hogyan halt meg érettük Lévai Oszkár, életerős, egészséges optimizmust sugárzó harminc esztendős forradalmár, aki érettük élt és aki érettük ment derüs léptekkel meghalni.

fajsulyu embe
nője, családta
„Nem értem,
lennétek?" —
minden utolsó
„szépen" megl
lesz.

Másnap,
reggel ujság,
semmit a kivé
ugy huzták az
mint máskor,
cellákban a fo

LÉVAI OSZKÁR

(JÁSZBERÉNY, 1890. JANUÁR 1.—BUDAPEST, 1920. SZEPTEMBER 9.)

Tisztviselő. Édesapja kiskereskedő volt, idősebb testvérei a szakszervezeti mozgalom vezető funkcionáriusai. Ez utóbbi tény határozta meg kapcsolatát a munkásmozgalommal. Érettségi után — 1907-ben — az Országos Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője lett. Egyidejűleg belépett az MSZDP-be is. Az 1910-es években a budapesti kerületi pártszervezetekben végzett mozgalmi munkát. A világháború idején 1915-től tartalékos tisztként harcolt, de rossz egészségi állapota miatt 1918 tavaszán leszerelték. Ekkor megbízták az újjászervezett Közalkalmazottak Szakszervezete titkári teendőinek ellátásával.

A polgári demokratikus forradalom idején, 1918 novemberétől tagja a Budapesti Munkástanácsnak. A Tanácsköztársaság idején bevonult vöröskatonának, s a keleti arcvonalon több városban városparancsnok volt. E megbízatásában a legtöbb időt Cegléden töltötte el, ahol szervezője és irányítója a közvetlen front mögötti terület életének. A júniusi Duna—Tisza közi ellenforradalom alatt Kiskőrös városparancsnoka. Tevékenyen részt vállalt az ellenforradalom leverésében. Júliusban ismét a

szakszervezetben dolgozott. A proletárdiktatúra megdöntése után letartóztatták. Bátran vállalta a kínzásokat, a megpróbáltatást, magáénak vallotta a munkáshatalmat. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék — a munkásság tiltakozó akciója ellenére — halálra ítélte, s kivégezték.

(Képünkön: a Proletár híradása Lévai Oszkár haláláról.)

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 59. p.

Lévai Oszkár búcsúlevelei. Párttörténeti Közlemények, 1956. 2. sz. 159—161. p. [Dokumentumközlés.]

A munkásmozgalom jászberényi mártírjai. Jászberény, 1972. 19—44. p. [Tóth Emőke életrajzi tanulmánya.]

LIGETI KÁROLY

(KISKŐRÖS, 1890. DECEMBER 8.—OMSZK KÖRNYÉKE [SZOVJETUNIÓ], 1919. JÚNIUS 2.)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért és a szovjet állam megszilárdításáért harcoló magyar internacionalisták mozgalmának egyik legnagyobb hatású alakja.

A kiskőrösi kovácsmester fia a polgári iskola elvégzése után munkásként dolgozott. 1908-tól kereskedelmi középiskolában folytatta tanulmányait, leérettségizett és budapesti gyárakban tisztviselősködött. Ebben az időben már részt vett a munkásmozgalomban, tanulmányozta a szocialista eszméket, tagja a vasasszakszervezetnek, az MSZDP-nek, külső munkatársa a Népszavának. Az első világháború a frontra sodorta. A 30. honvéd gyalogezred zászlósának harctéri levelei, versei — egy részük a Népszavában is megjelent — mind tiltakozás a háború ellen. 1916-ban orosz fogságba esett. 1917 februárja Ivanovó-Voznyeszenszkben érte, a bolsevikok egyik fellegvárában. Ligeti kapcsolatot talált velük, s május elsején vezetésével nagy hadifogolytömeg vett részt az internacionalizmus ünnepén. A Kerenszkij-kormány véget vetett itteni forradalmi munkájának, és Szibériába, Omszkba szállította a vörös zász-

lóst. 1917 őszén Ligeti elhagyta a tiszti tábort, s a legénység közt élt, lázított, beszélt „az orosz forradalomról, a mi forradalmunkról, a szocializmusról". 1917 novembere után a bolsevik párt tagja lett, élére állt a hadifogoly szocialisták szervezkedésének. A forradalmi tettek szédületes iramú hónapjai következtek. Rövid idő alatt ezrekre nőtt a hadifoglyok Nemzetközi Szociáldemokrata (1918 májusától Kommunista) Pártja tagjainak száma, s hatókörét Nyugat-Szibéria sok internacionalista hadifogoly-szervezetére kiterjesztette. Sok százan léptek be a vörösgárdista osztagokba. Az eredményekben rendkívüli szerepe volt a szervezet elnökének Ligetinek, aki szóban és írásban hirdette Lenin pártjának igazát, hívta a hadifogoly-proletárokat a szocialista szervezetekbe, a vörösgárdista osztagokba, a szovjethatalom védelmére. A dolgozó hadifoglyok küldötteként az Omszki Munkástanács Végrehajtó Bizottságának tagjává választották. 1918 februárjától a Forradalom című lap szerkesztője. Cikkeket, verseket írt, magyarra fordította, s megjelentette a „Kommunista Kiáltvány"-t. Meggyőző szavait az újság Nyugat-Szibéria határain túl élő magyar hadifoglyokhoz is eljuttatta.

1918 május végén—június elején az antant vezette csehszlovák légió, és más ellenforradalmi erők általános felkelésével szemben — az egymástól elszakított szibériai városok munkás-vörösgárdistái mellett a hadifogoly internacionalisták osztagai vették fel az egyenlőtlen küzdelmet. Ligeti újabb százakat mozgósított. Először Omszktól nyugatra, Marjanovka alatt vívott véres csatát. Június első napjaiban az Omszktól keletre kialakult front egyik parancsnoka. Osztaga (más egységekkel együtt) sikeres harcban nyomult előre Novonikolajevszk (Novoszibirszk) irányában. Az ellenforradalom nyugatról támadó erői június 7-én elfoglalták Omszkot. Ligeti osztaga fedezetlen maradt. A kísérlet, hogy északra kitörve csatlakozzon a szovjet erőkhöz sikertelenül végződött: Kartasevo falunál a fehérgárdisták csapdájába került. Súlyosan sebesülve Ligeti is fogságba esett. Börtönbe vetették és 1919. május 30-án Ligetit kolcsakista hadbíróság elé állították. A vád alapján, több más szibériai bolsevik vezetővel együtt, halálra ítélték. A halált várva is a jövőre gondolt, a győzelemben hitt. „Végrendeletem" című versében az életben maradó harcosokat bátorította:

„Míg lelketekben egy szikra tűz fog égni
Addig mindig előre, vörös magyarok!
S az eredményt ti is el fogjátok érni,
Én is elérem — habár meghalok."

1919. június 2-ről 3-ra virradó éjszaka Ligetit és társait kozák fehértisztek hurcolták ki a börtönből. Többé nem került elő. Kivégzésének helye, sírja ismeretlen.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM*

A. Dunajevszkij: Omszki ballada. Bp. Zrínyi Kiadó. 195 p.

* L. K. válogatott írásai Sziklai Sándor bevezetőjével (5—24. p.) 1957-ben jelentek meg. (Bp., Kossuth Könyvkiadó.)

Józsa Antal—Milei György: A rendithetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968, Kossuth Könyvkiadó. 280 p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1968. ld. névmutató.

Milei György: A legenda hőse. Emlékezés Ligeti Károlyra. Népszabadság, 1970. december 30. 4—5. p.

Pogonyi Antal: Végrendelet. Bp., 1966, Kossuth Könyvkiadó. 260 p.

Terbe Lajos: Az októberi forradalom magyar költő hőse. Kortárs, 1967. 11. sz. 1803—1810. p.

Venckovics-Ligeti Szofia: Ligeti Károlyról. Párttörténeti Közlemények, 1958. 4. sz. 142—164. p. [Visszaemlékezés.]

LŐWENWIRTH MIKLÓS

(BEREGSZÁSZ, 1922. ÁPRILIS 9.—SCHAERBECK [BELGIUM], 1943. MÁRCIUS 15.)

Apja napszámos volt, majd szőlészeti szakember lett, a helyi SZDP baloldalához tartozott. A négygyermekes család 1930-ban a gazdasági válság miatt Belgiumba vándorolt ki. Itt apja gyári munkásként dolgozott, és részt vett az illegális emigrációs baloldali szervezkedésben. Brüsszelben éltek.

Iskolái befejezése után szabóipari tanuló lett, és belépett a ruházati és bőripari dolgozók szakszervezetébe. Később tagja lett az illegális ifjúsági csoportnak, majd 1939-ben az illegális kommunisták magyar csoportjának is.

Amikor a német fasiszták 1940 tavaszán megtámadták és elfoglalták Belgiumot, a Belga KP megkezdte az ellenállás szervezését. Ekkor egyik bátyja, Emil a pártcsoportot szervezte, ő maga pedig átvette az ifjúsági csoport vezetését.

Egy ideig a magyar illegális kommunisták által kiadott Szabadság című lapot terjesztette, majd a brüsszeli magyar század fegyverkezési felelőse lett. Többször vett részt fegyveres támadásokban, amelyekben kitüntette magát. Így hamarosan a század parancsnokhelyettesévé léptették elő a mindössze 19 éves fiút.

1942-ben társaival szétvert egy rexista (belga fasiszták) felvonulást, vonatot siklatott ki. A legfényesebb haditettet 1943. február 7-én, az első ízben közlekedő brüsszel—bécsi gyorsvonat felrobbantásával hajtották végre, amely szabadságra utazó német tiszteket, SS-katonákat és deportálási szakembereket szállított. Az akcióról a belga partizánhadsereg parancsnoka külön napiparancsban emlékezett meg.

Másnap a Gestapo — máig is tisztázatlan körülmények között — elfogta és a Breendock erődbe hurcolták. Itt sem tört meg, míg végül hosszú vallatások és kínzások után 1943. március 15-én Schaerbeekben, a Nemzeti főtéren kivégezték.

1946-ban Lőwenwirth Miklós hadnagy megkapta a legmagasabb belga kitüntetéseket, a Lipót-rend tiszti keresztjét pálmákkal, valamint az 1940-es hadikeresztet pálmákkal, Franciaországtól pedig a hadsereg érdemrendjével díszített háborús keresztet.

A brüsszeli Magyar Értesítő 1947 júniusában így emlékezett meg Lőwenwirth Miklósról: „Az áldozatok között van a mi Lőwenwirth Michelünk, aki ifjúsága minden lelkesedésével, harckészségével szolgálta a szabadság szent ügyét akkor, amikor az már csaknem elveszett."

UJLAKI PÉTER

IRODALOM

Árkus József: A brüsszeli magyar század. Bp., 1964, Zrínyi Katonai Kiadó. 160 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Baktai Ferenc: Akik mertek... Bp., 1970. 7—19. p.

Belgium földjén — népünk szabadságáért. Ifjú Kommunista, 1960. 9. sz. 73—75. p.

Botos János: A partizán hadnagy. Néphadsereg, 1973. március 10. 11. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 61—72. p. [Őri Károly életrajzi tanulmánya. Ld. még: Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 120—123, 246. p.]

Udovecz György: Belgiumi üzenet. Igaz Szó, 1974. 5. sz. 5—6. p.

LŐWY BÉLA

(1895—BUDAPEST, 1919. JÚNIUS 24.)

Középiskoláinak elvégzése után mint magántisztviselő dolgozott. Az első világháború idején bevonult katonának, és tartalékos hadnagyi rendfokozatot ért el. Rangjáról azonban lemondott, lelkesen csatlakozott a háborúellenes forradalmi mozgalomhoz.

Az októberi polgári demokratikus forradalom után mint a 32. gyalogezred katonatanácsának tagja kiváló kommunista szervező és nevelő munkát végzett. A Kommunisták Magyarországi Pártjának 1918 novemberétől tagja és lelkes agitátora, majd a párt katonai bizottságának egyik szervezője lett.

Kommunista tevékenysége miatt 1919 februárjában a KMP vezetőivel együtt letartóztatták, és egy hónapig a Gyűjtőfogházban tartották. A magyar tanácshatalom szabadította ki fogságából.

A Magyar Tanácsköztársaság alatt tagja a budapesti I. kerületi, illetve központi Forradalmi Munkás- és Katonatanácsnak. Belépett a Vörös Hadseregbe és csakhamar az 1. gyaloghadosztály politikai megbízottja lett.

A Tanácsköztársaságra törő ellenforradalmi lázadás idején a 32. vörös gyalogezred

egy szakaszának élén — mint politikai megbízott — a budapesti Ludovika Akadémiához sietett. Az ottani tűzharcban fejlövést kapott, és hősi halált halt.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/B. kötet. Bp., 1960. 314, 328, 672. p.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp., 1962. 104, 144, 215, 328. p.

LŐWY SÁNDOR

(MÁD, 1906. FEBRUÁR 12.—VÁC, 1929. OKTÓBER 27.)

Lőwy Sándor tizenegy éves volt, amikor szülei áttelepedtek Kassára. Már gyerekkorában rendszeresen látogatta a munkásotthont és az ifjúmunkás összejöveteleket. Tizenöt évesen belépett a Csehszlovák Ifjúmunkás Szövetségbe. Hamar feltűnt mint ifi-, szakszervezeti és pártnapi szónok, mint ünnepi előadó. Tizennyolc éves volt, amikor az ifjúmunkás szövetség szlovákiai titkárának választották. Több népgyűlési beszéde miatt eljárás indult ellene. Ekkor a párt kiküldte a berlini magyar pártiskolára. A tanfolyam befejezése után, 1926 májusában mint a párt egyik legnagyobb ígéretét a KMP KB Budapestre küldte, ahol hamarosan a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének és a Magyarországi Szocialista Munkáspárt fiatal munkásalosztályának titkára lett. E kettős feladatát kiválóan látta el; a magyar ifjúmunkások legjobbjait szervezte, nevelte, irányította a KIMSZ-ben és legálisan az MSZMP ifjúmunkás-alosztályában. Mint KIMSZ KB titkára tagja volt a KMP KB-nak is. Részt vett a KMP KB 1926. évi nagy jelentőségű bécsi plénum ülésén. Szervezői munkája folytán egymás után alakultak az MSZMP fiatal munkásalosztályának csoportjai

Salgótarjánban, Szegeden, Debrecenben, Szolnokon, Tatabányán, Pilisvörösvárott, Nyíregyházán, Pécsett és környékén.

1926 decemberére képviselő-választást írtak ki az országban. A párt Lőwy Sándorra bízta az ifjúmunkások irányítását a választási harcokban. 1926 őszére megerősödött a KMP és a KIMSZ: az MSZMP népszerűsége pedig ugyancsak megnövekedett a tömegek között, városban és falun egyaránt. A kommunisták üldözése erre fokozódott. A rendőrség felkészült az MSZMP letörésére. 1927 februárjában sok kommunistát letartóztattak, közöttük Lőwy Sándort is. Tizenhét napon át vallatták, de semmiféle kínzással nem tudták vallomásra bírni. A statáriális tárgyaláson a vádlottak, minden terror ellenére, leleplezték a rendőrség vallató módszereit. A világ haladó közvéleményének nyomására a kormány meghátrált, és a kommunisták pörét rendes bíróság elé utalta.

1927 novemberében pörük tárgyalásán a vádlottak kinyilvánították hűségüket a tízéves fennállását ünneplő Nagy Októberi Szocialista Forradalom mellett.

Lőwy Sándort három és fél évi börtönre ítélték. Büntetését Vácon töltötte. A börtönből kicsempészett és a Kassai Munkásban megjelent írásai (vers és próza) tanúsítják tehetsége továbbfejlődését. 1929 októberében, az ország összes fegyintézeteiben uralkodó rettenetes állapotok miatt, a politikai foglyok éhségsztrájkba kezdtek. Az éhségsztrájk letörésére a váci fegyházban mesterséges táplálással kínozták a foglyokat. Ebbe a kínzásba halt bele, iszonyatos kínok között Lőwy Sándor.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1968. 52—58, 266—267. p.

Gellért László: Ifjú mártirjaink. Bp., 1960. 5—25. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 111—132. p. [Mészáros Ferenc elbeszélése „A hetedik napon" címmel.]

Lőwy Sándor. Ifjú Kommunista, 1966. 8. sz. 22. p.

Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúmunkás-mozgalomra. 1900—1944. Szerk. Lányi Ernőné. Bp., 1969. 94—98. p. [Betlen Oszkár visszaemlékezése.]

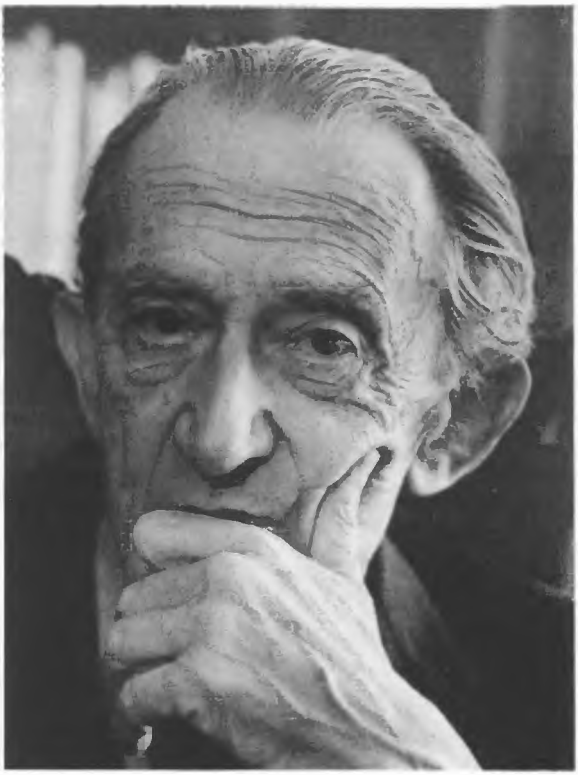

LUKÁCS GYÖRGY

(BUDAPEST, 1885. ÁPRILIS 13.— BUDAPEST, 1971. JÚNIUS 4.)

Kommunista filozófus, teoretikus, Kossuth-díjas egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

A nagypolgári családból származó ifjú eszmélésétől kezdve át akarta törni osztálya korlátait: lázadt a hivatalos Magyarország, annak minden intézménye ellen. A századforduló haladó mozgalmainak — Thália Társaság, Társadalomtudományi Társaság, Huszadik Század, Jövendő című folyóirat — részese, illetve szervezője volt. Később a Nyugatnak, Renaissance-nak, a Szellem című folyóiratoknak tanulmányírója, szerkesztője lett.

Saját vallomása szerint: már ekkor „túl akart lenni" a polgári radikalizmuson, de kora szociáldemokrata nézetei — különösen Kautskyé — nem vonzották eléggé. A konzervativizmus, elmaradottság, a kapitalista és dzsentroid környezet elleni lázadásként eleinte a francia szindikalista eszmékben látta kora megváltoztatásának biztosítékát. Szabó Ervin hívta fel figyelmét Sorelra. Szocialista, filozófiai érdeklődését Ausztriában Georg Simmel szemináriumai kötötték le — ahol Nietzsche,

Schopenhauer, de főleg Kant „modernizálása" volt soron —, majd Max Weberen keresztül Hegel, s innen Marx tanulmányozásáig jutott.

Hazai viszonylatban Ady legkorábbi méltatói között találjuk, úgyszintén felfigyelt Móricz Zsigmond társadalmi-kritikai tevékenységére, valamint a „Holnap" című antológia köré csoportosuló új hangot megütő költőkre. Tanulmányai, kritikái mellett a különböző irodalmi műfajokról — így pl. a drámáról és regényről — könyvei jelentek meg.

Az egyetem elvégzése után Olaszországban és Németországban, valamint Ausztriában tett tanulmányútjain megismerkedett kora legjelentősebb művészi és politikai áramlataival. Az első világháború előtti és alatti évek szellemi világnézeti változást hoztak a harmincév körüli Lukács György életében. Egy világválság közepette ment át „egyik osztályból a másikba" s ez a tény nem kis ellentmondással járt. Így pl. a marxizmus elsajátítása és Lukács politikai aktivizálódása erősen idealista etikai platformon jött létre.

Az orosz októberi forradalom nyitott számára is perspektívát, hiszen addigi tanulmányai — éppen az imperializmus ellentmondásainak kiéleződése miatt és a lenini forradalomelmélet alkalmazásának hiányában — inkább utópisztikus kiutat mutattak. (Lásd „A regény elmélete" című munkáját).

A Magyarországi Tanácsköztársaság elméleti, szellemi előkészítése is magánhordta ezeket a jegyeket, de Lukács nézetei egyre inkább a proletárforradalom szükségességének felismeréséből fakadtak.

Az 1918 októberében lezajlott polgári forradalom vezérkarában Lukács György már tudatosan vállalt politikai szerepet, éppen annak érdekében, hogy a Magyar Nemzeti Tanács kül- és belpolitikáját, döntéseit a magyar proletariátus érdekében „balra tolja". A Szabadgondolat című folyóiratban, 1918 végén megjelent cikke a Taktika és etika még az egyéni emberi választás eshetőségeit mérlegeli, de néhány hónap múlva a forradalmi gyakorlat a proletárdiktatúra szükségességéről győzi meg. 1918 dec.-ben lépett be a KMP-be. Az 1919-es februári letartóztatások után, a párt újjászervezése révén a KB tagja és a Vörös Ujság egyik szerkesztője lett.

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosaként olyan intézkedéseket, elgondolásokat valósított meg, melynek értelmében a kultúra, az irodalom, a művészet döntően a dolgozó nép közkincse lett. Vezetésével többek között létrehozták a Tudományos Elméleti Társaságot, állami kezelésbe vették a műkincseket, államosították a színházakat, mozikat, az írói, a művészi direktóriumokban hazánk legjelesebb írói, kritikusai, művészei foglaltak helyet.

Májusban—júniusban részt vett a Vörös Hadsereg egyik hadosztályának politikai munkájában, valamint élelmezésének biztosításában, s végül a harcokban is.

A Tanácsköztársaság megdöntése után néhány hónapig itthon maradt, s illegalitásban próbálta az elszakadt pártkapcsolatokat újrateremteni. 1919 decemberében Bécsbe emigrált, s ott élt 1929-ig. Mint az ideiglenes KB tagja részt vett a KMP újjászervezésében és a Kommunista Internacionálé ideológiai munkájában. A Kommunizmus című folyóirat elméleti, politikai vonalának egyik kidolgozója. Akkori nézeteire a világforradalomban bízó, annak közeli győzelmére számító ún. messianisztikus magatartás volt jellemző. Lenin kritikája után (1920) felülvizsgálta szektás nézeteit — pl. a parlamentariánizmus teljes elutasítása —, és sor került a lenini történelmi, társadalmi elemzés alaposabb elsajátítására. E korszak (1918—1922) eszmei kérdő-

jeleit próbálta megválaszolni, önmaga és a marxizmus lényegét megérteni akarók számára az 1922-ben befejezett, s az igen nagy vitát kiváltott Geschichte und Klassenbewusstsein (Történelem és osztálytudat) című tanulmánykötetében.

Közel egy évtized gyakorlati politikában eltöltött időre volt szüksége — írta 1933-ban —, hogy a marxista—leninista elméletet reálisan alkalmazhassa. A Landler-csoport világosabb helyzetelemzése hozzásegítette a húszas évek közepétől Lukácsot is, hogy a problémákat mind a magyar pártmunka terén, mind a Komintern előtt álló politikai és ideológiai feladatok viszonylatában helyesebben lássa. Az MSZMP 1925-ös programjának kidolgozásában, a magyar kommunista mozgalom szövetségi politikájának létrehozásában Lukács nagy szerepet játszott. Ugyanebben az irányban hatott a 100 % című folyóirat 1927-ben történt megindítása, melynek egyik fő szervezője és vezető ideológusa lett. Számos tanulmánya, cikke jelent meg álnéven ebben a folyóiratban éppúgy, mint a magyar nyelvű Párisi Munkásban és számos kommunista organumban a húszas évek közepén és végén. 1926—1929-ben tagja volt a Külföldi Bizottságnak, 1929-ben több hónapon át Budapesten a KB illegális Titkárságának is vezetője volt. A Blum-tézisekben (1929) Lukács felmérte a legalitásra berendezkedő magyar munkáspárt elvi-politikai lehetőségeit, valamint azoknak a haladó köröknek az erejét, mozgását, akik a demokráciáért, a köztársaságért hajlandók a reakció ellenében kiállni. E tézisek fordulópontot jelentettek a szerző nézeteiben, de az akkori politikai elképzelésekkel ütköztek, s így Lukácsnak a magyar pártmunkából való kikapcsolását eredményezték. 1930 január—márciusban még tevékenyen részt vett a KMP II. kongresszusán, egyebek között a tézisek kidolgozásában is, az új Központi Bizottságba azonban már nem választották be.

1930-tól munkatársa lett a Marx—Engels—Lenin Intézetnek. 1931—1933 között Németországban, a német kommunista írócsoport vezetőjeként dolgozott. 1933-ban a Szovjetunióba emigrált, ahol irodalomkritikai, filozófiai tevékenységet folytatott, különböző folyóiratokban publikált, és szerkesztőségi munkát végzett.

1938-ban újra tevékenyen bekapcsolódott a KMP munkájába, többek között a népfrontpolitikát képviselő Új Hang folyóirat szerkesztési és ideológiai-politikai tevékenységébe.

1945-ben tér haza. 1946-tól az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán egyetemi tanárként előadásokat tartott. 1946—1950 között egyik szerkesztője a Fórum című folyóiratnak. 1949-től az MTA tagja, a nemzetközi békemozgalom egyik kezdeményezője, a Béke-világtanács tagja (1949—1957). 1949-ben Révai József és Rudas László a pártsajtóban elítélték Lukácsnak a pártos irodalomról és a szocialista realizmusról kifejtett nézeteit. Ettől kezdve visszavonult az irodalmi és kulturális politika teréről, és oktatási, illetve kutatómunkát folytatott. 1956-ban a Nagy Imre-kormány közoktatásügyi minisztere, 1956-tól 1967-ig nem tagja, majd 1967-től ismét tagja a pártnak. 1958-ban nyugdíjba ment, élete egyik fő művén, „Az esztétikum sajátossága" című kétkötetes könyvén dolgozott (1965). A hatvanas években számos könyve, tanulmánya jelent meg mind Magyarországon, mind külföldön. Filozófiai, esztétikai munkásságáért több ország Tudományos Akadémiája dísztagjává fogadja. 1970-ben Geothe-díjjal tüntették ki.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM*

Bizám Lenke: Lukács György esztétikájáról. Magyar Filozófiai Szemle, 1971. 3—4. sz. 456—471. p.

Az európai sajtó Lukács Györgyről. Nagyvilág, 1970. 6. sz. 913—915. p.

Hermann István: A történelem tükre. Lukács György emlékére. Nagyvilág, 1971. 8. sz. 1269—1271. p.

„Jöjj el, szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1967. 403—439. p. [Hermann István: Lukács György fejlődése „A regény elméleté"-től a realizmus elméletéig.]

Hermann István: Lukács György gondolatvilága, Bp., 1974, Magvető. 416 p.

Kenyeres Zoltán: Lukács György és a magyar kultúra. Kritika, 1970. 12. sz. 1—10 és 1971. 3. sz. 4—15. p.

Kenyeres Zoltán: Lukács György útja a forradalomig. Kritika, 1965. 10. sz. 41—46. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. Kossuth Könyvkiadó. 256 p.

Tertulian, Nicolae: Lukács György szellemi fejlődése. Magyar Filozófiai Szemle, 1970. 3—4. sz. 401—426. p.

Vitányi Iván: Lukács György esztétikája és a zeneesztétika. Valóság, 1968. 4. sz. 54—64. p.

NEKROLÓG ÉS MÉLTATÁS:

Lukács György. (1885—1971). Népszabadság, 1971. június 6. 3. p.

Lukács György emlékezete Új Írás, 1971. 8. sz. 4—19. p. [Tőkei Ferenc, Szabolcsi Bence, Kenyeres Zoltán írásai, Kovács András interjúja L. Gy.-el.]

Köpeczi Béla: Lukács György emlékezete (1885—1971). Helikon, 1971. 2. sz. 123—124. p.

Fenyő István: Lukács György (1885—1971). Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 4. sz. 539—541. p.

* L. Gy. összes műveinek kiadásában jelent meg a „Történelem és osztálytudat" (Bp., 1971, Magvető). 1969-ben adta ki a Gondolat Könyvkiadó L. Gy. válogatott esztétikai tanulmányainak gyűjteményét „Művészet és társadalom" címmel, továbbá a válogatott világirodalmi tanulmányok két kötetét „Világirodalom" címmel. Válogatott tanulmányokat tartalmaz a „Magyar irodalom — magyar kultúra" című kötet (Bp., 1970, Gondolat), válogatott filozófiai tanulmányokat az „Utam Marxhoz" két kötete (Bp., 1971, Magvető). L. Gy. válogatott műveinek kiadásában jelent meg az „Adalékok az esztétika történetéhez" című munka 1972-ben, két kötetben (Magvető).

LUKÁCS LÁSZLÓ

(SZOMOLNOKHUTA, 1906. MÁRCIUS 31.—BOR, 1944.)

Középiskolai tanulmányai után Olaszországban a bolognai orvosi egyetem, majd a bölcsészkar, Párizsban a Sorbonne hallgatója. Itt tagja lett egy antifasiszta szervezetnek, az Emberi Jogokat Védő Ligának. 1925-ben tért haza Budapestre; belépett az MSZDP-be, és a baloldali ellenzékhez csatlakozott. Több európai nyelvet beszélt; írásait a Nyugat közölte. Mint idegen nyelvű levelező dolgozott.

1928-tól 1930-ig az Ascher Oszkár vezette nyomdász-szavalókórus tagja és szervezője volt.

Harcos magatartására felfigyelt az illegális kommunista párt, amelynek 1930-ban tagja lett. Sallai Imre mellett részt vett a Kommunista című illegális pártlap szerkesztésében, magyarra fordította az Internationale Presse Korrespondenz cikkeit.

A harmincas évek elején vezetője a MOSZ illegális kommunista csoportjának, titkára Budapest északi kerületének, Angyalföldnek. 1935-ben országos titkára a Vörös Segélynek is.

Lukács Lászlót 1936 januárjában letartóztatták, megkínozták, majd másfél évi

börtönre ítélték. 1940-ben újra elfogták. Szabadulása után nem kapott állást, igen nehezen élt a rendőrség állandó zaklatása miatt. A fasizmus ellen 1943-ban kibontakozó irodalmi és kulturális mozgalom egyik szervezője volt. Sok verset, novellát írt ebben az időben, és fordított is. Írásait a Népszava, a Nyugat, a Magyar Nemzet és a Magyar Csillag közölte.

Lukács László, akiben az érzékeny lelkű költő az aktív forradalmárral párosult, a bori munkatáborban hunyt el 1944 nyarán.

ARANYOSSI MAGDA

IRODALOM*

György István: Halálraítéltek. Bp., 1957. 240 p. [Irodalmi feldolgozás.]

Illés László: Lukács László születésének 60. évfordulójára. Népszabadság, 1966. március 31. 8. p.

Mátyás Ferenc: Irodalmunk feltáratlan népfronthagyományaihoz. Emlékezés Lukács Lászlóra. Magyar Nemzet, 1974. április 23. 8. p.

Pándi Pál: Lukács László. Kortárs, 1959. 2. sz. 243—256. p. [A fenti tanulmányt ld. még: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962. 469—482. p. Elsüllyedt irodalom? Bp., 1963. 15—45. p. Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Bp., 1967. 289—301. p.]

* A L. L. összegyűjtött verseit, műfordításait és válogatott prózai írásait tartalmazó „Leejtett furulya" című kötetet (Bp., 1959, Szépirodalmi Könyvkiadó) Pándi Pál fentebb idézett tanulmánya vezeti be (6—24. p.). L. L. életművének bibliográfiáját Vasvári István készítette el. (Nyolc magyar mártír költő. Bp., 1967. 53—64. p.)

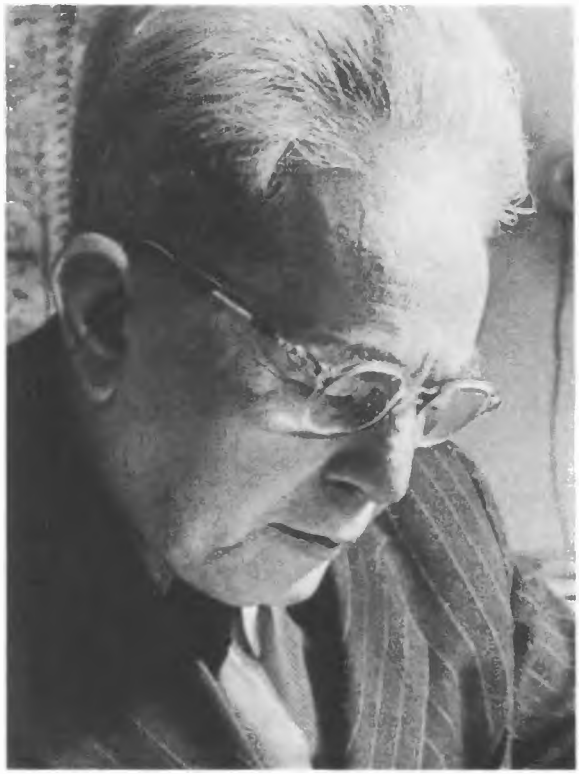

MADARÁSZ EMIL

(NAGYSZENTMIKLÓS, 1884. NOVEMBER 12.—BUDAPEST, 1962. FEBRUÁR 18.)

Madarász Emil a Népszava munkatársaként kezdte pályáját 1906-ban. Forradalmi hangulatú cikkeket és verseket írt. Mint riporter bepillanthatott a nagyvárosi élet mélységeibe. 1908-ban belépett a szociáldemokrata pártba. A világháborúban be kellett vonulnia. Sebesülése után a hátországba került. Az őszirózsás forradalomban a Katonatanács tagja lett. 1919-ben belépett a kommunista pártba. A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben politikai megbízottként szolgált.

A munkáshatalom megdöntése után Bécsbe emigrált. 1923-tól Moszkvában élt, ahol a Proletár Írók Szövetségében tevékenykedett. Forradalmi versei a szovjet és más külföldi magyar nyelvű sajtóban jelentek meg.

A felszabadulás után hazatért és az akkor megalakult Irodalmi Alap elnöke lett.

A magyar irodalomban jóformán csak 1945 után foglalta el méltó helyét. Egyik legismertebb elbeszélő költeménye Csihajda Pálról, a matrózról szól, aki mialatt elvtársaival védi a belső ellenségtől fenyegetett proletárhazát, megszervezi bajtársai számára az iskolát:

„Mikor Lenin a zászlót kézbe adta,
Vörösök — mondta — drága emberek,
Első parancs a revolucióban:
Tanulj tovább, s fogd a fegyvered!"

A másik hosszabb elbeszélő költeménye, a „Megy a csendőr Csorba után" című, Csorba Máriának, a hős kommunista asszony életének egy epizódját dolgozta fel.

Madarász Emil műveiből a Tanácsköztársaság pár hónapjának dicsősége, szinte legendássá vált hősiessége árad. Sok verse sötét színekkel festi az ellenforradalom borzalmainak időszakát.

Hadd álljanak itt Madarász Emil sorai a Tanácsköztársaságról:

Tizenkilences
Forró kikeletnek
Te voltál rügyző
Reménye, hite,
Éle, acélja
Harci fegyverünknek,
És tisztasága,
Nagy becsülete.

Munkásezredek
Zúgó rohamában
Ott izzott, gyújtott
Lenin zászlaja,
Ott lelkesített
Lenin szikla-pártja,
Lenin pártjának
Szárnyaló szava.

KELEN JOLÁN

IRODALOM*

Bölöni György: Magyarság-emberség. Bp., 1959. 282—289. p.

A forradalom lírikusa. Madarász Emil születésének 90. évfordulójára. Népszabadság, 1974. november 12. 4. p.

Illés Béla: Ahogy a kortárs látta. Bp., 1961. 243—249. p.

Sztrókayné Mándi Teréz: Madarász Emil újságírói munkássága. Magyar Sajtó, 1964. 11. sz. 345—347. p.

NEKROLÓG

Illés Béla: Madarász Emil (1884—1962). Népszabadság, 1962. február 20. 3. p.

Madarász Emil. Népszava, 1962. február 20. 2. p.

Lányi Sarolta: Madarász Emil (1884—1962). Kortárs, 1962. 4. sz. 617—618. p.

Földeák János: Madarász Emil (1884—1962). Élet és Irodalom, 1962. 8. sz. 3. p.

* Bölöni György idézett írása M. E. életéről és munkásságáról a „Tegnap és tegnapelőtt" című poémakötet előtt is megjelent. (Bp., 1955. 5—11. p.)

A költő verseinek 1947-es kiadásához — „Versek 1905—1947" — Hegedüs Géza írt előszót.

MADZSAR JÓZSEF

(BUDAPEST, 1876. MÁRCIUS 12.—KOTLASZ [SZOVJETUNIÓ], 1944. SZEPTEMBER.)

A nagykárolyi postamester fia hosszú utat tett meg, amíg tudatos forradalmárrá, a magyar munkásmozgalom vezető egyéniségévé érett. Kitűnő eredménnyel piarista gimnáziumot végzett, majd a Budapesti Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1901 és 1905 között Árkövy Józsefnek, a modern fogászat hazai megteremtőjének klinikáján dolgozott mint tanársegéd. 1902-ben Salamon Henrikkel Stomatológiai Közlönyt indított, és szájsebészeti kutatómunkát folytatott.

Kezdetben sógorának, Jászi Oszkárnak polgári radikális táborához tartozott, de termékeny kapcsolat fűzte az MSZDP baloldali mozgalmainak szellemi és erkölcsi ösztönzőjéhez, Szabó Ervinhez is. Ez a barátság segítette marxista műveltségének megszerzésében. Útmutatásai alapján sajtó alá rendezte Marx és Engels műveinek első magyar válogatását, amely 1905-ben jelent meg. Tanulmányozta a darwinizmust, és írásaival, előadásaival sokat segített Darwin életművének hazai megismertetéséhez. Alapító tagja volt az Alkoholellenes Munkásszövetségnek, aktív előadója a Társadalomtudományi Társaságnak, szemleírója a Huszadik Századnak.

1911-ben feladta jól jövedelmező rendelőjét, és a könyvtárügy szolgálatába állt. Szabó Ervin oldalán nagy munkát végzett a fiókkönyvtár-hálózat kiépítésében és a racionális katalógusrendszer megteremtésében. Ismereteit külföldi tapasztalatokkal egészítette ki. Az első világháború éveiben tevékenységének gerincét képezte az anya- és csecsemővédelem országos megszervezéséért folytatott küzdelem. 1915 nyarán megalakult a Stefánia Szövetség, amelynek létrehozásáért nagyon sokat tett. Munkásságának elismeréseként 1917-ben a Budapesti Tudományegyetem orvoskarán társadalomegészségtanból magántanárrá képesítették. Gyakori előadó volt a Galilei-körben, s több ismeretterjesztő könyvecske írójaként vált ismertté.

A polgári demokratikus forradalom a katonai leszerelés egészségügyi tennivalóit bízta rá, majd 1919 februárban mint államtitkár az egészségügy újjászervezésének feladatát kapta. A Magyar Tanácsköztársaság törekvéseit is legjobb tudásával támogatta: a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság egészségügyi főcsoportjának vezetője és a Vörös Hadsereg egészségügyi felügyelője volt. Tevékenységéért a proletárhatalom megdöntése után felelősségre vonták, tisztségeitől és egyetemi katedrájától megfosztották. A zaklatások, gyakori letartóztatások nem félemlítették meg. Segítette az ellenforradalom üldözötteit, míg végül 1921-ben ő maga is Ausztriába, majd Jugoszláviába emigrált, s csak 1924 májusában, hároméves kényszerű távollét után érkezett vissza Magyarországra. Az orvosi gyakorlattól eltiltották. Lexikonok szerkesztésében vett részt, és itt szerzett tapasztalatait hasznosította a marxista szemléletű Társadalmi Lexikon összeállításánál, amely 1928-ban jelent meg.

Előadásait legszívesebben munkáshallgatók előtt tartotta, gyakran megfordult a szakszervezetekben, a munkáskultúr- és sportegyesületek rendezvényein. Szoros elvtársi kapcsolatok fűzték Stromfeld Aurélhoz. Együtt szervezték meg az MSZDP Rendező Gárdáját, majd Stromfeld halála után ő irányította a párt baloldali ellenzékét. 1927-ben az illegális KMP tagja lett.

1931-ben kommunista tevékenysége miatt az MSZDP vezetősége kizárta a pártból. Élharcosa volt az illegális párt eszmei befolyása alatt álló Egyesült Szakszervezeti Ellenzéknek. 1931 és 1933 között Sándor Pállal együtt a KMP legálisan megjelenő tudományos marxista folyóiratát, a Társadalmi Szemlét szerkesztette, mígnem 1933-ban a szerkesztőség munkatársait letartóztatták. A bíróság több hónapi pereskedés után végül egyéves börtönbüntetéssel sújtotta, 1935-ben azonban a párt segítségével sikerült büntetése elől előbb Csehszlovákiába, majd a Szovjetunióba emigrálnia. A moszkvai rádió magyar nyelvű adásaiban gyakran hallhatták hangját.

1938 tavaszán letartóztatták, és hamis vádak alapján tíz évre ítélték. Szabadulását nem érte meg.

LÁNG PÉTER

IRODALOM*

Kárpáti Endre: Emlékezés Madzsar Józsefre. Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 176—194. p.

Lázár Vilmos: Madzsar Józsefről szólva. Valóság, 1968. 9. sz. 70—78. p.

Sándor Pál: Madzsar József. Valóság, 1971. 5. sz. 42—52. p.

Szigeti Györgyné: Madzsar József. Bp., 1959, Medicina. 56 p.

* M. J. válogatott írásai előtt (Bp., 1967, Akadémiai Kiadó) Kárpáti Endre átfogó tanulmányát találjuk M. J. életéről és tevékenységéről (9—139. p.).

MAGYAR LAJOS

(ISTVÁNDI, 1891. NOVEMBER 25.—SZOVJETUNIÓ, 1940. JÚLIUS 17.)

Kiváló újságíró, forradalmár, diplomata és tudós volt, akitől tanárai azt remélték, hogy az igen sokoldalú diák a matematikát, a filozófiát, vagy az irodalmat választja majd élethivatásának, de életútja másként alakult.

Édesapja kereskedő volt, de csődbe jutott, később mint tisztviselő dolgozott. Magyar Lajos iskoláit Pécsett végezte. Az iskola elvégzése után a pécsi jogi líceumba iratkozott, s emellett egy ügyvédi irodában vállalt gyakornoki állást. 1910-ben otthagyta az egyetemet, a jogi pályát, és az akkor Pécsett megjelenő radikális ellenzéki lapnál, a Pécsi Hirlapnál lett főmunkatárs.

Ettől kezdve élete összefonódott a publicisztikával. 1912-től belső munkatársa a fővárosi Világ című lapnak, majd a belpolitikai rovat vezetője, de már ekkor írt a külpolitikai és közgazdasági rovatokba is. 1912-ben Bölöni Györggyel közösen megírták a „Háborús Balkán" című könyvet, amely a sajtóban igen jó kritikát kapott. A világháború kitörése után mint haditudósító dolgozott a hadseregfőparancsnokság sajtóhadiszállásán. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején tagja volt a Nemzeti Tanácsnak.

A Tanácsköztársaság idején a Népszavánál dolgozott. Vezetője a Szocialista-Kommunista Ujságírók Egyesülete direktóriumának. A proletárdiktatúra megdöntése után 1919. augusztus 20-án letartóztatták. Perét 1920. január 27—30 között tárgyalták, és 10 évre ítélték. Ült a Gyűjtőfogházban, a szegedi Csillagbörtönben. A KMP-nek 1919-től volt tagja, de csak börtönévei alatt vált meggyőződéses kommunistává. A börtönben megtanult oroszul. 1922 februárjában fogolycsere útján került a Szovjetoroszországba. Egyike volt azoknak, akik a leghamarabb beilleszkedtek a szovjet életbe. A ROSZTA-hoz (Rosszijszkoje Telegrafnoje Agentsztvo — Orosz Távirati Iroda) került, de emellett részt vett a magyar klub munkájában is. 1922-ben belépett az OK(b)P-be. Még ebben az évben az amerikai Uj Előre kiadásában megjelent „Mária Nosztra" című könyve. Egyik alapítója volt a Munka és Tudás könyvtársorozatnak. 1923-ban, mint a ROSZTA tudósítóját, küldték Berlinbe. Gyakran megfordult Bécsben is. Részt vett a Német Kommunista Párt munkájában. Cikkei megjelentek a Rothe Fahneban és az Inprekorrban. 1924-ben visszahívták Moszkvába, és a ROSZTA utódjánál a TASZSZ-nál (Telegrafnoje Agentsztvo Szovjetszkovo Szojuza — a Szovjetunió Távirati Irodája) dolgozott. Kitűnő nyelvtudását — több nyelven beszélt — igen jól kamatoztatta a nemzetközi kommunista mozgalomban, hosszabb-rövidebb ideig szinte minden közép-európai országban megfordult. 1926-ban Kínába küldték, először Hongkongba, majd Sanghajba a szovjet konzulátus sajtófőnökeként. Ott tartózkodását felhasználta arra, hogy tanulmányozza Kína történetét — ezen belül is igen érdekelte az ország mezőgazdasága. Amikor 1927. november 7-én az orosz fehérgárdisták megtámadták a sanghaji konzulátust, Magyar Lajos bátran, fegyverrel a kézben harcolt, szervezte az épület védelmét. 1928-ban tért vissza Moszkvába, és a Nemzetközi Agrárintézetben dolgozott, mint a keleti osztály vezetője. Tagja volt 1929—1931 végéig a magyar nyelven megjelenő Sarló és Kalapács szerkesztő bizottságának. 1929-től a Komintern Keleti Titkárságán a közel-keleti osztály vezetését bízták rá. Ebben a beosztásban tevékenyen vett részt a Kínai Kommunista Párt VI. kongresszusának előkészítésében, főleg az agrárkérdésekkel kapcsolatos határozatok kidolgozásában. Kínán kívül igen sokat foglalkozott közép-keleti, főleg Indiát és Iránt érintő problémákkal is. Több könyvet írt Kínáról, különösen érdekelte az ország mezőgazdasági szerkezetének története. Ezekben az években számos tanulmánya, könyve, cikke látott napvilágot tudományos folyóiratokban, a Pravdában és másutt. Előadója volt a Szun Jat-szen-ről elnevezett egyetemnek, és vezetője a Vörös Professzurán a politikai, gazdasági és a történelmi tanszéknek. Tanított a Lenin-iskolán is. 1930-ban a moszkvai tanács tagjává választották.

A fasizmus előretörésével, a háborúellenes mozgalmak erősödésével igen sok külföldi megbízatást kapott a KI-től. Hitler hatalomra jutása utáni napokban Berlinbe küldték, majd ugyancsak a harmincas évek elején Párizsban dolgozott. 1928-tól a KI Végrehajtó Bizottságának szinte minden ülésén ott volt. Részt vett a KI VI. kongresszusán és annak programjának kidolgozásában.

1934. december 30-án koholt vádak alapján letartóztatták, a törvénysértések áldozata lett.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM*

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

„... Az osztályharc alapján..." Hetvenöt éve született Magyar Lajos. Népszabadság, 1966. november 25. 7. p.

Péchy Blanka: Regény. Bp., 1963. Magvető. 617 p. [Költött névvel Magyar Lajosról.]

Polonyi Péter: Magyar Lajos útja a Tanácsköztársaságtól a kínai forradalomig. Népszabadság, 1971. január 12. 6. p.

* M. L. publicisztikai és elméleti munkáiból 1966-ban gyűjteményes kötet jelent meg „Késői tudósítások" címmel (Bp., Kossuth Könyvkiadó). A művet Péchy Blanka életrajzi tanulmánya vezeti be (5—14. p.).

MAGYAR LÁSZLÓ

(KESZTHELY, 1925. SZEPTEMBER 3.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 23.)

Munkáscsaládból származott, édesapja hentessegéd volt. Kétéves korában teljesen árván maradt. Ettől kezdve rokonai tartották el. A 6 elemi iskolai osztály elvégzése után Budapesten cipésztanonc lett. Tanuló évei nagy szegénységben teltek, eltartóinak arra a kevés pénzre is szükségük volt, amit mint kifutó keresett. 1942-ben cipészsegéd lett, s belépett a Bőripari Munkások Szövetségének ifjúsági csoportjába. A felszabadulás 1945. január 6-án Kispesten érte. Ugyanez év tavaszán tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak. Ezt követően is a szakmájában dolgozott 1949. április 1-ig, amikor tényleges katonai szolgálatra vonult be a BM határőrség állományába.

A szerény, fegyelmezett, a közös ügyért bátran harcolni tudó katona hamarosan alapszervezeti párttitkár lett. Kiváló magatartására, munkájára parancsnokai felfigyeltek, és 1950-ben a Petőfi politikai tisztképző akadémiára küldték. Annak elvégzése után főhadnagyi rendfokozatban a belső karhatalomnál zászlóalj politikai tiszt. Később a Karhatalmi Parancsnokság pártbizottságának titkárává választották. Ezt követően alakulatánál a párt ellenőrző bizottságának titkára. Rövid idő múlva ismét

iskolára vezényelték. 1952-ben a minden körülmények között példát mutató kommunista tisztet századossá léptették elő. 1953-ban Magyar Lászlót kinevezték a szombathelyi belső karhatalmi ezred parancsnokának politikai helyettesévé. Munkatársai, beosztottai nemcsak mint magasabb rendfokozatú tisztet becsülték, hanem a bátor kommunistát és igaz barátot is szerették benne.

1956 tavaszán, őrnagyi előléptetését követően Budapestre helyezték, és a Belső Karhatalmi Hadosztály pártbizottságának titkára lett. E beosztásban teljesített szolgálatot az 1956. évi októberi ellenforradalomig. Fegyelmezett magatartásának, lelkes szavainak mindig nagy hatása volt a tisztekre, tiszthelyettesekre, harcosokra. A Szamuely-laktanyában érte a hír, hogy a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületét ellenforradalmárok, hangoskodók tömege vette körül, és a szomszédos házak padlásáról lövések dördültek. Magyar László számos harcostársával együtt a Rádió védőinek segítségére sietett. Úgy gondolta, hogy őszinte, meggyőző szavakkal le lehet csillapítani a fellázított, fegyverekkel is rendelkező tömeget. Kiment az épület kapuja elé, beszélni kezdett, hogy távozásra bírja az összegyűlteket, azonban egy ellenforradalmár pisztolygolyója kioltotta életét. Halála után alezredessé léptették elő, Vörös Zászló Érdemrenddel és a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel tüntették ki.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. Bp., 1957. 132. p.

Magyar László (1925—1956). Vasi Fiatalok, 1967. június. 3. p.

Németh Gabriella: Nem felejtjük el! Vas Népe, 1957. március 31.

MAJOR FRIGYES

(SZOMBATHELY, 1900. MÁJUS 20.—PÁRIZS, 1963. NOVEMBER 23.)

Apja, a tízgyermekes család eltartója kereskedelmi alkalmazott volt. Major Frigyes a kereskedelmi érettségi után egy bankban szerzett gyakornoki állást. Alig tizennyolc évesen behívták katonának. Tartalékos tiszti iskola után az olasz frontra került, 1919 januárjában leszerelt. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg századparancsnoka, Miskolc visszafoglalásánál, majd a tokaji fronton harcolt. A magyar proletárdiktatúra megdöntése után — mint sok más üldözött harcos — Ausztriába menekült, ahonnan hazatoloncolták. Itthon a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt másfél évet ült börtönben. Ezután a zalaegerszegi internáló táborba zárták, ahonnan 1924 augusztusában ismét Ausztriába szökött. 1925-ben az észak-franciaországi bányászok között végzett kommunista szervező és nevelő munkát. Tagja lett a Francia Kommunista Pártnak. 1926-ban letartóztatták, s hathónapi börtönbüntetés után kitoloncolták Franciaországból. Forradalmi tevékenységét két éven át Belgiumban folytatta, de kéthónapi börtön után onnan is kiutasították. Ausztriába visszatérve marxista—leninista ismereteit szélesítette, tevékeny tagja lett Ausztria Kommunista Pártjának,

és a bécsi magyar kommunista emigránsok munkájában vett részt. Amikor 1936-ban a bécsi rendőrség nyolcheti fogság után kiutasította, Spanyolországba ment és a XI. Nemzetközi Brigád főhadnagyaként vett részt a spanyol nép szabadságharcában. E tevékenysége miatt 1939—1943 között a franciaországi és észak-afrikai internáló táborokban szenvedett. Szabadulása után, amikor még javában tombolt a második világháború, az angol, majd az amerikai hadseregben harcolt. A dél-olaszországi Barinál az olasz partizánokkal küzdött a fasizmus ellen. Hősiességéért a Garibaldi Emlékéremmel tüntették ki.

Major Frigyes 1946-ban hazatért és 1949-ig a Szabad Nép Kiadóhivatalánál igazgatóhelyettesi beosztásban megbecsült, eredményes munkát végzett. Ekkor azonban — törvénysértések következtében — hamis vádak alapján letartóztatták, és 15 évi börtönbüntetésre ítélték. 1956 áprilisában szabadult, a Legfelsőbb Bíróság ítélete alapján rehabilitálták. Régi párttagságát a Központi Ellenőrző Bizottság 1936-tól elismerte. 1956 őszén mint osztályvezető az IBUSZ szolgálatába lépett. Politikai tisztánlátása, elvhűsége az októberi ellenforradalom idején is megmutatkozott, fegyverrel védte a népi hatalmat. 1957-től az IBUSZ főosztályvezetője, 1961-től haláláig a párizsi IBUSZ kirendeltség vezetője volt. A kommunista eszmének minden körülmények között áldozatkész, hűséges és szerény harcosa maradt. Több magas kitüntetést kapott, köztük a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát és a Munka Érdemrend arany fokozatát.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

NEKROLÓG:

Meghalt Major Frigyes elvtárs. Népszabadság, 1963. november 29. 5. p. Népszava, 1963. november 29. 2. p. Magyar Nemzet, 1963. november 29. 3. p.

MANNHERCZ ANTAL

(FELSŐGALLA, 1898. JÚLIUS 2.—TATABÁNYA, 1966. NOVEMBER 30.)

Már 16 éves korában mint kőbányász dolgozott a tatabányai bányaüzemnél, később vájár lett. 1921-ben belépett a bányamunkások szakszervezetébe. Mint annyi más bányásztársa 1923-ban ő is kivándorolt, és Észak-Franciaország bányavidékén telepedett le. Hamarosan kapcsolatot talált a baloldali szakszervezeti mozgalomhoz és a CGTU-ban (Egységes Általános Munkaszövetség) tevékenykedett. Egyik harcosa lett a szakszervezeti egység megteremtésének, 1929-ben lépett a Francia Kommunista Párt soraiba. 1930-tól a franciaországi magyar bányászok szakszervezeti csoportjának volt az elnöke, egészen 1931-ig, amikor is kiutasították Franciaországból. Egy ideig családjával együtt a Szovjetunió adott számukra menedéket és munkát.

1935 májusában tért vissza hazájába, de munkásmozgalmi múltja miatt Tatabányán évekig nem jutott munkához, és csak 1939 februárjában sikerült elhelyezkednie a tatabányai kőszénbányánál. Megtalálta az utat az illegalitásban működő KMP-hoz, amelynek 1940-től tagja lett, ugyanakkor bekapcsolódott a bányászszakszervezet munkájába is. 1941-től már tagja a helyi csoport vezetőségének, 1943-ban többek

között Mannhercz Antal érdeme is volt, hogy a tatabányai bányászszakszervezet kommunista irányítás alá került. Ezekben az években a tatai és dorogi szénmedencében volt a legnagyobb befolyása a Béke-pártnak és az általa irányított Központi Bányászbizottságnak, melynek helyi vezetői között ő is helyet foglalt. 1944. szeptember 8-án 58 társával együtt a németek letartóztatták, négyhónapig Komáromban ült börtönben. 1945 januárjától a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai üzeme ötös bizottságának elnöke volt. Amikor a szovjet csapatok ideiglenesen a város feladására kényszerültek visszavonult a szovjet csapatokkal, és csak a város végleges felszabadulásával tért vissza. Ő lett a tatabányai üzemek hetes tanácsának elnöke, majd a Központi Üzemi Bizottság elnöke, 1948—1950-ig a tatabányai szénbányák munkásigazgatója. 1950-től 1952-ig igazgatója a várpalotai és a dorogi szénbányáknak, majd 1952-től 1954 májusig — nyugdíjazásáig — a tatabányai Bányabiztonsági Kutató Intézetnek. 1956. október 27-től november 5-ig tagja a megye hármas operatív bizottságának, majd a Megyei Intéző Bizottságnak. Később az MSZMP Komárom megyei Pártbizottsága VB tagja és a megyei revíziós bizottság elnöke, haláláig.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Döme Piroska: Harcoló bányász. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 204 p.

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. Bp., 1969. 40—51 p.

Munkásmozgalmunk harcosai. Komárom megyei bibliográfia. Tatabánya 1970. 56—57 p.

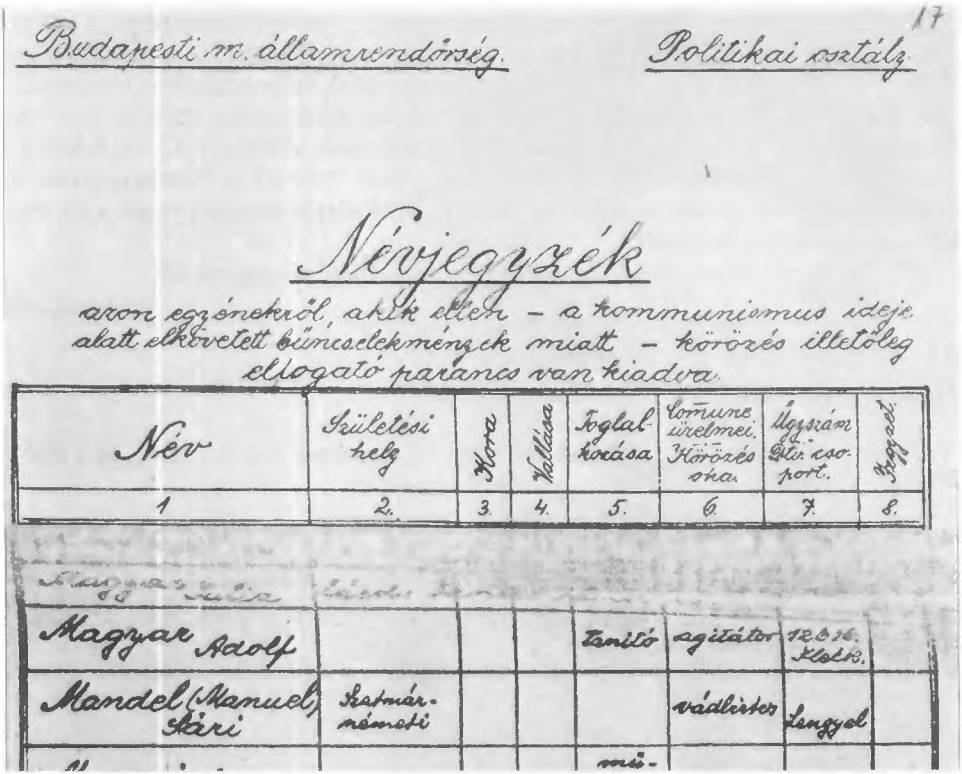

17

Budapesti m. államrendőrség. Politikai osztály

Névjegyzék

azon egyénekről, akik ellen – a kommunismus ideje alatt elkövetett bűncselekmények miatt – körözés illetőleg elfogató parancs van kiadva.

Név	Születési hely	Hora	Vallása	Foglalkozása	Commune üzelmei. Körözés oka.	Ügyszám Dtv. csoport.	Jegyzet.
1	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Magyar Adolf				Tanító	agitátor	12.6.16. Kleik.	
Mandel (Manuel) Sári	Szatmár-németi				vádbiztos	Lengyel	

MÁNUEL SÁRI

(SZATMÁRNÉMETI, 1883. ÁPRILIS 26.—SZOVJETUNIÓ, 1940.)

Fiatal varrónőként bekapcsolódott a századeleji nőmozgalomba. 1905 óta két szervezet képviselte a magyar szociáldemokrata nőmunkásságot: a Magyarországi Munkásnő Egyesület és az Országos Nőszervező Bizottság.

Mánuel Sári a századforduló körül lett az MSZDP tagja, s példamutasó lelkesedéssel buzdította proletár nőtársait, akiket gyakran fogott el csüggedés, mivel valódi vezetés híján gyakran ütközetet veszítettek. Emberi, politikai fejlődése töretlen volt, 1919-ben a KMP tagja lett, s a kommunista nőmozgalom kiemelkedő egyéniségévé vált.

A Tanácsköztársaság fennállása idején a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja és a budapesti forradalmi törvényszék vádbiztosa és bírája volt. 1919. május 1-én, amikor kritikussá vált a Tanácsköztársaság helyzete a központi Munkás- és Katonatanács ülést tartott. Az ülésen heves vita folyt a forradalmárok és ellenforradalmárok között a tanácshatalom védelméről avagy feladásáról. A magyar proletárnők nevében Mánuel Sári többek között ezeket mondotta: „Elvtársaim! Arra

kérem Önöket, ne becsüljenek le bennünket, nekünk is van erős akaratunk... Becsületesen akarunk dolgozni. Nyugodt lélekkel kimehetnek Pestről. Ha arra kerül a sor, állítom asszonytársaim nevében, Budapestet meg fogjuk védeni mindenen keresztül."

A Tanácsköztársaság megdöntése után Mánuel Sári kommunista szabónő Ausztriába emigrált, ahol az illegális KMP munkájában vett részt, továbbá a KI VB folyóirata bécsi szerkesztőségének éveken át munkatársa volt. 1931-től a Szovjetunióban élt és könyvtárosként dolgozott. 1938-ban koholt vádak alapján letartóztatták s törvénysértés áldozataként halt meg.

(Képünkön az Államrendőrség politikai osztályának névjegyzéke.)

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

MARSCHALL LÁSZLÓ

(KISPEST, 1916. AUGUSZTUS 2.—BUDAPEST, 1949. DECEMBER 29.)

Apja kisiparos volt. Ő maga középiskolát végzett, újságíró szeretett volna lenni, de anyagi körülményei nem engedték. Marschall már 1934-ben tagja lett az SZDP-nek, majd 1935-től az illegális KIMSZ-ben dolgozott.

1936-ban a köztársaság védelmére Spanyolországba ment, ahol a XI. nemzetközi brigádba került. 1936. november 9-én, a Mansanares-folyónál esett át a tűzkeresztségen, és ezen a napon vették fel a Kommunista Pártba. Elvégezte a tisztiiskolát, és végül főhadnagyként, a magyar zászlóalj információs tisztjeként teljesített szolgálatot.

1939 februárjában, a magyar zászlóaljjal hagyta el Spanyolországot és ment Franciaországba, ahol 26 hónapig volt internálótáborban. A gurs-i táborban a magyar csoport parancsnoka volt. Kiszabadulása után bekapcsolódott a francia ellenállási mozgalomba. 1944 augusztusában egy osztag parancsnokaként vett részt Párizs felszabadításában. Ezt követően a Petőfi-században harcolt, majd parancsnoka is lett mint a francia hadsereg századosa.

1945 elején Jugoszlávián keresztül tért haza Magyarországra. Itthon először a Sza-

bad Nép szerkesztőségében dolgozott, majd 1945 júniusában őrnagyi rangban a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztályára került. 1946 májusában a Belügyminisztériumban a határ-, folyam- és légirendészeti alosztály vezetője lett mint alezredes. Hamarosan ezredessé léptették elő, és a Magyar Rendőr című újság főszerkesztője lett. A mindjobban eluralkodó bizalmatlanság légkörében 1949 februárjától a Népsport felelős szerkesztőjévé nevezték ki.

A Rajk-üggyel kapcsolatban letartóztatták, és 1949. december 29-én kivégezték. 1956-ban rehabilitálták.

Érdemei elismeréseként megkapta az I. osztályú Magyar Szabadság Érdemrendet, a Magyar Köztársasági Érdemérem arany fokozatát, a francia kormánytól az Ezüstcsillagos Háborús Keresztet, a lengyel kormánytól a Polonia Restituta tiszti keresztjét és a Dąmbrowski Emlékérmet. Ugyancsak kitüntette Marschall Lászlót a jugoszláv, a belga, az angol és a spanyol köztársasági kormány is.

UJLAKI PÉTER

IRODALOM

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor Bp., 1968. 73—85. p. [Györkei Jenő életrajzi tanulmánya.]

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. ld. névmutató.

MARTOS FLÓRA

(BUDAPEST, 1897. SZEPTEMBER 28.—PRÁGA, 1938. DECEMBER 30.)

Kishivatalnoki családból származott, orvos akart lenni, de szülei nem tudták vállalni taníttatása költségeit. A VII. gimnáziumba járt, amikor tanulmányait megszakította, és a Charité Poliklinikán röntgenasszisztensi állást vállalt. Esti tanfolyamon iparvegyészeti oklevelet szerzett, és 1923-tól 1934-ig megszakításokkal vegyésztechnikusi munkakörben dolgozott.

Az első világháború borzalmai, a munkások szenvedéseivel való együttérzés vezette őt a munkásmozgalomhoz. 1918-ban belépett a szociáldemokrata pártba és a Magánalkalmazottak Országos Szövetségébe. A Tanácsköztársaság alatt gyermekszociális ügyekkel foglalkozott. Különös gonddal és nagy szeretettel törődött a gyerekekkel.

A Tanácsköztársaság megdöntése után az internáló táborokban sínylődő politikai foglyoknak meleg ruhát, élelmet, pénzt, híreket vitt, üzeneteket közvetített a foglyok és családtagjaik között. 1920-tól részt vett a Magánalkalmazottak Országos Szövetsége vegyészeti szakosztályának munkájában. Itt került kapcsolatba Fürst Sándorral, aki tanítója, jó barátja lett.

1927-től tagja a KMP-nek. Ez időtől kezdve a Vörös Segély egyik vezetője: Hámán Katóval és Vámos Ilonkával dolgozott együtt, 1929-től a VS országos vezetője volt. Ő irányította a VS munkáját a kommunista foglyok 1929-es éhségsztrájkja idején is. Az egész ország területén megszervezte a bebörtönzöttek ellátását, pénzt, élelmet, tisztálkodási eszközöket, olvasnivalót juttatott el hozzájuk. A letartóztatottak családtagjainak támogatását is megszervezte. Tevékenységére a rendőrség is felfigyelt — több ízben letartóztatták, — 1930-ban és 1932-ben is — de szabadulása után mindig azonnal bekapcsolódott a pártmunkába. A KMP vezetősége megbízta az egyes szakszervezetekben működő kommunista frakciók irányításával.

1935 júliusában ismét letartóztatták. Húsz hónapot töltött vizsgálati fogságban a Conti utcai katonai börtönben. A vallatások során embertelenül megkínozták.

A tárgyalásra — amelyen felmentették — már hordágyon vitték. Halálos betegen szabadult ki a börtönből. A párt segítségével egy prágai szanatóriumban helyezték el, ott gyógyíttatták. Az orvosok már nem tudtak segíteni az erős lelkű, de törékeny testű Martos Flórán. Barátja, aki Prágában mellette volt haláláig, így írt utolsó napjairól: „...Fény és árny, öröm és szenvedés ebben a rövid életben nagyon egyenlőtlenül volt elosztva és főleg az utolsó időben olyan egyenlőtlenül, hogy már ez a rövid élet is túl hosszú lett számára. De ahogy élt, az komoly tett volt és nagy példaadás, és akik közelről megismerték és megszerették — és ki nem szerette, aki közelről ismerte? — azok, azt hiszem, mind egy kissé jobbá, becsületesebbé, derekabbá lettek általa."

NYERS ILONA

IRODALOM

Balázs Anna: Történetek Flóráról. Regény. Bp., 1972, Móra Ferenc Könyvkiadó. 186 p.

Friss Istvánné: A Vörös Segély történetéről. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. 101—120. p.

Friss Istvánné: Emlékezés Martos Flórára. Népszabadság, 1972. szeptember 28. 4—5. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 26—29. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

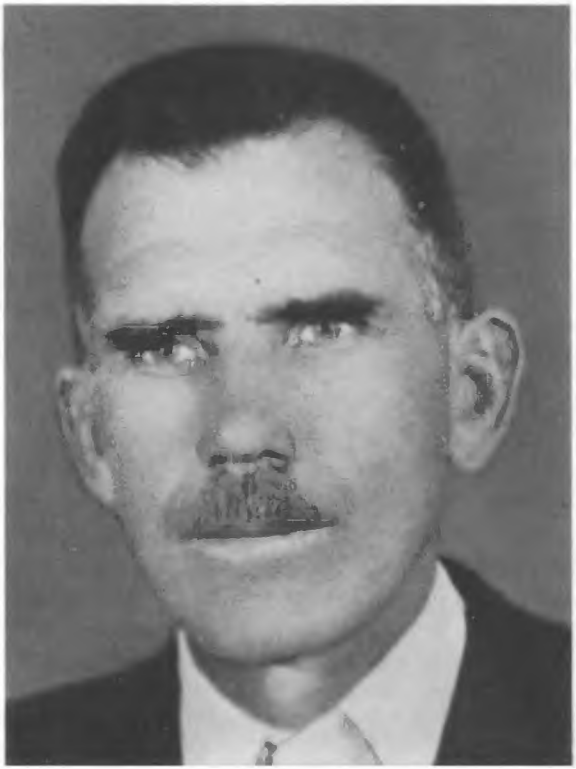

MATÉCZ JÁNOS

(FITYEHÁZ, 1899. JANUÁR 25.—PÉCS, 1966. MÁRCIUS 14.)

Délszláv származású szegényparaszt családban született, öten voltak testvérek. Már elemi iskolás korától kezdve napszámosként, később kubikosként dolgozott. A nyomor és munkanélküliség miatt 1926 szeptemberében kivándorolt szülőföldjéről Belgiumba. Eisdenben szénbányában dolgozott. Itt került kapcsolatba a kommunistákkal, és 1927 februárban belépett a Belga Kommunista Pártba. A Párizsi Munkás terjesztője és levelezője lett. 1927 őszén kommunista pártsejtet szervezett, amelynek 1928-ban titkára is volt. Dolgozott a Vörös Segély-csoportban és a szakszervezetben is. Karikás Frigyessel együtt részt vett a Belga KP magyar szekciója kongresszusán 1929 márciusában. Kommunista tevékenysége miatt 1930-ban kiutasították Eisdenből majd 1931-ben Belgiumból is. 1931 márciusban tért haza Fityeházra, ahol kommunista szervezetet hozott létre. 1933. májusban nyolc társával együtt letartóztatták és három évre bebörtönözték. Másfél évet Szekszárdon, másfél évet pedig a szegedi Csillag-börtönben töltött. 1936. márciusban szabadult. Kommunista tevékenységét tovább folytatta. 1936-ban ő szervezte meg a nemesgulácsi kőbányászok,

majd később a megye több aratósztrájkját. 1936 és 1944 között kubikos volt. 1944 decemberében Fityeház és Murakeresztúr 16—48 év közti férfilakossága Matécz János szervező munkája nyomán megtagadta a bevonulási parancsot, és elrejtőzött a környező hegyekben. A nyilasok 1945. február 2-án letartóztatták, de sikerült megszöknie.

A felszabadulás után azonnal megszervezte a párt helyi szervezetét, amelynek titkára lett. Később a nagykanizsai járás PB titkára, majd a Zala megyei PB tagja 1945. júniustól 1947-ig. Volt UFOSZ megyei titkár és a DÉFOSZ Országos Ellenőrző Bizottságának tagja. 1951—1952-ben a Pártközpont munkatársa, 1952 augusztusától 1957. februárig a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtitkára volt. Megyei küldöttként részt vett az MKP III. és IV. (egyesülési) kongresszusán. 1949-től 1962-ig Zala megye országgyűlési képviselője — 1958 és 1962 között az országgyűlés Külügyi Bizottságának tagja volt. 1957. áprilisban történt nyugdíjazása után is aktív pártmunkás maradt.

VIDA SÁNDOR

IRODALOM

Megyénk képviselőjelöltjei. Zalaegerszeg, 1953. 9—10. p.

MATHEJKA JÁNOS

(BUDAPEST, 1895. JÚNIUS 21.—SZOVJETUNIÓ, 1940. NOVEMBER 7.)

Édesapja vezérkari tiszt volt Bécsben, menyasszonyát megszöktette, ezért távoznia kellett a hadseregből, majd kistisztviselői fizetéséből tartotta el családját. Édesapja halála után ötéves korától Vácott nevelkedett. Ott végezte el a gimnáziumot. Már ekkor írt verseket. Tanulmányait Pesten folytatta. Egyetemi évei alatt címírással kereste meg kenyerét, majd kapcsolatba került a Nyugat írógárdájával, irodalmi és színházi kritikákat, verseket írt a budapesti lapoknak. Az első világháborúban önként jelentkezett katonának, az olasz és az orosz fronton harcolt, de a katonaélettől, a háború borzalmaitól hamar megcsömörlött. Az orosz fronton fogságba esett. 1917-ben mint rokkant a Vöröskereszt csereakciója útján került haza. Vácott belépett a szociáldemokrata pártba, és munkatársa, majd az októberi forradalom után szerkesztője lett a haladó szellemű Váci Ujságnak.

1918 novemberében az őszirózsás forradalom idején munkáskarhatalmi századot szervezett Vácott, és illegális munkát végzett a hadseregben. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a váci direktórium tagja — a város oktatási ügyeit, az egyházi iskolák

államosítását irányította —, majd a váci forradalmi törvényszék katonai vádbiztosa lett.

A Tanácsköztársaság megdöntése után, 1919. augusztus 9-én letartóztatták. A váci fegyházba került. 1919. augusztus 14-én éjjel a tiszti különítményesek egy csoportja román katonák kíséretével tíz foglyot elvitt a váci fegyházból. Még az éjjel vészbíróságot tartottak felettük. A halálos ítéletet kihirdetve, a Duna-parti ún. Hétkápolna mellett sortüzet adtak le rájuk. Társai meghaltak, Mathejka János — aki mell- és fejlövést kapott, hajnalban tért eszméletre. Több sebből vérezve vánszorgott menyasszonya lakásához, ahol újra elfogták, és letartóztatták. A Horthy-bíróság életfogytiglani fegyházra ítélte. A Szovjetunió szabadította ki a börtönből 1921 novemberében a fogolycsere-egyezmény alapján.

Moszkvába érkezése után a Marx—Engels Intézetben dolgozott. 1924-től a Kommunista Internacionálé könyvtárának vezetője, majd a Gorkij Világirodalmi Intézet igazgatóhelyettese. Bekapcsolódott a szovjet irodalmi életbe, aktív szervezője a moszkvai politikai emigráns klub magyar szekciója kulturális munkájának. 1923-tól tevékenyen vett részt a Proletárírók Országos Szövetsége munkájában, kezdeményezője a magyar szekció megalakulásának. A Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége folyóiratának helyettes főszerkesztője. A moszkvai Sarló és Kalapács szerkesztőbizottságának tagja, 1925-ben az ő szerkesztésében és bevezető cikkével jelent meg „Magyar Forradalmi Költészet" címmel a magyar költők első orosz nyelvű antológiája. Elméleti és kritikai cikkeket írt különböző lapoknak és folyóiratoknak. Szovjet költők verseit fordította magyar nyelvre; Gorkij, Bednij, Bezimenszkij, Majakovszkij egyes verseit az ő fordításában ismerték meg Magyarországon. Tudósításokat küldött a Szovjetunió kulturális életéről a németországi baloldali „Weltbühne"-nek.

1938-ban letartóztatták, a tagankai börtönbe vitték, majd hamis vádak alapján ötévi börtönre ítélték, szabadulását nem érhette meg.

NYERS ILONA

IRODALOM

A lélek kalandja. Lobogó, 1959. augusztus 5. 8—9. p.

Mészöly Gábor: Családregény vázlatokban. Magyar Nemzet, 1968. március 21. 5. p.

Tihanyi Ernő: Matejka János. Könyvbarát, 1960. 11. sz. 503—504. p.

Tihanyi Ernő: Mathejka János. Pest Megyei Könyvtáros, 1959. 7. sz. 5—7. p.

Tihanyi Ernő: Váci mártírok — váci hóhérok 1919-ben. Vác, 1963. Pest megyei Ny. 32 p.

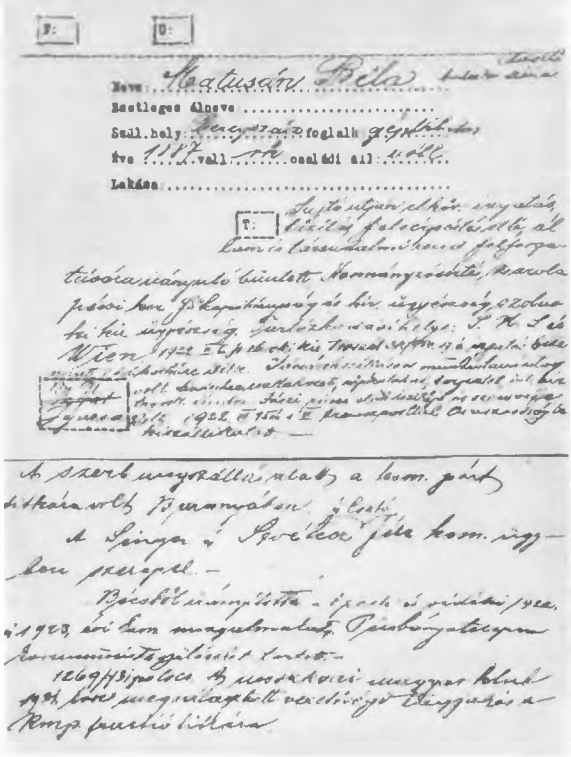

MATISÁN BÉLA

(BEREGSZÁSZ, 1887. JANUÁR 28.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

Géplakatos. Munkáscsaládból született, s maga is ipariskolát végzett. Kis híján gyermekfejjel — 1902-ben — Szatmáron lett az MSZDP tagja, majd egy év múlva belépett a vasasszakszervezetbe is. 1915-ben került Budapestre a Schlick—Nicholson gyárba. Itt kezdettől fogva részt vett a gyár munkásainak mozgalmaiban, sztrájkjaiban. 1917 őszétől egyike az antimilitarista mozgalommal kapcsolatban álló munkásbizalmiaknak. 1918 áprilisában a vasasszakszervezet budapesti helyi csoportja vezetőségének, majd szeptemberben központi vezetőségének tagjává választották. A Tanácsköztársaság idején a főváros VI. kerületi és a Központi Munkástanács tagja. Áprilisban a Hadügyi Népbiztosság a Jászságba, Jászárokszállásra küldte közigazgatási megbízottnak a munkástanács mellé. A proletárdiktatúra megdöntése után ismét részt vett a vasasszakszervezet vezetőségének munkájában. 1919 decemberében a szakszervezet győri kerületi titkára lett. Baloldali magatartása miatt a helyi karhatalom letartóztatta és kitoloncolta Győrből. Az ellenforradalmi terror elől ekkor Jugoszláviába emigrált. 1920 szeptemberétől kezdve Pécsen dolgozott. Itt hamarosan

a Pécsi Szocialista Párt egyik titkára és a kommunista emigrációt irányító, ún. 5-ös bizottság tagja lett. Egyik előkészítője volt a PSZP csatlakozásának a Kommunista Internacionáléhoz. 1921 augusztusában Ausztriába emigrált, ahonnan decemberben a KMP vezetőinek megbízásából, mint a párt hazai Ideiglenes Végrehajtó Bizottságának tagja érkezett illegálisan Magyarországra. Tevékenysége közben letartóztatták, de még a vizsgálat folyamán kiadták — társaival együtt — a Szovjetuniónak. A szolnoki törvényszék azonban jászárokszállási működése miatt egyévi fogházra ítélte. A Szovjetunióban, Moszkvában élt s gyárban dolgozott, 1932-től üzemvezetői minőségben. Hosszú időn át a moszkvai Magyar Klub vezetőségének a tagja, a kommunista frakció titkára. 1938-ban letartóztatták, s a törvénytelenség áldozata lett.

(Képünkön: A Budapesti Rendőrfőkapitányság Államrendészeti nyilvántartó lapja — „priusz-lap")

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. ld. névmutató.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, Szolnok megyei elhunyt harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 62. p.

Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról. Pécs, 1957. ld. névmutató.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. (1919—1925). Bp., 1970. 66, 74, 151, 155, 159, 163. p.

Gecsényi Lajos: Jászföldön a Tanácsköztársaságért. (Matisán Béla életrajza.) Jász Múzeum, Jászberény, 1973. 12. p.

MÉSZÁROS GÁBOR

(1896—BUDAPEST, 1920. FEBRUÁR 19.)

Húsipari munkás. Az első világháború kitörésekor tényleges katonai szolgálati idejét töltötte. Azonnal a frontra vitték, s 1915 tavaszán már a cári csapatok fogságába került. A tomszki hadifogolytáborba szállították, ahol találkozott több szocialistával. A beszélgetések hatására maga is közel került a munkásmozgalomhoz. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Moszkvában és Tulában élt. 1918 tavaszán tagja lett az OK(b)P Magyar Csoportjának, s megalakítója a tulai pártszervezetnek. A breszti békét követő német támadás idején a párt a frontra küldte a német katonák között végzendő agitációs munkára. E feladatát is kiválóan végezte el.

1918 novemberében több magyar kommunistával együtt tért haza. Tagja lett a KMP-nek. 1919 februárjában a KMP vezetői Rudas László kísérőjeként a Kommunista Internacionálé I. kongresszusára küldték Moskvába. Nehezen jutottak át a fronton, ezért az Internacionálé kongresszusára már nem értek Moszkvába, így az OK(b)P VIII. kongresszusán vettek részt. Moszkvából csak április elején tértek haza — Magyarországon már Tanácsköztársaság volt —, amikor kinevezték a Vörös

Hadsereg I. hadteste politikai megbízottjának. A tanácshatalom megdöntése után itthon maradt a párt újjászervezésére. Több alkalommal elfogták, sikerült megszöknie, s átjutnia a határon Ausztriába. Amikor újabb megbízatásokkal akart visszatérni Magyarországra, a határon felismerték, s hiába próbálkozott megszökni, a különítményesek Budapestre szállították a kelenföldi laktanyába, ahol borzalmasan megkínozták, majd a Dunába dobták.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 80—82. p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1967. 59—63, 226—227. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban. Bp., 1968. 51, 72, 79, 157. p.

Kubinyi Ferenc: A futár. Bp., 1970, Zrínyi Katonai Kiadó. 228 p. [Irodalmi feldolgozás.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 207—214. p. [Hamburger Jenő írása 1921-ben M. G.-ról.]

MEZŐ GYULA

(RADNÓTFÁJA, 1893. MÁRCIUS 11.—BUDAPEST, 1962. MÁRCIUS 14.)

Apja napszámos volt, s a radnótfai fatelepen, barakkban laktak. Kolozsvárott faesztergályosságot tanult. Munkahelyén a szervezett munkások nevelték, gyűlésekre vitték, könyveket adtak neki. 1910-ben Budapestre utazott, és azonnal belépett a szakszervezetbe. Jelen volt a korszak legnagyobb harci megmozdulásán, az 1912. május 23-i tüntetésen. A világháború kitörésekor hadiüzemben dolgozott. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a VIII. kerületi munkástanács tagja lett, majd Balatonfüredre küldték, ott érte a hír, megszűnt a munkáshatalom. Nagy nehezen hazakerült Pestre. Bejárt a szakszervezetbe, maga is nyomorgott, de igyekezett munkához segíteni a bujkáló kommunistákat. Ezt annál inkább megtehette, mert szakmájában becsülték, adtak szavára és a kommunisták is bizalommal fordultak hozzá. 1924-ben tagja volt annak a bizottságnak — Vági Istvánnal, Lukács Gyulával, Gőgös Ignáccal, Szilágyi Gyulával —, mely a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulása előtt az ellenzéki mozgalmat volt hivatva összefogni. A szociáldemokrata párton, a szakszervezeten belül maradva együttműködött a baloldal minden árnyalatával,

és bár nem volt a kommunista párt tagja, kommunistának vallotta magát. Tevékeny tagja volt annak az ellenzéki csoportosulásnak, mely a húszas évek végén baloldali szociáldemokratáktól a kommunistákig terjedt. Egy rövid időre sem hagyta abba a munkát a szakszervezetben, melynek mindvégig vezetőségi tagja volt.

A harmincas években is a szociáldemokrata párt ellenzékéhez tartozott. Ennek különösen abban az időben lett nagy jelentősége, mikor az emigrációból hazatért Gárdos Mária, aki határozott kiállásával, baloldali állásfoglalásával világosabb, következetesebb politikát követelt a szociáldemokrata párt vezetőségétől. Befolyása különösen nagy volt a VIII. kerületben, ahol Mező Gyula, Wirth Ádám, Bihari Mór, Lukács Gyula már előzőleg is tevékenykedtek. Gárdos Mária mellett Mező és társai is felszólaltak a szociáldemokrata párt kongresszusain, és következetesebb baloldali politikai gyakorlatot igényeltek, és a kommunistákkal való személyes, elvtársi, baráti kapcsolatukkal példát mutattak. Mező Gyula egészen a német megszállásig aktívan dolgozott, a letartóztatás elől 1944 őszén illegalitásba vonult.

A felszabadulás után a kommunista pártba lépett be. 1945 tavaszán a Gázművek üzemi bizottságának tagja, de segített újjáalakítani a famunkás-szakszervezetet is. A Szaktanács kommunista frakciója 1945 áprilisában jelöltet keresett az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) alelnöki funkciójába. Erre Mező Gyulát ítélték alkalmasnak, aki régebben is részt vett az OTI-választmány munkájában.

1954-ben nyugdíjba ment, de a pártmunkától élete végéig nem vált meg. Haláláig az I. kerületi pártbizottság aktívája volt.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 230, 397. p.

Friss Istvánné: Mező Gyula (1893—1962). Párttörténeti Közlemények, 1971. 3. sz. 209—221. p.

MEZŐ IMRE

(RAMOCSAHÁZA, 1905. DECEMBER 13.—BUDAPEST, 1956. NOVEMBER 1.)

Aki ismerte szerette, tisztelte, becsülte — emberségéért, szerénységéért, bátor forradalmár magatartásáért. Valamilyen kedves derű hatotta át megnyugtató egyéniségét. A jelzőket még lehetne sok széppel szaporítani, akkor is nehezen adnák vissza milyen ember is volt Mező Imre. Egész élete harcban telt el az igazságért, az emberek jobb életéért és harcban esett el — korán, 50 éves korában.

Rendkívül szegény szülők gyermeke volt, akiknek tíz gyermeket kellett ellátniuk. A szabolcsi kis faluban nem volt ritkaság az ilyen család. A gyerekeknek segíteni kellett a megélhetéshez, tanulásra sehogy, vagy csak későn jutott idő. Mező Imre tanonc lett egy szabómesternél 1923-ban és csak ekkor tanult meg önmaga, segítség nélkül, írni, olvasni. 1927-ben felszabadult, azután Németországba, majd Belgiumba, Antwerpenbe ment. Itt ismerkedett meg a munkásmozgalommal. 1929-ben az antwerpeni magyar kommunista csoport vezetője lett. 1934—1936 között a Belga Kommunista Pártban képviselte a csoportot. 1936-tól 1939-ig Spanyolországban a Nemzetközi Brigádban harcolt, Madrid védelmében kétszer megsebesült.

A Spanyol Köztársaság leverése után Franciaországba került internáló táborba. Sikerült kiszabadulnia, feleségéhez, harcostársához ment Passyba, itt élt a második világháború kitöréséig. Jelentkezett a francia hadseregbe, Szíriába vitték őket, ahol a Pétain-kormány jóvoltából a Szovjetunió ellen akarták bevetni, de ebből nem lett semmi. Mező Imre pártcsoportot szervezett, és még a Szíriai Kommunista Párttal is kapcsolatba lépett. 1941-ben sikerült visszajutnia Franciaországba, ahol feleségével együtt bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba a Hitler-fasizmus ellen. 1941-től 1943-ig Normandiában részt vett a náci megszállás elleni partizánmozgalomban. 1944 februárjában a párt hívására Párizsba ment. Itt egyik vezetője lett a Francia Kommunista Párt idegen nemzetiségű kommunistákat egyesítő szervezetének, az MOI-nak, amely az idegen nemzetiségűek ellenálló mozgalmát irányította. Párizs felszabadulása után Franciaország vidékeit járta, és segítette a párt munkáját.

1945 áprilisában hazajött Magyarországra. Itthon éveken át különböző párt- és szakszervezeti funkciókat töltött be. Volt a Budapesti Pártbizottság szervezési osztályának vezetője, majd 1953-ig a PB titkára. Ezután egy évig a SZOT termelési osztályát vezette, 1954-től ismét a Budapesti PB titkára. 1956 júliusától az MDP Központi Vezetőségének tagja, 1949 és 1953 között országgyűlési képviselő is volt.

Bármilyen tisztséget töltött is be, a munkásoktól sohasem szakadt el.

1956. október 30-án fegyveres ellenforradalmárok megtámadták a Budapesti Pártbizottság székházát. Ennek védelmében Mező Imre megsebesült, és hősi halált halt.

Kádár János elvtárs írja a „Mező Imre" című könyv előszavában „...a magyar munkásmozgalom mély tisztelettel adózik Mező Imre emlékének, aki míg élt, erejét, napjait, éveit a kommunista mozgalomnak, a népnek adta. Mártírként, az eszméért, harci posztján halt meg a szocialista haza, a Magyar Népköztársaság ellenségeinek gyilkos golyóitól. Halálában is győzött ellenségein, magasan állott fölöttük; élete, áldozata nem volt hiábavaló."

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Forradalomban, háborúban. Szerk. Hetés Tibor. Bp.. 1974. 55—76. p,

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Bp., 1967. 94—109. p.

Hollós Ervin-Lajtai Vera: Köztársaság tér 1956. Bp., 1974. Kossuth Könyvkiadó, 326 p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 317—327. p. [Simon Gy. Ferenc elbeszélése „A szív holtan is dobog" címmel.]

Huszár Tibor: Hivatása forradalmár. Népszabadság, 1968. november 24. 16—17. p.

Komját Irén: Mező Imre. Bp., 1968, Kossuth Könyvkiadó. 210 p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Mező Imre mártírhalála. Ifjú Kommunista, 1971. november 39. p.

MÓD ALADÁR

(KARAKÓ, 1908. AUGUSZTUS 20.—BUDAPEST, 1973. NOVEMBER 22.)

„Töprengett ősszel szilajon,
havazva gondolkodva most
s kemény fagy tiszta ablakán
dobol az ingerült idő.

Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.

A kiadványnak, amelyben 1932-ben József Attila „Fagy" című verse napvilágot látott, „Szabadon" volt a címe és néhány áldozatkész egyetemi hallgató fillérei biztosították megjelentetését.

Köztük volt a Budapesti Tudományegyetem egyik latin—magyar szakos tanárjelöltje, akinek parasztszülei még 1907-ben kitántorogtak Amerikába, majd onnan hazajőve, megkezdték szívós harcukat a kispolgári felemelkedésért.

Nagyobbik fiuk számára is ezért tették lehetővé 1927-ben egyetemi tanulmányainak elkezdését, hogy kilábolva a népségből, emberibb sorsa legyen neki, mint nekik jutott osztályrészül.

De Mód Aladár szülei szándéka ellenére eldöntötte, hogy az egyéni kitörés helyett a társadalmi harc útját választja. Nem az úri rendbe való beilleszkedés vágya, hanem paraszti szülei s sorstársaik társadalmi felemelkedésének vállalása határozta meg cselekedeteit. Ekkor már 1928-tól a KMP tagja, akire üldöztetés és megpróbáltatás várt. 1932-ben baloldali röpiratok terjesztése miatt az említett diákcsoport tagjaival együtt Mód Aladárt is letartóztatták, és négy hónapig vizsgálati fogságban tartották. Ezt az időt arra használta fel, hogy folytassa „egyetemi tanulmányait": a marxizmus—leninizmus klasszikusaival ismerkedett. Kiszabadulása után az illegális pártmunka, az agitációs és propagandamunka teendőinek végzésével egyidejűleg maga is intenzív elméleti tevékenységbe kezdett.

Eleinte kisebb írásai jelentek meg a legális baloldali folyóiratokban, majd 1934-re elkészült első könyve: A materialista lételmélet, amely Molnár Erik előszavával látott napvilágot.

Ettől kezdve Mód Aladár a KMP tudományos-kulturális vonalon tevékenykedő harcosaival: Madzsar Józseffel, József Attilával, Antal Jánossal együtt a Gondolatban, a párt érlelődő politikai koncepciójának, a népfrontpolitikának elméleti megalapozása érdekében gazdasági, politikai, történelmi kérdésekkel foglalkozott.

Erről tanúskodik az is, hogy miközben az OIB előadója, Újpesten, a VIII. kerületben, a vasas ifiknél és más kerületben tartott előadásokat, egyre több, a történeti múltat faggató cikke jelent meg a Népszavában, Szabad Szóban, Kelet Népében. Ezekből kitűnik: Mód Aladár — a párt politikai befolyásának kiterjesztése érdekében — másokkal együtt egyre határozottabban képes alkalmazni hazánk viszonyaira a lenini permanens forradalomnak azt a gondolatát, hogy a szocialista átalakulásért küzdő munkásosztálynak osztályharcosa, nem pedig reformista módon kell válaszolnia a demokratikus forradalom, mindenekelőtt a parasztság elodázott követeléseire.

Természetes ezek után, hogy 1941-ben Mód Aladár a KMP vezetőivel együtt a függetlenségi mozgalom kiszélesítéséért harcolt.

Amikor a függetlenségi mozgalom első szárba szökkenő virágait, a Történelmi Emlékbizottságot, az 1942. március 15-i tüntetés szervezőit Horthy politikai nyomozóknak nevezett pribékjei kegyetlenül le- és megtaposták, Mód Aladárnak is menekülnie kellett. A kényszerű állapot idején folytatott történelmi tanulmányainak eredménye 1943-ban megjelent könyve, a „400 év" a „jutalma": a megjelenés másnapján történt letartóztatása, megkínzatása, majd bíróság elé való állítása.

Mindez nem törte meg. Kiszabadulása után nem sokkal, 1944 decemberétől a KMP megbízásából a Földes László vezetésével harcoló újpesti partizáncsoport összekötője lett.

Ahogy az illegalitás megpróbáltató éveiben, úgy hazánk felszabadítása óta is töretlen optimizmussal végezte egyidejűleg a párt által rábízott gyakorlati feladatokat és tudományos munkáját.

1945 nyarától a párt Gazdasági Bizottságának titkára, 1946 februárjától a Társadalmi Szemle szerkesztője, 1947 őszétől a KV Agitációs- és Propaganda Osztályának részlegvezetője, 1949 őszétől a köznevelési osztály vezető-helyettese, a TIT főtitkára, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára.

Ebben az időszakban írt tudományos-történeti munkáinak és ismeretterjesztő elméleti tevékenységének az elemzése külön tanulmányt igényelne. A részletes elemzés helyett itt csak arra a következetes álláspontjára mutathatunk rá, hogy ismeretter-

jesztő tevékenységét tudományos munkássága elidegeníthetetlen részének tekintette. Pl. a Szabad Föld Könyvtára-sorozatát, a párt oktatási-szemináriumi füzeteit is, elmélyült mondanivalója nem lebecsülendő formáinak tartotta.

Ezen keresztül is igyekezett az 1954-ig hat kiadásban megjelent „400 év" és az 1956 januárjában sajtó alá rendezett „Marxizmus és hazafiság" című munkáinak mondanivalóját azokkal megismertetni, akiket a múlt tanulságainak a fölidézésével sorsuk jobbá tételére ösztönzött. Az a sok ezernyi munkás, paraszt, tanár s diák a megmondhatója annak, akik előadásait hallgatták, tudományos műveit forgatták, szemináriumfüzeteiből tanulták az új világ új eszméit, hogy szellemi felszabadulásuk, öntudatosodásuk egyik forrása Mód Aladár sok irányú elméleti tevékenysége.

Az emberi alkotó erő felszabadítására szánta az élete elkonyán — már betegségének ideje alatt — érlelődő s kibontakozó újabb tudományos terveit is. Minthogy odaadó élettársa, akivel 1939-től örömeit és gondjait megosztotta, nem hozta tudomására betegségének aggodalomkeltő s végzetes jellegét, a lelkileg továbbra is töretlen Mód Aladár 1972 végén Korok és emberek címmel az előttünk járó cselekvő magyarok emlékét idéző gyűjteményes kötet előkészítő munkálatait indítja el. A munkát befejezni már nem tudta: az erős lelket maga alá gyűrte a fizikai elmúlás törvényei előtt engedelmeskedni kénytelen porhüvely.

CSATÁRI DÁNIEL

IRODALOM*

Vitányi Iván: Mód Aladár és a Materialista lételmélet. Valóság, 1974. 2. sz. 2—3. p.

NEKROLÓG

Mód Aladár (1908—1973). Népszabadság, 1973. november 22. 5. p.

Barla Szabó Ödön: Mód Aladár, 1908—1973. Párttörténeti Közlemények, 1974. 1. sz. 201—204. p.
Ortutay Gyula: Búcsú Mód Aladártól. Valóság, 1974. 2. sz. 1—2. p.

Kovjakov Valentina: Búcsú Mód Aladártól. Elmélet és Politika, 1974. 1. sz. 86—88. p.

* M. A. tanulmányaiból 1967-ben jelent meg válogatás „Sors és felelősség" címmel (Magvető). Fő művei: „Materialista lételmélet" (Bp., 1934, Phönix), „400 év küzdelem az önálló Magyarországért" (Első kiadása: Bp., 1943, Bartsch).

MOLNÁR ERIK

(FIUME, 1894. DECEMBER 16.—BUDAPEST, 1966. AUGUSZTUS 8.)

1848-as hagyományokkal rendelkező értelmiségi családból származott. Apja szocialista szellemű matematika tanár volt, aki két fiát, Renét és Eriket is hasonló szellemben nevelte. 1912-ben beiratkozott a budapesti egyetem jogtudományi karára. Az iskolapadból vitték el katonának 1915-ben. Az orosz frontra került, hamarosan fogságba esett. Hadifogságát a távol-keleti Vlagyivosztok melletti hadifogolytáborban töltötte. A hadifogságból csak az ellenforradalom hatalomra jutása után tért haza Kelet-Ázsián keresztül.

Folytatta félbeszakadt egyetemi tanulmányait. 1922-ben jogi doktorátust szerzett, majd ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1924-ben ügyvédi irodát nyitott Kecskeméten, és a jogakadémián tanított a felszabadulásig. Bekapcsolódott az MSZDP tevékenységébe. 1927—1928-ban már marxistának, leninistának vallotta magát. Baloldali beállítottságú világnézete vezette el a KMP-hez. 1928-ban Madzsar József kapcsolta be az illegális munkába, ekkor lett a párt tagja. 1929-ben az újjáalakult kecskeméti MSZDP-szervezet titkára.

Tudományos munkásságát 1928-ban a Társadalmi Lexikon munkatársaként kezdte. 1929—1940 között a 100 %, a Társadalmi Szemle, a Gondolat, a Korunk lapjain jelentek meg részben Jeszenszky Erik, Pálfai István és Szentmiklósy Lajos álnéven írásai. Behatóan foglalkozott a magyar társadalom égető problémáival, filozófiai, gazdasági, történelmi kérdésekkel.

1937-től kezdve írta „A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig" című munkáját. A mű teljes terjedelmében a felszabadulás után jelent meg.

Az ország német megszállása után rendőri felügyelet alá került. A nyilas hatalomátvétel után letartóztatták. A felszabadító szovjet csapatok közeledtére a börtönből szabadon engedték. 1944 november elejétől hat hétig Kecskemét helyettes polgármestere. November közepén részt vett az MKP helyi szervezetének megalakításában. 1944. decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett, haláláig országgyűlési képviselő volt.

1944. december 22-től 1947. szeptember 4-ig népjóléti miniszter, több fontos szociális intézkedés bevezetője. Az 1947. szeptember 24-én megalakult kormányban két miniszteri tárca birtokosa lett. 1948. január 20-ig tájékoztatási miniszter és egyben 1948. augusztus 5-ig külügyminiszter is. Ezután 1948. október 12-től 1949. szeptember 26-ig Magyarország moszkvai nagykövete. Megalakulásától (1949) az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, az MTA rendes tagja. Az ELTE egyetemi tanára, tanszékvezető.

1950. július 17-től 1952. november 14-ig igazságügyminiszter, 1952. november 14. és 1953. július 2. között külügyminiszter, majd 1953. július 24-től 1954. október 30-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Nagy szerepe volt a koncepciós perek felülvizsgálatának lefolytatásában. 1954. október 30. és 1956. november 3. között ismét igazságügyminiszter. Tagja volt 1948—1956 között az MDP Központi Vezetőségének. 1957—1962 között a Századok szerkesztőbizottságának elnöke. 1958-tól a Magyar Történelmi Társulat elnöke, az Acta Historica főszerkesztője. 1963-tól az Interparlamentáris Unió magyar tagozatának elnöke.

Tudományos munkáiban elsősorban a hazai feudalizmus történetével és a történelmi materializmus kérdéseivel foglalkozott. Bátor hangú, pártos életművet hagyott hátra. Elsőként végezte el a hazai történetírás marxista alapvetését. 1960—1964 között megjelent polemikus hangvételű írásaiban kritikailag vizsgálta a magyar történetírás nacionalista maradványait. Vitacikkei a történettudomány keretein túl az egész magyar közvéleményt megmozgatták. Főszerkesztője volt az 1964-ben megjelent „Magyarország története" munkának. Halála megakadályozta a marxizmus szövetségi politikáját feldolgozó művének a befejezésében.

Munkásságát 1948-ban és 1963-ban Kossuth-díjjal, 1964-ben A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével ismerték el.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM*

Csatári Dániel: Molnár Erik (1894—1966). Magyar Hírlap, 1969. december 21. 9. p.

Pach Zsigmond Pál: Molnár Erik társadalomtörténet-írásáról. Századok, 1967. 6. sz. 1119—1125. p. Kritika, 1967. 11. sz. 46—50. p.

Pamlényi Ervin: Molnár Erik történetírásáról. Századok, 1964. 5—6. sz. 931—942. p.

Ránki György: Molnár Erik. Bp., 1971. Akadémia Kiadó. 226 p.

Ránki György: A tudós forradalmár. Molnár Erik születésének 75. évfordulóján. Népszabadság, 1969. december 14. 4—5. p.

Sándor Pál: Arcképvázlat Molnár Erikről. Valóság, 1964. 11. sz. 14—27. p.

NEKROLÓG:

Cseterki Lajos: Molnár Erik. [Gyászbeszéd.] Népszabadság, 1966. augusztus 12. 5. p. MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1967. 4. sz. 209—212. p.

Diószegi András: Molnár Erik (1894—1966). Kritika, 1966. 9. sz. 64. p.

Erdei Ferenc: Molnár Erik. 1894—1966. Magyar Tudomány, 1966. 11. sz. 701—703. p.

* M. E. válogatott tanulmányai Ránki György bevezetésével 1969-ben jelentek meg (Akadémiai Kiadó). A kötethez bibliográfia készült a M. E. irodalomról (497—513. p.). Bibliográfiai tájékoztatást nyújt Varga István „Molnár Erik akadémikus munkássága, 1929—1963" című munkája (Történelmi Szemle, 1964 2. sz. 490—500 p.), valamint Ránki György: „Molnár Erik" című könyvének címjegyzéke is (221—226. p.).

MOSOLYGÓ ANTAL

(ÓPÁLYI, 1891. JANUÁR 25.—MOSZKVA, 1927. MÁRCIUS 7.)

Apja urasági cseléd volt, fiát a kárpitosmesterségre taníttatta. Mosolygó Antal saját elhatározásából kitanulta a nyerges- és kocsifényező-mesterséget is.

A fiatal segéd vándorútra kelt. Fiumében, ebben az élénk, sok nyelvű kikötővárosban hosszabb ideig dolgozott. Itt lett szervezett munkás, itt ismerkedett meg a szindikalizmus tanaival. Munkásmozgalmi tevékenysége miatt elbocsátások, börtönbüntetések, kitoloncolások sorozata lett az élete.

1912-ben Budapestre került. A szakszervezeti mozgalomban kezdett dolgozni. Mint szakszervezeti tag automatikusan tagja lett a szociáldemokrata pártnak. 1913-ban a zsilvölgyi bányavidékre küldték, hogy a bányamunkásokat szervezze. Agitációjának hatására a zsilvölgyi bányászok ezrével fizettek elő a Bányamunkásra. A lap előfizetőjének lenni ebben az időben egyet jelentett az engedély nélkül működő bányászszakszervezet tagságával. Mosolygó Antalt a megyéből kitiltották ugyan, de szavának igazsága kitörölhetetlenül bevésődött a zsilvölgyi bányászok szívébe és elméjébe.

Visszatért Budapestre, újra szakszervezeti munkás lett. De az MSZDP-ben nem találta meg azt a forradalmi lendületet, amely életeleme volt. Nem lelkesítette a választójogért folyó harc: Mosolygó Antal akkor már többet akart. Ez vezette a Galileikörbe: szorgalmasan látogatta Szabó Ervin szemináriumait.

1914-ben az első világháború kitörésekor Mosolygó Antalt mint jó szakmunkást a hadvezetőség a mátyásföldi repülőgépgyárba vezényelte. Munkatársai csakhamar főbizalmivá választották. Csoportja következetes antimilitarista és internacionalista elveket vallott. Röpiratokat adtak ki, melyeket kaszárnyákban, menetszázadokban, gyárakban terjesztettek. Többek között hadikölcsönjegyzés megtagadására felszólító plakátokat is megjelentettek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom mutatta meg, melyik úton kell haladnia. Az 1917 végi, 1918 eleji munkástanácsokat követelő mozgalmak és a januári tömegsztrájk egyik szervezője. 1918 májusában letartóztatták. A Gyűjtőfogházba zárták, ahonnan az őszirózsás forradalom szabadította ki.

1918. november 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja. Mosolygó Antal a párt vezető gárdájához tartozott. 1919. február 21-én őt is letartóztatták, több kommunista vezetővel együtt.

A Tanácsköztársaság alatt a Pest-vidéki munkástanácsokat szervezte. A gödöllői járási munkástanács elnökévé választotta. Május 2-án az antimilitarista Mosolygó Antal hadba vonult a proletárhatalom védelmében.

A Tanácsköztársaság megdöntése után kétszer ítélkezett fölötte a „magyar királyi" osztálybíróság. A Pest-vidéki törvényszék hat évet, a miskolci tíz esztendőt rótt rá. Ezúttal a Szovjetunió szabadította ki börtönéből, 1921-ben Moszkvába került. Itt részt vett a magyar klub megalakításában. A Marx—Engels Intézet könyvtárában végzett kutatómunkát, de terveit nem tudta megvalósítani, mert régi munkásbetegsége: a tüdőbaj elhatalmasodott rajta, és fiatalon sírba vitte.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Buday György: Gondolatok Mosolygó Antal szobra alatt. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 1. sz. 21—31. p.

Farkas József: Mosolygó Antal születésének 75. évfordulójára. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1966. 1. sz. 65—73. p.

Kelen Jolán: Mosolygó Antal. Születésének 75. évfordulójára. Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz. 151—158. p.

Kiss Lajos: Vörös város. Bp., 1958, Magvető. 536 p. [M. A. Cincár néven a regény egyik fő alakja.]

Vörös Pest megye. Bp., 1959, Kossuth Kiadó. 148 p.

MÜNNICH FERENC

(SEREGÉLYES, 1886. NOVEMBER 16.—BUDAPEST, 1967. NOVEMBER 29.)

Vidéki állatorvos családjából származott. Tanulmányait az ország különböző városaiban végezte. A munkácsi gimnáziumban érettségizett, majd az eperjesi jogakadémia hallgatója lett, és Kolozsvárott doktorált. Állami tisztviselőként dolgozott. 1910-ben behívták katonának, és tartalékos tiszti iskolát végzett.

A világháború kitörésekor a 85. gy. ezred hadnagyaként került az orosz frontra. 1915 őszén fogságba esett, és a tomszki hadifogolytábor lakója lett. Egyik vezetője a hivatásos tisztek drilljével szembeforduló antimilitarista-szocialista tisztek csoportjának, amelynek élére 1916-ban Kun Béla került. A csoport 1917 elejétől kapcsolatba lépett a tomszki bolsevikokkal. Münnich megismerte célkitűzéseiket, magáévá tette azokat és 1917. május 1-én a párt tagja lett. Résztvevője a helyi szovjethatalom megteremtésének. 1917 őszétől egyik vezetője a tomszki hadifoglyok szocialista-internacionalista szervezetének, amely 1918 márciusában delegálta a szibériai hadifoglyok kanszki konferenciájára. Különösen jelentős szerepet vállalt Tomszkban a hadifoglyok internacionalista-vörösgárdista osztagainak szervezésében, s élükön

a helyi ellenforradalmárok elleni harcokban. Május végén a munkástanács megbízásából irányította Tomszk katonai kiürítését, és az uráli szovjet erőkhöz való csatlakozást. 1918 nyarán és őszén a III. hadsereg kötelékében vett részt a Perm védelméért vívott, nagy áldozatokat követelő ütközetekben, mint az általa szervezett internacionalista zászlóalj, majd ezred parancsnoka. A magyarországi polgári demokratikus forradalom hírére az OK(b)P Magyar Csoportja 1918 november elején Magyarországra küldte.

Itthon egyik aktív résztvevője a KMP szervezeteinek létrehozásáért, s különösen a fegyveres erők tagjainak a megnyeréséért folytatott sikeres munkának. 1919 februárjában a többi kommunista vezetővel együtt letartóztatták. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg egyik kiemelkedő szervezője. Kezdetben a Hadügyi Népbiztosságon dolgozott. Áprilistól a budapesti Vörös Őrség, majd a 6. hadosztály politikai megbízottja. Hadosztálya kimagasló szerepet játszott a Vörös Hadsereg győzelmes északi hadjáratában. 1919. június végén a szlovák Vörös Hadsereg főparancsnokává nevezték ki. Júliusban a magyar Vörös Hadsereg gödöllői főparancsnokságán a hadsereg politikai megbízottja. A Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a tiszai fronton a magyar proletárállam életére törő román királyi hadsereg ellen küzdött.

Az antant túlereje megdöntötte a tanácshatalmat. Münnich Bécsbe emigrált, s bekapcsolódott az újjászerveződő KMP illegális munkájába. 1920 áprilisától Csehszlovákiában, Kárpátalján végzett pártmunkát. Az ukrán, a magyar és a szlovák dolgozóknak segített valóra váltani az „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól" jelszót: szervezte a szovjetellenes fegyverszállítások szabotálását. Ugyanakkor múlhatatlan érdemeket szerzett a kárpát-ukrajnai szocialista-kommunista mozgalom kibontakoztatásában. 1921 tavaszán a Német Kommunista Párt megbízottjaként egyik vezetője a német munkások márciusi fölkelésének. A következő hónapokban a román és a bolgár, majd ismét a német kommunisták munkájában vett részt. 1922-ben forradalmi tevékenysége miatt kitoloncolták Németországból.

1922-től Szovjet-Oroszországban élt és dolgozott. Az ásványolajipar egyik vezetőjeként érvényesítette nagyszerű szervezőkészségét, s vett részt a szovjet állam gazdasági fellendítésében. Mindvégig nagy szerepet játszott a moszkvai magyar emigráció életében: tagja a Sarló és Kalapács című folyóirat szerkesztő bizottságának, az internacionalisták harcainak történetét feldolgozó Bajtársi Kör vezetőségének.

1936-ban önkéntesként sietett a köztársasági Spanyolország védelmére. Flatter Ottó néven a 12. nemzetközi brigád parancsnokának (Lukács tábornok — Zalka Máté) a helyettese, majd a 15. spanyol hadosztály vezérkari főnöke, végül a 11. nemzetközi brigád parancsnoka. A spanyol nép antifasiszta harcának leverése után Franciaországban internálták. 1940-ben a Szovjetunió szabadította ki. Rövid időre visszatért moszkvai munkájához.

1941-ben a fasiszták támadása ismét a munkáshatalom védelmére szólította. 1942-ben a szovjet hadsereg tisztjeként a sztálingrádi fronton harcolt. Később, Magyarország felszabadulásáig, a hazája felé sugárzott rádióadások szerkesztésében, irányításában vett részt.

1946-tól 1949-ig Budapest rendőrfőkapitánya. Nagy szerepe volt a főváros közbiztonságának megteremtésében, a népi állam rendőrségének szervezésében. 1950—1956 között hazánk diplomáciai képviselője Helsinkiben, Szófiában, Moszkvában,

végül Belgrádban. 1956 őszén egyik vezetője volt az ellenforradalmi lázadás leveréséért, a néphatalom megvédéséért, majd megszilárdításáért, a párt és a munkás-paraszt állam újjászervezéséért vívott küzdelemnek, valamint a következő években kibontakozó szocialista átalakulásnak. 1956 novemberétől a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányban a fegyveres erők minisztere, belügyminiszter, később első miniszterelnök-helyettes, 1958-tól 1961-ig a kormány elnöke. Ezt követően 1965-ig államminiszter. 1956 novemberétől tagja az MSZMP Intéző Bizottságának, majd a Központi Bizottságának, egészen a haláláig. A politikai Bizottságnak a párt IX. kongresszusáig volt tagja.

Nagyszerű érdemeinek elismerését számos hazai és külföldi kitüntetés mellett az is jelzi, hogy két alkalommal kapta meg a Szovjetunió legmagasabb kitüntetését: a Lenin-rendet.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM*

Barabás Tibor: Rendületlenül. Szabad Föld, 1969. március 9., 16. és 23. 8. p.

Az emberek szeretetét kapta cserébe. Látogatás a Lenin-renddel kétszer kitüntetett Münnich Ferencnél. Magyar Nemzet, 1967. november 6. 9. p.

Emlékezések Münnich Ferencre. „Budapest", 1969. 3. sz. 20—22. p.

Forradalomban, háborúban. (Szerk. Hetés Tibor). Bp., 1974. 77—106. p.

Hámos György: Az ismert katona sírjánál. Élet és Irodalom, 1967. december 9. 1. p.

Kékesdi Gyula: A népek szabadságáért. Bp., 1970. 37—42. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Münnich Ferenc: Viharos út. Bp., 1966, Szépirodalmi Kiadó. 180 p. [Önéletrajzi regény.]

NEKROLÓG:

Dr. Münnich Ferenc. 1886—1967. Népszabadság, 1967. november 30. 3. p. Magyar Nemzet, 1967. december 3. 3. p. [Fehér Lajos és Tömpe István búcsúbeszédéből.]

* M. F. írásaiból „A Magyar Tanácsköztársaságról" címmel válogatás jelent meg (Bp., 1969, Kossuth Könyvkiadó). A kötethez Liptai Ervin írt életrajzi előszót (5—13. p.).

NAGY (KLEIN) ILONA

(OLASZLISZKA, 1924. január 12.—SREMSKA RAČA, 1944. TAVASZA.)

Apja, az olaszliszkai péksegéd sokszor volt munka nélkül, ezért jobb munkalehetőségek reményében a fővárosba költöztek. Ica ekkor alig töltötte be a tizedik életévét. Rövidesen neki is segíteni kellett a megélhetést biztosítani, ezért szülei varrónőnek adták. A műhelyben, ahol dolgozott, már 16 éves korában kapcsolatba került a munkásmozgalommal, tagja lett a szabók szakszervezete ifjúsági csoportjának. Először csak a vasárnapi kirándulásokra ment el, majd fokozatosan bekapcsolódott az ott folyó marxista szemináriumokba, bérharcokba és sztrájkokba. Amikor 1942. március 15-én az illegális KMP irányításával a Magyar Történelmi Emlékbizottság tüntetést rendezett a Petőfi-szobornál, ő is ott volt.

A második világháború alatt a szabó ifik egy csoportja egyre többet foglalkozott azzal a gondolattal, hogy eljussanak Jugoszláviába és fegyverrel a kézben harcoljanak a fasiszták ellen. Kezdeményezésük sikerrel járt. Összeköttetést teremtettek a jugoszláv partizánokkal, és segítségükkel 1944. január 31-én tizenegyen — hat lány és öt fiú — két csoportban útnak indultak Bácskán keresztül Jugoszláviába. Viszontagsá-

gos utakon jutottak el céljukhoz. A Fruška Gora-i partizántáborban kiképezték őket. Végigharcolták az egész Szerémséget. Amikor 1944 elején a fasiszták támadást indítottak a Száva-parti felszabadított területek ellen, a partizánoknak ideiglenesen vissza kellett vonulniuk a Fruška Gorába. A jól járható utakat a fasiszták lezárták, s így a visszavonulást csak a Belgrád—Zágráb vasútvonalon átkelve lehetett végrehajtani. Ez igen nagy veszteséggel járt. Ezekben a harcokban esett el Nagy Ica. A harcok egyik résztvevője, Fehér Sándor visszaemlékezésében így ír erről: „A fasiszták, hogy kiszorítsanak bennünket a bosuti erdők jelentős részéből, elzárták a Bosut faluban levő folyó zsilipjét. Így a felszabadított terület egy részét kezdték elárasztani vízzel. A mi egységünk feladata volt a falu visszafoglalása. A falu körül állóharc alakult ki. Nagy Ica és két szerb elvtárs járőrbe ment. Feladatuk volt a két ellenséges frontvonal közötti »senki földjét« felderíteni. A fasiszták igen jól álcázták magukat. A járőröket közel engedték állásaikhoz, majd géppuskatüzet zúdítottak rájuk. Az egyik jugoszláv elvtárs megsebesült, Ica segítségére sietett, közben őt is találat érte. Mire mi nagy erővel a helyszínre siettünk, már mindhármukat halva találtuk. Icát összeszurkálva, bestiális kegyetlenséggel meggyilkolva. Drága halottainkat Sremska Račán temettük el."

Falujában, Olaszliszkán szülőházának falára a község lakossága emléktáblát helyezett el.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Budai György: Olaszliszkáról a halhatatlanság felé. Nagy Ilona emlékére. Északmagyarország, 1968. április 28. 5. p.

Baktai Ferenc: Akik mertek... Bp., 1970. 30—37. p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1969. 124—128, 247. p. [Papp László írása.]

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő.) Bp., 1969, 277—290. p. [Fehér Sándor visszaemlékezése].

Hősök voltak... Bp., 1956. 506—525. p. [Győri György elbeszélése.]

Hősök voltak... Bp., 1969. 29—30. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

NAGY PÁL

(MEZŐLAK, 1896. SZEPTEMBER 26.—EXTREMADURA [SPANYOLORSZÁG], 1938. FEBRUÁR 16.)

A mezőlaki csizmadia egyetlen fia. Apja korán elhalt, anyja cselédnek szegődött, ő Csöglérre került nagyszüleihez, ott végezte el a hat elemit, majd cipészinasnak adták. Gyenge szervezete miatt szakmát kellett változtatnia, egy győrszemerei kulák cselédje lett. 19 éves korában, 1915-ben a frontra küldték, megsebesült és háromhónapi frontszolgálat után sok tízezred magával orosz hadifogságba, Szibériába került. 1918 júliusában tért haza, a Tanácsköztársaság idején Győrszemerén dolgozott, és amikor szükség lett rá, jelentkezett vöröskatonának. A Tanácsköztársaság megdöntése után, 1920 végéig Győrben katonáskodott, mikor leszerelt, a tatabányai VIII-as aknára ment bányásznak. 1921-ben itt lépett be a szakszervezetbe és a szociáldemokrata pártba. Mint aknabizalmi, politikai és gazdasági célokért sztrájkot szervezett, amelynek kitörése után a többi baloldali vezetővel együtt Nagy Pálnak is kiadták a munkakönyvét. Belgium és Franciaország következett, politikai magatartása miatt sokszor volt állás nélkül, de már szervezeti kapcsolatban állt a kommunistákkal. 1925 szeptemberében ismét itthon volt, és munkába állásával szinte

egyidejűleg a környebányai bányászszakszervezet vezetőjévé választották. Ebben a funkcióban is állandóan kapcsolatban volt a párttal, melynek 1927 őszén tagja lett. A környebányai városi pártbizottság irányítása mellett a szakszervezeti ellenzék, és az aknák pártsejtjeinek szervezője lett. 1928-tól tagja a pártbizottságnak, egy ideig vezetője is. 1929-ben a tatabányaiak a Bányamunkások Szakszervezetének kongresszusára küldték, ahol felszólalt és éles szavakkal ítélte el a szakszervezet és a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőit, amiért leszerelik a bányászok jogos követeléseiért folytatott harcot. A felszólalás következményeként Nagy Pált kizárták az MSZDP-ből és a szakszervezetből, azonnali hatállyal elbocsátották a bányából. Győrben, később újra Tatabányán dolgozott, és mint a tatabányai kommunisták küldötte (Kiss fedőnéven), részt vett Aprelevkában az illegális KMP II. kongresszusán, ahol a nagyon aktív, forradalmár pártmunkást beválasztották a Központi Bizottságba. Párthatározatra — országszerte körözte a rendőrség — csak 1932 januárjában tért haza. A bányászok között végzett illegális munkája közben 1932. március 3-án Tamás Aladárral, Ruzsinkó Mihállyal együtt elfogták, s a bíróság két és fél évi fegyházra ítélte, és a közügyektől 10 évre eltiltotta. A tárgyaláson nyíltan vallotta „meggyőződéses kommunista vagyok, eszerint cselekedtem." 1932. július 26-án a börtönökben levő kommunistákkal együtt, a statárium ellen tiltakozva, ő is éhségsztrájkba lépett, amiért súlyos büntetést kapott. Szabadulása után is folytatta forradalmi tevékenységét, noha szigorú rendőri felügyelet alatt állott. 1937 júniusában Csehszlovákián, Franciaországon és a Pireneusokon keresztül a spanyol szabadságharcosok segítségére sietett. Néhány hónapi nagyon kemény kiképzőtábor után Szalvai Mihály zászlóaljába került. A zászlóalj Extremadurában esett át a tűzkeresztségen. Egyik bajtársa, Ribár Pál írja róla: „Két nehéz ütközetben vettünk részt együtt, Fuentes del Ebrónál és Villa mayor de Gallegónál. Elszánt, félelmet nem ismerő katona volt. Fuentes del Ebrónál megsebesült, de sebesülten is tovább harcolt." A fasisztákat megfutamították, de Nagy Pál gyilkos golyóval a szívében elesett. Felesége (Siska Anna) és egy fia maradt egyedül. 1946-ban a Magyar Köztársaság a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával tüntette ki.

VÉRTES RÓBERT

IRODALOM

Csaba Imre: Élt és elesett: a nemzetköziség nevében. Pártélet, 1968. 11. sz. 39—41. p.

Csaba Imre: Támadás menetből. Történetek Veszprém megye munkásmozgalmából, emlékezések a mozgalom harcosaira (1917—1945) 1969, Veszprém megyei Lapkiadó Vállalat. 173 p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 28, 398. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. 161, 210. p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 86. p.

Tamás Aladár: Börtönfalak árnyékában. Bp., 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó. 376 p.

NEDERMANN FERENC

(NASZÁLY, 1896. AUGUSZTUS 31.—BUCHENWALD [NÉMETORSZÁG], 1945. FEBRUÁR 3.)

A magyar és a nemzetközi kommunista bányászmozgalom mártírja. Munkáscsaládból származott, bányász volt. 1917-től tagja a bányászszakszervezetnek. Mint vöröskatona, részt vett a Tanácsköztársaság védelmében. A fehérterror elől Franciaországba emigrált. Az észak-franciaországi bányavidéken helyezkedett el. 1925-től a Francia Kommunista Párt tagja. Kommunista agitációs munkát fejtett ki a bányászok között, és részt vett a Francia Kommunista Párt magyar szekciójának munkájában. Egyik irányítója volt az ott dolgozó magyar bányászok sztrájkmozgalmainak. Rövid idő múltán Hollandiába ment dolgozni, de onnan kommunista agitáció miatt kitoloncolták. Néhány havi belgiumi tartózkodás után visszament Franciaországba. Elzász-Lotharingia egyik sóbányájában sztrájkot szervezett, a letartóztatás elől Roubaixba költözött, ahol textilgyárban helyezkedett el. Önként jelentkezett a Spanyol Köztársaság védelmére. 1937-ben megsebesült, de felgyógyulása után visszatért a frontra. Majd ismét megsebesült. A spanyol polgárháború után őt is, mint a nemzetközi brigádoknak annyi résztvevőjét, Franciaországban internálótáborba zárták. 1940-ben

tért haza. Tatabányán aktív tevékenységbe kezdett a bányászszakszervezetben, 1942-ben pedig az illegális mozgalommal került kapcsolatba. A tatai, dorogi szénmedencében 1943 nyarán a bányászszakszervezet irányítását kommunisták végezték, közöttük dolgozott Nedermann Ferenc is, aki a Béke Párt tagja volt. Munkájuk eredményesnek bizonyult, a bányászszakszervezeti csoportok megerősödtek, sőt illegális pártsejteket hoztak létre. 1944 novemberében elfogták, előbb a komáromi Csillagerődbe zárták, majd Németországba hurcolták, koncentrációs táborban halt meg. Egész életén át a munkásság érdekeinek védelmét szolgálta.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 530, 681. p.

Döme Piroska: Harcoló bányász, Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 204 p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. 160—161. p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 118—120. p.

Munkásmozgalmunk harcosai. Komárom megyei bibliográfia. Tatabánya, 1970. 69—70. p.

Felhivás az osztályharcos bőripari munkásokhoz!

Követeljétek az összes kizárások azonnali likvidálását!

Követeljétek a bürokrácia leépitését és a járulékok leszállitását!

A munkanélküli bizottságok és ellenzéki bizottságok elismerését és képviseleti jogát a vezető szervekben!

A közvetitős a munkanélküli bizottságok ellenőrzésével történjék!

Szaktársak! Teremtsétek meg az alulról jövő osztályharcos egységfrontot!

Épitsétek ki mindenütt az ellenzéki bizottságokat!

Minden bőripari munkásnak az osztályharcos ellenzékben van a helye!

Éljen a szervezett és szervezetlen munkások osztályharcos egységfrontja!

Le az áruló bürokratákkal!

Szaktársi üdvözlettel

A kizárt bőripari munkások

Neufeld Zoltán (Pannonia) nyomda Bpest, VII

NÉMETH JÁNOS

(TÉNYŐ, 1896. DECEMBER 27.—BUDAPEST, 1961. DECEMBER 14.)

A kommunista mozgalom harcosa volt, bőripari munkás. 1914-ben, 18 éves korában belépett az MSZDP-be és a szakszervezetbe. 1919-ben a Vörös Hadseregben védte a proletárhatalmat, a Tanácsköztársaság megdöntését követően internálták.

1925-ben tagja lett az MSZMP-nek, majd egy évvel később felvették a KMP-be. Az MSZDP-nek is tagja maradt, annak keretében végezte pártfeladatát. 1928 és 1931 között a bőripari szakszervezet budapesti cipészszakosztályának vezetőségi tagjává, majd elnökévé választották.

Baloldali tevékenysége miatt sűrűn zaklatták, többször letartóztatták. 1928-tól rendőri felügyelet alatt állt, s 1931 decemberében a szakszervezetből is kizárták. Ezt követően a bőrmunkásellenzék és az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék egyik vezetője volt. Részt vett az 1934 tavaszán kirobbant cipészsztrájk előkészítésében, amelyet a bőrös ellenzék szervezett, s amely a munkások nagy gazdasági és politikai sikerével végződött.

1938 és 1944 között a Vörös Segélyben dolgozott. A felszabadulást követően

a Magyar Bőripari Munkások Országos Szabad Szakszervezetének elnökhelyettesévé választották, a KIOSZ központi vezetőségének tagja, a cipész ipartestület elnöke lett. 1949-től a Földművelésügyi Minisztérium személyzeti osztályának vezetője, majd 1951 szeptemberétől a Minisztertanács Titkárságán dolgozott. Haláláig tagja volt az V. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságának.

(Képünkön: A bőripari szakszervezeti ellenzék röplapja. Részlet 1931.)

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 236, 398. p.

Száz esztendő harcai. Olvasmányok a bőripari dolgozók mozgalmainak történetéből. Bp., 1966. 16, 200, 211, 221—222, 268. p.

NÉMETY ERNŐ

(BUDAPEST, 1911. NOVEMBER 5.—DACHAU, 1945.)

Sokgyermekes munkáscsaládban született. Szülei 1919 végén vidékre, Mezőkomárom-ba költöztek. Némety Ernő ott egy tanyasi iskolában fejezte be az elemi iskolát, majd mint bognárinas megismerte az inasévekkel járó házi cselédeskedés minden keservét. 1929-ben tért vissza Budapestre. A nagy gazdasági válság idején évekig nem kapott munkát. A munkaközvetítőben ismerkedett meg szervezett munkásokkal, kommunistákkal, akik később barátai, harcostársai lettek. 1934-ben, mivel szakmájában nem akadt munkaalkalom, az újpesti Hazai Pamut Szövő Vállalatnál betanított szövőmunkásként helyezkedett el. Itt bekapcsolódott a bedórendszer elleni harcba, és ettől kezdve aktívan részt vett az újpesti textilmunkások szervezkedésében, bár közben munkahelyet változtatott, az Egyesült Izzó asztalosműhelyébe került. Új munkahelyén hamarosan megválasztották bizalminak. Némety Ernő érdeklődése sok irányú volt. Szabad idejében művészettel, irodalommal is foglalkozott, szépen rajzolt, szerette a zenét. Munkahelyén, az Egyesült Izzóban mandolinzenekart alakított. Tagja volt az Újpesti Munkásotthon színjátszó csoportjának. Jelentős szerepe

volt a textilmunkások önálló újpesti csoportjának létrehozásában, amely Némety Ernő vezetésével a textilmunkások egyik legnagyobb baloldali csoportja lett, s a bérharcok, sztrájkok egész sorát szervezték. 1938-ban a szakszervezet küldöttközgyűlésén — tevékenységének elismeréseként — az országos vezetőség tagja, majd 1940-ben a textilmunkások szakszervezetének alelnöke lett.

1940 őszén felvették a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Az újpesti munkásotthon helyiségeiben politikai előadásokon, műsoros esteken több száz ember előtt ismertette a párt politikáját, mozgósított a fasizmus és a háború elleni harcra. 1941 tavaszán egy háborúellenes rendezvény szervezéséért letartóztatták, és öthónapi börtönbüntetésre ítélték. Az ítélet jogerőssé válásáig a KMP bizottsága az Újpesti Területi Bizottság vezetését bízta rá. A kommunista párt, a függetlenségi mozgalom által irányított 1942. március 15-i tüntetés sikeréhez az Újpesti Területi Bizottság jó szervezéssel és sok ötlettel járult hozzá. Rövid ideig végezhette azonban ezt a munkát, mert közben jogerőssé vált az ítélet. Némety Ernő akkoriban fiatal házas volt. Felesége gyermeket várt. Börtönben volt, amikor fia megszületett. Számolta a napokat, várta azt a percet, amikor kisfiát magához ölelheti. A büntetés letöltése után azonban a börtön kapuján kilépve a szabadság helyett a bilincs várta, a függetlenségi mozgalomban való részvétele miatt újból letartóztatták. Az Andrássy-laktanyába vitték, ahol embertelenül megkínozták, hogy vallomásra bírják, de nem tudták megtörni, majd a nyomozás lezárása után a Margit körúti fogházba került. Hat évre ítélték. A Margit körúti fogházban töltött két évet. A börtönben tagja volt a kommunista kollektíva vezetőségének, segítette elvtársait, rabtársait.

Némety Ernőt 1944 végén a dachaui koncentrációs táborba szállították és vagy ott, vagy valamelyik másik táborban halt meg.

NYERS ILONA

IRODALOM

Torzsa István: Némety Ernő. Párttörténeti Közlemények, 1964. 1. sz. 203—208. p.

Szollár György: Régi harcok — régi harcosok. Textilmunkás, 1964. december. 2. p.

NÓGRÁDI SÁNDOR

(FÜLEK, 1894. MÁJUS 14.—BUDAPEST, 1971. JANUÁR 1.)

Apja péksegéd volt. Losoncon kezdett iskolába járni, majd Budapestre került nagybátyjához, akinek segítségével kitanulta a rézesztergályos- és villanyszerelő-szakmát; magánúton elvégezte a felsőkereskedelmi iskolát. Ezekben az években került közel a munkásmozgalomhoz, tanoncként lejárt a vasas székházba, a MÉMOSZ-ba és a Gutenberg Otthonba, ahol forró levegőjű munkásgyűléseken vett részt, és megismerkedhetett a szocialista eszmékkel is. 1916-ban visszatért Losoncra, ahol a gépgyárban műszaki tisztviselőként kezdett dolgozni, s hamarosan a gyár főbizalmijává választották. 1918 szeptemberében belépett a szociáldemokrata pártba, 1919 februárjában ismét Budapestre került, s itt belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében szakaszparancsnokként harcolt.

Horthy bevonulásakor Szlovákiába menekült, s nagy szerepet játszott az ottani ifjúmunkás-mozgalom megszervezésében. 1921 februárjában letartóztatták, és kommunista propaganda miatt háromhavi börtönre elítélték. 1922—1923-ban a Csehszlovák Kommunista Ifjúsági Szövetség egyik titkára, s egy ideig a Vorwärts című

lap szerkesztője. Innen — a csehszlovák rendőrség által kezdeményezett nagyszabású provokációs per elől — emigrálni kényszerült, útja Berlinbe vezetett, ahol a Kommunista Ifjúsági Internacionálé helyi irodájánál dolgozott, amíg hasonló munkára Moszkvába nem hívták.

A Kommunista Internacionálé képviselőjeként a húszas évek közepén Romániába küldték, ahol politikai akciók szervezése közben az illegális Román Kommunista Párt és Ifjúmunkás Szövetség több száz funkcionáriusával együtt letartóztatták. A bírósági tárgyalás idején többedmagával sikerült megszöknie, távollétében tízévi fegyházra ítélték. Ezután az illegális kommunista munka még veszélyesebb évei következtek. Járt Csehszlovákiában, Németországban, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban, s mindenütt sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Ez utóbbi országban a Fasizmus- és a Háborúellenes Világbizottság titkára. 1933—1934-ben Spanyolországban is járt különféle Komintern-megbízatásokkal; 1936 júliusában pedig a spanyol fasiszták felkelését követő napokban a Világbizottság nevében nemzetközi akciót szervez a köztársaságiak fegyveres és politikai támogatása érdekében.

A második világháború kitörése Franciaországban érte, innét került Moszkvába. 1944-ben a KMP Külföldi Bizottsága Kossuth Rádiójának egyik szerkesztője; 1944 májusában a magyar partizánmozgalom szervezésével bízták meg; a kijevi partizániskola parancsnoka lett. 1944 szeptember végén 8 főből álló partizánegység élén Szlovákia területén maga is részt vett egy bevetésben. A kis létszámú csoporthoz később a salgótarjáni szénmedencében és Losonc környékén — ahol a német fasiszták elleni akcióikat hajtották végre — több kisebb-nagyobb partizánalakulat is csatlakozott. Legnevezetesebb összecsapásuk Abroncsospusztához fűződik, ahol december végén egy SS-alakulattal vették fel a harcot. 29-én csatlakoztak a II. Ukrán Front felszabadító egységeihez.

A felszabadulás után harcostársaival együtt Debrecenbe került, ahol azt a feladatot kapta, hogy az MKP észak-magyarországi területi titkáraként Borsod, Nógrád, Heves és Abaúj-Torna—Zemplén megyék területén irányítsa a kommunista mozgalmat. Miskolcra 1945. január 16-án érkezett, s több hónapig dolgozott ott eredményesen. 1945 végén iparügyi államtitkárrá nevezték ki, s ebben a funkciójában megszervezte az állami kezelésbe vett szénbányák termelékenységének fokozását. 1946-ban az MKP KV agitációs és propagandaosztályának vezetője, majd a miniszterelnökség politikai államtitkára négy éven át. 1949-ben a néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, előbb altábornagyként, később vezérezredesi rangban hatalmas munkát végez az új népi hadsereg megszervezésében. 1955 júliusában a honvédelmi miniszter első helyettese. 1957 elején az MSZMP agitációs és propagandaosztályának vezetője, majd áprilistól 1960 januárjáig Magyarország pekingi és hanoi nagykövete.

1946-ban a párt III. kongresszusán beválasztották a Központi Vezetőségbe, s ettől kezdve élete végéig tagja volt az MDP Központi Vezetőségének, az MSZMP Központi Bizottságának. Az MSZMP VII. és VIII. kongresszusán az MSZMP KEB elnökévé választották. E funkcióját 1959-től 1966-ig töltötte be. Tevékenykedett országgyűlési képviselőként, 1963 és 1967 között a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjaként.

1967-ben nyugdíjba vonult, ez azonban nem jelentett szakítást a politikai és társadalmi élettel. Haláláig aktívan tevékenykedett, s széles körű publicisztikai munkát fejtett ki. „Történelmi lecke" címmel halála előtt jelent meg életrajzi regénye.

Forradalmi harcokban gazdag, tevékeny munkásságáért többször részesült magas kitüntetésben. Karancsberényben 1971. szeptember 29-én Nógrádi Sándor állandó emlékkiállítás nyílt. „Hatalmas ívű életpályája minden cselekedetével a jót, a dolgozó ember javát szolgálta."

STRASSENREITER ERZSÉBET

IRODALOM

Bodrogi Sándor: Vallomások a partizánéletről. Beszélgetés Nógrádi Sándorral. Lobogó, 1969. október 1. 6. p.

Fodor Gábor: A felismerések néha késnek. Négyszemközt Nógrádi Sándorral. Magyar Hírlap, 1969. február 2. 8. p.

Kékesdi Gyula: Egy kommunista életútja. Nógrádi Sándor 75 éves. Népszabadság, 1969. május 14. 4—5. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Nógrádi Sándor: Történelmi lecke. Bp., 1970, Kossuth Könyvkiadó. 466 p. [Nógrádi Sándor: Emlékeimből (1961) és „Új történet kezdődött" (1966) című memoárkötetei alapján.]

Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok. Balassagyarmat, 1964, Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága. 78 p.

NEKROLÓG

Nógrádi Sándor (1894—1971). Népszabadság, 1971. január 4. 3. p.

NŐHRER ÁRPÁD

(BUDAPEST, 1902. SZEPTEMBER 4.—BUDAPEST, 1970. FEBRUÁR 24.)

Pék volt, sütőmunkás, kora ifjúságától a munkásmozgalom és az élelmezésipar hűséges és harcos egyénisége. Anyja mint parasztlány jött faluról a fővárosba, apja ugyanitt húsipari dolgozó volt. Egész fiatalon árván maradt, s alig 14 éves korában a sütőkemence elé állt, 1920-ban péksegéd lett. Ahogy teltek az évek nemcsak a kemény munkát ismerte meg, hanem munkatársai életét, bajait is. Mint közülük sokan, Nőhrer Árpád is többször volt munkanélküli. A Tanácsköztársaság idején vöröskatonaként harcolt. 1920-ban bekapcsolódott a munkásmozgalomba, 1921-ben tagja lett az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének. Sütőipari üzemekben bizalmiként tevékenykedett, részt vett a szakmai sztrájkok szervezésében. 1931-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja felvette tagjai sorába. Ettől kezdve még céltudatosabban dolgozott. 1932-ben az ÉMOSZ budapesti sütők szakosztályának vezetőségi tagja, s még ugyanez évben a párt budapesti keleti területi titkára lett. 1933-ban egyik kimagasló vezetője volt a szakszervezeti baloldali ellenzéknek. 1934—1936-ig a KMP Budapesti Pártbizottságának tagja, 1935-ben a Komintern VII. kongresszusán

a KMP egyik képviselője volt. Munkásmozgalmi tevékenysége miatt többször letartóztatták, internálták, 2 és ½ évet töltött fegyházban, börtönben, s szabadlábon is rendőri felügyelet alatt állt. Azon legtevékenyebbek közé tartozott, akik mindent megtettek a második világháború kitöréséig Magyarországon a munkásegység létrehozásáért, a népfront megteremtéséért. 1942-ben letartóztatták, büntetőszázaddal a frontra küldték. 1944-ben a Szovjetunióban hadifogságba esett, ott antifasiszta propagandista tanfolyamokat végzett.

1947-ben hazatért. Az Élelmezési Ipari Dolgozók Szakszervezetében előbb szervező titkár, 1948-ban főtitkárhelyettes, 1949—1951 között mint főtitkár dolgozott. 1951-ben a Belkereskedelmi Minisztériumban osztályvezető, 1952-ben az Élelmiszeripari Minisztérium Sütő- és Tésztaipari Igazgatóságának vezetőjévé nevezték ki. Hét év múlva a minisztérium pártbizottságának függetlenített titkárává választották. Ezt a funkciót töltötte be 1959 novemberétől 1962 végéig, nyugalomba vonulásáig.

Nőhrer Árpád 1958-tól a főváros IX. kerületének országgyűlési képviselője volt. Az MSZMP VII. és VIII. kongresszusa a Központi Revíziós Bizottság tagjává, a IX. kongresszus a Központi Ellenőrző Bizottság tagjává választotta. 1963-tól haláláig az Élelmezési Ipari Dolgozók Szakszervezetének elnöki tisztségét töltötte be. Magatartását a szerénység, áldozatkészség és a példamutatás jellemezte. Kiemelkedő munkásmozgalmi és szakmai tevékenységéért többször részesítették magas kitüntetésben.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Kékesdi Gyula: Dr. Szőke utazása. Népszabadság, 1965. október 17. 4. p.

Nőhrer Árpád: Történelmi emlékek. Élelmezési Dolgozó, 1961. szeptember. 2. p. [Visszaemlékezés.]

NEKROLÓG

Nőhrer Árpád (1902—1970). Népszabadság, 1970. február 25. 5. p. Népszava, 1970. február 25. 3. p.

NYISZTOR GYÖRGY

(SZATMÁRNÉMETI, 1869. DECEMBER 22.—BUDAPEST, 1956. JANUÁR 7.)

Apja földmunkás, napszámos, anyja cseléd volt. Ő maga kisgyerekkorától mint cseléd, gulyásbojtár, kanász, majd egy ideig favágóként dolgozott, később a Gőbel-féle szeszgyár, gőz- és fűrészmalomban, majd napszámosnak szegődött.

Az akkori vidéki munkásmozgalom fejletlenségére mutat az a körülmény, hogy Nyisztor György a földmunkások, kubikosok révén ismerkedett meg a szocialista eszmékkel. Harmadmagával alakította meg az SZDP helyi szervezetét, s lelkesen látott hozzá a szervező munkához. Vidékre járt, szervezte a munkások megmozdulásait, a földművesek aratósztrájkjait. Élete egyre jobban összeforrott a forradalmi szocialista mozgalommal.

1906. január 7-én alakult meg a Földmunkások Országos Szövetsége. Az ülésen Nyisztor Györgyöt a központi vezetőségbe, majd a szövetség titkárává választották. Ezután is járta az országot, szervezte az ország különböző pontjain fellángolt sztrájkmozgalmakat. Személyes jelenlétével gyakran befolyást gyakorolt egy-egy sztrájk kimenetelére. Kitűnő szónok volt, és mivel továbbra is egyszerű parasztemberként

élt, dolgozott, nagy hatással volt hallgatóságára, és hamar megnyerte az egyszerű emberek tetszését. Részt vett a Mezőfi Vilmos vezette Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt politikája ellen folytatott vitákban. Ott volt az 1907-es pécsi népnevelési kongresszuson, amelyet a haladó erők kezdeményezésére hívtak össze. A kongresszus arról tárgyalt, hogy milyen világszemléletre kell az ifjúságot nevelni. A vitában papok, híres egyházi szónokok vettek részt, de Nyisztor György felvette velük a versenyt, s beszéde végén az egész terem felállva tapsolta meg hozzászólását. Politikai fejlődése töretlen volt, az első világháború idején már felismerte a szociáldemokrata jobboldal opportunizmusát és a Földmunkás Szövetség vezetőségén belül mindinkább a következetes baloldali magatartás vezető egyéniségévé vált. Részt vett a polgári demokratikus forradalmat előkészítő megbeszéléseken. Az 1918. október 13-i pártgyűlésen Zádor Pállal együtt programjavaslatot terjesztett elő, amely a társadalom szocialista átalakításának perspektíváját tartalmazta. A KMP megalakulásakor azonban a szociáldemokrata pártban maradt. A kommunistákkal való közös harc szilárd híve sőt hirdetője volt, de egyelőre nem tudott elszakadni attól a párttól, amely őt nevelte, s amelyért ő is oly sokat küzdött.

1919-ben a proletárdiktatúra idején földművelésügyi népbiztos volt, s nagy felelősséggel képviselte a dolgozó parasztság és földmunkásság érdekeit.

A tanácskongresszuson minden kérdésben a kommunistákkal értett egyet és határozottan visszautasított minden ellenforradalmi fellépést.

A Tanácsköztársaság megdöntése után nem menekült el, letartóztatták és 1920-ban több népbiztostársával együtt életfogytig tartó fegyházra ítélték. 1921 végén a fogolycsere-egyezmény keretében a Szovjetunióba került. Tagja lett az OK(b)P-nek, s a moszkvai magyar klub vezetőségében jelentős szerepet játszott. A felszabadulás után hazatért, s mint nyugdíjas, haláláig részt vett a pártmunkában. Életútja az egyszerű parasztemberből kommunista forradalmárrá érett emberé volt, az elnyomott nép felemelkedéséért szinte egész életén át küzdött szakadatlanul.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Erényi Tibor: Nyisztor György születésének 100. évfordulójára. Népszabadság, 1969. december 23. 4—5. p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Hársfalvi Péter: Nyisztor György útja Szatmártól a forradalomig. Kelet-Magyarország, 1966. január 13. 5. p.

Illés Béla: Lövészárokban... Válogatott cikkek, publicisztikai írások, karcolatok. 1916—1966. Bp., 1967. 475—483. p.

Lengyel József: Nyisztor György szava. Magyar Nemzet, 1956. január 10. 4. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/A, 4/B, 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1956—1969. ld. névmutató.

Réti László: Nyisztor György. Csillag, 1956. 3. sz. 521—529. p.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Bp., 1969, Kossuth Könyvkiadó. 284 p.

OBERNYIK ISTVÁN

(ÚJPEST, 1884. DECEMBER 3.—MOSZKVA, 1970. ÁPRILIS 6.)

A kommunista párt és a szakszervezeti mozgalom harcosa. Először az asztalosmesterséget tanulta, de 1897-ben a Csavarárugyárba ment dolgozni, és ott kitanulta a lakatosmesterséget. Már inaskorában rendszeresen eljárt az újpesti munkásképzőbe, előadásokat hallgatott, és állandó olvasója volt a könyvtárnak. 1905-ben lépett be a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetébe és a szociáldemokrata pártba. 1914-ben behívták katonának, és az orosz frontra vitték, ahol megsebesült és hadifogságba esett. Egy Volga-parti kisváros hadifogolytáborában betegeskedett 1915 februárjáig, s amikor meggyógyult, Szibériába vitték. Ott dolgozott hadifogolytársaival, amikor 1918 elején megjelent a táborban Ligeti Károly és Rabinovics József, akik meggyőző beszéddel szervezték a hadifoglyokat a Vörös Hadseregbe. Obernyik István azonnal jelentkezett, és belépett a Vörös Gárdába. Harcolt a kozákok ellen, s közben ő is szervezte hadifogolytársait. A harcok alatt tífuszban megbetegedett, és felgyógyulása után Szaratov városában egy pamutgyárban lett lakatos. 1920-ban hazaküldték illegális pártmunkára. Az egyik hadifogolycsoporttal tért haza

Újpestre, a Csavargyárba ment dolgozni, és közben felvette a kapcsolatot a kommunistákkal. Kassáról hozott illegális röplapokat és sajtóanyagot terjesztett, és illegális szállásokat szervezett ismerősei lakásán. 1922-ben letartóztatták, és tizenegy évre ítélték. Vácon töltötte büntetését, ahonnan 1924 novemberében fogolycsere során visszakerült a Szovjetunióba. Moszkvában telepedett le, mint szerszámkészítő, sok fiatal szakmunkást nevelt a Lihacsov autógyárban. 1925-től tagja volt az SZKP-nak. 1937—1938-ban önkéntesként harcolt Spanyolországban, majd amikor onnan visszatért, művezetőként dolgozott 1957-ig, nyugdíjazásáig. 1962-től — haláláig — a Lumumba Egyetemen az ott tanuló külföldi mérnökhallgatókat szerszámgépek beállítására oktatta. Érdemeiért a szovjet kormánytól több magas állami kitüntetést kapott.

NAGY ETA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. ld. névmutató.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 155, 245. p.

NEKROLÓG

Moszkvában elhunyt Obernyik István. Népszabadság, 1970. április 10. 9. p.

ORLAI-FÜRST KÁROLY

(RUM, 1900. OKTÓBER 16.—BUDAPEST, 1945. AUGUSZTUS 8.)

A Fürst fivérek forradalmár generációjának legidősebbje. Csendes, szolid, határozott magatartásáért, a dolgozók ügyének következetes figyelembevételéért és képviseletéért, kemény, őszinte szókimondásáért, kedves, kissé fanyar mosolyáért szerették, követték, elfogadták, amit a párt képviseletében mondott, javasolt, utasított. Sokan talán észre sem vették mennyire szeretik, csak amikor már nem volt, amikor már nem tudtak a legnagyobb természetességgel bajban, problémában hozzá tanácsért fordulni, akkor ébredtek rá, mennyire hiányzik. Orlai Károly 18 éves korában, 1918 őszén már tevékeny küzdőként vett részt a forradalomban. A Tanácsköztársaság idején pedig a vasutas-szakszervezetben tevékenykedett. A forradalom leverése után a szociáldemokrata mozgalomba kapcsolódott, és 1927-ben lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. Testvéreivel körülbelül egyidőben jutott el a kommunista mozgalomig. Közülük elsősorban Sándor, a család legjobb képességű, legtehetségesebb tagja hatott legjobban a kommunista fejlődésére. Később, fivére mártírhalála még jobban megerősítette elszántságát a proletariátus ügye diadalra viteléhez.

Orlai-Fürst Károly kereskedősegéd volt, hosszú éveken keresztül egy kenyérgyár kocsikísérőjeként dolgozott.

A harmincas évek elején az illegális mozgalomban a Vörös Segélyben végzett pártmunkát. A keleti kerület titkáraként, megszervezte a sajtóterjesztést, a rendszeres gyűjtést, ünnepeken a börtönbe küldendő csomagok összeállítását. Tudott dolog volt a börtönben, hogy a keleti kerületből érkeztek a legértékesebb csomagok. Amikor 1932 júliusában Sallai Imrét és Fürst Sándort letartóztatták és a koholt ürügygyel meghirdetett statárium alapján állították bíróság elé, a kommunisták által a foglyok életének megmentéséért szervezett tüntetéseken mindenütt jelen volt.

Orlai folytatta a VS-munkát, majd a párt más munkaterületre szólította. 1935-ben a KMP északi kerületi bizottságának tagja lett. Ehhez a kerülethez tartozott annak idején az építőmunkás, a bőripari munkás, a magántisztviselő pártfrakció. A KMP pártszervezetének feloszlatása után aktívabban dolgozott a KAOSZ-ban, majd az újjászervezésekor ismét bekapcsolódott a pártmunkába. Bármi is volt a feladata, mindig volt arra gondja, hogy az ő területén gyűjtés folyjék a politikai foglyok számára. A lebukás veszélye miatt illegalitásban élt. Szívósan, nehéz körülmények között harcolta végig az illegális időket, pedig egészsége egyre romlott.

A felszabadulás után első pártfeladata a VI. kerületi pártszervezet megalakítása volt. Az új életet megindító munkát nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel vezette. Ezután a Budapesti Területi Bizottság tagjaként a közigazgatási osztályt irányította. Korán bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy a felszabadult hazában tovább működjön a kommunista párt célkitűzéseiért.

FRISS ISTVÁNNÉ

IRODALOM

Orlai-Fürst emlékezete. Mérleg, 1958. 6. sz. 7. p. [Ligeti László megemlékező beszéde Orlai-Fürst Károly sírkőavatásán.]

NEKROLÓG

Orlai-Fürst Károly. 1900—1945. Szabad Nép, 1945. augusztus 9. 3. p. és augusztus 12. 5. p.

OROSZ NÁNDOR

(BUDAPEST, 1886. OKTÓBER 25.—BUDAPEST, 1966. ÁPRILIS 4.)

Bronzműves volt. Az akkori idők szokásainak megfelelően a külföldet járta, hogy mesterségbeli tudását gyarapítsa. 1904-ben belépett a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetébe, 1906-ban Németországban tagja lett a szociáldemokrata pártnak.

Az első világháború kezdetén bevonult katonának, majd orosz fogságba került. 1917-ben belépett a Vörös Gárdába, és 1918. május 1-én tagja lett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártnak. Kolcsak szibériai uralmának leverése után (1920) Novonyikolajevszkben (Novoszibirszk) a magyar foglyok alakítottak egy pártcsoportot. 1920 tavaszán Orosz Nándort a szibériai magyar pártszervezetek területi pártkonferenciáján a Szibériai Területi Iroda tagjává, szeptemberben az országos konferencián az OK(b)P mellett működő Magyar Központi Iroda tagjává választották. 1921 márciusig előadója volt a novoszibirszki helyi, az omszki területi és moszkvai központi magyar pártiskolának. Egyidejűleg politikai irányító munkát is végzett a Vörös Hadsereg Novoszibirszkben megalakított őrszolgálati ezredében. 1921 márciusában Berlinbe utazott pártmunkára, ott azonban letartóztatták. Szabadulása

után ugyanez év nyarán Bécsben jelentkezett a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságánál, és kérte Magyarországra küldését. Az utazásra decemberben került sor. Budapesten a KMP-n belül pártépítő munkát végzett. 1922 januárjában azonban letartóztatták, de fél év múlva a második fogolycsere során ismét Szovjet-Oroszországba érkezett, ahol a moszkvai Interurbán Telefonközpont helyettes vezetője lett és egyben pártszervező titkár, valamint tagja a Moszkva város Baumannról elnevezett kerületi párt-végrehajtóbizottságnak. 1928 februárjában ismét Magyarországra jött, a KMP KB tagjai sorába kooptálta. Konspirációs hiba folytán azonban 1929-ben lebukott. 11 évi raboskodás után 1940-ben a Szovjetunióba emigrált. Ez időtől, 1943-tól, hadifogolytáborokban politikai megbízottként, tanárként, majd táborvezetőként működött. Később az Igaz Szó című magyar hadifogoly-hetilap szerkesztésében is részt vett, és egyidejűleg a magyar politikai emigránsok hazaszállításával is foglalkozott. 1949-ben végleg hazatért Magyarországra, s a nemzetközi munkásmozgalomban nyert tapasztalatait hazája javára hasznosíthatta. Először a Tartós békéért, népi demokráciáért című hetilap magyar szerkesztője lett. 1954-től a Magyar Dolgozók Pártja, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt KB külügyi osztályának vezető teendőit látta el, 1957 márciusában betegsége miatt történt nyugdíjazásáig. Amikor egészségi állapota javult, a Párttörténeti Intézet igazgatójaként folytatta a munkát 1961 végéig. Ekkor egészsége olyan súlyosan megromlott, hogy végleg lehetetlenné tette további ténykedését. Fiatal korától életét a munkásmozgalomnak szentelte. Kiemelkedő munkásságát a Népköztársaság Elnöki Tanácsa A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével és más kitüntetésekkel ismerte el.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929, 1935—1945. Bp., 1964. ld. névmutató.

Életük: történelem. Vasas, 1965. június. 2. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. (1919—1925). Bp., 1970. 151, 155, 159, 160, 183, 243, 245. p.

NEKROLÓG

Orosz Nándor. 1886—1966. Népszabadság, 1966. április 6. 17. p.

ŐRI KÁROLY

(ÚJNÉPPUSZTA, 1898. MÁRCIUS 3.—SZOVJETUNIÓ, 1946. FEBRUÁR 2.)

A nyolc Őri gyermek apja bognármester volt. Károly hat elemi osztály elvégzése után tanoncéveit vidéken töltötte, és mintaasztalos lett. 1916 tavaszán vonult be katonának Trencsénbe, először Albániába került, majd az olasz harctérre. Mint annyian mások, ő is maláriát kapott, emiatt leszerelték, de 1918 novemberében újból behívták, és Pécsre rendelték. Itt érte a szerb megszállás, és csak 1919 február végén jött vissza Nagykanizsára, innen a murai demarkációs vonalra osztották be. A proletárdiktatúra alatt vöröskatona lett, és a cseh fronton harcolt. A Tanácsköztársaság leverése Veszprémben találta, vizsgálati fogságba került, és csak 1919 november közepén mentette fel a szombathelyi hadbíróság. A vizsgálati fogság fordulópont volt életében, mert itt került össze kommunistákkal, és kezdett politikával foglalkozni. 1920 január elején Ausztriába szökött, kapcsolatot talált Landler Jenővel, Lengyel Gyulával és más kommunista vezetőkkel. 1921-ben a KMP tagja lett. 1923 márciusában mozgalmi feladatokkal megbízva újból hazatért, belépett a famunkások szakszervezetébe és másfél hónap múlva a szociáldemokrata pártba. A mozgalmi munka

során ismerkedett meg Vági Istvánnal, Hámán Katóval, Gőgös Ignáccal. Közös munkájuk eredményeként több szociáldemokrata pártszervezetben ellenzéki megmozdulások történtek, titkos értekezletre hívták meg az ellenzéki csoportok vezetőit, intéző bizottságot választottak az ellenzéki mozgalom továbbszélesítésére. Ezt a mozgalmat igyekeztek kiterjeszteni az üzemekre és a munkanélküliekre is. 1924 őszén népgyűlést hívtak össze a régi képviselőházba a munkanélküliség, a lakásproblémák és a házbéremelés kérdésében. Őrinek jelentős szerepe volt az MSZMP 1925. április 14-i létrehozásában. 1925 júniusa és augusztusa között illegális tanfolyamokat szervezett Bécsben, amelyeknek hallgatói magyarországi üzemekben és szakszervezetben tevékenykedő baloldali emberek voltak. Részt vett a KMP újjáalakuló első kongresszusán Bécsben, tagja lett a Központi Bizottságnak és a budapesti titkárságnak, az úgynevezett „trojkának" (Őri—Hámán—Gőgös). A kongresszus a trojka mellett egy hármas bizottságot is alakított, amelynek tagjai Rákosi Mátyás, Komor Imre és Őri Károly lettek. Őri feladata a legális szerveknek, szervezeteknek illegális, kommunista irányba való befolyásolása volt. 1925. október 3-án letartóztatták, és négyévi fegyházbüntetésre ítélték. A tárgyaláson büszkén jelentette ki: „Bűnösnek nem érzem magam, mert én igazságtalannak találom a fennálló törvényeket és azoknak tiszteletét magamra kötelezőnek nem érzem. Én csak olyan állam törvényeit tisztelném, amelyben nincsenek osztályok, és ez a kommunista társadalom!" 1930 elején sikerült a párt segítségével a Szovjetunióba jutnia. A börtönben szerzett betegségben halt meg.

Őri egész mozgalmi tevékenységére jellemző az a néhány sor, amit a peréhez csatolt törvényszéki orvos jelentéséből olvashatunk: "Lelkesedéssel beszél a kommunizmusról, kijelenti, hogy nem hivatottságot, de kötelességet teljesített, midőn szerény képességeit a proletárok szolgálatába állította, mert nem tűrheti, hogy 9-10 000 ember birtokolja a hatalmat 52% proletár terhére."

VÉRTES RÓBERT

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. ld. névmutató.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó. 288 p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 176, 178, 194, 197, 198, 213—215, 250. p.

ŐSZ SZABÓ JÁNOS

(ZENTA, 1920. MÁJUS 8.—HANGONY, 1944. AUGUSZTUS VÉGE, SZEPTEMBER ELEJE)

Szegény földmunkás szülők gyermeke. Kora ifjúságától napszámos munkával, sokszor kubikosként kereste kenyerét. Sok hányódás után a Bácskában talált otthont, és kapcsolódott be a kommunista mozgalomba. A háború kitörése után ott találjuk a bácskai antifasiszta ellenállók között. Elfogták és a katonai hadbíróság 1941. november 7-én halálra ítélte. Kegyelmet kapott, s 10 évi börtönbüntetését Vácott kezdte letölteni. Itt a kommunista kollektíva között fejlődött valóban bátor, osztályharcos, széles látókörű kommunistává.

1942 nyarán büntetőszázaddal a frontra vitték. Sebesülten fogságba esett. Felgyógyulása után azonnal jelentkezett partizánnak. 1943 végén több magyar partizánnal együtt Satanowski lengyel ezredes partizánegységében harcolt a pripjatyi mocsarakban, Nyugat-Belorusszia, Ukrajna területén, majd Lengyelországban.

1944-ben a Rovno melletti Obarovban magyar partizániskola létesült azzal a céllal, hogy az itt kiképzettek Magyarországra kerülnek bevetésre. Ősz Szabó János első nyolchónapos partizánútjáról visszatérve az obarovi partizániskolán készült fel

magyarországi bevetésre. Partizán tevékenysége elismeréséért az iskolán I. sz. szovjet partizánéremmel tüntették ki.

1944. augusztus 8-án a 13 fős Szőnyi Márton-csoportban, amelynek egyben politikai biztosa volt, került bevetésre Magyarországon. A Bükk hegységben ereszkedtek le. A partizánok felkutatására igen erős katonai és csendőri alakulatokat vonultattak fel. A kemény és elkeseredett tűzharcokban a csoport szétszóródott. Ősz Szabó János partizánhoz méltóan tűzzel fogadta a rátörő ellenséget, és Hangony közelében tűzharcban hősi halált halt.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM

Csorba Barna: A Szőnyi-csoport. Egy partizáncsoport emlékére. Miskolc, 1964, Borsod megyei Ny. 47 p.

Gazsi József: Egy fiatal partizán emlékére. Ifjú Kommunista, 1969. 11. sz. 16. p.

Kocsis Tamás: Harc a mocsarakban. Magyar Nemzet, 1964. május 28. 5. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Pálmány Béla: Tollal-fegyverrel. Pártélet, 1970. 3. sz. 38—39. p.

PAKSI JÓZSEF

(TÁC, 1884. MÁRCIUS 19.—BUDAPEST, 1961. NOVEMBER 29.)

Szegény földműves szülei már tizenkét éves korában asztalosinasnak adták. Felszabadulása után munkát keresett, és így került Újpestre. Ott előbb kisiparosoknál dolgozott, majd asztalossegéd társaival megalakították az első újpesti Famunkás Termelőszövetkezetet. Már 1904-ben belépett a szakszervezetbe és az MSZDP-be. Két év múlva az újpesti famunkás-szakszervezeti csoport elnökévé választották. A fiatal asztalossegéd az első világháborút megelőző években az újpesti munkásmozgalom egyik tekintélyes baloldali vezetőjévé fejlődött. 1916-tól a keleti fronton katonáskodott, és csak 1918 decemberében szerelt le. Visszatérése után néhány nappal az MSZDP újpesti Végrehajtó Bizottságának és a helyi Munkás- és Katonatanács Intéző Bizottságának lett a tagja. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a várost irányító Ideiglenes Végrehajtó Tanács tagjává és az újpesti forradalmi törvényszék elnökévé választották. Bírósági munkája mellett az egyik legnehezebb területen dolgozott: mint a Munkástanács Intéző Bizottságának tagja a város közélelmezését szervezte.

A Tanácsköztársaság leverése után elfogták, és 1920 novemberében halálra ítélték.

Az ítélet végrehajtását azonban elhalasztották, mert a szovjet kormány felemelte tiltakozó szavát a Tanácsköztársaságot követő kommunistaellenes irtóhadjárat miatt. Majdnem két évig élt a bitófa árnyékában. Végül 1922 májusában fogolycsere útján Szovjet-Oroszországba került, ahol előbb Moszkvában, majd Groznijban dolgozott. Ezután hosszú évekig egy építőipari tröszt üzemvezetője volt Bakuban. 1955-ben nyugdíjba ment és három év múlva súlyos betegen hazatért. 1959-ben az Elnöki Tanács a Tanácsköztársaság Emlékéremmel tüntette ki. Paksi József egyike volt a magyar munkásmozgalom úttörőinek és az első magyar proletárhatalom bátor vezetőinek.

(Képünkön: Emléktábla Budapest IV., ker. (Újpest) Paksi József u.)

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Gáspár Géza: Hős forradalmár. Halálra ítélve három éven át. Izzó, 1963. március 21. 2. p.

PÁLFFY GYÖRGY

(TEMESVÁR, 1909. SZEPTEMBER 16.—BUDAPEST, 1949. SZEPTEMBER 24.)

Szülei tanári pályára szánták, de ő egyetemi tanulmányai előtt bevonult katonának, és elhatározta, hogy hivatásos tiszt lesz. Elvégezte a Ludovika Akadémiát, és 1932-ben tüzértisztté avatták. A tehetséges katonatiszt háromévi csapatszolgálat után felvételt nyert a Hadi Akadémiára. 1936-ban Olaszországban tanult, s itt ismerte fel a hazáját fenyegető fasiszta veszélyt. Hazatérve „A Duna-medence német szemmel" címen tanulmányt írt, amelyben fel akarta hívni arra a veszélyre a figyelmet, amely Magyarországot a náci Németország révén fenyegette. Elöljárói azonban megakadályozták a tanulmány nyilvánosságra hozását.

Pálffy a Hadi akadémián mind messzebb sodródott a horthysta hadsereg szellemétől, mind tűrhetetlenebbnek érezte a hadsereg fojtogató légkörét. Ezért a katonai szaktudományok mellett állandóan bővítette társadalmi, politikai és irodalmi ismereteit, baráti köre is baloldali értelmiségiekből alakult ki. Mindez erősítette antifasiszta, németellenes felfogását. 1939-ben — tervezett házassága miatt is — szolgálaton kívüli állományba helyezését kérte. Ezt azonban elutasították, sőt, büntetésből

vidékre, csapathoz helyezték. Pálffy azonban nem volt hajlandó tovább a Horthy-hadsereggel közösséget vállalni, és 1940-ben lemondott katonai rangjáról. 1940-ben az Egyesült Izzóban magántisztviselői állást kapott, és rövid idő után — munkája elismeréseként — cégvezetővé nevezték ki.

A háború idején németellenes magatartása az antifasiszta függetlenségi mozgalom táborába vitte. 1942 végén kapcsolatba került az illegális KMP-vel. Üldözött kommunisták rendelkezésére bocsátotta lakását. A kommunistákkal való kapcsolata korábbi politikai nézeteinek radikalizálódásához, a kommunista népfrontpolitika elfogadásához vezetett. 1943 nyarán a párt javaslatára belépett a Független Kisgazdapárt polgári tagozatába, és jelentős szerepet játszott a tagozat határozott antifasiszta vonalának kialakításában és érvényesülésében. A német megszállás után először a Magyar Front propagandabizottságának vezetője, majd 1944 szeptemberétől a Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetője, egyúttal egyik irányítója és szervezője a párt partizáncsoportjainak. 1944 novemberében a párt megbízottjaként szoros kapcsolatot tartott fenn a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága által életre hívott Katonai Vezérkarral, amelynek létrehozásában is jelentős szerepet vállalt.

A felszabadulás után a párt Debrecenbe küldte, ahol létrehozta a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztályát, amelynek feladata a háborús bűnösök és ellenséges elemek felkutatása és ártalmatlanná tétele volt. 1946 tavaszán megszervezte a határőr parancsnokságot és — mint vezérkari ezredest — ennek élére állították. Még ugyanezen tavaszon tagja lett az újonnan felállított MKP Katonai Bizottságának. Jórészt nevéhez fűződik 1947. augusztus 1-én a demokratikus magyar tisztképző iskola, a Kossuth Akadémia felállítása. Pálffy katonapolitikai szervező munkája közben nagy energiával dolgozott a szocialista hadtudomány eredményeinek összegezésén és azon, hogy azokat a magyar néphadsereg számára is közkinccsé tegye. 1948-ban tagja a moszkvai kormányküldöttségnek, és ő terjesztette elő az egységes hadrend és fegyverzet biztosítására vonatkozó magyar elképzeléseket.

1948 februárjában altábornaggyá léptették elő, majd a hadsereg főfelügyelőjévé nevezték ki. 1948 júniusában, az MDP I. kongresszusán a Központi Vezetőség tagja lett. Energiája nagy részét a szocialista parancsnoki káderek kinevelésére és az új, korszerű hadsereg gyorsabb ütemű fejlesztésére fordította. 1948 decemberében honvédelmi miniszterhelyettes, majd 1949 májusában az országgyűlés tagjává választják.

1949 júniusában hamis és koholt vádak alapján letartóztatták, perbe fogták, halálra ítélték és kivégezték.

PINTÉR ISTVÁN

IRODALOM

Bedő László: Pálffy György altábornagy. 1909—1949. Néphadsereg, 1969. szeptember 13. 7. p.

Emlékezés egy kiváló kommunista katonára. Népszabadság, 1964. szeptember 16. 7. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 87—98. p. [Nagy Gábor életrajzi tanulmánya.]

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Nagy Gábor: Pálffy György. Párttörténeti Közlemények, 1964. 4. sz. 161—168. p.

Pálffy György emlékezete születésének 60. évfordulóján. Népszabadság, 1969. szeptember 14. 5. p.

PALOTÁS IMRE

(MAGYARKANIZSA, 1894. OKTÓBER 12.—BUDAPEST, 1968. OKTÓBER 15.)

Sokgyermekes munkáscsalád legidősebb fia. Apja kőműves volt, ő maga is a kőművesszakmát választotta. 1913-ban belépett a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségébe. Az első világháború alatt bevonult katonának, tengerészként Polába került. Az 1918. októberi magyarországi polgári demokratikus forradalom idején tért haza, csakhamar nemzetőr, a Tanácsköztársaság kikiáltása után vöröskatona lett. Az 1920-as évekig számos munkástárgyú elbeszélése, verse jelent meg a Népszavában. Az éles szemű, igazságtalanságot mélyen gyűlölő építőmunkás életének minden tudatos percét a munkásmozgalom szolgálatába állította. 1921-ben belépett a szociáldemokrata pártba. 1922-ben az építőmunkások és az SZDP baloldali ellenzéki mozgalmának kiemelkedő vezetője volt. Emiatt egy évvel később kizárták a pártból és a MÉMOSZ-ból. 1925-ben részt vett a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakításában, annak vezetőségi tagja és adminisztrációs titkára lett. 1928-ban ismét tagja a szakszervezetnek. 1930-ban vették fel a KMP-be, és ettől kezdve aktív pártmunkás volt. Legális és illegális munkáslapoknak (pl. Új Építőmunkás, Ellenzéki

Munkás) munkatársa, illetve szerkesztője. 1931-től az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezetőségi tagja. Ugyanez évben az országgyűlési választásokon vezető egyénisége a Szocialista Munkásegység Blokknak. Egyik vezetője az 1933. évi nagy építőmunkássztrájknak. Illegális tevékenysége miatt a Horthy-rendszer idején többször letartóztatták. Mintegy két és fél évet ült börtönben, toloncházban. Üldöztetése miatt a párt jóváhagyásával 1937-ben Franciaországba ment. A Francia Kommunista Párt magyar szekciójában végzett pártmunkát. Munkatársa a Szabad Szó, az Üzenet című magyar irodalmi emigránslapok szerkesztőségének. A második világháború kitörésekor jelentkezett a francia hadseregbe. Az ellenállási harcokban a Petőfi magyar katonai alakulat politikai megbízottja.

Hazatérése után 1945—1948-ig a Szakszervezetek Országos Tanácsánál, később tervezőintézetek élén tevékenykedett, és több irányú pártmunkát végzett. Nyugállományában is aktív társadalmi munkás, munkásőr, az építőmunkás-mozgalom történetének kutatója. Regénye: „Állványok alatt (rapszódiák)" címen 1933-ben jelent meg. A könyv jelentőségét a Korunk, Nyugat című korabeli lapok is méltatták. A Munkás 1933 augusztusi számának könyvkritikai rovata szerint „Palotás, akinek neve a magyar munkásmozgalom egy egész heroikus korszakával összeforrott, mint író sem tagadja meg önmagát". A könyvet betiltották, és csak a felszabadulás után 1951, 1952-ben jelent meg ismét. Nyugdíjasként is folytatta írói tevékenységét. „Munkáért, kenyérért, szabadságért" címen kétkötetes dokumentumgyűjteménye (Táncsics Könyvkiadó 1962) jelent meg. Ezenkívül több — az 1933., 1935. évi nagy építőmunkássztrájkokra vonatkozó — munkásmozgalomtörténeti tanulmányt publikált. Munkásságának méltatói a magas kormánykitüntetések, köztük a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, és a Munka Érdemrend arany fokozata.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929, 1929—1935. Bp., 1964. ld. névmutató.

Munkáért, kenyérért, szabadságért! Az építő-, fa- és építőanyag-ipari dolgozók mozgalmának válogatott dokumentumai. 1—2. kötet. Bp., 1962—1965, Táncsics Könyvkiadó.

Palotás Imre: A nagyobb darab kenyérért, az emberibb életért. Párttörténeti Közlemények, 1958. 4. sz. 131—141. p. [Visszaemlékezések.]

Palotás Imre: Évtizedek az építőmunkás-mozgalomban. Népszava, 1954. január 23. 5. p. [Visszaemlékezés.]

Timmer József: Fáradt szemmel múltról, jelenről. Palotás Imre. Népszava, 1967. augusztus 13. 3. p.

NEKROLÓG

Palotás Imre. 1894—1968. Népszabadság, 1968. október 17. 8. p.

PALOTÁS IMRÉNÉ (CZÖVEK ILONA)

(BUDAPEST, 1897. SZEPTEMBER 24.—BUDAPEST, 1937. FEBRUÁR 16.)

Hivatalnok családból származott. Iskolái elvégzése után magántisztviselőként dolgozott. Testvére és férje révén kapcsolódott be 1925-ben a munkásmozgalomba, az illegális KMP munkájába. 1926 júniusában a politikai foglyok hozzátartozóiból álló tiltakozó küldöttséget vezetett a Belügyminisztériumba, hogy kérjék hozzátartozóik helyzetének javítását. Kimagasló mozgalmi munkát végzett a Magyarországi Vörös Segély akcióiban. 1927-ben, a toloncházi politikai foglyok éhségsztrájkja idején ismét asszonyküldöttséget vezetett a Belügyminisztériumba.

1929 decemberében cikket írt a Parasztok Lapjába a „Parasztság asszonyai" címen. A cikkért — amely arra hívta fel a parasztasszonyokat, hogy álljanak férjük mellé a harcban — kapott kéthavi fogházbüntetés letöltése után Tápiószelére utazott. 1933 tavaszán és szeptemberében azonban ismét letartóztatták és Pestszentimrére hurcolták, ahol a csendőrök kínvallatásnak vetették alá az ekkor már igen beteg asszonyt, de nem tudták megtörni.

Egészségi állapota súlyosan megromlott. A Budapesti Büntető Törvényszék mégis

háromhavi fogházbüntetésre ítélte. Az ítélet nem riasztotta vissza a további, áldozatkész Vörös Segély-munkától. Mozgalmi társai úgy emlékeznek vissza rá, mint aki példát mutatott nekik az önfeláldozó munkára.

A kínzások következtében megromlott egészségi állapota 1935-től betegágyhoz láncolta. Hosszú szenvedés után 1937 februárjában elhunyt.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Friss Istvánné: Palotás Imréné Czövek Ilona (1897—1937). Párttörténeti Közlemények, 1973. 4. sz. 161—171. p.

Tamás Aladár: Börtönfalak árnyékában. Bp., 1971. 118—120, 157, 165, 168—169, 172—173, 177. p.

PÁPA JÓZSEF

(BUDAPEST, 1900. MÁRCIUS 23.—SZOVJETUNIÓ, KELETI FRONT, 1944.)

Az illegális kommunista párt egyik vezető funkcionáriusa. Szegény kiskereskedőcsaládban született. Középiskoláit Budapesten végezte, majd pincérként dolgozott, így került kapcsolatba a munkásmozgalommal. A húszas években számos féllegális és illegális összejövetelt rendeztek kiskocsmákban, vendéglőkben. Pápa József ekkor ismerkedett meg baloldali beállítottságú és kommunista érzelmű személyekkel. A Kommunisták Magyarországi Pártjának 1925-től volt tagja. Részt vett a Magyarországi Szocialista Munkáspárt alakuló gyűlésén. Az MSZMP-ben az Alsóerdősor u. 18. sz. alatti pártszervezet vezetőségi tagja volt 1925-ben, majd 1926-ban a párt Központi Vezetőségébe is beválasztották. Ezzel egyidőben a kommunista ifjúsági mozgalom aktív harcosaként a KIMSZ központi bizottságában is dolgozott. A KIMSZ és az MSZMP ifjúsági szervének, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt Fiatalmunkás Alosztályának, valamint 1927 tavaszáig a KMP-nek és az MSZMP-nek egyik összekötője volt. Poll Sándor rajta keresztül tartotta a kapcsolatot a KMP és az MSZMP mellett kibontakozó forradalmi-irodalmi-kulturális mozgalom vezetői-

vel. 1925-ben tartóztatták le először, majd ezt követően igen gyakran, és hosszú hónapokig vizsgálati fogságban tartották. Az 1929-es letartóztatás után ellene kiadott vádirat szerint a KMP megbízásából szervezte a földmunkásmozgalom budapesti támogatóinak körét. Röpiratot írt és terjesztett Békés Glasz Imrével együtt. Felidézték vele Dózsa szellemét, és a kor nemzedékét az 1514-es parasztforradalomra emlékeztették. Hirdették az ellenforradalmi rendszer ellen harcoló baloldali erők igazát. A röpiratnak 500 példányát az utcán osztották szét. A kommunista sajtó és irodalmi mozgalom aktív tagjaként Lándor Bélával, Tamás Aladárral, Agárdi Ferenccel, Antal Jánossal és másokkal együtt szervezte a párt féllegális, legális és illegális sajtótermékeinek kiadását és terjesztését. A 100 % első füzetei Pápa József közvetítésével jutottak el számos olvasóhoz. Nagy részt vállalt magára a munkás-kultúrmozgalom nagyhatású csoportosulásainak, a munkás-szavalókórusoknak a létrehozásában is. A Tamás Aladár szerkesztette „365" című folyóirat, valamint az Új Föld és más lapok közölték verseit.

Kommunista tevékenysége miatt évekig ült börtönben. Fogsága idején is számos verset írt. 1931. június 18-án szabadult a szegedi Csillag-börtönből. Ezt követően keveset tudunk róla. Mindössze annyit, hogy bár még 1936-ban is rendőri felügyelet alatt tartották, a lakásán kommunista könyvtárat rendezett be. A második világháború alatt munkaszolgálatosként elhurcolták a keleti frontra, ahonnét nem tért vissza.

VIDA SÁNDOR

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 66, 68, 398. p.

„Jöjj el, szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. II. Bp., 1967. 323—334. p. [Markovits Györgyi tanulmánya Pápa Józsefről.]

Markovits Györgyi: Mozgalmi harcos — és költő a Horthy korszakban. Pápa József. Tiszatáj, 1964. augusztus. 8. p.

Tamás Aladár: A 100 %. A KMP legális folyóirata. 1927—1930. Bp., 1964. ld. névmutató.

Tamás Aladár: Avantgardizmus, munkásmozgalom és ifjúság. Új Írás, 1973. 1. sz. 23—31. p.

Tamás Aladár: Szikrák az éjszakában. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó. 618 p.

PAPP JÓZSEF

(ÚJPEST, 1917. JANUÁR 6.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 30.)

Munkásszülei részt vettek a munkásmozgalomban. Apja a Tanácsköztársaság idején zászlóaljparancsnok volt, amiért hosszú időre internálták, majd rendőri felügyelet alá helyezték. Anyja az újpesti gyermekbarát mozgalom egyik alapítója és szervezője volt.

Ő maga a négy polgári elvégzése után 1932-ben géplakatosinas lett a Ganz Hajógyárban. Ekkor kapcsolódott be az ifjúsági mozgalomba, amelynek rövidesen egyik vezetője lett. 1935-ben kapta meg a szakmunkás-bizonyítványt. Ugyanebben az évben részt vett egy sikeres tanonc- és leventesztrájk megszervezésében. Emiatt azonnali hatállyal elbocsátották, és neve feketelistára került. Ezután két évig — lényegében — munkanélküli volt, majd az Egyesült Izzóban dolgozott. 1939—1941 között katonai szolgálatát töltötte. Ezt követően a postánál kapott állást mint rádiótávírász.

Szinte a felszabadulás pillanatában lépett be az MKP-ba. Hamarosan a postahivatal párttitkárává választották, de nem vesztette el a kapcsolatot az ifjúsági mozgalommal sem. Így került be a párt ifjúsági szervezetének, a MADISZ-nak nagy-

budapesti szervezetébe, ahol 1946-tól 1948-ig dolgozott. Ezután a MADISZ újpesti titkára lett.

Az ifjúsági mozgalomból helyezték át a néphadseregbe, ahol az Országos Légvédelmi Parancsnokság politikai helyettesének a tisztét töltötte be. 1952-ben ezredessé léptették elő, majd 1953-ban a Petőfi Akadémiára került. Akadémiai tanulmányait 1955-ben fejezte be. Ekkor a tüzérparancsnokság politikai osztályának vezetőjévé nevezték ki, de rövidesen a hadseregparancsnokság politikai osztályának vezetőhelyettese lett.

Fiatal reményteljes életét 1956. október 30-án, az ellenforradalmi lázadás során, a Budapesti Pártbizottság védelmében fejezte be — hősi halált halt.

UJLAKI PÉTER

IRODALOM

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. Bp., 1957. 150. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor Bp., 1968. 299—300. p. [Molnár István életrajzi írása.]

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Bp., 1967. 94—109. p.

Hollós Ervin—Lajtai Vera: Köztársaság tér. 1956. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 326 p.

PAPP LAJOS

(TISZAROFF, 1906. MÁRCIUS 8.—BUDAPEST, 1973. MÁRCIUS 30.)

Kőfaragómunkás, kommunista vezető, forradalmár volt.

A kilencgyermekes kovács fia szobrász szeretett volna lenni, ezért választotta a kőfaragómesterséget. Egerben tanulta a szakmát, s ette a tanoncsors keserű kenyerét. Amikor felszabadult egy ideig Egerben, később Debrecenben majd Miskolcon dolgozott, végül 1927-ben Budapestre jött, és itt helyezkedett el. Belépett a MÉMOSZ-ba és a szociáldemokrata pártba. Azután a KIMSZ-ben végzett felelősségteljes munkát. 1928-ban tagja lett az illegális KMP-nek. Harcos magatartásával, jó konspirációs készségével hamarosan a párt egyik erőssége lett. 1929—1930 között a KMP egyik budapesti kerületének a titkára, majd 1931-től 1933-ig a MÉMOSZ-ban működő kommunista frakció irányítója.

1933 végén a Szakszervezeti Ellenzék vezetésével Papp Lajost bízta meg a párt. Ez időtől hivatásos forradalmárként élt és dolgozott. Az ESZE feladata ebben az időben az antifasiszta egységfront további szélesítése volt. 1935-ben egyik szervezője a tízezer munkást átfogó nagy építőipari sztrájknak.

1936 március közepén Bécsen át Moszkvába utazott. Először négy hétig a feketetengeri krími fürdőhelyen pihent, majd visszatérve Moszkvába, hónapokig tanult, olvasott és képezte magát, hogy jól felkészülten kezdjen új feladatához. 1936. szeptember elején a Kominterntől azt a megbízást kapta, hogy utazzon Prágába és kapcsolódjon be a KMP irányítására létrehozott ideiglenes titkárság munkájába. Egy ideig Szántó Zoltánt helyettesítette -- aki az ideiglenes titkárság vezetőjeként jelentéstételre a Kominternhez utazott.

1938 szeptemberében, amikor a müncheni egyezmény következtében megkezdődött Csehszlovákia feldarabolása, s a kommunisták helyzete Prágában lehetetlenné vált, Papp a Kominterntől azt az utasítást kapta, hogy a budapesti kapcsolatok biztosítására utazzék Párizsba. Sikerült is kijutnia a már forrongó Prágából. Párizsban megtalálta az összeköttetést a Kominternnel és a Francia KP-val is. 1939 nyarán a budapesti mozgalommal is kapcsolatot teremtettek a Párizsban élő elvtársak, s amikor kitört a második világháború, bekapcsolódtak a francia ellenállási mozgalomba. Papp Lajos is szervezte a Franciaországban élő magyarokat a németek elleni harcra, ő maga is részt vett a párizsi felkelésben. Tamás Aladárral együtt létrehozták az Üzenet című folyóiratot, azzal a céllal, hogy köréje tömörítsék a Párizsban élő művészeket és írókat, s hogy ezen keresztül irányítsák az illegális pártmunkát. A lap eljutott Magyarországra is.

Öt évig élt Párizsban, s 1945 februárjában visszatért Magyarországra. Szegeden kezdte el tevékenységét, cikkeket írt a Dél-Magyarországba. Néhány nap múlva Debrecenbe, majd Budapestre irányították. Először az MKP központjában dolgozott, részt vett az első szabad képviselő-választások előkészítésében, majd a tömegszervezeti osztály vezetője volt 1946 végéig. Ezután Veszprém megye párttitkáraként tevékenykedett, majd éveken át az Építésügyi Minisztériumban dolgozott, egészen nyugdíjazásáig. 1957-től tagja volt az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának.

NAGY ETA

IRODALOM

Papp Lajos: Törvényen kívül. Bp., 1973, Kossuth Könyvkiadó. 218 p. [Visszaemlékezés.]

Csaba Imre: A kovácsmester legkisebb fia. Napló (Veszprém), 1967. március 5. 4. p.

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterén. (Szerk. Petrák Katalin és Vágó Ernő.) Bp., 1969. 309—332. p. [Visszaemlékezés A franciaországi magyarok harca a fasizmus ellen címmel.]

NEKROLÓG

Papp Lajos (1906—1973). Népszabadság, 1973. március 31. 4. p.

PATAKI FERENC

(HERKULESFÜRDŐ, 1892. DECEMBER 1.—SOPRON, 1944. NOVEMBER 4.)

Kisgyermek volt, amikor szüleit elvesztette. Árvaházban nevelkedett, Temesváron. Itt végezte el a polgári iskolát és 1911-ben a tanítóképzőt. 1911 és 1913 között különböző budapesti cégeknél tisztviselősködött, házitanító, tanító volt: továbbtanulásának szeretett volna anyagi alapot biztosítani. 1913-tól a lugosi 8. honv. gyalogezrednél szolgált, tartalékos tiszti tanfolyamot végzett. Az első világháború kitörésekor a frontra küldték. 1915 márciusában Przemyśl bevételekor esett fogságba. Szimbirszk, Krasznojarszk volt a fogoly zászlós útja. A táborban megtanult oroszul, társadalmi kérdéseket, marxista műveket tanulmányozott. 1917-ben már a haladó szellemű fiatal tisztek egyik hangadója. 1918 elejétől részt vett a helyi szovjethatalom megerősítésében, a hadifoglyok forradalmi szervezeteinek, vörösgárdista egységeinek a létrehozásában. 1918 áprilisától a bolsevik párt tagja. A krasznojarszki Külföldi Munkások Kommunista szervezete Végrehajtó Bizottságának elnöke, és képviselője a bolsevik párt Kormányzósági Bizottságában. Szerkesztette a szervezet Előre, később Fáklya című lapját. 1918 május—júniusában internacionalisták százait mozgósította a cseh-

szlovák légiók és a helyi ellenforradalmárok ellen. Maga is fegyveresen harcolt Mariinszknál és Turuhanszknál. A Szibériában ideiglenesen hatalomra jutott fehérgárdisták elfogták. 1919 novemberéig sínylődött a krasznojarszki börtönben, amikor az előretörő Vörös Hadsereg elől a többi fogva tartott bolsevik vezetővel együtt túszként Kelet-Szibériába irányították. December végén a cseremhovói bányamedence partizánjai kiszabadították a „halálvonat" foglyait, akik csatlakoztak hozzájuk. Patakit hamarosan az egyesített munkás-paraszt osztagok parancsnokságának élére állították. E tisztében, a helyi pártbizottság irányításával jól szervezett és felfegyverzett partizánosztagokat alakított ki, amelyek a polgárháború egyik nagyszerű fegyvertényét hajtották végre: elfogták Szibéria főkormányzóját, Kolcsak admirálist, valamint a szovjet köztársaság elrabolt aranykészletét, és átadták a szovjethatalom irkutszki képviselőinek. 1920 első felében a cseremhovói járás forradalmi bizottságának elnökeként Pataki vezette a szovjethatalom és a gazdasági élet helyreállítását. 1920 júliusától az Irkutszki Kormányzóság Rendkívüli Bizottságának (Cseka) vezető munkatársa. Az év második felében Moszkvába rendelték, és az Összoroszországi Rendkívüli Bizottságban (VCSK, később GPU) teljesített szolgálatot mint a banditizmus elleni harc osztályvezetője, majd a kémelhárítási osztály helyettes vezetője, a Belső Karhatalom parancsnoka. Jelentős érdemei voltak a forradalmi rend megteremtésében a polgárháború utáni években, a szovjet határőrség kialakításában. 1923-tól a szovjet állam gazdasági és kulturális életének újjáépítésében, fejlesztésében vállalt felelős tisztségeket. Mintegy két évig a bolsevik párt Központi Bizottsága apparátusának is vezető munkatársa volt. Napi feladatai mellett felsőfokú tanulmányokat végzett, elsajátított több nyelvet. Állandó feladatának tartotta készülni a szocialista Magyarország szolgálatára. Rendszeresen figyelemmel kísérte az otthoni társadalmi, gazdasági, irodalmi életet.

A német fasiszta támadás után azonnal jelentkezett fegyveres szolgálatra. 1942 májusában teljesítették kérését. A már 50 éves Pataki a hadifoglyok között tevékenykedett, majd partizánkiképzésben részesült. 1943. augusztus 18-án egy héttagú, többségében ukránokból álló partizáncsoport parancsokaként ejtőernyővel ereszkedett le Kárpátalján. Vezetésével rövid idő alatt jelentős tömegbázissal rendelkező ellenállási csoportok alakultak ki a huszti, a szöllősi és a munkácsi járások területén, amelyek 1944 márciusáig nyugtalanították a horthysta hatóságokat. Pataki 1943 végén — 1944 elején Budapesten és környékén végzett katonai és politikai felderítő tevékenységet, amikor is antifasiszta munkások, katonák és értelmiségiek segítették. 1944 március végén elfogták. A Hadik-laktanyában, a Margit körúti, a beregszászi és az ungvári börtönök fogolycelláiban raboskodott. A vezérkari főnök különbírósága augusztus végén halálra ítélte. Már megkezdődött Magyarország felszabadítása, amikor a nyilasok 1944. november 4-én, Sopronban, tíz társával együtt kivégezték. Haláluk 25. évfordulóján Sopron város emlékművet állított a mártíroknak.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Egy magyar forradalmár életútja. Moszkvai kiállítás. Pataki Ferencről. Dolgozók Lapja, 1968. január 10. 3. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor Bp., 1968. 99—115. p. [Milei György életrajzi tanulmánya.]

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 67, 199, 207—209, 251. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Milei György: Krasznojarszktól Budapestig: harcban a szabadságért. Pataki Ferenc születésének 80. évfordulója. Népszabadság, 1972. december 3. 4—5. p.

Szirko, Nyikolaj J.: A Pataki Ferenc partizáncsoport harctevékenysége. (Visszaemlékezés.) Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 2. sz. 338—349. p.

Szita Szabolcs: 25 éve halt mártírhalált Pataki Ferenc Sopronban. Soproni Szemle, 1969. 4. sz. 335—339. p.

PATAKY ISTVÁN

(BUDAPEST, 1914. SZEPTEMBER 21.—SOPRONKŐHIDA, 1944. DECEMBER 24.)

A három Pataky gyerek még kiskorú volt, amikor édesapjukat elvesztették. István a legidősebb a gyerekek között, így neki kellett legtöbbet segíteni édesanyjának, először csak a gyermekek nevelésében, később a család fenntartásában is. Az Elnök utcai polgári iskolába járt, és a legjobb tanulók közé tartozott, de anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy továbbtanuljon. 16 éves múlt, amikor felvették vésnökinasnak. A tanonciskolában társai beszervezték az ifjúsági mozgalomba, és 1932-ben tagja lett a nemesfémipari munkások szakszervezete ifjúsági csoportjának. Felszabadult, de szakmájában nem tudott elhelyezkedni, ideiglenesen más munkát vállalt. A harmincas évek második felében beiratkozott a technológia esti tagozatára, ahol kitanulta az esztergályosszakmát. Ennek köszönhette, hogy felvették őt az angyalföldi Magyar Acél- és Fémárugyárba. Belépett a vasasszakszervezetbe, és tagja lett a szakszervezet ifjúsági csoportjának. Bár 1942-ben elbocsátották munkahelyéről, és a BSZKRT-nál helyezkedett el mint kalauz, továbbra is eljárt a vasas ifik közé. A vasas ifik szerették a csendes, halk szavú, irodalmi műveltséggel rendelkező Pistát,

aki részt vett az ificsoport minden megmozdulásán. Amikor a szakszervezet vezetősége 1943-ban az ificsoport élére új, felnőtt megbízottat állított, szívesen fogadták a soraikból immár kinőtt, „felnőtté" vált elvtársat, aki ebben a beosztásában is igen jól megállta a helyét.

1943-ban betegsége miatt elbocsátották a BSZKRT-tól, és a Weiss Manfréd-gyárban kapott munkát, mint idomszerész. 1944. március 19-e után Pataky István bekapcsolódott a kommunista vasas ifik illegális munkájába — a fegyveres ellenállás szervezésébe. 1944. november 23-án letartóztatták. Ugyanakkor tartóztatták le a csoport vezetőjét is, Pesti Barnabást. Először a Margit körúti katonai fegyházba vitték, majd amikor 1944. december 12-én a fasiszták Budapestről nyugatra menekültek, magukkal hurcolták a fegyház politikai foglyait is. A sopronkőhidai fegyházban ült össze a haditörvényszék, mely halálra ítélte. Az ítéletet 1944. december 24-én hajtották végre. Hamvait a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi panteonjában helyezték örök nyugalomra.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 283—298. p. [Gaál Albert életrajzi elbeszélése „Érdemes volt..." címmel.]

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 303—315. p. [Gaál Albert elbeszélése „A második levél" címmel.]

Kállai Éva: Emlékezés három fiatal hősre. Uj Március, 1954. 12. sz. 3. p.

Kende István: Akkor voltunk húsz évesek. Bp., 1966. 172—180. p.

Kincses György: Sopronkőhida, 1944. karácsony. Magyar Ifjúság, 1969. december 25. 9. p.

Németh Zsuzsa: „Azt mondom, érdemes volt!..." Fejezetek Pataky István életéből. Budapesti KISZ Élet, 1967. 1—2. sz. 30—33. p.

Sollner Józsefet a Tanácsköztársaság megdöntése után, 1920. január elején, a Tanácsköztársaságban végzett politikai munkájáért, letartóztatták. Két és fél évig internáló táborban volt, Hajmáskéren és Zalaegerszegen. Szabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték. Ezt az „ellenőrzést" nem oldották fel egészen a felszabadulásig. Sollnert azonban sem az üldöztetés, sem az állandó jelentkezési kötelezettség sem tudta megakadályozni abban, hogy keresse, megtalálja és fenntartsa a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártja újjászervezésén fáradozó kommunistákkal. Illegális pártmunkája nem sokkal kiszabadulása után, 1923-ban kezdődött. Már az illegális kommunista párt tagjaként kezdte meg munkáját az MSZDP angyalföldi pártszervezetében. 1925—1927 között a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, a legális forradalmi párt vezetőségi tagja volt. A párt megszűnése után a Nemesfémipari Munkások Szakszervezete kommunista frakciójának tagja. A rendőrség sokszor próbálta megfélemlíteni, eltéríteni vállalt hivatásától, nem lehetett. Az ellenforradalom huszonöt esztendejéből Sollner tizenhármat a rendszer börtöneiben, internáló táboraiban töltött. A húszas, a harmincas években még kisebb megszakításokkal szabadlábon volt. 1940—1945 között azután egyfolytában fogságban sínylődött. Először magyar börtönökben. Majd megjárta a német koncentrációs táborokat. Auschwitzban, Birkenauban is megőrizte politikai aktivitását. Módot talált arra, hogy a fasizmus poklában is kommunista sejteket szervezzen, agitáljon, bátorítsa osztályos társait. Fáradhatatlan politikai munkás volt.

A felszabadulás után, híven korábbi életútjához, most már a legális kommunista mozgalom fáradhatatlan pártmunkása lett. Az MKP országos oktatási osztályán, majd a Szakszervezetek Országos Tanácsának oktatási osztályán dolgozott, sokat és áldozatosan haláláig.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Esztergomi László: Egy forradalmár életútja a „tolonctól" a szabadságig. Népszava, 1968. augusztus 4. 7. p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 16, 27, 97, 109, 121, 231, 253. p.

Vadász Ferenc: A nagy optimista. Sollner József élete. Bp., 1967, Kossuth Könyvkiadó. 288 p.

NEKROLÓG

Sollner József. Népszabadság, 1957. november 27. 3. p. Népszava, 1957. november 27. 3. p.

SOLYMOSI IGNÁC

(JÁSZÁROKSZÁLLÁS, 1898. AUGUSZTUS 20.—MOSZKVA, 1938. JANUÁR 21.)

Kubikos. Sokgyermekes szegényparaszt-családban született, s már hétéves korától cselédként dolgozott. Az első világháború idején, 1917-ben behívták a hadseregbe, s hadimunkára Budapestre osztották be. Innen néhány hónap múltán megszökött, hazatért falujába, ahol a polgári demokratikus forradalom kitöréséig bujkált. Részt vett a forradalom helyi eseményeiben. A Tanácsköztársaság idején vöröskatona volt. Az ellenforradalmi rendszer első éveiben bekapcsolódott a munkásmozgalomba, tagja lett az MSZDP-nek. 1925 decemberében Budapesten keresett munkát. Itt került kapcsolatba 1926 áprilisában a Magyarországi Szocialista Munkáspárt szervezőivel, s maga is a párt tagja lett. Ősszel a párt vezetői megbízták a jászárokszállási pártszervezet megalakításával. 1927 őszétől, mint a KMP tagja, tevékenyen részt vett a kommunista földmunkásmozgalom szervezésében. Egyik előkészítője volt a KMP Országos Parasztbizottsága megalakításának s tagja az MSZMP vezetőségének is. 1928 augusztusában a politikai rendőrségnek sikerült őt elfognia. Kommunista tevékenysége miatt vádat emeltek ellene — s ettől kezdve a bírósági tárgyalásig —

1930. június 1-ig — állandóan börtönben volt. A bíróság kétévi börtönbüntetésre ítélte, amelyet azonban a vizsgálati fogsággal kitöltöttnek vettek. Öt évre kitiltották Budapestről, ezért ismét falujába tért vissza. 1930 őszén Jászárokszálláson és környékén szervezte a kommunista mozgalmat, a röplapterjesztést. A KMP KB küldöttségének tagjaként 1930 novemberében Berlinben részt vett a Parasztinternacionálé vezetőségének egyik kibővített ülésén. Hazatérése után mindenekelőtt a parasztbizottság létrehozásán fáradozott. Az alakuló ülésen a KMP árokszállási kerületét képviselte. Eközben — 1932 februárjában — a rendőrség ismét elfogta. Az ítélet ezúttal egy év és három hónap börtön volt. Betegsége miatt szabadlábra helyezték, s ő ismét visszatért a jászsági mozgalomhoz egészen addig, míg gyógykezeltetése miatt a párt el nem küldte a Szovjetunióba. Ott rövid ideig dolgozhatott, majd beteg tüdejével élete végéig szanatóriumi ápolásra szorult.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1929—1935. Bp., 1964. 66—67, 401. p.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 77—80. p.

Gecsényi Lajos: A forradalmár jász kubikos. (Solymosi Ignác életrajza.) Jászberény, 1973, Jász Múzeum. 24 p.

Tisza Lajos: „A jászkubikos." Szolnok megyei Néplap, 1968. augusztus 19. 3. p

SÓLYOM LÁSZLÓ

(MURASZOMBAT, 1908. DECEMBER 17.—BUDAPEST, 1950. AUGUSZTUS 19.)

Értelmiségi családból származott. Édesapja elesett az első világháborúban, így édesanyja nevelte fel, aki tanítónő volt. Hivatásos tisztnek tanult — „rangelsőként" avatták tüzér hadnaggyá 1931-ben a Ludovika Akadémián.

Ezután Miskolcon teljesített szolgálatot, majd felvették a vezérkari tisztképző hadiakadémiára, és egyéves gyakorlati szolgálatra Franciaországba került. Hazatérése után folytatta tanulmányait, és 1939-ben a székesfehérvári II. hadtestnél kapott vezérkari beosztást. 1940-ben századosi rangban a vezérkari testületbe vették át.

Mivel nem értett egyet a korabeli politikai irányzattal, egészségi okokra hivatkozva megvált a hadseregtől. Barátja, Pálffy György segítségével az Egyesült Izzó anyagbeszerzője, később anyagbeszerzési vezetője lett. Pálffy ismertette össze Orbán Lászlóval, a KMP egyik vezetőjével, akinek tanácsára belépett a Független Kisgazdapártba.

1944-ben a KMP tagja lett. A nyilas hatalomátvétel után illegalitásba vonult, és bekerült a párt katonai bizottságába. Pálffyval együtt részt vett a Magyar Front által alakított Felszabadítási Bizottság munkájában is. „Sógor" fedőnéven vezetett

csoportja több sikeres akciót hajtott végre. November 9-én a nyilasok letartóztatták, de sikerült megszöknie és a munkát folytatnia.

1945. január 17-én szabadult fel, másnap pedig már kinevezték Budapest rendőrfőkapitányává. Továbbra is a Kisgazdapárt tagjaként dolgozott, de minden ténykedésével az MKP politikáját szolgálta.

1946 őszén a Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoportjának vezetője lett vezérőrnagyi rangban. Vezetése alatt a katonai főcsoport kommunista vezető szervvé alakult át.

A hadsereg tisztikarának fejlesztése szempontjából nagy jelentőségűnek tartotta a hadiakadémia felállítását. Erre 1947 őszén került sor, és az akadémia 1949 januárjáig működött. Sólyom László oktatta a hadászatot és a hadtörténelmet, egyúttal az akadémia parancsnokának tisztét is betöltötte.

1946—1949 között tagja volt a Honvéd című lap szerkesztőségének, és ezen idő alatt számos cikke jelent meg a folyóiratban. Elsőként leplezte le a múlt rendszer bűnös katonapolitikáját, és ugyancsak elsőként ismertette a Vörös Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteit.

1948 nyarán altábornaggyá léptették elő, majd 1949 elején — miután a Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoportfőnökségét vezérkarrá fejlesztették — vezérkari főnökké nevezték ki. Erejét nem kímélve dolgozott, hogy a vezérkari főnökség meg tudjon felelni feladatának.

Rajk László és Pálffy György letartóztatása után rövidesen az ő helyzete is megingott. 1950 nyarán koholt kémkedési vádak alapján letartóztatták és az év augusztus 19-én kivégezték.

1956 nyarán az ellene emelt vádakat és ítéletet a párt és az illetékes hatóságok törvénytelennek minősítették és Sólyom Lászlót rehabilitálták.

UJLAKI PÉTER

IRODALOM

Emlékezés egy kiváló kommunista katonára. Néphadsereg, 1964. december 19. 7. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 133—143. p. [Móricz Lajos életrajzi tanulmánya.]

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. 313, 315—316, 570. p.

SOMLÓ DEZSŐ

(GYULA, 1884. OKTÓBER 14.—MOSZKVA, 1923. DECEMBER.)

Még egészen fiatalon szülővárosából Nagyváradra került, ahol bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1902-ben az MSZDP és a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének tagja lett. 1904-ben a KAOSZ nagyváradi csoportjának titkára. Egyik szervezője az élesdi szocialista tüntetésnek, melyet a csendőrség brutálisan szétvert. Tevékenységéért akkor a bíróság négyévi börtönre (fellebbezés után három év) ítélte. 1908 nyarán szabadult a fogságból, s ekkor Budapestre utazott.

A fővárosban, mint tisztviselő a Budapesti Munkásbiztosító Pénztárnál kapott munkát. Mint kitűnő szónok és szervező aktívan részt vállalt a párt- és szakszervezeti mozgalomból is. Éveken át titkára, ill. tagja volt az MSZDP Fővárosi Végrehajtó Bizottságának, az Alkoholellenes Munkásszövetség vezetőségének. Különösen sokat fáradozott a kereskedelmi alkalmazottak szervezésén. Egy ideig titkára volt a KAOSZ segédmunkás szakosztályának is. A tízes évek elejétől több írása jelent meg — főleg szociális, lakásügyi, egészségügyi problémákról — a Népszavában, valamint a Szocializmusban. 1913-ban egyik első kezdeményezője és szervezője volt a Munkások

Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége megalakításának, ahol több éven át (1913—1919) az elnöki tisztséget is betöltötte. 1917 novemberében a vegyipari munkások szakszervezetének titkára, a Vegyipari Munkás című lap szerkesztője lett. 1918-tól egyik titkára volt a VAOSZ-nak is.

Ez évben szoros kapcsolatba került a munkásmozgalom baloldali csoportjaival. Tevékenyen részt vett a polgári demokratikus forradalom előkészítésében. A forradalom után a Budapesti Munkástanács tagja. Kezdeményezője (majd vezetője) volt az MSZDP-n belül egy önálló baloldali ellenzéki csoport (Magyarországi Független Szocialisták Csoportja) megalakításának. A KMP létrejöttekor elsők között csatlakozott, s a Központi Bizottság tagjává választották. 1918 decemberétől a párt Titkárságán dolgozott. 1919 februárjában őt is letartóztatták, s csak a proletárdiktatúra kikiáltásakor szabadult ki a fogházból.

A Tanácsköztársaság idején márciustól június végéig az Országos Lakáshivatal vezetője. Óriási szerepe volt abban, hogy a rövid néhány hónap alatt munkások ezrei jutottak egészséges tágas lakáshoz.

Az ellenforradalom győzelme után letartóztatták, s a bíróság 15 évi fegyházbüntetésre ítélte. A fogságból 1921 októberében a szovjet fogolycsere szabadította ki. Moszkvába érkezése után súlyosan megbetegedett, s többé már nem gyógyult fel.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Gecsényi Lajos: Somló Dezső (1884—1923). Békési Élet, 1972. 3. sz. 405—419. p.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Kende János: Forradalmárok portréi. Munka, 1968. 8. sz. 7. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 4/B, 5, 6/A. és 6/B. kötet. Bp., 1956—1969. ld. névmutató.

A vegyipari dolgozók osztályharcos küzdelmei. 1867—1948. Szerk. Gerelyes Ede. Bp., 1972. Vegyipari Dolgozók Szaksz. 312 p.

SOMLÓ JÁNOS

(TISZAVÁRKONY, 1901. MÁJUS 2.—BUDAPEST, 1967. JANUÁR 12.)

Apja orvos volt. Iskolai tanulmányait Hajdúsámsonban és Kassán végezte. Itt kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1921-ben a Csehszlovák Kommunista Párt tagja lett. 1923-ban hazatért, belépett az SZDP-be, ahol az ellenzéki mozgalmat szervezte.

1925 és 1926 között a KIMSZ szervezője. 1925 és 1928 között az MSZMP tagja, Budapesten, Debrecenben és Hajdúsámsonban végzett mozgalmi munkát. 1929 végén a KMP budapesti északi kerületi vezetőségének tagja lett. 1930-ban a rendőrség letartóztatta, majd három évre kitiltotta Budapestről. 1931-ben a debreceni törvényszék izgatás címén hathónapi börtönre ítélte.

1934-től Budapesten az MSZDP angyalföldi csoportjában irányította a baloldali ellenzék munkáját. 1940-ben újra letartóztatták. Alagra hurcolták, s egy hónapra elítélték.

1944 elején munkaszolgálatosként Borba vitték. A jugoszláv partizánok kiszabadították, ettől kezdve fegyverrel harcolt a fasizmus ellen.

A felszabadulás után a demokratikus rendőrség tisztje lett, majd a Földművelésügyi Minisztériumban, később a Kohó- és Gépipari Minisztérium erősáramú igazgatóságán dolgozott. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején fegyverrel védte a Csepel Vas- és Fémműveket. Megromlott egészsége miatt 1957-ben nyugállományba került, haláláig az MSZMP Központi Bizottság Irodájának társadalmi munkatársaként dolgozott. Helytállásáért a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel tüntette ki.

BOTOS JÁNOS

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 80—81. p.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 129—130. p.

NEKROLÓG

Meghalt Somló János elvtárs. Népszabadság, 1967. január 14. 5. p. Népszava, 1967. január 14. 4. p.

SOMOGYI BÉLA

(HALASTÓ, 1868. MÁJUS 16.—BUDAPEST, 1920. FEBRUÁR 17.)

A sokgyermekes család feje, az apa, falusi kocsmáros, később mészáros is volt. A családi házból korán elszakadt gyerek a tudni vágyók kíváncsiságával és céltudatos konoksággal tanult, hogy tanító legyen. Megszakításokkal, közben dolgozva, végignyomorogta az iskolát, a különböző tanítóképzőket, míg a soproni tanítóképző kitűnő eredményű oklevelével a zsebében megkezdhette a szegény tanító hányatott életét. Szabolcsban kezdte segédtanítóként, és cikkeket írt a kisvárdai lapba, majd Sopronban megbecsült újságíró lett. De tanár akart lenni, ezért felköltözött Budapestre, és beiratkozott a Pedagógiumba. A nyomor és nélkülözés tovább is elkísérte, míg 1893-ban a Máramaros megyei Felsővisón kinevezett állami tanító lett. A munka mellett kitűnő eredménnyel érettségi vizsgát tett, majd beiratkozott az egyetemre.

A munkások sorsával már 1890-ben megismerkedett Jenő öccse révén, aki szervezett cipészmunkás volt. Mint mindennel, a marxizmussal is mohó szenvedéllyel ismerkedett, olvasott és tanult, és új ismeretei nyomán alakultak át a világról, az adott társadalmi rendről és a jövőről vallott nézetei. Felsővisóról Suhogó álnéven

szocialista cikkeket küldött a Népszavának és a Cipészek Szaklapjának, ezekben többnyire az ország sivár népoktatási helyzetével, a népoktatás elmaradottságával foglalkozott.

A Bánffy—Perczel-korszak elején lett párttag, és a szociáldemokrata vezetők bebörtönözése, kitoloncolása miatt a fiatal Somogyi lett a Népszava szerkesztője. A titokban, nevének említése nélkül vállalt tanári állást, diplomáját kockáztatta. Nyolchónapi idegfeszítő munka után állását felmondták, a pártvezetőséggel megszűnt a kapcsolata, feleségével és két gyermekével újból jövedelem nélkül maradt. Életének mégis egy nyugalmasabb időszaka következett, elvállalta a Tűzoltó utcai elemi iskola ideiglenes tanítói állását. Itt felfigyeltek új tanítási módszereire, az önálló gondolkodásra nevelésre és a kezdeményezőkészség kialakítását célzó pedagógiai elveire. Megszerezte a tanári diplomát, és később a Vas utcai felsőkereskedelmi iskola rendes tanára lett.

A mozgalommal továbbra sem szakadtak meg kapcsolatai, az 1904-es kongresszuson már jelen volt, és az 1905. április 1-én újból napilappá alakult Népszava rovatvezetői között Somogyi Béla is szerepelt. Tanári és szerkesztői állása mellett részt vett a gyermekbarát-mozgalomban, és segítette az ifjúmunkás-mozgalmat. Megindította a tanítók szervezését, és 1906 tavaszán Zigány Zoltánnal közösen az Új Korszak-ot, amely a tanítóság helyzetének megjavítását, az egyházi iskolák államosítását, a nyolcosztályos kötelező népoktatást követelte. Az 1906 novemberében megalakult Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete Somogyi Bélát elnökévé választotta. Igaz, a koalíciós kormány nem adta jóváhagyását az egyesületalapításhoz, és csak 1910-ben ismerték el hivatalosan a tanítóság egyesületét. 1911 végén Somogyi szerkesztésében jelent meg az Ifjúmunkás, a lap a szerkesztő politikai habitusának megfelelően elsősorban oktató, tanító, ismeretterjesztő jellegű volt, és nem harcos, forradalomra ösztönző. Ezekben az években fordította le többek között Bebel „A nő és a szocializmus" című könyvét. Alvinczy Mihály néven írta meg „A többtermelés tudománya" című művét, amelyben a korszerű mezőgazdasági termelés kérdésével foglalkozott, és néhány harcos, antiklerikális füzete is megjelent.

1918 végén megalakult a Magyarországi Tanítók Szakszervezete, elnöke Somogyi Béla, aki előadója volt a közgyűlésen elfogadott kultúrprogramnak is. Újból megjelent az Új Korszak, ennek csak első számát szerkesztette Somogyi, mert közben közoktatásügyi államtitkárrá nevezték ki. Az iskolák államosítását, amely a tanítók követelései között szerepelt, már csak a Tanácsköztársaság valósította meg. Somogyi nem értett egyet a Tanácsköztársasággal, a kommunistákkal, elképzelései — szocialista volta ellenére is — egy polgári demokrata állam határai között mozogtak, demokratikus reformoktól várta az ország megújhodását.

A Tanácsköztársaság megdöntése után újból a Népszava szerkesztője lett, bátor személyi helytállással leplezte le a fehérterroristák gyilkosságait. Ezért személye a fehérterror üldözésének egyik célpontja lett. Fegyelmi tárgyalást indítottak ellene, amelyen örökre eltiltották a tanítástól, fenyegették, sötét alakok követték az utcán, míg az Ostenburg-különítmény gyilkosai megtalálták a kellő alkalmat, és a fiatal Bacsó Bélával együtt meggyilkolták, s holttestüket a Dunába dobták. Temetésén, 1920. február 22-én, a horthysta karhatalom gépfegyveres sorfala között százezrek vettek részt, némán — de első alkalommal — tiltakozva az ellenforradalmi terror ellen.

VÉRTES RÓBERT

IRODALOM*

A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Bp., 1963. ld. névmutató.

Kelen Jolán: Somogyi Béla születésének centenáriuma. Népszabadság, 1968. május 16. 4—5. p.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 92—113. p. [Beniczky belügyminiszter vallomása Horthyval való tárgyalásáról, a tiszti csapatok vérengzéséről és a Somogyi—Bacsó gyilkosságról — címmel.]

Nemes Dezső: Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. 1919—1921. Bp., 1956. 248—256. p.

A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900—1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Szerk. Kelen Jolán. Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó. 232 p.

* Somogyi Béla írói munkásságáról és a róla szóló irodalomról Csáki Pál állított össze bibliográfiát. (Szombathely, 1974, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 48 p.)

STECHMAYER ISTVÁN

(FELSŐGALLA, 1903. DECEMBER 12.—EXTREMADURA [SPANYOLORSZÁG], 1938. FEBRUÁR 16.)

Mint fiatal Pécs vidéki bányász már korán kapcsolatba került a munkásmozgalommal. A harmincas évek munkanélkülisége elől kénytelen volt kivándorolni — Franciaországban telepedett le. Itt lépett be a Francia Kommunista Pártba. 1936 őszén az elsők között sietett a spanyolországi szabadságharcosok segítségére. Az év október 11-én érkezett Figuerasba, a francia—spanyol határ menti kisvárosba hatszáz társával, köztük 46 magyar önkéntessel. A Nemzetközi Brigádnak csaknem minden harci cselekményében részt vett. Mint az Edgar André-zászlóalj magyar százada első szakaszának parancsnoka kitűnt a madridi egyetemi városrész védelmében. Casa de Campónál és a Las Rozas-i országúton tizenhetedmagával szállt szembe a fasiszták túlerejével és verte vissza támadásukat. Ekkor nevezte el Dolores Ibarruri, a spanyol KP legendás hírű vezetője Stechmayer István századát „aranyszázadnak". Ő volt az, aki a fegyver- és lőszerhiánnyal küzdő szabadságharcosok között a harctéren meghonosította a kézigránátot helyettesítő, benzinnel töltött sörösüvegek használatát. Akaraterejével és tudásával kiérdemelte felvételét a tiszti iskolába, ahol csak-

hamar tanújelét adta katonai rátermettségének és rendkívüli képességeinek. Az iskola elvégzése után rábízták a magyar zászlóalj I. századának parancsnokságát. Századából rövid idő alatt a zászlóalj legjobb egységét alakította ki. Bátorságáról, hősies magatartásáról, kitűnő emberi tulajdonságairól az egész Nemzetközi Brigádban ismert volt. A zaragozai fronton tanúsított győzelmes helytállásáért soron kívül kapitánnyá léptették elő. Részt vett a magyar zászlóalj valamennyi küzdelmében, győzelmesen és fáradhatatlanul vezetve századát. Több ízben megsebesült — roham közben százada éléről ragadta el a halál Stefit — ahogy bajtársai hívták —, a magyar és a nemzetközi munkásosztály hősét az extremadurai hegyi harcokban.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961. 99, 105, 150. p.

Csatári József: Brüsszeltől Budapestig. Emlékek két háborúból. Bp., 1967. 27, 32, 37. p.

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó, 436 p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963, Zrínyi Kiadó. 272 p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

A magyar szabadságért. Bp., 1946. 93—94. p. [Stegmayer Ferenc néven.]

STROMFELD AURÉL

(BUDAPEST, 1878. SZEPTEMBER 19.—BUDAPEST, 1927. OKTÓBER 10.)

„Átéreztem, hogy nem az a földi élet célja, hogy önmagunknak, önmagunkért éljünk, hanem az egyén egy magasabb cél, a »köz« részére született" — írta börtönnaplójában. — Ez a felismerés vezette a nagy tehetségű katonatisztet abban az elhatározásában, hogy osztályával szakítva, a proletariátus ügyét vállalva harcoljon, és a társadalmi fejlődés nagy útját bejárva, eljusson az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja soraiba.

Budapesten járt iskolába. A gimnázium negyedik osztálya elvégzése után (14 éves korában), 1892-ben, a Ludovika Akadémia hallgatója lett. A tiszti hivatást maga választotta. Rátermettségét bizonyította, hogy egyike volt az Osztrák—Magyar Monarchia kevés magyar származású vezérkari tisztjeinek. A századfordulón csapattiszt, majd 1907-től a Ludovika Akadémia tanára volt. A főiskolává előlépett Akadémia a magyar tisztképzés fellegvára. Mint tanár, a hadseregszervezés elvi kérdéseivel is foglalkozott, dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban, majd 1913-ban kinevezték a bécsi katonai iskola tanárává. Ő volt az első honvédtiszt, aki ezt a beosztást

elérte. Hallgatói rajongtak érte. Nemcsak előadásait szerették hallgatni, hanem mint embert, példaképnek tekintették. Hosszan lehetne sorolni azokat a tiszteket, akiket éppen Stromfeld iránti szeretetük befolyásolt abban, hogy a forradalmi Magyarország Vörös Hadseregébe belépjenek. Stromfeld az első világháborút végigharcolta. Néhány nappal a frontról való hazatérése után a polgári demokratikus köztársaság a Ludovika Akadémia élére állította. A vesztes háború után, a béke küszöbén a tisztképzésnek nem jutott nagy figyelem. De a forrongó politikai élet, a társadalmon belül végbemenő átrendeződések, amelyek hatása alól a tiszti csoportok sem vonhatták ki magukat, cselekvésre késztették Stromfeld Aurélt is; 1918 őszén belépett a szociáldemokrata pártba. A rá jellemző alapossággal ismerkedett a szocializmus tanításaival. 1919 januárjában Böhm Vilmos hadügyminiszter mellett a polgári demokratikus kormány államtitkára lett. A polgári demokrácia hadseregének megszervezésére vállalkozott. Tudta, hogy a hadsereg nemcsak a külső ellenség elleni támadás esetén jelent védelmet, hanem egyúttal a belső rend védelmére is szolgál. Ez az adott esetben nemcsak az ellenforradalommal, hanem a proletariátus növekvő forradalmi megmozdulásaival szemben is a burzsoázia védelmét jelentette. A tiszti ellenforradalomtól elhatárolta magát. Fokozatosan kiábrándult a polgári demokráciából, a szociáldemokráciából, mivel azt tapasztalta, hogy képtelen rendet teremteni az országban és a külső támadásokkal szemben védelmezni az ország érdekeit. Egyre jobban megértette, hogy a munkástömegek, akik a burzsoá diktatúra érdekében nem voltak hajlandóak fegyvert fogni, a proletárforradalom katonai védelmére készek. Ez volt az a találkozási pont, amelyen a hazáját féltő Stromfeld elfogadta a proletárdiktatúra célkitűzéseit.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány hétig nem vállalt semmilyen tisztséget. Csak amikor a román burzsoázia hadserege támadásba lendült, 1919. április közepén, akkor tért vissza Stromfeld Aurél újból a hadseregbe. A Keleti Hadsereg Parancsnokság vezérkari főnöke, később az egész Vörös Hadsereg vezérkari főnöke lett. A Magyar Tanácsköztársaság hadisikereihez alapvetően hozzájárult, hogy a Vörös Hadsereg élén a haditudományoknak olyan szakértője állott, mint Stromfeld. Tudása legjavát adta. A Vörös Hadsereg győzelmei összefonódtak nevével. A Clemenceau-jegyzék elfogadásában a szocialista haza feladását látta, ezért lemondott.

A Tanácsköztársaság megdöntése után perbe fogták és két év kilenc hónapi börtönre ítélték. Viszonylag enyhe büntetés volt ez, ha összehasonlítjuk a Tanácsköztársaság más vezetői, vagy a kisebb funkcionáriusai ellen hozott ítéletekkel. A kiváló, ám „megtévedt" katonatisztet az ellenforradalom oldalára akarták állítani. Nem sikerült. Stromfeld már a társadalmi haladás táborába tartozott. Kiszabadulása után egy kalapgyárban helyezkedett el, az egyszerű munkásemberek életét élte. Különböző ellenzéki politikai körökben, haladó polgárok társaságában forgolódott. Egyre inkább vonzódott a munkássághoz. 1922-ben kapcsolatba került a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Amikor a párt szervezőit elfogták, Stromfeldet is letartóztatták. Újabb perével és börtönbüntetésével kapcsolata a munkássággal még szorosabbra fonódott. 1923-tól ismét összeköttetésben állott a kommunistákkal, 1925-ben a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja lett. Pártmunkáját a szociáldemokrata pártban végzett legális munkával együtt végezte. A szociáldemokrata pártban az ellenzék kimagasló vezetője volt. Részt vett az MSZDP kongresszusain, erőteljes hozzászólásaival támadta a pártvezetőség megalkuvó politikáját. 1927

tavaszán új, szép feladatot kapott, amely közeledett eredeti „mesterségéhez". Az MSZDP Rendező Gárda vezetője lett. Ez a munka alkalmat adott neki arra, hogy összegyűjtse a baloldali érzelmű osztályharcos munkásokat, és megteremtsen egy forradalmi fegyveres alakulatot. Katonai alapon akarta a gárdát átszervezni és kiképezni. Az R-gárdában végzett munkáján kívül részt vett különböző legális munkásszervezetek munkájában. Emellett katonai kérdésekkel is foglalkozott. „Készül az új háború" címmel harcos, háborúellenes munkát készített.

Ereje és alkotókedve teljében végzett vele egy hirtelen fellépő betegség.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM*

Földes Péter: A túlsó partról. (Stromfeld Aurél életregénye.) Bp., 1964, Kossuth Könyvkiadó. 476 p.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. Bp., 1967, Kossuth Könyvkiadó. 384 p.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 108—140. p. [Hegedüs Géza elbeszélése „A Hadvezér" címmel.]

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919. Bp., 1969, Zrínyi Katonai Kiadó. 416 p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969, ld. névmutató.

* A „Stromfeld Aurél válogatott írásai" című kötet 1959-ben jelent meg (Bp., Zrínyi Kiadó). S. A. életéről Hetés Tibor írt bevezető tanulmányt (7—135. p.).

SZABADOS SÁNDOR

(KOMÁROM, 1874. JANUÁR 14.—VLAGYIVOSZTOK [SZOVJETUNIÓ], 1938.)

A gazdag földbirtokos család gyermeke 1890. május 1-én, 16 éves korában ott menetelt a komáromi munkások hatalmas felvonulásán. 1892-ben Bécsben és Lipcsében szocialista tanulóköröket vezetett, tagja volt a Munkásképző Egyletnek. 1893-tól Budapesten a szocialista diákok egyik szervezője, a Népszava munkatársa. Forradalmi tevékenységéért 1898-ban Komáromba toloncolták, ott munkásegyletet alapított, sztrájkokat szervezett. Megírta „A magyar nép kátéja" című brosúráját, amely 1899-ben jelent meg saját nevén a komáromi helyi szociáldemokrata párttanács kiadásában, és ugyanebben az évben Szentkirályi néven is. E bátor hangú írásáért másfél évi fogházra ítélték, de az esküdtszék felmentette.

Öt évet töltött Németországban, Svájcban, Franciaországban, Belgiumban. Megismerkedett a külföldi munkáspártokkal és vezetőikkel. Járta a munkásnegyedeket és a múzeumokat. Fordítással, brosúrák írásával kereste kenyerét.

1905 áprilisától a Népszava napilap lett. Szabados Sándor az újság politikai rovatvezetője és a tárcarovat szerkesztője, 1906-ban baloldali nézetei miatt élesen

összekülönbözött a szociáldemokrata párt több vezetőjével. Emiatt kilépett a laptól, és a Munkásbiztosító Pénztárnál vállalt hivatalnoki állást.

Kivételes tudású, rendkívüli műveltségű ember volt. Lefordította magyarra a „Kommunista Kiáltvány"-t, Marx „Polgárháború Franciaországban" című művét, a Nemzetközi Munkásszövetség első üzenetét, Marx és Engels válogatott munkáit. Kun Béla politikai tanítómesterét tisztelte benne.

A Tanácsköztársaságban Szabados Sándor közoktatásügyi népbiztos, az ismeretterjesztés és a tömegpropaganda vezetője, a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja. Közkinccsé tenni a szocialista műveltséget — ez volt a feladata. Kiépítette a szakoktatás, a pártiskolák, tanfolyamok és előadások széles rendszerét egészen a munkásegyetemig. Az ifjúmunkások képzése nőtt legjobban a szívéhez.

A Tanácsköztársaság megdöntése után egyike volt a népbiztosok pere tíz vádlottjának. Az ügyész és a bírák kérdéseire öntudatos nyugalommal, határozottan válaszolt, vállalta a felelősséget a tanácskormány minden intézkedéséért. „Én csak egy bíróságot ismerek el magam fölött, és ez a történelem" — jelentette ki. A bíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.

Fogolycsere útján került Moszkvába. Itt a Glavlit, az Irodalmi Főigazgatóság idegen nyelvű könyvrészlege élére került. Nehéz, felelősségteljes munkáját nagy hozzáértéssel végezte.

A törvénysértések következtében 1936-ban letartóztatták, 1938-ban meghalt.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Lengyel István: Szabados Sándor. Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 202—212. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A. kötet. Bp., 1960. ld. névmutató.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Bp., 1969, Kossuth Könyvkiadó. 284 p.

SZABÓ ERVIN

(SZLANICA, 1877. AUGUSZTUS 23.—BUDAPEST, 1918. SZEPTEMBER 30.)

Könyvtáros, társadalomtudós, a marxista gondolat egyik legkiválóbb képviselője és gazdagítója Magyarországon. Polgári családból származott, középiskoláit Ungváron, egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. Itt lett elméletileg alaposan és sokoldalúan képzett szocialista, s itt lett megalkuvást nem ismerő forradalmár. Ehhez döntő mértékben hozzájárult a bécsi években kialakult s haláláig nem szűnő kapcsolata az orosz forradalmárokkal. Ez a kapcsolat korántsem volt csak eszmei jellegű. Szabó Ervin — akárcsak a magyar munkásmozgalom balszárnyának másik nagy alakja, Engelmann Pál — fontos láncszeme volt annak a nemzetközi hálózatnak, amely továbbította Magyarországon és Romániân át a külföldön megjelent illegális forradalmi irodalmat a cári Oroszországba.

Egyetemi tanulmányait befejezve hazatért. Rövid ideig a képviselőház könyvtárának gyakornoka volt, majd 1900 és 1904 között a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosaként dolgozott, s emellett tevékeny részt vállalt az MSZDP munkájában. 1899-től rendszeres cikkírója, majd a szerkesztés munkájában is rész-

vevő belső munkatársa a Népszavának, szerkesztője a Népszava naptáraknak, a párt márciusi és májusi emléklapjainak. Bekapcsolódott a progresszív értelmiség legjavát tömörítő Társadalomtudományi Társaság munkájába, 1903-tól haláláig állandó munkatársa, s egy ideig társszerkesztője a társaság folyóiratának, a Huszadik Századnak.

Személye körül csoportosult a szocialista diákok első, kis szervezete. Nevükben adta ki az 1902-ben Budapestre tervezett nemzetközi diákkongresszus alkalmából írt, a magyar kormány nemzetiségi politikáját leleplező Magyar szabadság című füzetet.

Diákok, értelmiségiek, munkások s néhány fiatal párt- és szakszervezeti vezető társaságában 1904-ben létrehozta a Világosság című folyóiratot és körét, amelyből 1904—1905 fordulóján a magyar munkásmozgalom egyik legjelentősebb, legnagyobb hatású baloldali ellenzéki áramlata bontakozott ki. Nézeteiket a Világosságban, a Huszadik Században megjelent cikkekben, a „Pártfegyelem és egyéni szabadság" című füzetben Szabó Ervin foglalta össze.

Az MSZDP szervezeti felépítésével kapcsolatban támadta a német SZDP szervezeti és eszmei sablonjaihoz ragaszkodó magyar pártvezetést. Megsejtve a magyarországi munkásmozgalom előtt álló, magyar viszonyokból fakadó sajátos feladatokat, több ízben felhívta a figyelmet a magyarországi agrár- és nemzetiségi kérdésre és megkísérelte megfogalmazni e problémákra a marxista választ. E törekvések eredménye a magyar munkásmozgalom első agrárprogram-tervezete, amely azon a Szabó Ervin által megfogalmazott tételen alapult, hogy „Magyarországon a paraszt még forradalmi tényező". A nemzetiségi kérdés megoldását a kelet-európai népeknek az adott államkereteken túllépő szabad szocialista föderációjában vélte megtalálni.

Nézetei — Szabó Ervin távollétében — hangot kaptak az MSZDP 1904. és 1905. évi pártkongresszusán is. Koncepciójának érvényesítéséért vívott küzdelmének kellős közepén került a főváros statisztikai hivatalának könyvtárába. Önálló, életmű értékű könyvtári tevékenységének csúcsa a külön intézménnyé, gazdag társadalomtudományi gyűjteménnyé fejlesztett, jelenleg az ő nevét viselő könyvtár, amelynek 1911-től haláláig igazgatója volt. 1905-ben elhatalmasodott tüdőbaja a munkásmozgalom konkrét küzdelmeitől eltávolította — visszavonulásához hozzájárult, hogy csoportja az 1905-ös kongresszuson vereséget szenvedett —, de kapcsolata a mozgalommal, s főként eszmei hatása továbbra sem szűnt meg. Munkásságának fő területe az évtized végéig Marx és Engels válogatott írásai első, kétkötetes magyar nyelvű gyűjteményének kiadása volt.

1910-ben néhány külföldet megjárt munkással csoportot szervezett a szindikalizmus magyarországi propagálására. Tevékenységük nem váltott ki jelentősebb visszhangot, de néhány év múlva ez a kis szervezet lett az egyik magva a forradalmi szocialisták csoportjának, a KMP talán legjelentősebb elődjének. Szindikalista korszakában is dolgozott a szociáldemokrata sajtóban, elsősorban a Szocializmus — amelyet közeli barátja, Kunfi Zsigmond szerkesztett — közölte írásait, de fő publikációs területe a polgári radikálisok napilapja a Világ, illetve a Huszadik Század lett. Itt korlátozás nélkül fejthette ki mondandóját, nem kellett tekintettel lenni az MSZDP vezetőinek elvi aggályaira. Az első világháborút megelőző évek legjelentősebb műve a szindikalista nézeteit népszerűen és tömören összefoglaló „A tőke és a munka harca" című könyve (1911).

Az első világháború kitörése s a II. Internacionálé összeomlása, amely nem kevés francia szindikalistát is magával ragadott, megrendítette. Figyelme az elméleti tevékenység felé fordult. Legjelentősebb műve a „Gazdasági szervezet és a háború" (1915) című tanulmány, amely az imperializmust leíró marxista irodalom jelentős alkotása. Tanulmányának német fordítását ismerte, olvasta és méltatta a svájci bolsevik emigráció is. A háború elhúzódása, a tömegek látszólagos passzivitása tévútra vezette. Jászi Oszkárral együtt — s Kunfi ellenében — támogatta az objektíve német érdeket szolgáló Közép-Európa tervet (1916), majd az imperializmus ellenszereként a kereskedelmi liberalizmushoz való visszatérést javasolta. A februári orosz forradalom valósággal megvilágosodásként hatott rá. Ismét rendkívül aktívvá vált, de nemcsak irodalmi téren. Igyekszik összefogni a Babitshoz, Karinthyhoz hasonló háborúellenes értelmiségieket, és egyik inspirálója az MSZDP-ben 1917 tavaszán jelentkező új, főleg szakszervezeti vezetőkből álló ellenzéknek. A Svájcból hazatérő Duczynska Ilona a zimmerwaldisták tanácsára hozzáfordul, és általa épül ki, szindikalista elvtársaiból a Duczynska—Sugár-féle szervezkedés munkásbázisa. Őt sejtik — jogosan — az MSZDP vezetői, az 1918. januári sztrájkban született tanácsmozgalom, a forradalmi szocialisták mögött. Német kémek és rendőrügynökök lesnek rá, s ő kapcsolatot keres a Szovjet-Oroszországban élő Kun Bélával és társaival, Demény Ottó révén.

1918 májusában Sallai Imre és Mosolygó Antal letartóztatása során őt is beidézték a rendőrségre, de a lefogottak nem vallottak rá, s így kénytelenek voltak elengedni. A rendőri üldözések közepette, súlyos betegen is folytatta forradalmi tevékenységét, legális orgánumot próbált teremteni a baloldali ellenzéknek, új progresszív könyvkiadói vállalkozást készített elő, s az utolsó simításokat végezte a „Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban" című művén, amely csak halála után jelent meg (1921). Halála előtt még értesült róla, hogy a szovjet kormány által szervezett moszkvai Szocialista Akadémia tagjává választotta.

A forradalom előestéjén halt meg. Temetése napján a szervezett munkásság százezres tábora 10 perces sztrájkkal tisztelgett tanítója előtt, s tanítványai, Korvin Ottó, Sallai Imre, Révai József, Mosolygó Antal folytatták mesterük forradalmi művét.

KENDE JÁNOS

IRODALOM*

Duczynska Ilona: Mesterünk: Szabó Ervin. Halála 50. évfordulóján. Kortárs, 1968. 10. sz. 1619—1626. p.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1968—69. Bp., 1970. 5—10. p. [Révész Ferenc 1968-ban elhangzott emlékbeszédéből.]

* Sz. E. magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteményét Kőhalmi Béla tanulmányával (7—29. p.) 1959-ben adta ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Sz. E. válogatott írásait (Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó) az MSZMP KB Párttörténeti Intézete értékelő előszava vezeti be (5—20. p.). A kötet függeléke Sz. E. műveinek, valamint az életművéhez kapcsolódó irodalomnak (ismertetések, bírálatok stb.) bibliográfiáját tartalmazza. Ugyancsak bibliográfia egészíti ki a fentebb idézett „Szabó Ervin, 1877—1918" című kötetet, amely Sz. E. írásait, és a róla szóló publicisztikát tárja fel.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 35—45. p. [Lengyel József elbeszélése „A Tett-től a tetthez" címmel.]

Jemnitz János: Szabó Ervin és a nemzetközi munkásmozgalom új jelenségei 1914 előtt. Magyar Tudomány, 1968. 12. sz. 735—745. p.

Mucsi Ferenc: Szabó Ervin politikai tevékenysége az első világháború idején. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz. 71—103. p.

Nemes Dezső: Szabó Ervin ideológiája és kapcsolata a forradalmi szocialistákkal. Századok, 1972. 4—5. sz. 892—918. p.

Remete László: A budapesti könyvtárügy úttörői. (Hat arcképvázlat). Bp., 1964. 9—14. p.

Révai József: Válogatott történelmi írások. I. köt. Bp., 1966. 48—50, 91—123. p.

Szabó Ervin. 1877—1918. Bp., 1968, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 356. p. [Sz. E. kiadatlan írásaiból. Nekrológok, tanulmányok, emlékezések Sz. E.-ről.]

SZABÓ LAJOS

(MISKOLC, 1913. DECEMBER 17.—BUDAPEST, 1956. OKTÓBER 30.)

Gyermekévei korai önállóságra sarkallták. Apját nem ismerte, anyja vasúti fűtőházban dolgozva igyekezett öt gyermekének kenyeret biztosítani, mígnem arra kényszerült, hogy fiát menhelybe adja. Gyermekfejjel ismerte meg a cselédsors megaláztatásait, majd Csehszlovákiába kerülve, az egyik prágai kenyérgyárban sütőmunkásként dolgozott. Itt, Prágában, lépett be 16 éves korában a Csehszlovák Kommunista Párt Ifjúsági Szövetségébe. Hamarosan bekapcsolódott a szövetség XVI. kerületi (Vinochrady) vezetőségének munkájába, majd annak irányítója lett. Aktív szerepet vállalt a szakszervezeti harcokban is; tüntetések, sztrájkok szervezéséért többször letartóztatták. 1937-ben tért vissza véglegesen Magyarországra. Szülővárosában, Miskolcon munkanélküliséggel küszködve vezette az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének helyi csoportját. 1938-ban behívták katonának, később pedig a leventeparancsnokságra irányították írnoknak. Beosztását arra használta fel, hogy kiterjedt kapcsolatokat építsen ki a fiatalok között. 1944 nyarán miskolci fiatalokból ellenállási csoportot szervezett, mely a németek és nyilasok ellen fegyveres akciókat

hajtott végre. Később — 1944 novemberében — felvette a kapcsolatot a MOKAN Komitéval, őrizte a partizáncsoport illegális nyomdáját, s részt vett küzdelmeikben.

A felszabadulás után előbb a miskolci karhatalom egyik irányítója volt, két évig a rendőrség politikai nyomozójaként dolgozott, majd az MKP járási titkára lett Szerencsen. 1947-ben belépett a Néphadseregbe. Gazdag élettapasztalat birtokában nagy szorgalommal és lelkesedéssel tanult, kiváló eredménnyel fejezte be a Kossuth Akadémiát és szovjetunióbeli katonai tanulmányait. A néphadsereg alezredeseként fontos beosztásokban tevékenykedett. 1956 októberében az ellenforradalmi események láttán azonnal szolgálattételre jelentkezett és bekapcsolódott a munkásosztálynak a szocialista rend megmentése érdekében történő felfegyverzésébe. A Budapesti Pártbizottság Székházának védelme során életét vesztette. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Szabó Lajost hősi halottá nyilvánította, ezredessé léptette elő s kitüntette a Vörös Csillag Érdemrenddel és a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékéremmel.

URBÁN KÁROLY

IRODALOM

Egy kommunista forradalmár emlékére. Északmagyarország, 1957. május 5. 4. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. Bp., 1957. 151. p.

Hollós Ervin—Lajtai Vera: Köztársaság tér, 1956. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 326 p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. 561. p.

Szabó Lajos: A miskolci partizánokról. Északmagyarország, 1957. május 23—25. [Visszaemlékezés.]

Szabó Lajos. Ifjú Kommunista, 1973. 12. sz. 59. p.

Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúmunkás-mozgalomra. 1900—1944. Szerk. Lányi Ernőné. Bp., 1969. 226—236. p. [Szabó Lajos visszaemlékezése.]

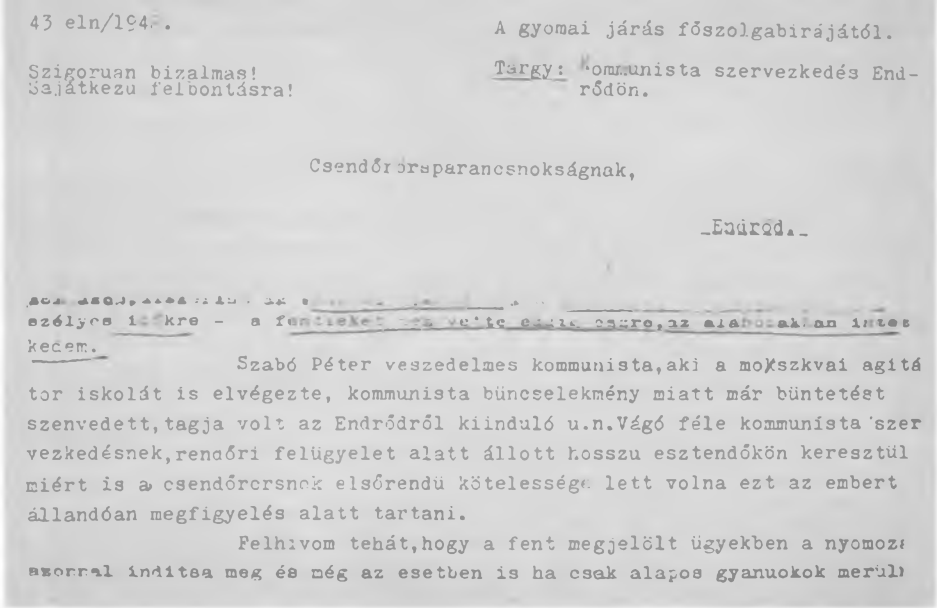

43 eln/194[illegible].

A gyomai járás főszolgabirájától.

Szigoruan bizalmas!
Sajátkezu felbontásra!

Targy: Kommunista szervezkedés Endrődön.

Csendőrőrsparancsnokságnak,

Endrőd.

[illegible]
szélyes [illegible]kre - a fen[illegible] [illegible] vette [illegible] [illegible]re, az alá[illegible]an intez
kedem.

Szabó Péter veszedelmes kommunista, aki a mo[illegible]szkvai agitá
tor iskolát is elvégezte, kommunista büncselekmény miatt már büntetést
szenvedett, tagja volt az Endrődről kiinduló u.n. Vágó féle kommunista szer
vezkedésnek, rendőri felügyelet alatt állott hosszu esztendőkön keresztül
miért is a csendőrcrsnok elsőrendü kötelessége lett volna ezt az embert
állandóan megfigyelés alatt tartani.

Felhivom tehát, hogy a fent megjelölt ügyekben a nyomoz[illegible]
azonnal inditsa meg és még az esetben is ha csak alapos gyanuokok merül[illegible]

SZABÓ PÉTER

(ENDRŐD, 1893. JÚNIUS 15.—ENDRŐD, 1957. SZEPTEMBER 28.)

Földmunkás, a kommunista mozgalom vidéki szervezője. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben harcolt, majd a proletárállam megdöntése után a ceglédi fogolytáborba került. Szabadulását követően kapcsolatot keresett az agrármozgalommal, s 1922-től a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének tagja volt. Az MSZDP-ben a jobboldali vezetők egyik következetes bírálója.

1925-ben kilépett a szociáldemokrata pártból, a KMP tagja és az MSZMP endrődi szervezője lett. A földmunkások képviseletében részt vett a KMP I. kongresszusán. Néhány héttel hazatérése után, 1925 szeptemberében letartóztatták a kommunista mozgalom és az MSZMP számos vezetőjét, közöttük Szabó Pétert is, és együtt tárgyalták „Rákosi és társai", valamint „Vági és társai" perét. A kihallgatások és a tárgyalás idején bátran helyt állt. Kétévi börtönbüntetésének letöltése után Endrődön telepedett le, és 1938-ig, mint „a társadalmi rendre veszélyes egyén" rendőri felügyelet alatt állt. A mozgalom azonban továbbra is számíthatott rá: illegális sajtótermékeket, röpcédulákat és felvilágosító iratokat terjesztett, pártfeladatokat

teljesített. Forradalmi tevékenységéért több ízben letartóztatták, zaklatták. A világháború éveiben tevékenységét így összegezte a rendőrségi jelentés: Endrődön izgat, a parasztokat nyugtalanítja, képviseli érdekeiket olyankor is, amikor ő a maga személyében nem érdekelt, idegen rádióadókat hallgat, és a Szovjetunió győzelmét hirdeti. Mindezért „tanácsosnak látszott" internálni, s így 1942-ben Kistarcsára került.

A felszabadulás után az endrődi FÉKOSZ vezetője volt, majd átmenetileg a fővárosban dolgozott. 1949-ben részt vett a termelőszövetkezet szervezésében, és az endrődi tsz párttitkára volt. Az ellenforradalom után haláláig a helyi MSZMP-t szervezte.

(Képünkön: Jelentés a csendőrparancsnoksághoz az endrődi kommunista szervezkedés ügyében.)

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 304. p.

Hunya István: Emelt fővel. Bp., 1974, Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete. 320 p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 101, 128, 139.p.

SZAKASITS ÁRPÁD

(BUDAPEST, 1888. december 6.—BUDAPEST, 1965. MÁJUS 3.)

Kőfaragósegéd, szocialista újságíró, politikus. A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő személyisége volt. Egy józsefvárosi cipészmester és lelkes szocialista elsőszülött fia. Korán elvesztette édesapját, s így már 13 éves korától dolgozott, faszobrászinasnak szegődött. Első mestere Eckmeyer Frigyes lelkes, képzett szociáldemokrata volt. Hamarosan tönkrement azonban, és ezért a fiatal Szakasits Árpád kénytelen volt szakmát változtatni, így került a kőfaragókhoz. Ez a szakma igen erősen szervezett volt már ekkor, s úttörő szerepet játszott az építőipari munkásság szakmozgalmában. Innen indult Szakasits Árpád tanítómestere és példaképe: Bokányi Dezső is. Ilyen környezetből viszonylag igen hamar talált el a fiatal inas a munkásmozgalomhoz, 1903-ban tagja lett a Szabadság Munkásképző Egyletnek, a szocialista ifjúmunkások szervezetének. Felszabadulása után, 1907-ben belépett a MÉMOSZ-ba. A Társadalomtudományi Társaság szabadiskoláján Szabó Ervin tanítványa volt, gondozta a MÉMOSZ könyvtárát és 1908 őszén az Építőmunkás hasábjain megkezdte újságírói pályáját. 1908 végén a MÉMOSZ vezetőségi tagjává választották,

majd rábízták a szaklap szerkesztését, s egyúttal külső munkatársa lett a Népszavának. Részt vett a politikai mozgalomban is, mint a külső VI. kerületi (angyalföldi) MSZDP-szervezet titkára. Az első világháború idején egyike azoknak a fiatal munkásmozgalmi, főként szakszervezeti vezetőknek, akik kritikus szemmel vizsgálták a párt politikáját. Az 1917. április 8—9-i, ún. titkos kongresszuson Szabó Ervin ösztönzésére heves támadást intézett az MSZDP-nek a polgári szövetségesekhez igazodó választójogi politikája ellen. 1917 nyarán megbízták a villamosalkalmazottak bontakozó szervezkedésének irányításával. Szaklapjuk, a Villamos szerkesztője, majd 1917 októberében megalakult szakszervezetük titkára lett. A harcos fiatal szervezet, amelynek taglétszáma néhány hónap alatt meghaladta a nyolcezer főt, igen aktívan vett részt az 1918. januári és júniusi tömegsztrájkban. Ezért a hatóságok betiltották a szaklapot, Szakasits Árpádot letartóztatták, majd büntetőszázadba osztották be. Innen sikerült megszöknie, és a polgári demokratikus forradalom győzelméig bujkált. A forradalom győzelme után a Budapesti Munkástanács tagjává választották, majd 1918 decemberétől a Népszava belső munkatársa lett. A Tanácsköztársaság idején a Belügyi Népbiztosság osztályvezetője, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagja. A proletárdiktatúra megdöntése után ismét az Építőmunkás szerkesztője, s a Népszava munkatársaként dolgozott. 1920 és 1923 között több ízben letartóztatták őt és feleségét, majd elítélték, részben 1919-es, részben pedig későbbi, újságírói tevékenységéért, s több mint két évet töltött börtönben. Kiszabadulása után a szakszervezeti mozgalomban és az MSZDP-ben dolgozott, a munkássajtóban jelentős publicisztikai és irodalmi munkásságot folytatott. 1925 és 1928 között a MÉMOSZ alelnöke, majd 1938 végéig elnöke, 1925-től az 1948-as pártegyesülésig megszakítás nélkül a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja, 1927—1928-ban az MSZDP ügyvezető titkára. Politikai magatartása ezekben az években általánosságban megfelelt a párt hivatalos vonalának. A fasizmus európai előretörése, a munkásmozgalom németországi, majd ausztriai veresége Szakasits Árpádot is önvizsgálatra késztette, s ennek eredményeként fokozatosan felismerte a munkásegység jelentőségét. Ennek a fordulatnak egyik első jele, hogy 1935-ben eljuttatja a KMP-hez a szakszervezetek államosítását célzó Gömbös-féle törvénytervezetet, s így hozzájárul annak meghiúsításához. 1938 novemberében átvette a szociáldemokrata párt főtitkári tisztét, majd 1940 januárjától a Népszava főszerkesztőségét is. E kulcsfontosságú pozíciókban, a baloldali szociáldemokraták vezetőjeként szoros fegyvertársi viszonyt alakított ki az SZDP-ben, illetve a Népszava szerkesztőségében dolgozó kommunistákkal. Lehetővé tette, hogy írásaik megjelenjenek a párt lapjában s azt igyekezett a függetlenségi gondolat, az antifasiszta ellenállás, a népfrontpolitika orgánumává változtatni. Ennek a küzdelemnek történelmi jelentőségű eredménye volt a Népszava 1941-es karácsonyi száma. A szervezői, publicisztikai tevékenység mellett Szakasits Árpád személyesen is részt vett a függetlenségi mozgalom akcióiban, így az 1941. november 1-i tüntetésen a Kerepesi temetőben Táncsics sírjánál, s dolgozott a Történelmi Emlékbizottságban is. Az 1942 tavaszi nagy letartóztatások alkalmával őt is lefogták, s ezt az alkalmat a szociáldemokrata jobboldal felhasználta arra, hogy elmozdítsa főtitkári tisztségéből. A Népszava főszerkesztőjeként azonban igyekezett folytatni korábbi politikáját, s változatlanul kapcsolatot tartott az illegális kommunistákkal. Az ország német megszállása után illegalitásba vonult, részt vett a Magyar Front létrehozásában, majd a front intéző bizott-

ságának elnöke lett. 1944. október 10-én Kállai Gyulával aláírta a két munkáspárt együttműködéséről szóló megállapodást. A nyilas uralom alatt illegalitásban élt Budán, Budapest felszabadulása után azonnal bekapcsolódott az ország politikai életébe, mint az újjáalakult szociáldemokrata párt főtitkára, nemzetgyűlési képviselő s a koalíciós kormányok államminisztere. A demokratikus Magyarország vezető államférfiaként következetesen harcolt a szociáldemokrata párt baloldali orientációjáért, a munkásegység fenntartásáért — még akkor is, ha ez a két munkáspárt súrlódásai miatt nem volt könnyű —, s a kibontakozó népi demokratikus forradalom minden ütközetében fegyvertársa, szövetségese volt a kommunistáknak. Nagy érdeme volt abban, hogy a jobboldali szociáldemokraták ellenállását legyűrve 1948 júniusában létrejöhetett a magyar munkásmozgalom egysége a marxizmus—leninizmus elvei alapján. Szakasits Árpádot az egyesült párt, az MDP elnökévé választották, majd 1948 augusztusától 1950 áprilisáig az ország államfője volt. 1950. április 24-én hamis vádak alapján — feleségével együtt — letartóztatták, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Börtönében vezetett naplójának tanúsága szerint hűsége a szocializmus eszméi iránt e megpróbáltatások idején sem ingott meg. 1956. március 29-én szabadlábra helyezték, majd rehabilitálták. Kiszabadulása utáni első megnyilatkozásaiban változatlanul kitartott a munkásegység ügye mellett, s így nyilatkozott az 1956-os ellenforradalom napjaiban is. Itthon és külföldön részt vállalt a konszolidáció munkájában, mint a Béketanács alelnöke és a MUOSZ elnöke. 1958-tól ismét országgyűlési képviselő s az Elnöki Tanács tagja, 1959-ben az MSZMP VII. kongresszusa a Központi Bizottság tagjává választotta, s 1960-tól az Országos Béketanács elnöke. E területen végzett tevékenységéért a Béke-világtanács 1963 decemberében Joliot Curie-aranyéremmel tüntette ki. Közéleti és újságírói tevékenységét szinte halála napjáig folytatta.

KENDE JÁNOS

IRODALOM*

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. ld. névmutató.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. Bp., 1965. ld. névmutató.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Bp., 1966. ld. névmutató.

Rónai Mihály András: Egy munkás hagyatéka. Szakasits Árpádról, egy év múltán. Magyar Hírek, 1966. 12. sz. 10. p.

Szenes Imre: A hajnalhasadás harcosa, hirdetője. Népszava, 1973. december 6. 3. p.

Vadász Ferenc: Együtt nőtt osztályával, a mozgalommal. Szakasits Árpád születése 85. évfordulóján. Népszabadság, 1973. december 6. 4—5. p.

NEKROLÓG ÉS BÚCSÚZTATÁS

Szakasits Árpád, 1888—1965. Népszabadság, 1965. május 4. 5. p., május 8. 3. p. Népszava, 1965. május 4. 3. p., május 8. 3. p. Magyar Nemzet, 1965. május 4. 2. p., május 8. 5. p. Magyar Sajtó, 1965. 5—6. sz. 129—134. p.

* A „Szakasits Árpád válogatott beszédei és írásai" című kötet 1966-ban jelent meg (Kossuth Könyvkiadó). A szerző életútját Orbán László vázolja fel az előszóban (5—12. p.).

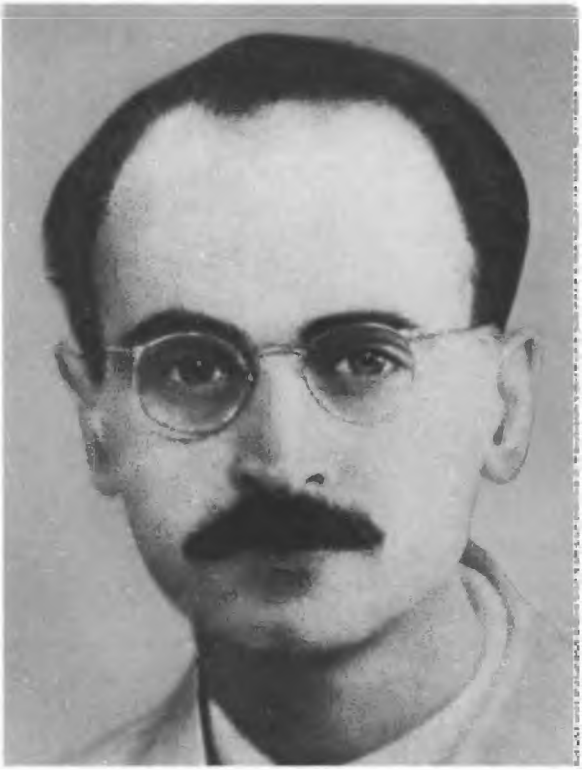

SZALAI ANDRÁS

(PÉCS, 1917. FEBRUÁR 6.—BUDAPEST, 1949. OKTÓBER 15.)

Értelmiségi családból származott, édesapját másfél éves korában elvesztette. Elemi iskoláit részben Ráckevén, majd Pécsett végezte. Ugyanitt járt gimnáziumba is. Pécsett közismert volt — anyai ágon — családjának mozgalmi múltja. A Baranyai Tanácsköztársaságban való részvétel miatt a család egy része emigrációba kényszerült. A gimnázium tanárai, a cisztercita papok is tudták ezt, több alkalommal kipellengérezték emiatt. Szalai András bekapcsolódott Pécsett a KIMSZ szervezésébe, s a középiskolás csoport egyik tagjaként lebukott. A baloldali diákmozgalomban való részvételéért 1933-ban kizárták a gimnáziumból. A fiatalkorúak bírósága elé került, ahol egyévi rendőri felügyeletet kapott. Anyja gyámságát is felfüggesztették ez időre, és a gyámság ellátásával egy cisztercita papot bíztak meg. Vasesztergályos-tanonc lett a Sopiana Gépgyárban, ott szabadult fel. Közben azonban Dombóvárott 1935-ben magánúton befejezte a gimnáziumot, és leérettségizett.

1933—1935-ben az üzem munkásai között többedmagával önálló ifjúsági csoportot hozott létre.

1935 novemberében Budapestre került és a Weiss Manfréd-gyárban, illetve egy pár hét után az Egyesült Izzóban helyezkedett el mint vasesztergályos. Mozgalmi munkát a vasas ifik VI/2-es csoportjában végzett. Illegális plakátokat ragasztott, és KIMSZ-röpiratokat terjesztett. Mint nagyüzemi munkást Újpesten bekapcsolták a KMP-be. Legális tevékenységet az SZDP ifjúsági csoportjában fejtett ki, illegálisan sajtóterjesztéssel és Vörös Segély-gyűjtéssel bízták meg.

1937 és 1939 között több helyen járt külföldön, Bécsben, Párizsban, Szófiában, Zágrábban. Ez utóbbi helyen miután felesége jugoszláv állampolgár volt, azok rokonainál telepedett le. Ők is tartották el, mert munkavállalási engedély hiányában nem tudott elhelyezkedni. Megtanult eszperantóul, majd beiratkozott a műegyetemre. Itt fél napot tanult, s a nap másik felében a műegyetem kísérleti műhelyében bemutató esztergályosként dolgozott. Négy félévet végzett a műegyetem gépészeti szakán. Tisztázatlan állampolgársága miatt helyzete tarthatatlanná vált, így 1940 nyarán visszajött Budapestre. Ságvári Endre révén kapcsolatba került a mozgalommal, és rövidesen az OIB tagja lett.

A KMP által irányított függetlenségi mozgalomban való részvétele miatt az 1942-es tavaszi-nyári nagy lebukások idején ő is az Andrássy-laktanyába került, ahol embertelen módszerekkel folyt a vallatás. Fejsérülése miatt rabkórházba szállították, majd rossz egészségi állapotára tekintettel feltételesen hazaengedték, de rövidesen behívták Aszódra munkatáborba. Ügye tárgyalásánál katonai bíróság elé állították. 1943 júliusában két és fél évi fegyházra ítélték. Büntetését a sátoraljaújhelyi börtönben kezdte letölteni. A börtönben tagja volt a foglyok illegális pártvezetőségének.

1944 márciusában 8 hétre felfüggesztették büntetését, és hazaengedték gyógykezelésre. Hamis iratokkal illegalitásba ment, és Ságvári Endrével ismét sikerült kapcsolatot teremtenie. Amennyire állapota engedte dolgozott; iratokat, pecséteket másolt, és szabadalmi rajzok készítésével foglalkozott.

A felszabadulás után a IV. kerületi MKP PB-n kezdte meg munkáját, majd a Központi Agit. Prop. Osztály munkatársaként dolgozott. 1947. július 1-től az MDP káderosztályának helyettes vezetője lett.

1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, halálra ítélték, és kivégezték. Szalai András hamvai ma a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi panteonjában vannak elhelyezve örök emlékül és mementóul az utókor számára.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Bazsik Renáta: Mire az erdők kizöldülnek. Bp., 1972. 21, 58, 79—82. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János Bp., 1966. 258. p.

Munkásmozgalmunk harcosai (Baranya megyei biográfia.) Pécs, 1968. 70. p.

A párt igaz harcosának emlékezetére. Népszabadság, 1965. február 6. 4. p.

Szalai András emlékére. Márványtábla a Sopiana homlokzatán. Dunántúli Napló, 1967. november 19. 5. p., november 21. 1. p.

NÉPAKARAT.
A MAGYARORSZÁGI RADIKÁLIS SZOCIALISTÁK KÖZLÖNYE
Budapest, június hóban 1884.
Szalay András

SZALAY ANDRÁS

(OZORA, 1857. NOVEMBER 10.—BUDAPEST, 1884. MÁJUS 2.)

A dunántúli szegényparasztcsalád gyermeke az anyagi gondokkal, a nélkülözéssel már kora ifjúságában megismerkedett. Három elemi osztály elvégzése után abba kellett hagynia a tanulást — segítő kezére családjának volt szüksége. Már 15 esztendős volt, mikor végre szakmát választhatott: a cipészmesterséget tanulta ki. Két esztendeig Ozorán, Szekszárdon és Simontornyán dolgozott. 1877-ben elhagyta szülőhelyét, és a fővárosba költözött.

A paraszti sorból jött fiatal munkás hamar megtalálta a szocialista mozgalomhoz vezető utat. 1877 őszén már a Budapesti Cipészek Önképző Egyletének tagjai között találjuk. Minden szabad idejét ott töltötte: nagy szenvedéllyel olvasott, tanult, vitázott.

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a cipészszervezet volt a radikális érzelmű, magukat „radikális szocialistáknak" nevező munkások gyülekezőhelye. Szalay András is a radikális szocialista ellenzékhez csatlakozott, amely heves harcban állt az Általános Munkáspárt mérsékelt irányú, kompromisszumokra hajló vezetőségével. Kitűnő

szónoki és publicisztikai képessége folytán rövid idő alatt népszerűvé és elismertté lett az ellenzék soraiban. 1883 februárjában őt bízták meg a radikális irányú, magyar nyelvű lap, a Népakarat szerkesztésével. Szalay a munkássajtó hasábjain a forradalmi osztályharc és a proletár internacionalizmus eszméit hirdette.

A fárasztó napi munka és a lapszerkesztéssel járó éjszakázás rövidesen kikezdte a gyenge testalkatú cipész egészségét. Néhány év alatt elhatalmasodott rajta a proletárbetegség, a tüdőbaj.

1884 tavaszán a kormány hajtóvadászatot indított a szocialista mozgalom forradalmi szárnya ellen. 1884. március 13. éjszakáján a rendőrök házkutatást tartottak a radikális szocialisták lakásán és a vezetőket letartóztatták. Szalay Andrást, aki néhány napja magas lázzal feküdt, betegágyából hurcolták a börtönbe.

Legyengült szervezete nem tudott megbirkózni a súlyos betegséggel. Május 2-án, több heti szenvedés után befejezte rövid, de tartalmas életét. 27 esztendős volt, mikor a szocialista eszmékért mártírhalált halt.

(Képünkön: A Népakarat gyászjelentése Szalay András haláláról.)

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

K. Balog János: Értünk éltek, értünk haltak. Szekszárd, 1972. 167—168. p.

H. Kohut Mária: A radikális szocialisták és Szalay András. Adatok az ellenzéki szocialisták 1881—1884. évi tevékenységéhez. Párttörténeti Közlemények, 1967. 4. sz. 118—149. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1, 2, 3. kötet. Bp., 1951—1955. ld. névmutató.

Száz esztendő harcai. Olvasmányok a bőripari dolgozók mozgalmainak történetéből. Összeáll. Borsányi György, Székely Ernő. Bp., 1966. 9, 45—46, 222. p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp., 1961. ld. névmutató.

SZALVAY MIHÁLY

(ZAGYVARÓNA, 1899. AUGUSZTUS 23.—BUDAPEST, 1955. NOVEMBER 21.)

Hétgyermekes nincstelen munkásszülők ötödik gyermekeként született. Édesapja Salgótarjánban az Acélgyárban volt munkás. Ő maga, a hat elemi iskolai osztály elvégzése után 1911-ben, kőművesek mellett napszámosként kereste kenyerét. Kitanulta a kőművesmesterséget, 1915-ben felszabadult mint segéd. A munkásmozgalomban 1917 óta vett részt, ekkor lett tagja a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak. Röviddel utána 1917 tavaszán behívták katonának, az olaszországi frontszakaszra került, majd 1918 tavaszán egy magyarországi hadikórházból hazaszökött.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal jelentkezett a Vörös Hadseregbe, és belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Részt vett a dicsőséges északi hadjáratban és a tiszántúli harcokban.

A Tanácsköztársaság megdöntése után 1919 októberében letartóztatták, és 1920 márciusában 15 évi fegyházra ítélték a Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységéért. Még 1920 tavaszán sikerült átszöknie Csehszlovákiába. Emigrációs évei alatt a csehszlovák, az osztrák, a német, a belga, s végül 1935-től a Francia Kom-

munista Pártban dolgozott. Egyik országból a másikba toloncolták, állandó hatósági üldözésnek kitéve, illegalitásban élt. 1936 augusztusában indult Spanyolországba, ahová az első magyar önkéntesek között érkezett, hogy küzdjön a fasizmus ellen. A spanyolországi szabadságharcban a 13. Nemzetközi Brigád magyar századának, majd később a magyar zászlóaljának parancsnokaként harcolt. Bajtársai személyes bátorságáért, példamutató helytállásáért, a legendás hírű vörösparancsnok nevével tisztelték meg — a magyar Csapajevnek nevezték. Részt vett a katalóniai hadsereg utolsó harcaiban is, biztosítva a francia határ felé özönlő polgári lakosság és a sebesültek visszavonulását, 1939 februárjában a szabadságharc leverése után Franciaországba került. Ott több internáló tábort megjárt, míg 1941 őszén az észak-afrikai Djelfába szállították. 1943-ban a szovjet állam szovjet állampolgárnak nyilvánította, és ezzel lehetővé tette kiszabadítását, így sikerült kijutnia a Szovjetunióba. Részt vett a Nagy Honvédő Háborúban és a jugoszláviai partizánharcokban. 1945 januárjában már Debrecenben az új magyar néphadsereg megszervezésén fáradozott. A néphadseregben, mint ezredparancsnok, hadosztályparancsnok, hadtestparancsnok, majd altábornagyi rendfokozatban, mint az Egyesített Tiszti Iskola parancsnoka teljesített szolgálatot. 1953. július 3-tól haláláig országgyűlési képviselő volt, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja. Egészen haláláig részt vett a Magyar Partizán Szövetség és a Volt Ellenállók Nemzetközi Szövetségének munkájában. Népköztársaságunk kormánya számos esetben tüntette ki a dolgozó nép és a nemzetközi munkásmozgalom ügyéért önfeláldozóan harcoló kommunistát. Többek között a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával, a Kossuth Érdemrend III. osztályával, több külföldi kitüntetés tulajdonosa volt.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Bánffy János: Álltunk a vártán. Bp., 1963, Zrínyi Kiadó. 144 p. [Harci emlékek a spanyol polgárháborúból, Szalvay századában.]

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 145—157. p. [Györkei Jenő életrajzi tanulmánya.]

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Kékesdi Gyula: A magyar Csapajev. Hetven éve született Szalvay Mihály. Népszabadság, 1969. augusztus 23. 4—5. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

NEKROLÓG

Katonai gyászpompával temették el Szalvay Mihály altábornagy elvtársat. Szabad Nép, 1955. november 15. 4. p. [Részletek a búcsúbeszédekből.]

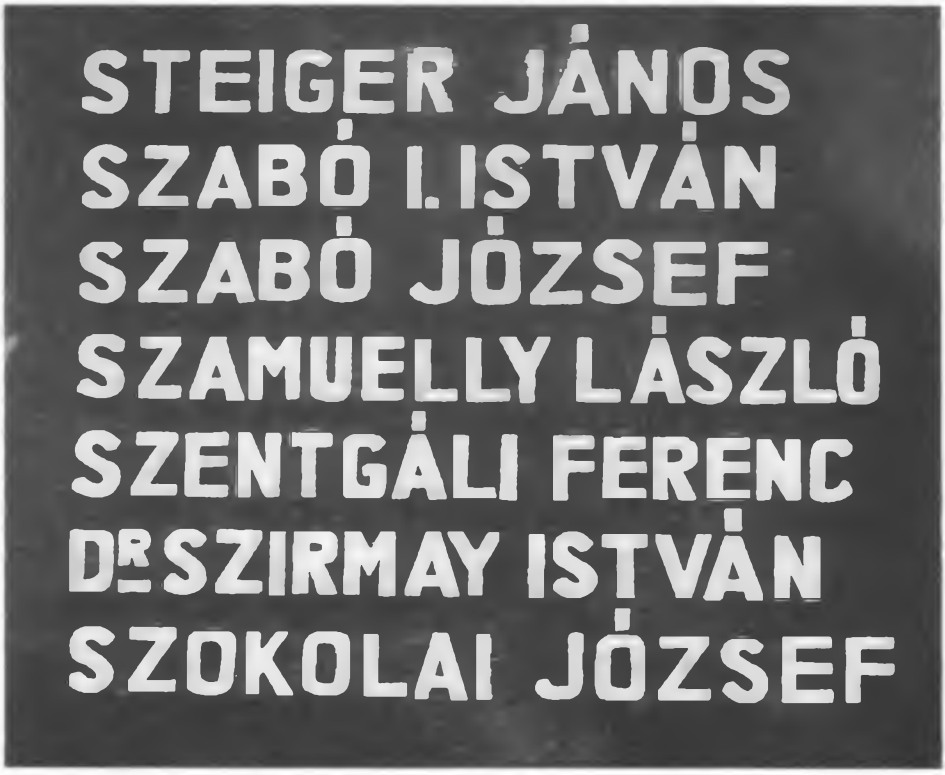

SZAMUELY LÁSZLÓ

(NYÍREGYHÁZA, 1897. MÁRCIUS 2.—BUDAPEST, 1920. JANUÁR 28.)

Hivatalnok. Iskolái befejeztével 1915 októberében bevonult katonának. Egy év múltán orosz fogságba esett. A különböző hadifogolytáborok után 1918 tavaszán Moszkvába került, ahol elvégezte a kommunista agitátorképző iskolát, tagja lett az OK(b)P Magyar Csoportjának. 1918 decemberében tért haza. Itthon a Vörös Újság szerkesztőségében, s a KMP agitátoraként dolgozott. 1919 februárjában a KMP vezetőivel együtt letartóztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Vörös Hadsereg 5. hadosztályának politikai megbízottjává nevezték ki. Áprilistól a tanácskormány székhelye, a Szovjetház (Hungária Szálló) katonai parancsnoka. Mint kormányzótanácsi megbízott irányította több dunántúli ellenforradalmi lázadás leverését. A proletárdiktatúra megdöntése után itthon maradt illegalitásban. 1919 késő őszén felvette a kapcsolatot a bécsi kommunista emigrációval, de árulás következtében decemberben letartóztatták. A borzalmas rendőrségi kínzások után 1920 januárjában halálra ítélték, s kivégezték.

GECSÉNYI LAJOS

(Képünkön: Eméktábla-részlet a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi Pantheonjában.)

IRODALOM

Fazekas János: Visszaemlékezés a Szamuely-testvérek ellen Nyíregyházán elkövetett merényletre. Kelet-Magyarország, 1967. január 15. 3. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1956—1960. ld. névmutató.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 20, 30—31, 225. p.

Szabó Ágnes: Az illegális kommunista pártmunka kezdetei a Tanácsköztársaság megdöntését követő hónapokban. Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz. 75—95. p.

SZAMUELY TIBOR

(NYÍREGYHÁZA, 1890. DECEMBER 27.—WIENER NEUSTADT, 1919. AUGUSZTUS 2.)

A magyar kommunista mozgalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság kiemelkedő harcosa, újságíró. Apja hatgyermekes gabonakereskedő volt. A gimnázium negyedik osztálya után Győrben végezte el a felsőkereskedelmi iskolát, és mindjárt az MSZDP tagja lett. Az irodalmi érdeklődésű középiskolás diákba az édesanyja oltotta be a politikai kérdések iránti fogékonyságot. Győr ipari munkásainak az 1905-ös években fellendülő mozgalma mély hatást gyakorolt reá, a tüntetésekben maga is részt vett. Ezekben az években alakult ki elkötelezettsége a radikális, haladó eszmék iránt. Az újságírói hivatást választotta, s mert Budapesten nem sikerült lapnál elhelyezkednie, Nyíregyházán a Szabolcsvármegyének lett a munkatársa. A Népszava is közölte a fiatal újságíró tudósításait. 1910 tavaszán elhagyta szülővárosát, Nagyváradon folytatta újságírói tevékenységét. A nagybirtok uralmát, a klérus vagyonszerző kapzsiságát, a közigazgatás hatalmaskodását, a társadalom visszásságait támadta írásaiban, s ezt Bihar megye urai nem nézhették jó szemmel. 1912 márciusában már Fiuméből küldte a Népszavának tudósításait. Munkája itt nem elégítette

ki, és még ez évben visszatért Budapestre, ahol végre kedvére dolgozhatott. Fodor Oszkár gazdaságpolitikai hetilapjában, a Pénzvilágban és a szabadgondolkodó Fényes Samu radikális folyóiratában, az Úttörőben jelentek meg írásai. Az előbbiben a gazdasági fejlődést gátló okokat és tüneteket vette szemügyre, az Úttörőben a klérus vagyona és ezen alapuló hatalma ellen intézett támadást, síkra szállt az egyházi javak szekularizációjáért. Az 1914-re elkészült, de ki nem adott könyvének (A klerikalizmus mérlege. Kísérlet a magyar katolikus egyház erkölcsi és anyagi erejének meghatározására.) egyes részletei megjelentek a folyóiratban. A Népszava is közölte írásait. Rendszeresen látogatta az Abbázia és a New York Kávéházat, kiváló írók, költők találkozóhelyét, és itt a velük folytatott élénk vitákból sokat tanult. Többször járt külföldön is. Az első világháború kitörése, mint annyi ember életét, az övét is megváltoztatta. 1915. január 15-én bevonult, és márciusban már a frontra került. Mozgékony szelleme itt sem nyugodott, Lövészárok és Vidéke címmel kézzel írott, szatirikus frontújságot szerkesztett. A békebeli állam bírálatáról áttért a hadsereg hatalmasainak kigúnyolására, humorba burkolva rajzolta meg a közkatonák nyomorát, kiszolgáltatottságát. Rövidesen, május 14-én a Dnyeszter partján fogságba került. Volt Krasznojarszkban, Dauriában, Nagyezsgyinszkben, Szolikamszban is. A fogolytáborokban szocialista gondolkozása, mélyen szociális érzése arra késztette, hogy szembeforduljon a tisztek önkényével, törődjön a közkatonák sorsával, szocialistákká nevelje őket. Az Októberi Forradalom győzelme előtt megpróbált Amerikába szökni, hogy ott az Előre című szocialista lapnál dolgozzon. Terve nem sikerült, a finn határon elfogták, és csak a forradalom szabadította ki. 1918 januárjában Moszkvába került, itt érlelődött meg benne az elhatározás, hogy ezentúl a szocialista forradalom ügyét szolgálja. Agitációs munkát végzett, szervezte a hadifoglyokat, részt vett a Szociális Forradalom című lap szerkesztésében, számos cikket, brosúrát írt, s fegyverrel a kezében védte a fiatal szovjethatalmat a hátországban a belső, a fronton a külső ellenség ellen. A fronton szerzett tapasztalatairól Leninnek személyesen számolt be. Szovjet diplomáciai útlevéllel járt Svájcban, útközben Berlinben tárgyalt Liebknechttel és Rosa Luxemburggal. 1919 január elején tért vissza Magyarországra, ahol azonnal bekapcsolódott a KMP munkájába, mint a KB tagja, és átvette a Vörös Újság szerkesztését. A kommunisták február 20-i letartóztatása után illegalitásba vonult, s többedmagával irányító szerepe volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után előbb hadügyi, majd közoktatásügyi népbiztos lett, reá bízták a lakásügyek és a rokkantügyek intézését. Amikor az intervenciós seregek megtámadták a munkáshatalmat, az ő feladata volt a belső ellenség, az ellenforradalmárok megfékezése, a hátország biztosítása. Védte a front mögötti területek rendjét, fegyverrel verte le a Tanácsköztársaság ellen törő lázadókat. Kemény és hajlíthatatlan volt, ha a forradalom forgott veszélyben. Ezért gyűlölték olyan féktelenül az ellenforradalmárok és ezért szerették, bíztak benne a proletárok, a forradalom hívei, rajongtak érte katonái. A megalkuvók féltek tőle, mert egyenes, szókimondó volt, becsületes, megvesztegethetetlen. Saját életét nem féltette, csak a munkások hatalmát, ezért vállalta a sokszor népszerűtlen és a legnehezebb feladatokat is. Ő ment májusban Moszkvába, amikor a két szocialista állam között közvetlen tárgyalásra volt szükség. A hosszú, a Kárpátokon át vezető útra alkalmatlan repülőgépen, ellenséges frontvonalak felett ment Kijevbe, majd onnan vonaton Moszkvába. Személyesen beszélt Leninnel, és elhozta a magyar munkásokhoz szóló üzenetét. A veszélyes feladatok mellett Szamuely

nevéhez fűződik az első szabad május elseje megszervezése. Jutott ideje arra is, hogy a gyermekeknek élelmiszert szerezzen, balatoni nyaralásuk körülményeit ellenőrizze. A Tanácsköztársaság fennállásának alkonyán már kevés feladatot kapott, de hallatta hangját minden fórumon, ahol helyet kapott, hogy a proletariátus uralmát megszilárdító intézkedésekre figyelmeztessen. A lemondásra kényszerült Forradalmi Kormányzótanács tagjai, a vezetők többsége menedékjogot kapott Ausztriában, de Szamuely Tibor nem. Augusztus 2-án hajnalban illegálisan lépte át az osztrák határt, hogy onnan menjen tovább. A határ mindkét oldalán csendőrök vártak rá, osztrák területen érte a halál. A korabeli sajtó azt írta, hogy elfogatása után öngyilkos lett. Vannak, akik azt állítják, magyar csendőrgolyó érte hátulról. Az ellenforradalmi rendszer az emlékétől is félt. Éjszaka, erdőben, jelöletlen sírba temették. Testét elrejthették, emléke, szelleme ma is él a magyar és a nemzetközi proletariátus szívében.

GÁBOR SÁNDORNÉ

IRODALOM*

Árkus József: Lenin-fiúk. Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság hős védelmezőire. Bp., 1960, Zrínyi Kiadó. 140 p.

Becsky Andor: Szamuely Tibor tábori újságai. Magyar Könyvszemle, 1966. 1. sz. 50—54. p.

Földes Péter: Drámai küldetés. Szamuely Tibor életregénye. Bp., 1962, Kossuth Könyvkiadó. 646 p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 75—95. p. [Földes Péter elbeszélése „Utójáték 1931-ben" címmel.]

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 280 p.

Hajdu Tibor: Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969, ld. névmutató.

Kopka János: Szamuely Tibor emléke. Pártélet, 1969. 5. sz. 40—41. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I.—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1956—1960. ld. névmutató.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp., 1961. ld. névmutató.

Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: Emlékeim. Bp., 1966, Zrínyi Katonai Kiadó, 276 p.

* Sz. T. válogatott cikkeinek és beszédeinek 1957-ben kiadott gyűjteménye, a „Riadó" (Bp., Kossuth Könyvkiadó) megőrizte Kun Béla értékelő előszavát, amelyet a kötet 1932-es moszkvai kiadásához írt. 1969-ben jelent meg a Tankönyvkiadó gondozásában Sz. T. 1908 és 1915 között publikált cikkeinek válogatása. „Emlékezés Szamuely Tiborra" címmel Somogyi Jolán bibliográfiát állított össze a Szamuely-irodalomról (Nyíregyháza, 1969. Soksz.).

SZÁNTÓ BÉLA

(HOMOKKOMÁROM, 1881. FEBRUÁR 1.—BUDAPEST, 1951. JÚNIUS 1.)

Magántisztviselő, baloldali szociáldemokrata, majd kommunista politikus forradalmár. Édesapja falusi hentesmester, majd húsipari munkás volt, aki nagy erőfeszítéseket tett, hogy nyolc gyermekét felnevelje, s lehetőleg taníttassa. Szántó Béla Nagykanizsán végezte el a felsőkereskedelmi iskolát, az érettségi után Budapesten helyezkedett el magántisztviselőként. 1904-ben kapcsolódott be a munkásmozgalomba, belépett a Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletébe és az MSZDP-be. 1906-ban — többekkel — kezdeményezője a magántisztviselők önálló osztályharcos szakmozgalmának, alapítója és egyik vezetője a Magyarországi Magántisztviselők Egyesületének. 1906-tól jelentős szerepet játszott az MSZDP baloldali ellenzékében. A budapesti bizalmiférfi-testületben az 1907-es pártkongresszus szónoki emelvényén küzdött a pártvezetés kompromisszumos választójogi politikája ellen, az MSZDP osztályharcos, a burzsoá pártoktól független politikájáért, az elhanyagolt dolgozó rétegek, a nők és ifjúmunkások vezetéséért. Része volt abban az ellenzéki akcióban, amely 1907-ben ideiglenesen kibuktatta a pártvezetésből az 1905—1906-os, hibás

politikáért leginkább kárhoztatott Garami Ernőt és Weltner Jakabot. Egyike volt azoknak az ellenzéki vezetőknek, akik 1908-ban leleplezték, s így végeredményben megakadályozták a belügyminiszter, gr. Andrássy Gyula és a pártvezetőség választójogi alkukötését. Szántó Béla egyik kezdeményezője volt a politikai pártszervezetek kiépítését célzó akciónak, amit elsősorban az Alpári Gyula körül tömörült baloldal szorgalmazott. A VII. kerületi pártszervezet vezetőségi tagjaként részt vett a budapesti pártszervezetek 1909. évi értekezletén, ahol a fővárosi, községi programot kidolgozó bizottság tagjává választották. A baloldali ellenzéki mozgalomban találta meg hűséges élet- és harcostársát, Krammer Mária tanárnőt, akivel 1911-ben házasságot kötött.

Az Alpári Gyula 1910-es kizárását követő, az egész baloldalt sújtó hajszában Szántó Bélát is „megrendszabályozták", két évre eltiltották minden mozgalmi vezető tisztségtől, de a mozgalomtól nem tudták elszakítani. Az első világháborút megelőző években főként a munkás szövetkezeti mozgalomban és a szakszervezetben tevékenykedett, de népszerű előadója volt a munkásoktatásnak, és jelentős publicisztikai munkásságot fejtett ki a szakszervezeti sajtóban, a Szocializmus, A Társadalmi Múzeum Szemléje hasábjain. Mint szakszervezeti vezető sztrájkokat szervezett, s nagy érdeme volt abban, hogy 1913-ban sikerült elhódítani a polgári egyesületektől a magánalkalmazottak betegbiztosító és kórházegyesületének irányítását. Az első világháború kitörésekor behívták katonának. 1914—1915-ben frontszolgálatot teljesített hadnagyként, majd sebesülten hazakerült, s felgyógyulása után mint segédszolgálatos a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott. 1916 végétől — bár beosztása miatt különös óvatosságra kényszerült — ismét felvette a kapcsolatot a régi baloldali ellenzék aktivizálódó képviselőivel, Vágó Bélával, László Jenővel, Hirossik Jánossal és társaival. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom előestéjén a baloldali szocialisták képviseletében bekapcsolódott az 1918. október 25-én alakult illegális Katonatanács munkájába, s így lett — mint Magyar Lajos írta róla — a forradalom vezérkari főnöke, ő készítette elő, majd október 30-án végrehajtotta azokat a katonai akciókat, amelyek biztosították a forradalom győzelmét. A polgári demokratikus kormányzat 1918. november elején kormánybiztossá nevezte ki, de Szántó — aki egy ekkoriban tett nyilatkozatában a forradalom továbbfejlődése, balratolódása mellett foglalt állást — minden érdeklődésével ismét a munkásmozgalom felé fordult. Részt vett a munkásmozgalom balszárnyának tömörítését célzó tanácskozásokon azzal a programmal, hogy az ellenzék egyelőre az MSZDP-n belül szervezkedjék. Kun Béla hazatérése után azonban hamarosan feladta ezt az álláspontot, s egyik alapítója lett a KMP-nek. Az 1918. november 24-i alakuló értekezlet a Központi Bizottság egyik titkárává választotta. Szántó Béla, aki 1918. december 1-től egyúttal a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének elnöki tisztét viselte, egyik megteremtője volt a KMP eredményes szakszervezeti politikájának. 1919 elején az MSZDP nyomására Szántó Bélának le kellett mondani a MOSZ elnökségéről, s ettől kezdve a KMP katonai bizottságát irányította. Az 1919. február 20-i provokáció után őt is letartóztatták. A börtönben részt vett Kun Béla, Vágó Béla és Korvin Ottó társaságában az ún. Egységokmányban nyilvánosságra hozott plattform kidolgozásában. A proletárdiktatúra kikiáltása után hadügyi népbiztos lett, s ezt a tisztséget töltötte be a tanácsállam megdöntéséig. Ebben a minőségében a Vörös Hadsereg egyik megteremtője volt, majd a népbiztosság hadműveleti osztályát

irányította. A Tanácsköztársaság belső vitáiban mindig következetes kommunista álláspontot foglalt el egyaránt elhatárolva magát a szociáldemokráciától s a kommunisták „fiatal generációjának" (Lukács Gy. szavai! — *K. J.*) „baloldali" túlzásaitól. A proletárdiktatúra megdöntése után Ausztriába emigrált, ahol részt vett a KMP újjászervezésében. Tőle származik a Tanácsköztársaság történetének legkorábbi (1920) összefoglalása: „A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája", mely — bár nem tudományos céllal íródott — számos időtálló megállapítást tartalmaz. Bécsből 1921-ben a magyar kommunista emigráció másik centrumába, Berlinbe költözött, közben 1921-ben részt vett a KI III. kongresszusán, majd 1926-tól a Szovjetunióban élt. Dolgozott a Profintern apparátusában, a magyar párt képviselője volt a KI-ban, és tagja volt a KMP Központi Bizottságának. 1927 végén néhány hónapra illegálisan Magyarországra jött, s itthon végzett pártmunkát. A húszas évek végén fellépett a nemzetközi kommunista mozgalomban eluralkodó szektás tendenciákkal szemben — a munkáját közvetlenül érintő szakszervezeti kérdésben. A KMP korábbi hagyományainak megfelelően, állást foglalt a szakszervezetek egysége mellett, s ellenezte „vörös" szakszervezetek alakítását Magyarországon. Mivel felfogása a KI, a Profintern és a magyar párt akkori vonalától eltért, funkcióiból leváltották, s a harmincas évek végéig mint a Nehézipari Népbiztosság műszaki könyvtárának igazgatója dolgozott. A harmincas években jelentős történetírói munkásságot fejtett ki. Megírta a Tanácsköztársaság történetét (ez a műve sajnálatos módon kéziratban maradt), s feldolgozta a magyar és nemzetközi munkásmozgalom 1914 előtti történetét (ezek a művei a felszabadulás után megjelentek itthon). A személyi kultusz időszakának törvénysértései őt sem kímélték, 1940-től azonban ismét dolgozott mint a TASZSZ, majd az Idegennyelvű Könyvkiadó munkatársa. 1945 szeptemberében tért haza, s a szövetkezeti mozgalomban tevékenykedett, mint a Fogyasztási Szövetkezetek Országos Központjának, majd a Magyar Országos Szövetkezeti Központnak a vezetője. 1948-tól haláláig a Magyar Népköztársaság nagykövete volt Varsóban.

KENDE JÁNOS

IRODALOM

Bakó Ágnes: Katona, politikus, tudós. Szántó Béla születésének 90. évfordulójára. Népszabadság, 1971. január 31. 4—5. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 159—172. p. [Szántó Zsuzsa életrajzi tanulmánya.]

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/A, 5, 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1956—1969. ld. névmutató.

Réti László: Szántó Béla. 1881—1951. Szabad Nép, 1956. február 1. 4. p.

Szántó Béla: Emlékezések a Magyar Tanácsköztársaságra. Párttörténeti Közlemények, 1959. 3. sz. 73—84. p. [Személyes élményekről.]

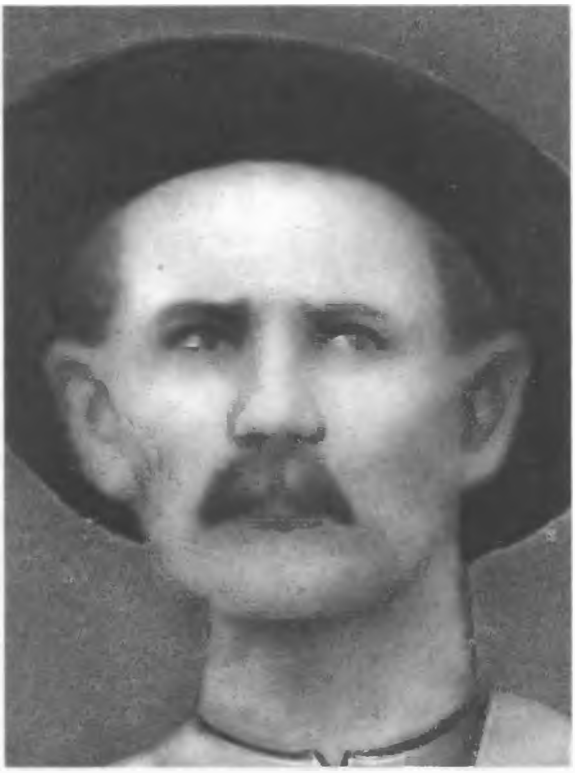

SZÁNTÓ KOVÁCS JÁNOS

(HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1852. ÁPRILIS 27.—HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1908. JÚNIUS 9.)

A viharsarki szocialista agrármozgalom kiemelkedő vezetője sokféle foglalkozást kipróbált. Előbb kubikos volt, majd a munkakereslet csökkenésekor fogházőr, rendőr, de rövidesen visszatért a földmunkához. Az életről és a társadalmi egyenlőtlenségről vallott nézeteit a derékgörnyesztő kubikosmunka, a mindennapi megélhetésért vállalt verejtékes robot formálta meg: a szocialista társadalomért indított küzdelem úttörő harcosai közé lépett. Annak a szociáldemokrata agrármozgalomnak volt vezéralakja, mely az ipari proletariátus szervezkedésének hatására a múlt század kilencvenes éveinek elején indult meg a Viharsarok megyéiben. Szántó Kovács az 1891-es Békés megyei zendülések idején hallott először a szocialista tanításokról. 1892 nyarán lett tagja és október 10-én elnöke a Hódmezővásárhelyi Általános Munkás Olvasóegyletnek, amely egyben a szociáldemokrata párt helyi szervezete is volt. Büszkén vallotta magát ő is „a nemzetközi szociáldemokrata párt" tagjának. Bár csak három osztályt végzett, világos, logikus érveléssel magyarázta társainak a falu nyomorának okait, és mutatta meg a kivezető utat. Az úri rendszer kiáltó igazságtalan-

ságairól szólt zengő, mély hangján azokon az izzó hangulatú földmunkásgyűléseken is, amelyek előhírnökei voltak az 1894. április 22-i hódmezővásárhelyi zendülésnek. Mikor híre ment, hogy Szántó Kovács beszedte az adókönyveket, és az adófizetés megtagadására lázítja a vásárhelyieket, a hatóságok provokációt készítettek elő. Elkobozták az olvasóegylet iratait, könyveit, melyeket Szántó Kovács gyűjtött össze nagy gonddal a szocialista irodalom legjobb termékeiből. 1894. április 22-én személyesen ment a városházára, hogy visszaszerezze az egylet jogos tulajdonát. A rendőrkapitány letartóztatta. Ekkor tört ki a zendülés: Vásárhely szocialista agrárproletárjai karókkal, dorongokkal felfegyverkezve ostromolták meg a városházát, hogy kiszabadítsák vezetőjüket, és tiltakozzanak a szervezkedési szabadság durva megsértése ellen. Egyesztendei vizsgálati fogság után, 1895 márciusában rendezték meg Szegeden perét, mely országos hírű eseménnyé vált. A vádlottak padján bátran és okosan védelmezte a szociáldemokrata eszméket. A hazafias frázisokkal elárasztott Magyarországon ez az alföldi magyar földmunkás öntudatosan vallotta magát nemzetközinek. A földkérdésben is a szociáldemokrata párt programját hirdette: „A szociáldemokrácia nem akar osztozkodni — mondotta —, a másik társadalomban a vagyon közös lesz." A bíróság példátlanul súlyos büntetésre: ötévi fogházra, 500 forint pénzbírságra, és tízévi hivatalvesztésre ítélte. 1899. október 8-ig, szabadulása napjáig nehéz éveket töltött a szegedi Csillag-börtönben. Szókimondása, öntudatos magatartása miatt több ízben külön büntetéssel is sújtották: vasra verve magánzárkába csukták, eltiltották a sétától, a szabad levegőtől. A szociáldemokrata párt vezetősége és harcostársai, a vásárhelyi földmunkások figyelemmel kísérték sorsát, kenyérkereső nélkül maradt családját rendszeresen támogatták.

A súlyos büntetés nem törte meg, és nem tántorította el korábbi eszméitől; az amnesztiát is visszautasította, amely pedig fél évvel megrövidítette volna fogságát. Kiszabadulása után a főispán hiába tett kísérletet megvesztegetésére — a felkínált állást nem fogadta el. Élete végéig földmunkából és kubikolásból élt. A helyi szociáldemokrata szervezetben is újból elfoglalta helyét. 1900-ban a földmunkások kongresszusán az országos bizottság tagjává választották. Forradalmi eszméi miatt azonban rövidesen magára maradt. A helyi szervezet élén álló reformista vezetők 1902-ben félreállították a „kommunisztikus nézeteket" terjesztő harcost. Élete utolsó éveiben sűrűn betegeskedett, fiatalon, 56 esztendős korában halt meg.

Szántó Kovács Jánost az utókor nem felejtette el, 1960-ban Hódmezővásárhely szobrot emelt nagy fia emlékére.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Farkas József: Agrárszocialista mozgalmak. 1890—1907. Szeged, 1968, Szegedi Ny. 76 p.

Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848—1948. I. köt. Szerk. Pölöskei Ferencz és Szakács Kálmán Bp., 1962. 201—218. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 21—33. p. [Dobozy Imre elbeszélése „A vásárhelyi per" címmel.]

Nagy Dezső: Szántó Kovács János. Bp., 1969, Népművelési Propaganda Iroda. 180 p.

SZÁNTÓ REZSŐ

(NAGYKANIZSA, 1892. JANUÁR 4.—BUDAPEST, 1970. AUGUSZTUS 21.)

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa. Gimnáziumi tanulmányait Nagykanizsán kezdte, majd a család 1904-ben Pestre költözött, és akkor itt tanult tovább a Tavaszmező utcai fiúgimnáziumban. Sokat olvasott, és nagyon érdekelte a görög mitológia és történelem. A munkásmozgalommal bátyja, Szántó Béla révén ismerkedett meg, még gimnazista korában belépett a Galilei-körbe, s részt vett annak munkájában. Rendszeresen olvasta a Népszavát és a Béla bátyja által hazahozott szociáldemokrata brosúrákat és szaklapokat. „Új világ nyílt meg előttem — írja visszaemlékezésében —, a munkásmozgalom világa."

Rendszeres látogatója lett a VIII. kerületi munkásotthonnak, amelynek nagy könyvtárában sokszor záróráig olvasott. Eljárt a Fővárosi Könyvtárba is, főleg szünidőben és vasárnapokon. 1910-ben érettségizett, utána elhelyezkedett a jégbiztosító kartellnél, és közben beiratkozott a jogi egyetemre. Munkája mellett bejárhatott a jogi egyetemre, ahol kiváló előmenetelt tanúsított. Közvetlenül az első világháború

kitörése előtt fejezte be egyetemi tanulmányait, s nem sokkal ezután a frontra küldték. A Tanácsköztársaság kikiáltása után mint a budapesti Vörös Őrség parancsnokhelyettese dolgozott Jancsik Ferenccel. Május 2-a után önként jelentkezett a frontra, és belépett a Vörös Hadseregbe, ahol a 3. hadosztály politikai megbízottja lett.

A Tanácsköztársaság leverése után letartóztatták, 15 évre ítélték, és mint cserefogoly került a Szovjetunióba. Itt különböző gyárakban dolgozott, közben részt vett a moszkvai magyar klub megszervezésében, és annak hosszú ideig titkára lett.

1924-ben Londonban dolgozott az angol—szovjet közös Tengeri Biztosító Társaság igazgatójaként. 1927-ben Párizsba küldték a Franciaországban élő magyar emigránsok közötti szervező munkára. 1928-ban visszatért a Szovjetunióba, ahol részt vett a szocialista mezőgazdaság gépesítésének előkészítésében és a gabonaszovhozok szervezésében. 1936 őszén ő is elindult a spanyol nép szabadságának megvédésére. Baller Mihály névre szóló kanadai útlevéllel érkezett meg spanyol földre, ahol a 12. Nemzetközi Brigád Zalka Máté parancsnoksága alatt álló tüzérosztagában őrnagyi rangban ütegparancsnok lett. Számos ütközetet vezetett győzelemre, a madridi, a huescai csatákban, volt magyar és más nemzetiségű bajtársai szeretettel őrzik nevét, emlékeznek meleg, emberi és bátor magatartására.

1938-ban visszatért a Szovjetunióba, ahol a nemzetközi brigádok volt harcosai részére felállított segélyszervezetet irányította egészen a második világháború kitöréséig. A háború alatt partizánkiképzésben vett részt, és a Kossuth Rádió egyik bemondója lett. A háború után őt bízták meg a magyarok hazatelepítésének ügyeivel, később pedig a Magyar Kommunista Párt moszkvai képviseletét látta el. 1947-ben tért vissza Magyarországra. Munkaterületei ezután: a Magyar—Szovjet Baráti Társaság főtitkára, a Tartós békéért, népi demokráciáért! című hetilap magyar nyelvű kiadásának főszerkesztője, a SZOT Nemzetközi Szakszervezeti Iskolájának megszervezője és igazgatója. Lankadatlan erővel vett részt a marxizmus oktatásában, a Partizán Szövetség munkájában, amelynek 1957-től alelnöke is volt. Államunk és kormányunk számos kitüntetéssel jutalmazta, háromszor kapta meg a Vörös Zászló Érdemrendet is. 1956-ban az ellenforradalom heteiben az MSZMP hűséges szervezője. De betegsége ágyba döntötte. Betegágyán írta meg visszaemlékezéseit, amely értékes adalékokat nyújt a magyar és nemzetközi munkásmozgalom történetéhez.

NAGY ETA

IRODALOM

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963. 179, 188, 207, 262. p.

Kékesdi Gyula: Hittel, akarattal. Dr. Szántó Rezső hetvenöt éves. Népszabadság, 1967. január 4. 4—5. p.

Vannak emberek... Ország-Világ, 1962. 1. sz. 18. p.

NEKROLÓG

Szántó Rezső. 1892—1970. Népszabadság, 1970. augusztus 23. 5. p.

Mély részvéttel eltemették dr. Szántó Rezsőt. Népszabadság, 1970. augusztus 28. 5. p. [Részletek a búcsúbeszédekből.]

SZATMÁRI SÁNDOR

(MAGYARKANIZSA, 1878. JÚNIUS 22.—BUDAPEST, 1964. FEBRUÁR 21.)

Sokgyermekes bádogos fia; édesapja a jó képességű fiút anyagi nehézségek árán is taníttatta. Tanító lett, igazi néptanító, aki költészetét is a népből merítette. Egész életútját végigkísérte a népdalok, a népköltészet szeretete, a szociális igazságok keresése. Az első világháborúban katona volt, 1918-ban megszökött a frontról. A Tanácsköztársaság idején a Katonai Akadémia politikai megbízottja és a Magyar Tanítók Szakszervezetének főtitkára. Ő maga is fegyverrel védte a proletárhatalmat. 1919 októberében elfogták és 1920-ban hatévi fegyházra ítélték. A Margit körúton töltötte büntetését, ahol verseket, dalokat írt, többek között a „Margit körúti fogházban vészesen süvít a szél" című ismert dalt is. Börtönéből ő is — mint annyian mások — fogolycsere útján a Szovjetunió segítségével szabadult ki, 1922 júliusában. A moldvai SZSZK-ban telepedett le, itt lett a kormányzótanács tagja Kisinyovban. Egy ideig a munkás- és parasztellenőrzési népbiztos helyettese. Bejárta Szovjet-Oroszországot. A harmincas évek közepén Moszkvában dolgozott a rádiónál és a magyar emigrációs pártszervezet titkára volt. Munkája mellett — emlékezve a Tanácsköztár-

saság hős harcosaira, a proletárokra, a földéhes parasztokra — elbeszélő költeményeket, dalokat írt. Verseit és dalait Szovjetunió-szerte ismerték, és azokat a Sarló és Kalapács és az Új Hang című folyóiratok közölték.

1956-ban tért vissza Magyarországra. Idős kora ellenére még tevékeny társadalmi életet élt, több daloskötetét jelentették meg, amiket ő maga rendezett sajtó alá. 1963-ban megkapta a Népművészet Mestere kitüntetést népi ihletésű költészetéért és forradalmi dalaiért. Sok általa írt és megzenésített munkásdal őrzi napjainkig emlékét.

NAGY ETA

IRODALOM

Bars Sári: Emlékezés Leninre. Nők Lapja, 1963. április 20. 3. p. [Beszélgetés Szatmári Sándorral.]

A dnyeszteri Magyar-sziget. Magyar Nemzet, 1958. január 31. 8. p.

Szatmári Sándor: Históriás ének — 1919. Verses krónika a Magyar Tanácsköztársaságról. Bp., 1959. 101—108. p. [Tóth Lajos utószava Szatmári Sándor életútja és munkája címmel.]

NEKROLÓG

Meghalt Szatmári Sándor elvtárs. Népszabadság, 1964. február 25. 10. p.

Kelen Jolán: Szatmári Sándor. 1878—1964. Pedagógusok Lapja, 1964. március 6. 4. p.

SZATON REZSŐ

(BUDAPEST, 1888. JANUÁR 31.—BUDAPEST, 1957. ÁPRILIS 9.)

Vasesztergályos — a munkásmozgalomba a századforduló után, tizenöt éves korában a Váci úti Gőzkazán és Gépgyárban vasesztergályos-inasként kapcsolódott be. 1905-ben belépett a szakszervezetbe, a kazánkovácsok- és hidászok szakosztályába és a szociáldemokrata pártba. Felszabadulása után a gyárban megszervezte a vasesztergályosokat és géplakatosokat — akik rövidesen bizalmijukká választották meg. Az 1905-ös általános vas- és fémmunkássztrájk egyik vezetője volt. A gyár vezetősége elbocsátotta és feketelistára tette, ekkor Bécsbe távozott, de 1906 végén ismét itthon a Láng-gyárban találjuk, ahol az esztergályosok vezető bizalmija. Bérharcok vezetése miatt innen is rövidesen távoznia kellett, ekkor került a mai MÁVAG gyárba, ahol megszervezte az esztergályosokat. Innen is elbocsátották, le is tartóztatták. A háború előtti utolsó munkahelye a kőbányai Ganz Vagongyár volt, 1914-ben bevonult katonának, a frontról kórházba került, majd Pestszentlőrincre a Lipták-féle lőszer- és hadianyaggyárba vezényelték. Ezen a munkahelyén szabotázsakciót szervezett, letartóztatták és büntetőszázaddal ismét a frontra küldték. 1917-ben megszökött

a frontról, a következő munkahelyén, a Győri Vagongyárban rövidesen megválasztották a gyár főbizalmijának; működése alatt öt nagy sztrájkot szervezett az üzemben. Győrt is el kellett hagynia, ezután került a budai Ganz—Fiat repülőmotorgyárba, hamarosan itt is főbizalmivá választották. A szociáldemokrata párt balszárnyához tartozott. Egyik alapító tagja 1918 novemberében a KMP-nek, és az első KB tagjává választották.

A Tanácsköztársaság idején népjóléti népbiztoshelyettes, majd Kispest kormányzótanácsi biztosa, az ötszázas tanács tagja volt. A Tanácsköztársaság megdöntése után két évig ítélet nélkül fogva tartották Vácott, ahonnan megszökött és Ausztriába menekült. 1923-ban sikerült kijutnia a Szovjetunióba. Eleinte mint szakmunkás dolgozott, majd az SZKP KB a krasznodari megyei pártbizottság élére küldte.

1946-ban tért haza Magyarországra, itthon előbb a MASZOVLET, majd a MALÉV igazgatójaként dolgozott. 1955-ben súlyos betegsége miatt nyugdíjba ment. Megromlott egészségi állapota sem tartotta vissza attól, hogy az 1956-os októberi ellenforradalom után újra a párt első soraiban harcoljon a munkáshatalom megerősítésén.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Magvetők. Bp., 1959. 149—172, 196—197. p. [P. Horváth László novellája Sz. R.-ről „A politikai biztos" címmel és rövid életrajz.]

Szaton Rezső: A történelmi pillanat. Népszabadság, 1958. november 20. 6. p. [Visszaemlékezés a KMP megalapítására.]

Szaton Rezső: Visszatérés. Magyarország, 1957. március 20. 8. p. [Visszaemlékezés 1919 tavaszára.]

NEKROLÓG

Búcsú Szaton Rezső elvtárstól. Népszabadság, 1957. április 14. 4. p.

Ifj. Gárdonyi Géza: Szaton Rezső utolsó üzenete. Kisalföld, 1957. április 13. 3. p.

SZIJÁRTÓ LAJOS

(SZEKSZÁRD, 1896. JANUÁR 11.—BUDAPEST, 1966. SZEPTEMBER 30.)

Munkáscsaládból származott. 1914-ben kezdett dolgozni a Ganz Vagongyárban, mint üzemi kalkulátor. 1915-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, majd 1918-ban a Ganz vagongyári kommunisták egyik vezetője lett. A Tanácsköztársaság idején a budapesti VI. kerületi munkás- és katonatanács és az Ötszázas tanács tagja volt. 1919 májusától ő is fegyvert fogott és a Vörös Hadseregben harcolt ezredparancsnoki poszton. A Tanácsköztársaság leverése után 9 évi fegyházra ítélték. 1922 júliusában fogolycsere útján a Szovjetunióba került. Moszkvában építészmérnöki diplomát szerzett, és 1948-ig különböző nagyipari építkezésen dolgozott, majd a Szovjetunió Villamossági Minisztériuma építési igazgatóságát vezette. 1948 közepén tért vissza Magyarországra. A Gyárépítő Ipari Központ vezérigazgatója lett. 1949-től pedig az Építésügyi Minisztériumban dolgozott államtitkári, miniszterhelyettesi beosztásban. 1951 és 1956 között a kormány tagja lett mint építésügyi miniszter.

A szocialista építőmunkában, a magyar építőipar nagyiparrá szervezésében és

idényjellegének megszüntetése terén elért eredményeiért 1951-ben Kossuth-díjat kapott. Közben 1949-ben országgyűlési képviselővé választották. 1957 augusztusában Magyarország nagykövetévé nevezték ki az Egyesült Arab Köztársaságba, ahol 1963 végéig képviselte hazánkat. Munkásságának elismeréséért több kitüntetést kapott, köztük a Munka Vörös Zászló Rendet.

SZABÓ ÉVA

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

NEKROLÓG

Elhunyt Szijártó Lajos elvtárs. Népszabadság, 1966. október 2. 5. p.

SZIKLAI SÁNDOR

(TORNYA, 1895. DECEMBER 27.—BUDAKESZI, 1956. OKTÓBER 26.)

Hosszú utat járt be a hat elemit végzett béresgyerek, cipészinas és -segéd, aki a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom sok csatát megjárt katonája, tanára és mártírja lett.

Az első világháború elején az orosz frontra került. 1915-ben fogságba esett, megjárta a cári Oroszország sok fogolytáborát, a hírhedt murmanszki vasútépítést. 1917-ben a nagyezsgyinszki gyárban kezdte forradalmi agitátori munkáját. 1918 elején néhány társával Szamarába ment, internacionalista osztagot szervezett, amely a szamarai kommunárok alakulatában részt vett a helyi ellenforradalmi felkelések, majd 1918 májusától Dutov atamán és a csehszlovák légiósok elleni küzdelemben Orenburgban és környékén. A város feladása után egységét Taskentbe, majd a Kaspin túli frontra vezényelték, ahol a III. kazanyi ezred kötelékében a hősi, önfeláldozó csaták egész sorát harcolta végig mint géppuskás és agitátor. 1919 márciusában felvették a bolsevik párt tagjai közé. Ez év végén ezrede a ferganai arcvonalon bizonyította kivételes harci értékét. 1920 elején Taskentben, pártiskolán tanult. Elvégzése

után a turkesztáni külföldi kommunisták szervezete központi vezetőségében dolgozott. 1920 őszétől Moszkvában a Szverdlov Egyetem hallgatója, 1923-tól 1936-ig pedig a Nyugati Népek Kommunista Egyetemének a tanára. Közben, rövid ideig a Szakszervezeti Internacionálé központi apparátusának volt munkatársa. A harmincas évek első felében elvégezte a katonai akadémiát. Szoros szálak fűzték a magyar kommunista emigrációhoz. A magyar klub vezetőségében, az Internacionalisták Bajtársi Körében, a Sarló és Kalapács című folyóirat munkatársaként vette ki részét a közös szervező és nevelő munkából. Már ekkor egyik kezdeményezője az internacionalisták története feldolgozásának.

1937 májusától 1939 elejéig Lady Péter álnéven, a spanyol polgárháború internacionalista harcosai között küzdött instruktorként, összekötő tisztként. Részt vett a madridi, a brunetei és a keleti front hadműveleteiben. 1939-ben Franciaországba internálták. 1943-ban a Szovjetunió szabadította ki. Azonnal szolgálatra jelentkezett. Harci tapasztalatait, ismereteit mint a 168. sz. juzsai antifasiszta iskola parancsnoka adta tovább hallgatóinak. 1944 októberétől megvalósult élete nagy célja: részt vett hazája felszabadításában, és bekapcsolódott az új, népi Magyarország megteremtéséért folytatott munkába. Pártmunkás, a Hadifogoly Iroda vezetője, 1948-tól a néphadsereg ezredese: a Honvédelmi Minisztériumnak, a hadsereg pártbizottságának vezető munkatársa. 1953-tól a Hadtörténelmi Intézet (1956-tól a Hadtörténelmi Múzeumnak is) parancsnoka. Vezetésével indult meg a magyar marxista hadtörténetírás megalapozása, szabadságharcos és internacionalista hadtörténeti hagyományaink feltárása. 1956 októberében apósával, Kiss Józseffel együtt fegyveres harcot vívott az ellenforradalmárokkal, akik brutális kegyetlenséggel meggyilkolták őket.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 173—186. p. [Sziklai Sándorné életrajzi tanulmánya.]

Földes Péter: Madridi induló. Bp., 1961, Móra Ferenc Könyvkiadó. 436 p.

Fülöp János: Rendületlenül. Bp., 1960, Zrínyi Kiadó. 170 p. [Sziklai Sándor életéről.]

Gergely Sándor: Hallgatás közben. Bp., 1965. 260—264. p.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Bp., 1968. 349—361. p. [Csertői Oszkár elbeszélése „Vállalni kell a harcot" címmel.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Bp., 1957. 178—181. p. [Sziklai Sándor visszaemlékezése.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I.—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában.
Bp., 1959. 41, 67, 127. p.

SZILÁGYI DEZSŐ

(BUDAPEST, 1897. DECEMBER 23.—BUDAPEST, 1967. JANUÁR 26.)

Nagy családú cipészmester gyermeke volt. Kitanulta a szabómesterséget. 17 éves korában bekapcsolódott a munkásmozgalomba. A Galilei-körben tartott előadásokon rendszeresen részt vett. Szabó Ervin egyik előadásának meghallgatása miatt 1916-ban rendőri felügyelet alá került, ami elől Bécsbe ment. Itt ismerkedett meg részleteiben is Lenin tanításaival, és vált egyre inkább forradalmárrá. A polgári demokratikus forradalom alatt is számos fegyveres megmozdulás szervezője és résztvevője volt. A KMP-nek megalakulásától tagja. A budapesti kerületek közül elsőnek az ő közreműködésével szervezték meg a VI. kerület kommunista szervezetét, amelynek elnöke lett. Később a párt Központi Bizottságában a sajtóosztályon dolgozott, és előadásokat tartott a munkáskerületekben. Az Ötszázas Munkástanács tagja volt, majd önként jelentkezett a magyar Vörös Hadseregbe. A III. hadtest aradi 33. ezredének politikai megbízottjává nevezték ki. Fegyveresen vett részt Kassa, Gölnicbánya, Abos visszafoglalásában. A Tanácsköztársaság megdöntése után Csehszlovákiába ment, ahol azonnal bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1923-tól a Szovjetunióban élt. Tagja

lett a Szovjetunió Kommunista Pártjának. Tevékeny pártmunkát végzett. Volt párttitkár Moszkva egyik kerületében, és küldött az SZKP XVI. kongresszusán. Felelős beosztásokban dolgozott a szovjet könnyűiparban. Harminckét évi távollét után 1955-ben tért haza. 1957-től az MSZMP Központi Bizottsága külügyi osztályát vezette. A Partizánszövetség alelnöki tisztét is betöltötte. Az MSZMP VII. és VIII. kongresszusa 1959-ben, illetve 1962-ben a Központi Bizottság tagjává választotta. 1960 és 1963 között hazánk varsói nagykövete volt, 1963-ban nyugdíjba ment, de munkáját ekkor sem hagyta abba. Tovább dolgozott a Központi Bizottság tagjaként. A párt IX. kongresszusa 1966-ban a Központi Ellenőrző Bizottság tagjává választotta.

Érdemei elismeréséül több ízben részesült magas kitüntetésben.

VIDA SÁNDOR

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 213, 214, 499. p.

Nagy idők tanúi emlékeznek (1918—1919). Összeáll. Lányi Ernőné. Bp., 1959. 55—63. p. [Visszaemlékezés.]

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 129, 135, 141, 144, 175, 238. p.

NEKROLÓG

Szilágyi Dezső (1897—1967). Népszabadság, 1967. január 27. 7. p.

SZILÁGYI JOLÁN (SZAMUELY TIBORNÉ)

(SZÉKELYUDVARHELY, 1895. JÚNIUS 15.—BUDAPEST, 1971. JÚLIUS 8.)

Édesapja szabadgondolkodó gimnáziumi tanár volt, akit a klerikális Kultuszminisztérium egyik városból a másikba űzött.

Szilágyi Jolán Budapestre kerülvén, az Iparrajziskolában, majd Nagybányán végezte tanulmányait. Pályáján a „Nyolcak" festői irányzatának hatása alatt indult el. Értelme a proletárdiktatúráért vívott harcban nyiladozott.

A Tanácsköztársaság alatt részt vett a művészeti élet átszervezésében és a Kernstok Károly és Rippl-Rónai József vezette nyergesújfalusi Szabadiskola munkájában. Osztozott férje, Szamuely Tibor munkájában, a Vörös Hadsereg számára toborzóplakátot készített. A Tanácsköztársaság megdöntése után átszenvedte az ellenforradalmi terror kegyetlenkedéseit. Végre sikerült megszöknie a magyar pokolból, és Bécsbe, majd Berlinbe emigrálnia.

1922 és 1933 között a fasizmus előretörése ellen itt folytatott fáradhatatlan művészi tevékenységet. Itt bontakozott ki művészetének karaktere. Ellenállhatatlan humorral, bíráló éllel tárta fel a fasizmushoz vezető riasztó jelenségeket. Tehetségének fényes

példája az antifasiszta rajzok, plakátok sora. Rajzai a nácik vérszomjas butaságát lakonikus rövidséggel foglalják össze. A Forradalmár Művészek Németországi Szövetségének magyarjai közül az ő rajzai a legszellemesebbek. Úgy bírál, hogy egyszersmind toboroz is, ízlésre is nevel.

1933-ban neki is el kellett hagynia Németországot. A Szovjetunióban nagy megbecsüléssel fogadták. A Nagy Honvédő Háború alatt Kirgíziában páratlan élességgel ábrázolta a Vörös Hadsereg csapataitól „dicsőségesen elszakadó" fasiszta valóságot. A győzelmes befejezés után már Moszkvából leplezte le a monopolista diplomácia mesterkedéseit.

1948-ban tért vissza Magyarországra. Gyűjteményes kiállítások során mutatta be megtett útját. Új festményeinek tárgya a hazai tájak szépsége volt. Cikkeiben bírálta egyes magyar képzőművészek elvtelen előadásmódját.

Az állam életművét Munkácsy-díjjal jutalmazta.

KELEN JOLÁN

IRODALOM

Aranyossi Magda: Három találkozás. Asszonyok, 1968. 7. sz. 7. p.

Borbély László: Szilágyi Jolán. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1970. május. 97—101. p.

Borbély László: Egy grafikus a Galilei-körből. Népszava, 1968. december 24. 13. p.

Pogány Ö. Gábor: Szilágyi Jolán példája. Művészet, 1969. 12. sz. 40—41. p.

Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: Emlékeim. Bp., 1966, Zrínyi Katonai Kiadó. 276 p.

Timmer József: Fáradt szemmel múltról, jelenről. Szamuely Tiborné (Szilágyi Jolán). Népszava, 1967. március 19. 3. p.

NEKROLÓG

Ék Sándor: Búcsú Szilágyi Jolántól. Népszabadság, 1971. július 10. 7. p.

Hárs György: Joli. Élet és Irodalom, 1971. július 17. 13. p.

SZIRMAI ISTVÁN

(ZILAH, 1906. ÁPRILIS 13.—BUDAPEST, 1969. SZEPTEMBER 29.)

Radikális gondolkozású, értelmiségi családból származott, apja újságíró volt. Középiskoláit Nagykárolyban végezte, jogi tanulmányait Párizsban kezdte, majd Kolozsvárott folytatta. Jogi gyakorlatot nem végzett, magántisztviselőként helyezkedett el.

Kolozsvárott az egyetemi ifjúsági mozgalmon keresztül jutott el a munkásmozgalomhoz. 1929-ben lett a Kommunisták Romániai Pártjának tagja. 1930—1931-től 1941. júniusig a Kommunisták Romániai Pártja Erdélyi Tartományi Vezetősége mellett dolgozott, ez idő alatt különböző pártfunkciókat töltött be, a kolozsvári kerületi PB tagja, az Erdélyi Vörös Segély titkára, illegális lapszerkesztő, instruktor stb. volt. 1941 júniusában, amikor az erdélyi munkásmozgalom ellen a horthysta nyomozó szervek koncentrált támadást indítottak, és sorra letartóztatták a kommunista vezetőket, Szirmai István mint az Észak-Erdélyi Kommunista Párt és a magyar párt összekötője, Budapestre került, itt élt szigorú illegalitásban. Együtt dolgozott Schönherz Zoltánnal, Rajk Lászlóval, Kádár Jánossal és más elvtársakkal. 1943 nyarán bevonták a KMP, majd a Békepárt titkárságába is.

1943 decemberében letartóztatták, a soroksári katonai elhárítón vallatták feleségével együtt. A Vezérkari Főnökség különbírósága Szamosfalván, 1944. február 28-án „hűtlenség" bűntette miatt 15 évi fegyházra és 10 évi hivatalvesztésre ítélte. Az év nyarán egy fegyencszázaddal Sárospatakra vitték, innen a Szálasi-puccs után megszökött, és a közben már felszabadult Kolozsvárra ment. 1944 november elején a felszabadult országrész déli központjában, Szegeden már részt vett a legális MKP szervezésében és a Dél-magyarországi Titkárság vezetőhelyettese, később vezetője lett. 1944. december 15-én került a szegedi Dél-Magyarország című laphoz. Erről a munkájáról az egyik visszaemlékező a következőket írta: „A város politikai életének szinte azonnal vezető egyénisége lett, mély marxista műveltségével és különösen határozott, éles meglátásával, meg nem alkuvó fellépésével. Mindezek tükröződtek azokból az írásokból, agitatív erejű publicisztikákból, amelyek tolla alól ezekben az időkben kikerültek. S amikor 1945. március 23-tól a lap felelős szerkesztője, majd július 24-től (amikor a lapot az MKP vette át) főszerkesztője lett, a szerkesztőség egész munkájában érvényre juttatta a marxista eszmeiségtől fűtött, szókimondó, igaz hangot. Erre nevelt bennünket, kezdő, fiatal újságírókat is."

Az 1946—1947-es években az MKP KV tömegszervezeti osztályának vezetője, 1947-től 1949 augusztusáig az MKP majd az MDP Országos Szervező Bizottságának titkáraként, a munkásosztály politikai egységének létrehozásában és megszilárdításában vállalt jelentős szerepet. 1949-től 1953 elejéig a Magyar Rádió vezetője, s a párt Központi Vezetőségének póttagja volt. 1953 januárjában koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. 1955-ben rehabilitálták. Szabadlábra helyezése után a Begyűjtési Minisztériumban dolgozott, 1956. júniustól pedig a Budapesti Pártbizottság lapjának, az Esti Budapestnek volt a főszerkesztője. Az ellenforradalom napjaiban pártmunkára jelentkezett a Pártközpontban.

Az ellenforradalom kirobbanását követő napokban erejét nem kímélve harcolt az eszmei zűrzavar felszámolásáért, a konszolidációs törekvések sikeréért. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának, majd első Központi Bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, a kormány Tájékoztatási Hivatalának, 1957-től a párt agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1959 végén a Politikai Bizottság póttagja, 1962-ben rendes tagja lett, 1966-ig a KB agitációs és propaganda bizottságának vezetője, a parlament külügyi, később kulturális bizottságának elnöke volt.

Nagy odaadással, rendíthetetlen kommunista meggyőződéssel végzett munkájának szívrohama vetett véget. A munkásmozgalomért, a szocialista társadalom építéséért nyújtott tevékenységéért számos magas kitüntetésben részesült.

VÉRTES RÓBERT

IRODALOM

NEKROLÓG

Szirmai István halálára. Népszabadság, 1969. október 1. 3. p.

Nagy részvéttel búcsúztatták el Szirmai Istvánt. Népszabadság, 1969. október 4. 3. p. [A búcsúbeszédek kivonatos ismertetése.]

Barcs Sándor: Szirmai István. Magyar Sajtó, 1969. 10—11. sz. 319—320. p.

SZŐNYI MÁRTON

(GYŐR, 1918. december 8.—KISSIKÁTOR, 1944. szeptember 6.)

Szegény sorsú, háromgyermekes családban nőtt fel. Tisztviselő apját 1918 nyarán behívták katonának, leszerelése után azonban sokáig csak alkalmi munkát kapott. A szülők mégis mindent vállaltak azért, hogy tanulhasson. 1938-ban sikeresen elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát, művelt ember, kiváló sportoló volt. Különös vonzalmat érzett a repülés iránt, s jelentkezett a Honvédelmi Minisztérium felhívására; zászlósi rangban, mint vadászrepülő tért vissza az olaszországi kiképzésről.

1941. július 12-én a magyar gyorshadtest repülőszázadával érkezett a frontra, augusztus 27-én azonban Dnyepropetrovszknál repülőgépét lelőtték. Szovjet hadifogságba esett. Amikor sebesüléséből felgyógyult, önként jelentkezett partizánszolgálatra. 1943 őszén a Moszkva melletti Krasznogorszkban felsőfokú antifasiszta iskolát végzett, majd hónapokig harcolt Ukrajnában. Hősi helytállásáért magas szovjet kitüntetésben részesült, I. osztályú partizánérmet kapott.

1944 nyarán a kijev—szvjatosinói központi kiképzőiskolán készítettek fel mintegy háromszáz magyar antifasisztát a magyarországi partizánharcokra. Az egyik, 12 fős

csoportnak Szőnyi Márton volt a parancsnoka, aki itthon akart harcolni a magyar nép ellenségeivel.

Augusztus 8-án Ózd környékén, a Bükk hegységben ereszkedtek le ejtőernyővel. A szétszóródott osztagot partizánvadászok lepték meg, de Szőnyi Mártonnak sikerült elmenekülnie. Rejtekhelyét azonban, egy Kissikátor környéki tanyán — árulás folytán — felfedték, és a hangonyi csendőrök megölték.

Hamvait 1956-ban a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi panteonjában helyezték örök nyugalomra.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Csorba Barna: A Szőnyi-csoport. Egy partizáncsoport emlékére. Miskolc, 1964, Borsod megyei Ny. 47 p.

Dékán István: Hazatérés. Egy magyar partizánparancsnok visszaemlékezései. 1942—1944. Bp., 1960, Zrínyi Kiadó. 191 p.

Egy ejtőernyős partizán emlékére. Húsz éve halt hősi halált Szőnyi Márton. Népszabadság, 1964. szeptember 6. 4. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 187—200. p. [Harsányi János életrajzi tanulmánya.]

Kocsis Tamás: A bükki partizánok története. Magyar Nemzet, 1964. május 24. 28, 30—31. [Riportsorozat.]

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Müller Tibor: Aki kétszer halt meg. Szőnyi Márton és partizáncsoportja emlékére. Lobogó, 1969. augusztus 13. 5. p.

Várkonyi András: „Vérük nem hullt hiába..." Ma 25 esztendeje indult bevetésre a Szőnyi és az Uszta partizánegység. Magyar Hírlap, 1969. augusztus 8. 5. p.

SZŐNYI TIBOR

(BUDAPEST, 1903. DECEMBER 30.—BUDAPEST, 1949. OKTÓBER 15.)

A magyar és nemzetközi kommunista mozgalom kiváló személyisége volt. Egyetemi tanulmányait a bécsi Orvostudományi Egyetemen végezte, ahol 1928-ban szerzett diplomát, ideggyógyász lett. Már egyetemi évei alatt kapcsolatba került a munkásmozgalommal a bécsi magyar emigráción keresztül. 1930-ban tért vissza Magyarországra és az illegális kommunista párt tagja lett. A párt utasítására visszatért Bécsbe és a KMP külföldi és hazai összekötőjeként dolgozott. Szakmai munkáját az orvosi egyetem pszichológiai és neurológiai tanszékén végezte. Felettesei — erről dokumentumok tanúskodnak — kiválóan képzett és önálló munkára alkalmas tudományos kutatómunkát is hozzáértően végző szakorvosnak minősítették. Olyannak, aki a klinikán a betegekkel, személyzettel, orvosokkal egyaránt mindig barátságos és segítőkész volt. Az anschluss után Csehszlovákiába, majd Svájcba emigrált, ahol mint idegent internálták Fellanba, de ott is orvosként dolgozott. Kiszabadulása után a zürichi orvosegyetem idegklinikáján alkalmazták, és az ottani Ideg- és Pszichológiai Egyesületben tartott színvonalas szakmai előadásokat. A második

világháború kitörése után nagy jelentőségű mozgalmi tevékenységet fejtett ki a Svájcban élő magyarok, mindenekelőtt a diákok, s a régebben oda emigráltak között. 1942-ben főleg értelmiségiekből, 8—10 főből álló magyar pártcsoportot alakított. Az ugyancsak illegálisan működő svájci kommunista párttal együttműködtek és kaptak segítséget — pl. nyomdát — tőlük. A csoport, melynek vezetőségéhez tartozott Vági Ferenc, a baloldali diákmozgalom egyik vezetője és Kálmán András orvos, a spanyol polgárháború volt harcosa is, kiterjesztette tevékenységét Genfre is. A moszkvai rádió és Kossuth-adó útmutatása alapján megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetét. 1942-től havonta megjelenő folyóiratot adtak ki a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményei címmel, 1945 nyaráig, hosszú ideig illegálisan. A folyóirat fedőlapján a következő Petőfitől származó mottó olvasható:

Egy uj hazát, mely szebb a réginél,
És tartósabb, kell alkotnotok...
Egy uj hazát, ahol minden szögletig
Eljusson a nap, a tiszta levegő.

A folyóiratban leleplezték a háború imperialista voltát, Magyarország valóságos arculatát, és aktív ellenállásra buzdították olvasótáborukat. Szőnyi Tibor volt a mozgalom fő irányítója, emellett Péter fedőnév alatt magas színvonalú és elemző cikkeket írt a folyóiratba. Ugyanezen a néven kapta utasításait a moszkvai Kossuth-adón a párttól. Röplapokat is adtak ki, sőt Dobó János közreműködésével egy bomba- és gyújtóanyag-csoportot is szerveztek, melynek Németországban, illetve Franciaországban kellett volna szabotázsakciót végrehajtani, ezt azonban a svájci párt leállította. A háború előrehaladtával sikerült Szőnyiéknek a Zürichi Magyar Egyesületet — amely horthysta vezetéssel a magyar diákokat egyesítette — befolyásuk alá vonni, és elnökévé egy kommunistákhoz közel álló személyt, titkárává pedig a kommunista Dobó Jánost megválasztatni. A szervezet céljául a háború befejeztével a demokratikus Magyarországra való visszatérést tűzték ki, miután nagyarányú agitáció folyt az ellentábor részéről annak érdekében, hogy a magyar diákok ne térjenek haza a „kommunista Magyarországra". 1944 márciusában a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front tevékenysége miatt a svájci rendőrség eljárást indított Szőnyi és a csoport több tagja ellen, mint olyan idegen állampolgárok ellen, akiknek nem volt joguk politikai munkát végezni Svájcban. Szőnyi Tibort is internálták.

1945 márciusában több társával együtt hazatért Magyarországra. A Magyar Kommunista Párt apparátusában mint a szervezési osztály munkatársa, később helyettes vezetője dolgozott. 1946 októberétől a megalakuló Szervező Bizottságnak titkára lett, és ő hívta életre a mai Pártélet elődjét, a Pártmunkást is. 1947 szeptemberében a párt Központi Bizottsága káderosztályának vezetőjévé nevezték ki. E felelősségteljes beosztásában a párt és az egész nép számára rendkívül fontos feladatokat oldott meg. Nem kevesebbről volt ekkor szó, mint olyan egyszerű, de ugyanakkor kiváló munkás- és parasztszármazású káderek kiválogatásáról, akikkel a proletárhatalmat ki lehetett vívni, meg lehetett tartani. Szőnyi Tibor csak úgy, mint a kiválogatott káderek „előtanulmányok" nélkül végezték feladatukat, nagy áldozatkészséggel és nagyszerű eredménnyel.

Sajnos Szőnyi Tibor áldozatos munkájának — s ezzel életének is — hamarosan vége szakadt. Az MDP-ben ez idő tájt kibontakozó bizalmatlanságnak, a törvénytelen eljárásoknak első áldozatai közé tartozott. 1949 májusában letartóztatták, és még ez évben Rajk Lászlóval együtt bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

A párt 1955-ben rehabilitálta Szőnyi Tibort, s nevét ma méltón viseli a váci kórház.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Egy kiváló harcos emlékezete. Népszabadság, 1964. december 31. 4. p.

Markovits Györgyi: A svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményeiről. Irodalomtörténet, 1972. 2. sz. 460—476. p. [Szőnyi Tibor szerepéről a svájci magyar antifasiszta mozgalomban.]

Dr. Szőnyi Tibor (1903—1949). Szabad Nép, 1956. október 6. 2. p.

TÁNCSICS MIHÁLY

(ÁCSTESZÉR, 1799. ÁPRILIS 21.—BUDAPEST, 1884. JÚNIUS 28.)

Az első reformnemzedék nagy vezéralakja húszesztendős koráig jobbágysorban élt, majd kitanulta a takácsmesterséget. Budára költözve tanítóképzőt végzett, majd gimnáziumi tanulmányokat folytatott Kecskeméten és Nyitrán, jogot tanult a pesti egyetemen. Eleinte a nyelvészet iránt érdeklődött, majd a harmincas évektől kezdve figyelme mindinkább a politikai kérdések felé fordult.

Irodalmi tevékenységét a harmincas évek elején kezdte. Társadalmi problémákkal foglalkozó írásaiban az akkori idők legradikálisabb reformeszméit fogalmazta meg: követelte a nemesi előjogok megszüntetését, a jobbágyrendszer váltság nélküli eltörlését és a népképviseletet. Mondanivalójában fellelhetők az utópikus szocialista gondolkodók tanításai is; különösen Cabet (francia utópista szocialista) volt rá nagy hatással. Könyvei, röpiratai miatt — melyek közül többet Lipcsében és Jénában jelentetett meg — állandó politikai üldözésben volt része. 1847 márciusában sajtóvétség címén el is ítélték, és a budai helyőrségi börtönbe zárták. Rabságából 1848. március 15-én a pest-budai diákok és iparoslegények szabadították ki.

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc idején Táncsics volt a jobbágyság és a munkásság érdekeinek legradikálisabb védelmezője. Segítségével harcolták ki a nyomdászok 1848 májusában a kollektív szerződést, amely az első ilyen szerződés volt Magyarországon. 1848. április 2-án megjelent lapja, a Munkások Újsága, melyben következetesen és merészen kiállt az elnyomott szegénység követelései mellett. Radikális hangvétele miatt a lapot 1849-ben betiltották, pótlására „Forradalom" címmel röpiratot jelentetett meg.

A szabadságharc leverése után Táncsicsot halálra ítélték, s mivel elfogni nem tudták, jelképesen végezték ki. Nyolc esztendeig egy pesti bérház földalatti odújában rejtőzködve folytatta irodalmi tevékenységét. 1857-ben kegyelmet kapott, de már 1860-ban egy abszolutizmus ellenes, függetlenségi tüntetés szervezése miatt ismét elfogták, és 15 esztendei börtönbüntetésre ítélték. Mikor 1867-ben amnesztiában részesült, betegen és félig vakon szabadult börtönéből.

A népellenes önkényuralmi rendszer Táncsics forradalmi meggyőződését az izzásig hevítette, ugyanakkor elmélyítette nacionalista érzelmeit is. Ekkor keletkezett írásaiban — „Mi a szocializmus és mi a kommunizmus?", „Mik a vörös republikánusok és mit akarnak?" — a magántulajdon megszüntetésének szükségességét hirdette, és sürgette a rendszer erőszakos megdöntését. Ugyanakkor hitet tett a magyar elem hegemóniája mellett a Duna-medencében; az ország területén élő kisebb nemzetek legfőbb javát elmagyarosításukban látta.

1867 után a parlament demokratikus és függetlenségi ellenzékének soraiban kapcsolódott bele a politikai életbe, mint az orosházi kerület képviselője. 1869 januárjában ismét hetilapot adott ki, az Arany Trombitát, amely forradalmi demokratikus és nacionalista törekvéseknek adott hangot.

Táncsics rokonszenvvel kísérte az ezekben az években kibontakozó munkásszervezkedést. A lap szerkesztésébe 1869 nyarán bevonta az Általános Munkásegylet vezetőit és lehetővé tette, hogy újságja a szocialista eszméket — leginkább a lassalleánus tanításokat — népszerűsítse. 1869 júliusában Táncsicsot az Általános Munkásegylet elnökévé választották. Az egylet vezetősége bízott abban, hogy a munkásnép ügyét támogató, a szegénység körében nagy népszerűségnek örvendő idős forradalmár segítségével kiterjesztheti az Általános Munkásegylet befolyását a parasztságra és a szociális problémák iránt fogékony kispolgárságra is.

Az idős Táncsics azonban a szocialista eszméket nem tudta vállalni, különösen a proletár internacionalizmus és az osztályharc gondolata volt számára elfogadhatatlan. 1870 májusában, mikor hosszas betegség után megkezdte elnöki funkciójának gyakorlását, emlékiratot nyújtott át Andrássy Gyula miniszterelnöknek, amelyben pénzsegélyt kért egy, a külföldi és a nemzetiségi munkások elmagyarosítását szolgáló és a munkásokat takarékos, „józan" életre nevelő intézmény alapításához. A proletárok önérzetét sértő kitételek és az erőteljes nacionalista hangvétel miatt az egyleti vezetőség Táncsicsot lemondatta elnöki tisztéről. Az idős harcos ezt követően a szocialista szervezetek életében többé nem vett részt, a munkásság küzdelmeit azonban élete végéig szimpátiával és érdeklődéssel kísérte.

Képviselői mandátumának lejárta után (1872) visszavonult a közélettől, és nagy nyomorral küzdve, néhány évre vidékre költözött. Visszatérve a fővárosba, 1880-ban részt vett egy Frankel Leó által szervezett munkásgyűlésen, és cikket is írt az Általános Munkáspárt lapjába, a Népszavába. A szocialisták az egykori forradalmárt és a nép

igaz barátját tisztelték benne; eszméi, törekvései azonban inkább a „nemzeti demokrata" mozgalomban éltek tovább.

Az idős forradalmárt, aki egész életét az elnyomottak, kizsákmányoltak ügyének szentelte, a fővárosi proletárok tömegei kísérték utolsó útjára.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM*

Bölöni György: Hallja kend Táncsics. Bp., 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó. 530 p.

Az I. Internacionálé és Magyarország. Bp., 1964. 241—378. p. [Erényi Tibor tanulmánya]

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 8—29. p. [Barabás Tibor elbeszélése „Táncsics szabad" címmel.]

Lukácsy Sándor: A „közhasználat" első hive Magyarországon. Élet és Irodalom, 1974. április 20. 12. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1, 2, 3. kötet. Bp., 1951—1955. ld. névmutató.

Nemes Dezső: Az Általános Munkásegylet története. 1868—1873. Bp., 1952. ld. névmutató.

Pándi Pál: „Kísértetjárás" Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. 1—2. kötet. Bp., 1972, ld. névmutató.

Tamás István: „A mi kora lelkünk". 175 éve született Táncsics Mihály. Népszabadság, 1974. április 21. melléklet. 5. p.

Táncsics Mihály: Életpályám. Bp., 1949, Révai. 463 p.

*T. M. műveinek gyűjteményes kiadása 12 kötetben 1873 és 1885 között jelent meg. Válogatott írásait 1957-ben adták ki (Táncsics Könyvkiadó) Vincze Flóra és Vincze László bevezetőjével.

TARR IMRE

(PÉCS, 1900. NOVEMBER 20.—HUESCA [SPANYOLORSZÁG], 1937. JÚNIUS 12.)

Tisztviselő. Paraszti családban született. Iskolái elvégzése után a vasútnál helyezkedett el tisztviselőként. 1919 márciusában a Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére a jugoszláv megszállás alatt álló Pécsről átszökött a demarkációs vonalon, s belépett a Vörös Hadseregbe. A 44. dandárban szolgált Kaposváron. Ez idő alatt ismerkedett meg a kommunista eszmékkel. A proletárdiktatúra megdöntése után visszatért szülővárosába, ahol tagja lett a Szocialista Ifjúmunkás Szövetségnek, majd később a szövetség vezetőségének, az Ifjú Harcos című lap szerkesztőségének. 1921 augusztusában az ellenforradalmi csapatok pécsi bevonulása előtt Jugoszláviába, majd Ausztriába emigrált. Bécsben hallgatója volt a KMP agitátorképző előadásainak. 1921 októberében pártmegbízatás alapján Győrbe utazott, ahol több kommunista sejtet szervezett. Mint a KMP illegális győri szervezetének titkára 1923 júliusáig tevékenykedett, amikor a rendőrség letartóztatta. Több hónapos vizsgálati fogság után a Győri Királyi Törvényszék egyévi fogházra ítélte, melyet a királyi ügyész fellebbezése után háromévi fegyházra súlyosbítottak. Időközben azonban szabadlábra

helyezték, s az internálás, az újabb börtön elől 1924 nyarán külföldre menekült. Bécsen, Berlinen át Párizsba utazott. A francia fővárosban a szakszervezeti mozgalomban kezdett dolgozni. Rövidesen a Francia Kommunista Párt magyar szervezetének egyik kerületi titkára, majd 1930-ban a Központi Bizottság tagja lett. 1929-től a magyar kommunista emigráció lapjának, a Szabad Szónak volt adminisztrátora, majd egyik felelős szerkesztője. 1936 novemberében a spanyol szabadságharcosok támogatására megalakult nemzetközi brigádba jelentkezett. Először az Edgar André-zászlóaljban harcolt, majd a magyar internacionalista egység politikai megbízottjává nevezték ki. Hősiességével, bátorságával mindenkinek példát mutatott, egészen hősi halála pillanatáig.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963. 188, 196, 231, 262. p.

Komját Irén—Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp., 1973, Kossuth Könyvkiadó. 216 p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Munkásmozgalmunk harcosai. (Baranya megyei biográfia.) Pécs, 1968. 72—73. p.

Szabó Ágnes: Godolatok a jövő hazájáról. Steinmetz István és Tarr Imre levelezése. Dunántúli Napló, 1974. november 29. 5 p.

TESZÁRSZ KÁROLY

(BUDAPEST, 1855. OKTÓBER 22.—BUDAPEST, 1916. MÁJUS 18.)

Vasöntő, az osztályharcos szakszervezeti mozgalom kiemelkedő szervező és vezető egyénisége. Csehországból bevándorolt vasmunkás gyermeke. Szülei alig 13 éves korában adták inasnak az Oetl-féle vasöntödébe. 1871-ben szabadult fel, majd elindult külföldre valcolni, hogy szakmai ismereteit tökéletesítse. Négy évet töltött Ausztriában és Németországban, s onnan meggyőződéses szociáldemokrataként tért haza. 1877 és 1880 között katonai szolgálatot teljesített (részt vett Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjában), majd leszerelése után hozzákezdett szakmájának megszervezéséhez. Jelentős érdeme volt az 1884-ben alakult első vasöntő szervezet, a Budapesti Vasöntők Betegsegélyző és Temetkezési Egyletének megalapításában. Teszársz az önsegély alapján álló egyletet a szakszervezeti tevékenységre akarta ösztönözni, s amikor ez a tagság többségének ellenállásába ütközött, legöntudatosabb szaktársaival külön asztaltársaságot alapított (1885), amely közvetlen szervezeti előzménye lett az 1890-ben létrejött szakegyletnek. Teszársz a megalakulástól részt vett az öntők szakegyletének vezetésében, s 1893-ban már ő lett az egylet elnöke.

A 90-es évek elejétől játszott jelentősebb szerepet a politikai mozgalomban, 1894 és 1897 között tagja volt a pártvezetőségnek. Ezeket az éveket az MSZDP-n belül zajló pártküzdelmek jellemezték. Teszársz és a szakmozgalomból kiemelkedő többi munkásvezető (pl. Jászai Samu és Rády Sándor) ingadozott a radikálisok és az opportunista betegpénztáriak között. Tevékenységük fő területének változatlanul a szakszervezeti munkát tartották, igyekeztek nem belebonyolódni a viszályba. Teszárszra mély benyomást tettek a 90-es évek belső harcai, s ettől kezdve a legélesebben szembeszállt minden olyan törekvéssel, amelyet a párt egységére veszedelmesnek ítélt. Így történt ez 1899-ben a Mezőfi-féle szakadás idején, így 1907-ben, amikor osztrák biztatásra az MSZDP német szekciójában felmerült a párt nemzetiségi elv szerinti megosztása, s 1910-ben Alpári Gyula kizárásakor, amelyben jelentős része volt Teszárasznak.

Teszársz életének fő célja a modern, centralizált szakszervezeti mozgalom megszervezése volt. 1894-ben az I. vasmunkás-kongresszuson ő javasolta az egységes, országos vasmunkásszervezet létrehozását. A kongresszus határozatot hozott az egységes szaklap létrehozásáról is. A Vas- és Fémmunkások Szaklapját 1898-tól 1904-ig, a német változatot 1897-től 1915-ig Teszársz Károly szerkesztette. 1897-től sokat fáradozott a Szakszervezeti Tanács újjászervezésén. Az 1899-es I. országos szakszervezeti kongresszus megválasztotta a Szakszervezeti Tanács tagjává, s a tanács pedig elnökévé. Ezt a tisztséget haláláig betöltötte. 1903-ban sikerült létrehozni az országos jellegű, a vasmunkásság egészét tömörítő Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségét. A szövetség első elnöke 1903 és 1910 között Teszársz Károly volt, s ezalatt is tovább fáradozott a szakmozgalom központosításán. Ő kezdeményezte az egységes szabadszervezet és ellenállási alap, majd a szakmák autonómiáját az összesség érdekében korlátozó, budapesti helyi csoport megteremtését. 1907-ben, majd 1909-től haláláig ismét tagja az MSZDP vezetőségének, s 1909-től alelnöke az ÁFOSZ-nak. Az első világháború kitörése után súlyosan megbetegedett, de tovább dolgozott. A halálát közvetlenül előidéző szívroham a budapesti helyi csoport 1916-os közgyűlésének emelvényén érte, s néhány napi szenvedés után a pestújhelyi kórházban meghalt.

KENDE JÁNOS

IRODALOM

Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása. 1867—1904. Bp., 1962, Táncsics Könyvkiadó. 404 p.

Kékesdi Gyula: Emlékezés egy vasas forradalmár, Teszársz Károly halálának 50. évfordulóján. Népszabadság, 1966. május 18. 5. p.

A kévekötő vasas. Népszava, 1966. május 18. 3. p.

Kósa Csaba: Teszársz Károly emlékére. Vasas, 1966. május 7. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2, 3, 4/A, 4/B. kötet. Bp., 1954—1969. ld. névmutató.

A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900—1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Szerk. Kelen Jolán. Bp., 1958, Kossuth Könyvkiadó. 232 p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp., 1961. ld. névmutató.

TIMÁR SZERÉNA (KNURR PÁLNÉ)

(KARÁD, 1880. JANUÁR 16.—SZOVJETUNIÓ, 1938.)

A Somogy megyei Karád községben született értelmiségi családban. Iskolái elvégzése után Budapesten magántisztviselőnő lett. Apja Tenczer Ferenc, öccse Timár Miklós jó nevű ügyvéd, aki az 1930-as években számos kommunista perben védő volt.

Timár Szeréna korán bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1903-tól részt vett a magyar nőmunkásmozgalom kezdeti harcaiban. 1905-ben belépett a szociáldemokrata pártba. Az első világháború alatt a nőmozgalom egyik vezetője volt. A párton belüli politikai csatákban egyre inkább baloldali álláspontot képviselt, és 1918-ra eljutott a kommunistákhoz. A Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja lett. A Tanácsköztársaság alatt sokat vállalt magára. A nőmozgalom egyik irányítója, Kun Béla titkárnője, és Pest megye képviselője a Tanácsok Országos Gyűlésén. Beválasztották a 150 tagú Szövetséges Központi Intéző Bizottságba. A tanácshatalom megdöntésének napjaiban 1919. augusztus 1-től megszervezője és egyik végrehajtója volt Kun Béla és családja Bécsbe menekítésének. Ezért a tettéért az ellenforradalmi rendszer 1919. szeptember 21-én letartóztatta, és súlyos börtönbüntetésre ítélte.

Márianosztráról 1922. február 1-én szabadult, amikor is a fogolycsere révén került a Szovjetunióba. Egy ideig a párt berlini titkárságán dolgozott, ahonnan a magyarországi kommunista nőmozgalmat irányította. Visszatérve a Szovjetunióba, Szabados Sándor titkárnője volt a KMP titkárságán. Később tisztviselőnő lett ugyancsak Moszkvában. Itt írta meg az „Adatok a magyarországi nőmozgalom történetéhez" című cikkét, amelyet a New Yorkban megjelent Új Előre közölt 1925. október 27-i számában. Ebben az írásában Timár Szeréna összefoglalta a magyarországi nőmunkásmozgalom vázlatos történetét a századfordulótól az 1915-ös közgyűlésig. 1936 februárjában még levelet írt Budapestre 83 éves édesanyjának, amelyben beszámolt arról, hogy egészségi állapotára tekintettel, a párt rendszeresen a Krímbe küldte gyógyulni. Ez volt az utolsó híradás tőle.

VIDA SÁNDOR

IRODALOM

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4/A, 6/B. kötet. Bp., 1960—1969. ld. névmutató.

TISZA ANTAL

(SZOLNOK, 1895. JÚNIUS 11.—SZOVJETUNIÓ, 1941.)

A KMP kiemelkedő harcosa. A Magyarországi Földmunkás Szövetség vezetőségi tagja. 1925-től az MSZMP szolnoki szervezetének vezetője. 1926-tól a KMP tagja és a szolnoki pártszervezet vezetője. 1931-ben a KMP Országos Parasztbizottságának vezetőségi tagja.

13 gyermekes munkás családból származott, ahol a század első évtizedeiben gyakran megfordult a csendőr, hiszen még az édesanyja is harcos forradalmár volt, mint mosónő hajnali útjain szórta a röplapokat.

Fűrésztelepen, édesapja mellett kezdődött el az a küzdelmeiben, vereségeiben is felemelő munkásmozgalmi élet, amelynek során Tisza Antal nemcsak a Szolnok környéki famunkások és szegényparasztok szószólójává, hanem az egész ország hárommillió koldusának bátor és rettenthetetlen harcosává vált. 1912-től kezdve mint szervezett ifjúmunkás egy háború poklán keresztül szinte szükségszerűen jutott el a kommunisták igazságának felismeréséhez. 1919-ben a szolnoki MÁV-műhely dolgozóiból szervezett tüzérségi üteg politikai biztosaként a Tanácsköztársaság kato-

nai védelmének egyik fontos posztján teljesített szolgálatot. Bátorságáról, leleményességéről, vezetői készségéről a mellette küzdők évtizedek múltán sem feledkeztek meg. De arról sem, hogy a Tanácsköztársaság megdőlte után az abonyi Vigyázó-kastélyban a Héjjas-különítmény kínzásaitól meggyötört testben milyen nagy lélek lakozott.

1921-ben még nagyobb elszántsággal s még nagyobb fegyelmezettséggel készült arra, hogy a sok ezer bebörtönzött, megkínzott és meggyilkolt forradalmár társának igazságot szolgáltasson, ha újra eljön az óra. Mestere volt — mondják társai visszaemlékezve Tisza életére — a legális és illegális munka összeötvözésének. Mindig felismerte az osztályellenség erejét, taktikáját, kijátszotta a rendőrkopók, detektívek, csendőrök éberségét. Ébren tartotta osztályostársaiban a hitet egy új, nagy leszámolásban. A fatelepi munkások, a kubikosok, földmunkások szervezésének, bérharcainak, politikai jogainak képviseletéért folyó küzdelem elméletileg is jól felkészült vezetője lett. Tisza 1922-ben megismerkedett Vági Istvánnal, Hunya Istvánnal s sok más Szolnok és Békés megyei forradalmárral. Tisza ettől kezdve a legnagyobb, s a munkanélküliségtől, jogfosztottságtól leginkább szenvedett agrárproletár-rétegnek lett elszánt harcosa. A KMP Központi Bizottsága elküldte neki a párt agrárprogramjának tervezetét, hogy társaival együtt tegyék meg észrevételeiket. 1923-tól a szolnoki Földmunkás Szövetség elnöke, majd az országos vezetőség tagja volt.

1924-ben úgy megerősödött az általa vezetett ellenzéki mozgalom, hogy a szociáldemokrata jobboldalra veszélyt jelentett. 1925-ben az MSZDP kongresszus előtt le akartak számolni Tiszával, s kizáratták a pártból. Az ellenzék azonban nemcsak hogy megvédte, hanem őt választotta meg küldöttnek a kongresszusra.

1925-ben tagja lett az MSZMP-nek. Itt hamarosan beválasztották a Központi Vezetőségbe. Részt vett a párt programjának kidolgozásában. Hunyával együtt őket bízták meg az agrárprogram kidolgozásával is. Ezután egymást érték a házkutatások, majd a letartóztatások, és Tiszát több más harcostársával együtt 1926-ban őrizetbe vették. Így megakadályozták abban, hogy az MSZMP képviselőjelöltjeként indulhasson a parlamenti választásokon.

1927-ben kommunista szervezkedésért újra letartóztatták az akkor már országszerte ismert és szeretett földmunkásvezetőt. Szántó Zoltán és társai perének tárgyalásán másfél évre ítélték, s ez kapóra jött Peyeréknek, kizárták a Földmunkás Szövetségből annak egyik legharcosabb fiát.

Kiszabadulása után ismét bekapcsolódott a KMP illegális munkájába, és tagja lett a KMP Országos Parasztbizottságának.

1929-ben tüntetéseket, sztrájkokat szervezett a munkanélküliség ellen. 1930-ban, mint a párt Szolnok megyei pártszervezetének választott küldötte vett részt a KMP Szovjetunióban, Aprelevkában tartott II. kongresszusán, ahol megválasztották a Központi Bizottság tagjává. Ugyanez év júniusában letartóztatták, s félholtra verték, de amint elvtársai elmondták: „nem értek vele célt, mert konspirációt tanulni Tiszához kellett volna az embereket küldeni." A börtönben megkínzatása után is úgy viselkedett, ahogy csak igazi kommunisták tudnak helytállni. Forradalmi harcokban való edzettsége, elvhűsége és bátorsága ekkor már nemcsak egy megye, egy ország előtt példakép, hanem mindazoknak, akik küzdenek szerte a világon az ember ember általi kizsákmányolása ellen.

1931-ben újbóli letartóztatása után a párt a nyolc és félévi börtön elől emigrációba küldte a Szovjetunióba, ahol a szerszámlakatos szakmát is kitanulta. Igen meg-

becsült internacionalistaként tartották számon, mégis áldozatául esett a harmincas évek törvénysértéseinek. Később rehabilitálták.

Budapesten és Szolnokon utca őrzi emlékét. Nagyszerű élete s halála a ma élő s a jövőben születő nemzedékeknek követendő, de intő példává is nemesedik.

A felszabadult ország népe a szolnoki Művelődési ház homlokára írta ki annak a kommunista harcosnak a nevét, ki az elnyomottak politikai, gazdasági, kulturális felemelkedésének szentelte életét.

K. NAGY MAGDA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. ld. névmutató.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 95—98. p.

Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 2. köt. Szerk. Pölöskei Ferenc és Szakács Kálmán. Bp., 1962. 745, 750, 758, 763, 767, 817. p.

Házi Károly: A földműves szegénység vezetője. Szabad Nép, 1956. június 11. 4. p.

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 26, 30, 40, 64, 101, 123, 172, 176, 183, 209, 212, 238, 246, 282. p.

Selmeczi László: Tisza Antal. 1895—1941. Szolnok, 1974, Szolnok városi Tanács VB., 20 p.

TÓTH-BUCSOKI ISTVÁN

(MÁTRANOVÁK, 1889. ÁPRILIS 17.—TATABÁNYA, 1944. DECEMBER 8.)

Már gyermekkorában a bányában kereste meg kenyerét, így egész fiatalon megismerkedett a bányászok küzdelmes életével. Mint ifjúmunkás tagja lett a bányászszakszervezetnek és a szociáldemokrata pártnak, s gazdag munkásmozgalmi tapasztalatokat szerzett. 1919 januárjában belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, annak kiváló agitátora lett. A Magyar Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg 8. munkásezredének politikai biztosa. Röviddel a tanácshatalom megdöntése után már szervezője a tatabányai, dorogi, salgótarjáni és a baranyai bányászmozgalmaknak, és egyik vezetője az évről évre ismétlődő bányászsztrájkoknak. 1925-ben a tatai szénmedence területén egyik irányítója volt a Magyarországi Szocialista Munkáspárt szervezésének. Nagy családjával nehéz anyagi körülmények között élt, ennek ellenére rendszeresen adott pénzt a Vörös Segélynek a börtönbe zártak és családtagjaik támogatására. Tanulóköröket szervezett, és a bányamunkások között terjesztette a párt folyóiratait. A hatóságok felfigyeltek kommunista tevékenységére, és 1927-ben letartóztatták, 6 hónapra elítélték. Ennek letöltése után is részt vett

a bányászok bérharcaiban, sztrájkjaiban. 1933-ban ismét előzetes letartóztatásba helyezték, a vallatások során megkínozták. A kínzásokból eredő betegségéből többé nem gyógyult fel, mind gyakrabban és hosszabb ideig volt fekvő beteg. 1943 végén tagja lett a párt Központi Bányászbizottságának, annak több megmozdulásában betegsége ellenére is aktívan részt vett. A második világháború befejező szakaszában a tatabányai fegyveres ellenállás egyik szervezője és irányítója volt. A bányászbizottság tagjainak letartóztatása során Tóth-Bucsoki Istvánt betegágyából hurcolták el és a csendőrségen vallatás közben halálra kínozták.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Döme Piroska: Harcoló bányász. Bp., 1974, Kossuth Könyvkiadó. 204 p.

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 118—120. p.

Máté György: Tóth-Bucsoki István. 1889—1944. Népszabadság, 1964. december 6. 4. p.

Szomszéd Imre: Tóth-Bucsoki István. Nógrád, 1968. november 24. 3. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 97—98. p.

TÓTHFALUSI SÁNDOR

(SÁTORALJAÚJHELY, 1909. ÁPRILIS 14.—BUDAPEST, 1945. JÚNIUS 24.)

Villanyszerelő. Az elemi iskola elvégzése után tanoncnak Debrecenbe került. Mint fiatal segéd 1929-ben lépett az MSZDP tagjai sorába. A következő esztendőben tagja lett a vasmunkás-szakszervezetnek, az eszperantó csoportnak. Az eszperantó foglalkozásokon ismerkedett meg a kommunista eszmékkel. Kommunista röplapokat és könyveket kapott és olvasott. A szociáldemokrata pártszervezet megbízásából főként a tanoncok között végzett agitációs és szervező munkát. Részt vett több sztrájkban. 1939-ben az SZDP városi pártszervezet vezetőségi tagjává választották. Mint az ifjúsági csoport vezetője kapcsolatba került az OIB-ban dolgozó kommunistákkal, mindenekelőtt Kulich Gyulával. Társaival Debrecenben is létrehozták az OIB helyi csoportjait. 1940 áprilisában a katonai nyomozók a debreceni kommunistákat letartóztatták, kegyetlenül megkínozták. A debreceni törvényszék kommunista és baloldali tevékenysége miatt Tóthfalusi Sándort egyévi börtönre ítélte, amit azonban a Királyi Ítélőtábla háromévi fegyházra súlyosbított. 1941 októberétől raboskodott Szegeden a Csillag-börtönben. 1944 februárjában szabadon bocsátották, de röviddel a fasiszta

német csapatok bevonulása után ismét őrizetbe vették. A nyilasok Sopronkőhidára szállították, ahonnan sikerült megszöknie. Súlyos betegen jutott el a felszabadító szovjet csapatokhoz, de a gondos ápolás már nem segített rajta, néhány hónap múlva meghalt.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1967. 112—114, 230. p.

Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. Szerk. Tokodi Gyula. Debrecen, 1970. ld. névmutató.

Hősök voltak... Bp., 1956. 584—601. p. [Gárdos Miklós elbeszélése.]

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 152. p.

Tóthfalusi Sándor. 1909—1945. Debrecen, 1955, Alföldi ny. 32 p. [Visszaemlékezések.]

Tóthfalusi Sándor VI. Megyei Kulturális Szemle tájékoztatója. Debrecen, 1962. 9—13. p. [Bögel József életrajzi írása.]

Tóthfalusi Sándor kulturális és sportünnepségek. Debrecen, 1955. 35—48. p. [Kulcsár Ferenc életrajzi írása.]

TŐKE LÁSZLÓ

(KISPEST, 1913. OKTÓBER 4.—LÉRIDA [SPANYOLORSZÁG], 1938. ÁPRILIS 3.)

Munkáscsaládból származott. Faszobrász mesterséget tanult. 1929-ben kapcsolódott be az ifjúsági mozgalomba: a KIMSZ tagja lett. Helytállását, felkészültségét és az iránta megnyilvánuló bizalmat tükrözte, hogy 1931 végén a KIMSZ kispesti kerületi bizottságába választották, majd a központi bizottság tagja lett. 1933-tól a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetében végzett szervező munkát. A kőbányai Schulerceruzagyárban dolgozott.

1934-ben felvették a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és még az év őszén kerületi bizottsági tag, később titkár lett. Nagyon sokat tett a kommunista ifjúsági mozgalom újjászervezéséért. Számos sikeres bérharc és munkásmegmozdulás szervezője volt. Külön említést érdemel a Kistext-gyári sztrájk, amelynek vezetésében tevékenyen részt vett.

A rendőrség üldözése miatt 1935-től illegalitásba kényszerült, de mozgalmi munkáját töretlenül folytatta.

1937 áprilisáig élt illegalitásban, aztán Csehszlovákián keresztül a spanyol harc-

térre indult a köztársaság védelmére. A 13. nemzetközi zászlóalj katonájaként harcolt a központi frontokon, Aragón, Brunete, Extremadura, Lérida ütközeteinél. Tagja volt a Spanyol Kommunista Pártnak, zászlóaljában agit. prop. titkár. Extremaduránál fogságba esett, hamarosan azonban megszökött. Menekülés közben egy fasiszta tiszt megsebesítette, de felépülése után ismét fegyvert fogott. 1938 áprilisában a léridai harcoknál halt hősi halált.

Életének 26 esztendejéből egy évtizedet az elnyomottak felszabadításáért áldozott.

LÁNG PÉTER

IRODALOM

A spanyol polgárháború magyar önkénteseinek visszaemlékezéseiből. Párttörténeti Közlemények, 1961. 2. sz. 223—240. p.

TÖMPE ANDRÁS

(BUDAPEST, 1913. NOVEMBER 14.—BUDAPEST, 1971. DECEMBER 15.)

Édesapja haladó szellemű postatisztviselő volt, akit 1918—1919-ben tanúsított politikai magatartásáért kényszernyugdíjaztak. Fia, András, 1930-ban bekapcsolódott a baloldali diákmozgalomba, 1931-től KIMSZ-tag. Ebben az időben már részt vett a Madzsar József és József Attila által vezetett szemináriumokon. Az érettségi után letartóztatták, majd illegális sajtóanyag terjesztése miatt rendőri felügyelet alá helyezték. 1931—1932-ben segédmunkásként dolgozott. Szabad idejében rendszeresen írt cikkeket a legális és az illegális sajtóban, Barna Péter néven.

1932 őszétől a brünni műszaki egyetemen tanult öt évig, csak a nyári szünetekben tartózkodott Magyarországon. A szünidők alatt a szociáldemokrata párt V. kerületi szervezetében és az OIB-ben tevékenykedett, számos helyen tartott előadásokat.

1934 nyarán a szociáldemokrata párt szervezeteiben dolgozó KIMSZ-frakció vezetője volt. 1934-ben lett a KMP tagja. Brünnben aktívan bekapcsolódott a legális és illegális diákmozgalomba, dolgozott az illegális Egységfront című lap szerkesztőségében is. A brünni magyar diákmozgalom illegális csúcsszervének (EFER) vezetője.

Az egyetem magyar kommunistáinak képviselője a csehszlovák párt diákfrakciójában. A cseh kommunista párt munkájában is aktívan részt vett. 1935—1937 között a Csehszlovákia Kommunista Pártja tagja volt.

1937 nyarán megszerezte a gépészmérnöki oklevelet, és Spanyolországba utazott, ahol a spanyol polgárháború önkénteseként részt vett az extremadurai, az aragoni, az ebrói és a katalóniai harcokban. Kétszer súlyosan megsebesült. A Spanyol Kommunista Párt 1938-ban felvette soraiba. 1939-ben, amikor a spanyol szabadságharcot leverték, Tömpe Andrást társaival együtt Franciaországba szállították, és internáló táborba zárták. Először a saint-cyprien-i, gurs-i, majd a vernet-i büntetőtáborban tartották fogva, ahol embertelen körülmények között sínylődtek a spanyol polgárháború önkéntesei. 1941-ben Németországon keresztül hazaszökött Magyarországra, és kapcsolatot teremtett az illegális párttal. A KMP megbízásából bekapcsolódott a szociáldemokrata párt munkájába, és a vasasszakszervezetben is tevékenykedett. 1943 elején egy illegális találkozón letartóztatták. Hetekig vallatták, végül is a katonai bíróság bizonyítékok hiányában felmentette.

1944 májusában behívták katonának. Ahogy az orosz frontra értek, átszökött a szovjet csapatokhoz. 1944 októberében Besztercebányán csatlakozott Nógrádi Sándor partizáncsoportjához. Részt vett a partizáncsoport szervezésében, s rövidesen az egység politikai biztosa lett.

A felszabadulás utáni esztendőkben fontos belügyi, diplomáciai és kulturális területeken vezető beosztásokban dolgozott. Tömpe András a magyar és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom kimagasló harcosa volt, öt nyelven beszélt (német, angol, spanyol, orosz, francia). Bárhová állította a párt, minden területen a pártosság, a munkásosztály ügye iránti hűség, soha meg nem alkuvó morális tisztaság jellemezte. Munkája elismeréseként számos külföldi és több magyar kormánykitüntetésben részesült. 1962-ben nyugalmazott vezérőrnagyként könyvkiadói területre került. Tragikus halála előtt a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének elnöke volt.

NYERS ILONA

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Bp., 1964. 601—602, 697—698. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. 117—127. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1966. ld. névmutató.

Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok. Balassagyarmat, 1964. 32—74. p.

GYÁSZJELENTÉS, NEKROLÓG

Tömpe András. 1913—1971. Népszabadság, 1971. december 17. 8. p. Népszava, 1971. december 17. 4. p. Magyar Nemzet, 1971. december 17. 6. p.

Nagy részvéttel búcsúztatták el Tömpe András. Népszabadság, 1971. december 21. 5. p. Népszava, 1971. december 21. 4. p. Magyar Nemzet, 1971. december 21. 9. p.

Kardos György: Tömpe András. Élet és Irodalom, 1972. január 1. 2. p.

TÖRÖK JÚLIA (FAZEKAS FERENCNÉ)

(BUDAPEST, 1910. FEBRUÁR 27.—BUDAPEST, 1971. NOVEMBER 10.)

Édesapja kereskedelmi alkalmazott volt. A család rossz anyagi körülmények között élt, ezért Török Júlia a négy polgári elvégzése után dolgozni kezdett és munkája mellett, magánúton végezte el a gimnázium V—VI. osztályát. Tizenhét éves korától családfenntartó lett, mint varrónő öttagú családjáról egyedül gondoskodott.

1931-től vett részt a munkásmozgalomban, előbb a TTE és a Szalmás-kórus tevékenységében, 1937-től 1948-ig pedig az MSZDP tagjaként. Kezdettől a párt VIII. kerületi szervezetében dolgozott, elsősorban nővonalon. 1940-től vezetőségi tag és kerületi nőtitkár. Szoros kapcsolatot tartott az ifjúsági csoportban dolgozó kommunista fiatalokkal is, segítette munkájukat. Évekig vezetett szemináriumokat számukra. 1943-ban kapcsolatba került a Békepárttal. Az illegalitásban élő párttagok részére személyi okmányokat szerzett, iratokat hamisított, és minden lehetséges módon segítette, támogatta őket.

Budapest felszabadulása után kerületében azonnal bekapcsolódott az újjáépítés munkájába. Az SZDP központja a VIII. kerületi Nemzeti Bizottságba delegálta,

ahol megszervezte az elhagyott gyermekek gondozását, a halottak összeszedését, az utcák megtisztítását.

1945 májusától a két párt egyesüléséig a szociáldemokrata párt nőtitkára volt. Az egyesülés után az MNDSZ helyettes főtitkára, majd az egyéves pártfőiskola elvégzése után, 1949-től 1956-ig a Népszava munkatársa.

1945—1953 között országgyűlési képviselő, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja volt. Mint a munkásegység híve, a nőmozgalom területén jelentős tevékenységet fejtett ki az egyesülés érdekében.

1957-től a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, majd haláláig a Magyar Nemzet munkatársa volt.

NYERS ILONA

IRODALOM

Szabadság, te szülj nekem rendet! Szerk. Petrák Katalin, Nagy Eta. Bp., 1970. 22—29. p.

NEKROLÓG

Elhunyt Török Júlia. Magyar Nemzet, 1971. november 11. 5. p.

TURJANICZA ANNA

(NYIZSNE SZTUDENE [KÁRPÁTALJA], 1910.—LENGYELORSZÁG, 1943. JÚNIUS.)

Édesapja vasutas volt, édesanyját csecsemőkorában elveszítette, és egy Beregszász környéki magyar kommunista család fogadta örökbe s nevelte fel. Fiatalon, 16 éves korában férjhez ment Turjanicza Iványhoz, a kárpátaljai munkásmozgalom egyik kiemelkedő harcosához. Eredeti nevét nem ismerjük, csak Turjanicza Anna néven emlékszik rá mindenki. Tizenhét éves korában, 1927-ben tagja lett a cseh kommunista pártnak, és egy év múlva már Harkovban tanult az Artyemij kommunista egyetemen. Az 1930-as évek elején először Munkácson, majd Ungváron dolgozott; a területi pártbizottság a forradalmi nőmozgalom irányításával bízta meg. Egyaránt jól beszélt magyarul és ukránul. Ismerték őt egész Kárpátalján, egyik szószólója volt a Kárpáton túli kommunista mozgalomnak. Kerékpárral járta a falvakat, és a rendkívül szimpatikus fiatalasszonyt mindenütt örömmel fogadták. 1938-ban Kárpát-Ukrajna fasiszta megszállása után egy ideig még Huszton tevékenykedett illegálisan, férjével együtt, ahol azt a feladatot kapta, hogy teremtse meg a kapcsolatot a már régebben fasiszta megszállás alá került kommunista mozgalommal. 1939 márciusában a Szovjetunióba

emigrált, ahova néhány hónappal előbb a férje már átment. Moszkvában bekapcsolódott a magyar emigráció munkájába, egy ideig a Kossuth Rádiónál dolgozott, majd amikor a Szovjetuniót megtámadták a németek, önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Partizániskolába küldték, hogy felkészítsék a németek elleni harcra. Itt megismerkedett a partizánharc módszereivel, ejtőernyős kiképzésben vett részt és egyéb katonai ismereteket szerzett. Az iskola hallgatóit Lengyelországon keresztül próbálták hazasegíteni a magyarországi partizánmozgalom megszervezésére. De az 1943. július 23-án elindított Turjanicza Annának és Kilián Györgynek nyomuk veszett. Lengyel elvtársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Anna a leszállás után tűzharcba keveredett a németekkel, akik megölték.

NAGY ETA

IRODALOM

Kiváló asszonyok. Bp., 1960. 30—32. p. [Magy. Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Bp., 1946. 137—138. p.

Nők a társadalmi haladásért. Bp., 1962. 73—74. p.

Sochacki, Stanislav Andrzej: Útban hazafelé. Alföld, 1966. 10. sz. 50—54. p.

TURNER KÁLMÁN

(SZÉKESFEHÉRVÁR, 1914. OKTÓBER 5.—BUDAPEST, 1956. NOVEMBER 4.)

Édesapja szervezett munkás volt, aki gyermekéből is munkást akart nevelni. Ezért az elemi iskola hatodik osztályának elvégzése után kéményseprőinasnak adta a fiát, aki három év múlva felszabadult, de a szülővárosában nem kapott munkát. Így került a Fejér megyei Mór községbe. Szakmája azonban itt sem biztosított tisztességes megélhetést, ezért 1934-ben Budapestre vándorolt, és az építőiparban helyezkedett el. 1935-ben részt vett a budapesti építőmunkások nagy sztrájkmozgalmában. Kétévi katonai szolgálat után 1939-ben a Weiss Manfréd-gyárba került, ahol előbb segédmunkás volt, majd megtanulta a hegesztőszakmát.

1945-ben tagja lett az MKP-nak, s a bátor, szókimondó hegesztőt csakhamar a műhely pártszervezetének vezetőségi tagjává, később titkárává választották. 1950-ben az öntőde személyzeti felelőse lett. A következő évben a Belügyminisztérium Helyi Tanácsok Főosztályára került, de sem az ott uralkodó légkört, sem az íróasztalhoz kötött munkát nem tudta megszokni. 1952-ben fizikai munkára kérte magát. Így került a Hazai Fésűsfonóba hegesztőnek, s itt dolgozott élete végéig.

Az 1956. évi ellenforradalom idején azok közé tartozott, akik felismerték a szocialista rendet fenyegető veszélyt. Október 24-én részt vett a pesterzsébeti pártház fegyveres védelmében, majd október végén néhány pesterzsébeti kommunistával hozzákezdtek a párt újjászervezéséhez. Azt a feladatot kapta, hogy a párt védelmére szervezzen fegyveres alakulatot. Tevékenysége közben érte a tragikus halál. Fegyveres ellenforradalmárok rátörtek a lakásán, és bestiálisan meggyilkolták felesége és gyermekei szeme láttára.

Turner elvtárs egész életében egyszerű, szerény munkásember volt, aki azonban a legnehezebb időkben mutatott példát elvhűségből, önfeláldozásból.

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. 2. köt. Bp., 1957. 61, 152. p.

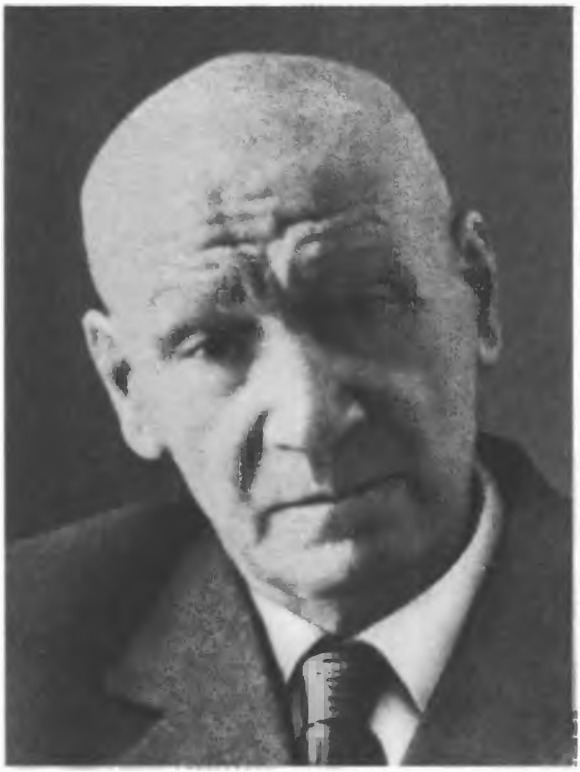

UITZ BÉLA

(TEMESVÁR, 1887. MÁRCIUS 8.—BUDAPEST, 1972. JANUÁR 26.)

A kommunista művész-forradalmárok sorába tartozott Uitz Béla.
A lakatosszakmából vezetett útja a Képzőművészeti Főiskolára. A munkásmozgalommal Temesváron, a szociáldemokrata párt művelődési körében került kapcsolatba. Részt vett 1912-ben a nagy általános sztrájkban. Olaszországi tanulmányútját az első világháború kitörése szakította félbe. Itthon csatlakozott az antimilitarista fiatalok értelmiségi köréhez. Első nagyobb művészi sikerét 1914-ben, az Ifjú Művészek Egyesületének kiállításán érte el. Fiatal írók és művészek a műveikért kapott honoráriumokból létrehozták a Tett című folyóiratot. Ezt azonban háborúellenes cikkei miatt betiltották. Ezután a Kassák Lajos szerkesztette Ma társszerzője és illusztrátora lett. Uitz Béla eljárt a Galilei-körbe is. A Kun Béla és társai letartóztatása miatt szervezett nagygyűlésen felszólalt a lefogottak érdekében, és a proletárdiktatúra kikiáltására buzdította a tömeget. Forradalmisága művészetének irányát és tevékenységét is meghatározta. A proletárdiktatúra idején ellátta a képzőművészeti tanműhely vezetését. Művészetével a Tanácsköztársaság ügyét szolgálta. A Vörös Hadseregbe

való toborzás idején jelent meg a házak falán Uitz Béla Vöröskatonák, Előre! című nagyhatású politikai plakátja, mely a plakátművészet nemzetközileg elismert műve. A Tanácsköztársaság leverése után egy ideig Magyarországon bujkált, majd öccse útlevelével Bécsbe ment, ahol már várta Sallai Imre. Nemsokára Moszkvába utazott, ahol Kun Béla és Varga Jenő ajánlására a bolsevik párt tagja lett. Majd egy idő után ismét visszament Bécsbe, ahol kiállítást rendezett a műveiből. Ekkor készített a chartista mozgalomról egy rajzos albumot. Ezután Londonba készült, hogy megfesse a ludditákat. Angliában azonban az 1924. decemberi választásokból a konzervatívok kerültek ki győztesen, és így Uitz meghívása nem valósulhatott meg. Párizsban viszont a kommunista párt segítségével sikerült tartózkodási engedélyt kapnia. Lev Marton néven élt itt, és megszületett a General Ludd forradalmi rézkarcsorozata. 1926-ban a Szovjetunióban a nagy internacionalista mesternek járó tisztelettel fogadták, és Moszkvában az Össz-szövetségi Iparművészeti Intézetben a festőtagozat dékánja lett. 1930-ban az OSZSZK Érdemes Művésze címmel tüntették ki. A Kommunista Internacionálé segítségével megszervezte a Forradalmi Művészek Nemzetközi Irodáját, amelyet öt évig irányított. Összeállította „Nálunk-Nálunk" címmel a Kommunista Internacionálé albumát. Az emigráció éveiben a Szovjetunió különböző köztársaságaiban, többek között a Volgai Német Köztársaságban, Kirgiziában dolgozott. Frunzében megfestette a kormányzósági palota freskóját. Az 1930-as évek legvégén koholt vádak alapján másfél évre ítélték. A megpróbáltatások azonban nem törték meg, sok értékes grafikát alkotott ez idő alatt is. 1956-ban aranyérmet kapott a Szovjet Mezőgazdasági Kiállítás pavilonjaiban készített freskóiért. Még ebben az évben a Szovjet Művészeti Akadémián is rendezett kiállítást. 1970-ben a Szovjet Művészeti Akadémia tagjává jelölték. 1967-ben, 80. születésnapján az Elnöki Tanács A Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetést adományozta Uitz Bélának, aki harcos művészéletének utolsó éveit már Magyarországon töltötte el.

ÁCS ANDRÁSNÉ

IRODALOM

Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet története. Magyarország és Európa. Bp., 1970. ld. névmutató.

Kontha Sándor: Az ismeretlen Uitz. Társadalmi Szemle, 1968. 10. sz. 63—69. p.

Láncz Sándor: Uitz Béla. Élet és Tudomány, 1968. december 13. 2374—2379. p.

Németh Lajos: Uitz Béla művészete. Kritika, 1967. 11. sz. 54—57. p.

Oelmacher Anna: A monumentalista Uitz Béla. Budapest, 1968. 11. sz. 19. p.

Stambok, A.: Művész, akit a forradalom szült. Művészet, 1969. 5. sz. 29—32. p.

Uitz Béla kiállítása a szovjet múzeumokban és a művész tulajdonában levő művekből. Bp., 1968. 5—10. p. [Mácza János bevezető írása „Uitz Béla művészi pályája" címmel.]

NEKROLÓG

Uitz Béla (1887—1972). Népszabadság, 1972. január 28. 5. p.

Ék Sándor: Uitz Béla halálára. Művészet, 1972. 4. sz. 6—7. p.

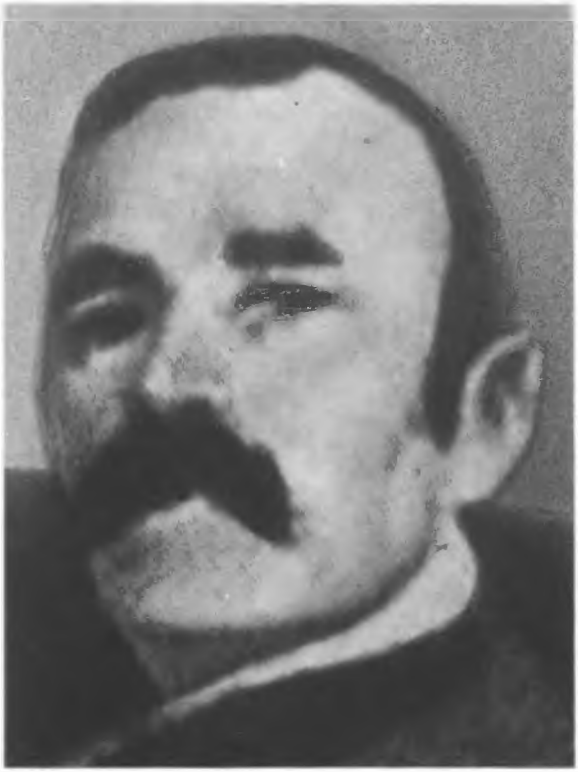

URBÁN PÁL

(CEGLÉD, 1855. JÚLIUS 13.—CEGLÉD, 1942. MÁRCIUS 31.)

Jobbágycsaládból származott, szülei házas zsellérek voltak. Néhány iskolai osztály után a földmunkások életét élte. Harmincöt évesen ismerkedett meg a szocialista eszmékkel. 1893-ban tagja lett az MSZDP-nek és egyik vezetője a századvégi szociáldemokrata földmunkásmozgalomnak. Alapító tagja volt a ceglédi Munkásképző Egyletnek, Munkáskörnek. Népgyűléseken — a korabeli sajtó szerint is — a szocialista munkások egyik legjobb, legolvasottabb szónoka. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1896. évi kongresszusán a földmunkások országos szervező bizottságának tagjává választották. Egyik megalapítója a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének, s az alakuló kongresszuson már beválasztották a vezetőségbe. Az MSZDP 1899. évi kongresszusán tagja lett a földművelők 11-es bizottságának. 1903-ban Urbán Pál a ceglédi Városi Tanácsban a kétkezi munkások szószólójaként tevékenykedett.

Az 1918. évi októberi polgári demokratikus forradalom győzelme után részt vett a helyi vezető szervek munkájában. A Tanácsköztársaság idején egyéb tisztségei

mellett a Pest megyei Direktórium elnökhelyettese volt. A proletárdiktatúra leverése után nyolcévi fegyházbüntetésre és tízévi hivatalvesztésre ítélték, de az 1924. évi amnesztiával kiszabadult. A húszas évek közepétől az MSZDP irányítása alatt álló földmunkásszövetség helyi csoportjait szervezte Abony, Alberti, Kecskemét környékén. 1929 tavaszán kommunista szervezkedés gyanújával letartóztatták, öthónapi vizsgálati fogság után bizonyíték hiányában felmentették. Idős kora ellenére a harmincas évek elején is vezetőségi tagja volt az MSZDP ceglédi szervezetének és végrehajtó bizottsági tagja a Földmunkásszövetség helyi csoportjának. Élete hátralevő részét keserves körülmények közt élte le. A párt által folyósított segély csak nyomorának enyhítéséhez volt elegendő. Rokonai sem tudták támogatni, így utolsó éveit a ceglédi szegényházban töltötte. Urbán Pál helyi kereteken túlmutató tevékenysége is azt példázza, hogy a szocialista szervezkedés a magyar parasztság körében is áldozatos, tántoríthatatlan harcosokat nevelt.

SÁRDI LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Hidvégi Lajos: A zsellérek közül jött népvezér. Ceglédi Hírlap, 1967. április 27—28. 3. p.

Nagy Dezső: A ceglédi földmunkásmozgalom története 1919-ig. Bp., 1960, Múzeumok Központi Propaganda Irodája. 146 p.

Nagy Dezső: Adatok a ceglédi munkásmozgalom történetéhez 1919—1944 között. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1969—1970. 141—191. p.

Nagy Dezső: Urbán Pál (1855—1942). Párttörténeti Közlemények, 1969. 4. sz. 124—144. p.

Wien, 1920. május 9. vasárnap.

Világ proletárjai egyesüljetek.

VÖRÖS UJSÁG

Vadas Márton

Vadas Andor

Magyar béke.

Sztrájk Franciaországban.

A „bolsevista" ütőkártya.

VADAS MÁRTON

(KOLOZSVÁR, 1900. FEBRUÁR 4.—BUDAPEST, 1920. JANUÁR.)

VADAS ANDOR

(KOLOZSVÁR, 1901. DECEMBER 26.—BUDAPEST, 1920. JANUÁR.)

A négy Vadas testvér korán árvaságra jutott, s így az idősebb Helénnek és Mártonnak kellett 15—16 éves korukban munkát vállalniuk, hogy a kisebbek tanulhassanak. Vadas Márton a Gyapjúközpontban, a háborús bürokrácia egyik hivatalában kapott szerény fizetésű állást.

1918 tavaszán a bontakozó forradalmi mozgalmak őt is magukkal sodorták, részt vállalt az antimilitarista röplapok terjesztésében, szorgos látogatója lett a Galilei-körnek. Megalakulásakor belépett a KMP-be.

A proletárdiktatúra kikiáltása után tevékenyen részt vett a KIMSZ szervezésében, s küldött volt az ifjúsági szövetség 1919. júniusi kongresszusán. Még április közepén önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe, ahol Szolnokon a hídfőparancsnokságon politikai megbízottként teljesített szolgálatot.

A Tanácsköztársaság megdöntése után a fiatal vöröskatona Bécsbe menekült. Kis idő múltán arra kérte a KMP vezetőit, hogy küldjék vissza pártmunkára Magyarországra. Kérését teljesítették, s így tért vissza Budapestre. Mozgalmi munkájába bevonta 18 éves öccsét, akit a rendőrség a Tanácsköztársaság alatti baloldali tevékenysége miatt már többször letartóztatott. Vadas Andor ekkor a kereskedelmi iskola IV. osztályát végezte.

A fehérterrorista különítményesek árulás következtében nyomára jöttek a két Vadas fivér tevékenységének, s januárban elfogták őket. A kelenföldi laktanyában mindkettőjüket halálra kínozták.

(Képünkön: A Vörös Ujság gyászjelentése a Vadas fivérek haláláról.)

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Akik értünk harcoltak... Bp., 1955. 5—15. p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 80—82, 86, 501. p.

„Előre, harcra, ifjúmunkás!" 1919—1945. Válogatott írások a magyar ifjúmunkás-mozgalom harcos múltjából. 2. kötet. Összeáll. Svéd László. Bp., 1954. 28—37. p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1967. 68—70, 230. p.

Hofman Éva: Mártírok emlékezete. Népszava, 1955. február 19. 3. p.

Vadász Ferenc: A Vadas testvérek mártírhalála. Népszabadság, 1970. február 20. 4. p.

VÁGI ISTVÁN

(NAGYKŐRÖS, 1883. JÚLIUS 24.—SZOVJETUNIÓ, 1940.)

Szülei nehéz körülmények között élő egyszerű munkásemberek voltak. Erejükből csak az elemi hat osztályának elvégeztetésére tellett. Vági Istvánt tizenkét éves korában tanoncnak szerződtették. A szegényemberek nyomorúságos életét Vági kora ifjúságától közvetlen közelről ismerte meg.

Éppen ezért az ácssegédként Budapestre került Vági István hamarosan megtalálta az utat a munkásmozgalomba. 1902-ben tagja lett a szociáldemokrata pártnak és az ácsmunkások szakszervezetének. A jó kiállású, jó beszédkészségű fiatal ácsmunkás, megismerkedvén a szocializmus eszméivel, hamarosan ismertté vált a szakszervezetben.

S bár a szakszervezetben végzett munkáját 1904 és 1918 között kétszer szakította meg a katonai szolgálat — először a tényleges szolgálati idő, majd az első világháború — Vági István 1918 őszén a polgári demokratikus forradalom idején már ismert vezetője az építőmunkásoknak. Leszerelése után a Magyarországi Ácsmunkások Szakszervezetében dolgozott. 1919 februárjában az ács- és építőmunkások szak-

szervezetének egyesülési közgyűlésén beválasztották a MÉMOSZ központi végrehajtó tanácsába. Mint annyi magyar proletár életében, így Vágiéban is jelentős változásokat hozott a Magyar Tanácsköztársaság hatalomra jutása. A 133 nap eseményei mélyen beivódtak tudatába. A MÉMOSZ-zászlóalj politikai megbízottjaként védte a tanácshatalmat.

A Tanácsköztársaság leverése után Vági hónapokig bujkált. 1920. március 8-án letartóztatták, néhány hónapi vizsgálati fogság után bizonyítékok hiányában szabadlábra került.

Szabadulása után továbbra is részt vett a munkásmozgalomban. Az újjászervezett Szociáldemokrata Pártnak lett a tagja. 1921 januárjától egy esztendőn keresztül az MSZDP győri szervezetének, majd 1922 tavaszán néhány hónapig a pécsi szervezetnek volt a titkára. Szemben a szociáldemokrata párt hivatalos, reformista politikájával, Vági István olyan vezető volt, akinek „megjelenésével a munkásosztály hangulata határozottan balra terelődött". A Tanácsköztársaság megdöntését követő esztendőkben fokról fokra közeledett a kommunistákhoz. Szervezte a szociáldemokrata baloldalt már Győrött is, és következetes osztálypolitikát képviselt Pécsett. Nem csoda, hogy ezek után a hatóságok figyelme ráirányult, először Győrből, majd Pécsről is kitiltották. Pécsről való kiutasítása után Vági István 1924 decemberéig a Népszavában dolgozott adminisztrációs munkatársként. Emellett 1922 szeptemberétől 1924 júniusáig a budapesti ácsszakosztály elnöke, 1922—1924-ben a MÉMOSZ központi vezetőségének és a szociáldemokrata párt országos választmányának tagja volt. Mindez azt jelentette, hogy a szociáldemokrata pártban jelentős volt a befolyása. Ez jutott kifejezésre abban is, hogy amikor 1922-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt részt vett az országgyűlési választásokon, Vági István is az MSZDP képviselőjelöltjei között szerepelt. A munkásság körében nagyon népszerű Vági a gyomai járásban a szavazások első fordulóján maga mögé kényszerítette a kormánypárti jelöltet, és csak a csendőrség durva beavatkozása tudta őt a győzelemtől elütni.

Baloldali magatartására felfigyeltek a kommunista vezetők. 1923-ban a KMP Bécsben élő vezetőinek megbízásából a hazai kommunista vezetők kapcsolatot teremtettek vele. Vági vállalta, hogy az ellenzéki mozgalom legális vezetőjeként a KMP-vel szoros kapcsolatban dolgozzék. 1924 tavaszától felgyorsult az ellenzék támadása a szociáldemokrata párt vezetőinek jobboldali opportunista politikájával szemben. Megérett a helyzet egy legális forradalmi munkáspárt megalakítására. Az 1925. április 14-én megalakult MSZMP legális vezetője Vági István lett. Neve összeforrott az MSZMP-vel, melyet kétéves működése alatt barát és ellenség nemegyszer csak Vági-pártként emlegetett. Az MSZMP-ben végzett munkáját a gyakori rendőrségi zaklatás kísérte, 1925 áprilisa és 1927 februárja között mindössze néhány hónapot volt szabadlábon. Az ez idő alatt végzett tevékenysége azonban messzemenően bebizonyította, hogy az ellenzéki szociáldemokratából tudatos kommunista lett, aki egész munkájával, a bíróság előtt tanúsított magatartásával nagyszerűen képviselte a legális és illegális munka összekapcsolásának kommunista taktikáját. 1926-ban az MSZMP vezetőjeként irányította a választási agitációt. Az MSZMP listavezető képviselőjelöltje volt. A terror azonban nemcsak őt személyében, hanem az egész pártot elütötte a választásokon való részvételtől. 1927. február 28-án újból letartóztatták, és a Szántó Zoltán és társai elleni statáriális perben Vági a másodrendű vádlott volt, a törvényszéki tárgyaláson négy év és hat hónap fegyház-

büntetésre ítélték. Kiszabadulása után, 1932 őszén illegálisan elhagyta Magyarországot, és a Szovjetunióba utazott, ahol a Vörös Szakszervezeti Internacionálében dolgozott. Itt is sokan szerették és tisztelték, amit az is bizonyít, hogy 1935-ben megválasztották a moszkvai szovjetbe. A törvénysértések azonban őt is elérték. 1938-ban letartóztatták, életét 1940-ben fogságban fejezte be.

SZABÓ ÁGNES

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929 és 1929—1935. Bp., 1964. ld. névmutató.

Hunya István: Vági István Endrődön és Gyomán az 1922-es választási harcokban. Békési Élet, 1972. 3. sz. 461—466. p.

Kőműves Imre: Vészben, viharban... Vági István élete. Bp., 1972, Kossuth Könyvkiadó. 336 p. [Regényes életrajz.]

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971, Kossuth Könyvkiadó. 288 p.

Liptai Ervinné: Vági István (1883—1940). Párttörténeti Közlemények, 1966. 3. sz. 117—136. p.

Szabó Ágnes: A Horthy-korszak legális forradalmi munkáspártja. Élet és Tudomány, 1964. január 24. 147—150. p.

Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919—1925). Bp., 1970. 163, 179, 180, 181, 189, 194, 214. p.

Vadász Ferenc: A Vági-párt. Népszabadság, 1968. november 20. 6. p.

VÁGÓ BÉLA

(KECSKEMÉT, 1881. AUGUSZTUS 9.—SZOVJETUNIÓ, 1939.)

Édesapja kereskedő volt. Iskoláit Kecskeméten és Budapesten végezte, itt tette le az érettségit és tanult tovább az egyetem bölcsészkarán. 1900-ban már tagja a szociáldemokrata pártnak és 1903-tól a magánalkalmazottak szakszervezetének. 1901-től a Népszava szerkesztőségének munkatársa a tehetséges és küzdő szellemű fiatalember. Jelentős szerepe volt a szocialista diákmozgalomban, annak egyik vezetője. Szocialista magatartása és a tüntetéseken való részvétele miatt kizárták az egyetemről. Az 1905-ös SZDP ellenzéki mozgalomban aktívan tevékenykedett, annak egyik vezetője volt Szabó Ervin mellett. Nagy hatású szónoknak ismerték, tudott az egyszerű emberek nyelvén beszélni. Ellenzékisége miatt távoznia kellett a Népszava szerkesztőségéből. 1906-tól 1908-ig az MSZDP debreceni, majd 1912-ig a kecskeméti szervezet titkáraként tevékenykedett. Debrecenben Vágó Béla működése alatt valóban jelentős mozgalmi eredményeket értek el. Minden szociáldemokrata kongresszuson küldött volt, és a baloldali ellenzék álláspontját képviselte.

1912 után Budapestre került, Az Est kiadóhivatalánál kapott állást, a lap vidéki

terjesztését irányította. Az első világháború idején a magánalkalmazottak szakszervezetének egyik vezetője, és szervezője a háborúellenes, antimilitarista mozgalomnak. Az 1918-as januári sztrájkok idején nagy aktivitást fejtett ki a munkások között. Tagja volt az IKTOSZ-nak és a Gyárközi Bizottságnak. A Kommunisták Magyarországi Pártja egyik megalapítója és az első Központi Bizottság tagja. A Budapesti Munkástanácsban a kommunista frakció vezetője. 1919 januárjában a KMP-t szervezte a munkások között Borsod megyében. A Tanácsköztársaság idején belügyi népbiztoshelyettes, majd az I. hadtest parancsnoka; Debrecenből szervezte a Tiszántúl védelmét. A TK leverése után Ausztriába, majd Németországba emigrált, ahol részt vett a kommunista mozgalomban Hitler uralomra jutásáig. Ezután a Szovjetunióban telepedett le, részt vett a Sarló és Kalapács szerkesztésében, és munkatársa volt a külföldi munkások könyvkiadó hivatalának. Egy ideig a MOPR-ban, a Nemzetközi Vörös Segély-szervezetben dolgozott. 1937-ben koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték.

NAGY ETA

IRODALOM

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp., 1969, Zrínyi Katonai Kiadó. 416 p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

Mucsi Ferenc: A Kristóffy—Garami-paktum. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt taktikája az 1905—1906. évi politikai válság időszakában. Bp., 1970. ld. névmutató.

Nemes Dezső: A magyar munkásmozgalom történetéből. Tények, viták, tanulságok. 1. kötet. Bp., 1974. 172—193. p.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkás-mozgalom kialakulása Magyarországon. Bp., 1962. ld. névmutató.

Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1970. 156—157. p.

VAJDA IMRE

(BUDAPEST, 1900. JÚLIUS 24.—BÉCS, 1969. AUGUSZTUS 30.)

Már ismerték a fiatal diák nevét a Galilei-körben is, amikor 1917-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. A Tanácsköztársaság idején előbb vállalati munkástanácstag volt, majd fiatal kora ellenére a Vörös Hadseregben századparancsnoki rangban teljesített szolgálatot. A proletárdiktatúra leverése után Bécsbe emigrált, ahol az osztrák SZDP tagja lett. 1922-től a bécsi egyetemen tanult. Részt vállalt a Világosság-csoport tevékenységében. Az 1934 februári felkelésben aktív szerepet játszott, azt követően Ernst Fischer csoportjával csatlakozott Ausztria Kommunista Pártjához, s e párt Központi Bizottságának tagja lett. Illegális tevékenységéért az osztrák kormány már 1936-ban kiutasította, de csak az anschluss után, 1938 márciusában tért végleg haza Budapestre.

Itthon, az SZDP-ben a baloldaliak egyik ismert vezetőjévé vált. Az ország német megszállása után munkatáborba hurcolták.

A felszabadulás után rögtön bekapcsolódott a politikai küzdelembe. 1945. április 1-től a szociáldemokrata pártközpontban dolgozott értelmiségi titkárként, majd ez

év őszén kereskedelmi és szövetkezetügyi államtitkárrá nevezték ki. 1947-ig az SZDP pártvezetőségének tagja volt. Az első hároméves terv idején, 1947—1949-ben az Országos Tervhivatal elnökeként tevékenykedett. Az SZDP-ben a felszabadulás után is a munkásegység szorgalmazója, a baloldal kiemelkedő egyénisége volt. A két munkáspárt egyesülésekor a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága tagjává választották. 1950-ben letartóztatták, és koholt vádak alapján elítélték. Szabadságát csak 1956-ban nyerte vissza, ez év márciusában rehabilitálták és visszaállították párttagságát.

Az ellenforradalom után a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanszékvezető egyetemi tanárként tanított 1965-ig, nyugdíjazásáig. 1963-ban megszerezte a közgazdaságtudományok doktora fokozatot, s ugyanebben az évben lett a Magyar Közgazdaságtudományi Társaság elnöke. 1967-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Ebben a tisztségben és az MSZMP Közgazdaságtudományi Elméleti Munkaközösségének tagjaként fáradhatatlanul szorgalmazta, segítette a magyar gazdaságirányítási rendszer reformkoncepciójának kidolgozását és a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlesztését. Életének utolsó tíz éve gazdag szellemi termést hozott. Főbb művei: „Nemzetközi kereskedelem" (1959), „Szocialista külkereskedelem" (1963), „Magyarország és a világ kereskedelme" (1963), „The Role of Foreign Trade in Socialist Economy" (1965).

Munkásságáért 1965-ben és 1969-ben a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki.

A szocialista Magyarország gazdaságpolitikájának lelkes és avatott ismertetőjeként Európa számos országában előadásokat tartott. Ausztriai előadóútján hunyt el.

URBÁN KÁROLY

IRODALOM*

NEKROLÓG

Dr. Vajda Imre (1900—1969). Népszabadság, 1969. augusztus 31. 5. p. Népszava, 1969. augusztus 31. 10. p. Közgazdasági Szemle, 1969. 10. sz. 1137—1138. p.

Bognár József: Vajda Imre. Magyar Tudomány, 1970. 1. sz. 41—44. p.

* V. I. tanulmányainak gyűjteménye 1965-ben „Magyarország és a világ kereskedelme" címmel jelent meg (Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó).

VALASEK JÓZSEF

(EGERSZALÓK, 1901. JANUÁR 19.—ABRONCSPUSZTA, 1944. DECEMBER 28.)

Nincstelen falusi szülők gyermeke volt, s korán megismerte a nehéz fizikai munkát. Fiatalon került a Nógrád megyei Somoskőre, és a közeli kőbányában vállalt munkát. Sógora segítségével már 1928-ban bekapcsolódott a bányászok kommunista szervezkedésébe. A kőbánya, ahol dolgozott, a csehszlovák—magyar határon fekszik. Ezt a kedvező lehetőséget használták fel a szlovák és magyar kommunisták arra, hogy kapcsolatba lépjenek egymással. 1934-től Valasek elvtárs rendszeresen átjárt a határon, és a CSKP magyar nyelvű sajtótermékeit hozta át és terjesztette a környező bányák munkásai között.

1937 januárjában elfogták, katonai bíróság elé állították, és másfél évi börtönre ítélték. A magyar fasiszta jogszolgáltatás embertelenségére jellemző, hogy még ki sem szabadult, amikor a polgári bíróság ugyanezért a „vétségért", de más paragrafusokra hivatkozva — újabb kétévi börtönnel sújtotta. A Kúria — minden különösebb indoklás nélkül — három évre emelte az alsóbb fokú bíróság ítéletét. Ügyvédje hiába bizonyította, hogy igazságtalanság történt. A tények nem érdekelték a kom-

munistagyűlölettől elvakult bíróságot. Az sem zavarta őket, hogy két kiskorú gyermeket fosztottak meg a kenyérkereső apától. 1940 novemberében végül is összbüntetésként négy év és három hónapi börtönre ítélték. 1939 januárjában a szegedi Csillagbörtönbe szállították, ahonnan 1941 áprilisában szabadult — eddigi börtönéveit beszámítva —, és visszatért családjához Somoskőre.

A rendőri felügyelet ellenére hamarosan kapcsolatot talált a kommunista mozgalommal. 1944 végén részt vett a nógrádi bányászok fegyveres szervezkedésében, és december közepén csatlakozott a Nógrádi Sándor vezette partizánokhoz. Egy nappal a környék felszabadulása előtt Abroncspusztánál egy visszavonuló SS-alakulattal vívott tűzharcban halt hősi halált.

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. Harsányi János. Bp., 1969. 502—503. p.

Nincs élőbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, 1971. 104. p.

Nógrádi Sándor: Emlékeimből. Bp., 1961. 285. p.

Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok. Balassagyarmat, 1964. Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága. 78 p.

VÁMOS ILONA

(ÉRMIHÁLYFALVA, 1896. AUGUSZTUS 31.—BERGEN-BELSEN [NÉMETORSZÁG], 1945. ÁPRILIS.)

Erdélyi születésű, de még kislány korában szüleivel együtt Budapestre költözött. A négy polgári elvégzése után műhímzést tanult. Az első világháború idején kezdett érdeklődni a politikai kérdések iránt, és lassanként közelebb került a munkásmozgalomhoz. Egy hímzőműhelyben dolgozott, így a saját bőrén is érezte a munkáltatók kegyetlenségét. A húszas évek elején gyógyulás végett néhány hónapig Parádon élt. Ott figyelte meg, hogy az üveggyárban milyen keményen dolgoznak az emberek, nemcsak a felnőttek, hanem már a tízéves gyerekek is, a lakosság mégis a legnagyobb nyomorúságban él. Ekkor döbbent rá arra, hogy neki is kötelessége erejéhez mérten harcolni a tőkés rendszer ellen.

A Tanácsköztársaság idején belépett a szabómunkások szakszervezetébe, majd 1925-ben a Magyar Szocialista Munkáspártnak lett a tagja. Itt ismerkedett meg Hámán Katóval, aki bevonta őt az illegális mozgalomba, és így a kommunista pártnak is tagja lett. Még ez év őszén letartóztatták a KMP vezetőségét, köztük Vámos Ilonát is, de bizonyítékok hiányában néhány nap múlva szabadon engedték. 1926

nyarán Berlinbe küldték pártiskolára, s amikor ősszel visszatért, fontos feladattal bízták meg: Szántó Zoltán irányításával újraszervezték a Vörös Segélyt. Széles területen kezdte a szervező munkát, így az SZDP-ben, a szakszervezetekben és az MSZMP-ben. Pénzt, élelmet, könyveket gyűjtött a bebörtönzött elvtársak részére. Az ő segítségével állandó kapcsolat jött létre a párt és a politikai foglyok között.

1927-ben másfél évi börtönre ítélték. Rossz egészségi állapota miatt szabadlábra helyezték, s első dolga volt, hogy ismét pártmunkára jelentkezzen. Újból megszervezte a Vörös Segély-bizottságot, amelynek ő egyik tagja, vezetője pedig Martos Flóra lett.

1929 tavaszán meg kellett kezdenie jogerős büntetésének letöltését. A Markó utcai fegyházba került, ahol a szigorú tilalmak ellenére megszervezte a zárkákban a rendszeres tanulást, a szemináriumokat. Amikor kiszabadult, ismét a Vörös Segélyben tevékenykedett, annak egyik vezetője volt. 1942-ben újból letartóztatták, és az Andrássy-laktanyában az amúgy is törékeny testalkatú, beteg lábú Vámos Ilonkát nagyon megkínozták. Szenvedéseinek további állomásai a Conti utcai katonai fegyház, Márianosztra, a Gyűjtőfogház, a komáromi Csillag-erőd és Dachau voltak. A bergen-belseni haláltábor kommunista kollektívájának legyengülve, betegen is erős tagja volt. Flekktífuszban halt meg.

NAGY ETA

IRODALOM

Friss Istvánné: A Vörös Segély történetéről. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. 101—120. p.

Hősök voltak... Bp., 1969. 32—34. p. [Magyar Nők Orsz. Tan., „Művelődjünk, tanuljunk" sorozat.]

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 167—168, 172, 209, 235, 238, 246. p.

Szántó Zoltán: Vámos Ilona. 1896—1944. Asszonyok, 1966. 11. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Mindig mindent másokért tett. Emlékezések Vámos Ilonáról. Népszabadság, 1966. augusztus 30. 4—5. p.

VÁNTUS KÁROLY

(NAGYVÁRAD, 1879. FEBRUÁR 20.—MOSZKVA, 1927.)

Ács. Szegény iparoscsalád gyermeke. Alig hogy felszabadult a tanoncsorból, máris belépett a nagyváradi ácsmunkások szakegyletébe. 1897-ben tagja lett az MSZDP-nek is. 1903-ban Budapestre hívták a MÉMOSZ egyik titkárának. Két év múltán visszatért Nagyváradra, ahol az MSZDP kerületi titkára, a Nagyváradi Munkás Ujság című lap szerkesztője volt. 1907-től 1910-ig az MSZDP központi titkára. Ekkor megvált állásától, s néhány éven át visszavonultan élt a mozgalomtól. 1914 októberében bevonult katonának, rövidesen fogságba esett. A cári Oroszország több fogolytáborát végigjárta, majd 1918 áprilisában Moszkvába utazott. Itt találkozott a magyar kommunista csoport tagjaival, köztük régi ismerősével, Kun Bélával. Tagja lett az OK(b)P magyar csoportjának, vezetője a Szociális Forradalom magyar nyelvű kommunista lap kiadóhivatalának. 1918. november 4-én Moszkvában a magyar kommunisták ideiglenes KB-ja tagjává választották. Hazatérése után részt vett a KMP megalakításában, a KB tagja lett. Mint egyik titkárát 1919. február 20. után őt is letartóztatták, s csak a Tanácsköztársaság kikiáltása szabadította ki.

A Kormányzótanácsban a Földművelésügyi Népbiztosság egyik népbiztosa. Május elején a Mura-front parancsnoka, majd Vas megye kormányzótanácsi biztosa. A pártkongresszuson a pártvezetőség tagjává, a tanácskongresszuson a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagjává választották. A Népgazdasági Tanács megalakulása után a földművelésügyi főosztály vezetőjévé nevezték ki, s e munkakörben dolgozott a Tanácsköztársaság megdöntéséig. Október elején a rendőrség letartóztatta, majd népbiztos társaival bíróság elé állították. A „népbiztosok perében" halálra ítélték, s csak a szovjet kormány csereakciója mentette meg a haláltól. 1922-ben érkezett a Szovjetunióba, ahol különböző építőipari vállalatoknál dolgozott haláláig.

GECSÉNYI LAJOS

IRODALOM

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Bp., 1964. 36, 93, 502. p.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 14, 70, 71—73, 78, 156—159. p.

Nagy idők tanúi emlékeznek. 1918—1919. Összeáll. Lányi Ernőné. Bp., 1959. 82—88. p. [Vántus Károlyné visszaemlékezése.]

Szabó László: A fiatal Ady Endre és barátja, a párttitkár. Népszabadság, 1957. november 20. 4—5. p.

VARGA GYULA ANDRÁS

(BUDAPEST, 1890. MÁRCIUS 24.—BUDAPEST, 1959. AUGUSZTUS 25.)

A 48-as honvéd unokáját gyermekkorától vonzotta a katonaélet. A polgári iskola elvégzése után a pécsi hadapródiskola növendéke lett. 1910-ben a kragujeváci (Károlyváros) 26., többségében horvát nemzetiségű katonából álló gyalogezredhez vezényelték zászlósi rendfokozattal. Megtanult horvátul, közel került horvát tiszttársaihoz, a legénységhez. Feltárult előtte az Osztrák—Magyar Monarchia sok ellentmondása.

Az első világháborúban a szerb, majd az orosz frontra került. Megsebesült, kitüntették, és főhadnagyi rangban zászlóaljat vezényelt. A szláv katonák között ebben az időben már erős volt az értelmetlen imperialista háború ellenes hangulat. Varga Gyula is katonáival érzett, és 1915 augusztusában zászlóaljával együtt megadta magát az orosz csapatoknak. Kijevben álnéven beállt a szerb önkéntes hadosztályba. Itt kapcsolatba került szocialistákkal, majd a kijevi bolsevik szervezettel. 1916 márciusában forradalmi agitáció miatt elítélték. A börtön, ahol együtt ült orosz forradalmárokkal, Varga számára a szocializmus elméletének az iskolája lett. 1917-ben Penza környékén szocialista hadifoglyokból vörösgárdista egységet szervezett. Ezek élén

részt vett a szovjethatalom kivívásában, majd a Volga menti ellenforradalmi lázadások leverésében. 1918 nyarától a cseh légiók és más ellenforradalmi csapatok ellen harcolt a keleti fronton mint a 24. vashadosztály kötelékéhez tartozó 1. (később 216.) nemzetközi lövészezred helyettes parancsnoka, majd parancsnoka. Ezrede kitűnt Szamara és Szimbirszk felszabadításában. Különösen a szimbirszki volgai híd több napos hősies védelme szerzett hírnevet Varga Gyulának. 1919 elejéig Buzuluk, Ufa, Orenburg térségének felszabadításáért küzdött, elősegítve az Oroszország és Turkesztán közötti kapcsolat helyreállítását.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után Kijevbe vezényelték, ahol a Nemzetközi Vörös Hadsereget Szervező Parancsnokság titkáraként végzett áldozatos munkát a magyar kommün megsegítésére szerveződő internacionalista csapatok között. A magyar munkáshatalom megdöntése, Gyenyikiny csapatainak előretörése után az internacionalista egységek Kijevnél, majd tőle északra vívtak elkeseredett védelmi harcokat. Varga is megsebesült. 1920—1921-ben a 108. (később 77.) önálló karhatalmi lövészdandár, majd az 50. karhatalmi hadosztály élén küzdött a Volga menti nagy károkat okozó kuláklázadások — bandák szétveréséért. Sikeres harcaival hozzájárult a szovjet állam jelentős területein az élet konszolidálásához. Ismét súlyosan megsebesült. Hadműveletek vezetéséhez már nem térhetett vissza. 1921—1922-ben a Vörös Hadsereg Vezérkarának felderítési osztályán dolgozott. 1923-ban rokkantsága miatt nyugdíjazták. A későbbi években a Vörös Hadsereg Központi Múzeumának munkatársa, az internacionalistákat tömörítő Bajtársi Kör egyik vezetője, a Sarló és Kalapács című folyóirat szerkesztő bizottsági tagja. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az internacionalisták történetére vonatkozó anyagok gyűjtésében és a feldolgozó munka megindításában. A felszabadulás után hazatért. Érdemei elismeréséül altábornagyi rendfokozatot kapott. Itthon is haláláig folytatta hadtörténeti munkásságát.

MILEI GYÖRGY

IRODALOM

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 231—243. p. [Józsa Antal életrajzi tanulmánya.]

Hűség és forradalom. Ország-Világ, 1967. november 1. 5. p. [Beszélgetés Varga Gyula András özvegyével.]

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp., 1970. ld. névmutató.

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 39, 98, 130, 133, 192, 254, 274. p.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. (Összeáll. Györkei Jenő és Józsa Antal.) Bp., 1957. 203—20 5. p. [Varga Gula András visszaemlékezése.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

NEKROLÓG

Meghalt Varga Gyula András elvtárs. Népszabadság, 1959. augusztus 27. 2. p.

VARGA JENŐ

(NAGYTÉTÉNY, 1879. NOVEMBER 6.— MOSZKVA, 1964. OKTÓBER 7.)

Varga Jenő nagy utat tett meg, amíg pékinasból akadémikussá, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló alakjává, tudóssá és politikussá lett.

Édesapját, a falusi tanítót, mivel egy gazdag növendékét megfenyítette, elcsapták állásából. Ettől kezdve mint tanító nem tudott elhelyezkedni. Gyermekeit nem tudta taníttatni. Varga Jenő volt nyolc testvére között a legfiatalabb. Tízévesen került egy parasztgazdához dolgozni, később kitanulta a pékmesterséget, majd kereskedelmi alkalmazott lett. Felnőttként a napi munka mellett kezdett el tanulni, és példátlan szorgalmával 32 éves korában földrajz-történelem szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Tanított a budapesti VIII. kerületi Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában. 1906-ban tagja lett az MSZDP-nek, és 1907-től munkatársa, később szerkesztője a Népszava közgazdasági rovatának. 1912-ben jelent meg első nagyobb munkája a magyar kartellekről, de ezt megelőzően is rendszeresen írt elméleti cikkeket a Szocializmusba és a Neue Zeitbe. Előadásokat tartott a Galilei-körben és a Társadalomtudományok Szabadiskolájában. Az MSZDP baloldalához tartozott, és

annak is egyik legkövetkezetesebb képviselője volt. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom után bevonták az MSZDP vezetőségébe. Kinevezték a Budapesti Tudományegyetemre egyetemi tanárnak. Varga már ebben az időben jól ismert elméleti közgazdász. A polgári demokratikus forradalom idején igen sok közgazdasági és politikai témájú cikket írt, lépést tartva és értékelve a politikai eseményeket (munkanélküliségről, államosításról, földreformról, adóztatásról, nemzetiségi kérdésről), vázolva ezekben az MSZDP baloldalának politikai és gazdasági programját.

A Tanácsköztársaság idején először pénzügyi, majd a szociális termelés népbiztosa, később a Népgazdasági Tanács elnöke. E posztokról irányította a munkáshatalom gazdasági életét. A napi teendők mellett energiájából még arra is futotta, hogy ha csak vázlatosan is, de a távolabbi gazdasági tervekre is javaslatokat tegyen.

A Tanácsköztársaság megdöntése után 1919 augusztusában emigrációba kényszerült. Ausztriai, karlsteini fogságában írta meg a Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájáról szóló könyvét, amelyet Lenin a mű hibái ellenére igen nagyra értékelt. E témában napjainkban is ez az egyetlen monografikus feldolgozás (Die Wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur. Wien 1920). A későbbi években Varga még többször visszatért munkáiban a Tanácsköztársaságban szerzett tapasztalatok értékelésére. 1920-tól Szovjet-Oroszországban élt. Ugyanettől az évtől tagja lett az SZKP-nak. A Kommunisták Magyarországi Pártjának képviselőjeként vett részt a Kommunista Internacionálé 1920-ban összeült II. kongresszusán, és ott találkozott Leninnel. A következő években több levelet váltottak egymással. Varga Jenő ettől kezdve tevékenyen részt vett a KI munkájában, tagja volt a Végrehajtó Bizottságnak. Egyik előadója volt a IV., V. és VI. kongresszusnak. A KI elismert gazdasági szakértőjének tekintették. 1921 szeptemberében a KI Végrehajtó Bizottsága Berlinbe küldi az ott létrehozandó Statisztikai Tájékoztató Intézet megszervezésére és irányítására, mely munkát 1927-ig végezte. Az ő szerkesztésében jelent meg negyedévenként a világgazdaság helyzetével, értékelésével foglalkozó Internationale Gewerkschafts Pressekorrespondenz — ezek több nyelven is megjelentek. Ezenkívül írt cikkeket az Inprekorrba is. 1927-től a Szovjetunió Akadémiája Világgazdasági és Világpolitikai Intézetének — amelyet ő szervezett meg — igazgatójaként dolgozott egészen 1947-ig, az intézet megszűnéséig. Ezekben az években előadásokat tartott a Vörös Professzúrán is. 1939-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, a Világgazdaság és Világpolitika című folyóirat főszerkesztője. Távol hazájától mindig figyelemmel kísérte az itthoni eseményeket. Hazánk felszabadulása után több esetben járt Magyarországon, többek között segítséget nyújtott az infláció megállításához, a stabilizáció megteremtéséhez, a tervgazdálkodás, az első távlati tervek kidolgozásához.

1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Munkássága elismeréséül a Szovjetunió kormánya kétszer tüntette ki Lenin-renddel. Elméleti munkásságában a két világháború, valamint a két világháború közötti világgazdasági válság gazdasági és politikai következményeit elemezte. Egész tevékenységét éles és világos előrelátás jellemezte, nem félt kimondani az újat, vállalva néha a vele járó kockázatot is. Élete végéig harcolt a marxizmus dogmatikus elferdítése ellen, elméletben és gyakorlatban. Munkásságával nemzetközi tekintélyt szerzett a marxizmus—leninizmus hívei és ellenségei előtt egyaránt. Munkái — csaknem 80 könyve, 500 cikke és tanulmánya — a világ legkülönbözőbb nyelvén megjelentek.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM*

Göncöl György: Emlékezés Varga Jenőre. Népszabadság, 1969. november 6. 4—5. p.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969. ld. névmutató.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. ld. névmutató.

Köszöntjük a 80 esztendős Varga Jenőt. Népszabadság, 1959. november 6. 2. p.

A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. Bp., 1959, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 290 p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A és 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

Pollacsek László: Ismeretlen epizódok Varga Jenő életéből. Ország-Világ, 1969. 50. sz. 10. p.

Vajda Péter: A Lenin-díjas Varga Jenő. Népszabadság, 1963. május 1. 5. p. [Beszélgetés Varga Jenővel.]

NEKROLÓG

Hevesi Gyula: Varga Jenő. 1879—1964. Népszabadság, 1964. október 9. 5. p.

Friss István: Varga Jenő. Közgazdasági Szemle, 1964. 11. sz. 1269—1271. p.

* V. J. válogatott művei „A jelenkori kapitalizmus és a gazdasági válságok" címmel jelent meg 1964-ben, majd 1965-ben adták ki a „Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról" című gyűjteményt (Kossuth Könyvkiadó).

VARJAS ELEMÉR

(DOMBÓVÁR, 1890. JANUÁR 12.—SZOVJETUNIÓ, 1937.)

Kézművescsaládból származott. 1916-ban végezte el a Gazdasági Főiskolát. A munkásmozgalomba való bekapcsolódásában nagy szerepe volt bátyjának, Varjas Sándornak, aki már ekkor az MSZDP balszárnyához tartozott, és vezető szerepe volt a pedagógusszakszervezet megalakulásában.

A Tanácsköztársaság ideje alatt az Országos Központi Hitelszövetkezethez küldték, mint népbiztosi megbízottat. A Tanácsköztársaság megdöntése után néhány napig Budapesten bujkált. 1919. augusztus 7-én letartóztatták, ügyét 1921. február 22-én tárgyalták és 10 hónapi fegyházra ítélték. Büntetését a Gyűjtőfogházban töltötte.

1922-ben fogolycsere útján került a Szovjetunióba. Rövid idő alatt bekapcsolódott a szovjet életbe, megtanulta a nyelvet, és a Szövetkezeti Központhoz került dolgozni. Először a nemzetközi osztály munkatársa, majd rövid időn belül az export-import nemzetközi osztály vezetője lett. Ezzel egyidőben dolgozott a Kommunista Internacionálé szövetkezeti szekciójában, G. Oszvald néven. Munkája közben széles

nemzetközi kapcsolatot épített ki angol, norvég, svéd, francia, osztrák, német, csehszlovák, bolgár szövetkezeti szakemberekkel. Varjas Elemér több nemzetközi szövetkezeti kongresszus szervezője volt. Ezt megkönnyítette, hogy jól beszélt oroszul, németül, angolul és franciául. Számos könyvet és cikket írt a szövetkezeti mozgalom történetéről és annak nemzetközi vonatkozásairól. Baráti társaságához tartozott Varga Jenő, Hamburger Jenő, Lukács György, Czóbel Ernő.

1937-ben koholt vádak alapján letartóztatták, s ennek áldozatává vált.

PETRÁK KATALIN

VARJAS SÁNDOR

(DOMBÓVÁR, 1885. JANUÁR 19.—MOSZKVA, 1939. OKTÓBER 27.)

Apja szabó kisiparos volt, aki igyekezett gyermekeit taníttatni. Varjas Sándor a középiskolát a kaposvári gimnáziumban végezte el, majd 1903-ban beiratkozott a Budapesti Tudományegyetemre, ahol 1908-ban kapott diplomát, mint a filozófia doktora. Még egyetemi tanulmányai alatt 1905-ben belépett az MSZDP-be, és aktív tevékenységet fejtett ki. Ismeretterjesztő előadásokat tartott munkások számára, főleg logikai ismeretelméleti, valamint pszichológiai és társadalmi kérdésekkel foglalkozott. Ez időben jó barátja volt Szabó Ervinnek. Mint fiatal diplomás került Jászberénybe, ahol a helyi gimnázium tanára lett, és ott tanított 1908-tól 1911-ig. Ezekben az években részt vett a helyi MSZDP szervezetének megalapításában, és bekapcsolódott az oktató és nevelő munkába. A gimnáziumból fegyelmi úton távolították el, a vád ellene az volt, hogy diákjait „hazafiatlan szellemben" nevelte. 1911-ben visszatért Budapestre, és a VI. kerületi Felsőkereskedelmi Iskolában tanított. A világháború alatt az MSZDP balszárnyához tartozott. Egyik szervezője az iskolán kívüli oktatásnak és népnevelésnek. 1917-ben részt vett a pedagógusok megszervezésében, majd 1918-

ban tagja lett a megalakult szakszervezet vezetőségének is. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején kinevezték a Budapesti Tudományegyetem tanárává, és az Országos Ismeretterjesztő Bizottság egyik vezetőjének. 1919 elején belépett a KMP-be, részt vett a párt propagandamunkájában. Többek között március elején előadást tartott a kommunisták által szervezett Marx-körben „A forradalom lélektani előfeltételeiről". A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosságon a Tudományos és Propaganda Ügyosztály vezetője és az Országos Ismeretterjesztő Bizottság egyik vezetője lett.

A Tanácsköztársaság megdöntése után 1919. augusztus 6-án letartóztatták és 12 évre ítélték. 1922-ben fogolycserével került ki a Szovjetunióba. 1923—1926 között Moszkvában tanított a Vörös Professzúrán, a Tyimirjazevről elnevezett állami tudományos kutatóintézetben, majd a Kommunista Akadémián, emellett 1927-től haláláig a Lomonoszovról elnevezett Állami Egyetem professzora. Számtalan filozófiai tanulmánya jelent meg, főleg a filozófia történetének és a dialektika, valamint a logika problémakörének témáiban.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM*

K. Balog János: Értünk éltek, értünk haltak. Szekszárd, 1972. 182—183. p.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 108—110. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A, 6/B. kötet. Bp., 1959—1960. ld. névmutató.

Sándor Pál: Varjas Sándor filozófiai munkássága. Valóság, 1972. 6. sz. 1—13. p.

Selmeci József: Varjas Sándor — egy elfelejtett magyar filozófus. Tájékoztató. Filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus. [M. M. Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály.] 1966. 2. sz. 17—34. p.

Szigetvári Sándor: Varjas Sándor — a dialektikus logika kidolgozásának magyar úttörője. Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 6. sz. 1146—1149. p.

* „Válogatott filozófiai tanulmányok" címmel az Akadémiai Kiadó 1971-ben adta ki V. S. gyűjteményes kötetét. Bevezető tanulmányt V. S. munkásságáról Selmeczi József írt (1—15. p.).

VÁRKONYI ISTVÁN

(CEGLÉD, 1852. JÚLIUS 12.—SZOLNOK, 1918. MÁJUS 19.)

Alföldi mezőgazdasági munkás, 1882-ben költözött a fővárosba. Előbb napszámosként dolgozott, majd apai örökségét kamatoztatva különféle vállalkozásokba kezdett. Fuvarozással, telekspekulációval hamarosan jelentős vagyonra tett szert. A már meglett férfi Pesten pótolta hiányzó iskoláit: gimnáziumot végzett, és jogot hallgatott.

A nyolcvanas évek végén ismerkedett meg a szocialista eszmékkel, és 1889-ben tagja lett az Általános Munkáspártnak. Ettől az időtől kezdve a polgári kényelem helyett tudatosan vállalta a szocialista pártmunkások áldozatos és veszélyekkel járó életét.

Az 1896-os kongresszuson választották meg a pártvezetőség tagjának, abban az időben, mikor a vezetőség már a falusi agitáció mérséklésére törekedett. A radikális meggyőződésű és a kompromisszumoktól idegenkedő Várkonyi friss erővel kezdett hozzá a munkához. A pártvezetőség rossz szemmel nézte tevékenységét és az 1896 augusztusában Várkonyi saját költségén megjelentetett lappal, a Földmívelővel megtagadta a közösséget.

Az ellentétek elmélyüléséhez nemcsak a pártvezetőség megalkuvása és a gazdag vállalkozó iránt érzett bizalmatlansága, hanem Várkonyi kiforratlan, anarchista elemekkel keveredő nézetei is hozzájárultak. Vitathatatlan volt lelkesedése, fáradhatatlan ügybuzgalma — hiányzott azonban szilárd, szocialista tudása. Nem értette meg az ipari munkásság történelmi szerepét, túlbecsülte a parasztság erejét és lehetőségeit a szocialista mozgalomban.

1897 februárjában nyílt szakadásra került sor. Várkonyi földmunkáskongresszust hívott össze, az 1897-es szociáldemokrata kongresszus pedig válaszként kizárta a pártból. Ekkor ellenzéki pártot alakított, Független Szocialista Párt néven. Programja a falusi szegénység alapvető követelését fogalmazta meg: az 500 holdnál nagyobb földbirtokok parcellázását és haszonbérbe adását a parasztoknak.

Mozgalma futótűzként terjedt el az országban, főként az Alföldön és Tiszántúl. 1897 végén nagyarányú parasztmozgalom robbant ki, mely csúcspontját 1898 tavaszán a Szabolcs-Szatmár megyei földosztó mozgalmakban érte el.

Várkonyi — akiről legendák terjedtek az országban — személyesen és a Földmívelőn keresztül is szervezte, irányította a harcot. A kormányszervek 1898 elején üldözőbe vették, rendőri felügyelet alá helyezték, lapját betiltották. Márciusban izgatás címén pert indítottak ellene. Ausztriába menekült, de a bécsi rendőrség segítségével elfogták. Egyévi fogság után 1899-ben ismét félévi börtönbüntetésre ítélték. Fogsága alatt a megújuló hatósági retorziók következtében mozgalma széthullott.

További élete az üldöztetések szakadatlan láncolata volt. Sajtóvétségért, izgatásért több ízben állt bíróság előtt, és szenvedett rövidebb-hosszabb börtönbüntetést. Mégsem adta fel reményét, hogy a forradalmi agrármozgalmat újjáéleszthetí. Pártját 1905-ben újjászervezte, az államhatalom azonban 1907 után ismét szétverte.

Az idős parasztforradalmár ekkor már nem tudta újrakezdeni a küzdelmet. Az uralkodó körök iránt táplált gyűlölete és megvetése azonban élete végéig megmaradt. 1916-ban háborúellenes izgatás miatt még egy ízben hathavi fegyházra ítélték. Elhalasztott büntetését már nem töltötte ki — 66 éves korában elragadta a halál.

S. VINCZE EDIT

IRODALOM

Farkas József: Áchim L. András és Várkonyi István kapcsolata. Békési Élet, 1968. 1. sz. 25—33. p.

Farkas József: Várkonyi István (1852—1918) Párttörténeti Közlemények, 1965. 4. sz. 131—154. p.

Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 1848—1948. I. kötet. Szerk. Pölöskei Ferenc és Szakács Kálmán. Bp., 1962, Táncsics Könyvkiadó. 488 p.

A magyar munkásmozgalom története válogatott dokumentumai. 2, 4/A. kötet. Bp., 1954—1966. ld. névmutató.

Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmai. 1891—1907. Bp., 1953, Szikra. 276. p.

S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890—1896). Bp., 1961. ld. névmutató.

VELEMI ENDRE

(JÁSZAPÁTI, 1885.—JÁSZBERÉNY, 1919. AUGUSZTUS 2.)

Ifjúként került Budapestre szakmát tanulni. A század elején a Hofherr—Schrantz Gépgyárban dolgozott mint lakatos. Igen fiatalon szervezett munkás, később az SZDP kispesti területi szervezetének titkára lett.

1908 januárjában a földmunkások országos kongresszusán Kispest küldöttjeként szólalt fel. Az SZDP XVIII. kongresszusán (1911. április 16—18.) — ahol szintén Kispestet képviselte — beválasztották a mandátumvizsgáló bizottságba.

Hamarosan jelentős tekintélyre tett szert a mozgalomban. 1911 októberében a vas- és fémmunkások rendkívüli közgyűlésén a szövetség felügyelő választmánya tagjává választották. 1912-ben a Vas- és Fémmunkások Budapesti Helyi Csoportjának tisztviselője lett. 1915 januárjában cikksorozatot írt a Budapesti Helyi Csoport működéséről és szervezeti kérdéseiről a Vas- és Fémmunkások Lapjában. A polgári demokratikus forradalom győzelme után Velemi Endre hazatért szülőfalujába, hogy mozgalmi tapasztalatai alapján segítse a vidéki pártmunkát. Azonnal bekapcsolódott Jászapáti község politikai életébe. Sokat dolgozott, szervezett, agitált.

1919 január végén alakult meg a községben a néptanács, amelynek egyik alelnöke lett. Politikai, közéleti tekintélye napról napra nőtt, s március elején őt választották meg a szociáldemokrata párt helyi szervezete elnökének. A proletárforradalom győzelme után, március 23-án a jászsági alsó járás népbiztosává, emellett a jászapáti munkás- és katonatanács tagjává választották.

Intézkedéseit felelősségtudat és határozottság jellemezte. Ő szervezte meg a Vörösgárdát, elrendelte a pénzintézetek lefoglalását, az ipari létesítmények felügyeletét, és az ő vállán nyugodott a járás közellátási gondjainak megoldása.

Május 1-i Jászapátin tartott megrázó hangú beszédében hadba szólította a Jászság népét a proletárdiktatúra megvédésére. A jászsági forradalmárok a honvédő harc erőfeszítésein túl folytatták a gazdasági építőmunkát, és végrehajtották a TK szociálpolitikai intézkedéseit is.

Velemi Endre minden tettét hit és tenniakarás fűtötte, ezért siker koronázta munkálkodását. A TK megdöntése után Jászapátin maradt. Ellenforradalmárok elfogták és meggyilkolták. Emlékét Jászapátin utca őrzi.

SZERÉNYI IMRE

IRODALOM

Szerényi Imre: A jászsági Munkástanács nevében... (Velemi Endre életrajza.) Jászberény, 1973, Jász Múzeum. 20 p.

VELINSZKY LÁSZLÓ

(ELŐSZÁLLÁS, 1888. AUGUSZTUS 28.—SIÓFOK, 1919. SZEPTEMBER 23.)

Tanárnak készült, de a hétgyermekes apa tanítói fizetése kevés volt az egyetemi diploma megszerzéséhez. Így lett 1907-ben okleveles tanító. Előbb a Fejér megyei Nagyláng pusztán segédtanítóskodott, majd Székesfehérváron az Olaj utcai iskola tanítójának választották meg. A bátor fiatal pedagógus néhány év múlva már a város haladó tanítómozgalmának egyik ismert vezetője volt. A város képviseletében részt vett az 1912. évi egyetemes tanítógyűlésen. Itt kötött ismeretséget Somogyi Bélával, akinek a segítségével megjelent egy materialista szemléletű brosúrája a babonák ellen. Hamarosan a munkásmozgalommal is kapcsolatot talált. Feletteseinek megdöbbenésére elvállalta a székesfehérvári Délivasúti Műhelyek munkásdalárdájának vezetését, és 1918-ban belépett az SZDP-be. 1917-ben a városi pártszervezet titkárává választották. A következő év elején feleségével, Farádi Mária tanítónővel a nők egyenjogúságáért küzdő lapot szerkesztett a Jövő Nője címmel. A lapban megjelent forradalmi tartalmú cikkeiért a megyei reakciós sajtó támadásainak pergőtüzébe került, és az állásából is eltávolították.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom győzelme után a helyi és a megyei Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának lett a tagja és az SZDP megyei lapjának, a Székesfehérvár és Vidéke felelős szerkesztője. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Fejér megyei Direktórium közoktatásügyi, közművelődés- és sajtóügyi biztosaként felbecsülhetetlen értékű munkát végzett. Nemcsak következetes végrehajtója volt a proletárdiktatúra kultúrpolitikájának, hanem — tehetsége, széles körű műveltségénél fogva — képes volt önállóan is alkotni. Így például az országban elsőként szüntette meg a hitoktatást az iskolákban. Járta a megyéjét, és a lefoglalt grófi kastélyokban iskolákat szervezett. Tankönyveket szerkesztett a népiskolák számára. Megszervezte a pedagógusok ideológiai átképzését, előkészületeket tett a felnőttoktatás megszervezésére, az analfabetizmus megszüntetésére. Az Eszme címmel színvonalas kulturális lap kiadását rendelte el, és a klérus legnagyobb felháborodására — lefoglalta a püspöki palotát könyvtár és múzeum céljára.

Elgondolásait nem tudta maradéktalanul megvalósítani az idő rövidsége miatt. De munkája alapján az utókor joggal tekinti őt a szocialista kultúrpolitika nagy úttörőjének.

A Tanácsköztársaság után fehérterrorista különítményesek elfogták, és Siófok közelében egy ellenforradalmár tömeggyilkos golyója oltotta ki a magyar nép hivatott tanítójának életét.

BLAU ZOLTÁN

IRODALOM

Bihari Mór: Egy kommunista néptanító tevékenysége a Tanácsköztársaság idején. Pedagógiai Szemle, 1959. 3. sz. 272—276. p.

Csukly Alajos: Velinszky László. Fejér Megyei Szemle, 1969. 1. sz. 5—27. p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Bp., 1963. 57—68. p. [Bihari Mór életrajzi tanulmánya „Tántoríthatatlan hűséggel" címmel.]

Rehák Ferenc: Feljegyzések Velinszky László életéről. Fejér megyei Szemle, 1964. 1. sz. 3—13. p.

Tántoríthatatlan hűséggel. Pedagógusok Lapja, 1959. 3. sz. 5. p.

VENÉCZI JÁNOS

(SOROKSÁRPÉTERI, 1896. MÁRCIUS 28.—BUDAPEST, 1957. SZEPTEMBER 3.)

Venéczi János vasesztergályos, 1914 óta vett részt a munkásmozgalomban. Apja előbb uradalmi cseléd, majd pedig öntödei munkás volt. Venéczi János 1914-ben szabadult fel mint vasesztergályos. 1915-ben behívták katonának, 1916-ban orosz hadifogságba került, ahonnan 1918-ban tért haza. Az őszirózsás forradalom idején az I. köztársasági vadászezrednél teljesített szolgálatot. 1919-ben vöröskatonaként védte a Tanácsköztársaságot, az első magyar munkáshatalmat. Ennek leverése után a vasmunkás szakszervezetben és a szociáldemokrata pártban a baloldali ellenzék tagjaként tevékenykedett.

1925-től, megalakulásától kezdve, tagja volt a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak. A legerősebb, az angyalföldi pártszervezet végrehajtó bizottságának tagja, 1926-tól elnöke volt. Mint nagyüzemi vasmunkás, igen népszerű volt mind a szakszervezeti, mind az angyalföldi pártszervezeti munkások között. Ez — és kiváló képességei — lehetővé tették számára, hogy nagyon eredményes agitációs és szervező munkát végezhessen.

1926 januárjától volt tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Az illegális munkában is kitűnt határozott, elvhű, bátor magatartásával és önzetlenségével. Az 1926. decemberi parlamenti választások idején ő is képviselőjelöltként szerepelt az MSZMP választási listáján.

A KMP KB 1926. évi karácsonyi plénumülésén úgy határozott, hogy gyorsított ütemben kell áttérni a párt illegális szervezeteinek és szerveinek a kiépítésére. A párt Külföldi Bizottsága 1927 januárjában Bécsben titkárképző tanfolyamot szervezett, hogy felkészítse a budapesti összevont kerületi titkárságok kiszemelt vezetőit feladatuk ellátására. A KB Venéczi János elvtársat bízta meg az egyik ilyen kerületi titkárság vezetésével, s így — Kocsis Jánossal, Pusztai-Pipicz Józseffel, Rostás Istvánnal és Szerényi Sándorral együtt — ő is részt vett ezen a tanfolyamon, amelyen az előadásokat a párt vezetői: Kun Béla, Landler Jenő és Szántó Béla elvtársak tartották.

E budapesti összevont kerületi titkárságok megszervezését, munkájuk megkezdését azonban hamarosan követte a kommunisták 1927. február 24—28-a között történt tömeges letartóztatása. Venéczi János elvtárs is a politikai rendőrség kezére került. A rendőrségi kínzások idején ugyanolyan bátran viselkedett, mint a rögtönítélő bíróság előtt (április 12-én), vagy a törvényszéki tárgyaláson (október 17—november 9.), amelyen egyévi és nyolchavi fogházbüntetésre ítélték.

Szabadulása után azonnal ismét bekapcsolódott az illegális munkába. Részt vett a vasasszakszervezeten belül és a munkanélküliek között végzett kommunista szervező munkában, majd a KMP akkor legerősebb, északi kerületi bizottságának tagjaként, később titkáraként tevékenykedett. 1929 októberében néhány héten át a KB ún. póttitkárságának is tagja volt.

Mivel a politikai rendőrség már nyomában volt, 1929 végén a KB engedélyével Párizsba utazott, ahol a Francia Kommunista Párt magyar csoportjában végzett hasznos munkát. A felszabadulás után tért vissza Budapestre. Előbb üzemi munkásként, majd 1948-tól munkás-gyárigazgatóként tevékenykedett.

Venéczi János elvtárs egyike volt azoknak a nagyüzemi vasmunkásból lett népszerű kommunista pártfunkcionáriusoknak, akik leginkább biztosítani tudták pártunk jó tömegkapcsolatát. A munkások szerették, becsülték és joggal bíztak benne. Elvhűsége, higgadtsága, megfontoltsága és hozzáértése sok hívet szerzett pártunknak az illegalitás nehéz éveiben.

SZERÉNYI SÁNDOR

IRODALOM

Liptai Ervinné: A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925—1928. Bp., 1971. 97, 209, 226, 238, 246. p.

WAGNER ANNA

(BUDAPEST, 1898. AUGUSZTUS 18.—BUDAPEST, 1970. SZEPTEMBER 12.)

Tanítócsaládból származott, ő maga kereskedelmi érettségit tett Győrben. Első munkahelyén az 1918—1920 közötti években egy nagy nyomdai vállalatnál könyvelő volt, amelynek könyvkereskedése és könyvtára nagyon vonzotta, ezért kitanulta a könyvkereskedői szakmát is. 1922-ben lépett a magánalkalmazottak szakszervezetébe. 1923-ban Pozsonyban helyezkedett el. Itt lett tagja a kommunista pártnak és a Kommunista Ifjúmunkások Szövetségének. Egy év múlva felküldték Prágába az Ifjúmunkás Szövetség Központjának magyar szekciójába. 1925 májusában el kellett hagynia Csehszlovákiát, és ekkor Bécsbe utazott, ahol bevonták a KMP apparátusának tevékenységébe. Többször küldték haza Budapestre futárként. 1930 októberéig élt Bécsben, és a KÜB apparátusában dolgozott, ezután Lenin-iskolára küldték a Szovjetunióba. Egy év elteltével befejezte tanulmányait, és ekkor súlyosan megbetegedett. Hosszú hónapokra szanatóriumba került. Felgyógyulása után először — 1931 végétől — Moszkvában a Vörös Szakszervezeti Internacionále Központjában dolgozott 1933 végéig, majd ezután a moszkvai Hidrológiai és Meteorológiai Intézet

kísérleti állomásán. 1938-tól 1941-ig a Nemzetközi Vörös Segély Központjában fejtett ki lelkiismeretes és odaadó munkát egészen a háború kitöréséig, amikor is az év júliusában az össz-oroszországi Rádió-komité magyar szekciójához vezényelték. Néhány hónapi szerkesztőségi munka után megbízták egy Kirgíziába induló, evakuáltakat szállító vonatszerelvény vezetésével. Frunzében telepedett le, több száz politikai emigránssal együtt. Először bölcsődében dolgozott, majd a Városi Tanács egyik szociális intézményében. 1944-ig élt Kirgízia fővárosában, s három árva, magyar származású kislányt fogadott örökbe. 1944-ben önként jelentkezett frontszolgálatra; a IV., majd a II. Ukrán Fronthoz kapott beosztást, és mint a Vörös Hadsereg tisztje tért vissza hazájába 1945 januárjában. Budapesten az Új Szó szerkesztőségének munkatársa lett, és itt dolgozott 1948. április közepéig. Ezután belügyi szolgálatba állt, és 1959-ig, nyugdíjazásáig különböző beosztásokban dolgozott. Társadalmi munkát végzett az MSZBT-nél, nyugdíjazása után pedig a Partizán Szövetségben és az MSZMP Központi Bizottságában. Egész életét a mozgalomnak szentelte, magánélete úgyszólván nem is volt. Tevékenységét számos magas kitüntetéssel jutalmazta államunk és a szovjet kormány.

NAGY ETA

IRODALOM

Korunk hősei. Anna kapitány. Lobogó, 1971. január 20. 4. p.

Vadász Ferenc: Wagner Anna gazdag élete. Asszonyok, 1969. 10. sz. 29. p.

NEKROLÓG

Elhunyt Wagner Anna. Népszabadság, 1970. szeptember 17. 8. p. Népszava, 1970. szeptember 17. 4. p. Magyar Nemzet, 1970. szeptember 17. 3. p. Magyar Hirlap, 1970. szeptember 17. 8. p.

WALLISCH KÁLMÁN

(LUGOS, 1889. FEBRUÁR 28.—LEOBEN, 1934. FEBRUÁR 19.)

A magyar és az osztrák munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége és mártírja. Édesapja Lugoson ács volt, ő maga már tizenegy éves korában kőművestanoncként dolgozott. 1905-ben belépett az építőmunkások szakszervezetébe, és az MSZDP-be. 17 évesen bebarangolta Ausztriát és Németországot, ahol részt vett a szakegyletek munkájában. Hazatérve szülővárosába csakhamar beválasztották a szakszervezet vezetőségébe. 1910-ben bevonult katonának, s alig szerelt le, kitört a világháború. Szegedre vezényelték, katonai szolgálata mellett is tevékenyen részt vett a munkásmozgalomban. A bérharcok vezetése, szereplése a gyűléseken, s az általa fogalmazott röpiratok, ráirányították a hatóság figyelmét, s a város katonai parancsnoksága büntetésből a frontra küldte. Az őszirózsás forradalom napjaiban tért vissza Szegedre, ahol az MSZDP titkára és a munkástanács tagja lett. A Tanácsköztársaság alatt a szegedi hármas direktórium elnöke, s a forradalmi törvényszék bírája volt. A francia megszálló csapatok ultimátumára kénytelen volt elhagyni Szegedet, és a környéki tanyavilágból irányította a direktórium tagjaival „Szeged-külváros" életét.

A Tanácsköztársaság megdöntése után a fehérterror elől előbb Jugoszláviába menekült, majd Ausztriában, Grazban jelentkezett munkára az OSZDP-be. Forradalmi tapasztalatai révén az osztrák munkásság egyik elismert vezetője lett. Tizennégy éven keresztül szervezte és irányította Stájerországban a munkásság harcait. Az osztrák munkásság 1934 februári fegyveres harcának egyik vezetője volt, parlamenti képviselő, Bruck an der Mur polgármestere. A munkásfelkelés leverése után, árulás juttatta hóhérkézre. A leobeni vészbíróság kötél általi halálra ítélte és kivégeztette.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

IRODALOM

Brecht, Bertolt: Kantáta Wallisch Kálmánról. Népszabadság, 1966. augusztus 14. 8. p. [Kantáta Brecht hagyatékából, amelyben W. K.-nak állít emléket.]

Csongor Győző: Wallisch Kálmán. Élet és Tudomány, 1974, 7. sz., 291—296. p.

Magvetők. Bp., 1959. 173—185, 197—198. p. [Rubin Szilárd novellája W. K.-ról „Az utolsó órák" címmel, és rövid életrajz.]

Péter László: A lugosi ács fia. Wallisch Kálmán emlékezete mártírhalálának 35. évfordulóján. Magyar Hirlap, 1969. február 19. 4. p.

Seghers, Anna: Wallisch Kálmán utolsó útja. Dél-Magyarország, 1966. szeptember 25. 4. p. [Riport-elbeszélés 1934-ből.]

Wallisch Paula: A magyar forradalmakban. Dél-Magyarország, 1967. március 19 3. p.

WEIL EMIL

(DOMBEGYHÁZA, 1897. FEBRUÁR 19.—BUDAPEST, 1954. NOVEMBER 2.)

A dombegyházi kisközségben az idősebbek még ma is emlékeznek az „öreg doktor" fiára, aki mint medikus sokszor hazajárt, hogy édesapjának segítsen. Itt ismerkedett meg a szegényparasztok sorsával és nyomorúságával. Egyetemi éveit Pécsett töltötte, és 1924-ben nyert diplomát. Majd Budapesten a Zsidó kórházban dolgozott egy évig, fizetés nélkül, később pedig alkalmazásban.

1932-ben a csepeli Weiss Manfréd-gyár kórházának lett főorvosa. Már ebben az időben kiváló szakember, akinek nevét orvosi körökben igen jól ismerték, mint kiemelkedő röntgenológust. A munkásmozgalomban 1929-től vett részt. Először eljárt az MSZDP VII. kerületi szervezetébe, majd aktívan bekapcsolódott a szociáldemokrata párt orvoscsoportjának tevékenységébe. Egészségügyi felvilágosító előadásokat tartott, főleg a peremkerületek munkásotthonaiban. Rövidesen kapcsolatot talált a KMP-vel, s bevonták őt a legfelsőbb vezetésbe. A KMP apparátusának vezetője volt 1934 végétől egészen lebukásáig, 1936 januárjáig. Szervezte a párt illegális nyomdájának munkáját és a sajtótermékek elosztását. Ez idő alatt mint a párt

futára többször járt külföldön, Bécsben és Prágában. A Horthy-időszakban közel 9 évet töltött börtönben. Végigjárta a legtöbb fegyházat, börtönt, fogházat; raboskodott a Gyűjtőfogházban, a Pestvidékiben, a Margit körúton, a szegedi Csillagbörtönben, a Conti utcában. Rabtársai mindenütt mint kiváló embert és kommunistát ismerték és szerették, akire mindig és minden helyzetben számítani lehetett. Büntetésének döntő részét a Margit körúti katonai fogházban töltötte. Mint börtönorvos módjában állt számos elvtársának segíteni, soknak az életét mentette meg.

Az 1944 őszén kialakult politikai helyzet következtében kiszabadult. A felszabadulásig elvtársai segítségével Budapesten és környékén bujkált. Amikor a szovjet csapatok felszabadították a várost, azonnal munkára jelentkezett. Az orvosszakszervezet és Budapest egészségügyének megszervezését bízták rá.

Számos állami és társadalmi tisztséget töltött be: 1945-ben főtitkára volt az orvos-egészségügyi szakszervezetnek, elnöke az Egészségügyi Tudományos Tanácsnak, országgyűlési képviselő, 1951-től 1953-ig washingtoni magyar követ. 1953-tól haláláig az Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Szervezési Tanszék egyetemi tanára volt.

A Magyar Népköztársaság kormánya Kossuth-díjjal tüntette ki.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Darabos Pál: Weil Emil emlékére. Halálának tizedik évfordulóján. Egészségügyi Dolgozó, 1964. november 2. 1. p.

Ember az embertelenségben. Hetvenöt éve született dr. Weil Emil. Népszabadság, 1972. február 19. 4. p.

Hősi harcok emlékei. A magyar munkásmozgalom múltjából. Szerk. Lányi Ernőné. Bp., 1955. 152—156. p. [W. E. börtönélményeiről.]

Láng Péter: Emlékezés Weil Emilre. Egészségügyi Dolgozó. 1974. november 1, 5. p.

Máté György: A láthatatlan résztvevő. Egészségügyi Dolgozó, 1960. november 10. 3. p.

Rostás Oszkár: Weil Emilről, halálának 10. évfordulóján. Orvosi Hetilap, 1964. 44. sz. 2065—2066. p.

NEKROLÓG

Dr. Weil Emil. 1897—1954. Szabad Nép, 1954. november 3. 2. p. [Gyászjelentés és Horváth Márton megemlékezése.]

Búcsú Weil Emil elvtárstól. Orvosi Hetilap, 1954. 46. sz. 1249—1254. p.

WEINBERGER DEZSŐ (SZÍR)

(KASSA, 1926. OKTÓBER 28.—BUDAPEST, 1944. DECEMBER.)

A magyar antifasiszta partizánmozgalom legendás alakja.

Édesapja tanító, édesanyja varrónő volt. A család Kassán élt. 1942 nyarán szüleit és öt testvérét a fasiszták elhurcolták, s csak ő és Miklós bátyja — későbbi illegális nevén Dorong — maradtak életben. Mindketten Budapestre jöttek, és segédmunkásként helyezkedtek el. Beléptek a segédmunkások szakszervezetébe, s megismerkedtek a baloldali érzelmű ifjúmunkásokkal.

1943-ban Weinberger Dezső kapcsolatba került az illegális KMP-vel. Hozzá hasonló korú fiatalokból akciógárdát szervezett, s az ellenállási mozgalom kimagasló fegyvertényeit hajtották végre. Az ekrazit, a tri-2, a gyújtózsinór és a kézigránát úgyszólván utcai felszerelésükhöz tartozott, s számos vakmerő, spontán akció „főszereplői" voltak. Tetteiket a fasizmus és magyar kiszolgálói elleni elkeseredett gyűlölet táplálta. A csoport tagjai — Szír, Szivar, Ág — egymás polgári nevét sem tudták, de partizántevékenységük szoros elvtársi és baráti egységbe kovácsolta őket. Csak így volt lehetséges számos, nagy hatású hőstett végrehajtása, az Andrássy úti nyilas „Hűség

Háza" és az Üllői úti Antibolsevista Ifjúsági Tábor megdobálása kézigránátokkal, a déli körvasút pályatestének megrongálása, a Városi Színházban tartott nyilasgyűlés „szétugrasztása". Külön kell említenünk a hírhedt, németekkel teli Metropol-szálló felrobbantását, amelynek során több fasiszta vesztette életét.

1944. december közepén a csoport tagjait elfogták, és Szírnek nyoma veszett. Sorsáról nem került elő megbízható adat, s halálának körülményeiről csak feltevések vannak.

Az alacsony, sokdioptriás szemüveget viselő, vöröses hajú fiatalember életének kassai éveiről és haláláról egyaránt keveset tudunk, még nevének kiderítése is Csillik Gábor (Szivar) sok éves kutatómunkáját dicséri — e név viselőjét mégis a magyar ellenállók legelszántabb, legkiválóbb hősei között tartjuk számon.

(Képünkön: Partizán emlékmű a budapesti Szent István-parkban.)

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Csillik Gábor: Akció. Magvető, 1965. 2. sz. 153—156. p.

Csillik Gábor: Budapesten harcoltunk. Bp., 1964, Magvető. 296 p.

Emlékezés „Szír"-re. Népszava, 1969. november 27. 3. p.

Fáklyavivők. Fejezetek a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. Bp., 1968. 108—113, 269. p.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. Bp., 1969, Zrínyi Katonai Kiadó. 134. p.

WEISZBRUNN GYÖRGY

(SZANDAPUSZTA, 1904. FEBRUÁR 21.—LERIDA [SPANYOLORSZÁG], 1938. ÁPRILIS 2.)

Édesapja Szandapusztán volt gazdatiszt, amikor a 10 gyerek már nagyobb lett, a szülők felköltöztek Budapestre. György itt fejezte be tanulmányait kitűnő eredménnyel a Tavaszmező utcai gimnáziumban. Orvos akart lenni, de nem vették fel az egyetemre. Ezért érettségi után egy ideig ügynökösködött, majd tanulmányai folytatása végett 1923-ban Párizsba utazott. Beiratkozott a Sorbonne matematika-fizika szakára, nappal tanult, és éjjel dolgozott, hogy fenntartsa magát. Fizikuma nem bírta ezt a megerőltetést, és két szemeszter után kénytelen volt abbahagyni tanulmányait. Mint segédmunkás helyezkedett el a Renault gyárban. Itt ismerkedett meg az ott élő magyarokkal, és került kapcsolatba a kivált esztergályosok csoportjával. Eljárt összejöveteleikre, szemináriumaikra, aktívan részt vett a kultúrmunkában, aminek később a párt megbízásából vezetője lett. Egyik harcosa volt az egységes magyar szakszervezeti csoport megteremtésének. 1932-től tagja lett a Francia Kommunista Pártnak. A gazdasági válság éveiben ő is munkanélküli lett; az elvtársak javaslatára iparengedélyt váltott ki, és mint kisiparos dolgozott 1936-ig. Ez idő alatt

is tevékenyen részt vett a szakszervezet és a párt munkájában. 1936. október 31-én, mint önkéntes, Spanyolországba ment, hogy fegyverrel a kézben küzdjön a köztársaságért. Mivel előzőleg nem volt katona, csak a katonai kiképzés után kerülhetett a frontra. A madridi harcokban megsebesült, arclövést kapott, a kórház elhagyása után 10 napra szabadságra hazaengedték Párizsba. Ezt a rövid időt is arra használta fel, hogy felszólaljon a spanyol nép megsegítésére rendezett szolidaritási gyűléseken, és adományokat gyűjtsön egy ambulancia felszerelésére. Szabadsága leteltével visszatért Spanyolországba. Mint a magyar zászlóalj politikai megbízottja, harcolt a fronton, emellett részt vett az Előre című magyar újság szerkesztésében és a kulturális munkában is. Sokat írt bajtársairól és a spanyol nép hősiességéről.

1938. április 2-án a léridai ütközetben halálos fejlövést kapott.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Értünk éltek! A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 114—115. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Szerk. Gyáros László. Összeáll. Györkei Jenő. Bp., 1959. ld. névmutató.

WIENERMANN LAJOS

(MAGYARORSZÁG, 1888.—TALOVKA ÉS SZLOMIHINSZKA KÖZÖTT [SZOVJET-OROSZORSZÁG], 1918. OKTÓBER 14.)

Származásáról, gyermekkoráról nem maradtak ránk iratok, csak azt tudjuk róla, hogy az 1900-as évek elején mint kihelyezett lelencgyerek került Jászberénybe. Ott is járt iskolába, s ott tanulta ki a bádogosmesterséget, majd szabadulása után a fővárosba került, de itt-tartózkodásáról nincsenek adataink. Bajtársai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy szervezett munkás volt.

1914-ben még a háború elején bevonult katonának, és az orosz frontra vitték, az osztrák—magyar hadseregben altiszti rendfokozatot ért el. Hamarosan fogságba esett, és a tomszki hadifogolytáborba került. Itt értesült az 1917-es februári polgári forradalom győzelméről, melynek hatására úgy gondolta, hogy hamarosan Magyarországon is rendszerváltozás lesz. Az új rend megteremtésében ő is részt akart venni, ezért elindult haza, de a forradalomtól megfertőzött hadifoglyokat nem engedték be az Osztrák—Magyar Monarchiába. Útját Minszk felé vette, ahol beállt a Vörös Gárdába és az I. minszki nemzetközi osztag parancsnoka lett. 1918. február végén Moszkvában a Hadügyi Népbiztosságon kapott beosztást, tagja lett az OK(b)P

Magyar Csoportjának. Részt vett a nemzetközi ezredek szervezésében. 1918 májusában, amikor az OK(b)P külföldi föderációja felállította az első internacionalista zászlóaljat, őt nevezték ki parancsnoknak. Zászlóaljával együtt harcolt az ellenforradalmi lázadások elfojtásában. Hamarosan a frontra irányították őket. Eredményesen harcoltak a fehérkozákok ellen, Asztrahany, Krasznij Kut, Novouzenszk, Talovka és Alekszandrov-Gaj környékén. 1918 végén alakulatát ezreddé szervezték át, melyet mint a Wienermannról elnevezett lovasezredet tartottak nyilván.

Példamutató bátorságáról sokat beszéltek és írtak bajtársai. Kitűnő szónok, és olyan forradalmár volt, akiben a kommunista agitátor és a katonai vezető minden jó tulajdonsága egyesült. Harcostársai szerették és becsülték.

1918. október 14-én Talovka és Szlomihinszka között a fehérkozákok elleni harcban hősi halált halt. Hamvait Moszkvába szállították, katonai pompával a moszkvai Hodinka temetőben helyezték örök nyugalomra.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. Szolnok, 1968. 116—117. p.

Forradalmárok, katonák. Bp., 1968. 263—274. p. [Vlagyimir Kondratyev életrajzi írása.]

Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Bp., 1968. 59, 63, 70, 133, 134, 146. p.

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I.—II. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

A munkásmozgalom jászberényi mártírjai. Jászberény, 1972. 61—76. p. [Szerényi Imre életrajzi tanulmánya.]

Petrák Katalin: Wienermann Lajos. Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz., 186—191. p.

Sirsin, I.: A magyar internacionalistákról, Wienermann Lajos osztagáról. Csongrád megyei Hírlap, 1968. november 7. 2. p.

WILLAND JÁNOS

(VÉRTESKOZMA, 1901. JANUÁR 8.—TATABÁNYA, 1970. MÁJUS 26.)

Nincstelen zsellérszülők gyermeke. A család 1905-ben költözött Tatabányára. Apja a mészkemencéknél helyezkedett el, őt pedig már nyolcéves korában szolgálni adták, mert a kilencgyermekes családban minden kenyérkeresőre szükség volt. 12 éves, amikor ő is a szénkemencéknél dolgozik; egy ideig ugyan lovásznak szegődött Kisbérre, de rövid idő múlva visszament Tatabányára. A Tanácsköztársaság megdöntését követő évek gazdasági harcaiban került a munkásmozgalomba, aktívan részt vett a bányamunkásság küzdelmeiben, sztrájkokban, amelyeket a Tatabánya és környékének bányamunkássága folytatott az 1920-as évek elején a bérek leszorítása és a 12 órás munkaidő ellen. 1923-ban kénytelen elhagyni az országot; Észak-Franciaországba ment és Mines de Dourges bányavidékén telepedett le. 1925-ben kapcsolódott be a CGTU-be (Egységes Általános Munkásszövetség), majd ugyanabban az évben megkezdték a bányavidéken a magyar nyelvű szakszervezeti csoport megalakítását. Willand János egyik igen aktív harcosa lett a csoportnak. Gyűjtött a VS számára, szervezte a franciaországi magyarok baloldali tömegszervezeteit az 1930-as budapesti

tüntetés emlékére alakított „Szeptember 1. Bizottságokat", terjesztette a sajtóanyagokat. 1930-tól vezetőségi tagja lett a CGTU, 1932-től pedig a francia KP helyi csoportjának. A spanyol polgárháború idején szervezte az önkénteseket, tagja a segélyezési bizottságnak. Ugyanakkor részt vett a francia bányászok megmozdulásaiban, sztrájkjaiban is.

Amikor 1939 végén a kommunista pártot illegalitásba kényszerítették, ő is bekapcsolódott a német megszállók elleni harc szervezésébe. A francia elvtársakkal együtt a bányavidéken szabotázsokat, robbantásokat hajtottak végre, illegális röplapokat, jelszavakat terjesztettek. 1942-től külön magyar nyelvű csoport alakult, mely több sikeres akciót hajtott végre a német megszállók ellen. Franciaország felszabadítása után részt vett a magyar függetlenségi mozgalomban, annak megmozdulásaiban, gyűjtéseiben. 1944-től 1947-ig a francia helyi bányászszakszervezet titkára volt. 1947-ben tért vissza Magyarországra. Először az MKP Komárom megyei bizottságán szakszervezeti felelősként dolgozott, de betegsége miatt ezt a munkát nem tudta folytatni. 1949-től 1951-ig a tatabányai községi képviselőtestületi, majd 1954-től 1963-ig városi tanácstagi tisztséget töltött be. 1948-tól 1956-ig különböző gazdasági beosztásokban dolgozott. Az 1956-os ellenforradalom idején részt vett a munkáshatalom megvédésében, a karhatalom megszervezésében és az MSZMP újjáalakításában mint a tatabányai városi Ideiglenes Intéző Bizottság elnöke. 1962 elejéig a Komárom megyei Pártbizottság munkatársa volt, ekkor nyugdíjba ment, s egészen haláláig folytatta társadalmi munkáját, tevékenyen segítette a pártbizottság minden irányú feladatát.

PETRÁK KATALIN

IRODALOM

Munkásmozgalmunk harcosai. Komárom megyei biográfia. Szerk. Szántó Ferencz. Tatabánya, 1970. 104—105. p.

ZALKA MÁTÉ

(MATOLCS, 1896. ÁPRILIS 23.—HUESCA [SPANYOLORSZÁG], 1937. JÚNIUS 12.)

„A világ bármely sarkán harcolsz a szabadságért,
a magyar népért is küzdesz."

Nevét legendák őrzik. Elindult egy tiszaháti kis falucskából, az almaszagú szülői házból — ahogy ő írja —, s ahova mindig visszavágyott. Középiskoláit Szatmárnémetiben végezte, költőnek, írónak készült, és nem is gondolt arra, hogy katona lesz és forradalmár. Az első világháború — ahova önkéntesként ment —, s a későbbi hadifogság alakította, formálta a fiatal hadapródot. A harcok szünetében, a hadifogság kénytelenül hosszúra nyúlt napjaiban naplót vezetett, regényeket, novellákat, színdarabokat írt. Az elsők között ragadott fegyvert az orosz proletariátus harca mellett. Nevét már ekkor szárnyra kapta a hír. Az intervenciós harcok után meggyőződéses internacionalista és bolsevik lett Zalka Máté, aki ezt a nevet először 1917-ben, a hadifogolytáborban használta, s ezután már csak így ismerték. A polgárháború vérzivataros napjai után Moszkvában telepedett le, s elkezdődött életének

egy békésebb korszaka. A moszkvai magyar klub bajtársi körének vezetőségi tagja, a szépirodalmi feldolgozó társaság elnöke. Tagja a Szovjet Írók Szövetsége Nemzetközi Szervezetének. Novellákat, regényeket, elbeszéléseket írt. Érdeklődésének középpontjában a háború egyszerű emberei, sorkatonái és a forradalom névtelen hősei álltak. Tíz évig gyűjtötte az anyagot öt kötetre szánt, s befejezetlenül maradt, „A bolygók visszatérnek" című regényéhez, amelyben Gavró Lajosnak, a nagyszerű internacionalista harcosnak állít emléket.

Részt vett a moszkvai magyar emigráció munkájában. A KI magyar szekciója Intéző Bizottságának tagjaként 1929-ben és 1931-ben Berlinben járt pártmegbízatással. A kollektivizálás idején Kazahsztánban tevékenykedett. Alma-Atában ma is nagy tisztelettel őrzik emlékét. Kolhozok és szovhozok vették fel a nevét. Életének, tevékenységének legnagyobb részét az írás töltötte ki. 1936 nyarán a „Doberdo" című regényén dolgozott; felidézte benne a háború borzalmait, az emberi szenvedéseket, de gondolata, szíve már Spanyolországban járt. 1936 októberében Lukács Pál néven Spanyolországba indult. „Nem új vizsgák elé megyek — írja az útról feleségének —, a már járt utat kell megismételnem. És nem érzek nyugtalanságot az ismeretlen előtt."

Az íróból újra katona lett, a 12. Nemzetközi Brigád parancsnoka, Lukács Pál tábornok, akinek nevéhez sok diadal fűződik: a guadalajarai, a madridi front győzelmei — a fasiszták ellen. Katonai tudása, találékonysága és bátor meg nem alkuvása sokszor megmentette csapatai helyzetét.

Később engedélyt kaptak a spanyol parancsnokságtól, hogy a magyar önkénteseket egy zászlóaljban szervezhessék, így lett része a 45. hadosztálynak a magyar zászlóalj, parancsnoka pedig Zalka Máté.

1937 június elején Huescát minden oldalról körülzárták a fasiszták. Zalka Máté — Lukács tábornok — irányította a harcot, helyetteseivel közösen dolgozta ki a támadási tervet. Június 11-én délután zászlóaljparancsnokaival együtt szemlélte meg az állásokat. A huescai útkereszteződés előtt egy ellenséges ágyúlövedék közvetlenül Zalka Máté kocsija előtt robbant, és halálos sebet ejtett rajta. Valenciában temették el. A spanyol anyák úgy siratták, mintha saját fiuk lett volna.

NAGY ETA

IRODALOM*

Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Bp., 1967. 182—194. p. [Garamvölgyi József tanulmánya.]

Árkus József: Három nép hőse. Bp., 1962, Zrínyi Kiadó. 150 p.

Botka Ferenc: Zalka Máté, az író. Kortárs, 1966. 4. sz. 658—659. p.

* Z. M. válogatott elbeszéléseit 1952-ben adták ki először, Illés Béla bevezető tanulmányával. (Szépirodalmi Könyvkiadó.) Elbeszéléseinek gyűjteménye „Az éneklő börtön" címmel 1967-ben jelent meg. (Bp., Magvető.) A kötethez Hidas Antal írt előszót Z. M.-ról, találkozásaikról. (Ld. még: Népszabadság, 1965. február 14. 11. p.)

A Z. M. irodalomról Lakos Katalin állított össze bibliográfiát, amely a FSZEK kiadásában 1971-ben jelent meg.

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 212 p.

Györkei Jenő: Zalka Máté vallomása önmagáról. Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 2. sz. 239—260. p.

Hősök voltak... Elbeszélések a magyar munkásmozgalom történetéből. Bp., 1960. 300—321. p. [Illés Béla elbeszélése „A bolygók visszatérnek" címmel.]

László-Bencsik Sándor: Nagy magyarok idegenben. Bp., 1971. 141—148. p. [Életrajz és elbeszélés.]

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. 1—2. kötet. Bp., 1967—1968. ld. névmutató.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Bp., 1959. ld. névmutató.

Rosszijanov, Oleg: Zalka Máté. Bp., 1968. 160 p.

ZAY DEZSŐ

(DEBRECEN, 1886. ÁPRILIS 2.—SIMONTORNYA, 1919. AUGUSZTUS 11.)

Zay Dezsőnek messziről vezetett az útja a munkásmozgalomhoz. Elszegényedett grófi családból származott. A nagyváradi hadapród iskola elvégzése után 1905-ben avatták fel huszár hadapród-tiszthelyettesként. Szegeden, a 3. honvéd huszárezredben szolgált, ahol parancsnokai magas fokú elméleti képzettséggel rendelkező, kitűnő nyelvérzékű tisztként jellemezték. Demokratikus megnyilvánulásai azonban ellenszenvessé tették tiszttársai szemében. 1910-ben nyugállományba helyezték. Az első világháború kitörése után, 1915-ben reaktiválták. Mivel jól tudott törökül, összekötő tiszt lett a török haderő mellett, Egyiptomban és Kisázsiában szolgált. 1917-ben új beosztást kapott a Balkán-fronton harcoló 1. huszárezredben. Demokratikus gondolkodásmódja és megnyilvánulásai miatt egyre inkább eltávolodott tiszttársaitól, de annál népszerűbb lett a legénység körében. A polgári demokratikus forradalom — ezredével együtt — Budapesten találta. Ezredbizalmivá választották, amikor az ezred tisztjei — a 7. huszárezred tisztjeivel együtt — sztrájkot szerveztek a kormány ellen, Zay tájékoztatta erről Szamuely Tibort, majd annak tanácsára ezredgyűlésen

ismertette a katonákkal az ellenforradalmi szervezkedés terveit. A legénység, a 7. huszárezred legénységével együtt fegyveresen vonult fel a Hadügyminisztérium elé, hogy követelje a minisztertől a szervezkedő tisztek leváltását. A miniszter szigorú vizsgálatot ígért, a katonák azonban nem várták ezt meg, hanem újabb gyűlésen eltávolították reakciós tisztjeiket, s az ezred parancsnokságát Zayra bízták. Zay Dezső az Országos Katonatanács tagja lett. 1919 elején belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A KMP vezetőinek februári bebörtönzése után egy tiltakozó gyűlésen mondott beszéde miatt őt is letartóztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Dombóvárra küldték, ahol megszervezte a 44. vörösdandárt, amelynek feladata a Dombóvár—Pécs-vonal védelme, és Baranya területén az ellenforradalmi erők féken tartása volt. 1919 júniusában Szamuely utasítására leverte a tamási ellenforradalmi zendülést. A Tanácsköztársaság leverésekor a dandár zárt egységben a demarkációs vonalhoz indult, hogy megadja magát a jugoszláv haderőnek. Zay elbúcsúzott hozzátartozóitól, majd vonaton a dandár után indult. A Prónay-különítmény elfogta, és 1919. augusztus 11-én, Prónay személyes utasítására Simontornyán, a Sió partján, az uradalmi major alatt kivégezték. Férfias, bátor magatartásáról még Prónay is csak elismeréssel írhatott naplójában. Zay Dezsőt, aki életét áldozta a Magyar Tanácsköztársaságért, 1946. március 1-én vezérőrnaggyá léptették elő.

IMRE MÁTYÁSNÉ

IRODALOM

K. Balog János: Értünk éltek, értünk haltak. Szekszárd, 1972. 190—191. p.

Forradalmárok, katonák. Szerk. Hetés Tibor. Bp., 1968. 275—284. p. [Gellért Tibor életrajzi tanulmánya.]

ZÖLD SÁNDOR

(NAGYVÁRAD, 1913. MÁJUS 19.—BUDAPEST, 1951. ÁPRILIS 20.)

A Magyar Királyi Debreceni VI. csendőrkerület 6. nyomozó alosztályának nyomozói 1942-ben — kommunista szervezkedés a debreceni egyetemen címen a többi között a következőket jelentik Zöld Sándorról: „...Berettyóújfalun a közkórházban lakik... havi 40 pengő fizetéssel... Zöldet az orvoskarban baloldali gondolkodású szegény proletársarjból származó emberként ismerték, aki állandóan csak baloldali könyveket és ugyanolyan újságokat olvasott... Berettyóújfalun barátai egyszerű, iparos- és munkásemberekből kerültek ki." Ez az idézet — bár az osztályellenség fogalmazta — az igazat mondta.

Zöld Sándor politikai-ideológiai fejlődését, emberi magatartását már középiskolás korában, különösen pedig a debreceni egyetemen döntő mértékben meghatározta a Horthy-rendszerrel való érzelmi, majd mindinkább tudatos szembenállása. Soha nem gyógyuló sérelmet okozott számára — miként elmondotta egyik barátjának —, hogy anyját, Kubányi Annát, 1919 augusztusában a román királyi csapatok megszállása után azonnal letartóztatták és szörnyen megkínozták, megalázták. Nagy

szeretettel és tisztelettel beszélt Kubányi Ferencről, nagybátyjáról, aki a Diósgyőri Vasgyár munkástanácsának tagjaként Kun és Hirossik utasítására politikai megbízottként dolgozott, a fehérterror idején pedig Héjjas Iván bandái elől külföldre emigrált. Zöld Sándor szegény cipész, később kőműves édesapja, forradalmár édesanyja életútját folytatta. Diplomát szerzett — rendkívül nehéz körülmények között — a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, és 18 éves korától tragikusan bekövetkezett haláláig semmi sem tántoríthatta el a forradalmár küzdelmes útjáról.

Már a 30-as évek első felétől a debreceni egyetemen egyre szélesedő szocialista-kommunista érzelmű diákcsoport vezető alakja volt. 1932-ben lett az illegális KMP tagja. Egyik kezdeményezője és vezetője volt a debreceni Márciusi Frontnak. Arra törekedett, hogy az ide tömörült fiatal értelmiségiek megismerjék a marxizmust, a nemzetközi munkásmozgalom és a haladó erők harcát a tőkés társadalom ellen.

1936-ban egy diákgyűlésen az egyetemi kör nevében nagyszámú hallgatóság előtt tiltakozást jelentett be az ellen, hogy Mussolininak dísztáviratot küldjenek. Ezért fegyelmi vizsgálatot indítottak ellene. Ugyanebben az évben a debreceni diétán már az illegális párt népfrontpolitikája alapján nyújtott be határozati javaslatot. A határozati javaslat radikálisabb tartalmú volt, mint a Márciusi Front 12 pontja. Tartalmazta a többi között a hárommillió koldus megváltási ár nélküli földhöz juttatását, az ipari kartellek, a tőke hatalmának megtörését, az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését, a sajtószabadságot, az ipari munkásság szervezeteinek épségben tartását. 1940-ben perbe fogták a Márciusi Front és a Tovább című folyóirat miatt. A bíróság előtt az elnök kérdésére — aki felmutatta a lap első számát, a „Mi vagy Ők" cím alatt megjelent 12 pontot — elmondta, hogy a Márciuis Front a haladó értelmiség mozgalma, s felhívta a kormány és az ügyészség figyelmét, hogy milyen nagy veszedelmet jelent a magyarság számára a Hungarista Párt.

1942-ben ismét kommunista tetteiért kellett felelnie többedmagával a bíróság előtt.

A felszabadulás után az elsők között kezdett a kommunista párt szervezéséhez, a helyi szervezet megalakításához Berettyóújfalun. 1944 novemberében Hajdú-Bihar megye főispánja. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, majd ő lett az Ideiglenes Kormány belügyi államtitkára. 1945-ben az MKP KV Közigazgatási Osztályának vezetője, majd két éven át a Nagy-Szegedi Pártbizottság titkára, Csongrád-Csanád megye képviselője. 1948 júliusától az MDP KV póttagja, őszétől újra belügyi államtitkár. 1950-ben a PB tagja és belügyminiszter. A pártban ekkor mindjobban eluralkodó bizalmatlanság légkörében, a törvénytelenségek várható következményei miatt, családjával együtt tragikus körülmények között halt meg.

Nevét ma a berettyóújfalui kórház viseli.

BAKÓ ÁGNES

IRODALOM

Egy kiváló kommunista emlékezetére. Népszabadság, 1964. május 20. 5. p.

Gódor Ferenc: Tisztelettel adózunk a harcos forradalmár dr. Zöld Sándor elvtárs emlékének. Alföld, 1965. 12. sz. 87—90. p.

Láng Péter: Zöld Sándor. Egészségügyi Dolgozó, 1973. május 7. 5. p.

K. Nagy Magda: A Válasz. Tanulmány. Bp., 1963, Szépirodalmi Könyvkiadó. 384 p.

ZSINKÓ VILMOS

(RIMASZOMBAT, 1911. FEBRUÁR 2.—EBRÓI FRONT [SPANYOLORSZÁG], 1938. AUGUSZTUS.)

1930 júniusában a Watt villamosgyári tanoncok munkabeszüntetéssel tiltakoztak a napi 10—12 órás robot, az embertelen körülmények és a megélhetéshez is csekély fizetések ellen. Ez volt az első jelentős, csaknem egy hétig tartó inassztrájk, amely mögött az illegális KIMSZ állt, s amelynek szervezője és irányítója a mozgalom egyik legkiválóbb, legképzettebb aktívája, Zsinkó Vilmos vasmunkás volt.

Angyalföldről indult el, s töretlenül forradalmi utat járt végig. Édesapja a Ganz Vagongyár kovácsa volt. Négy polgárit végzett. Első munkahelyén, a Watt villamossági gyárban 1927-től dolgozott, rövidesen a nemesfémipari szakszervezet, majd egy évvel később a KIMSZ tagja lett. Cikkei jelentek meg a tanoncéletről az Ifjú Proletár szerkesztőjének, Sallai Imrének útmutatásai alapján. Az 1930-as sztrájk után nem térhetett vissza a Watt-gyárba. Alkalmi munkából tartotta fenn magát, s közben minden erejét KIMSZ feladatainak szentelte. Az 1930. november 7-i tüntetés letartóztatott munkásai között Horthy rendőrsége ismét találkozhatott Zsinkóval; „felforgató" tevékenységéért ezúttal egyévi börtönbüntetéssel sújtották.

Szabadulását követően a párt Moszkvába, a Komintern egyéves Lenin-iskolájára küldte. Ez a tanfolyam módot nyújtott arra, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom harcosai kiegészítsék elméleti és forradalmi-gyakorlati ismereteiket, s mint képzett marxisták térjenek vissza a hazai munkásmozgalom élvonalába. A Szovjetunióból Kassára ment, itt végzett illegális pártmunkát, majd 1932-ben a KIMSZ megbízásából ismét Moszkvába utazott: a Kommunista Ifjúsági Internacionálé Végrehajtó Bizottságának ülésén képviselte a haladó magyar ifjúságot.

Katonai szolgálata után a csepeli Weiss Manfréd-gyárban kapott munkát, s így módja nyílt arra, hogy a gyár illegális pártsejtjeivel elvtársi együttműködést építsen ki. Korosztályára példás emberi tulajdonságaival igen nagy hatást tett, de megnyerő fellépésével, szilárd meggyőződéssel képviselt kommunista gondolkodásával megbecsülést vívott ki magának idősebb munkatársai között is. Személye és munkássága széles körben vált ismertté.

Zsinkó Vilmost az eszmei csatatérről a fegyveres frontvonalba szólították a spanyolországi események, s 1938-ban a nemzetközi munkásmozgalom legjobbjainak oldalán szállt szembe Hitler és Mussolini fasiszta pártfogoltjaival a Spanyol Köztársaságért.

1938 augusztusában, több súlyos sebesülés után is tovább küzdve, az ebrói fronton hősként halt meg a 27 esztendős, magyar „spanyolos".

LÁNG PÉTER

IRODALOM

Csatári József: A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése. Bp., 1961, Zrínyi Kiadó. 211 p.

Csepel szikrái. Sorsok, emberek a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1970. 185—195. p. [Mezei András életrajzi írása „Egy férfi az Ebrótól" címmel.]

„Előre, harcra, ifjúmunkás!" 1919—1945. Válogatott írások a magyar ifjúmunkás-mozgalom harcos múltjából. 2. kötet. Összeáll. Svéd László. Bp., 1954. ld. névmutató.

Mezei András: Szemek. Népszabadság, 1969. november 22. 6—7. p. [Irodalmi emlékezés.]

A spanyol polgárháború magyar önkénteseinek visszaemlékezéseiből. Párttörténeti Közlemények, 1961. 2. sz. 223—239. p.

JEGYZETEK A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZERVEZETEKHEZ ÉS FOGALMAKHOZ

ÁLTALÁNOS MUNKÁS OLVASÓ EGYLET

1892-ben alakult meg Hódmezővásárhelyen, fizető tagjainak száma 1700 volt. Az egylet alapszabályait a hatóságok nem hagyták jóvá, összejöveteleit kéthetenként mégis megtartotta. 1892 októberében az egylet elnökévé Szántó Kovács Jánost választották meg. Irányítása alatt a szervezet a szociáldemokrata eszmék terjesztésének központjává vált.

ÁLTALÁNOS MUNKÁSEGYLET

A munkásság első szocialista szervezete Magyarországon. Alakuló gyűlése 1868. február 9-én volt. Legfontosabb feladatául a munkásosztály szellemi és anyagi érdekvédelmét tűzte ki. A polgári baloldal befolyása miatt 1869 nyarán ellenzéki munkásszervezet, a Pest-Budai Munkásképző Egylet is megalakult, amely — mint szocialista szervezet — 1870-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz. 1870 őszén kimondták a két szervezet egyesülését, taglétszáma 10 ezer fő körül volt. 1871. februárban megjelent hetilapja, a Testvériség. Az Általános Munkásegylet országos szervezetté vált, számos szakosztálya működött, kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezett. A Párizsi Kommün leverését követően a szocialisták vezetői nagy hatású szimpátiagyűlést és felvonulást rendeztek, ennek ürügyén letartóztatták és perbe fogták őket. (Ld. hűtlenségi per.) A vezetők hosszan tartó fogsága és a zaklatások miatt az egylet tevékenysége megbénult, újjászervezését a hatóságok nem tették lehetővé.

AMOSZ

Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége. 1918 novemberében kommunista vezetéssel alakult mérnökszakszervezet. Előkészítette a termelés szocializálását, szorgalmazta, hogy a termelőmunka összehangolására megfelelő szerv létesüljön. Részt vett az így életre hívott Országos Munkaügyi Tanács tevékenységében. A Tanácsköztársaság idején fontos feladatokat látott el a szocialista gazdaság kiépítése terén. A proletárdiktatúra megdöntését követő ellenforradalmi légkörben a szövetség nem folytathatta munkáját.

DENUNCIÁLÁS

Besúgás, árulás, feljelentés. A munkásmozgalomban azok tevékenységét jelöli, akik kiszolgáltatják a mozgalom tagjait vagy titkos adatait az osztályellenség hatalmi szerveinek.

DEF

Defenzív alosztály. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke mellett működő kémelhárító-nyomozó alosztály. 1932-ben hozták létre. A harmincas évek derekától intenzíven bekapcsolódott az illegális kommunista és ellenállási mozgalom ellen folytatott nyomozásokba. Tevékenységét a törvényesség látszatára sem ügyelő embertelenség jellemezte.

ESZE

Egyesült Szakszervezeti Ellenzék. Az ESZE féllegális szervezete 1931-ben alakult meg, összefogta a különböző szakszervezetekben és azokon kívül harcoló, a jobboldali szakszervezeti vezetéssel elégedetlen, következes osztályharcot követelő és a már működő szakmai csoportokat. Az ESZE munkája a KMP 1936. januári határozata alapján megszűnt, tagjai számos nagyszabású, sikeres tömegmegmozdulás, sztrájk és bérharc megszervezése után a szakszervezetekben folytatták munkájukat.

ESZEREK

Oroszul a „szociálforradalmárok" rövidítése. A parasztságra támaszkodó forradalmi demokratákból, az ún. narodnyikokból 1901 végén alakult orosz kispolgári párt tagjai. Az ideológiailag megosztott párt balszárnya a Nagy Októberi Szocialista Forradalom célkitűzéseivel néhány hónapig lojális maradt, később azonban szembe fordult a proletárhatalommal, és nagy szerepe volt az ellenforradalmi lázadások szervezésében.

FÉKOSZ

Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége, a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének utóda. 1945. május 5-én kétnapos földmunkás-kongresszus kezdődött, amely a dolgozó parasztság különböző rétegeinek érdekvédelmére új szervezetet alakított. A FÉKOSZ támogatta az MKP falusi politikáját. Tevékenysége az ország valamennyi vidékére kiterjedt, tagjainak száma 1948 derekán 450 000 volt. 1948 decemberéig, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége megalakulásáig működött.

FOGOLYCSERE-AKCIÓ

Az ellenforradalmi rendszer súlyos ítéletei, melyekkel a Tanácsköztársaság népbiztosait és más kiemelkedő alakjait sújtották, arra késztette a szovjet kormányt, hogy lépéseket tegyen a magyarországi politikai foglyok kiszabadításáért. Állhatatos követelésére az 1920. május 29-én Koppenhágában megkötött hadifogolycsere-egyezményt később a politikai elítéltekre is kiterjesztették (Riga, 1921. július 28., Berlin, 1924. szeptember 23.), és ennek során 402 magyar politikai fogoly — közülük 24 halálra, 45 életfogytiglani fegyházra jogerősen elítélt személy — családjával együtt otthont kapott a Szovjetunióban.

FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKEK

A Magyarországi Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa új, szocialista bíróságokat, forradalmi törvényszékeket hozott létre. Az erről szóló rendelet tíz §-ban rögzítette e törvényszékek működésének alapvető szabályait.

GALILEI-KÖR

1908 novemberében a haladó egyetemi ifjúság alapította, a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesülete fiókegyesületeként. Tevékenységét liberális, szabadkőműves, polgári radikális és szociáldemokrata eszmék hatották át. Az első világháború idején a galileisták forradalmi, antimilitarista szárnya hatékony háborúellenes agitációt fejtett ki, szorosan együttműködve az MSZDP balszárnyával. Sokan közülük megismerkedtek a marxizmussal, lelkesen üdvözölték a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és 1918 januárjában részt vettek az első magyarországi munkástanácsok megalakításában. Ezt követően a kör tevékenységét betiltották, több tagját letartóztatták, Duczynska Ilonát és Sugár Tivadart börtönbüntetésre ítélték. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom újra megteremtette a Galilei-kör munkájának legális lehetőségét. Számos galileista részt vett a KMP megalakításában, majd a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében és kiépítésében. 1919 augusztusáig működött.

GESTAPO

Geheime Staatspolizei (Titkos Államrendőrség), a hitleri Németország hírhedt fasiszta terrorszervezete. Vezetője Göring, majd 1934-től Himmler volt. Feladata volt a totális fasiszta diktatúrával szembehelyezkedő, haladó gondolkodású emberek üldözése és megsemmisítése. A második világháború idején a megszállt területeken is működött.

HALÁLVONAT

Azokat a szerelvényeket nevezték így, melyek a kolcsakista fehérterror politikai foglyait vitték Távol-Keletre, ill. amelyek a német fasizmus áldozatait embertelen körülmények között a hitleristák megsemmisítő táboraiba szállították.

HŰTLENSÉGI PER

1872. április 22-től 30-ig tárgyalták a magyarországi szocialista mozgalom 28 kiemelkedő vezetőjének perét. A vádirat szerint a szocialisták a monarchia megdöntésére, a „magyar kommün" megvalósítására törekedtek. A vádlottakat hónapokig vizsgálati fogságban tartották, azonban bizonyítékok hiányában fel kellett őket menteni. Ez volt az első per Magyarországon, amelyet a hatóságok az egyre erősödő szocialista munkásmozgalom megtörésére kezdeményeztek.

IKTOSZ

Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége. 1918-ban alakult meg, a gyári tisztviselők, művezetők és mérnökök szakszervezete volt. Vezetésében sok ismert baloldali szakember tevékenykedett. Tagjai közül többen részt vettek 1918 januárjában az általános politikai sztrájkban, ezért 1918 februárjában a rendőrségi beavatkozás átmenetileg megbénította működését. Az őszirózsás forradalom idején azonban újjáalakult, és továbbra is baloldali vezetés alatt állt. 1919 novemberében megszüntették.

INPREKORR

Internationale Presse-Korrespondenz (Nemzetközi Sajtótudósítás). Berlinben, 1921. szeptember 24-én indult meg német nyelven, mint a Kommunista Internacionálé központi sajtókiadványa. A német nyelven kívül angol, cseh, francia, olasz, spanyol és svéd nyelven is megjelent. Főszerkesztője Alpári Gyula volt. Az „Inprekorr" feladatának tekintette a marxizmus klasszikusainak megismertetését, az aktuális világjelenségek marxista magyarázatát, a nemzetközi munkásmozgalom szervezését és tájékoztatását. 1933-ban, Hitler uralomra jutását követően a lapot betiltották; utóda a Rundschau (Szemle) — ugyancsak Alpári szerkesztésében — Svájcban jelent meg 1932. júl.—1939. okt.-ig.

IOSZ

Ifjúmunkások Országos Szövetsége. 1918. november 30-án szociáldemokrata szervezeti keretek között alakult forradalmi proletár ifjúsági szervezet. Fennállása után egy hónappal már függetlennek nyilvánította magát az MSZDP-től, és magáévá tette a KMP programját. Élén a forradalmi ifjúsági mozgalom legkiválóbb vezetői, köztük Lékai János és Boross F. László álltak. 1919 januárjában a szociáldemokrata párt újabb ifjúsági szervezettel kísérletezett, megalakult a Szocialista Ifjúmunkások Országos Szövetsége. A Tanácsköztársaság kikiáltásának napján a két ifjúsági szervezet kommunista platform alapján egyesült, s 1919. április 6-án a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége nevet vette fel.

KAOSZ

Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége. 1900. november 4-én alakult meg a szociáldemokrata jellegű Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegylete, amely mellett továbbra is működtek régebbi polgári kereskedőszervezetek. 1909-ben a Magyarországi Magántisztviselők Egyesülete és a KAOSZ egyesült, s létrejött a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom után e két szakszervezet különvált, mivel taglétszámuk megnövekedett. Az ellenforradalmi korszakban a KAOSZ következetes harcot folytatott az alkalmazottak társadalombizosításáért, szociális helyzetük javításáért. A felszabadulás után, 1950. január 15-én a KAOSZ és a MOSZ ismét egyesült Kereskedelmi és Pénzügyi Dolgozók Szakszervezete néven.

KB

Központi Bizottság. A kommunista párt legfelsőbb választott szerve, amely két kongresszus között a párt ügyeit irányítja.

KIMSZ

Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége. Az egyesült Ifjúmunkások Országos Szövetsége és a Szocialista Ifjúmunkások Országos Szövetsége 1919. április 6-án vette fel ezt a nevet. A KIMSZ, mint a Kommunista Ifjúsági Internacionálé egyik alapító szekciója, szerves része volt a forradalmi ifjúság világmozgalmának. A Tanácsköztársaság idején, 1919 júniusában tartotta első kongresszusát, taglétszáma ekkor több mint 100 000 volt. A tanácshatalom megdöntése után illegálisan működött, a KMP vezetésével. Központi lapja az Ifjú Proletár volt. 1936—1937-ben a KIMSZ ideiglenesen feloszlott, s 1944 októberében Kommunista Ifjúsági Szövetség néven szervezték újjá.

KISZ

Kommunista Ifjúsági Szövetség. Illegális kommunista ifjúsági szervezet, amely a KMP kezdeményezésére 1944 októberében a volt KIMSZ utódjaként jött létre Budapesten. Csatlakozott a Magyar Front programjához, részt vett a fasizmus elleni fegyveres harcban.

1957. március 21-én, az ellenforradalom leverése után a KIMSZ, KISZ és DISZ utódjaként Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség elnevezéssel alakult ifjúsági szervezet, amely az MSZMP vezetésével aktívan kiveszi részét a szocialista Magyarország felépítéséből.

KIVÉTELES TÖRVÉNY

1878-ban a burzsoázia követelésére törvényt alkottak Németországban, amelynek célja a szocialista mozgalmak megakadályozása volt. A Bismarck kancellár nevéhez fűződő ún. kivételes törvény korlátozta a munkásság politikai jogait, betiltotta a szakszervezeteket és a munkássajtót, illegalitásba kényszerítette a munkásság vezetőit. Németország Szocialista Munkáspártja feloszlott. E törvények hatására azonban a mozgalom semmit sem veszített erejéből, a nehéz körülmények között még elszántabban küzdött céljaiért. 1890 októberében a Reichstag a kivételes törvényeket hatályon kívül helyezte. A kivételes törvényekhez hasonló intézkedéseket más tőkésországokban is hoztak a munkásosztály politikai jogainak korlátozására.

KMP

Kommunisták Magyarországi Pártja. 1918. november 24-én alakult meg baloldali szociáldemokraták, az Oroszországból hazatért kommunista hadifoglyok és a forradalmi szocialisták összefogásából. Új típusú, marxista-leninista, forradalmi munkáspárt. A Magyarországi Tanácsköztársaság létrehozásakor egyesült a szociáldemokrata párttal (Magyarországi Szocialista Párt), s az 1919. június 12—13-án tartott kongresszuson felvette a Szocialista—Kommunista Munkások Magyarországi Pártja nevet. A proletárdiktatúra megdöntése után az egyesülés felbomlott és a KMP illegálisan folytatta munkáját. 1943 júniusától Békepárt, majd 1944 szeptemberétől Kommunista Párt néven folytatta tevékenységét.

KOMINTERN

Kommunista Internacionálé. Lenin kezdeményezésére alakult nemzetközi kommunista munkásszervezet. Alapító kongresszusát 1919. március 2-től 4-ig tartotta Moszkvában. Legfőbb szerve a kongresszus volt; a kongresszusok között Végrehajtó Bizottság irányította a Kominternt. A III. vagy Kommunista Internacionálé meghatározta és kijelölte a kommunista világmozgalom aktuális feladatait, harcolt minden, a marxizmustól idegen hatás és befolyás ellen. A megváltozott nemzetközi viszonyokra való tekintettel 1943. május 15-én a Végrehajtó Bizottság kimondta a Komintern feloszlatását.

KUT

Képzőművészek Új Társasága. 1924-ben alakult, haladó szemléletű művészcsoport. Művészi kifejezésmódjuk a modern francia irányzatok hatását tükrözte. Tagjai közé tartozott Rippl-Rónai József, Kernstok Károly, Medgyessy Ferenc, Bernáth Aurél és Pátzay Pál is. 1949-ig működött.

KÜB

Külföldi Bizottság. A KMP Központi Bizottságának emigrációban élő tagjaiból állt.

KÜLÖNÍTMÉNYEK

Többnyire ellenforradalmi érzelmű tisztekből verbuválódott fegyveres „rendfenntartó" alakulatok Horthy Miklós parancsnoksága alatt. Kíméletlenül üldözték a Magyarországi Tanácsköztársaság híveit, a kommunistákat és más baloldaliakat, zsidóellenes pogromokat rendeztek. A hírhedt különítményesek útját kegyetlen kínzások, gyilkosságok, rablás és fosztogatás kísérték. Nagy szerepük volt Horthy kormányzóvá választásának előkészítésében is. Az ellenforradalmi rendszer konszolidálódásának idején a kompromittált katonai terrorszervezetet — bel- és külpolitikai okokból egyaránt — meg kellett szüntetni.

LUDOVIKÁS LÁZADÁS

A volt Ludovika Akadémia épületében működő parancsnokképző tanfolyam növendékei tanáraik vezetésével az 1919 június 24-i ellenforradalmi lázadás fegyveres résztvevői voltak. A lázadás leverését követően a növendékeket „nevelő munkára" ítélték.

MADISZ

Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség. 1944 végén az MKP kezdeményezésére alakult Debrecenben, a munkás-, paraszt- és diákifjúság haladó tömegszervezete volt. A kommunista fiatalok irányításával részt vállalt a felszabadulást követő újjáépítésben, mozgósított a széncsatára, erélyesen szembeszállt a reakció mesterkedéseivel. 1945 őszén mintegy 240 000 tagja volt. 1948 márciusában a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége megalakulásakor feloszlott.

MAGYAR FRONT

A népfrontmozgalom első vezető szerve Magyarországon. 1944 májusában a kommunisták kezdeményezésére alakult meg az illegalitásban működő kommunista, antifasiszta, demokratikus pártok: a Békepárt, az SZDP, a Független Kisgazdapárt és a legitimisták egy csoportjának összefogásából. Néhány hónap múlva a Nemzeti Parasztpárt is csatlakozott a fronthoz. Széles körű propagandamunkát fejtettek ki a szovjetellenes háború ellen, az ország demokratikus átalakításáért. 1944 novemberében a fegyveres ellenállás megszervezésére létrehozta a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát, melynek tagjait Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt rövidesen letartóztatták. A Magyar Front örökébe — az MKP kezdeményezésére — 1944 decemberében a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lépett.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKBIZOTTSÁG

1942 februárjában a KMP kezdeményezésére alakult, a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom első legális szerve. Célját az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc ereklyéinek gyűjtésében, hazafias, nemzeti öntudatra nevelésben jelölte meg; valójában a náciellenes erők megszervezését, a háborúellenes harcot tekintette fő feladatának. Az 1942. március 15-i tüntetés után, melynek előkészítésében nagy szerepet vállalt, a Kállay-kormány terrorintézkedései nyomán feloszlott.

MÁRCIUSI FRONT

A kommunisták ösztönzésére 1937. március 15-én, a budapesti Egyetemi Kör ünnepi ülésén alakult a haladó szellemű egyetemi ifjúság, a falukutató népi írók és más antifasiszta értelmiségiek bevonásával. Politikai irányelveit 12 pontban foglalta össze, köztük a demokratikus szabadságjogok és a radikális földreform követelésével. Tevékenysége — nacionalista vonásai és a vezetők eltérő nézetei ellenére is — a kommunisták befolyását tükrözte. A kormány erőszakos fellépésére a Márciusi Front 1938 végén felbomlott.

MKP

Magyar Kommunista Párt. Marxista—leninista forradalmi munkáspárt, a Kommunisták Magyarországi Pártja, a Békepárt (1943—1944) és a Kommunista Párt (1944) utóda. 1944 októberében a felszabadult területeken alakult újjá. A felszabadulásig fő feladatának a fegyveres ellenállás megszervezését tekintette. 1945 után a demokratikus átalakulásért folytatott harc vezető pártja. 1945 májusában taglétszáma már 150 000 volt, befolyása a munkásság körében egyre nőtt. Az 1947-es választások után az ország első pártja lett. 1948 júniusában egyesült a szociáldemokrata párttal, és a két munkáspárt politikai és szervezeti egységben, a szocializmus építésének programjával Magyar Dolgozók Pártja néven működött tovább. 1956 november 4. óta Magyar Szocialista Munkáspárt.

MOKAN KOMITÉ

Magyarországi Kommunisták Antinázi Komitéja. Kommunista irányítással Észak-Magyarországon tevékenykedő antifasiszta ellenállási mozgalom 1944 őszén. Megközelítően kétszáz főt számláló fegyveres alakulata Miskolcon és környékén harcolt. A partizánok többsége munkás, ifjúmunkás és szökött katona volt. Tevékenységükkel súlyos károkat okoztak a fasisztáknak. Kapcsolatot tartottak fenn a közeledő szovjet hadsereggel, majd a Komité tagjai Miskolc felszabadulása után a demokratikus karhatalom magvát képezték.

MOSZ

Magántisztviselők Országos Szövetsége. A Magyarországi Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletében tömörülő magánalkalmazottak 1906-ban kiváltak, és megalakították a Magyarországi Magántisztviselők Egyesületét. 1909-ben a két szakszervezet ismét egyesült. 1918—1919-ben a felduzzadt taglétszámú Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége újból szakmai egységekre tagolódott. A MOSZ a Szakszervezeti Tanácshoz tartozott, soraiban számos kommunista harcolt a két világháború között. Jelentős baloldali kultúrmozgalom bontakozott ki a szakszervezet keretében. 1950. január 15-én a MOSZ és a KAOSZ Kereskedelmi és Pénzügyi Dolgozók Szakszervezete néven egyesült.

MSZDP

Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Marxista, utóbb reformista munkáspárt. 1890-ben a Magyarországi Általános Munkáspárt átszervezéséből alakult. Végső célja a szocialista társadalom evolúciós úton történő elérése volt. Küzdött a politikai szabadságjogokért, a munkásság életkörülményeinek megjavításáért, de az MSZDP vezetősége gyakran került a munkásosztály ügyétől idegen eszmei befolyások alá (reformizmus, centrizmus, szociálsovinizmus, opportunizmus). A Tanácsköztársaság kikiáltásakor egyesült a KMP-vel, majd a proletárhatalom megdöntése után mint önálló párt újjáalakult. A két világháború között reformista vezetésű, antifasiszta párt. Az 1939 januári kongresszus a párt nevét Szociáldemokrata Pártra (SZDP) változtatta. 1948-ban marxista—leninista platformon egyesült az MKP-val.

MSZMP

Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925. április 14-én a Szociáldemokrata Pártból kivált hat ellenzéki pártszervezet tagságából a KMP irányításával alakult meg. Céljául az ország demok-

ratikus átalakítását, majd a szocializmus kivívását tűzte ki. Létrehozását a kormány azzal a szándékkal tűrte, hogy a munkásmozgalom tevékenységét ily módon megosztva jobban figyelemmel kísérhesse. A gyors szervezeti és politikai sikerek azonban az ellenforradalmi rendszer erőszakszerveit kezdettől a párt üldözésére késztették, míg végül 1928-ban az MSZMP megszűnt.

Magyar Szocialista Munkáspárt. 1956. november elején az újjászervezett marxista—leninista párt neve Magyar Szocialista Munkáspárt lett; utóda a KMP-nek, a Magyar Kommunista Pártnak és a Magyar Dolgozók Pártjának.

NEMVÁLASZTÓK PÁRTJA

1878. április 21—22-én ült össze a „választásra jogosulatlanok" kongresszusa, hogy síkraszálljon az általános választójog mellett. A kongresszus Frankel Leónak és munkatársainak kezdeményezésére ült össze azzal a céllal, hogy — kijátszva a belügyi szervek szocialista és szociáldemokrata szervezkedésre vonatkozó tilalmát — megalakítsa a szociáldemokrata munkások legális pártját. Ezen a tanácskozáson határozatot hoztak a Nemválasztók Pártja megalakulásáról, amely a szocialista munkásság első legális politikai pártjának tekinthető Magyarországon. Egyidejűleg az ellenzéki munkások Magyarországi Munkáspárt elnevezéssel alakítottak pártot. 1880-ban a Magyarországi Munkáspárt és a Nemválasztók Pártja Magyarországi Általános Munkáspárt néven egyesült.

„80-AS TANÁCS"

A Magyarországi Tanácsköztársaság Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanácsa (500-as tanács) 1919. április 15-i ülésén 80 tagú intéző bizottságot választott. A tanácsok közvetlen irányítása az intéző bizottság 5 tagú direktóriumának feladata volt.

OIB

Országos Ifjúsági Bizottság. Az MSZDP ifjúsági csoportjainak vezető testülete, a párt 1929-es kongresszusának határozata alapján hívták életre. Mivel a kommunista eszmék és a KIMSZ egyre nagyobb hatást gyakorolt tevékenységére, és a harmincas évek derekától létrejött az ifjúkommunisták és az ifjúszocialisták egysége, az MSZDP vezetősége többször felfüggesztette. Az OIB jelentős szerepet vállalt az antifasiszta és illegális mozgalomban, munkás-paraszt ifjúsági találkozókat és tömegdemonstrációkat szervezett. A Kállay-kormány 1942 májusában hozott rendelete nyomán feloszlott.

OK(b)P

Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt VII. kongresszusán (1918) elfogadott új elnevezés, melyet a párt XIV. kongresszusa (1925) a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjává, és a XIX. kongresszus a Szovjetunió Kommunista Pártjává változtatott.

OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRT MAGYAR CSOPORTJA

1918. március 24-én magyar hadifoglyok alakították meg Moszkvában. Célja a kommunista eszmék terjesztése és a forradalmi munkásmozgalom támogatása volt Magyarországon. Oroszország több városában megalakult az OK(b)P Magyar Csoportja. A szovjethatalom védelmére internacionalista csapatokat, a hazatérő kommunista hadifoglyok részére agitátorképző iskolát szervezett, újságokat adott ki. 1920 elején az OK(b)P új szervezeti szabályzata értelmében megszűnt s helyette magyar agitációs és propaganda osztályok működtek 1921-ig.

500-AS TANÁCS

Az 1919. április 11-én alakult Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács gyakran használt megnevezése. A tanács 500 tagját a kerületi tanácsok választották meg saját tagjaik közül, a különböző kerületek lakosság-számarányának figyelembevételével.

PÉCSI SZOCIALISTA PÁRT

1920 márciusában alakult a szerb megszállás alatt álló Pécsett. A III. Internacionálé irányelvei alapján működött, a KMP szervezetének tekintette magát. Nagy szerepet játszott a megszállt terület közigazgatásában. Egységét azonban — főként a város helyzetének megítélésében — véleménykülönbségek bomlasztották. Súlyosbította a párt helyzetét, hogy Jugoszlávia annexiós törekvései és a fehérterror Magyarországához való azonnali visszatérés ellen egyaránt harcolnia kellett. 1921 augusztusában, amikor a fehér hadsereg bevonult Pécsre, a jugoszláv kormány számos politikai menekültet fogadott be a párt tagjai közül, másokat — akik helyben maradtak — bebörtönöztek.

PREVENTÍV LETARTÓZTATÁS (PREVENCIÓ)

Megelőző, elhárító intézkedés várható munkásmozgalmi megmozdulások, politikai demonstrációk előtt; ilyenkor a mozgalom nyilvántartott, illetve rendőri felügyelet alatt álló vezetőit, szervezőit a rendőrhatóságok „óvatosságból" néhány napig őrizetben tartották.

RÁKOSI-PER

1926. július 12. és augusztus 4. között tárgyalta a bíróság számos, 1925 szeptemberében letartóztatott kommunista ügyét, amelynek elsőrendű vádlottja Rákosi Mátyás, a KMP Központi Bizottságának tagja volt. A KMP és az MSZMP elfogott vezetőit nemzetközi tiltakozó mozgalom mentette meg a statáriális eljárástól. A vádlottak így is súlyos börtönbüntetést kaptak. Rákosi Mátyás nyolc és fél évi fegyházbüntetést kapott, büntetésének letöltése után azonban ismét bíróság elé állították a Tanácsköztársaság idején folytatott népbiztosi tevékenységéért. Az ún. második Rákosi-per 1935. január 21-től február 4-ig tartott. A kül- és belföldi haladó közvélemény tiltakozása ismét megakadályozta a halálos ítéletet; Rákosit életfogytiglani fegyházra ítélték.

ROSZTA

Rosszijszkoe Telegrafnoe Agentsztvo. (Oroszországi Távirati Iroda) 1918. szeptember 7-én alapított központi információs szerv, az első szovjet hírügynökség. 1935 elején a ROSZTA megszűnt, szerepét átvette az 1925 óta működő Telegrafnoe Agentsztvo Szovetszkovo Szojuza (TASZSZ), a Szovjetunió hivatalos hírszolgálati irodája.

SZABADTANÍTÁSI KONGRESSZUS

Pécsett tartották 1907-ben; célja a felnőttek szellemi és testi nevelésének országos szervezése és irányítása volt. Munkájában különböző politikai irányzatok képviselői vettek részt.

SZIBÉRIA KÜLFÖLDI MUNKÁSAINAK KOMMUNISTA (SZOCIÁLDEMOKRATA) PÁRTJA

Irkutszkban 1918 áprilisában ült össze a közép- és kelet-szibériai szocialista hadifogoly-szervezetek kongresszusa, amelyen megalakították Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista (Szociáldemokrata) Pártját. (Ezzel a szibériai hadifogoly internacionalisták egységes kommunista pártszervezetbe tömörültek.) Programként a szovjethatalom védelmét s hazájukban a proletárdiktatúra forradalmi úton történő kivívását jelölték meg.

SZKIB

Szövetséges Központi Intéző Bizottság. 1919 júniusától a Magyar Tanácsköztársaság 150 tagú legfőbb irányító szerve, amelyet a Tanácsok Országos Gyűlése választás útján hozott létre.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1901-ben Budapesten polgári liberális eszmék terjesztésére alapították, folyóirata a Huszadik Század volt. Néhány esztendő alatt a haladó többség — belső elméleti csatározások, majd a konzervatív-liberális személyek kiválása után — a polgári radikális ideológia fő bázisává tette az egyesületet. Pikler Gyula, Szabó Ervin, Jászi Oszkár voltak ekkor a Társadalomtudományi Társaság fő tisztségviselői. Kapcsolatban álltak az SZDP-vel, a Galilei-körrel, megszervezték a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját, 1914-ben megalapították az Országos Polgári Radikális Pártot. Az 1918-as polgári demokratikus forradalomban még tevékenyen részt vettek, tagjai közül sokan a proletárdiktatúra igenléséig is eljutottak, de szervezett tevékenységet a TK idején a Társaság nem folytatott. 1919 őszén az ellenforradalom lehetetlenné tette további működését.

TTE

Természetbarátok Turista Egyesülete. 1910-ben harminc természetbarát alakította meg, de taglétszáma rohamosan nőtt. Célkitűzése azt volt, hogy a nemzetközi munkásmozgalom hasonló szervezeteinek mintájára megszerettesse és megismertesse a természetet, megteremtse a szervezett munkásság találkozásának szabadabb körülményeit. A Tanácsköztársaság megdöntését követően az egyesület keretében számos illegális kommunista találkozót tarthattak meg. 1945 után mint a természetjáró sportmozgalom része folytatta tevékenységét.

UFOSZ

Újgazdák és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége. 1946. szeptember 15-én alakult. Célja a földosztást követően az újbirtokosok érdekvédelme volt. 1948 decemberében beolvadt a szegény- és középparasztság egységes tömegszervezetébe, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségébe.

VAOSZ

Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége. 1917 nyarán alakult, a fővárosi tisztviselők és a községi üzemek munkásainak szakszervezete. Taglétszáma 1917 utolsó hónapjában — beleértve az önálló szervezet híján itt tömörülő óvónőket, tanítókat és tanárokat — 5000 fő volt. Egy évvel később a létszám már ötszörösére emelkedett. 15 szakosztálya működött, s tevékenysége vidékre is kiterjedt. A szövetség hivatalos lapja — Községi Munkás címen — 30 000 példányban jelent meg. Jelentős támogatást nyújtott a proletárállam törekvéseihez. A Tanácsköztársaság megdöntése után a szövetséget feloszlatták, s csak a felszabadulás után, 1945 márciusában alakulhatott meg ismét. 1949-ben egyesült a Közalkalmazottak Szakszervezetével.

A VEZÉRKARI FŐNÖK (VKF) KÜLÖNBÍRÓSÁGA

A m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Bíróságát Magyarország második világháborús hadba lépése után szervezték kommunista és ellenállási akciók megtorlására. Működését a vezérkari főnök mint „illetékes parancsnok" irányította. Ítélőtanácsai számos halálos ítéletet hoztak.

VÖRÖS GÁRDA

Elődeit az 1905—1907-es orosz polgári demokratikus forradalom hívta életre (druzsinák), majd az 1917. februári polgári demokratikus forradalom idején mint a proletariátus fegyveres szervezete újjáalakult. Egységei részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kivívásában, majd

a forradalmat követően a Vörös Gárda tagsága — mintegy 100 000 fő — a születő Vörös Hadsereg magja lett.

VÖRÖS SEGÉLY

1922. november 20-án a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa határozatot hozott a politikai üldözöttek támogatásának nemzetközi megszervezéséről. A határozat felhívta a kommunista pártokat, hogy „vegyék kezükbe a kommunizmus ügyének börtönbe zárt, száműzetésben levő, vagy általában a harc soraiból akaratuk ellenére eltávolított élharcosai számára nyújtandó anyagi és erkölcsi segítség megszervezését, vagy ha ilyen már létezik, támogassák azt". A Vörös Segély Magyarországi Szekciója 1923-ban alakult meg Bécsben. Tevékenységéhez tartozott a politikai elítéltek védelmének megszervezése, családjuk támogatása, segélyek gyűjtése és elosztása. 1937 elején a Vörös Segély megszűnt, feladatát közvetlenül a KMP vette át.

TARTALOM

Abelovszky József / 9
Alpári Gyula / 11
Antal János / 14
Aranyossi Pál / 16
Asztalos János / 18

Badari László / 20
Bagi Ilona / 22
Bajáki Ferenc / 24
Balázs Béla / 26
Bálint György / 29
Balogh István / 32
Bán Tibor / 34
Bárd András / 36
Basch Endre / 38
Bauer Ervin / 40
Bebrits Lajos / 42
Békés Glasz Imre / 44
Berger Aladár / 46
Berzeviczy Gizella / 48
Betlen Oszkár / 50
Biermann István / 52
Biksza Miklós / 54
Birkás Imre / 56
Blaha Béla / 58
Boczor József (Wolf Ferenc) / 60
Bogár Ignác / 62
Bojti Imre / 64
Bokányi Dezső / 66
Bolgár Elek / 69
Bolyai (Bettelheim) Ernő / 71
Borkanyuk Oleksza / 73
Boross F. László / 75
Bors László / 77
Botyánszki Pálné / 79
Bölöni György / 81
Braun Éva / 83
Braun Soma / 85
Brünner Andor / 87
Buday Dezső / 89
Bugyács Imre / 91
Busi Vince / 93

Chlepkó Ede / 95
Czabán Samu / 97
Czeiner Ferenc (Gárdos Károly) / 100
Czóbel Ernő / 102
Cservenka Miklós / 104
Csillag Zsigmond / 107
Csizmadia Gyula / 109
Csorba Mária / 111
Csuta Károly / 113

Dallos Ida / 115
Darvas József / 117
Derkovits Gyula / 120
Dési-Huber István / 123
Dienes László / 126
Dobi István / 128
Doktor Sándor / 131
Dukesz Artúr / 133

Eisel Károly / 135
Elek Tamás / 137
Ember Lajos / 139
Engelmann Pál Gábor / 141
Entzbruder Dezső / 144
Erdős László / 146
Essl András / 148

Fábry József / 150
Farkas Károly / 152
Fehérvári Miklós / 155
Fiedler Rezső / 157
Fogarasi Béla / 159
Fonyó Sári / 161
Földes Ferenc / 163
Frankel Leó / 165
Fried Dezső / 168
Fürst Sándor / 171

Gábor Andor / 174
Gács László / 177
Gáll János / 180
Garai Károly / 182
Garasin Rudolf / 184
Gárdos Mariska / 186
Gavró Lajos / 189
Gereblyés László / 192
Gergely Sándor / 194
Goldmann György / 196
Golub Rudolf / 199
Gombos Ferenc / 201
Gosztola István / 203
Gőgös Ignác / 205
Greiner József / 207
Gyetvai János / 209

Haász Árpád / 211
Hajdu Gyula / 213
Hajdu Henrik / 216
Hajdu Pál / 218
Hámán Kató / 220
Hamburger Jenő / 222
Harustyák József / 225
Havas Endre / 227
Háy Károly László / 229
Háy Mihály / 231
Házi Árpád / 233
Házi Ferenc / 235
Házi Károly / 237
Hébelt Ede / 239
Heckmann István / 241
Hedrich Károly / 243
Helfgott Ármin / 245
Hevesi Ákos / 247
Hevesi Gyula / 249
Hikádé Aladár / 251
Hoffmann Ottó / 253
Holler Mihály / 255
Honti Lajos / 257
Horváth Imre / 259
Humhál László / 261
Huszti Ferenc / 263

Ihász-Kovács Sándor / 265
Ihász Miklós / 267
Ihrlinger Antal / 269
Ilku Pál / 271
Illés Béla / 273

Jahn Ferenc / 277
Jakab József / 280
Jakab Károly / 282
Jakab Rudolf / 284
Jancsik Ferenc / 286
Jaross Béla / 288
Józsa Béla / 290
József Attila / 292

Kakuk József / 295
Kalamár József / 297
Kállai Éva (Szántó Miklósné) / 299
Kara József / 301
Karikás Frigyes / 303
Kassai Géza / 306
Kasztel András / 308
Kelen József / 310
Kélinger Pál / 312
Kellner Sándor / 314
Kenyeres Júlia / 316
Kerekes Árpád / 318
Kertész Mór / 320
Keszőce Endre / 322

Kidais Viktor Dezső / 324
Kilián György / 326
Király Albert / 328
Kis Zsigmond / 330
Kiss Árpád / 332
Kiss Lajos / 334
Klauber József / 336
Kocsis János / 338
Koltói Anna / 340
Komját Aladár / 342
Komócsin Zoltán / 345
Komor Imre / 348
Kondor György / 350
Korvin Ottó / 352
Kossa István / 354
H. Kovács János / 356
Kovács László / 358
Krammer Sándor / 360
Krejcsi Rezső / 362
Krénusz János / 363
Kreutz Róbert / 365
Krieszl János / 367
Kronovitz Mátyás / 369
Kruzslák Béla / 371
Kulich Gyula / 373
Kun Béla / 376
Kunfi Zsigmond / 379
Kürschner Jakab / 382

Lakatos Péter / 384
Landler Jenő / 386
Láng Kálmán / 389
László Jenő / 391
Latinca Sándor / 393
Leél Leó / 396
Leitner Sarolta / 398
Lékai János / 400
Lengyel Gyula / 403
Lévai Oszkár / 405
Ligeti Károly / 407
Lőwenwirth Miklós / 410
Lőwy Béla / 412
Lőwy Sándor / 414
Lukács György / 416
Lukács László / 420

Madarász Emil / 422
Madzsar József / 424
Magyar Lajos / 426
Magyar László / 429
Major Frigyes / 431
Mannhercz Antal / 433
Mánuel Sári / 435
Marschall László / 437
Martos Flóra / 439
Matécz János / 441
Mathejka János / 443
Matisán Béla / 445
Mészáros Gábor / 447
Mező Gyula / 449
Mező Imre / 451
Mód Aladár / 453
Molnár Erik / 456
Mosolygó Antal / 459
Münnich Ferenc / 461

Nagy (Klein) Ilona / 464
Nagy Pál / 466
Nedermann Ferenc / 468
Németh János / 470
Némety Ernő / 472
Nógrádi Sándor / 474
Nöhrer Árpád / 477
Nyisztor György / 479

Obernyik István / 481
Orlai-Fürst Károly / 483
Orosz Nándor / 485

Őri Károly / 487
Ősz Szabó János / 489

Paksi József / 491
Pálffy György / 493

Palotás Imre / 495
Palotás Imréné (Czövek Ilona) / 497
Pápa József / 499
Papp József / 501
Papp Lajos / 503
Pataki Ferenc / 505
Pataki István / 508
Pesti Barnabás / 510
Pogány József / 512
Polányi Máté / 514
Poll Sándor / 516
Poór Árpád János / 518
Pór Ernő / 520
Prieszol József / 522

Rabinovits József / 524
Rácz Béla / 527
Rácz Gyula / 529
Radnóti Miklós / 532
Rajk László / 535
Rákos Ferenc / 539
Rákosi Endre / 541
Rauchmaul Károly / 543
Reiner Károly / 545
Rendek András / 547
Révai József / 550
Rezi Károly / 554
Richtmann Sándor / 556
Ries István / 558
Rónai Ferenc / 560
Rónai Sándor / 562
Rothziegel Leó / 564
Rózsa Ferenc / 566
Rózsa Richárd / 569
Rudas László / 572

Safrankó Emánuel / 575
Ságvári Endre / 577
Sallai Imre / 580
Sándor Pál / 583
Sarkadi István / 585
Schillinger László / 587
Schönherz Zoltán / 589
Schönmann László / 592
Schönstein Sándor / 594
A Sebes fiúk / 596
Sebes György / 597
Sebes Imre / 599
Sebes István / 601
Sebes László / 603
Sebes Pál / 605
Seidler Ernő / 607
Semperger Sándor / 609
Simon Ferenc / 611
Simon József / 613
Simon Mózes / 615
Sipos Erzsébet / 617
Sneff József / 620
Sollner József / 622
Solymosi Ignác / 624
Sólyom László / 626
Somló Dezső / 628
Somló János / 630
Somogyi Béla / 632
Stechmayer István / 635
Stromfeld Aurél / 637

Szabados Sándor / 640
Szabó Ervin / 642
Szabó Lajos / 646
Szabó Péter / 648
Szakasits Árpád / 650
Szalai András / 653
Szalay András / 655
Szalvay Mihály / 657
Szamuely László / 659
Szamuely Tibor / 661
Szántó Béla / 664
Szántó Kovács János / 667
Szántó Rezső / 669
Szatmári Sándor / 671
Szaton Rezső / 673
Szijártó Lajos / 675

Sziklai Sándor / 677
Szilágyi Dezső / 679
Szilágyi Jolán (Szamuely Tiborné) / 681
Szirmai István / 683
Szőnyi Márton / 685
Szőnyi Tibor / 687

Táncsics Mihály / 690
Tarr Imre / 693
Teszársz Károly / 695
Timár Szeréna (Knurr Pálné) / 697
Tisza Antal / 699
Tóth-Bucsoki István / 702
Tóthfalusi Sándor / 704
Tőke László / 706
Tömpe András / 708
Török Júlia (Fazekas Ferencné) / 710
Turjanicza Anna / 712
Turner Kálmán / 714

Uitz Béla / 716
Urbán Pál / 718

Vadas Andor / 720
Vadas Márton / 720
Vági István / 722
Vágó Béla / 725
Vajda Imre / 727
Valasek József / 729
Vámos Ilona / 731
Vántus Károly / 733
Varga Gyula András / 735
Varga Jenő / 737
Varjas Elemér / 740
Varjas Sándor / 742
Várkonyi István / 744
Velemi Endre / 746
Velinszky László / 748
Venéczi János / 750

Wagner Anna / 752
Wallisch Kálmán / 754
Weil Emil / 756
Weinburger Dezső (Szír) / 758
Weiszbrunn György / 760
Wienermann Lajos / 762
Willand János / 764

Zalka Máté / 766
Zay Dezső / 769
Zöld Sándor / 771
Zsinkó Vilmos / 773

Jegyzetek a szövegben előforduló szervezetekhez és fogalmakhoz / 775

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA · SZERKESZTETTE KUKK GYÖRGYNÉ · A BORÍTÓ, A KÖTÉSTERV ÉS A TIPOGRÁFIA RUDAS LÁSZLÓ MUNKÁJA MŰSZAKI VEZETŐ SZÉCSI ANDOR · KÉPSZERKESZTŐ FÁBRI MAGDA · A SZEDÉST 1974. VII. 13-ÁN KEZDTÉK MEG · MEGJELENT 1975. V. 15-ÉN, 15 000 PÉLDÁNYBAN TERJEDELME 69,3 (A/5) ÍV · 74.0775 — KOSSUTH NYOMDA, BUDAPEST · FELELŐS VEZETŐ: MONORI ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ